A. D. XENOPOL

ISTORIA ROMINILOR

4

ISTORIA MODERNA

20593

20593.

20593

20593

V 1974

2 20593.

20593

ISTORIA ROMÎNILOR

20593

ISTORIA
ROMÎNILOR
DIN
DACIA TRAIANA
DE

A. D. XENOPOL
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÎNE.

„Nu sunt vremile sub cîrma omului,
ci bietul om sub vremi".
Miron Costin.

VOLUMUL IV

ISTORIA MODERNĂ. PARTEA I
(De la Mateiu Basarab și Vasile Lupu până la Fanarioți)

Volumul I al acestei scrieri a fost premiat de Academia Romînă.

IASSI
TIPO-LITOGRAFIA H. GOLDNER, STR. PRIMĂRIEI.
1891

Majestăţei Sale Regelui României

CAROL I

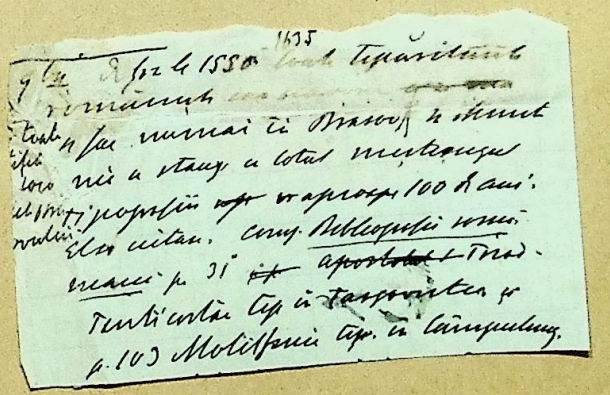

20593

CARTEA III.

ISTORIA MODERNĂ

INFLUENȚA GRECEASCĂ

De la Mateiu Basarab și Vasile Lupu până la Revoluția grecească

1633—1821.

2

23593

CAPUL I

MATEIU BASARAB ŞI VASILE LUPU.

1633—1654

20593

I

ISTORIA POLITICĂ ŞI CULTURALĂ

A ŢĂRILOR ROMÎNE SUB MATEIU BASARAB ŞI VASILE LUPU.

1633-1654.

I. ÎNRIURIREA GRECEASCĂ

Atît Mateiu Basarab cît şi Vasile Lupu se suie în scaunele ţărilor romîne în urma unei mişcări naţionale făcută de boieri şi de popor în contra Grecilor, dîndu-se ămbii drept capii acelei rezmeriţe îndreptată în protiva elementului străin. Am văzut pe Mateiu Basarab luptînd în contra partidei greceşti ce se refugiase în lagărul lui Radu Iliaşi, şi cînd Mateiu ajunge la Constantinopole, am văzut cum Grecii înscenează în contra lui acea jăluire teatrală, prin care caută a-l compromite în ochii Turcilor. Boierii din Muntenia, partizanii lui Mateiu, crezînd că într'adevăr s'a sfîrşit cu predomnirea Grecilor în ţară, se bucură foarte mult de izbutirea lui la Constantinopole, şi declară că «dacă Poarta ar vroi să mai rînduiască în Valahia de acolo înainte pe vre un Grec din acei

ce trăesc în țara Turcească, (pe Radul ce au fost numit odată domn sau altul din aceași stîrpe) [1], nu numai ei boierii dar chiar și întreaga poporație ar părăsi cu gramada țara și s'ar așăza aiure, atîta le este de nesuferit jugul cel tiranic al Grecilor» [2]. Turcii se temeau ca exemplul dat de Munteni cu răscoala lor în contra Grecilor, să nu fie imitat și de Moldoveni; teamă ce se îndeplinește puțin timp după aceasta prin răscoala condusă de V[illegible]le Lupu contra lui Alexandru Coconul și a Grecilor săi. Urmînd înainte politica ei de favorare pe cît se putea a elementului grecesc, Poarta nu vroește să numească pe Lupu în tronul Moldovei, după cum refuzase la început să rînduiască pe Mateiu Basarab în Muntenia, și trimete ca domn în Moldova pe Moisi Movilă. In expediția făcută însă de Abaza pașa contra Polonilor, Moldovenii înșală pe Turci, iar Muntenii stau slab la luptă, pentru care Moise Movilă este scos, iar Mateiu Basarab scapă de pericol punîndu-și trebile la cale prin bani la pașa conducător al războiului. In locul lui Moisi Movilă se pune în Moldova domn Vasile Lupu, tot prin mijlocirea lui Abaza pașa. Pe cînd Mateiu Basarab ajunge în scaun la București în 10 Mart 1633, Vasile Lupu ocupă tronul Moldovei după Maiu 1634, cînd îl părăsește Movilă [3]. Și Moldovenii după răscoala contra lui Alexandru Coconul și măcelărirea Grecilor, «făgăduesc Porței ascultarea lor și plata exactă a tributului, dacă numai nu se va mai numi la domnia țărei lor pe nici un Grec» [4].

1. Radu era privit ca Grec din cauza tatălui seu Alexandru Coconul, fiul născut în părțile grecești al lui Radu Mihnea.
2. *Rudolf Schmidt* amb. germ. c. *împăratul* 1 Fevr. 1633 in *Eudoxius von Hurmuzaki*, Fragmente zur Geschichte der Rumänen, III p. 94.
3. *Anon. rom.* în Mag. ist., IV, p. 318. *Pietro Foscarini* către *dogele*, în Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p. 477.
4. *Schmidt* c. *imp*, 18 Mai 1633 in *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 95.

Este deci inviderat că răscoala Romînilor din ămbele țări luase de astă dată un caracter mai ascuțit, și că izbutise a alunga pe Domnii greci și pe încunjurimea lor din țările romîne, și a încredința ocîrmuirea unor Domni de la care erau în drept să se aștepte că vor urma purtarea aceea prin care dînșii își cîștigase simpatiile poporului.

Mateiu Basarab însă și mai cu samă Vasile Lupu se slujise de mișcarea națională, în fruntea căreia se pusese, numai spre a-și deschide porțile domniei. Căci dacă aceasta putea fi dobîndită pentru un moment prin combaterea Grecilor, pastrată nu putea fi ea în nici un chip fără sprijinul lor cel atotputernic în Constantinopole. De aceea videm în curînd pe ămbii domni romîni, părăsind politica dușmană Grecilor, patronată de ei pentru a ajunge în scaune, și îndrumînd pe acea urmată și de predecesorii lor, de a se pune bine cu elementul ce predomnia cu atît mai puternic pe Turci, cu cît dînșii se coboriau pe povîrnișul decăderei. O întoarcere a lui Mateiu către acest element să vede întăi pe calea religioasă, cînd în timpul celor trei ani de liniște, ce trecură de la suirea lui în scaun pănă la începutul dușmăniilor cu Vasile Lupu (1634—1637), el miluește cu mai multe daruri mănăstirile grecești din Ierusalim și din sfîntul munte. Curînd însă el se pleacă iar cu totul către Greci. «Și au venit, spune cronica, cu dînsul pribegii, Romînii și *Grecii*, care au fost boieri mari, și tuturor bine au făcut și încă pe unii i-au și boierit» [5]. Documentul lui Mateiu din 1639, prin care reie din mînile Grecilor mai multe mănăstiri, a fost pănă acuma interpretat într'un sens prea patriotic, așa că făcea din Mateiu Basarab, și după urcarea lui în scaun un re-

5. *Anon. rom.* în Mag. istoric, IV, p. 321. *Căpitanul*, idem, I. p. 292.

prezentant al românismului și un prigonitor al Grecilor. Iată care este cuprinsul și înțălesul acestui document, redus la adevăratele lui proporții. Domnul începe prin a aminti mișcarea națională care'l adusese la domnie, spunînd apoi că «vroind a restatornici în scaun acelaș neam băsărăbesc, spre gonirea de în țară a străinilor și spre adunarea moșnenilor, adusu-și-au aminte de noi, și ne au adus din țări străine, unde eram goniți și pribegi de răul străinilor și ne aleseră la domnie». După o asemene introducere, nu prea favorabilă străinilor celor miluiți de el cu boierii cu cît-va timp mai înainte, domnul arată cum «călugării străini au supus mai multe mănăstiri ca metoace dajnice altor mănăstiri din țara grecească și de la sfinta gora, făcîndu-le hrisoave de închinăciune fără de știrea sfatului și fără de voia soborului. Drept aceea, încheie documentul, noi Mateiu Voevod am tocmit cum acele sfinte lavre domnești, care le-au închinat acei domni și vlădici străini pentru mită și fără voia nimului și anume (urmează numele a 23 de mănăstiri din cele mai frumoase a le țărei Muntenești) să fie în pace de călugării străini, și să aibă a fi pe sama țărei cum au fost din veac; însă alegînd afară acele mănăstiri măcar domnești, măcar boierești, care singuri ctitorii lor le-au închinat și le-au supus metoace, acele să fie supuse și stătătoare călugărilor străini» [6]. Acest hrisov nu trebue luat ca o măsură de prigonire a călugărilor greci, căci videm că domnul le recunoaște drepturile asupra mănăstirilor regulat închinate. El țintește numai cît a lovi abuzul, a scoate pe călugării străini din mănăstirile *a căror stăpînire o uzurpase fără nici un drept* și de care nu puteau să se

6. Uricarul V, p. 317—336. Numele mănăstirilor au fost reproduse in Vol. III, p. 455.

tînguiască că ar fi deposedați. Că Mateiu Basarab nu apucase o atare hotărîre de cît silit se vede de pe aceea că odată cu măsura luată în contra abuzurilor călugărilor greci, el însuș caută să-i împace făcînd mai multe danii mănăstirilor din Răsărit. El era însă ținut prin poziția lui față cu partida națională, să lovască măcar cu dreptatea în mînă pe elementul grecesc, care se întorsese așa de curînd după întronarea lui, la putere și înriurire în țara Munteneasca.

Mateiu Basarab caută la început să păstreze o cumpănă între partida națională și acea grecească. De una avea nevoe în țară spre a domni în liniște și a nu provoca pîri cătră Turci; cealaltă putea să 'l sprijinească sau să 'l sape în Constantinopole, după cum era să'i fie purtarea față cu dînsa în Muntenia. Cît de curînd avu dînsul nevoie de sprijinul ei în capitala împărăției, se vede de pe aceea că în 1637, el face să se taie nasul unui pretendent *Leon Stridie*, care oferea un mai mare haraciu pentru domnia Munteniei. Acest Leon Stridie nu este de cît Leon Tomșa, de oare-ce ce se spune că el mai fusese odată domn în Valahia, și alt domnitor cu numele de Leon nu întîlnim în această țară. Turcii au nerușinarea de a înscena următoarea comedie cu prilejul ciuntirei bietului pretendent: «i se taie nasul și urechele și cu o beșică în cap în loc de turban este plimbat pe un asin prin stradele Constantinopolei, precedat de un strigător care rostea că astfeliu să întîmplă acelora care pentru a dobîndi principatul cearcă să corumpă pe cei mari din ocîrmuire. Și cu toate aceste pentru a da această lecțiune de morală, cei mari fusese cumpărați de Mateiu Basarab cu 3000 de reali, sumă mică, potrivită cu valoarea păcătosului pretendent. Mai nostim este încă că ei fac bani și cu nasul sărmanului Leon, pe care'l vînd agenților domnului mun-

tean, care se grăbește a-i trimite semnul disgrației rivalului său [7].

De și Mateiu avea nevoie de sprijinul Grecilor în Constantinopole, pentru a se apăra contra pretendenților la începutul domniei sale, este nevoit a nu se prea da cu totul în apele lor, întru cît trebuia să se ferească de a jigni partida națională, care la urcarea lui în scaun, «mulțămise lui Dumnezeu de domn bun și milostiv, că au izbăvit țara de răii și vrăjmașii Greci» [8]. De acea un document contimpuran ne spune că «Mateiu avea la Constantinopole între Greci puțini aderenți; mai toți țin cu Lupu; are însă cîți-va Turci care slujesc și lui Lupu, Dumnezeu știe căruia mai bine» [9].

Cu cît însă sporeau nevoile lui Mateiu Basarab și mai ales acele bănești față cu nesățioasa lăcomie a Turcilor, cu atîta domnul se apleca tot mai mult chiar în țară, către elementul rîpitor și jăfuitor al Grecilor. In 1652 vistiernicul de atunci Stroia, este arătat ca prins cu furt din banii vistieriei, săvîrșit de el în unire cu Radu din Fărcași al doilea vistier și cu camărașul Tudor. Un document al timpului arată că s'ar fi găsit într'o zi o ladă din visterie, de cele pecetluite cu pecetea domnească, spartă și lipsind din ea 85 de pungi de bani a 500 de lei. Se apucă de îndată la răspundere pe cei trei boieri sus arătați ca să-și dea samă despre purtarea vistieriei Este curios că documentul ne spune că boierii invocară ca mijloc de apărare, nu faptul că furtul s'ar fi săvîrșit de alții, ci numai cît că ei nu'și pot da sămile pe mai mult de trei ani în urmă. Divanul în-

7. *Aloisi Cantarini* către *dogele*, 29 August 1637. Doc. col. *Hurm.*, IV, 2. p. 493 Comp. *Schmidt* c. împ., 16 și 25 Oct. 1632 în Fragmente. III, p. 92
8. *Anon. rom.*, în Mag. ist., IV. p 320
9. *Schmidt* c. împ. 20 August 1643. Doc. col. *Hurm.*, IV, p 671—672.

sărcinează pe mai mulți boieri și mazili ca să le iee sama despre dările adunate și despre cheltuelile făcute, cu banii dați pentru haraciu și de cei trimiși la Țarigrad. Ei neputînd da samă au fost adeveriți de furi și ar fi trebuit să'și piardă capetele și să plătească din averea lor șese bani drept unul după legea de atunci, dacă domnul nu s'ar fi milostivit și i-ar fi iertat, osîndindu-i numai cît la pierderea slujbelor. cu legătură de mare blăstăm a nu li se mai încuviința asemene slujbe de nimine în viitor, «domn fie. mitropolit fie, episcop, ori-ce boier mare va fi, ori străin, ori d'ai țărei» [10].

Acest document este cam greu de înțăles. Intr'adevăr boierii învinuiți erau mînuitorii banilor publici ; deci ce nevoie ar fi avut ei, ca niște furi de rînd a sparge lada, spre a lua banii, cînd puteau să și-i însușască într'un chip mai puțin compromițător. Dară dacă s'ar spune că fusese nevoiți să spargă lada spre a fura, fiind că ea fusese pecetluită cu pecetea domnească, ce nevoie mai era a le lua socoteală despre purtarea vistieriei, despre încăsări și cheltueli, cînd lipsa era vădită ca făcută printr'un furt ?

Noi bănuim că documentul ascunde cu totul altă ceva. Mateiu Basarab avea nevoie de bani mulți, spre a-și întreținea numeroasa lui armată și spre a întîmpina cheltuelele domniei, și se vede că dregătorii romîni ce-i avea el însărcinați cu visteria. nu prea duceau trebile după placul domnului. Se găsia pe atunci pe lîngă curtea lui un Grec *Ghinea Țucalas* adecă Olarul, de origine din Rumelia, unde fusese de meserie lăcătar. Strămutîndu-se însă în Muntenia se așăzase în sat la Brătășani pe Olt în județul Romanați, căsătorindu-se aici. Acesta încetișor pre ascuns

10. Hrisov din 1652 în Mag ist. I. p 126—130. Adaoge *Anon. rom.* în Mag ist., IV, p. 365

ca un diavol cercă pre Mateiu Vodă zicîndu-i : de ți-e voia să faci bani mulți, fă-mă vistier mare și vei cunoaște mult folos. Mateiu Basarab nu îndrăznia a lua fără nici o pricină dregătoria cea însemnată a vistieriei de la un Romîn și a o da unui Grec, spre a nu lovi în partida națională, și de aceea înscenă el acea comedie cu furtul banilor, care am văzut'o că se prezintă într'un chip așa de ciudat în documentul lui Mateiu Basarab. Aceasta ne explică cum se face de cei trei boeri chip prinși cu furtișagul banilor, sunt iertați de Mateiu, dăruindu-li nu numai viața, *dar încă și iertîndu-i de restituirea banilor*, o generozitate care ar fi cu totul neînțăleasă în cazul cînd dînșii ar fi fost într'adevăr vinovați. Mateiu Basarab însă prefăcîndu-se că s'a prins boierii romîni cu furtul banilor, putea cu mai mare obraz se dee visteria unui Grec. Iată care ne pare adevăratul înțeles a acelui enigmatic document. Vom vedea cum a răspuns Țucalaș așteptărilor domnului și chiar le au întrecut. Aici trebuia să atingem numai progresul înrîuriref grecești chiar sub domnia, în aparență atît de dispusă în favoarea partidei naționale, a lui Mateiu Batarab.

Cît despre Vasile Lupu, el însuși trăgîndu-și originea din părțile grecești, se aruncase îndată după urcarea lui în scaun în brațele compatrioților săi cu mult mai puțină rezervă decît domnul Munteniei, lepădînd cu totul masca patriotică cu care se acoperise spre a ajunge la domnie. Vasile Lupu trecea drept Albanez în ochii contimpuranilor. Patriarhul Dosofteiu al Ierusalimului ne spune însă în precuvîntarea la cartea în contra Calvinilor scrisă de Meletie Serigos și tipărită în București cu cheltuiala lui Brancovanu în 1680, că Vasile Lupu se trăgea din arnăutescul sat în Misia, așăzat pe Tîrnova, țiindu-și

începutul neamului său din Macedonia [11]. Sub numele de arnăuțescul sat din Misia pe Tîrnova nu poate fi înțeles decît Arbănașul, sat locuit de Macedo-Romîni veniți aici din orașul Elbasan (Arbănaș) din Albania [12]. De aceea adauge mitropolitul Dosofteiu că Lupu își ținea începutul său din Macedonia. Lupu deci ar putea fi de obîrșie Macedo-Romîn, însă bine înțeles grecizat. Tatăl său numit *Neculai vel Aga* era născut în acel sat și veni împreună cu fiul său Vasile în țările romîne, oprindu-se pe la anii 1600—1610 întâi în Muntenia, unde murind fu îngropat în o biserică din Tîrgoviștea. Vasile ajungînd după aceia în Moldova la domnie, în timpul împăcărei sale cu Mateiu Basarab, către anii 1644—1645 zidește în locul acelei biserici o frumoasă mănăstire, pentru poleirea crucilor căreia numai, chelcheltuește 700 de galbeni. In inscripția pusă deasupra ușei Vasile Lupu spune că în «acest sfînt hram al invierei domnului și mîntuitorului nostru Isus Hristos, mai înainte zidit de Statea negutitorul. a fost astrucat corpul răposatului părintelui meu Neculae vel Aga» [13]. De și nu se cunoaște cum au ajuns Vasile Lupu în rîndul boierilor moldoveni, se știe că el era vistier încă pe timpul lui Gaspar Gratiani, și că atunci cînd se puse în fruntea răscoalei pornite contra lui Alexandru Coconul, era vornic [14].

Deși însă boierit și stătător de un timp îndelungat în Moldova. Vasile Lupu păstrase caracterul său străin și mai ales limba lui cea de baștină, grecească, o vorbea foarte bine. Astfeliu ne spune Paul de Aleppo secretarul patriarchului Macarie din Alexan-

11. Reprodusă de Uricariul VII. p 39
12. Vezi asupra acestui sat Vol I p. 576. nota 23.
13. Reprodusă de Dl. *A. Papadopol-Calimah* în scrierea sa asupra lui Stefan Gheorghe Voevod. domnul Moldovei, București 1886, p. 34.
14. Vol. III, p. 504 și 515.

dria, că stăpînul său vizitînd pe Vasile Vodă, rămaseră ei *singuri* în o cameră aproape de o oară, în care timp beiul arătă patriarhului simțimintele sale de iubire și veneraţiune». Patriarchul ne-știind românește, este invederat că convorbirea a trebuit să se urmeze în limba greacă. Aceste întîlniri în patru ochi a le lui Vasile Lupu cu patriarhul, se repetară în mai multe rînduri, și Paul de Aleppo mai adaoge că Vasile Vodă avea o adîncă cunoștință a autorilor vechi [15], ceea ce în gura unui Grec nu se poate referi de cît la autorii eleni. Vasile Lupu era deci nu numai cunoscător al limbei grecești obicinuite pe timpul lui, dar avea și cunoștinți literare în autorii clasici ai antichităței. De aceea îl si găsim corespondzînd cu persoane din Constantinopole în limba greceasca [16], care scrisori credem că erau scrise de el însuși, întru cît de altfeliu limba diplomației orientale era pe atunci cea italiană, și întrebuințarea celei grecești pare ceva neobicinuit. Dacă Vasile Lupu putea trece drept boier de țară în ochii nobilimei, poporul de jos îl privea tot ca străin; și în timpul răscoalei pornite de el contra lui Alexandru Vodă, ne spune Miron Costin, că «pe Vasile vornicul *anume că este și el unul din Greci*, au svărlit unul un os și l'au lovit în cap, de care lovitură au suferit multă vreme Vasile vornicul» [17].

Mai mult încă de cît Mateiu Basarab, Vasile Lupu se folosi numai de curentul anti-grecesc spre a pune mîna pe domnie, întorcîndu-și, îndată după ce o dobîndi, iarăși fața cătră elementul pentru care afară de interes împărtășea chiar firești simpatii. In tot timpul domniei sale și în toate împrejurările îl gă-

15. Călătaria arhidiaconului *Paul de Aleppo*, și Arh. ist., I. 2, p. 64 și 68.
16. Vezi o scrisoare a *Lupului* adresată în 1645 lui *Grillo* în Constantinopole, în greceşte. Doc. col. *Hurm.*, IV, 2, p 539.
17. Letopisețe. I. p. 295.

sim înconjurat și slujit de Greci. Am văzut cele ce spune rezidentul Schmidt, despre mulțimea sprijinitorilor săi greci din Constantinopole, despre care ambasadorul adaoge aiurea că «nu ar fi în bune relații cu ei, fiind foarte mîndri și făloși»[18]. Dintre aceștia Lupul avea pe unul, foarte bogat, numit Dumitrache, în dregătoria de Capuchehaia[19]. ⊢

Sprijinirea domniei lui Vasile Vodă, mai ales pe Grecii din răsărit, trebuia să aducă după dînsa numai de cît favorarea lor în toate modurile, primirea lor în țară și înaintarea lor în dregătoriile ei; apoi dăruirea fără încetare a mănăstirilor grecești. De aceia Vasile Lupu, se întrece în închinarea mănăstirilor moldovenești cătră acele a le Grecilor din răsărit. Patriarchul grec din Constantinopole Atanasie Patelarie, fiind mazilit de Turci, caută scăpare lîngă domnul Moldovei, ca altă dată Nifon lîngă Radu al IV-le al Munteniei. Domnul îi dărueşte mănăstirea Sf. Neculai din Galați, și mai tîrziu reîncăpînd Patelarie în scaun, Vasile Lupu închină acea mănăstire călugărilor din muntele Sinai[20]. Tot Vasile Vodă închină mănăstirea Sf. Gheorghe călugărilor din muntele Sinai, Barnovski și Sf. Sava, patriarhului de Ierusalim, Sfînta Paraschiva de lîngă Sf. Sava (deosebită de Sf. Vinere) muntelui Sinai; în sfîrșit marea și frumoasă mănăstire Trei-Erarhi cea zidită de el, călugărilor din muntele Atos, ~~de oare-ce aflăm chiar pe urmașul său Ghcorghe Ștefan spunînd în anul 1656, doi ani după suirea lui în scaun, în locul rămas liber prin~~

18. *Schmidt* către *Ferdinand*, Noemvrie 1643. Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 691.
19. *Schmidt* c. *d'Asquier*, 9 Fevr. 1637 și Dr. *Scogardi* c. *Schmidt* 11. Decemv. 1644. *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 102 și 141.
20. *Paul de Aleppo* în Arh ist., I, 2, p. 59. Comp. studiul D-lui *A. Papadopol-Calimah* asupra lui Atanasie Patelarie, în Convorbiri literare, XXIII, p. 1015 și XXIV, p 30, unde D-sa și îndreaptă spusele neexacte ale lui Paul de Aleppo. (Vezi mai ales XXIV, p. 39).

fuga lui Vasile Lupu, că dascalii slavoni aduși de Lupu în mănăstirea Trei-Erarhii au fost izgoniți din ea și înlocuiți cu alții din țara grecească, care călugări greci de nici un folos nu ar fi pentru învățătură. Comunitatea Atosului rîdică din temelie turnul clopotniței în 1804—1806 pe ruinele acelui rîdicat de Vasile Lupu[21]. Acest domn ajută și pe patriarhia de Constantinopole, a-și plăti o parte din datorie și anume 28.000 de ruble, pentru care patriarhul îi învoește aducerea moaștelor sfintei Paraschiva din Constantinopole la Iași, unde domnul le așază în un sicriu de argint, în mănăstirea Trei-Erarhilor, trimițînd patriarhul «această bună comoară prin trei prea fericiți mitropoliți, chir Ioanichie al Iracliei, chir Partenie al Adrianopolei și chir Teofan Paleonpatron»[22]. Cu drept cuvînt se intitulează Vasile Lupu în inscripția de pe sicriu «rîvnitor și apărător al sîntei evsevii răsăritene», căci îl videm amestecat în toate daraverile bisericilor grecești. Așa cînd moare Teofan patriarchul Ierusalimului, el însărcinează pe Partenie patriarhul Constantinopolei și pe Vasile Lupu de a-i alege drept urmaș un vrednic pastor. De și erau mai mulți concurenți în Răsărit, Vasile Vodă izbutește, bine înțeles nu fără cheltueală, a face să se aleagă egumenul mănăstirei Galata, închinată sf.

21. *Melchisedek*. Noutți istorice și arheologice adunate de pe la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova, București 1885, p. 171. Documentul din 1656 în Uricarul III. p 179 O dovadă directă a închinărei Trei-Erarhilor de Vasile Lupu către muntele sfînt, se află în un document nou al patriarhului de Constantinopole din 1842, Uricarul, IX, p 49 în care patriarchul vorbește despre „sfînta domnească și stavro-pigească mănăstire din Iași Trei-Erarchii închinată celor 20 de mănăstiri din sfîntul munte de fericitul întru pomenire ctitorul ei Vasile Voevod."

22. Inscripția amintitoare a aducerei moaștelor în *Melchisedek*, l c p 171 și scrisoarea sinodală a arhimandriților și egumenilor din Constantinopole către țarul Moscovei din 10 Dec. 1644 și care amintește binefacerile lui Vasile Vodă, idem, p. 207. Vezi și *Melchisedek*, Viața și minunele Sf Paraschivei. București, 1889, p. 51.

mormînt. Grecul Paisie de patriarh al Ierusalimului, fiind față la sînțirea lui în biserica din Trei-Erarchi, afară de clerul din țară, și exarhul mitropolitului Larisei, chir Grigorie, și Laurențiu al Casandrei, precum și un delegat al patriarhiei din Constantinopole[23]. Cînd se depune patriarchul Partenie, imputîndu-i-se de Turci iubire de argint, și se alege în locu-i altul tot cu numele de Partenie, noul ales se îndatorește, pentru a cumpăra demnitatea lui de la Turci, care speculau nu mai puțin cu mitra lui ca și cu coroana domniilor romîne, cu sumi însemnate în Constantinopole. Vasile Lupu ajută patriarhului în această afacere, plătind 42,000 de efinci, iar restul pînă la 120,000 îl împrumută patriarhul de la Turci și de la Evrei[24].

In biserica moldovenească Vasile Lupu favorește lățirea grecismului. Afară de închinarea mănăstirilor pămîntene către acele din Răsărit, care sporea necontenit numerul și înriurirea călugărilor greci, mai aflăm că Vasile Vodă întroducea călugări străini adecă greci și pe la cele-lalte mănăstiri a le țărei, pentru ca să învețe pe fii boierilor limba și știința grecească; el mai dispune ca la biserica catedrală, de unde apoi se comunică exemplul și la cele-lalte, să se cînte la o strană în grecește, iar slujba sfintei liturghii să se facă pe jumătate în această limbă, lucru ce videm petrecîndu-se și în Muntenia[25]. +o

23. Document din *Muravieff*, ap. *Melchisedek*, Notiți p. 200

24. Alt document din *Muravieff* ap. *Melchisedek*, Notițe, p. 200. Tot atunci dărueste Lupu patriarhiei de Ierusalim moșia Hlincea de lîngă Iași. Vezi un document de la patr. Ier. Hrizant. din 1724 în Uricarul XI, p 360 și 363. Asupra închinărei Trei Erarhilor către muntele Atos vezi și Cronicul lui *C. Dapontes* în *C. Erbiceanu*. Cronicarii Greci care au scris despre Romîni în epoca Fanarioților, București. 1890. p 96. „mănăstirea Sf. Trei Erarhi aflerosită comunității Sf. Munte".

25. *Cantemir*, Descr Mold., p. 170 confirmat prin *Paul de Aleppo*. Arh. ist., I. 2. p 70 și 98. Cantemir adauge că și scoala înființată de Vasile Lupu ar fi fost grecească, ceea ce însă vom vedea că este neexact. Mai jos No 4.

Dar nu numai biserica grecească era favorizată de Vasile Lupu, ci în deobște toate elementele acestei rase cotropitoare, ceea ce aduse la sfîrșit desbinarea țărei de el și trecerea ei în partea lui Stefan Gheorghe. Paul de Aleppo dă ca pricină a răscoalei Moldovenilor în favoarea competitorului lui Vasile Vodă, «împrejurarea că Vasile era Grec de naștere și de origine, și făcuse toți curtenii și ofițerii săi din Greci, îndepărtînd pe Moldoveni pe care-i lua în rîs și-i desprețuia, astfeliu că-i redusese la cea mai mare mizerie și degradare. Stefan Gheorghe din contra atrăsese în partea lui pe toți oamenii cei mai însămnați, care uriau foarte mult pe Vasile și pe nobilii săi dimpreună cu toți Grecii lor». Grecii răsplăteau lui Vasile Lupu această preferință a elementului lor, vărsîndu-și chiar sîngele pentru el; de aceea «armata lui Lupu era compusă mai ales din negutitori greci»[26]. Și din alte părți avem întărirea acestor împrejurări. Astfeliu Constantin Căpitanul ne spune că Vasile Lupu, se slujia în uneltirele sale contra lui Mateiu Basarab, de trei boieri greci de la curtea acestuia, frații *Costea*, *Pavalache* și *Apostolache Caragea*[27], și între boierii aflători la curtea lui Vasile Lupu, Miron Costin enumeră pe Grecii *Sculi* și *Iacomi* vataji de aprozi și pe *Hristodul* căminarul[28].

Grecii fiind atîta de favorați în Moldova și chiar în Muntenia, înțelegem cum de numărul lor trebuia să crească necontenit, in cît Paul de Aleppo nu exagerează întru nimic cînd spune că în Muntenia era pe cînd el au vizitat'o «o urdie nenumărată de preoți și diaconi străini (adică Greci), care se îngrămădeau pe la înmormîntări». Ba el chiar petrecînd necontenit

26. *Paul de Aleppo* in Arh. ist., I, 2, p. 74—75 și 81.
27. Mag. ist., I, p. 297.
28. Letopisețele, I, p. 299 și 313. Nu grec nenumit arătat ca fost în slujba lui Lupu de un cel din 1651 Hurm. Doc., Legat II, 3, p. 31.

Acesta era fiul lui Dimitrianu ~~Ceaurul~~ Stefan Ceaurul fost slavonic de Putna și logofăt mare la tiu domnu. Gheorghe Stefan urcă și el triptul [illegible] pacă ce apoiu logofăt mare [illegible] Vasile Lupu. Gheorghe Stefan era după arătarea lui Miron Costin, un om ~~[illegible]~~ depelin, cap întreg, fiu adaucă cel poate fie ca nasc și în Moldova vamnu. Le învățătuit solicita a căiștea răspunsuri am auzit pe multe mărturisind și hiu covarșind pe Vasile Vodă» 256

Letopiseț. ~~[illegible]~~ I, p. 356 Comp. Tanoviceanu, l. c. p. ~~[illegible]~~ 129 (11)

în mijlocul Grecilor, pe care îi întîlnea în toate părțile, mai ales în clerul cu care el venia mai des în atingere, putea să susțină în bună credință că «majoritatea poporului în Moldova și țara Românească și toți negustorii sunt Greci, așa că *arhidiaconul găsi în aceste țări mijlocul de a se perfecționa mult în conversația grecească* [29]. Nici că se poate mai puternică zugrăvire a însemnătății elementului grecesc în țările romîne, pe timpul domnilor care venise chip spre a'l răsturna, de cît asemene naivă mărturisire a scriitorului arab!

Reacția națională încercată de boieri în contra domniilor lui Leon Tomșa și Alexandru Coconul, care adusese în fruntea țărilor romîne pe Mateiu Basarab și Vasile Lupu, nu izbutise de loc în tendința principală care o provocase. In zădar se scuturase poporul romîn, pentru a arunca paraziții ce se năpustise pe corpul său. Ei înfipsese în el ascuțitele lor fălci și se țineau de dînsul ca lipitoarea ce a mușcat de curînd. Apoi după fie-ce acces urma în chip fatal o perioadă de apatie, în care jivinile se întocmeau și mai îndămănatec în cuibul lor de clocire. Poporul romîn se redeștepta iarăși; urmau noue accese, noue sbuciumări. Lupta însă era zadarnică. Grecii încălecase atît de bine țările romîne, în cît cu toate opintelile sălbaticului fugar, el trebui mai la urmă să se dămolească și să primască în tăcere frâul în capul său. Vom expune încă și aceste de pe urmă lupte ale unei ființe ce nu vra să moară contra fatalității ce vrea să o zdrobească. Apoi după aceste ultime sforțări poporul romîn pare a se lepăda de viață; o tăcere adîncă începe a se face în jurul lui, și din cadavrul său descompus samănă că se va for-

29. *Paul de Alepo* l. c. p. 96 și 102.

ma o nouă existență, o odraslă grecească. De odată sună trimbița redeșteptărei și mortul reînvie, începe a se sbate, se scoală în picioare, pentru a reintregi lupta cu puteri mai odihnite în timpul morței aparente, de cît în un repaus liniștit și firesc.

Precumpenirea Grecilor în timpul lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu ne arată însă cum înriurirea grecească au urcat treptele succesive care au dus-o la puterea ei cea a tot covîrșitoare. Cu niște asemene rădăcini, epoca fanariotă nu mai apare ca o împrejurare anormală în viața poporului romîn, ci ca desvoltarea firească a unui fenomen social și politic. Eată pentru ce am despărțit perioada modernă a istoriei noastre de la domniile lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu înainte; căci de la ei datează întemeierea mai cu putere a înriurirei grecești. Partea superioară a gîndirei poporane luă de acum înainte forma grecească în locul lepădatei forme slavone. Tot în o cusgetare și într'un graiu străin rămase îmbracată gîndirea romînească; și aceasta din timpurile cele mai vechi a le istoriei noastre pănă la pragul veacului în care trăim, cînd și gîndirea poporului își luă forma ei firească de exprimare. Din punctul acest de videre, exprimarea cugetării, care ne pare a fi cel mai însemnat fenomen intelectual în viața poporului romîn, am determinat împărțirile istoriei sale în perioade. Acea medie sau predomnirea slavismului, acea modernă sau predomnirea grecismului, și acea contimpurană cu triumful românismului.

După ce am schițat astfeliu caracterul general al acestei perioade, și legătura în care ea pune trecutul cu viitorul, să trecem la expunerea istoriei particulare a acestui răstimp interesant.

Indice

Mateiu Basarab IV p. 5
Vasile Lupu —
Radu Mihnea —
Alex. Coconul 6, 16.
Moise Movilă —
Leon Strdza 9
Leon Tomșa 9, 14
Ștefan vistiernicul 10
Radu de Buzău —
Radu Cantacuzen
Ștefan Tucabe (Poland) 11
Brâncoveanul (Albanez) 13
Meletie vel ag —
Paul de Alep — 13, 14
Macarie patriarhul —
Dositeiu Cantemir 15
Athanasie Tatulescu —
Trei Erarhi p. 15
Varnavitzi mnst —
Sf. Sava 15 —
Teofan Patriarhul 16
Ștefan Cheorpi. 16.
Cazanie (Pravila a apostolach) —
Secuși —
Zaimi —
Hrisovulu —

Mateiu Basarab în Muntenia 1633—1654, şi Vasile Lupu în Moldova, 1634—1653. La începutul carierei sale Vasile Lupu se pusese rău cu Grecii, ca şi Mateiu Basarab; căci şi dînsul contribuise la cumplitul măcel, în care între alţii perise Batiste Veleli şi tovarăşii săi. Prin urmare era firesc lucru ca şi dînsul să fi fost duşmănit de Grecii din Constantinopole, care'l iubiră apoi atît de mult, cînd cunoscură adevărata lui fire. Era la Constantinopole un Grec mai ales puternic şi înfluent care jurase peirea duşmanilor neamului său, anume *Celeli Curt*, acela pe care l'am văzut pornind pe Grecele şi Turcoaicele din Constantinopole în contra lui Mateiu Basarab, cînd acesta mersese acolo spre a-şi lua învestitura [1]. Lupu dăduse vizirului 40,000 de taleri, şi Curt îşi luase ziua bună de la cele pămînteşti, lăsînd astfeliu pe domnii romîni în pace despre răsbunarea lui. Mateiu Basarab însă fiind în rële relaţii cu Lupu, refuză de a înapoi Lupului jumătatea din suma întrebuinţată în interes comun [2]. Aceste rële relaţiuni începuse încă de pe cînd Barnovski fusese chemat din Polonia la Poartă, în urma rocoşirei boierilor

1. Vol. III. p. 479.
2. Raportul lui *Rudolf Schmidt* către *Ferdinand*, 20 August 1643, Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 673.

moldoveni. Vasile Lupu însă care răsculase ţara, în contra lui Alexandru în propriul său interes şi nu în acel al fostului domn, se vede că era bănuit a vroi să pîrască pe Barnovski la Turci, pentru prea marea lui plecare către Leşi. Cînd Barnovski trecu pe la Mateiu Basarab, împreună cu boierii ce-l întovărăşiau la Constantinopole, Vasile Lupu se feri de a merge la curtea domnului muntean, temîndu-se a nu fi părît de acesta către pretendentul la corona Moldovei, şi ceru lui Barnovski voie a se întoarce în Moldova, pretextînd că'l vor gălcevi Grecii pentru răsculareа norodului asupra lor; Lupu calculase foarte înţălept. Întîlnindu-se Barnovski cu Mateiu Basarab, ~~domnul Munteniei~~ îi destăinueşte toate gîndurile lui Lupu, şi atunci Barnovski trimite după el să'l prindă, însă Lupu scapă prin fugă[3]. Duşmănia mai veche; împrospătată prin refuzul împărtăşirei lui Mateiu la cheltuiala făcută pentru uciderea lui Celebi Curt, unită şi cu ambiţia şi dorinţa de mărire şi de înălţare a trufaşului Arbănaş, explică în destul pornirea lui cea neoprită asupra domnului Munteniei.

Imprejurările exterioare trebuiaŭ în curînd să dee curs acestui simţimînt. Anume după moartea lui Bethlen Gabor întîmplată în 1630, se alege de principe al Transilvaniei Gheorghe Racoţi, care însă la început nu este recunoscut nici de sultanul nici de împăratul, ne avînd nici unul nici altul încredere în el. Mai tîrziu Racoţi se împacă cu Germania prin un tratat, care'l pune bine înţeles şi mai rău cu Turcii. Svedezii care purtau atunci cu Germanii războiul pentru apărarea protestantismului, spre a slăbi pe duşmanii lor, intrigau la Constantinopole spre înlocuirea lui Gheorghe Racoţi prin

3. *Miron Costin* în Letopiseţe, I. p. 267

Moise Sekeli. Turcii cedînd acestor stăruinți trimet chiar o armată contra principelui transilvan, care însă este bătută de el la Salonta, așa că Turcii sunt obligați a recunoaște pe Racoți de domn, cu condiția plății unui tribut de 40.000 de taleri pe an. Împăratul Ferdinand, de și aliatul lui Racoți, nu îndrăznise să-i dee sprijinul său fățiș contra Turcilor, temîndu-se de a se încurca în o luptă și cu aceștia cînd avea pe brațele sale greul războiu ce a primit numele de războiul de 30 de ani[4].

Mateiu Basarab voind să'și sprijine domnia și pe alt tărîm de cît pe alunecoasa favoare a Osmanliilor, gîndi să'și întărească propria lui poziție încheind un tratat de alianță cu Racoți. S'a păstrat despre aceste legături între domnul Munteniei și acel al Ardealului jurămîntul de credință făcut de armata lui Mateiu Basarab atît domnului ei cît și aliatului său principele Racoți în ziua de 24 Iulie 1635: «Noi toți slujitorii țărei Rumânești, căpitanii, iuzbașii, ceaușii, vătăjăii și toți cetașii, călărime și pedestrime, jurămu-ne pre numele lui Dumnezeu și pre sînta Evanghelie și pre sînta prea curata Maria și pre toți sfinții lui Dumnezeu, cum noi vom fi cu toată credința măriei sale domnului nostru, lui Ioan Mateiu Basarab Voevod, care este cu mila lui Dumnezeŭ domn țărei noastre Rumânești: pe lîngă aceasta împreună cu domnul nostru și Măriei sale lui Racoți Gheorghe cu mila lui Dumnezeu biruitor mare a Ardealului și a o parte din țara Ungurească și Secuilor Șpan, cum noi nici într'un chip și nici într'un mod (sic) nici măriei sale nici coconilor vrăjmași nu vom fi»[5].

Prin acest act Mateiu îndrumă însă plecarea sa

4. *Zinkeisen* Geschichte des Osm Reiches IV, p 466.
5. Columna lui Traian, 1884 p 216.

Moise Sekeli. Turcii cedînd acestor stăruinți trimet chiar o armată contra principelui transilvan, care însă este bătută de el la Salonta, așa că Turcii sunt obligați a recunoaște pe Racoți de domn, cu condiția plății unui tribut de 40.000 de taleri pe an. Împăratul Ferdinand, de și aliatul lui Racoți, nu îndrăznise să-i dee sprijinul său fățiș contra Turcilor, temîndu-se de a se încurca în o luptă și cu aceștia cînd avea pe brațele sale greul războiu ce a primit numele de războiul de 30 de ani [4].

Mateiu Basarab voind să'și sprijine domnia și pe alt tărîm de cît pe alunecoasa favoare a Osmanliilor, gîndi să'și întărească propria lui poziție încheind un tratat de alianță cu Racoți. S'a păstrat despre aceste legături între domnul Munteniei și acel al Ardealului jurămîntul de credință făcut de armata lui Mateiu Basarab atît domnului ei cît și aliatului său principele Racoți în ziua de 24 Iulie 1635 : «Noi toți slujitorii țărei Rumănești, căpitanii, iuzbașii, ceaușii, vătăjăii și toți cetașii, călărime și pedestrime, jurămu-ne pre numele lui Dumnezeu și pre sînta Evanghelie și pre sînta prea curata Maria și pre toți sfinții lui Dumnezeu, cum noi vom fi cu toată credința măriei sale domnului nostru, lui Ioan Mateiu Basarab Voevod, care este cu mila lui Dumnezeŭ domn țărei noastre Rumănești: pe lîngă aceasta împreună cu domnul nostru și Măriei sale lui Racoți Gheorghe cu mila lui Dumnezeu biruitor mare a Ardealului și a o parte din țara Ungurească și Secuilor Șpan, cum noi nici într'un chip și nici într'un mod (sic) nici măriei sale nici coconilor vrăjmași nu vom fi» [5].

Prin acest act Mateiu îndrumă însă plecarea sa

4. *Zinkeisen* Geschichte des Osm Reiches IV, p 466.
5. Columna lui Traian, 1884 p 216.

către politica germană. El trimite curînd după aceea o solie la împăratul, de la care primeşte mulţămiri şi făgăduinţa a-i trimite şi el o solie spre a pune la cale legături mai temeinice[6]. In acelaşi timp Mateiu stărueşte pe lîngă rezidentul Schmidt ca să «pună cuvînt la căimăcamul spre a-l scuti de îndatorirea de a merge în ajutorul Turcilor contra lui Racoţi, pe care Poarta îl duşmănea, fiindu-i ţara cu totul lipsită şi săracă, din pricina marelui tribut şi a multelor cheltueli făcute»[7]. In anul următor, 1636 luna lui Maiu, găsim o altă solie a lui Mateiu către împăratul Ferdinand, în care domnul romîn «roagă pe împăratul să-i încuviinţeze sprijinul său, căci în Turci nu ar avea încredere; că el e gata de a se răscula în caz de ameninţare, dar că se roagă a i se încuviinţa un ajutor de cel puţin 3,000 de oameni care să-i vină pe ascuns şi la timp. In cazul cînd ar pierde domnia, cere de la împăratul să-i asigure un adăpost în Germania, şi ca împăratul să stăruiască la Racoţi ca să-i fie cu adevărat prietin»[8]. Ferdinand în urma acestei propuneri mai făţişă a domnului muntean, deşi nu îndrăzneşte a primi toate puntele, de teamă ca nu cumva Turcii, aflînd, să se strice cu el, totuşi ne vroind să piardă cu totul alianţa lui Mateiu, care putea deveni foarte preţioasă la vreme de nevoie, scrie îndată două scrisori, una lui Racoţi şi alta regelui Poloniei, în care îi roagă să întreţină bune relaţii cu domnul Munteniei[9]. In sfîrşit în 1637 găsim o scrisoare a împăratului către Mateiu, în care îi reînnoeşte făgăduinţele de prietenie[10].

6. *Ferdinaud* către *Mateiu Basarab*. 23 Sept. 1635, ~~Doc. col. Hurm.~~ Hurm, Doc., IV, p. 618 și 11 Mai 1636 Ibid p. 623
7. *Mateiu Basarab* către *Schmidt*, 8 Sept. 1635, idem. p. 604, (din eroare este trecut acest document la anul 1625, cînd nu domnia Mateiu Basarab).
8. Idem p 623.
9. Scrisorile *împăratutui* din 15 Mai, idem, p. 624.
10. Scrisoarea *împăratului* din 31 Mart 1637, idem, p. 628

Toate aceste trătări şi oferiri de alianţă a le lui Mateiu Basarab catră Nemţi nu puteau fi cu totul ascunse de Poartă, şi mai ales ambasadele mutuale erau prea bătătoare la ochi spre a rămînea tăinuite. Apoi cererea lui Mateiu Basarab de a fi scutit de participare la expediţia contra lui Racoţi arunca grele bănueli contra domnului muntean; cu atît mai mult că Vasile Lupu găsise prilej de a-şi răsbuna împrotriva rivalului său[11].

Bănuelele se schimbă în siguranţă despre hainirea lui Mateiu Basarab, cînd vizirul Mohamed venind la Dunăre contra Tatarilor, cu care Turcii aveau răsboiu şi învitînd pe voevozii Munteniei şi Moldovei a'l întovărăşi în expediţie, Mateiu Basarab «vine până la marginea ţărei sale şi de acolo porneşte pe un sardar al său, iar el se preface bolnav, de frică ca să nu încapă cumva în mînele Turcilor»[12]. Vizirul Mohamed dădu atunci ascultare lui Vasile Lupu, care oferea pe sub mînă mari daruri, pentru a face pe un fiu al său domn în Valahia şi a aduce astfeliu ambele ţări sub puterea casei sale, şi-i învoi atacul Munteniei. Proteguitorul însă al lui Mateiu Basarab, Rusnamaghi, arătâ sultanului o scrisoare din partea poporului ţărei Munteneşti, care făgăduia credinţa domnului lor, se rugau pentru mănţinerea lui în scaun, lăuda buna lui ocîrmuire şi lua răspunderea ori cărei greşeli a lui, ceea ce văzînd sultanul ordonă vizirului să nu întrebuinţeze puterea contra Munteniei[12 bis]. Vasile Lupu, care se grăbise de îndată a da fiinţă gîndului său de răsbunare, apucase a întra în Muntenia cu 30,000 de luptători, înainte de a veni ordinul de oprire a sultanului şi se dăduse la multe jafuri şi prădăciuni, pe care Mateiu vroia să le răs-

11. *Schmidt* c. *imp.* 1 Ian. 1637 în *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 104
12. *Miron Costin* în Letopiseţe, I. p. 276.

toarcă cu ajutorul lui Racoţi[13]. Iertarea lui Mateiu de Turci se făcuse şi din pricină că dînşii erau pe atunci în războiu cu Perşii, şi chiar în acel timp suferise în Asia nişte înfrîngeri care făceau de nevoie să aibă linişte în Europa[14]. De şi Vasile Lupu este silit să asculte de ordinul sultanului şi să se întoarcă îndărăpt numai după o pustiere a Munteniei, el suferе totuşi o înfrîngere în retragerea lui, fiind lovit de Munteni ajutaţi de Transilvaneni sub Kemeny Ianoş[15]. Poarta ~~încurcată pe de o parte în Asia, pe de alta~~ văzînd legătura între Mateiu Basarab şi Racoţi, pe care învăţase a'l cunoaşte la Salonta, trimite o nouă confirmare în domnie lui Mateiu, ceea ce aduse şi pe acea a lui Vasile Lupu, căutînd măcar cu acest mijloc să-i mai despoaie de o sumă de bani. Confirmarea lui Mateiu este dobîndită mai ales prin stăruinţele proteguitorului său de la Constantinopole, Rusnamaghi[16]. Aceasta fu însă ultima îndatorire pe care marele Turc o făcu domnului muntean. Curînd după acea el moare, lăsînd pe Mateiu în nu puţină îngrijire, întru cît se ştiea necontenit săpat la Poartă de Vasile Lupu şi de oamenii acestuia. Domnul muntean trebuia numai decît să-şi caute un nou sprijin. Către sfîrşitul anului 1638 Mateiu trimite un agent al

13. *Aloisi Contarini* către *dogele* 12 Decemvrie 1637. Doc. col *Hurm.*, IV, 2, p. 494-495 Aprovp in acelas cuntinut u „Doc. citat u nota precedentă.

14. Pacea cu Perşii se încheie tocmai în 1639.

15. Vezi povestirea acestei lupte de însuşi generalul ungur în *Şincai* III, p. 31. Comp. două scrisori a le principelui Racoţi către consiliul imperial şi paşa de Buda. (4 Decemvrie 1638) Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 635 şi 638. Comp. şi *Miron Costin* in Letopiseţe I p 278. Intr un document încă nepublicat din col. Academiei, Pachet No XX, doc. No. 39 din anul 1635 (7143) Decemvrie 16, găsim pe Mateiu Basarab scutind pe vierii mănăstirei Sneagovului de toate dăjdiile şi mîncăturile ce vor fi peste an în ţară, precum şi de *birul moldovenesc*. Aceasta ar indica că Vasile Lupu mai atacase odată pe Mateiu Basarab înainte de acea dată şi că domnul Munteniei răscumpărase pacea impunînd locuitorilor birul moldovenesc pentru răspunderea răscumpărărei

16. *Aloisi Contarini* către *dogele*, 3 Iulie 1638. Doc, col *Hurm.*, IV, 2 p. 497, şi alta din 22 Oct 1638, idem, p. 499.

+ apoi şi de teame cu Matiu cari adunase labari de 12.000 de varmeni la Trgovişte un despart de hotarul ardealului. Mai ales se temea Turcu şi un pisarb tatarlui al carui plata o apropiase şi de acea a cumbrat pielea de oulpe ce i-a dat ca pace de Domn, întărindu-l în Domnie cu o cartandu i gazetele ce unde ce au fost locul

Iar pentru cheltuiala sa, mandra ca i-a ca mai multe

m. în 1637 v. Hurm. Hasdeu, Doc., IV, p. 204.

său la Constantinopole spre a-i găsi un nou protegu-itor, printre acei ce pe atunci se bucurau de favoarea sultanului. Caimacamul însă nu dă voie agentului domnului muntean a se îndrepta la alt cineva, o-ferinduse el însuşi spre această treabă, «împins de dorinţa de a cîştiga multele prezenturi pe care Ma-teiu le dădea partizanilor săi [17].

Cu prilejul acestei afaceri domnul întră tot odată în înţelegere şi cu Veneţienii, spre a-şi întări şi mai mult poziţia în contra Turcilor. Republica Adriaticei era tocmai în momentul de a rupe cu Turcii din pri-cina pedepsei dată de ei la Valona în 1638 piraţilor Barbareşti de sub autoritatea Porţei, fapt ce atrăsese arestarea bailului. Mateiu Basarab făgăduise lui Con-tarini a face o puternică diversiune în cazul unei lupte, atăcînd din Muntenia pe Turci cu 40,000 de oameni, mai adăugînd domnul romîn că ar fi în bune legături cu regele Poloniei către care se obliga a transmite corespondenţa Veneţiei, că era de asemene în raporturi prietinoase cu împăratul german, de la care ar fi primit nu de mult prin un trimis, Luca Trapovan, un colan cu o cruce de diamante prea frumoasă. Ambasadorul veneţian recomandă cu multă căldură dogelui propunerile lui Mateiu, care ar pu-tea aduce cel mai mare folos republicei în cazul u-nui războiu cu Turcii [18].

In 1639 Turcii sfîrşind lupta cu Perşii prin în-cheierea unei păci, pot să-şi întoarcă iarăşi luarea a-minte asupra politicei europene, şi să reînnoiască si-linţele lor pentru a scăpa de Mateiu Basarab, a că-ruia întăriri şi legături cu popoarele vecine deveneau pe fie ce zi mai primejdioase. Vasile Lupu care era vecînic la pîndă spre a dăuna lui Mateiu se ofere

17. Altă scrisoare a lui *Contarini* din 18 Decemvrie 1638, idem p. 500.
18. Scrisoarea lui *Contarini* din 12 Februarie 1639, idem p. 501.

îndată ca instrument al politicei turceşti. Bailul scrie în 10 Octomvrie 1639 că «din Valahia au sosit scrisori în care principele acelei ţări se arată foarte îngrijit despre adunarea de trupe ce aude că s'ar face în Moldova, acăruia voevod s'au oferit în mai multe rinduri a alunga pe acel din Valachia din scaunul său, pentru a pune acolo pe unul din fii săi; că daca pănă astăzi Turcii nu i-au prea dat ascultare, aceasta a fost numai din pricină că erau ocupaţi în alte părţi. Acuma se crede că Turcii prin o înţelegere tainică vor da drumul Moldovanului spre a apăsa pe Valac, ca unul ce acesta a dat mai multe semne de necredinţă, stînd în cea mai strînsă unire cu Transilvăneanul şi cu împăratul»[19].

Sultanul trimite chiar, spre a motiva execuţia din partea lui Lupu în contra lui Mateiu, un ordin către acesta de a părăsi principatul de bună voie, arătîndu-i că «dacă ar face-o îşi va cîştiga graţia sultanului; că era obiceiul ca domnii să fie schimbaţi la fie-care trei ani şi că el stătuse şepte». In acelaş timp se trimite un ceauş în Moldova, care să confirme aice în domnie pe fiul lui Lupu, de vreme ce tatăl său era să fie strămutat în Valahia, pentru a uni aceste două principate sub familia sa. Lupu promisese sultanului 500,000 de reali, şi sporirea tributului ămbelor ţări la 300,000 de reali din 200,000 la care se urca atunci. Lăcomia pentru o sumă aşa de mare de bani, împinsese mai ales pe Turci la hotărirea luată de ei, pe lîngă vechiul lor prepus, ce era nu e vorbă în destul de îndreptăţit, că Mateiu Basarab ar sta în legături ascunse cu Polonii, Transilvanenii şi cu împăratul. «In caz cînd Valahul care este foarte

19. *Contarini* către *dogele*, idem, p. 505. Comp. Hurmuzaki I. Darvangoru 3 Dec. 1634 Vol. XVI/1. 3.

T. II. 4 prime bătăi bine cu Turcii în dimbie casatoria lui d. a Doua cam urmăm să i-a pus ai o Cinaşpeni Turcii le obţinu învoirea lor pentru obţinerea cănu V. Lupu chiltuind 50 000 d. taleri. 1861

1861 Bailul c. Dogele 28 Sept. 1635. Hurmuzaki Doc., VIII, p. 481.

iubit de ţara lui, ar refuza cedarea principatului, el va fi constrîns cu puterea»[20].

Mateiu refuză de a eşi din domnie şi se pregăteşte cu mijloace însemnate a sprijini răscoala lui; pentru a cîştiga însă timp, el trimise din partea întregei nobilimi şi a poporului ţărei, un arz (tînguire către Poartă), în care cerea cu stăruinţă ca să se lese domnia lui Mateiu, oferindu-se a plăti cele făgăduite de Lupu. Se spunea chiar în Constantinopole că Mateiu pusese să taie capul ceaşului ce adusese scrisoarea de destituire, dar miniştrii turci nici nu pomeneau de atare împrejurare[21].

Am văzut că sprijinul împăratului, pe care mai ales trebuia să se întemeieze Mateiu în cazul unei ruperi a sale cu Turcii, era cu totul nesigur, din pricina încurcăturilor în care Germania se afla de prin războiul de 30 de ani, care tocmai pe atunci se desfăşura în toată violenţa lui. Mateiu Basarab era cu atîta mai ameninţat, cu cît caimacanul, pe care l'am văzut mai sus oferindu-se ca proteguitorul lui, fusese cumpărat de Vasile Lupu cu un dar de 100.000 de reali, spre a înşăla şi răsturna pe Mateiu.

Văzindu-se serios ameninţat, domnul Munteniei declară Turcilor, că se va supune vroinţei lor, cu o singură condiţie, aceea ca Valahia să nu fie dată lui Lupu, cerere care este subscrisă de aproape toţi boierii ţărei Munteneşti[22]. Lupu însă izbutind a cîştiga în favoarea lui şi pe Mohamed, paşa de Silistra, dînd şi lui 100.000 de reali, acesta adauge pîrile sale la acele existente în contra lui Mateiu, şi cererea lui este răspinsă. Paşa din Silistria precum şi ceilalţi din oraşele dunărene, hanul Tătărasc şi princi-

20. Alta din 13 Noemvrie 1639, idem, p 506.
21. Alta din 20 Noemvrie 1639, idem, p. 508
22. Alta din 20 Decemvrie 1639, idem, p. 508.

pele Transilvaniei capătă ordine de a porni în contra principelui muntean, şi Vasile Lupu crezînd că de astă dată s'a sfîrşit veacul protivnicului său, pleacă din nou cu armata în contra lui [23].

Domnul Moldovei era atît de sigur pe izbîndă, în cît întronează în toată forma pe fiul său în scaunul Moldovei, îşi ie rămas bun de la ţară şi porneşte cu toată curtea şi averile lui spre a ocupa tronul Munteniei. El este însă cumplit bătut de domnul muntean la *Ojogeni* pe Prahova [24]. Mateiu trimite bogata pradă făcută de la cavaleria turcească, ce ajutase pe Vasile Lupu. Turcilor înşuşi, prefăcîndu-se «a se arăta cel mai supus om al sultanului, spunînd că şi acuma e dispus a părăsi scaunul, şi a'l da omului celui mai de rînd; dar Moldovanului s'a opus şi se va opune pănă la ultima lui suflare, ca la duşmanul său vădit. Turcii simţind că au a face cu un domn ce înţălege a-şi apăra poziţia lui la vreme de nevoie cu sabia în mînă, întorc iarăşi asprimea pe blîndeţă, şi trimit doi ciauşi în Muntenia şi Moldova, care să ducă reîntărirea ămbilor principi rivali [25]. Astfeliu în lupte şi sfăşieri mutuale, trecuse 6 ani din domnia lui Mateiu Basarab şi Vasile Lupu, slăbindu-se ţările lor în folosul asuprirei comune. De la 1640 înainte urmează o nouă fază în relaţiile ămbilor domni, în care duşmănia, de şi clocea mai departe perzătoarele ei uneltiri, nu putu străbate în afară într'un chip aşa de viu, din mai multe pricini pe care vroim a le expune. +

23. *Schmidt* c. *imp.*, 26 Noembr e 1 şi 22 Decemvrie 1639. 1 Ianuarie 1640 in *Iurmuzaki*. Fragmente, III, p 112.

24. *Miron Costin*, în Letopiseţe l. p. 279. Lupta s'a întîmplat în Decemvrie. Cronica din *Mediaşi*, în Arhiv für sieb. Landeskunde. III, 1858, p 89: „Hoc anno voyvoda transalpinus voyvodam Moldaviensem in terram transalpinam venientem forte manu profligavit, magna cum Moldaviae et Tartarorum adjunctorum clade mense Decembre. Cronica însă dă greşit anul 1638, întru cît toate cele lalte izvoare pun 1639. – Confirmată împrejurările d

25. *Aloisi Conturini* către *dogele*, scrisoarea din 20 Decemvrie 1639 Doc. col *Hurm.*, IV, 2, p 510.

Journal du Chevalier de Terquier in Hurmuzaki, Acte si Fragm. IV, p. 61

Indice

Celebi Curt p 21
Barnovski –
Mitkin Caba – 22
Gh. Racoti –
Ferdinand împăratul 24.
Ruzanovschi 25
Lemny Ianoş 26
Ojogeni 30

† Mateiu Basarab reînnoeşte în 1639 al acelea cu tratatul de alianţă de la Racoti, încuviinţînd şi el o sentinţă clericală în Sfatul Mitropolitul Mogo-Vlahiei, Vornicul Spirea, Visternicul Radu, Clucerul Dăşcălu, Stolnicul Socol, Paharnicul Vucina, şi Logofătul Marcu şi Ian. 26

26 in Hurm. Hrisii si Doc., IV p. 217-218, Tratat încheiat şi de congresatele generale a celor trei naţiuni. Ibidem p. 220

3. PERIOADA DE LINIȘTE 1640–1652

Pentru a înțălege relațiile țărilor romîne de la 1640 înainte, trebue raportate împrejurările celor vecine; căci despre ămbele aceste țări este adevărat cele ce spune foarte bine Miron Costin despre Moldova, că «fiind o țară mică, nici un lucru singură de sine fără adunare și amestecare cu alte țări n'au făcut» [1].

Relațiile între Turci și Germani erau tot pacinice, din pricina că Germanii erau ocupați cu răsboiul de 30 de ani, iar Turcii de la 1639 înainte, de și sfîrșise răsboiul cu Persia, începuse un altul cu Veneția. In 1642 Turcii și Nemții reînnoesc la *Szon* tratatul din 1606 de la Sitvatorok, prelungind pacea pe 20 de ani.

Gheorghe Racoți principele Transilvaniei trăise pănă atunci în bune înțălegeri cu împăratul, impunînd ămbii Turcilor respectarea păcei, și ajutînd lui Mateiu Basarab a se mănținea în vaza cea mare dobîndită la Turci prin a lui vitejie. Pe atunci însă se amestecase Franția în răsboiul sfîșiitor dintre protestanții și catolicii germani. Richelieu dăduse acestui amestec un caracter cu totul politic, și vroia să se folosască de desbinările Germaniei, spre a mări puterea franceză. Marele ministru văzu îndată însămnatul folos ce se putea trage din principele protestant, așăzat în cealaltă coastă a Germaniei, de îndată

1. Letopisețele, I, p. 292.

ce el ar putea fi cîștigat pentru liga anti-catolică. Încă din 1638 Franția încheiese un tratat cu Racoți, prin care ea se obliga a sprijini pe domn la Poartă, și a-i da un ajutor bănesc de 120,000 de scuzi pe an. In 1639 de la Haye este trimis în ambasadă anumită la sultanul, ca să stăruiască a dobîndi pentru Racoți învoirea de a se războiu cu împăratul, fără a fi privit ca dușman de Poartă[2]. Căți-va ani după aceasta, în 1643, găsim alt tratat încheiet de Racoți, cu Tortenson, generalul svedez inspirat de politica franceză, în care Racoți se obligă el de a dobîndi învoirea Porței, iar Svedia și Franția se leagă a sprijini atari stăruinți. Racoți și începe războiul cu împărătul în 1643, și cît timp merge bine, este lăsat în pace, ba chiar încurajat pe ascuns de Turci, care erau în totdeauna gata de a face rău Nemților De îndată încă ce norocul armelor părăsi pe principele transilvan, Turcii nevroind să se compromită pentru un domn ce în loc de a le fi de folos putea să le aducă daune, schimbă purtarea lor față cu dînsul. Ei refuză întâi de a-i încuviința stăpînirea pe cele 6 comitate din pașalîcul de Buda, care aparțînuse Transilvaniei de pe timpul lui Zapolia ; opresc apoi pe principii romîni, de a mai sprijini pe Racoți cu ajutorul lor armat. și în sfîrșit împiedecă chiar pe Racoți, de a se mai ști contra împăratului. Racoți însă împins de Svedeji, și de Franceji trece peste ordinele Porței, și reînnoește în 1645 tratatul încheiet cu acele puteri, în care totuși se prevedea, ca în cazul cînd Racoți ar fi amenințat de Poartă pentru lupta lui cu împăratul, el să se poată împăca cu acesta. In 1646 Racoți reîncepe războiul ; Turcii însă amenințîndu'l, Racoți este nevoit să încheie pace cu împă-

2. Vezi citatele în *Ionescu-Gion*, Brancovanu și Ludovic al XIV le. p. 59.

20593

atul în 16 Septemvrie acelaș an, la Linz. Turcii nulțămiți de această supunere a lui Racoți către or-dinile lor, îi iartă 1000 de galbeni din tribut. Mu-rind în 13 Octomvrie 1648 Gheorghe Racoți, îi ur-mează fiiul său Gheorghe al II-le Racoți care rein-noește tratatele sale de pace atît cu Turcii cît și cu Nemții[3].

Până la epoca cînd Racoți devine dușmanul Nem-ților, politica lui Mateiu Basarab urmase o linie si-gură de purtare. Se silise a se mănținea pe tron nu numai prin banii împărțiți pe la dregătorii turci, unde era lăsat în urmă de dărnicia lui Vasile Lupu, ci mai ales prin razimul ce'l dobîndise la puterile creștine: Transilvania, Veneția, Polonia și Austria, toate dușmane actuale sau eventuale a le Turciei. Apoi el arătase acesteia că brațul său putea mult la vreme de nevoie și că dispunea de o însemnată oș-tire de mercenari. Cu alte cuvinte el se impusese Turcilor, care se temeau să nu răsară din el un al doile Mihaiu Viteazul. Racoți însă, sprijinul cel mai apropiet al lui Mateiu, punîndu-se în dușmănie cu Nemții, pe care politica turcească cerea pe atunci să-i aibă de prietini din pricina războiului cu Vene-ția; desbinarea deci introducîndu-se între cei doi aliați ai săi, din care cel mai slab era mai apropiet de el și cel mai îndepărtat mai tare, înțelegem ce per-turbare au trebuit să aducă asemenea imprejurări în politica urmată până acum de domnul muntean.

La început însă poziția lui fu ușurată prin înce-tarea de o cam dată a dușmăniilor lui Vasile Lupu, care astîmpăr a aprinsului Albanez își găsește expli-carea, nu atîta în moartea fiului său, pentru care

3. *Zinkeisen*, IV, p. 538.

...ţă acestă tipografiă Sovoru mai
...în Muntenia până a doua înfiinţată
...ulaiu Basarab le Câmpulung cu
...ratăi tipăriţii aduşi de la Kiev. V...
...otăle afiate pe Moldoveni cel Slavonesc
...ieşit din porunca lui Matăiu Basarab
...acest tipograf în 1635 tipograful
... Ivan Slebovici, ajuns cât mai ră
...străbătând prin sorocul cât multe
...ţări îndepărtate ai ajuns până la
...locuitorul i capul întreg
...ierii ruseşti Petru Movilă, arhi-
...ep cop ai Mitropolul de Kiev, ieşind
...el cu rărgerinţe ai, oarecum înmă-
...ţăi pe dreparte în spiritul reînţăiri
...i ştiinţe în mijlocul creştinilor
...popoarăi ai ca atâtea bucăţi
...învăţătură bărbăţească şi creştinească
...Deci le bucură cărţi. Ceea ce
...i până respectivii ai în repetinţă
...ă ţări aceste alcătuiri prin bună
...nvoinţălere mărci rele ca
...mpotrivire, a voit şi aceşi lă-
...mească." Şi ca

...în 1688 Date
...de prin
...o Ev...

...în Tomăşlieu lui Muntenie
...de mâi
...tipografi
...tipăriţii

În 1637 găsim o Psaltire slavonă tipărită la
Govora de ieromonahul Meletie Macedonianu
tipograful şi egumenul acelei mănăstiri
cât şi în 1638 o Psaltire tipărită tot acolo
de ieromonahul Dionisie Olevidu. Şi
acele găsim în prefaţa Cazaniei tipă-
rită (Evangheliei cu tâlcuiri) tipărită
în Belgrad (alba Iulia) în 1641 ca
fiscu cinci preoţi în lucru şi diferiţi
poliţai Ghenadie în 1638, ca şi pentru
tipăriţii „Dascălul popii Sobrea vinit
din Ţara muntenească şi au pentru tipar
aici în ardeal." (în alba Iulia, când
la Braşov era şi mai mulţi timpi).
Notăţe dovedesc că mănăstirea
Dacă Basarabească tipografie numită
care putea înţelegă mult mai
şi bucată şi ardeleană mult mai
luminată. [illegible]

În Govora se tipări în 1640 Proloc
cu ajutoru lui Matăiu Basarab
de Meletie Macedonianu, [illegible]
din Slavonia şi călugărul Mihail Moxalie

[illegible] Bibliografie românească, I, p. 115

[illegible] Vedeţi p. 112 şi 113. Mai multe amănunte
asupra acestei cărţi în Vol. IV. Legislaţia lui M. Basa-
şi V. Lupu.

el dorise dobîndirea tronului țărei Muntene
mai ales în aceea că puterile sale, zdrobite
ori, cereau ragaz spre a lor întremare; apoi
jurările politice in care fu complicat Vasile
îl împedecară pentru cît va timp de a urmări,
și pe calea faptelor, gîndul său dușmănesc
domnului muntean.

Anume curînd după moartea fiului său Lup
însărcinat de Poartă, cu o misiune care dacă
ușea, era să'l pună, după cum credea el, așa d
cu ea. încît să nu-i mai poată refuza nimic, și deci
său de aur răsbunarea în contra dușmanului
de moarte, era să fie îndeplinit. Anume pe la
izbucnește un răsboiu între Turci și Cazaci, în
acest popor compus în mare parte din pirați.
da coastele împărăției otomane și amenința ad
ori cu corăbiile sale chiar capitala ei. Era de n
părat pentru Turci să le sfărme cuibul din care p
caŭ toate expedițiile lor, cetatea și portul Azovul
pe marea cu acelaș nume. Poarta știind pe Lup
în bune legături cu țarul Moscoviților, mai ales di
cauza intereselor religioase comune între ambele țări,
însărcinează a stărui pe lîngă țarul rusesc ca să nu de
ajutor Cazacilor în contra Turcilor. Lupu trimite o
solie ducelui Moscovei care îi făgăduește o sumă de
lucruri, stă la Moscva o iarnă întreagă dobîndind
la urmă, după multe stăruințî, o scrisoare prin care
ducele cerea un armistițiu între Turci și Cazaci,
pentru a putea pune la cale o cesiune voluntară a
acelui port cătră Turci, din partea Cazacilor. Turcii
însă nu primesc armistițiul, temîndu-se ca propu-

4. Ioan fiul lui Lupu moare în 1640. *Schmid* c. *imp.*, II, Oct 1640. *Hurm*, Frg., III, p. 118: „Der Sohn des Moldauerfürsten Lupul verscheidet in der türkischen Rezidenz und sein Leichnam wird in die Moldau übertragen." Ioan venise în Constantinopol ca ostatec, dar și pentru a se cauta [illegible] cari în privința morții

(în August 1640
vezi Hurm VIII p. 473

(în Noemvrie 1640 "a trei

Amb. Hendey Copii cate Stat 10 Noemv. 1640 Torpe, Studii și Doc., IV, p. 226. În aprei d. fiul tau ca fugea ostatec, mai ers și o fiică a lui Lupu la Poarta în același invasiu 1648 Hurm p. 235.

nerea Rușilor să nu ascundă numai cît o prelungire, în care timp Cazacii să se poată mai bine pregăti, și să întărească mai puternic cetatea amenințată. Boierul moldovan, venit cu scrisoarea, se întoarce îndărăpt la Moscva, pe cînd Turcii înaintau cu armata în contra Azovului, și izbutește în sfîrșit a face pe Rușii să refuze ajutorul lor Cazacilor, ceea ce silește pe aceștia din urmă a ceda Azovul Turcilor.

Solul lui Vasile Lupu întrebuințase, pentru a determina pe țar la acest pas însemnat, mai ales argumentul că Turcii ar fi gata să dee un decret prin care să ordoane măcelărirea din împărăția turcească a tuturor închinătorilor ritului ortodox, a cărui cap și protegiitor firesc ar fi principile Moscvei, din care pricină ar fi de datoria acestuia de a părăsi apărarea unor tălhari, pentru a înlătura o așa de mare primejdie deasupra coreligionarilor săi.

Vestea triumfului diplomatic al lui Vasile Lupu «aduse o mare bucurie în Constantinopole, dîndu-se un mare merit credinței și prudenței Lupului, pentru că condusese cu atîta ghibăcie o afacere de o așa importanță. Moscovitul pricepu, însă prea tîrziu, marea greșală ce făcuse»[5].

Izbînda domnului moldovan îi dadu însă cele mai mari speranțe. El cere de la Turci confirmarea pe viață în domnia Moldovei, și se pune în corespondență pe de altă parte cu pașa ce se întorcea de la luarea în stăpînire a Azovului, pentru a'l determina a-i sta în ajutor spre alungarea lui Mateiu Basarab. Spre a dobîndi învoirea trebuincioasă întru acest scop și de la Poartă, trimite vizirului un dar de 10,000 reali în bani și 4,000 în blănuri frumoase. Vizirului însă nu-i prea convinea a lăsa lui Lupu meritul de

5. Del Mercurio ovvero historia de tempi correnti di *Vittorio Siri*, Genova. 1649, II. p. 866-867.

a fi procurat Azovul Turcilor, merit ce întuneca pe al său propriu. Cu tot darul primit de la Lupu, el micșurează partea acestuia în izbînda dobîndită, arătînd sultanului că ceea ce ar fi adus Azovul în mînile lor, nu fusese stăruințele lui Lupu, ci înaintarea armatei turcești. Sultanul, întors încurînd de la entuziasmul său pentru slujbele făcute de domnul Moldovei, îi refuză toate cererile făcute (1643)[6].

Își poate cineva închipui furia aprinsului Albanez, cînd se văzu astfeliu înșălat de Turci, cărora le făcuse o slujbă atît de însemnată! In primul moment Lupu vroia să se lepede de Turci, să se împace cu Mateiu și să se arunce în brațele împăratului. Rezidentul german Schmidt aflînd despre supărarea lui Lupu pe Turci, caută îndată să pună mîna pe el, spre a-l trage în partea împăratului, și scrie medicului domnului, un Danez Scogardi care învățase medecina în Italia, ca să stărue pe lîngă stăpînul său să primească arbitrajul împăratului în chestia împăcărei sale cu domnul muntean, cu atîta mai mult că certele sale cu el dădeau numai prilej Turcilor de a-i jăfui pe amîndoi[7]. Lupu mai află încă și vestea întristătoare că Poarta ar fi confirmat din nou în scaun pe rivalul său, Mateiu Basarab. Confirmarea îl costase pe domnul Munteniei peste 100,000 de reali, adecă 60,000 dați sultanului și altora, bani împrumutați de la însuși vizirul Mustafa-pașa, care îi luase ca *dobîndă* suma enormă de 40,000 de reali[8]. Cu toate aceste Lupu, după o mai coaptă chibzuință, găsește

6. *Schmidt* către *Ferdinand III*, 20 August 1643. Doc col. *Hurm.*, IV, p. 674. Comp. trei scrisori, una a lui *Girolamo Trevisano* din 12 Mart 1642 și două ale lui *Angelo Alesandri* din 29 April și 19 Mai acelaș an. idem, IV, 2, p. 515-517. Mai vezi și *Hurmuzaki* Fragmente, III, p. 128-130.

7. *Schmidt* c. *d'Asquier*. 8 Sept. 1642 și c. *imp.* 28 Fevr. 1643 *Hurmuzaki*, Fragmente III, p. 130 și 133.

8. Dr. *Scogardi* c. *Schmidt*, 5 Fevr. 1643, idem. p. 133.

a fi procurat Azovul Turcilor, merit ce întuneca pe al său propriu. Cu tot darul primit de la Lupu, el micșurează partea acestuia în izbînda dobîndită, arătînd sultanului că ceea ce ar fi adus Azovul în mînile lor, nu fusese stăruințele lui Lupu, ci înaintarea armatei turcești. Sultanul, întors încurînd de la entuziasmul său pentru slujbele făcute de domnul Moldovei, îi refuză toate cererile făcute (1643)[6].

Își poate cineva închipui furia aprinsului Albanez, cînd se văzu astfeliu înșălat de Turci, cărora le făcuse o slujbă atît de însemnată! In primul moment Lupu vroia să se lepede de Turci, să se împace cu Mateiu și să se arunce în brațele împăratului. Rezidentul german Schmidt aflînd despre supărarea lui Lupu pe Turci, caută îndată să pună mîna pe el, spre a-l trage în partea împăratului, și scrie medicului domnului, un Danez Scogardi care învățase medecina în Italia, ca să stărue pe lîngă stăpînul său să primească arbitrajul împăratului în chestia împăcărei sale cu domnul muntean, cu atîta mai mult că certele sale cu el dădeau numai prilej Turcilor de a-i jăfui pe amîndoi[7]. Lupu mai află încă și vestea întristătoare că Poarta ar fi confirmat din nou în scaun pe rivalul său, Mateiu Basarab. Confirmarea îl costase pe domnul Munteniei peste 100,000 de reali, adecă 60,000 dați sultanului și altora, bani împrumutați de la însuși vizirul Mustafa-pașa, care îi luase ca *dobîndă* suma enormă de 40,000 de reali[8]. Cu toate aceste Lupu, după o mai coaptă chibzuință, găsește

6. *Schmidt* către *Ferdinand III*, 20 August 1643. Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 674. Comp. trei scrisori, una a lui *Girolamo Trevisano* din 12 Mart 1642 și două ale lui *Angelo Alesandri* din 29 April și 19 Mai acelaș an. idem, IV, 2. p. 515-517. Mai vezi și *Hurmuzaki* Fragmente, III, p. 128-130.

7. *Schmidt* c. *d'Asquier*. 8 Sept. 1642 și c. *imp.* 28 Fevr. 1643. *Hurmuzaki*, Fragmente III, p. 130 și 133.

8. Dr. *Scogardi* c *Schmidt*, 5 Fevr. 1643. idem p. 133.

Scogardi intrase în slujba lui Vasile Lupu în 1641 cu leafa de 1500 d reali ... 300 un Dr. le mîncare, haine, întreținere și cheltuieli d drum. Scogardi c. Contarini 12 Oct 1641 Hurmuzaki Doc., VIII, p. 502.

— și Tadeu Vico c. Dașa 4 Oct 1642. Hurmuzaki Doc., VIII, p. 507: « Lupulo che pretendeva la Valachia in premio di le remunerationi di essere (ajuto) perduta la speranza, perchè volea il Visir làsi acquisto fosse attribuito al Cimin dell'armi turchesche, ma agli ufficii ma al denaro del Moldavo »

că tot era mai bine a rămînea cu Turcii, decît a se da în partea împăratului, care fiind în vechi legături cu Mateiu Basarab, fără îndoială că era să părtinească mai mult acestuia decît unui prietin nou și încă neîncercat. De aceea, după cîteva șovăiri, se întoarce la Turci.

Vasile Lupu avea cu atît mai bune motive de a nu se împaca cu Mateiu Basarab, că aliatul acestuia, Gheorghe Racoți, întrînd cum am văzut în legătură cu Svedejii și Francejii, dușmanii împăratului, și deci ai Turcilor care pe atunci trăiau în pace cu acest din urmă, Turcii erau să se supere atît pe Racoți cît și pe Mateiu, încît Vasile Lupu găsia nouă mijloace de uneltire contra rivalului său, pe care nu le lăsă neexploatate.

El scrie Porței în 14 Ianuarie 1643 că: «ea a putut să se convingă de sinceritatea sa încă de pe timpul lui Grațiani, cînd acesta făcuse alianță cu Polonii, iar dînsul nevroind să se unească cu ceilalți boeri, fusese ars pe piept cu un fer roș. Fugînd apoi de Moisi Movilă în Polonia, a fost arestat și numai cu greu a putut scăpa; și pe Barnovski juratul dușman al împărăției otomane chemîndu'l din Polonia, l'a predat pe mînele împărăției. Fiind numit domn, au împăcat pe sultanul Amurat cu Polonii, și acuma de curînd au izbutit cu multă trudă și multe cheltueli a face ca Azovul să fie redat Turcilor fără de războiu. Lupu făgăduia tot odată că va stîrni pe Cazaci ca să ajute Muscalilor contra Polonilor, cu care Poarta se afla în luptă. Despre Transilvania adauge domnul Moldovei că ar fi ușoară treabă, de oare-ce dînsa ar putea fi atacată de odată din mai multe părți: de pașa din Temișoara, Tătari, Moldova și Muntenia, aceasta din urmă bine înțăles în cazul cînd s'ar da lui Vasile Lupu și țara lui Mateiu, cu atît mai mult că mai bine de a treia

parte a poporației transilvane fiind Romîni, făgăduindu-le libertatea ar putea fi răsculați fără întîrziere contra Ungurilor, astfeliu că avînd ei un războiu și afară și a casă nu vor mai ști în cotro să se întoarcă. Mateiu din potrivă ar fi cu totul în slujba Ungurilor și a Polonilor, avînd încredere în ei și adăpostindu-și la dînșii toate comorile sale»[9].

In timpul tocmai cînd Lupu credea că a găsit mijlocul cel mai bun pentru a surpa pe Mateiu în 1643, am văzut că Poarta începuse a se pleca către politica lui Racoți, care cîștigînd în contra Nemților cîte-va izbînzi, apucăturile lui plăceau Turcilor. Otomanii, de și ei singuri nu vroiau să apară ca dușmani ai Nemților, erau mulțămiți ca ei să fie bătuți de un principe vasal lor. Prin urmare purtarea lui Racoți fiind pe placul Turcilor, Lupu nu putu izbuti la nimic cu pîrile pornite în contra lui Mateiu că ar fi în contra împăratului, ceea ce nu era nici chiar adevarat, precum vom vedea mai la vale. Lupu își închipuise prietenia ce unea pe Turci cu împăratul Germaniei într'un chip mult mai presus de ceea ce era într'adevăr, adecă teama momentană a Turcilor de a-l avea de dușman. Scopurile ascunse a le Turcilor contra Nemților merg însă atît de departe încît în 1644 vizirul, cîștigat de Svedeji și de Franceji, dă chiar ordin fățiș voevozilor romîni să ajute principelui Transilvaniei contra Germanilor.

Acest ordin nu putea conveni pentru momentul acela nici unuia din domnii romîni. Lui Mateiu Basarab nu, căci dînsul căutase în totdeauna, fără a supăra pe Racoți, să-și păstreze prietenia închegată cu

9. *Vasile Lupu* c. *marele vizir* 14 Ianuarie 1643 Doc. col *Hurm.*, IV, p. 669 Această scrisoare este surprinsă de Poloni care o transmit episcopului de Agria spre a o arăta lui Lupu și a vedea ce efect va face asupra lui descoperirea planurilor sale asupra Transilvaniei Vezi *Ferdinand* c. *episc. de Agria*, 16 Ianuarie 1643, idem p 670.

Nemții. El scrie bună oară în 21 Maiu 1642 o scrisoare foarte devotată către Ferdinand III[10]. In 1643 pe cînd Mateiu Basarab era rău amenințat de a fi depus, el stăruește la împăratul pentru ajutor, destăinuindu-i o sumă de împrejurări privitoare la relațiile Turcilor și ale lui Racoți cu Svedejii și Francejii; dar împăratul îi răspunde numai cu vorbe bune, nefiind contra părerei consiliului aulic, de a trimite pe cineva la domnul muntean, numai să fie în secret și se trateze cu el într'un chip cu totul general[11]. Mateiu Basarab păstrînd deci, cu toată dușmănia lui Racoți, bunele sale relații cu guvernul german înțălegem cum de ordinul Porței, de a ajuta pe domnul Transilvaniei contra Germanilor, nu se putea de loc împăca cu vederile și tendințele lui.

Vasile Lupu pe de altă parte se pusese bine cu Polonii, cu care el era înduşmănit la urcarea lui în scaun, din pricină că răsturnase pe partizanul devotat al Polonilor, Moisi Movilă. Totuși Vasile Lupu care avea interes a se împăca cu Polonii pentru a putea da deplin curs gustului său de răsbunare contra domnului muntean, se silește mai întăi a face să se încheie pace între Turci și Poloni, lucru în care el izbutește chiar în anul suirei sale în scaun 1634. Curînd după aceea el restrînge încă apropierea sa de Poloni, încheind cu dînșii și legături de încuscrire, măritîndu-și o fată după generalul Koniecpolski, alta după Radzivil ducele Litvaniei. Pentru învoirea acestor căsătorii, care nu prea conveneau Turcilor din punctul de videre politic, Vasile Lupu izbutește să le închidă ochii prin frumoase și bogate daruri[12]. Polonii, cu care Vasile

10. Idem IV, p. 661.
11. Raporturile *palatinului Ungariei* și a *consiliului aulic* din 1643, asupra scrisorilor lui Mateiu, idem p. 677-680.
12. *Dr. Scogardi* c *Schmidt*, 27 Sept. 1644. *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 139. Comp. *Miron Costin* în Letopisețe, I, p 284. Vezi o scrisoare autografă a soroci privitoare la căsătoria Mariei Jiucitei Lupu cu Radzivill la Hurmuz. Dor Supl. II. 3/p. 4 și urm.

Lupu întreținea legături atît de prietinoase, erau însă în buni termini cu Nemții, încît nici lui Vasile Lupu nu-i convinea ordinul de a merge în ajutorul lui Racoți în contra prietinilor prietenilor săi. De aceea îl vedem că după cît-va timp. el recheamă cei 1000 de călăreți trimiși în ajutorul lui Racoți, pentru care faptă rezidentul îi mulțămește.

Astfeliu stînd trebile din cauza politicei celor de tot șugubețe a Turcilor, care se prefăceau în aparență a trăi bine cu Nemții, și pe sub mînă îi combăteau, împingînd însă această combatere numai până acolo până unde videau că norocul suridea instrumentului întrebuințat, și retrăgîndu-se cu înțelepciune de îndată ce videau că roata se întorcea ; pe de altă parte puterile creștine punîndu-se ele însuși în desbinare, încît nu se mai putea ști cu cine să ție, înțelegem poziția cea grea în care erau puși domnii romîni. Ne mai avînd un razim sigur nici în Turci nici în creștini din puntul de vedere politic. ei trebuiau să caute a-și asigura tronurile pe calea cealaltă, a corupției, totdeauna deschisă în împărăția turcească.

Lupu, și fără aceasta, se mănținuse până acuma mai ales prin grasele bacșișuri cu care hrănise nesațul de avere al Turcilor. El avea cîștigați în Constantinopole o sumă de Turci mari, precum Cassum-aga, Maimar-pașa. Regepp-aga, precum și o mulțime de Greci înfluenți, care toți trebuiau plătiți bine și des, spre a nu uita de la o plată la alta pe proteguitul lor. Unii din ei aveau chiar cîte o leafă fixă și un tain de lumînări, carne și alte lucruri de mîncare din Moldova. Lupu mai plătea apoi o pensie ex voevodului Alexandru Coconul, spre a nu mai umbla după domnie, ceea ce nu'l împedeca însă de cînd în cînd a-și călca cuvîntul dat. Mulți bani primi mai cu samă ambasadorul olandez, Cornelius Haga, unul

20593

din oamenii principali de afaceri ai Lupului. După plecarea aceluia, Lupu vra să 'și alepiască pe Grillo nu numai prin bani, ci încă și prin o căsătorie, fără a căta macar la cît se înjosea el în ochii contimpuranilor prin o atare încuscrire[13]. La Paști și de anul nou se trimitea tuturor acestor stăruitori, cîte un dar extra ordinar de 6000 de taleri, pe lîngă că Lupu ținea în Moldova pe toate rudeniile lor în slujbe însemnate civile și militare[14].

Matein văzînd daraverile politice atît de încurcate, se hotărește și dînsul a deslega baerile pungei sale, de care era cam econom în asemănare cu Vasile Lupu, și dă sultanului 40,000 de reali, iar vizirului 20,000 și alte sumi mai mici dregătorilor mai mărunți, pentru care este iarăși confirmat în domnie. Vasile Lupu pentru a nu rămînea mai jos, lucru de care foarte a se feri îl sfătuiau proteguitorii săi, trimite și el cîte 22,000 de reali sultanului și vizirului, și primește și dînsul confirmarea încuviințată lui Mateiu[15]. Vizirul însă găsește în curînd mijlocul de a mai stoarce încă alți bani de la Mateiu Basarab, anume prefăcîndu-se a da ascultare pretențiilor unuia Bogdan, aspirant la tronul Munteniei, ceea ce face pe Mateiu Basarab să-i mai trimată încă 40,000 de reali pentru înlăturarea lui.

In anul 1644 un ceauș venind în Muntenia pentru a rîdica tributul, raportează la întoarcerea lui, că ar fi văzut lîngă Mateiu Basarab un număr foarte însămnat de oștire. Sultanul îl trimite îndată îndărăpt, spre a cere socoteala lui Mateiu pentru adunarea atîtor trupe. Alte sumi însă vărsate în punga

---

18. *Schmidt* c. *d'Asquier*. 13 Sept 1642 in *Hurm*., Frg., III, p. 130.
14. *Schmid*. c *imp*., 20 August 1643. Doc. col *Hurm*., IV, p. 672.
15. *Giovanni Soranzo*, către *dogele* 26 Ianuarie 1643. Doc col. *Hurm*., IV, 2, p. 523.

trimisului, îl fac să schimbe raportul de a totului tot[16].

Mateiu Basarab văzînd năpustirea tot mai deasă a Turcilor asupra vistieriei sale, crede să pună un capăt acestor despoieri repetite, dînd o sumă mai mare de bani pentru a dobîndi confirmarea pe viață, lucru ce ne pune în mirare, cînd Mateiu trebuia să știe prea bine cît prețuiau făgăduințele Turcilor. El dă sultanului 50.000 de reali și 20,000 lui Cizlar-aga, ce era pe atunci foarte influent, crezînd că poate lăsa la o parte pe vizir, care îi luase pănă atunci atîtea sumi. Acesta însă se supără pe Mateiu, îl combate, și cu toate făgăduințele sultanului, confirmarea i se încuviințază numai pe terminul de un an[17], și la împlinirea acestuia Turcii cer noue prezenturi pentru o nouă întărire.

Domnii romîni văzîndu-se atît de rău jăfuiți, par pentru un moment a uita rivalitățile lor, și se împacă chiar în anul 1644—45, în care aflăm pe Lupu numind pe domnul Munteniei, «fratele nostru Mateiu» în o scrisoare către agentul său din Constantinopole[18]. Tot atunci trimite Vasile Lupu în solie la Mateiu Basarab pe mitropolitul Varlam, cînd acesta descopere la cumnatul domnului, boierul Udriște Năsturel, catehismul calvinesc. In acelaș an zidește Vasile Lupu, mănăstirea cea din Tîrgoviștea pe mormîntul tatălui său.

Pe atunci se plănuia o ligă mare în contra Turcilor, provocată de Veneția, care era să lupte cu ei de la posesiunea insulei Candia. La dînsa trebuiau să iee parte toate popoarele creștine, și mai ales Tran-

---

16. Alta din 2 Ianuarie 1644, idem p. 529
17. Alta din 19 Ianuarie 1645, idem p. 534 și alta din 15 Ian. 1646, p 543.
18. Scrisoarea lui *Lupu* din 24 Noemv. 1645, idem, p. 540 cf. Dr *Scogardi* c *Schmidt* în Decembrie 1644. *Hurmuzaki*, Fragmente. p. 141.

trimisului, îl fac să schimbe raportul de a totului tot[16].

Mateiu Basarab văzînd năpustirea tot mai deasă a Turcilor asupra vistieriei sale, crede să pună un capăt acestor despoieri repețite, dînd o sumă mai mare de bani pentru a dobîndi confirmarea pe viață, lucru ce ne pune în mirare, cînd Mateiu trebuia să știe prea bine cît prețuiau făgăduințele Turcilor. El dă sultanului 50.000 de reali și 20,000 lui Cizlar-aga, ce era pe atunci foarte influent, crezînd că poate lăsa la o parte pe vizir, care îi luase pănă atunci atîtea sumi. Acesta însă se supără pe Mateiu, îl combate, și cu toate făgăduințele sultanului, confirmarea i se încuviințază numai pe terminul de un an[17], și la împlinirea acestuia Turcii cer noue prezenturi pentru o nouă întărire.

Domnii romîni văzîndu-se atît de rău jăfuiți, par pentru un moment a uita rivalitățile lor, și se împacă chiar în anul 1644—45, în care aflăm pe Lupu numind pe domnul Munteniei, «fratele nostru Mateiu» în o scrisoare către agentul său din Constantinopole[18]. Tot atunci trimite Vasile Lupu în solie la Mateiu Basarab pe mitropolitul Varlam, cînd acesta descopere la cumnatul domnului, boierul Udriște Năsturel, catehismul calvinesc. In acelaș an zidește Vasile Lupu, mănăstirea cea din Tîrgoviștea pe mormîntul tatălui său

Pe atunci se plănuia o ligă mare în contra Turcilor, provocată de Veneția, care era să lupte cu ei de la posesiunea insulei Candia. La dînsa trebuiau să iee parte toate popoarele creștine, și mai ales Tran-

16. Alta din 2 Ianuarie 1644, idem p. 529
17. Alta din 19 Ianuarie 1645, idem p. 534 și alta din 15 Ian. 1646, p 543.
18. Scrisoarea lui *Lupu* din 24 Noemv. 1645, idem, p. 540. cf. Dr *Seogardi* c *Schmidt* în Decembrie 1644. *Hurmuzaki*, Fragmente. p. 141.

silvania, Moldova și Valahia, «din cauza jafurilor cărora sunt supuse aceste țări, spre a mulțămi lăcomia Turcilor», cum observă ambasadorul Veneției [19]. Cît de serioază însă era această ligă se vede de pe aceea că nici una din puterile cele mari, ce trebuiau să iee parte la ea, nu vroiră să-i primască conducerea, care fu oferită în sfîrșit lui Mateiu Basarab. Solul papal *Pejacevich* ce umbla în această treabă, spune că «reîntineri de bucurie venerabilul bătrîn,» la auzul propunerei ce i se făcea. El se grăbi însă prea curînd a primi această onoare, de oare-ce liga rămînînd pe hărtie, îl expuse la pericolele unei false poziții; liga într'adevăr nu se pune în lucrare, Germania și Polonia refuzînd a lua la ea parte fățișă [20].

In curînd Mateiu Basarab simți urmările purtărei sale nesocotite. Turcii anume spre a-și răsbuna în protiva lui pentru scopul ce'l avuse, de și ei însuși știeau că nu putea conduce la nimic, se prefac a da ascultare altor pretendenți, și anume acelui Alexandru pensionat de Vasile Lupu. Un fost rob al acestui fost domn, ajungînd al doile vizir prin una din acele favoruri năprasnice, atît de obicinuite în viața Orientului, și devenind foarte bogat, propune fostului său stăpîn a'l împrumuta cu sumele trebuincioase spre dobîndirea domniei, bine înțăles cu procente ce întreceau capitalul împrumutat. Pentru a trage și pe marele vizir în partea lor, ei îi destăinuesc a fi descoperit că averea actualului voevod s'ar urca la 1,500,000 de reali. Prietenii lui Mateiu Basarab îl înștiințază însă de îndată despre primejdia ce'l a-

---

19. Scrisoarea lui *Soranzo* din 25 Mart 1645. Doc. col *Hurm.*, IV, 2, p. 546

20. *Gion.* Brancovanu și Ludovic al XIV-le. p 94—100

menința și'l sfătuesc să'și reînnoiască investitura [21]. Sume însemnate vărsate la Constantinopole scapă și de astă dată poziția lui Mateiu. Nu trecuse însă de cît cîte-va luni, și un nou pericol și mai mare vine asupra ămbilor principii, anume ei sunt chemați la Constantinopole. Asemene vizită în capitala imperiului otoman, fiind tot deauna însoțită de primejduirea vieței, trebuia înlăturată pe cît era cu putință. Mateiu Basarab se scuzază că fiind bătrîn, nu ar putea întreprinde o atare călătorie; și dacă sultanul vra să'l înlocuească, s'o facă, însă nu cu un principe domnitor—se gîndea la Lupu—cînd atunci s'ar opune [22]. Mai la urmă chemarea era tot numai o manoperă pentru a stoarce bani. Domnii scapă de ea, dînd fiecare cîte 50,000 de reali [23]. Agentul muntean este însă bătut de vizirul, pentru că nu aprovizionase seraiul cu carne de oae, și este aruncat în închisoare. Pentru eliberarea lui, vizirul găsind mijlocul de a cîștiga de iznoavă, cere de la Mateiu Basarab 47,000 de reali, pe care domnul de astă dată neavînd de unde a-i răspunde, fiind stors de bani prin neîncetatele jafuri repetate într'atîtea rînduri, bietul capuchehaia rămîne încă mult timp la închisoare, pînă ce Mateiu adunînd bani putu să-și scape boierul [24].

Dacă însă pînă acuma complicatele relațiuni politice, a le împărăților vecine împedecase reîncepearea dușmăniilor între domnii romîni, de aice înainte alte pedeci se mai opun încă vr'o cîți-va ani reîmprospătărei lor, fără ca acest răstimp de pace și li-

---

21. Scrisoarea lui *Soranzo* din 14 Februarie 1646 Doc. col *Iurm.*, IV, 2, p. 573.

22. *Reniger* c *imp.*, 3 April 1650 în *Hurmuzaki*, Fragmente IV, p 153.

23. *Realul* era $^1/_{10}$ de leu. Un raport venețian din 6 Februarie 1659 (Doc. *Iurm*, V, 2. p. 59), spune că 100 de pungi ar face 500 000 de reali; așa dar cîte 5,000 de reali punga, care conținea în lei 500.

24. *Schmidt* c. *imp.* 29 Aug. 1689 *Reniger* c. *imp.*, 25 Noemvrie 1694. *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 148—150.

nișteintre ămbele domnii să le aducă la conștiința intereselor lor comune; fără că domnii să se convingă că sfișierea lor nu folosia de cît străinilor. Atîta de departe era pe atunci idea unirei de mintea Românilor, în cît de și domnii lor apărau în acelaș moment pe tărîmul religios interese comune, ei se luptau între ei cu cea mai mare înverșunare, destrugînd corpurile a căror suflete le ocroteau.

Am văzut că pe la 1645 Racoți reînnoise legăturile sale cu puterile protestante contra împăratului german[25]. Tot în acel an Turcii reîncep cu mai mare înverșunare luptele lor cu Venețienii, pentru stăpînirea însemnatei insule a Cretei, în cît aveau și ei mai mare nevoie de prietinia Nemților. Pe de altă parte Racoți, fiind bătut în cîte-va întîlniri dinaintea acelui an, Poarta găsia periculos de a'l susținea, căci ar fi trebuit în curînd să'l sprijine și cu armatele sale, ceea ce ar fi compromis pacea cu împărăția germană. Din aceste pricini prietenia Porței pentru Germani devenise pe atunci foarte pronunțată.

Vasile Lupu știind deci că a dușmăni pe Racoți, în aceste împrejurări era a sluji intereselor Porței, pune în încunoștiințare pe vizir despre reînnoirea tractatului dintre Franceji și Svedezi cu Racoți. Vizirul îi răspunde în Februarie 1645, că au pregătit 50,000 de Tatari pentru primăvară, și învită pe domnii Munteniei și Moldovei, să fie gata și aprovizionați, spre a duce împreună cu Tătarii pe noul principe al Ardealului, Moise Sekely, în acea țară[26]. Vasile Lupu se pune în înțălegere și cu dușmanii lui Racoți din Transilvania, între alții cu episcopul de

---

25. Mai sus, p. 32.

26. Scrisoarea lui Lupu și răspunsul marelui vizir din luna Ianuarie 1645, Doc col. *Hurm.*, IV, p. 697. Comp. *Greifenclau* c. *imp.*, 27 Martie 1645. Fragmente, III, p. 143.

Agria, pentru a răsturna cu atita mai ușor pe principele neplăcut Turcilor [27]. Rezidentul imperial din Constantinopole mulțămește călduros lui Lupu pentru slujbele sale, și să roagă de împăratul ca să trimită o mulțămire domnului moldovan. Acesta cere însă împreună cu Mateiu Basarab (care urma înainte politica lui prietinoasă Nemților și deci dușmană lui Racoți), de la împăratul ca să fie asigurați de cheltuelele ce vor face întru combaterea lui Racoți [28]. Se înțelege de la sine cum o atare politică exterioară identică, trebuia să împedece reînnoirea dușmăniilor între domnii romîni, de oare-ce dînșii nu mai puteau găsi un sprijin exterior al uneltirilor lor. Lupu este însă, ca mai nou cîștigat la lupta contra lui Racoți, cu deosebire curtenit de împăratul, care îi trimite niște daruri, pentru care domnul Moldovei mulțămește în 26 Ianuarie 1646 rezidentului din Constantinopole, Greifenklau de Volrath [29].

Dușmănia lui Lupu cu Racoți și plecarea lui sub politica turcească trebuia să aducă asupra Moldovei, cea mai mare calamitate. Anume am văzut că sultanul dăduse ordin ca 50.000 de Tatari să meargă asupra Transilvaniei. Dînșii trebuind să treacă prin Moldova, năvălirea sălbatecelor hoarde, care nu știeau să facă deosebire între dușman și aliat, erau să expună Moldova unei pustieri, a căreia grozăvii erau cunoscute locuitorilor din loviturile de mai înainte. Țara cum aude de venirea Tătarilor se bejănește la munți și la păduri; boierii își trimit familiile la adăposturi, cu atît mai mult că solii pe care domnii ro-

---

27. *Episcopul de Agria* către *palatinul Ungariei*, 14 April 1645. Doc. col. *Hurm*, IV. p 698.

28. Raportul *cancelariei aulice ungare* către *împaratul*, 22 Oct. 1645, idem, p. 699 și rezoluția *împăratului*, idem, p. 701. Comp. *Greifenclau* c. *imp.* 1 Iunie 1645 Fragmente. III, p. 144—145.

29. Doc col. *Hurm.*, IV, p. 702.

mîni îi trimesese la hanul Tătarilor, spre a se îmbuna cu el și a feri întru cît se putea țările lor de jafuri și pustieri, fusese arestați; în cît după cum se vedea Tătarii veniau în contra Moldovei chiar ca dușmani, spre a îndreptăți ast-feliu și mai bine neomenoasa lor purtare. Vasile Vodă considera însă expediția Tătarilor, ca îndreptată mai ales în contra Moldovei, pentru care el se jăluește cu mare amărăciune către capuchehaiul său și către venețianul Grillo [30]. După cît suna vestea, sultanul vroia, prin Tatari, să scoată din scaun nu numai pe Racoți ci și pe domnii romîni, care se prea întemeiese în domniile lor, și de aceea fusese tratați cu asprime solii trimiși de ei la hanul Tătarilor [31]. Aceștia însă în loc de a ataca țările romîne și Transilvania, după cum erau ordonați de Turci, se revarsă asupra Moscovei, ceea aduce aproape izbucnirea unui războiu între Turci și Muscali. Vasile Lupu spre a se pune bine cu sultanul, intervine încă odată și izbutește a potoli incordarea, ceea ce aduce ca mulțumită din partea Porței reintărirea lui în domnie și îmbrăcarea lui cu caftan [32]. De și Tătarii se întorsese asupra Moscoviei, o greșală a lui Vasile Lupu îi atrage și asupra țărei sale. Anume dînșii se învîrtejau încărcați de pradă pe la hotarele Moldovei, și o parte din ei vrînd să-și mai sporească avutul, se abătură și peste Nistru jăfuind în hotarele ei. «Intr'una din zile prilejindu-se Vasile Vodă la masă vesel, și viind iarăși jalobă pentru Tatari, îndată au chemat pe căpitani, dîndu-

30. Vezi aceste scrisori trimise în traducere de *Giovanni Soranzo* către *dogele*, în 17 Decemvrie 1645. Doc. col *Hurm.*, IV, 2, p. 540—541. Aceste scrisori sunt scrise în grecește și în ele numește Vasile Lupu pe Mateiu Basarab, /în traducere italiană/ „Mattei nostro fratello".

31. *Hurmuzaki*, Fragmente III. p. 143

32. Mai multe raporturi a le lui *Giovanni Soranzo* către *dogele* din 1646. Doc. col. *Hurm.*, IV. 2, p 543—545 Scrisoarea unui anonim din 12 Sept. 1646 *Hurm.*, Fragmente. III, p 148.

le poroncă să purceazâ îndată cu slujitorii și din tîrg cine va vrea să margă în dobîndă, să lovască pe Tătari. Au făcut îndată poroncă căpitanii, și neamul Moldovenilor, din firea lor la dobîndă lacomi, au mers de au lovit pe Tătari fără veste, și le au luat ai noștrii și robii și pleanul (prada), care numai cu fuga au scăpat dintr'acel feredeu spre Bugeac»[33]. Tătarii furioși pe Moldoveni pentru această lovire neașteptată, pîrăsc pe Vasile Lupu la Poartă că s'ar fi hainit, și dobîndesc învoirea de a prăda Moldova. Tătarii, pentru a acoperi lovitura lor, se prefac a pleca iarăși în contra Moscoviei, și trimit pe ascuns oardele lor către Nistru, unde sosind se împart în două părți: una pe la Soroca spre Suceava, cealaltă spre Orheiu și Lăpușna, să lovască centrul țărei. Drîmba de oști ce era orînduită spre Suceava, cuprinse ținuturile Sorocei, apoi acel al Hotinului, Cernăuțului, Dorohoiului, Hărlăului și Iașilor, ajungînd până sub zidurile Sucevei și aripele ei până în munte. Țăranii apucați pe neașteptatele erau pe a casă, cu dobitoace, cu herghelii de care era pe atunci plină țara. Cealaltă drîmbă au luat Orheiul, Lăpușna și Fălciul, ajungînd până în inima Moldovei. Numai Chigecenii de la Fălciu au putut scăpa de Tatari în codrul lor «anume Chigeciul, pădure nu așa înaltă în copaci, cum este deasă și rîpoasă, și spini mai mulți de cît alt lemn»[34].

Vasile Vodă văzînd prăpădenia țărei, se căi mult

33. *Miron Costin* în Letopisețe I, p. 292—293.
34. Idem, p. 294. Pricina acestei prădăciuni a Tătarilor este raportată în chip identic cu cronicarul moldovan, de un document unguresc, fără dată, dar care se referă la această împrejurare. Vezi Monumenta Hungariae historica, Diplomataria, XXIII, p. 667: „Tartari sumentes sibi animum Moscoviam irrumpendi, ne praeparatio ipsorum et conatus omnino irritus diffluat, verterunt rabiem contra Moldaviae principem qui ipsis annorum superiorum decursus ex Polonia cum locupleta praeda revertentibus, vim in itinere per dilationes suas invito ipso facto inferendo infensus fuerat".

din fața

Spusele cronicarului sunt întărite în totumi de Joan Arh. d. Cedrinegrad
cari cardinalul Mazarin la 6 Noi. 1646 vr. Hoya, Hurmuzaki Doc., IV, p. 236, n. 2
principele d'Wallachie si le d. Moldavie, havend separato che alcune
migliaia di Tartari passavano alli suoi confini con mira predar i
Colonici, li hauessero sui sotto dare a fuoco et [illegible] uccisione [illegible]
de 5 migliaia et hauessero cavato il bottino. Li Tartari hauendo
fatto risentimento &c. Vezi o dovadă despre exactitatea spuselor
cronicarilor moldoveni.

însă prea tîrziu de hotărîrea luată atunci în fumurile vinului. «El porni pe doamna și casele boierilor prin frînturile codrilor de la Căpotești spre cetatea Neamțului, mutîndu-și însuși scaunul din Iași în niște poeni din acel mare codru, și lăsînd în capitală puțintei darabani spre apărarea curței, care dacă au văzut mulțimea de Tătari din ceas în ceas adăogîndu-se și cu Cazaci amestecați, au lăsat cu noapte curtea pustie și au eșit și ei. Și au ars atunci tot orașul; unde și unde au rămas cîte o dugheniță; curtea domnească, casele boierești, tot orașul într'o mică de ceas cenușă s'au făcut. Iar mănăstirile au hălăduit, că erau și oameni cu miile închiși prin mănăstiri. Numai la mănăstirea Treisfetitele oamenii ce au fost acolo închiși, le-au venit primejdie, că arzînd tîrgul, din para focului s'au aprins și mănăstirea. Deci au căutat o samă de oameni de arșiță și de para focului a eșire pe o portiță ce este prin zid pe despre Bahlui, și acolo au luat pe mulți oameni în robie Tătarii și mulți și în hoiești Bahluiului s'au înecat de groaza robiei»[35].

Această cumplită prădăciune a Moldovei aruncă și mai mult pe Vasile Lupu în partea Polonilor, și anume prin aceea că Vasile Lupu pentru a îndepărta pe aliații Tătarilor, Cazacii supușii Polonilor, din prădalnica întovărășire, dă lui Timuș, fiul hatmanului, pe fiica lui Ruxanda în căsătorie. Corespondența lui Lupu cu Polonii fiind însă surprinsă de Racoți, este dată hanului Tătarilor, care pradă a doua oară Moldova, luînd robi peste 20,000 de oameni (1650). Vasile Lupu scapă numai cît obligînduse a răspunde Tătarilor

35. *Miron Costin* în Letopisețe I, p. 295. *Reniger* c. *imp.*, 27 Sept. 1650 în *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 154

însă prea tîrziu de hotărîrea luată atunci în fumurile vinului. «El porni pe doamna și casele boierilor prin frînturile codrilor de la Căpotești spre cetatea Neamțului, mutîndu-și însuși scaunul din Iași în niște poeni din acel mare codru, și lăsînd în capitală puțintei darabani spre apărarea curței, care dacă au văzut mulțimea de Tătari din ceas în ceas adăogîndu-se și cu Cazaci amestecați, au lăsat cu noapte curtea pustie și au eșit și ei. Și au ars atunci tot orașul; unde și unde au rămas cîte o dugheniță; curtea domnească, casele boierești, tot orașul într'o mică de ceas cenușă s'au făcut. Iar mănăstirile au hălăduit, că erau și oameni cu miile închiși prin mănăstiri. Numai la mănăstirea Treisfetitele oamenii ce au fost acolo închiși, le-au venit primejdie, că arzînd tîrgul, din para focului s'au aprins și mănăstirea. Deci au căutat o samă de oameni de arșiță și de para focului a eșire pe o portiță ce este prin zid pe despre Bahlui, și acolo au luat pe mulți oameni în robie Tătarii și mulți și în heleșteul Bahluiului s'au înecat de groaza robiei»[35].

Această cumplită prădăciune a Moldovei aruncă și mai mult pe Vasile Lupu în partea Polonilor, și anume prin aceea că Vasile Lupu pentru a îndepărta pe aliații Tătarilor, Cazacii supușii Polonilor, din prădalnica întovărășire, dă lui Timuș, fiul hatmanului, pe fiica lui Ruxanda în căsătorie. Corespondența lui Lupu cu Polonii fiind însă surprinsă de Racoți, este dată hanului Tătarilor, care pradă a doua oară Moldova, luînd robi peste 20,000 de oameni (1650). Vasile Lupu scapă numai cît obligînduse a răspunde Tătarilor

35. *Miron Costin* în Letopisețe I, p. 295. *Reniger* c. *imp.*, 27 Sept. 1650 în *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 154.

~~100~~ 120,000 de lei în bani și alte daruri nenumărate [34]. Toate aceste dușmănii făcute de Tătari, supușii Porței, contra lui Vasile Lupu, cu învoirea tăcută a ei, nu puteau fi luate altfeliu decît ca semnele unei disgrații a domnului moldovan. Pentru a căuta un sprijin în contra unei maziliri care se aștepta pe fie ce zi, Lupu se apropie tot mai mult de Poloni, și iarăși fie-care pas făcut de Lupu în spre Polonia umplea pe Turci de o mai mare neîncredere față cu el [36]. O asemenea prea strînsă legătură a lui Lupu cu Polonii și Cazacii nu putea însă conveni nici lui Gh. Racoți cel tînăr, care încheiese pace cu împăratul și trăia și cu Turcii in bună înțelegere, cu care tocmai pe atunci Polonii se stricase. Impăcarea lui Racoți cu Germanii stînsese ori-ce învrăjbire ar fi putut exista între domnul Ardealului și acel al Munteniei. Pe de altă parte Racoți și cu Mateiu se pusese prin aceste împăcări chiar in legături mai bune cu Poarta Indușmănirea acesteia cu Polonii, în partea cărora se pleca tot mai tare domnul Moldovei, îl arăta de la sine ca protivnicul reînnoit al lui Mateiu și Racoți. Se temea mai ales Mateiu Basarab ca ceea ce Lupu nu izbutise a face ca ajutorul Turcilor, să nu reînceapă iarăși cu acel al Polonilor. Astfeliu Mateiu Vodă știind de unirea lui Vasile Vodă cu Cazacii amesteca împreună cu Racoți domnia lui Vasile Vodă la Turci [37]. ~~Acesta~~ sumeți ~~pe~~ nouele lui legături, reîncepe loviturele sale contra ~~lui Mateiu Basarab~~. Domnului Munteniei.

apoi prin

36 *Miron Costin*, idem, p 296. De asemene adeverit de relațiunea de mai sus (nota 35): „cum Galga Zultano generali Tartarorum in centum millia talerorum imperialium pactatione facta, ab extrema internecione se et ditionem suam persolutione ipsius sumae redemit, praeter multiplicia honoraria ac alias expensas quas etiam Zultani et Tartarorum praefectis dare coactus fuit."

37 *Schmidt* c. *imp.*, 8 Iunie 1651, *Hurmuzaki*, Fragmente III, p. 164.

~~38 *Miron Costin* în Letopisețe I. p. 296.~~

~~36~~ Ghisbrecht amb. olandez câtre Stat, 30 Dec. 1650, v. Iorga Studii și Doc., IV. p. 238 care confirmă ipovacel citat ~~[illegible]~~.

Indice

~~Richelieu 31~~
Tortuson 32
Ioan fiul lui Lupu 34
Azovul –
~~Tagacu~~ –
Scogardi medicul lui Lupu 36
Koniecpolski 39
Radziwill –
Alex Cocorul 40
~~Cornelius Haga~~ –
~~Grillo 41~~
Varlam mitrop 42
Udriste Nasturel 42
Pejacevich 43
Moisi Lekely 45
Chigecinul 48
Căpotești 49.
Iași 49.
Bahluiul (Heleșteul) 49.
Timus genitor lui Lupu 49.
Rusandra 49.

gineri lui Lupu

Clănit cât va persoane ca ostatei pârîi se vor plăti acei bani ~~36~~

‡ Un Grec Pavalache care părea a fi foarte legat cu domnul Moldovei, îl trădă sfătuind pe vizir și el chemă la Constantinopol pentru a-i stoarce o mare sumă de bani. Lupul de întâi adevăr ~~o~~ mai mult cât de prinzi, cerând ieri ca Pavalache se fie ucis cea ce se face pe stradă ziua mare. [38] Vasile Lupu cosgându-se întărit și bănuind ca trădarea Grecului pro vreunia din stăruințele lui Mateiu, ‡

38. Rodolph ~~Smidt~~ Schmidt c. imp. 1651 v. ~~Iorga~~ Iorga. Studii și Doc., IV. p. 240.

In 1652 îmbolnăvindu-se Mateiu Basarab, Lupu cere de la Poartă ca să-i dee lui domnia in caz de moarte a rivalului său[1]. Așteptarea lui Lupu însă neîndeplinindu-se și Mateiu Basarab redobîndindu-și sănătatea, domnul Moldovei caută să capete iarăși învoirea de a-și răsbuna pe rivalul său, întemeindu-se pe ajutorul pe care i-l făgăduise noul său ginere, fiul hatmanului Cazacilor. Mateiu simțind pericolul, reînoește în 1651 cu Gheorghe Racoți cel tînăr legăturile de prietenie ce le avusese cu tatăl său, trimițind în Transilvania pentru a încheia tratatul o solie compusă din Dragomir vornic mare, Barbu stolnic și Ienache postelnic, care închee un tratat cu principele Ardealului tocmai în aceleași condițiuni în care fusese legat și acel cu tatăl lui, și anume în potriva tuturor dușmanilor, fără a excepta nici pe Tătari, ba nici chiar pe Turci[2]. In baza acestei învoeli, Mateiu Basarab propune lui Racoți detronarea lui Vasile Lupu și înlocuirea lui cu logofătul Gheorghe Stefan. Pe cînd însă Mateiu, ascultînd numai de glasul urei ce răsuna în pieptul său, ucide pe

1. *Reniger* c. *imp.*, 6 Dec. 1652, *Hurmuzaki*, Fragmente, III. p. 167.

2. Textul tratatului în Monumenta Hungariae historica diplomataria, XXIII p. 61, anno 1651 Mai 10: „idem faedus eandem compositionem quae nobis cum dilectissimo patre suo intercesserant approbantes et renovantes, juramus per deum vivum malevolos et hostes sub nullis modis et praetensionibus ad nullas occasiones meliusque mandata fore."

toți supușii moldoveni pe care îi prinde în Valahia, Lupu mai ghibaciu caută să'și cîștige inimele Muntenilor, tratînd prea bine pe acei ce se aflau în Moldova cu trebi. Agentul Valahiei jăluindu-se sultanului pentru uneltirile dușmanului Moldovei, primește ca răspuns că «de și principele Mateiu domnește acum de aproape 20 de ani, nici odată n'au dat un dar extraordinar, că de și s'au hotărît măsuri aspre contra lui, el vizirul ca vechiul său prieten nu vra să le pună în aplicare. Agentul pătrunzind înțălesul îndestul de străvăziu al acestor vorbe, se grăbește a scrie lui Mateiu să trimită cît mai în grabă daruri la Poartă [3].

Mateiu Basarab se săturase însă de vecînica neliniște în care-l puneau uneltirele Moldovanului. El se hotărî deci acum la bătrînețe să lucreze mai cu energie de cum făcuse la tinereță, și să iee el ofensiva contra Moldovei. Se înțelege deci cu Racoți a pune în Moldova domn pe logofătul Lupului, Ștefan Gheorghe, care urzește îndată o conspirație contra domnului său. In mișcare erau amestecați și boerii Ciogolești. Ei însă, pentru a nu se compromite la caz de neizbîndă, trimit domnului o scrisoare anonimă prin duhovnicul curței, egumenul Iosif de la Aron Vodă, arătîndu-i că «Ștefan Gheorghe logofătul cel mare îi este adevărat viclean și s'au ajuns cu Racoți și cu domnul Munteniei ca să vie cu oști asupra lui» [4].

Logofătul Stefan care primise de la Vasile Lupu 40.000 de lei, tocmai pentru a pregăti cele trebuitoare spre împotrivirea contra dușmanului său, Mateiu Basarab, întrebuințază acei bani întru a pune la cale so-

---

3. *Reniger* c. *imp.*, 6 Dec. 1652, *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 175.
4. *Miron Costin* în Letopisețe I, p. 298 întărit de *Paul de Aleppo* Arh. ist., I, 2, p. 73.

sirea ajutorului de peste munţi şi răscoala lui în contra domnului său [5]. Ştefan Gheorghe pretexta spre a-şi îndreptăţi trădarea faţă cu Lupu, că domnul îi ademenise femeea, ceea ce se cam potrivea nu-e vorbă cu firea cea desfrănată a Albanezului, despre care cronicarii arată că făcea silă caselor boiereşti, luîndu-le fetele peste voia părinţască la ţiitorie» [6], iar un document german adaugă că «Vasile Vodă ar fi un om puternic, însă cam stricat de femei cu care ar face mari excese» [7]. Logofătul trece peste munţi de unde se întoarce sprijinit de o oştire transilvană sub generalul Kemeny. Vasile Lupu pus într'o mare încurcătură prin o astfeliu de neaşteptată învîrtire a lucrurilor, «se mira unde va năzui: la Turci se temea de pîra ţărei şi de lunecoasa fire a Turcilor; iar a stare în potriva oştilor nu era cum, neavînd nici puşti gata şi ţara toată cu ură şi gata la lucruri noue» [8]. Iată unde ajunsese domnia lui Lupu, cu favorizarea extraordinară a elementului grecesc în dauna celui pămîntean, pe care'l înşălase la dobîndirea tronului. Acuma, la amar, toată ţara îl părăsia, lăsîndu'l în apărarea Grecilor, pe care atîta îi încălzise la sufletul lui.

Popoarele pot fi adese-ori înşălate de acei care le guvernă. Nepăsarea însă la vremea pericolului este cea mai cumplită a lor răsbunare.

Vasile Lupu trebue să se hotărască a fugi înaintea primejdiei şi a trece la Cazaci, la ginerele său Timuş. Cum aud Grecii din Constantinopole despre fuga domnului, se întrec care de care în oferte către Turci

5. Ştefan fiul lui Lupu confiscă în 1662 pentru a scoate acei bani mîncaţi de Ştefan Gheorghe satul acestuia pe care'l înlocuise în domnie, Rădenii, în care document se raportează cele spuse în text, Uricariul, XI, p. 210
6. *Miron Costin*, Letopiseţe, I, p. 284 şi 299.
7. *Schmidt* c. *împăratul*, 20 August 1643. Doc. col. *Hurm*, IV, p. 672.
8. *Miron Costin* Letopiseţe I, p. 301.

pentru a dobîndi locul lui. Turcii se temeau mult ca Lupu să nu se arunce cu Cazacii şi cu Polonii asupra principilor duşmani lui, Basarab şi Racoţi, şi după învingerea lor, cu puteri sporite, asupra Porţei [9].

Vasile Lupu se întoarce încurînd cu ajutor de la Cazaci sub ginerele său Timuş. Ştefan Gheorghe lipsit de oştirele ce 'l aşăzase in scaun şi neînteme-iet încă în domnie, este bătut la *Popricani* pe Jijia şi fuge; «iar pănă a sosit Vasile Vodă, au prădat Cazacii prin codrii Iaşilor de la drumul Căpoteştilor pănă aproape de Huşi, şi scosese fără număr vite, care apoi dacă a venit Vasile Vodă, pre câte le au aflat nemîncate, tot cîte un zlot (galbăn tătărăsc) de vită a dat Cazacilor, şi a dat ştire oamenilor de au venit şi şi-au luat vita cine a cunoscut'o» [10].

După ce Vasile Lupu redobîndeşte scaunul, mai mulţi boeri îl sfătuesc să s'întărească în Moldova şi să se pună bine cu Turcii, stînd de altfeliu liniştit. El însă pleacă mai curînd urechea către poveţele ginerelui său Timuş care-l îmbia la răsbunare contra duşmanului său, şi el porneşte iar în contra lui. Ajuns la *Finta* pe malul riului Ialomiţa, Timuş care'l împinsese la această expediţie, rămîne îndărăpt cu Cazacii lui, răspunzînd la mai multe chemări a le socrului său, că dînsul să înceapă lupta şi el va veni. Lupta se încinge cu o mare vioiciune între ămbile oştiri. De şi o aripă a armatei lui Mateiu este răsbită la început, energica ţinută a bătrînului domn restabileşte în curînd cumpăna. «Curajos ca un leu el face minuni de vitejie. Un glonte îl răneşte în coapsă şi calul îi este ucis sub el, pe cînd lingă dînsul stegarul lovit scapă stindardul la pămînt. Inima

---

9. *Reniger.* c. *imp.*, 8 Mai 1653 în *Hurmuzaki*, Fragmente, III. p. 178-179.

10. *Miron Costin* in Letopiseţe, I, p. 306.

lui rămîne însă întreagă ; el nu se mişcă din loc în momentul hotăritor. Sumeţ şi fără a căta la rana lui, se urcă pe alt cal; cu sabia în mînă şi braţul rîdicat se aruncă din nou în vălmăşagul luptei, îmbiind prin cuvînt şi exemplu oştirile sale la împrotivire. întărîndu-le puterea prin prezicerea izbînzei şi a prăzei speranţă. Asemene cu el luptă toţi oştenii lui cu bărbăţie. Mii de duşmani acopăr acum cîmpul de răsboiu; 5,000 de Cazaci cad în mînele învingătorilor, întreaga artilerie (16 bucăţi) şi bagajul tot este de asemene perdut iar Lupu pe cît şi tînărul Cazac îşi scapă viaţa prin fugă. Mai mult de 25,000 de morţi peste tot custă această sîngeroasă zi» [11].

Aice se sfîrşise cărîera de domn a lui Vasile Lupu, şi începu acea a fugarului şi pribeagului, plină de amărăciunile desţărărei. «Precum munţii cei înalţi şi malurile cele înalte cînd se năruesc din vr'o parte, pre cît sunt mai înalţi pre atîta şi durăt mai mare

---

11. *Hurmuzaki*, Fragmente III, p. 181, după raportul oficial al rezidentului *Regnier* către *împăratul* din 9 Mai 1653 *Miron Costin*, în Letopiseţe I, p 313. Lupta se întîmplă în ziua de 23 Maiu 1653 Un document contimpuran expune ast-fel lupta aceasta a lui Vasile Lupu : „Ille itaque Kaminiecium profugus illinc generum suum per occultos tractatus cum spe Kozacorum in Moldaviam exciens. regione illa iam maiori ex parte sub vaivoda Patritio pacata nec ullo militi praeter aliquot cohortes nostras sub certis officialibus ad obsequia Voyvodae relicto. Tandem ipsomet etiam Kamenicio dimissus et copiis subito coactis Kozacis se adjungens, certior etiam de adventu nostro factus festinandum esse consultius duxit ut hoc pacto conjunctionem nostram cum principe Mathaeo praeveniret, quod etiam obtinuit. Tali consilio confestim fluvium Seret trajiciens, în Valachiam irrumpit et ad fines illic aliquot cohortes nostras et Mathaei principis excubias agentes totis viribus aggressus commisso atroci praelio. celeriori quo potuit cursu castra sua Targovistam sedem voyvodalem versus adeo festinanter promovit, ut principi Mathaeo vix ad duo milliaria obviam eundi mora data sit. Nihilominus animo intrepido. Deo et causae bonae confisus, certamen congredi nihil metuit et post gravem conflictum adeo illum fregit et enervavit ut tormentis omnibus relictis turpi fuga saluti suae consulere coactus". Scrisoarea lui *Gh. Racotzi* către *Potocski* în Monumenta Hungariae historica, Diplomataria, XXIII, p. 687. Tot acolo mai multe scrisori a le principelui Ardealului ~~către Ianuş Radziwill, către regele Poloniei şi~~ către hatmanul Cazacilor. în care caută să justifice lovitura dată ~~prietenului şi~~ rudei lor, domnului Moldovei, Lupu.

cînd se pornesc, și copacii cei mari mai mare sunet fac cînd se oboară, așa și casele cele înalte și întemeiate cu îndelungate vremi cu mare risipă purced la cădere» [12]. Vasile Lupu fuge îndată la Iași, urmărit de aproape de Ștefan Gheorghe, care vinea să iee din nou scaunul în stăpînire. Vasile Lupu trimite cele ce mai putu aduna din fărămăturile oștirei sale în protiva năvălitorului ; și aceste însă sunt bătute la Valea-Sacă, lîngă Bacău. Prin o ultimă opintire Vasile Vodă, «văzîndu-se la grea cumpănă și țara îndoită în urăciune spre dînsul» [13], încearcă încă odată soarta armelor ; este însă iarăși bătut la *Sîrca* lîngă Iași. El scapă prin fugă, iar soția și copiii lui se închid în Suceava, unde îi asediază în curînd Ștefan Gheorghe. Timuș și cu Cazacii venind s'o despresoare, șeful lor este ucis, plătind astfeliu prin moarte toate nebuniile la care el împinsese pe aprinsul său socru.

Aceste lupte, purtate în mare parte de oștiri străine pe pămîntul Moldovei, adusese o deplină pustiere a țărei, așa că cea mai mare parte a poporului căutase scăpare în adăposturile sale obicinuite, în munți și păduri [14].

In timpul ce domnia lui Vasile Lupu în Moldova, era răsturnată de fapt prin răsvrătirea lui Ștefan Gheorghe sprijinită de armatele ungurești și muntene, rădăcinele ei erau tăete la Constantinopole prin silințele lui Racoți, care arăta atacul Munteniei de către domnul Moldovei, ca o încercare a lui de a se face neatîrnat de sultanul cu ajutorul ~~Polonilor și al~~ Cazacilor. Vizirul totuș căuta să mai sprijine încă pe Lupu, cîștigat prin făgăduinți bănești. Așa el îi

12. *Miron Costin*, în Letopisețe I. p. 296.
13. *Miron Costin* în Letopisețe, I, p. 315.
14. *Reniger* c. *imp.*, 12 Iulie 1653 în *Hurmuzaki*, Fragmente, IH, p. 194 Comp. *Paul de Aleppo* în Arh. ist., I, 2, p. 87.

1 Lupta s'a dădut între comandantul trupelor polone sub conducerea lui Kondrakti Crimin și ajutorul lui Gheorghe Ștefan și oștirea lui Lupu 13 bii; căci s'Polonii a intervenit cauza lui ~~Vasile~~ Rosmadan Moldova cu toate încercările lui cu nobilii polonii.

13 bii Lupu întîmpinarea lui Timuș, vezi mai multe acte ~~din~~ din Hurm. Doc. Lupi. II. 3. p. 44 [illegible] 51 (din 1653)

trimite o confirmare în domnie chiar după bătălia de la Finta [15], cu atît mai mult că Turcii nu prea trebuiau să fie supăraţi de aceste lupte între domnii romîni, care le dărăpănau puterile [16]. In curînd însă şi aceste de pe urmă legături ale domniei Lupului se desprind, şi dînsa este perdută pentru el într'un mod irevocabil; anume boierii Moldovei trimit o jalbă la Poartă contra domnului alungat, cerînd pe Stefan de domn, pentru care ofer sultanului 40,000 de lei, 30,000 vizirului, 15,000 chihaei, alte sumi validelei, în totul peste 100,000 de lei. Vizirul el însuşi văzind atunci bani numeraţi din partea lui Stefan Gheorghe, pe cînd fugarul Vasile Lupu nu putea da decît făgăduinţi, părăseşte şi el pe fostul său proteguit, primeşte bacşişul dat de noul domn şi se ofere chiar a-i împrumuta înapoi banii daţi, dacă ar avea nevoie de ei [17]. Stefan primeşte confirmarea în 27 Septemvrie 1653. Lupu stărue în zădar la Cazaci şi Tătari după ajutor. Căzînd şi Suceava în mînele lui Stefan, femeea şi copii lui Lupu sunt luaţi prinşi de el. Şi mai rău însă decît atîta, toate averile lui încăpînd pe mînile rivalului său, se taie lui Lupu ori ce putinţă de a mai lupta la Constantinopole.

In acest timp Stefan Gheorghe pusese stăpînire pe ţară. Descrierea pe care o face *Paul de Aleppo*, ca martur ocular al celor petrecute cu acea împrejurare, ne arată într'un chip luminos cît de însămnat era elementul grecesc, pe care se întemeiese domnia Lupului şi dă răscoalei lui Stefan caracterul unei reacţiuni naţionale în contra copleşirei străine. «In capul Iaşilor şi prin alte oraşe Stefan trimise

15. *Paul de Aleppo* în Arh. ist., I, 2, p. 81, 5. Comp. *Reniger* c. *imp.*, 2 Iunie 1653 în *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 185.
16. Alte rapoarte din 8, 16 şi 19 Iuniu 1653 rezumate de *Hurmuzaki*, Fragmente III p. 190.
17. *Reniger* c *imp*, 12 şi 28 Sept 1653, idem, III, p. 201.

noi magistrați din oamenii săi, care veneau acuma căutînd să-și răsbune pe dușmanii lor, Grecii. Aceștia fură reduși la cea mai deplorabilă stare; căci tot avutul lor le fu luat și în fie-care zi se vedeau expuși la tot felul de insulte. Erau pumniți pe strade și pe drumuri; unora le tăceau urechele, alții erau bicîuiți în public prin politie. O groază cumplită îi cuprinsese pe toți, și mai mulți scăpară din mînile călăului numai prin mijlocirea patriarhului (Macarie care se afla in Iași împreună cu secretarul său Paul de Aleppo). Căci, ne spune Paul, boierii greci care formau curtea lui Vasile, întrebuințase toate mijloacele pentru a îndepărta din slujbe și pentru a arunca pe Moldoveni la cea mai de jos treaptă a mizeriei, așa că am văzut dintre cei mai mari și mai nobili bărbați îmbrăcați cu straele cele mai ordinare de flanelă. In genere erau apăsați sub robie zi și noapte, pentru a putea îmblînzi în toate furia Grecilor, care se păreau a fi jurat o ligă cu Turcii contra Moldovenilor»[18].

Iată unde ajunsese Moldova sub domnia lui Vasile Lupu. De aceea răsturnarea lui fu ajutată și de o răscoală internă a partidei naționale, care'l adusese pe dînsul cînd va în fruntea țărei; dar văzîndu-se înșălată în așteptările sale, se folosise de dușmănia în care se afla cu Racoți și Mateiu Basarab pentru a'l arunca jos din tronul în care tot dînsa îl înălțase.

Eșind Vasile Vodă din Moldova, el se duce în[t] la Cazaci, apoi la cumnatul său, hanul tătărăs[c] ținea în căsătorie pe o soră a femeei lui[19] cere îndată lui Stefan Gheorghe pe Lupului, care însă sunt reclamați de Turci, pentru a putea prin

18. Arh. ist., I, 2 p. 83.
19. Idem. p. 86.

20593

noi magistrați din oamenii săi, care veneau acuma căutînd să-și răsbune pe dușmanii lor, Grecii. Aceștia fură reduși la cea mai deplorabilă stare; căci tot avutul lor le fu luat și în fie-care zi se vedeau expuși la tot felul de insulte. Erau pumniți pe strade și pe drumuri; unora le tăeau urechele, alții erau bicîuiți în public prin politie. O groază cumplită îi cuprinsese pe toți, și mai mulți scăpară din mînile călăului numai prin mijlocirea patriarhului (Macarie care se afla in Iași împreună cu secretarul său Paul de Aleppo). Căci, ne spune Paul, boierii greci care formau curtea lui Vasile, întrebuințase toate mijloacele pentru a îndepărta din slujbe și pentru a arunca pe Moldoveni la cea mai de jos treaptă a mizeriei, așa că am văzut dintre cei mai mari și mai nobili bărbați îmbrăcați cu straele cele mai ordinare de flanelă. In genere erau apăsați sub robie zi și noapte, pentru a putea îmblînzi în toate furia Grecilor, care se păreau a fi jurat o ligă cu Turcii contra Moldovenilor»[18].

Iată unde ajunsese Moldova sub domnia lui Vasile Lupu. De aceea răsturnarea lui fu ajutată și de o răscoală internă a partidei naționale, care'l adusese pe dînsul cînd va în fruntea țărei; dar văzîndu-se înșălată în așteptările sale, se folosise de dușmănia în care se afla cu Racoți și Mateiu Basarab pentru a'l arunca jos din tronul în care tot dînsa îl înălțase.

Eșind Vasile Vodă din Moldova, el se duce întăi la Cazaci, apoi la cumnatul său, hanul tătărăsc, care ținea în căsătorie pe o soră a femeei lui[19]. Hanul cere îndată lui Stefan Gheorghe pe soția și copii Lupului, care însă sunt reclamați în acelaș timp și de Turci, pentru a putea prin asemenea zălog să

18. Arh. ist., I. 2 p. 83.
19. Idem. p. 86.

20593

despoaie pe domnul căzut de însămnatele lui averi. Stefan Gheorghe pus în greutate prin atare îndoită cerere, acăreia neîndeplinire către ori care din doi putea să-i aducă pericule, apoi spre a înlătura o năvălire a lui Lupu tocmai în scopul de a-şi mîntui familia, răspunde ambilor soli, că dînsa ar fi perit, de şi aceasta nu era adevărat, căci vom vedea mai tîrziu pe soţia şi copii lui Vasile Lupu mergînd la el în Constantinopole. Totuşi aşa de mare era teama de Turci, încît Stefan Gheorghe pune să insceneze o înnecare a soţiei lui Lupu şi a fiului său spre a convinge despre acest lucru pe ciaušul trimis la el.[20]. Turcii însă ieu măsuri pentru a pune mîna pe averea lui Vasile Vodă. De o cam dată ei vînd casa lui din Constantinopole lui Stefan pentru 15,000 de lei, şi un Grec descoperindu-le că domnul ar avea depuşi în muntele Atos 100,000 de lei, Turcii sechestrează şi aceşti bani, din care o parte este însă ascunsă de depozitar, iar denunţătorul primeşte 2,000 de lei ca mulţămită. Toată politica ulterioară a Porţei, faţă cu rivalitatea domnului detronat cu acel din scaun, nu tinde la altă ceva decît la stoarceri de bani, întru cît dînsa era convinsă că Stefan Gheorghe pusese mîna pe sumi însemnate de bani cînd cu luarea Sucevei şi prinderea familiei lui Lupu. Se răspîndise vorba în Constantinopoli că Lupu avuse în Suceava 2,000,000 în aur şi juvaeruri; îşi poate deci cineva închipui aprinderea cu care Turcii căutau se pună mîna pe o aşa de însemnată sumă"[21].

Mateiu Basarab însă şi cu Racoţi, care aveau inte-

---

20. *Reniger* c. *imp.*, 3, 10. 25 şi 30 Decemvrie 1653 rezumate de *Hurmuzachi*. Fragmente. III. p. 206. Comp. *G. Batista Ballerino* c. *dogele*, 28 August 1654., Doc. col. Hurm., V, 2, p. 10 : ha trovato il Chauj spedito a questo effeto tutti due affagati nel fiume Firto (? Siretul ?) il cadavere della donna, ma quello del figliolo non pototosi ricuperare dell'acque".

21. *Dell'Haye* către *dogele*, 15 Dec. 1653. Doc. col. *Lurm*, V, 2 p. 6.

res ca domnul alungat cu ajutorul lor să nu se întoarcă în scaun, îl cer de la Tatari, oferind pentru capul lui mari sumi de bani. Tatarii însă cărora cunoștința perfectă a limbelor grecești și turcești din partea Lupului le aducea mari foloase în conducerea daraverilor lor și care doriau apoi să aibă totdeauna în mînele lor, prin adăpostirea oferită domnului căzut, pe acei din Muntenia și Ardeal, refuză a'l preda, încît Lupu lucrează înainte sub proteguirea Tătarilor spre redobîndirea tronului său. După moartea lui Mateiu Basarab (6 April 1654) Stefan Gheorghe temîndu-se de o năvălire cazacotatară își trimete familia în Transilvania. Poarta pe de o parte asigură pe Stefan că să nu aibă nici o teamă din partea lui Lupu, pe de alta primește cu bună voință solia Cazacilor, care cerea reintegrarea domnului. Poarta vroia anume să afle de la Lupu cîți bani i-a luat Stefan, spre a cere de la acesta restituirea sumei, mai lăsînd însă a înțelege putința unei restabiliri a domnului detronat, spre a stoarce cît mai mulți bani de la dușmanii săi Pentru a-l putea însă întrebuința cu tot efectul, trebuia să'l aibă la Constantinopole. Tătarii consimt a-l trimite acolo, unde ajunge pe o corabie în ziua de 5 Iuniu 1654[22], și este primit îndată de marele vizir; apoi cercetat de eunucii seraiului cîtă avere perduse el în Suceava. Vizirul însă, spre a se pune bine cu domnii din scaune, închide de o cam dată pe Lupu în cele șepte turnuri, cercînd tot odată pe agenții lui Racoți și Radu Șarban, care urmase în Muntenia lui Mateiu Basarab, dacă domnii lor n'ar fi dispuși să primească reintegrarea lui Lupu. Acestia refuză cu mare energie, amenințînd cu răscoala în asemene

22. Alt raport din 6 Iuniu 1654: „hieri giunse qui Lupolo l'antico principe di Moldavia" Doc. col. *Hurm.*, V, 2, p. 9

† Vasile Lupu scrie mai multe epistole către Gheorghe Ștefan cu care prima le-a facut gineri[nd]ere. Vezi[nd] apoi ma pricinuit bine și ne a impreunat cu cuscrîșul impărat cari ne ași ținut aici la 7 turnuri, ca a grait cu fiiaș multi negustori / ce aveau nedepl[ă]tite mile lăcu Dumnezeu ca nu ne a lăsă 2 [illegible] 22bi

Vezi Scrisoare lui 20 Iuniu 1654 apud N. Iorga, Studii și Doc., III p. 31.

împrejurare. Nebizuindu-se însă numai în ameninţări, ei trimit şi însămnate daruri la Constantinopole. La rîndul său Lupu făgăduește dregătorilor sume fabuloase, cu deosebire marelui vizir care'l proteguia. Rivalii săi fac silinţi desperate pentru a împedeca izbînda lui, şi Lupu era cît pe ce să fie jărtfit, dacă vrajba nu s'ar fi pus între principii stăruitori şi dregătorii Porţei, acestia cerînd banii înainte, iar domnii Ardealului şi Munteniei oferind să plătească numai după faptă. Pe cînd duşmanii Lupului se silesc să'l piardă prin mijlocul banilor, singurul cu putinţa în decăzutul şi coruptul imperiu al Turcilor, Vasile Lupu trăta la rîndul său în acelaş chip cu marele vizir. Acesta cerea domnului sume însămnate pentru a'l elibera din închisoarea, sume pe care şi Lupu vroia să le dee numai după ce va fi fost eliberat. Cei trei principi interesaţi în cauză combat cererea lui de eliberare şi trimit la Poartă 40 de Moldoveni care să denunţe Porţei jafurile făcute de el în Moldova[23]. In 1658 Vasile Lupu era tot în închisoare[24]. Racoţi şi Stefan Gheorghe făgăduiră într'un rînd vizirului 3,000 de pungi de bani (1,500,000 de lei), pentru capul lui; dar într'un mare divan ţinut la Constantinopole. în această afacere, un Turc îl apără şi el scapă de moartea ce părea acuma sigură. Nu numai atîta: el îşi rescumpără libertatea pentru 50,000 de lei, şi izbuteşte a face domn în Moldova pe fiul său Stefăniţă, devenind la Poartă Capuchihaia acestuia[25].

El reintră în mare favoare la Turci. Un raport

---

23. Rapoartele lui *Reniger* în *Hurmuzaki*, Fragmente, IV, p. 216—218.

24. *Reniger* c. împ, 13 Fevr. 1658, idem, p 238.

25. Raport veneţian din 8 Ianuarie 1659, în Doc. col. *Hurm.*, V, 2, p 58: „e stato dal Gran Signor creato per novo principe di Moldavia il figlio di Lupulo et il sua padre estato liberato da sette Torri e fatto per Cappi chiccaia ossio residente alla Porta per detto suo figliolo". Vezi totuşi documentul de la p. 60, din 30 Mai 1659.

contimpuran ni'l arată că primind de la Turci onoruri neobicinuite, făcînd prin oraş cavalcade pompoase, ca acele ale principalilor miniştri ai sultanului. Casa sa era frecventată de tot soiul de oameni, care pe întrecutele îi tăceau tămăeri, precum mai înainte îl blăstămau. Impărţia aurul în toate părţile cu mare generozitate; oferia 100.000 de reali din proprii lui bani spre a obţinea învoire de a reedifica bisericele grece distruse de un pojar[26]. Aceste favoruri le plătise însă Lupu foarte scump; se îndatorise anume de a susţine cu banii lui fabrica de galere şi spesele viitoarei campanii contra Cazacilor[27]. El însă nu'şi mai revăzu ţara şi trecu pragul vieţei pe malurile Bosforului după Mart 1661, cînd găsim un raport spunînd că ar fi bolnav de moarte[28].

Mateiu Basarab, de şi se stînge în scaunul său, lucru cam rar în acele timpuri de frămîntare şi de neastîmpăr, totuşi şi dînsul nu închide ochii înconjurat de liniştea ce ar trebui să preceadă pe acea a mormîntului, şi ultimele sale momente sunt turburate de o periculoasă răscoală făcută de mercenarii săi, către care se uni şi oştirea de ţară, dorobanţii ce erau încuscriţi şi în legături cu ei. Cronicele ţărei Romînesti ne spun că «Mateiu Vodă fiind la un picior rănit din războiu, zăcea şi'şi cerca tămăduinţa, dar nu putea să'şi caute boala lui şi slăbăciunea bătrîneţilor, de nebuniile dorobanţilor, a seimenilor şi a altor slujitori ce făcea, că se îmbogăţise în zilele lui şi bogăţiile de multe ori aduc la oameni nebunii precum şi la aceştia. Că strigau prin curtea domnească ca se le dee lefi, că ei au bătut războiul cu

---

26. *Ballarino* către *dogele* 3 Ian. 1660, Doc col. *Hurm.*, V, 2, p. 69.
27. Alt raport din 1 Dec 1660. Doc. col. *Hurm.*, V, p. 77.
28. *Ballarino* către *dogele* 28 Mart 1661. idem, p 81: „Sta moribundo il Luppolo padre". Comp *Miron Costin* în Letopiseţe, I, p 352, şi *Neculcea* idem II p. 205.

Vasile Vodă, că nu le mai trebue să le fie domn, ci să se ducă să se călugărească, bătrîn fiind și bolnav. și atît se îndîrjîră în nebunii, cît i-au luat tunurile și ierbăriile și le au scos afară din tîrg, și au întrat în casă la Mateiu Vodă unde zăcea și cereau să le dee lefile, sau vor sparge cămările să'și iee singuri. Și atunci bănuind dorobanții pe Ghinea vistierul și pe Radul armașul, că ei nu lasă pe Mateiu Vodă să le dee lefile, îi cerea să-i prinză, să-i omoare, iar ei de frică s'au fost ascuns în casă la Mateiu Vodă; dorobanții și cu seimenii i-au căutat prin toate casele pănă i-au găsit și i-au scos bătîndu-i pănă au eșit din tîrg, unde erau toți strînși, și acolo i-au sfărămat cu săbiile. Atuncea s'au dus și la Socol Cornățanul și găsindu'l în casa lui bolnav l'au omorît, și casele lor le au prădat foarte rău și se îngrijise toți boerii de frica lor de sta înmărmuriți»[29].

Această revoltă fu provocate tot de Greci, introduși de Mateiu Basarab în ocîrmuirea Munteniei. Se vede că Ghinea Tucalas acărui lăcomie, mai ales în timpul boalei domnului, nu mai cunoscu nici o stavilă, mîncase lefile oștirilor, cauza pentru care le și videm răsbunîndu-și mai cu samă contra vistiernicului grec.

Insănătoșindu-se domnul el făcu într'o zi o preumblare pănă la Argeș. Cînd s'întoarse îndărăt, militarii care odată porniți spre răsvrătire comiteau necontenit neorîndueli, îi închisese porțile, încît Mateiu Basarab fu nevoit să stee afară trei zile, pănă ce făgăduindu-le bani îl lăsară să între. Pentru a pune un capăt acestor neorîndueli, Mateiu Basarab avea de gînd să aducă Unguri și Tătari, spre a nimici nedisciplinatele lui oștiri; dar îndată ce au eșit din iarna ce văzuse aceste turburări, el muri în 8 April 1654.

---

29. *Căpitanul* în Mag. ist., I, p. 303. *Anon. rom.*, idem, IV. p. 327.

Vasile Vodă, că nu le mai trebue să le fie domn, ci să se ducă să se călugărească, bătrîn fiind și bolnav. și atît se îndîrjîră în nebunii, cît i-au luat tunurile și ierbăriile și le au scos afară din tîrg, și au intrat în casă la Mateiu Vodă unde zăcea și cereau să le dee lefile, sau vor sparge cămările să'și iee singuri. Și atunci bănuind dorobanții pe Ghinea vistierul și pe Radul armașul, că ei nu lasă pe Mateiu Vodă, să le dee lefile, îi cerea să-i prinză, să-i omoare, iar ei de frică s'au fost ascuns în casă la Mateiu Vodă; dorobanții și cu seimenii i-au căutat prin toate casele până i-au găsit și i-au scos bătîndu-i până au eșit din tîrg, unde erau toți strînși, și acolo i-au sfărămat cu săbiile. Atuncea s'au dus și la Socol Cornățanul și găsindu'l în casa lui bolnav l'au omorît, și casele lor le au prădat foarte rău și se îngrijise toți boerii de frica lor de sta înmărmuriți»[29].

Această revoltă fu provocate tot de Greci, introduși de Mateiu Basarab în ocîrmuirea Munteniei. Se vede că Ghinea Tucalas acărui lăcomie, mai ales în timpul boalei domnului, nu mai cunoscu nici o stavilă, mîncase lefile oștirilor, cauza pentru care le și videm răsbunîndu-și mai cu samă contra vistiernicului grec.

Insănătoșindu-se domnul el făcu într'o zi o preumblare până la Argeș. Cînd s'întoarse îndărăt, militarii care odată porniți spre răsvrătire comiteau necontenit neorînduieli, îi închisese porțile, încît Mateiu Basarab fu nevoit să stee afară trei zile, până ce făgăduindu-le bani îl lăsară să între. Pentru a pune un capăt acestor neorînduieli, Mateiu Basarab avea de gînd să aducă Unguri și Tătari, spre a nimici nedisciplinatele lui oștiri; dar îndată ce au eșit din iarna ce văzuse aceste turburări, el muri în 8 April 1654.

---

29. *Căpitanul* în Mag. ist., I, p. 303. *Anon. rom*, idem, IV. p. 327.

Dacă este să tragem o asemănare între acești doi domni ai țărilor romîne, apoi găsim întâi ca ămbii, atît Vasile Lupu cît și Mateiu Basarab, erau oameni de valoare, ghibaci, inteligenți și meșteri în învîrtirea trebilor politice, ceea ce explică stăruirea lor atît de îndelungată în scaunele lor; căci bani se oferea ori cine să dee, și tocmai atare oferiri repetate provocau prăpăstioasele schimbări. Cînd s'întîmplau însă domni care se știe, pe lîngă pungi să mînuiască și daraverile politice, atunci domnia se prelungea potrivit cu destoinicia domnului din scaun. Mateiu Basarab, odraslă al vechiului neam care întemeiese domnia în Muntenia, posede însușirea cu deosebire în tot deauna pe antecesorii săi: vitejia războinică; dar era aproape ajuns în această privire de inimosul Arbănaș ce stătea pe tronul Moldovei. Mai reținut însă de cît acesta, el își arăta vîrtutea nu atîta la atac cît la împrotivire, și dacă la urmă lovi el cel întâiu, o făcu aceasta ca leul rînit ce atacă spre a se apăra. Pe cît însă de cumpătată se arata firea lui Mateiu, pe atît de aprigă și pornită era acea a lui Lupu. Odrăslit în părțile unde soarele e ferbinte, aprinsul său sînge izbucnea ușor în flacări, și atunci loviturile sale erau mai strașnice de cît cuminți. De aceea și norocul îi fu totdeauna împrotivitor, pe cînd el se oprea pururea sub steagurile înțăleptului său rival. Din chiar acest caracter al ămbilor domni, odată ce vrajba se pusese între ei, ea nu putea înceta de cît cu peirea unuia din doi, și acesta fu Vasile Lupu. Dușmănia lor are însă o mare însămnătate în istoria poporului romîn; însămnează lovitura de moarte dată puterei de altă dată a țărilor romîne. Ceea ce li mai rămăsese neatins din vechea lor vîrtute, se dărăpănă acum în lupta fratricidă. Apoi acești doi domni aruncară și mai mult ămbele lor țări, în ghiarele Grecilor, care deveniră de la ei aproape

atot puternici. Epoca fanariotă nu mai este departată de cît de jumătate de veac; ei o chemase, ei o apropiese. De aceea s'ar putea spune că aceste două domnii însamnă punctul cel mai fatal din istoria neamului românesc, dacă pe timpul lor nu s'ar fi pus și temelia viitoarei lor regenerări, întroducerea limbei romîne în viața oficială, civilă și bisericească, acăreia decurs voim să-l povestim.

5. INTRODUCEREA LIMBEI ROMÎNE ÎN BISERICĂ.

Pe timpul lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu se petrece un evenement din cele mai însămnate pentru istoria culturală a poporului romîn. Se introduce în slujba obștească și oficială a bisericei limba romînă în locul acelei slavone întrebuințată până atunci. Limba romînă slujise în toate timpurile ca organ de închinare alăturea cu acea slavonă, însă numai în chip privat și nu oficial și sărbătoresc. Sub acești domni limba romînă face un pas însemnat în predomnirea cugetărei poporului romîn, fiind introdusă și în slujba obștească a dumnezeirei ca organ de rostire, și trecînd apoi curînd de la asemene întrebuințare și în cancelariile domnești. Să căutăm a ne da samă despre pricinile care determinară asemene însămnată noire. Acest fapt al întroducerei limbei romîne în slujba religioasă a poporului romîn se făcu mai întăi peste munți, în țara Ardealului, și după aceea în țările romîne de la poalele lor. Nu numai timpul întroducerei idiomului național în închinarea sărbătorească către Dumnezeu este deosebit, ci și pricinile care provocară asemene schimbare în ămbele regiuni.

Peste munți întroducerea limbei romîne în slujba oficială bisericească fu datorită propagandei luterane și calvine, și am cercetat aiure faptele ce se referă la această împrejurare [1].

1. Vol. III, p. 631 și urm.

5. INTRODUCEREA LIMBEI ROMÎNE ÎN BISERICĂ.

Pe timpul lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu se petrece un evenement din cele mai însămnate pentru istoria culturală a poporului romîn. Se introduce în slujba obștească și oficială a bisericei limba romînă în locul acelei slavone întrebuințată până atunci. Limba romînă slujise în toate timpurile ca organ de închinare alăturea cu acea slavonă, însă numai în chip privat și nu oficial și sărbătoresc. Sub acești domni limba romînă face un pas însemnat în predomnirea cugetărei poporului romîn, fiind introdusă și în slujba obștească a dumnezeirei ca organ de rostire, și trecînd apoi curînd de la asemene întrebuințare și în cancelariile domnești. Să căutăm a ne da samă despre pricinile care determinară asemene însămnată noire. Acest fapt al introducerei limbei romîne în slujba religioasă a poporului romîn se făcu mai întâi peste munți, în țara Ardealului, și după aceea în țările romîne de la poalele lor. Nu numai timpul introducerei idiomului național în închinarea sărbătorească către Dumnezeu este deosebit, ci și pricinile care provocară asemene schimbare în ămbele regiuni.

Peste munți introducerea limbei romîne în slujba oficială bisericească fu datorită propagandei luterane și calvine, și am cercetat aiure faptele ce se referă la această împrejurare [1].

1. Vol. III, p. 631 și urm.

Invăţăturile calvine încercară însă curînd a se lăţi mai departe de cât Apusul, unde luase naştere, şi a cuprinde şi Răsăritul. Nu ştim prin ce mijloace Reformaţii izbutiră a prinde în mrejele lor pe patriarhul Constantinopolei *Ciril Lucari* care începe încă din 1632 a prigoni pe ortodoxi şi avi sili indirect la îmbrăţoşarea doctrinelor calvine[2]. Ciril era susţinut în încercările sale, de rezidenţii puterilor protestante al Olandei şi Svediei, şi combătut de cel german, care vedea în asemene lăţire a reformei şi în Răsărit, un mare pericol pentru împărăţia germană.

Clerul grecesc era bine înţăles nemulţămit în cumne cu întoarcerea capului său către teoriile apusene, şi Turcii se folosesc de atare desbinare bisericească pentru aşi umplea pungile cu bani. Ei împing anume pe mitropolitul Tesaliei, numit tot Ciril, la răsturnarea patriarhului, prin bani vărsaţi în mânile lor. După cel alungă din scaun, tot ei îi înspiră gândul de al redobîndi prin dare de bani din partea lui, ceea ce Lucari îndeplinind cu prisosinţă, este restituit iarăşi în patriarhie, iar rivalul său surgunit într'o mănăstire. De abia însă reîntrodus în scaun, şi Turcii îi stârnesc un nou competitor, în persoana unuia Neofit, care şi el umple cu bani pe nesăturaţii Turci. Ciril este răsturnat de a doua oară, luîndu-i-se sume enorme pentru o nouă reînstalare. Grecii simţind de la o vreme perfidul joc al asupritorilor lor, nu le mai oferă bani pentru deposedarea, ci pentru moartea lui Ciril, care se şi aduce de Turci la îndeplinire în 1638[3].

In acelaş an urmaşul lui Ciril Lucari în patriarhie, Ciril Vereanul, adună un sinod care afurisește

2. *Schmidt* c. *imp.*, Ianuarie 1632 în Fragmentele lui *Hurmuzaki*, III. p. 91.

3. Vezi un şir de acte diplomatice dintre anii 1633—1638, *idem*. p. 96—106.

învățăturile cuprinse în scrierea atribuită lui Lucari. Tot pe atunci frămîntări papistașe, folosindu-se de abaterea către reformă a capului bisericei ortodoxe, nelinișteau conștiința creștinilor din părțile rusești. Mitropolitul Kievului, Românul Petru Movilă, pentru a le pune un capăt, alcătui o mărturisire a credinței ortodoxe, în forma unui catehismu, cu întrebări și răspunsuri, și dorind să facă a fi primită și de biserica grecească, stărui pe lîngă Vasile Lupu domnul cel cu așa de mare trecere atît la Turci cît și la pristavii bisericești ai Răsăritului, ca să adune în Iași un sinod, la care să iee parte și delegați de ai patriarhiei, spre a cunoaște lucrarea lui. Patriarhul Partenie trimise pe vestitul teolog Meletie Serigos, și pe alți delegați care cercetară învățătura împreună cu părinții veniți din Rusia și cu mitropolitul și episcopii moldoveni, și curățind'o de oare care abateri, o primiră drept conformă cu credința ortodoxă. Totuși din motive personale politice ale patriarhilor ce se urmăreau pe scaunul din Constantinopole, și care cereau adese-ori intervenirea papei în sprijinul subredei lor poziții, și deci nu vroiau să afirme așa de rostit deosebirea bisericei lor de acea apusană, mărturisirea lui Petru Movilă, nu fu recunoscută oficial și promulgată ca învățătură fundamentală a bisericei ortodoxe, de cît două zeci de ani după alcătuirea ei, în 1652, cînd patriarhul Nectarie o comunică cu o scrisoare arhipăstorească, tuturor bisericilor din Răsărit. Tot din această pricină, desbaterile sinodului de la Iași asupra mărturisirei lui Movilă fură conduse în secret, după cererea lui Meletie Serigos trimisul patriarhiei. Se înțelege că sinodul de la Iași, chemat a cerceta mărturisirea ortodoxă a lui Movilă, se ocupă mai mult de afirmarea dogmelor sale, de cît de combaterea părerilor protivnice, și de aceea refuză să asculte cetirea unei

răspingeri a articulelor atribuite lui Ciril Lucari, scrisă de Serigos. Ceea ce explică însă cum se face de o împrejurare care interesa întreaga lume ortodoxă, a putut să facă obiectul desbaterilor unui sinod provincial, este faptul că el fu adunat aice după stăruința autorului mărturisirei, care vroiá să cunoască părerile Constantinopolitanilor și a nu se expune unei răspingeri a lucrărei sale de clerul grecesc, dacă fără o prealabilă încercare ar fi înfățoșat'o lui. Apoi chiar patriarhul Partenie, care se sprijinea pe Catolici în contra întrigilor puterilor protestante, nu vroia tocmai atunci să accentueze prea pe față deosebirile dogmatice ale ortodoxiei față cu papismul și prefera ca desbaterea unei asemene întrebări să se facă mai departe, și nu în centrul lumei politice a timpului său [4].

La atita însă se mărgini îmboldirea dată de teama lățirei calvinismului între ortodoxi, în biserica Țărilor Române și introducerea limbei române în slujba religioasă a Românilor de dincoace de munți nu fu datorită precum greșit s'au admis până acuma, unei reacțiuni contra propagandei calvine, care întrebuințînd limba română, spre a pătrunde în cugetul închinătorilor, ar fi provocat și pe Romîni a se sluji de acelaș organ, spre a răspinge eretica doctrină. S'a susținut ca o dogmă în necritica noastră istorie de până acum că Mateiu Basarab și Vasile Lupu, văzînd pericolul ce ar izvori pentru dreapta credință, din doctrinile conținute în cărțile de peste munți *ti-*

4. Părerea din text se întemeiază pe expunerea părintelui Melchisedek, Biserica noastră în luptă cu protestantismul, București. 1890. p. 25 și urm., complectată prin scrisoarea doctorului Seligard, medicul lui Vasile Lupu către rezidentul Schmidt datată din Iași 6 Noemvrie 1642. (Doc. Hurmuzaki. IV, p. 668). Vezi o expunere mai amărunțită a întrebărei în critica făcută de mine asupra lucrărei părintelui Melchisedek în Arh. societății literare și științifice din Iași, An II, No. 3

părite romîneşte, s'ar fi hotărît a oferi şi ei doritorilor de cetire cărţi de religie scrise româneşte, însă curate de ori-ce erezie, şi ast-feliu ar fi luat două măsuri de odată: punerea cărţilor de religie pe româneşte şi mai grabnica lor răspîndire prin mijlocul tiparului. Intreaga mişcare culturală, provocată prin introducerea limbei romîne în biserica Munteniei şi Moldovei, ar fi deci datorită indirect unei imboldiri apusene; nu ar fi fost un product al propriei noastre desvoltări, apoi reacţie contra acestei mişcari

Această întreagă înlănţuire de idei este greşită chiar din rădăcina ei, şi vom videa că însămnata mişcare culturală care cuprinse minţile Românilor de dincoace de munţi pe la jumătatea veacului al XVII-le îşi are o cu totul altă explicare. Şi mai întâi să ne dăm samă despre rolul ce l'a jucat propaganda calvină în biserica ţărilor romîne de dincoace de Carpaţi.

Incă pe când protestanţii curaţi, adecă Luteranii, aveau peste Carpaţi stăpînirea conştiinţelor, ei luaseră, precum am văzut, măsuri spre a întoarce pe româneşte cărţile cele mai de căpitenie a le religiei creştine. Dar aceasta se făcuse pentru acele cărţi care conţineau învăţăturile obşteşti ale credinţei lui Hristos, precum erau Evanghelia sau psaltirea, şi am văzut cum asemene traduceri fusese făcute din indemnul judeţilor Braşovului, în unire cu arhipăstorii Munteniei, chiar de servitorii bisericei ortodoxe, precum Coressi diaconul şi preoţii de la biserica română din acel oraş. Până aice deci nu poate fi vorba de periclitarea credinţei ortodoxe de către propaganda reformată din Transilvania. Asemene pericol nu putea să se ivească de cît din momentul ce începură a se tipări *scrieri dogmatice*, şi anume carţi de învăţătură a nouelor doctrine sau catehisme.

De aceste scrieri întîlnim tipărite în Transilvania,

cu mult mai înainte de epoca lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu. Așa am văzut că cel mai vechiu catehismu românesc, conținînd învățătura luterană, este din 1544, și în 1559 /esă un altul asemene tipărit în Brașov, care probabil este o a doua ediție a celui d'întâi [5]. Dacă însă asemene scrieri dogmatice, ar fi fost un pericol adevărat pentru bisericile Munteniei și a Moldovei, reacțiunea ar fi trebuit să se ivească încă mult înaintea lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu, și împrejurarea că până la acești domni nu întîlnim nici o urmă de opoziție, în biserica de dincoace de munți, contra unei propagande luterane, ne dovedește că o asemene nici nu au existat.

După ce Calvinismul ie pasul în Transilvania asupra luteranismului, propaganda pentru întoarcerea Romînilor din acea țară la noua credință ie un mers mult mai energic; dar ea se mănține tot în cercul Romînilor de peste munți și nu-i trece dincoace. O singură împrejurare trezește într'adevăr o mișcare de împotrivire în biserica moldovenească; *dar aceasta este tocmai posterioară începutului traducerei și tipăririi de cărți românești în ămbele țări, și prin urmare nu s'a putut ca ea să determine asemene ~~schimbare~~* mișcare.

Anume în 1642 se tipărește în Alba-Iulia, un catehismu calvinesc care în 1643 se impune de către principele Ardealului, Gheorghe Racoți, mitropolitului ortodox al Transilvaniei Stefan Simionovici [6]. Acest catehismu trece și în țara Muntenească, însă numai întîmplător și *în un singur exemplar*, peste care dă mitropolitul Moldovei Varlam, în casa boierului cărturar Udriște Năsturel, cumnatul lui Mateiu

5. Vol. III. p. 633.

6. Rescriptul lui *Racoți* către *Simionovici* din 10 Octomvrie 1643, spune: „cum eă catehismul carele acum s'a dat lor îl va primi și va face ca și alții să'l primească, și cu de adinsul și el însuș va învăța pe prunci acel catehismu și prin alții va face să se învețe". Vezi *Șincai*, III. p. 39.

Basarab, în anul 1644, cînd fusese trimis de Vasile Lupu la domnul Munteniei, spre a pune la cale împăcarea între ei. Se vede deci că acest catehismu era în Moldova cu totul necunoscut, de oare ce Varlam nu dăduse peste el cît stătuse aice, și trebui să treacă în Muntenia pentru a mitini un exemplar în biblioteca boierului de la curtea Domnului acelei țări. Cercetînd mitropolitul acel catehismu, îl găsește «plin de otravă și de moarte sufletească», și întors în Iași, adună «un sobor din amîndouă părțile, din țara Românească și din țara Moldovei», și după consfătuirea avută și însărcinarea sinodului, scrie și tipărește în 1645 vestitele lui «Răspunsuri la catehismul calvinesc tipărit în Belgrad în 1642»[7]. Catehismul calvinesc de care e vorba conținea învățături cu totul protivnice credinței ortodoxe, admitea numai pe două din cele șepte taine, anume botezul și comunicătura, lepăda închinarea icoanelor și a moaștelor, posturile, slujba bisericească și călugăria.

E ușor de a dovedi că nu întîlnirea întîmplătoare a catehismului calvinesc între cărțile cele noue, arătate de Udriște Năsturel mitropolitului Varlam, a determinat marele evenement al introducerei limbei romîne în biserică. Anume nu avem de cît a cerceta *data tipăriturilor de cărți românești*, în ambele țări romîne, spre a ne convinge că atît în Muntenia cît și în Moldova, cărțile bisericești începuse a fi răspîndite *prin tipar* înaintea anului 1645, data Răspunsurilor lui Varlam la catehismul calvinesc, lucrarea

7. Vezi precuvîntarea lui Varlam la Răspunsuri reprodusă de *Ciparîu*, Acte și fragmente, p. 202, și de *Șincai*, III, p. 45. Dovadă că nici acest sinod nu a dispus introducerea limbei romîne în biserică în locul acelei slavone, se vede din aceea că tipăriturile românești din Muntenia și Moldova cad înaintea ținerei lui, care n'a putut fi cel mai timpuriu de cît în 1644. Asupra acestui al doile sinod din Moldova, vezi și *Melchisedek*. Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul, București, 1890, p. 58.

70

părite
lor d
curat
măsu
mănc
cul
prin
niei
bolc
noa

chi
mi
de
X
în
p
c

Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVIe siècle 1855 p. 10. D'après ordre à Evangéliaires il fut tirant à Letinje Dentkrebrifilia du Cacau

7 I După cum se pare există o tipografie la Targoviștea încă pe timpul lui Radu cel Mare și ~~mai probabil încă pe timpul lui~~ Mihnea, de oare ce pe o Liturghie slavonă tipărită de Macarie la 1508, ~~în~~ inscripția de la sfârșitul Evangheliei spune că „s'a început această carte numită Liturghie după porunca Domnitorului Iw Radu Vocvod și s'a savârșit din porunca .... lui Iw Mihnea marele vocvod a toate Tare Romanească fiul marelui Iw Vlad Vocvod în anul d'intâi al Domniei sale, osteniu de sa smeritul monah Macarie în anul 7016 Noemvrie 10 zile 7 bis Nu este de admis ca această tipărituri ~~și~~ s'a fost efectuată în Venetia, 7 Mai garnie apoi

~~Dacă ~~ [illegible] ~~s'a~~ ~~facut~~ ~~această~~ ~~tipărituri~~ ~~s'a~~ ~~putut~~ ~~nasce~~ ~~dincolo~~ ~~putem~~ ~~prin~~ ~~ca~~ ~~tipărit~~ ~~cu~~ ~~siguranță~~ ~~în~~

7 bis Desbaterea datei care ai tuturor după data lunară se fie 1507 vezi în I Bianu și N. Hodoș Bibliografie romanească I p. 1

7 III Comp. A. Odobescu. Despre unele manuscripte, și cărți din mân. Bistrița I în Rev. Romana I 1861 p. 703. Emile Picot

Targoviștea un molitfelnic slavonu din 1545 și un apostol slavonu din 1547. 7 III Totaș de nemăsurat este împrejurarea că

de mai facut tipografia acei din Muntenia

7 IV. Bibliografie citate p. 23 și 29.

70

părite
lor de
curate
măsur
măneş
cul ti
prin
niei
boldi
noas
A
chia
miş
de
XV
înt
pag
co

av
pr
n
ti
c

T. ca asemenea aşezământ se afla ~~în Moldova~~ în 1641 când Vasile Lupu multămeşte burghezilor din Lemberg fiind ca au dat voie să se toarne litere tipografice în atelierele lor [11 bis]. Şi apoi se adevereşte

11 bis Actul în Hurm., ~~Doc. IV~~ Doc., Suppl. II, 2 p. 1.

Însemnata [illegible] ~~[illegible]~~ un cuvânt rostit la o înmormântare din anul 1679 în limba română. Este cuvântarea ţinută de diaconul Toader ~~[illegible]~~ din Bistriţa Transilvaniei la moartea cuvaştiinţei Sofronie Ciogolea în satul Calapudeşti. ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ Însemnat este ca acest diac fusese adus de Lagofatul Tatrasca Ciogolea din Transilvania ca descal de slovenie care să ~~[illegible]~~ învăţe această limbă pe copiii lui. Cum ei îl face pe Toader să ţină cuvântul lui în românesc este dovadă de a vorbi pe înţelesul tuturor, ca dar tot acea tendinţă care împrinsese pe boierii mai vechi în prima ei şi de traducere în românesc ~~[illegible]~~ textul sfânt. ~~[illegible]~~ De aceea ca găsim această cuvântare ţinută în 1679 ~~[illegible]~~ în ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ limba română în vremea oficială a ~~[illegible]~~ ţărilor române. [11 IV]

11 IV. V. Parvan. Un vechiu monument de limbă literară românească în Cercetare lit., XXXVIII, 1902, p. 919.

ful trece din Muntenia în Ardeal spre a tipări cazania lui Ghenadie. Dacă însă existau tipografi precum Meletie Macedoneanul, popa Dobrea și Ștefan tipograful în mănăstirea Govora, este învederat că ei se vor fi îndeletnicit cu meșteșugul lor, adică cu tipărirea de cărți românești, în cît videm că în Muntenia se constată tipărirea unor asemene cărți cu cîți-va ani încă înainte apariținnei catehismului calvinesc din 1642.

Tot în Govora se mai tipăresc și anume în acelaș an cu catehismul pomenit 1642, deci neprovocate de el, și «Învățăturile preste toate zilele, dupre limba grecească, propuse de Melchisedek, egumenul de la lavra Dlagompli[11]. Apoi tipografia este strămutată lîngă mitropolia din Tîrgoviștea, unde se tipărește între altele pe timpul lui Mateiu Basarab și Pravila cea Mare sau Indreptarea Legei în 1652.

Și în Moldova de și nu putem urmări existența unei tipografii românești așa de departe ca în Muntenia, se constată într'un chip învederat tipărirea unei cărți românești, înainte ca mitropolitul Varlaam să fi dat peste catehismul calvinesc la Udriște Năsturel în 1644, și deci înainte de mișcarea de împrotivire trezită în biserica romînă din Principate, prin învățăturile conținute în el. Anume în tipografia întemeiată după cît se vede de Vasile Lupu, odată cu școala lui din mănăstirea Trei Erarhii, se tipărește Cazania în 1643, și în această carte la Cazania a 4-a de la Duminica lăsatului de brînză, se dojănesc calvinii pentru nepăzirea posturilor[12]. Răspunsurile lui Varlam la catehismul calvinesc urmează abia în 1645, după care mai eșă de sub teascurile ei tot în 1645, o altă carte de polemica religioasă în contra calvi-

11. *V. Pop* l c p. 58.
12. *V. Pop* l c. p 74. nota.

nilor: Cele șepte taine ale bisericei răsăritului, în care se apără asemene dogmele ortodoxe contra teoriilor calvine, care primeau numai două taine și în sfîrșit în 1646 cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești, tălmăcită din limba elinească pre limba moldovenească.

Din cercetarea de pănă aici reesă cu o deplină învederare că nu reacțiunea contra doctrinelor calvine a provocat întroducerea tipărirei cărților românești de cuprins religios în țările romîne de dincoace de munți. Căci să se observe: nu poate fi vorba de întroducerea limbei romîne în biserică în sensul acela că întrebuințarea ei în slujba dumnezeească s'ar fi făcut pentru prima oară pe timpul domnilor îngemănați, întru cît am întîlnit *manuscripte* românești de cărți bisericești încă din decursul veacului al XVI-le, poate chiar și mai vechi. Introducerea limbei romîne în biserică pe timpul lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu poate avea numai înțălesul primei ei întrebuințări în *slujba obștească* a țărilor romîne, pentru care se și luară măsuri de răspîndire a cărților romîne prin mijlocul tiparului.

Intru cît deci se constată întăi existența de manuscripte românești, de texte bisericești mai vechi chiar decît protestantismul, nici nu se poate pune întrebarea determinărei întroducerei limbei romîne, în biserică prin o reacțiune contra Calvinismului.

Al doile; nici măcar introducerea tiparului pentru răspîndirea textelor românești și părăsirea mai deplină a Slavonismului nu poate fi atribuită aceleiași reacțiuni, întru cît se constată existența de tipărituri românești înaintea intervenirei pricinei ce ar fi putut împinge pe Romîni la o mișcare de împrotivire, pătrunderea în țările lor a catehismului calvinesc.

Dacă deci nu se poate afla pricina întroducerei limbei romîne în slujba obștească a bisericei princi-

patelor, în mișcarea de reacțiune contra propagandei calvine, să căutăm a determina cauzele adevărate ale acestui însămnat evenement.

Slavonismul era o formă străină de închinare care trebuia necontenit întărită și împrospătată, spre a se putea menține și a nu deperi în niște țări de altă limbă, precum erau Muntenia și Moldova. Focolarele care întreţineau forma slavonă a cultului fusese mănăstirile, adăpostul călugărilor și deci și acel al științei slavone.

Insă de la Radu cel Mare înainte în Muntenia, ceva mai tîrziu în Moldova, o mulțime de mănăstiri căzuseră în mînile călugărilor greci, prin adăpostirea unor asemene de către Domnii evlavioși ai timpului; mai mult încă de la întroducerea obiceiului de a se închina mănăstirile țărilor romîne către acele grecești din Răsărit. Indată ce o mănăstire încăpea în mînile călugărilor greci, ei alungau pe acei cunoscători de limba slavonă și căutau să substitue elementului slavon ce alcătuia substratul lăcașelor de închinare, pe propriul lor element, grecesc [13]. Am văzut însă aiurea cît de multe mănăstiri deveniseră în stare de închinate în ambele țări romîne, și mai ales în Muntenia, încă înaintea domniilor paralele a le lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu [14].

Urmările schimbărei elementuiui cultural al mănăstirilor este ușor de înțăles. Grecii punînd mîna pe ele, schimbară și limba cultului și impuseră ucenicilor învățarea limbei lor în locul celei slavone, care ucenici se formau tocmai prin mănăstiri, și apoi pre-

---

13. Un document de la Stefan Gheorghe din 1656, pe care'l vom întrebuința și mai la vale, ne arată cum îndată după închinarea mănăstirei Trei Erarhi a lui Vasile Lupu către comunitatea muntelui Atos, călugării slavoni fură izgoniți din mănăstire și înlocuiți cu călugărri greci. Vezi mai jos nota 24

14. Vol. III. p 454

dau ştiinţa lor în scoalele popeşti. Devenind ei tot mai rari, se săpără tot mai mult temeliile pe care stătea cultul şi limba slavonă, şi ele trebuiră să se zdruncine tot mai tare, până ce la sfîrşit se şi prăbuşiră.

Cultura slavonă mai fusese apoi susţinută în ţările romîne şi prin imigrarea călugărilor bulgari de peste Dunărea, care întemeiase chiar în ele primele începuturi a le vieţei monahale [15]. Până pe timpul lui Mateiu Basarab şi Vasile Lupu se petrecuse, chiar în Bulgaria, o schimbare însemnată: anume călugării Greci umpluseră şi mănăstirile din acea ţară, suplantînd pretutindene pe călugării bulgari, încît *chiar în ţara de baştină a bulgarismului, acesta era dărămat şi surpat de grecismu.* Un trimis al papei într'o vizitaţie făcută catolicilor din Bulgaria in 1640 arată despre biserica ortodoxă a acelei ţări că «episcopii ei ar fi mai toţi Greci» [17]. Din această pricină şi clerul, mai ales partea călugărească, era de aceeaşi naţionalitate, şi nu se mai găsiau, în Bulgaria chiar, cunoscători cărturari ai limbei bulgare. Astfeliu ni se spune că Mateiu Basarab vroind să aibă un om învăţat în limba slavonă, spre a-i tipări nişte cărţi bisericeşti în acea limbă, ceru de la Francisc Marcanici sin Chiprovaci în Bulgaria să i se trimită un asemenea personaj. Marcanici negăsind nici un Bulgar care să corespundă cererilor principelui, îi trimite un Croat, pe părintele Rafael, care vine cu alţi fraţi din ţara lui, întru cît, adauge raportul trimisului papei, «*acei din Bulgaria sunt puţini şi săraci in ştiinţă*» [17].

15. Vol II. p 244.

17. Vizitatio della Valachia anno 1640 în Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, acta Bulgariae ecclesiastica, Zagrabiae 1877, p. 77: „li loro vescovi som quasi tutti Greci"

18. Idem, p. 48; „ch'il padre Rafael conducesse due o tre altre frati intendenti et exemplari che sapessero la lingua illyriea, *sendoche quelli di Bulgaria sono pochi e deboli in doctrina.*"

Comp. Francesco Marcanici

C. Monsign. Ingoli 10 Aug. 1637 Hussa. Dor., VIII. p. 461.

17. l. c. p. 77: „li loro vescovi son quasi tutti Greci"

Mateiu Basarab scrie în 1637 ~~Bailecleri~~ ~~Sanctini din Constantinopol~~ lui Francesco Marcanici nobil catolic din Chiprovaci în Bulgaria, ca voind a tipări din nou (ristampar) cărţile bisericeşti de rit oriental cu care se slujesc preoţii şi călugării din Principatul său şi din alte provincii ca Moldova, Rusia, Bulgaria, Sârbia, Croaţia, Herzegovina, marea parte din Tracia şi Macedonia pînă la sfântul Munte care cărţi sunt scrie în caractere cirilice în limba vechi ilirică (slavă), având mare nove de asemenea cărţi în părţile acele, — şi căutând Mateiu Basarab pe în acele ţări pe cineva care să poată îndeplini această însărcinare şi aflând însă la părintele Rafael (un Croat) s'ar pricepe în asemenea ~~tot~~ trebi, roagă pe Marcanici şi i-l trimite. Trimisul papei care în 1640 raporteaţă ~~acea~~ acestea împrejurare adaugă ca Marcanici îi trimise pe acest părinte Croat „căci acei din Bulgaria sunt puţini şi săraci în ştiinţă" 18

Marcanici se grăbise a trimite pe acel Croat, spre a nu lăsa pe Mateiu Basarab să'şi îndeplinească gîndul, aducînd vre un călugăr ortodox din Kiev[18].

Dacă deci chiar în ţara lui de baştină slavonismul primise de la elementul grecesc o atît de puternică lovitură, mai poate să ne mire că el să fi slăbit în ţările romîne, unde elementul grecesc devenise pe fie ce zi mai covîrşitor?

Slavonismul era deci surpat de grecismu. Această nouă formă de cultură îşi manifesta puterea ei de o cam dată numai prin o lucrare destrugătoare, fără a avea încă puterile trebuitoare spre a înlocui ceea ce dărămase. De şi ajunsese a răsturna slavonismul, grecismul era în neputinţă a'l suplanta de odată în toată întinderea ţărilor romîne. Se făcu atunci o răsuflare în nourii groşi ce le întunecau mintea, şi în ştirbătura găurită în cultura slavonă apăru pentru un timp la lumină forma cea firească de gîndire a poporului, pentru a căreia rostire trebuia cea mai puţină pregătire, gîndirea românească Iată cum se explică întroducerea limbei romîne în slujba oficială bisericească şi mirenească din Muntenia şi Moldova. Ne mai găsindu-se îndestui preoţi cunoscători de limba slavonă, şi ~~neaflîndu-se încă de~~ acei ce cunoşteau limba grecească, trebui să se recurgă la limba romînă, singura cunoscută de toţi fără altă pregătire decît acea elementară a scrisului şi cetitului.

Că lucrurile s'au petrecut astfeliu ne o indică, pe lîngă deducerea raţională din faptele raportate mai sus, şi unele mărturisiri ale oamenilor timpului. Aşa

18. Idem. p. 47: „il pensiero di mandare in Kiovio a chiamar un certo schimatico di che egli la desirade." Scrisoarea lui Mateiu prin care poftește pe Rafael din 29 Iulie 1637 şi recomandaţia papei dată călugărului din 18 Fevruarie 1638 idem ~~p 48~~ [illegible]

Paul de Aleppo ne spune, în descrierea călătoriei făcute de el la sfîrșitul domniilor lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu în Muntenia și Moldova, că Lupu ar fi pus să tipărească cărți românești *pentru poporul ce nu știea slavoneste*,[19] și Del Chiaro personaj care a vizitat Muntenia pe timpul lui Constantin Brancovanu, jumătate de veac numai după domnia lui Mateiu Basarab, arată că întîlnind în unele biserici limba romînă și merîndu-se față cu cîți-va nobili despre acest fapt, i se răspunse «că un asemene *abuz* se introdusese de puțin timp, *din pricină că cei mai mulți preoți cînd sunt hirotonisiți nu știu altă limbă decît cea valacă*»[20].

Să nu se creadă că timpurile acele priviră introducerea limbei romîne în biserică ca ceva bun și potrivit, iar domnii o făcuse numai constrînși de nevoia ne înlăturabilă, de teama de a nu lăsa pe popor fără slujbă bisericească.

De altfeliu noirea trebuia să fie privită ca o decădere din sfințenia vremurilor vechi, ca o îndepărtare de dumnezeire, deprinsă pănă atunci a asculta rugăciunile muritorilor în limba sfîntă a slavonismului și nu în acea profană și slujind la nevoile zilnice, limba romînă. De aceea și aflăm pe principii țărilor romîne, Mateiu Basarab și Vasile Lupu, dîndu-și silința de a reînvia slavonismul, ce era în agonie, și anume prin întemeerea de scoli mai înalte, în care să se predea învățătura acestei limbi.

Vasile Lupu îndată după sfîrșirea zidirei frumoasei

19. Arh ist I. 2. p 67

20. *Del Chiaro*, Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia con la descrizione del paese, natura costumi, riti, religione degli abitanti, Venezia. 1718 p. 82: „perche molti preti allorchè furono ordinati non sapevano altra linqua se non la valaca". In prefață autorul spune că a vizitat provincia „alorchè verso il fine del 1709 mi congedai de lor per andar nella Valachia di raccogliar le rimarchevole notizie di quella provincia."

mănăstiri a Trei-Erarhilor, în 1639, de cînd datează inscripţia comemorativă [21], cere de la Petru Movilă, mitropolitul Kievului, ca să-i trimită dascali iscusiţi *de slavonie* şi meşteri tiparnici spre a înfiinţa pe lîngă noua lui mănăstire o şcoală şi o tipografie. Movilă se grăbeşte a răspunde dorinţei domnului Moldovei, trimiţindu-i încă din anul 1640 pe ieromonahul *Sofronie Pociatski*, pe care Lupu îl face egumen al Trei-Erarhilor, şi pe mai mulţi profesori şi meşteri tipografi. Că Pociatski era în Moldova în anul 1640 se vede din o corespondenţă preschimbată între acest egumen şi învăţatul dascal grec Teofil Coridaleu datată din acel an [22]. Pociatski era un călugăr învăţat în ţări străine cu cheltueala iubitorului de lumini, Moldovanul Petru Movilă arhiepiscopul Kievului, şi după ce se întorsese în Rusia în anul 1631 fusese numit rector al şcoalei din Kiev, din care se strămutâ, cum am văzut, în Moldova în egumenatul mănăstirei Trei-Erarhilor. Varlam în introducerea lui la Cazania sau cartea românească de învăţătura Duminicilor de peste an, tipărită în 1643, aminteşte despre partea care'l interesa pe el în împrumuturile civilizătoare făcute in acel timp de Romîni de la Ruşi, anume despre uneltele de tipar tri-

---

21. Reprodusă de *Melchisedek*. Notiţi istorice şi arheologice. p 169.

22. Această epistolă poartă titlu in greceşte: „*Ἐπιστολὴ δογματικὴ Κορυδαλέως τοῦ ἐν Κωνσταντινοπόλει διδασκάλου. πρὸς τὸν πανοσιώτατον πατέρα Σοφρόνιον Ποκζάσκι τὸν ῥέκτορα μὲν πρῴην χρηματίσαντα τῆς ἐν Κιαιβίᾳ σχολῆς. τόδε ἐν Γιασίῳ τῆς Μαλδαβίας ἡγουμενεύοντα.*" Ea a fost aflată de Dl. *Constantin Erbiceanu* la sfîrşitul unui manuscript grecesc din biblioteca Mitropoliei din Iaşi, intitulat Rezumatul celor conţinute în două tomuri ale lui Zernicavius, 1815. şi publicată în Revista Teologică din Iaşi 1884. Vezi şi *Xenopol şi Erbiceanu*. Serbarea scolară din Iaşi, Acte şi documente, Iaşi, 1885, p 378, No 18. Pociastki ie parte la sinodul de la Iaşi din 1642. Vezi actul Patriarhului Partenie din 11 Mai 1642 care confirmă lucrările sinodului de la Iaşi. reprodus in cartea lui *Meletie Serigos*. contra capitulelor calvine. şi redat in trad. rom. in Revista teologică din Iaşi, 1883 No. 27 şi 28. Comp. *Melchisedek*, Notiţe, p. 194. In deobşte m'am întemeiat pe documentele aduse de invăţatul episcop.

mise de Petru Movilă[23]. Un document însă iarăşi contimpuran ne vorbeşte şi de dascalii trimişi din Kiev pentru şcoala lui Vasile Lupu. Anume urmaşul Albanezului în domnia Moldovei, Ştefan Gheorghe, prin un hrisov al său din 1656 raportează cuprinsul unui altui hrisov al însuşi ctitorului Trei-Erarhilor, Vasile Lupu, prin care acesta dăruia scoalei întemeiete de el trei moşii : Răchitenii, Tămăşenii şi Juganii, spunînd domnul în el, că «văzînd marea lipsă de dascali buni învăţători în ţara Moldovei, fără de care foarte mult pămîntul pătimeşte şi se întunecă fără învăţătura cărţei, socotind împreună cu tot sfatul ţărei şi dorind a face pomenire pămîntului său, au aşăzat prin a sa chemare dascali buni şi rîvnitori la învăţături de la Kiev, de la preasfinţitul şi de D-zeu temătorul părintele Patraşcu Moghilă, arhiepiscopul Kievului, ca să fie spre învăţătura şi luminarea minţei copiilor pămîntului nostru»[24].

Şcoala lui Vasile Lupu era deci în primul loc o şcoală pentru *învăţătura limbei slavone*, de oare ce dascalii ei cei mai de samă fusese aduşi de la şcoala din Kiev. Este de primit părerea că rectorul şcoalei din acest oraş va fi organizat şi pe acea întemeietă de Vasile Lupu, pe cît va fi putut, după modelul şcoalei în capul căreia fusese. In Seminariul din Kiev însă se învăţa între anii 1632—1640 următoarele obiecte : trei limbi, adecă slavona, greaca şi latina, cîntarea bisericească pe note de muzichie, catehismul, aritmetica, poezia, retorica, filosofia şi teologia.

---

23. Iată vorbele din acel cuvînt către cetitori : „Preosfinţitul Părinte Petru Moghilă fecior de domn din Moldova arhiepiscop şi mitropolit Kievului, Haliciului şi a toată Rusia, carele pre pofta Măriei sale a trimis tiparul şi toate meşteşugurele care trebuesc, spre care lucru M S. domnul Vasile Voevod cu darul lui Dumnezeu domnul ţărei Moldovei, cheltueală nesocotită (adică darnică, fără a ţine socoteală) spre tot lucrul tipariei au dat şi aşa cu darul lui Dumnezeu după început am văzut şi sfîrşitul.

24. Hrisov din 2 Aprilie 1656 in Uricariul, III. p. 279—280.

Limba predării tuturor acestor obiecte era fără îndoială, și în școala lui Vasile Lupu, cea slavonă, în gura unor dascali veniți din Kiev. De aceea nu putem primi arătarea lui Cantemir, care pe lîngă celelalte a le lui spuse, că—Vasile Albanul ar fi deschis mănăstirile călugărilor greci pentru a învăța pe fii boierilor limba și știința grecească, că dispusese ca în biserica catedrală să se cînte la o strană în slavonește iar la cealaltă în grecește, că liturghia se făcea jumătate în grecește și jumătate slavonește, că a făcut și o tipografie grecească și română—, adaoge că școala lui Vasile Lupu *ar fi fost grecească*[25].

Se vede că domnul scriitor transporta la timpul înființării ei, caracterul pe care școala domnească îl avea netăgăduit pe vremile sale, acela de a fi o școală excluziv grecească. Cît despre spusele lui Paul de Aleppo care după ce spune că Vasile Lupu ar fi orînduit a se cînta la o strană în grecește, la cealaltă în românește (am văzut că Cantemir spune: în slavonește); că slujba religioasă se făcea pe jumătate în românește, și că ar fi început a tipări cărți românești pentru poporul ce nu știa slavonește,—adaoge apoi că domnul ar fi zidit lîngă mănăstire un mare *colegiu românesc*[26], atare rostire a călătorului contimpuran poate fi înțeleasă în sensul că se propunea și învățarea limbei române pentru candidații la preoție.

In ori ce caz nu poate rămînea nici o îndoială că slavonesc era caracterul predomnitor al școalei lui Vasile Lupu. Tot așa și Mateiu Basarab pe lîngă îngrijirea ce punea de a tipări și cărți slavonești de religie pe lîngă cele românești, aducînd cum am văzut învățați slavi de peste hotar, întemeează și el o

25. Decr. Mold., p. 153.
26. Arh. ist. I, 2, p. 67.

școală în mănăstirea Tîrgoviștei în care se învățau limbele latină și *slavonă*[27].

Este deci invederat că domnii care au introdus limba romînă în biserica oficială, se îngrijeau în acelaș timp de reînvierea și întărirea slavonismului. Ei puneau să tipărească cărți românești fiind că nu puteau face altfeliu, față cu lipsa aproape deplină de cunoscători ai limbei slavone. Nu mai puțin rămăsese ei convinși că slăbirea slavonismului era un pericol sufletesc pe care se sileau să'l înlăture.

De aceea nici să se creadă că se putu desrădăcina așa de ușor slavonismul din țările romîne, și că încă de pe timpurile domnilor îngemănați să se fi introdus în toate bisericile slujba în românește. ~~Așa am văzut cum~~ încă pe timpul lui Brancovanu se întîlnea limba romînă numai în *unele biserici* și cum boierii priveau această introducere ca *un abuz*. Apoi tot în Muntenia se zicea până la mitropolitul Teodosie, în 1688, la hirotonia episcopilor, crezul în slavonește, și numai acest mitropolit luă îndrăzneala de a desrădăcina și acest obiceiu de la sfințirea marilor păstori bisericești, spunînd crezul în românește, care încurînd însă fu înlocuit cu greceasca[28]. In ori ce biserică, unde numai se putea găsi un preot cunoscător de carte slavonă, de îndată era preferat

27. Asupra scoalei slavone a lui Mateiu Basarab, despre care nu s'a știut nimic până acuma, atragem luarea aminte asupra următorului loc din vizitația Valachiei din 1640 în Monumenta slavorum meridionalium (mai sus, nota 16), p. 139: „Et potrebbe fare una scolla in quel monastirio tanto della lingua latina *quando della cyrilliana come ha fatto il principe nel suo monasterio*". Adaoge trimisul papei (p. 141): „A se la sacra congregatione vorebbe fare un maestro della scuola in Targoviste, questo sarebbe il maggior fratto che si puol fare in quelle parti, perchè li Valachi che vogliono studiare latino vano in Transilvania fra li heretici et poi sono innimici alle chiese romane, et se fusse una schola della lingua latina et della cyrilliana in un loco solo, non haverebbono l'occasione di andare a studiare fra li heretici di Transilvania".

28. Condica sfîntă a mitropoliei Ungro-Vlahiei publicată de *Ghenadie Craioveanu*. București, 1886, p. 24.

chiar de închinători, cu toate că nu o înţelegeau. La ospeţe preoţii obicĭnuiau totdeauna a rosti cîte o binecuvîntare pe cît se putea în limbele slavă sau grecească [29], şi un călător care a vizitat Muntenia pe la 1699 spune că evanghelia şi liturghia sunt cetite în limba slavonă (pe care nu ştiu din ce pricină călătorul o numeşte şi armenească), pe care totuşi nimene decît preoţii nu o cunosc» [30]. Raicevici ne spune chiar că pe timpul lui Constantin Mavrocordat (jumătatea secolului al XVIII-le), traducerile romîne a cărţilor de slujba bisericească ar fi puţin gustate [31].

De asemenea şi în Transilvania lumea nu se putea desvăţa de slavonismu, cu toate silinţele bisericei reformate, şi unde putea îl mănţinea, răspingînd limba romînă. Protestanţii fură nevoiţi încă in 1675, mai bine de 100 de ani după punerea pe românește a celor întăi cărţi de religie din partea lor, a sili pe sinodul românesc să orînduească prin articolul 8 al hotărîrilor din acel an ca «preoţii care nu se nevoesc cu România ci tot cu Sîrbia, unii ca aceia şi lor foc şi de către Dumnezeu pedeapsă şi de către poporăni urăciune şi soborului scădere, aceia cu un cuvînt să se oprească de la popie» [32]. Cu toate aceste însă în 1698 după cum se vede dintr'o instrucţie dată lui Atanasie, mitropolitul Ardealului de către Dosoteiu patriarhul Ierusalimului, în unire cu Teodosie mitropolitul Ungro-Vlahiei, Atanasie este

29. *Del Chiaro*, l. c, p. 32.

30. Curiöse Beschreibung der Moldau und Walachey, 1699 (Bibl acad. col. Sturza, No. 4329) sub cap. V: „Wenn sie die Messe und das Evangelium lesen geschiet solches in der armenischen Sprache so sie die servische nennen, welche doch niemand als die Pfaffen lesen können».

31. *Raicevich*, Osservazioni storiche, naturale e politiche intorno la Valachie e Moldavia, Neapoli, 1788, p. 242. Raicevici a stat 11 ani în Valahia şi Moldova în însuşire de consul austriac şi ca învăţător al copiilor lui Ipsilanti.

32. Acta şi fragmente de *Cipariu*, p 148-149.

deșteptat ca să propoveduiască cuvîntul lui D-zeu la Sîrbi și la Ruși pe limba românească, pe cînd cetirea octoihului a mineelor și a altor cărți trebuia să fie făcută pe limba slavă sau pe cea elinească, *iar nu pe cea românească*. Motivul arătat pentru asemenea oprire era *că limba romînă fiind puțină și îngustă*, s'ar putea întîmpla să fie greșit reprodus cuvîntul lui D-zeu, pricină pentru care se și deștepta mitropolitul Ardealului, că la caz de îndoială asupra înțălesului izvodului românesc, se caute deslegare și tălcuire de la temeiu adecă de la originalul elinesc [33].

Iată deci cum trebuie înțăles în chip istoric, adecă adevărat, introducerea limbei romîne în biserică, ca o împrejurare adusă nu de conștiința luminată a domnilor acelui timp care ar fi vroit să apere pe poporul romîn de a cădе în învățăturile ereticilor, ci de desvoltarea neapărată a lucrurilor, care împinsese atît pe domni cît și pe popor a întrebuința tot mai mult limba lui proprie, mai întăiu în rostirea închinărei lui către dumnezeire, apoi și în alte a le sale daraveri.

Intrebuințarea limbei romîne duse apoi neaparat la deșteptarea conștiinței naționale, dar întroducerea ei nu fu productul unei asemene deșteptări, ci rezultatul fatal al desfășurărei istorice.

---

33. Instrucția din 1698 act. 5 și 22 in *Cibariu*, Acre și fragmente. p. 241 și 249. Este deci prea generală și cuprinzătoare arătarea lui *Heladius*, Status praesens ecclesiae graecae in quo etiam causae exponuntur cur Graeci moderni novi testamenti editiones in graeco-barbara lingua factas accipere recusent, etc., 1714, p. 20. care spune că „60 abhinc annis in Valachia omnia officia sacra et ipse biblia aut gracea aut sclavonica lingua legebantur; a quo vero tipographia inibi florere incepit, *ommia haec* in linguam valachicam ad utilitatem populi translatae sunt atque ita leguntur."

II

AŞĂZĂMINTELE JURIDICE.

1. OBICEIUL PĂMÎNTULUI. — FONDUL DREPTULUI.

Mateiu Basarab şi Vasile Lupu a căror viaţă şi domnie nu fură de cît o lungă şi sîngeroasă rivalitate, par a fi concurat unul cu altul pe întrecutele în înzestrarea poporului lor cu aceleaşi aşăzăminte folositoare. Durata egală a domniei lor, încleştarea istoriei ămbelor ţări născută din neîmpacata lor dusmănie, şi mai ales fenomenele culturale identice, la care ămbii au preşăzut, fac ca istoria lor să nu poată fi expusă despărţit şi nevoeşte o trătare comună. De şi desbinate cu trupurile, ţările noastre erau împreunate cu minţile lor, şi în o regiune superioară se accentua unirea, pentru care conştiinţa poporului rămînea încă adormită. Aice găsim pentru întăia oară manifestată în cugetare, în covîrşitorul domeniu al inteligenţei, de şi tot fără un act de vroinţă, unirea aceea pe care de fapt şi fără conştiinţă de marele act pe care-l îndeplinise, o realizase Mihaiu Vitea-

zul, ba încă pentru întregul corp al poporului romîn. Dar și acum, de și aceleași acorduri răsunau în o sferă mult mai apropiată de conștiința poporană, ele tot însemnau încă numai o mișcare pregătitoare, instinctivă, care trebuia să găsască rostirea ei clară și luminoasă numai mult mai tîrziu. Totuș este netăgăduit că din adunarea acestor fapte mute și concentrate numai în sine însuș, se desvoltâ încetul cu încetul, ca petalele unei flori ce se desfac din îmbobocire, mîntuitoarea idee a unirei Romînilor. Numai cînd Romînii începură a întrevedea, fie și numai ca prin o zare, istoria lor de pănă atunci, și cunoscură prin cîte punte comune ea se asămănă; cînd simțiră umplîndu-se cu toții, și fără deosebire de țara pe care o locuiau, de aceleași gîndiri, la faptele trecute a le întregului lor neam; cînd simțiră chitul cel puternic pe care-l turna în suflet amintirea unor suferinți purtate împreună, se născu în ei dorința tot mai vie de a duce și înainte un traiu nedespărțit. Atunci se născu ideea unirei politice, din zemislirea ei pusă pe timpul lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu, unirea intelectuală. De o cam dată ea strinse în un singur corp numai cele două ramuri rășchirate din poalele Carpaților, fără a putea lega existența lor de trunchiul cel puternic rămas dincolo de piscuri. Dacă însă desvoltarea popoarelor este fatală și dacă închegarea unității naționale este tendința obștească a timpurilor viitoare, să trăim cu convingerea adîncă și nestrămutată, că va suna odată oara mult așteptată cînd marginile statului vor cădea împreună cu acele a le poporului romîn. Acesta să fie idealul către care să tindem, ținta noastră pe pămînt!

Intre tendințele asămănătoare care se manifestasă în ămbele țări romîne sub domniile lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu, una din cele mai însămnate este încercarea ambilor domni de a-și înzăstra țările

cu o legislație. Până la ei nu am întîlnit nici un soiu de încercare de asemene natură, căci cele ce se spune despre o introducere a legilor vasilicale sub domnia lui Alexandru cel Bun sunt de tot problematice, și au chiar în contra loc împrejurarea însămnătoare, că nici un document anterior lui Vasile Lupu nu amintește existența acelor legiuiri în țara Moldovei [1].

Cu toată aceste trebuiau să existe și înaintea ămbilor domni ai veacului al XVII-le niște norme juridice, după care să hotărască dreptatea între oameni, căci împărțirea acesteia este chitul cel d'întâi care unește pe oameni în societate, și deci puterea zemislitoare a vieței de stat. Normele juridice, nu erau însă scrise și deci precize, ci se transmiteau din neam în neam, și erau create după ideea dreptului firesc la fie care nouă împrejurare. Aceste principii nehotărite și plutitoare a le dreptului regulau singure daraverile sociale și constituiau ceea ce se numea *obiceiul pământului* [2].

Poporul romîn suferind în timpul formărei sale, atîtea înrîuriri deosebite, urmele unor asemene trebuie să se întîlnească și în normele juridice, care regulau daraverile sale zilnice. Obiceiul pământului

---

1. *Cantemir.* Descr. Mold., p. 100: „Alexander primus Moldaviae despota cum regium diadema a constantinopolitano imperatore acciperat leges quoque Graecorum quae τῶν Βασιλικῶν libris comprehendantur suscepit, atque a vartis illis voluminibus, excerptum id quo nunc Moldavi utitur jus proposuit." Tot el spune însă și despre „Basilius Albanus Moldaviae princeps antecedenti seculo per bonos legumque patriorum peritos viros, cunctos el scriptos et non scriptos canones in unum collegi jussit et ex iis singularem codicem confecit qui hodiernum judicibus Moldaviae recte pronunciandi norma est". După Cantemir ar fi exitat în Moldova pe timpul lui două extracte de legi, ceea ce nu reiesă de nicăiri. El pare a confunda colecția lui Vasile Lupu extrasă din Harmenopulo — vezi mai jos Nr. 4 — cu pretinsa adunare făcută de Alexandru cel Bun.

2. *Cantemir*, l. c. p. 101: „non scriptum alterum, quod consuetudinem gentis recte diceres, si quidem vernaculo etiam sermone sclavonica voce *Obyczai* quod morem aut consuetudinem designat, inter Moldavos appelatur".

va înfățoșa acest amestec variat, va fi un adevărat mozaic, din cele mai feliurite inspirații, acăror origine însă în cele mai multe cazuri nu se mai poate determina. Adese ori însă prescrierile sale sunt izvorite din bunul simț și înțălepciunea poporului, și dacă ele se întîlnesc chiar în aceeași cuprindere și la alte popoare, aceasta nu însamnă numai de cît că Romînii le-au împrumutat de la normele, ci ele au acelaș caracter numai fiind că sunt izvorîte din un fond comun omenesc. Numai acolo unde regulele juridice vor fi prinse în niște forme exterioare anumite, se va putea mai ușor descoperi adevărata lor proveniență, căci dacă fondul poate fi comun, forma va fi tot deauna particulară.

In rîndurile ce urmează vom căuta să arătăm lineamentele principale a le obiceiului pămîntului, fără a întra în amărunțimi, pe care le ar cere o trătare specială a materiei. Ne vom mărgini apoi la normele juridice, care regulau viața individuală, întru cît organizarea statului, a fost expusă mai înainte[3], căci și această organizare este în definitiv, tot un product al obiceiului pămîntului, și nu acel al unei constituții scrise.

Incepem cu normele dreptului celui mai primitiv și elementar, acele a le *dreptului penal*.

Pedepsirea crimelor nu era privită ca astăzi drept o afacere ce ar interesa ordinea publică, ci ca chestiune de interes privat, ca și daraverile civile. Așa cavalerul Guillebert de Lannoy, ambasadorul regelui francez Carol al VI-le și al celui englez Henric al V-le către mai mulți principi răsăriteni, trecînd din Litvania în Moldova pe timpul lui Alexandru cel Bun, în anul 1421, se întîlnește cu domnul la Co-

3. Vol. II, p. 178 și urm. și Vol. III, p. 587 și urm,

zia[4], de unde se îndreaptă către portul așăzat pe Marea Neagră, Moncastrul sau Cetatea Albă. El ne spune că înainte de a ajunge în acel oraș, el și cu tălmaciul său fură apucați de niște hoți care-l răsturnară la pămînt, îl despoiară, ba îl și bătură și răniră greu la braț, lăsîndu'l numai cu cămașa, legîndu-l de un copac pe malul Nistrului, unde stătu toată noaptea în pericol de moarte. Dimineața totuși îl deslegară, și scăpînd din mînile lor gol, veni astfeliu în tîrg. Se furase Francezului 120 de galbeni, toți banii lui de drum, afară de alte lucruri. După stăruințele puse de el pe lîngă guvernorul Cetății Albe care cetatea era a lui Alexandru Vodă, nouă din făptuitori fură prinși și aduși înaintea lui cu ștreangul la gît, lăsîndu-se în voia lui de a-i omori sau a le ierta viața. *Fiind însă că hoții ii restituise banii, de Lannoy se rugă pentru a li se dărui zilele*»[5].

Pe aceeași idee că crimele sunt de domeniul privat și că răul de căpitenie pe care'l pricinuiau era dăunarea aceluia contra căreia erau îndreptate și nu turburarea ordinei publice, se întemeiază și răscumpărarea pedepsei, și anume chiar a celei capitale, prin bani dați acelui vătămat.

Astfeliu un document de la Alexandru cel Bun învoește lui Iurja să'și răscumpere gîtul de la Balota și Oancea, dîndu-le ca gloabă o parte din satul său Tămrătăsinții[6].

Tot în bani se răscumpără și pedeasa morții cînd ocîrmuirea o impunea pentru oare-care vină. Așa un document de la Bogdan fiul Lăpușneanului (1568—1572) arată pe o femee Lupa vînzîndu-și moșia

4. Sat în județul Fălciul. Vezi *Frunzescu*, dicționar geografic al României, București, 1872, s. v.

5. Vezi această parte din Voyages et ambasades de messire *Guillebert de Lannoy*. 1399—1450. in Arh ist. I. 1, p. 129.

6. Doc. din 20 Decemvrie 1432 in Uricariul, XI, p. 12.

lui Dinga vornicul pentru 240 de zloți tătărăști, cu care bani își răscumpără capul pentru că s'a fost măritat după alt barbat și pentru desfrănarea ei au plătit[7], ceea ce trebue înțăles că făptuise o bigamă. În Ioan vodă, cel Cmplit întărește unui țigan Nicola[8] sa- 1572 cumpărătura unei treimi din o cincime, a de la unii Bălotești, pe care Țiganul îl cumpărase cu 120 Toma în zilele lui Alexandru Lăpușneanu pentru nevoie de zloți tătărăști, de care bani Toma ayuse aplicare spre a se răscumpăra de pedeapsa morței[9]. O carte de mai departe a pedepsei amenzii pentru un ucis în ho- ou se făcea atunci cînd se găsia un om răspunzător tarul unui sat, făcîndu-se pe acest sat răspunzător pentru moartea întîmplată. Se procedă la pierderea oschite moduri, care însă toate conduceau moșiei unde proprietății din partea sătenilor asupra un document se întîmplase asemenea nenorocire un preot Ioan o de la Ieremia Movilă 1599 ie au putuse răspunde silișteanumită Dădenii. fiind impusese pentru o gloaba cel mai nou din anul 1800 plătit numai el pentru sine 100 de lei și un cal- hotarul acelei moșii[10]. Altul din vremile lui Bogdan ul Lăpușneanului spune că venise înaintea lui niște Greci jăluindu-se că li s'ar fi omorît un tovarăș pe cînd păștea oile în hotarul satului Albotenii. Dom- ul le satul ca domnesc spre pedeapsă. Apoi boie- rul Albotă plătind Grecilor moartea soțului lor, apu-

7. Doc. nedatat în Uricariul X. p. 136.
8. Arh. ist., I. p. 111.
9. Uricariul XIV. p. 91.
10. Idem X. p 139

† Mult document din 1665 amin- tește pierderea a jumătate din sat cu oameni și cată slănina și pîne și grîu cu care o moară și cu pașnica lui Nicoară vornicul, punîndu-a plătit și Dănuț.

* Mitr. Isp. a Țerpu II. 2. p. 14

† Divinul și Dătătorul mărturisește în o scrisoare din 1635 [illegible] cum pune mulți oameni în slujbă lui Stăpînul lui și răscumpără sufletele lor la Straiu".

† Aceasta răspundere a satului întreg la chiar a unei rezbuniri mai întîmplate pentru crima întîmplată în hotarul lui se aprecie mereu și polițiu preventivă a legii Cruțile facultative pentru a asigura liniștea publică. Un raport al baronului Ottenfels catre ocârmuirea germană din anul 1719 pomenește răspunderea rațiunea că „legea patriei nu le dace cuiva ce dăunat și avere ca să vază lui și cată tâlhari, doară prinși cât vreme și hotarul carora s'a omorît omorul sau alt crimă, sau să le fugă și rău făcătorii sau să plătească dauna". Procedarea aplicată pentru încetarea acestei [illegible] obiceiu la

† bis. Din Dicționarul [illegible] cuvântului „Descălecătoare" Vezi mai sus [illegible] p. 405 nota 13

† ter. Vezi Hasdeu în Arh. V. p. 138.

lui Dinga vornicul pentru 240 de zloți tătărăști, cu care bani își răscumpără capul pentru că s'a fost măritat după alt barbat și pentru desfrînarea ei au plătit[7], ceea ce trebue înțăles că făptuise o bigamă în Ioan vodă cel Cmplit întărește unui țigan Nicola sa- 1572 cumpărătura unei treimi din o cincime, a de la tatăl Bălotești, pe care Țiganul îl cumpărase cu 120 Toma în zilele lui Alexandru Lăpușneanu pentru nevoie de zloți tătărăști, de care bani Toma avuse aplicare spre a se răscumpăra de pedeapsa morței[8]. O parte de mai departe a pedepsei amenzii pentru omucis în hotarul unui sat, făcindu-se pe acest sat tuturor în deplata pentru moartea întîmplată. Se procedă la despărțirea osebite moduri, care însă toate conduc la stăpînirea moșiei unde proprietății din partea sătenilor. Așa un document se întîmplase asemenea ne de la un preot Ioan o de la Ieremia Movilă, zicînd că nu putuse răspunde sili[illegible] de boi ce i se impusese pentru o moarte de om[9]. Un altul mai nou din anul 1800 amintește că unul «Berbănți *în vremile de mult* ar fi plătit numai el pentru sine 100 de lei și un calgloabă pentru o moarte de om ce s'au fost ucis pe hotarul acelei moșii[10]. Altul din vremile lui Bogdan fiul Lăpusneanului spune că venise înaintea lui niște Greci jăluindu-se că li s'ar fi omorît un tovarăș pe cînd păștea oile în hotarul satului Albotenii. Domnul ie satul ca domnesc spre pedeapsă. Apoi boierul Albotă plătind Grecilor moartea soțului lor, apu-

7. Doc. nedatat în Uricariul X. p. 136.
8. Arh. ist., I. p. 111.
9. Uricariul, XIV, p. 91.
10. Idem X, p 139

† Pericul D. Dintre mărturisind în o scrisoare a lui Dn 1635 [illegible] Tatăl [illegible] Stăpînul lui îl răscumpără [illegible] „a Straiu".

† Această răspundere a satului întreg la ucidere a unui răpciu mai întîiu pentru crima întîmplată în hotarul ei se aprecie măsură de politie preventivă ca o lege Constituțiunea pentru a asigura liniștea publică. Un raport al baronului Ostern către ocârmuirea germană din anul 1719 [illegible] răspundere o rață [illegible] ca Dacă cineva este daunat în averea sau în viața lui de către tătari, dovedindu-se cât vecinii și hotarnicii [illegible] cu vinovăția omorîrii sau altă crimă, sau în ce [illegible] p. rău făcătorii, sau să plătească paguba [illegible] aplicată pentru încetarea omuciderilor [illegible] obiceiu la

† bis. Doc. Bistriței la Arh. Iorga. III. p. 3. despre [illegible] cuvântarea [illegible] Vezi mai în Vol. III p. 405 nota 13

4 tu Arh. Iorga. Studii și Doc. V. p. 138.

† Mărturii pare tăcînd mărturia a cărui [illegible] [illegible] document din 1791 în arată cum unul Ioan Zonaș [illegible] la mănăstirea [illegible] în Dumitru Ghionoiu; dar a [illegible] cînd 110 [illegible] [illegible] [illegible]

me 158 boi și vaci, 600 de oi, 8 cai și 13 epe, domnul îi dăruește lui satul Albotenii[11]. ~~1000~~

Banii de răscumpărare se puteau plăti și de o față de al treile, precum ne o dovedește un document din 1615 în care popa Matieș plătește un cal pentru a răscumpăra capul unui fur, Ostahi[12]. ~~1~~

~~Pe cît însă era de ușoară scăparea de moarte prin darea de bani, pe atît~~ de altă parte nu se vedea nici o gradare în aplicarea pedepselor, impunîndu-se pedeapsa capitală pentru niște vini, pe care legislațiile de astăzi le pedepsesc numai cu o scurtă închisoare, precum acea de furt. Pe de o parte deci ușurința răscumpărării, de alta însă o dărnicie nemărginită la impunerea morții, ambele împrejurări ce ne arată cît de puțin era prețuită viața în un timp unde pierderea ei era așa de ușoară.

Răscumpărarea pedepsei prin bani este de origine germano-slavonă. La Germani în legile barbarilor era cunoscută sub numele de *Wehrgeld*, variind în mărimea ei după rangul celui ucis. La Slavoni omorul era la început afacere de răzbunare privată și numai în cazul cînd mortul nu avea familie care să'l răsbune, intervenea autoritatea care lua de la făptuitor o amendă bănească[13]. La Romîni nu se reaflă răsbunarea familiei organizată în sistem precum o întîlnim la Slavoni, de și ea se va fi produs de multe ori ca rezultat al simțimentului lovit. Se vede însă că Romînii primiră de la acest popor partea cealaltă a pedepsei omorului, răscumpărarea capului prin o sumă de bani.

---

11. Doc din 1570, idem. II, p. 252.
12. Arh. ist. I, 1, p. 71.
13. *Evers.* Das aelteste Recht der Russen, Dorpat, 1826, p 213—220. Dispoziția legei lui Iaroslaw spune: „dacă nu este nimene care să poată răsbuna pe mort, să se plătească 49 de grivne de cap, (idem p. 265). *Grivna* era egală cu $^1/_2$ fund de argint, (idem p. 271).

O altă pedeapsă în avere, care însoțea perderea capului și nu o înlocuia, era confiscarea averei, care se aplica pentru crime de tradare către domn, fie însoțită de pedeapsa capitală, fie singură, cînd osînditul izbutise să și mîntue viața prin fugă. Această pedeapsă barbară care lovia nu numai în vinovați, ci și prin despoiere în familia lui, nu'și poate găsi explicarea decît în principiul feudal admis de poporul românesc a acelui timp, că imobilele devin proprietate individuală numai prin concesiunea domnului, anume chiar și acele ce aparțineau privaților neatîrnat de vre o danie domnească [14].

Dacă trecem acuma la dreptul civil și anume la unul din așăzămintele sale mai de temelie, organizarea proprietății, găsim urmele unei comunități a ei, care începe la legăturile de sînge și se sfîrșește la proprietarii cei mai apropiați. Înstrăinarea moșiei nu este învoită proprietarului către ori cine fără deosebire. El este dator să întrebe întăi pe rudeniile sale cele mai deaproape, dacă nu vor să o cumpere, apoi pe proprietarii încunjurători, și numai cînd unii și alții refuză a o dobîndi, atunci poate să vîndă și la străini [15]. Niște răspunsuri a le divanului Moldovei către ocîrmuirea germană din Bucovina, din anul 1782, privitoare la obiceiul pămîntului caracterizează astfeliu această străveche deprindere: «Cel ce va cădea la datorie sau pentru altă trebuință va vrea să vîndă moșia sa, are datorie să întrebe întăi pe fii săi, însă de vor fi în vrîstă, și pe neamuri și pe răzăși, și cînd nu vor vroi aceia să o cumpere, atunci poate să o vîndă și la străini; iar cînd nu va înștiința pre fii săi și pe neamuri și pe

14. Vol. II. p. 187; III. p. 538.
15 Un document din 1810 vorbește despre „obiceiu, ori cu protimisirea rudeniei sau a megieșiei cu vînzătorul". Uricarul. VII. p. 62.

20593

răzăși, atunci ei vor putea, după ce vor afla de vînzare, să tragă în judecată pe ori cine va cumpăra și să o răscumpere»[16].

La moșneni sau răzăși, adică la proprietatea mică, o asemene îngrădire a dreptului de înstrăinare este ușor de înțăles. Moșneanul mort lăsa proprietatea lui urmașilor săi în chip *indiviz*, împărțită numai în ceea ce privește folosința membrilor familiei sale, însă nu despărțită în bucăți deosebite prin linii trase pe pămînt. Așa copiii păstrează parte proporțională cu numărul lor în locul de arătură, în imaș, în fînaț; de asemenea în pădure și la dreptul de adăpătoare[17]. Cînd din pricina rotațiunei culturei, pămîntul de imaș devinea loc de arătură, se schimbau părțile respective în el, și comunitatea la dreptul de pășune pentru un număr de vite se schimba în noul pămînt lăsat spre atare întrebuințare. S'înțelege de la sine ca într'un asemene sistem de proprietate, pănă la un punt comun, dreptul de înstrăinare trebuia numai decît îngrădit. Proprietarul deci nu putea dispune după placul său, de dreptul de proprietate asupra porțiunei nedivize, din pămîntul obștesc, spre a nu jigni, prin introducerea unui străin, buna pace și liniștea comunității. De aceea nici o vînzare nu se va putea face fără întrebarea întăi a rudeniilor, mai pe urmă a megieșilor, care aveau tot deauna dreptul de precădere în cumpărare, și acel de răscumpărare de la străinii introduși fără acea prealabilă întrebare. Astfeliu un document din 1627, arată pe una Dobra fata Barbului din Voinești (Muntenia), vînzînd logo-

16. Uricarul XI, p. 257 Documentul vorbește și de termini în care se putea face răscumpărerea și de publicații, elemente mai noue, necunoscute vremilor mai vechi.

17. Numeroase documente conțin formula obicinuită a vînzărei: „din cîmp, din apă, din imaș, din fînaț, din pădure și de peste tot locul.“ Vezi bună oară unul din 1602, în operele lui Miron Costin de *V. A. Ureche*. I, p. 89: „din vətra satului din cîmp, din fînaț, din poieni, din curătură, din rediu“.

fătului Hrizca toată partea ei de ocină din Voinești, vînzare făcută cu știrea tuturor megieșilor din sus și din jos și din prejurul locului. Un altul din 1638 conține iarăși o vînzare făcută cu știrea tuturor fraților vînzătorului și a megieșilor din sus și din jos și din prejurul locului. Un al treile din 1610, ne arată pe unul Nicoară fiul lui Gavril, care cînd a vîndut acele supra scrise părți, mai întăi au întrebat pe frații săi pre cîți avea, dacă ei vor să le cumpere, și ei nu au vrut, în cît atunci le au vîndut supra scrisului Vasile Șeptilici »[18].

Bine înțăles că neputîndu-se cu totul opri pe proprietar de a se folosi de dreptul său de înstrăinare, acest drept de protimis era singurul mijloc de a garanta interesul obștiei. «N'am păcat căci i-am rugat, zicea acel ce ce le propuse cumpărarea, dacă cum-va neprimind'o era silit a vinde partea lui unui străin »[19].

Această proprietate mărginită în dreptul ei esențial, acel de înstrăinare, prin interesul colectiv al coproprietarilor nu este cum s'ar părea de origine slavă [20], de și proprietatea comună se găsește încă astăzi în forma ei cea mai deplină la popoarele slave, unde poartă numele de *mir*. Toate popoarele au avut'o, chiar și Romanii în vremurile primitive a le istoriei lor [21]. De și la aceștia întîlnim în formele reflexive a le dreptului lor de mai tîrziu desvoltată proprietatea in-

---

18. Doc. din 1627 în Arh. ist., I, 1, p. 8; acel din 1638, idem, p 23. acel din 1610, idem, III, p. 205 Mai vezi din nenumeratele documente ce s'ar putea aduce asupra acestei împrejurări, încă următoarele: 1627. Arh. ist., I, 1, p. 14; 1636, idem, p 16. 1602, Operile lui *Miron Costin* de *V. A. Urechie*, I, p. 89; 1619, idem, p 121.

19. Din obiceiurile juridice ale poporului romîn. Răspunsuri la chestionarul D lui *Hasdeu*, de învățătorii din Județul Bacău: *I. Climescu*, *I. Curpan* și *C. Petrov*, în Columna lui Traian, 1882, p. 578.

20. Cum vra Dl. *Fic*, Die rumänischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinischen und slavischem Rechte. Prag. 1886, p 32.

21. *E. de Laveleye*, De la Propriété et de ses formes primitives, Paris, 1882 p. 164.

dividuală, totuşi noi credem că feliul de comunism atît de răstrîns al stăpînirei pămîntului, la Romîni, este o rămăşiţă mai curînd a vieţei romane Dacă înriurirea slavonă ar fi determinat constituirea proprietăţei la Romîni, fără îndoială că ea ar fi luat un caracter comunist mult mai rostit, asămănător cu acela ce'l are la Slavoni pănă în zilele noastre. Apoi mai amintim că terminul întrebuinţat pentru însămnarea moştenirei răzăşeşti, este acel de *bătrîn*, care vine de la latinul *veteranus*, şi care aminteşte încă vechea asignaţiune de pămînt ce se dădea soldatului roman, cînd la o vrîstă înaintată părăsia cadrele militare [22].

Mai neînţăleasă poate să ne pară împrejurarea că chiar şi proprietatea mare era supusă, în privirea înstrăinărei, aceloraşi răstrîngeri, de şi aice nu mai era motivul ce o aducea la proprietatea mică. Mai multe documente adeveresc faptul că nici proprietarii de case sau moşii mari nu puteau vinde proprietăţile lor, fără a întreba întăi pe rudenii sau vecini, dacă nu vroiau ei să le cumpere cu preţul oferit de străin. Aşa în un document din 1698, găsim că Radu portarul şi popa Radu vînd prin tainică înţălegere lui Maican şi Cîrstea Iane moşia lor Stupnicenii din judeţul Dîmboviţa, lucru despre care aflînd boierul Cîrstea vistiernicul, ce era *moşnean* şi *vecin* cu ei, întoarce prin judecată înaintea lui Constantin Brancovanu banii lui Maican şi ie el mo-

22. Vol. I, p. 199. Numeroase documente vorbesc de împărţirile moşiilor răzăşeşti în *bătrîni*. Spre exemplu aducem pe unul din 1662 în care „Toma Arhimandritul vînzînd dreapta lui ocină de moşie şi cumpărătură, satul Şendreni, patru *bătrîni*, ce se fac patru părţi din acel sat şi din sat din Dănceni iarăşi doi *bătrîni*, care fac două părţi, lui Rustea neguţitorul, pe care arhimandritul însuş le cumpărase de la răzeşii moşneni drepţi din sat din Şendreni". Operile complecte ale lui *Miron Costin*, de *V. A. Ureche*, I, p. 91. Altul din 1609, idem. p. 115.

șia, «mai mult căzîndu-i lui a cumpăra această moșie, zice documentul, *ca unul ce era moșnean și neîngăduind el ca să între alți străini pe lîngă moșia lui*». Un alt caz petrecut cu un imobil urban este raportat de un document din 1697. Unul Stefan Iuz (adecă iuzbașa sau căpitan) de București murind, lasă pe femeia lui Smeada și pe fiul său Istrate ca moștenitori. Smeada vinde casele lui Stefan aprodul care le trece la rîndul său lui Dima neguțitorul fără știrea lui Istrati. Acesta chiamă în judecată pe Stefan aprodul, și divanul hotărăște că acesta să restitue casele lui Istrate, primind de la el 30 de lei despăgubire pentru prețul plătit. Mai însemnat este încă un alt document din 1693, în care însuș Brancovanu arată că pe cînd era spătar mare cumpărase de la jupăneasa Stanca, soția răposatului Dima Chiurcibașa și de la fiul ei Mateiu postelnicul, satul Hurezii, «necăzîndu-se altora a cumpăra, căci că avînd domnia mea sate din sus și din jos»[23].

Asemene întindere a mărginirei înstrăinărei de la proprietatea cea mică, unde își avea temeiul de a fi, la cea mare, unde nici un motiv nu o mai îndreptăția, nu pare a fi altă ceva de cît o formă imitativă. Din aceasta se vede însă că și la Romîni proprietatea au început cu acea mică și pănă la un punt comună, precum au început la toate popoarele, desvoltîndu-se apoi din ea întinderile cele mai mari de pămînt, care fură însă supuse la aceleași norme juridice.

Altă formă încă mai strînsă a comunității proprietății, care este însă de sigur de origine slavonă, este acea născută din *înfrățire*, adecă cînd doi proprietari se prindeau *frați nedespărțiți*.

23. Aceste trei documente, în condica logofeției lui Brancovanu, p 278 190 și 103.

se rele-

numele de frați

document asupra înfrățirei din anul

Romînismului, I. 1870, p. 90.

In acest caz, cel rămas în viață moștenea numai de cît pe acel mort mai înainte, afară numai de lăsa copii. Astfeliu un document din ~~1496~~ de la Vlad Călugărul domnul Munteniei ne arată pe boierul Lațcu, dînd nepoților săi de frate jupînii Andreiu și Lupul, mai multe sate, cu condiția ca «ei să fie frați nedespărțiți și ori cărui din ei se va prileji să moară mai înainte de celalalt să nu vînză partea lui, și să treacă la cel rămas»[24]. Un alt document din 1600 de la Nęculai Voevod, acela ce fusese trimis de Mihaiu Viteazul în Muntenia îndată după cucerirea Ardealului, ne arată «că s'au înfrățit Drăghici postelnicul și Giurgiu postelnicul din Tomeni, de mai înainte vreme cu nepoata lor de frate, cu călugărița Maria, și peste sate, și peste Țigani, și peste toate averile și agonisitele lor, să fie trei frați nedespărțiți în veci, și ori căruia dintr'înșii se va întîmpla să moară, și ori care dintr'înșii va rămînea viu în urma lor, acela să stăpînească toate satele și Țiganii și toate averile lor. Apoi atunci s'au întîmplat lui Giurgiu și lui Drăghici moarte; *mai înainte însă de a muri nu a rămas nici un fiu din trupul lor în urma lor*, și a rămas toată averea în mînile călugăriței Maria; iar după aceea jupănița Dragna sora lui Drăghici și a lui Giurgiu s'au înfrățit a doua oară cu nepoata ei de frate, călugărița Maria peste toate satele. Țiganii și averile și ca să fie doi frați nedespărțiți în veci, și căruia dintr'însele i se va întîmpla moarte mai înainte, ori călugăriței Mariei ori jupănesei Dragnei, și care dintre dînsele va rămînea în viață în urma celeilalte, să țină aceste averi. Apoi a murit călugă-

24. Arh. ist., I, 1. p. 6. Comp. alt document din 1483, în care se referă aceiași împrejurare, fără însă a se da celor înfrățiți numele de frați nedespărțiți, idem, p. 37. Mai vezi alt document asupra înfrățirei din anul 1579, în foia societății Românismului, I. 1870. p. 90

rița Maria și au rămas satele și Țiganii și toate averile în mînele jupănesei Dragnei»[25].

După ce am cercetat modul cum proprietatea era întocmită între cei vii, să videm cum ea se transmitea după moarte; cu alte cuvinte să ne ocupăm cu dreptul de moștenire. Aici găsim o abatere radicală de la dreptul german sau slavon, care admitea o deosebire între dreptul de moștenire al bărbaților și acel al femeilor, mai ales în averea imobiliară, adoptînd dreptul romîn principiile acelui roman, care privea pe ămbele sexe ca egal îndreptățite asupra imobilelor rămase de moștenire[26].

Mai multe documente dovedesc într'un chip neîndoielnic această însămnată împrejurare. Unul din 1549 dat din Hîrlău de către Iliaș Vodă fiul lui Petru Rareș, conține întărirea din partea domnului a împărțălei făcută între cele cinci stîrpi a moștenitorilor boierului Vascu Epure. Intre aceste stîrpi sunt și *femei, care ieu totuș părți egale cu bărbații în moșia defunctului*, jumătate de sat din Bosăncești, rămînînd bine înțăles în indiviziune răzășască în stăpînirea frînturilor de pămînt ce se vin fie-căreia din cele cinci stîrpi, cîte $^1/_5$ din jumătatea satului[27]. Un alt do-

25. Revista pentru istorie, arheologie și filologie a D lui *Gr. Tocilescu*, III, p. 209. Asupra originei sclavice a înfrățirei vezi *Pic*, Die rumänischen Gesetze, p 33. Un document de la Mateiu Basarab din 1645 arată un alt soiu de înfrățire prin dăruiri reciproce care nu se referă la proprietate. Vezi *Ioan Bogdan*, Cinci documente istorice slavo romîne, din Arhiva curței imperiale de la Viena. București, 1889, p. 33

26 Asupra dreptului roman, vezi Novela împ. Iustinian No. 118: „nulla introducenda differentia sive masculi sive feminae sint". Despre dreptul slavon, *Evers*, das aelteste Recht der Russen.

27. Arh ist., I, 1, p. 42: „și anume s'a căzut lui *Iurja* feciorul lui Vascu Epure (stîrpea I) a cincea parte dintr'acea jumătate; iar *Frăsinei și surori i ei Marinei fetelor Mariței* (fata lui Vascu, a II a stîrpe) a cincea parte; lui *Vascu*, al doile fiu al lui Vascu Epure stîrpea a III a a cincea parte; lui *Fătul și Andreicu f ciorilor Magdalinei* (a 2-a fată a lui Vascu Epure; stîrpea a IV a) a cincea parte; în sfîrșit lui *Tăcurar și sororilor lui Odochiei și Mariței și Stancăi feciorilor flenți*, a (3 a fată a lui Vascu Epure, stîrpea a V a) restul de a cincea parte"...

cument din 1513, de la Bogdan fiul lui Ștefan cel Mare, întărește panului Drincovici, parcalabul Hotinului, două sate ce i le dăduse la moartea sa unchiul său Ștefan: Drăgușenii și Iacușănii, care sate au fost căzute în partea lui Ștefan, cînd se împărțise el cu mătușa sa Maria fiica panului Iacuș vistiernicul și cu fiicele ei Anușca și Vanutca și cu nepoții săi, fiii lui Gheorghe Buzeski [28]. Un al treile document din 1657 de la Ștefan Gheorghe împărțește în părți egale moșiile rămase pe urma lui Grigore Tăutul, între cinci copii ai lui, doi băeți și trei fete, din care Tudosia primește și ea părți de moșie «a patra parte din satul Călinești și din satul Bărbești, din a patra parte jumătate și a treia parte din Ciortoria, iar cele lalte două, Antimia și Nastasia, ieu jumătate din satul Voloca și a treia parte din Ciortoria [29]. † Un al patrule document mai apropiat cu data lui, dar care nu face de cît a confirma obiceiul străvechiu, este din 1747 și conține împărțala făcută între reposatul Gavril Miclescu biv vel logofăt, de moșiile ce le au avut de pe moșul său Tudosie Dubău, ce au fost logofăt mare, împărțala făcută pe trei capete: Constantin Miclescu paharnicul, Maria și Anița, fiecare din aceste părți luînd mai multe moșii [30].

Așa era moștenirea ab intestato. Asupra celei testamentare se vede că copii aveau dreptul, tot conform dreptului roman, de a li se da o parte din moștenire (documentele mai nouă spun a treia parte [31]). De aceea daniile făcute își aveau tăria lor față cu

28. Arh. ist., I. 2 p. 120.
29. Uricariul, X. p. 99.
30. Uricariul, XI. p. 227.
31. Răspunsurile divanului Moldovei la întrebările ocîrmuirei germane din Bucovina, puntul al V-lea. Uricariul, XI. p. 255.

rudele celelalte, *dacă nu erau copii* [32]. De asemenea am văzut cum înfrățirile aveau putere iarăși cînd lipsiau copii. De aceea nu este îndoială că monstruoasa hărăzire făcută de Ilie Ienache vel pitariu în 1704, prin care lasă toate moșiile și casele lui bisericei zidită de el la Răchitoasa în ținutul Tecuciului, iar pe soția lui Tofana și propriul său fiu Gavril îi *lasă pe ajutorul Măriei sale lui Mihaiu Vodă (Racoviță) să le poarte de grijă*, va fi fost resturnată de moștenitorii lui, cu toată îngrijirea boierului de a declara de «triclet și proclet afurisit pe cine se va amesteca să-i strice tocmala» [33].

De și fetele erau egal îndreptățite cu băieții în moștenirea fără testament, de îndată ce intervenia vroința lăsătorului, se introducea o însămnată schimbare în dreptul lor. Anume fetele eșite cu zestre din casa părintească, fie zestrea imobilă, fie chiar mobilă, nu mai aveau dreptul a veni la parte din moștenire, fie testată, fie netestată. De și nu putem urmări această dispoziție adînc în vremile trecute, totuși o găsim în deplină putere în decursul veacului al XVII-le. Așa postelniceasa Ileana Cantacuzino, de și avea șese fete și șese băieți, prin testamentul ei din anul 1682 împarte numeroasele moșii care-i constitueau patrimoniul numai între cei șese fii ai ei, și nu pomenește de fete prin nici un cuvînt, ca și cînd nici le ar fi avut, fără îndoială numai din pricină că ele fusese cu toatele măritate și înzestrate de mai înainte [34]. A-

32. Doc. din 1560 prin care Alexandru Vodă întărește dania făcută de Grigore lui Ioan *„fiind că n'au avut feciori din trupul lui."* Foaia societății Românismului, I. p. 80 Doc. din 1646. Uricariul, X. p. 97: ..cu blăstăm pentru ca nimene din frați sau din surorile lui să n'aibă a clinti dania aceasta, fiind cu știrea lor, că el s'au dat de bună voia sa *și copii n'au avut*".

33. Uricariul, XI, p. 227.

34. Testamentul publicat de mine în Arhiva societății științifice și literare din Iași. I. p. 247 Din potrivă Radu Buzescu care la moartea lui lasă

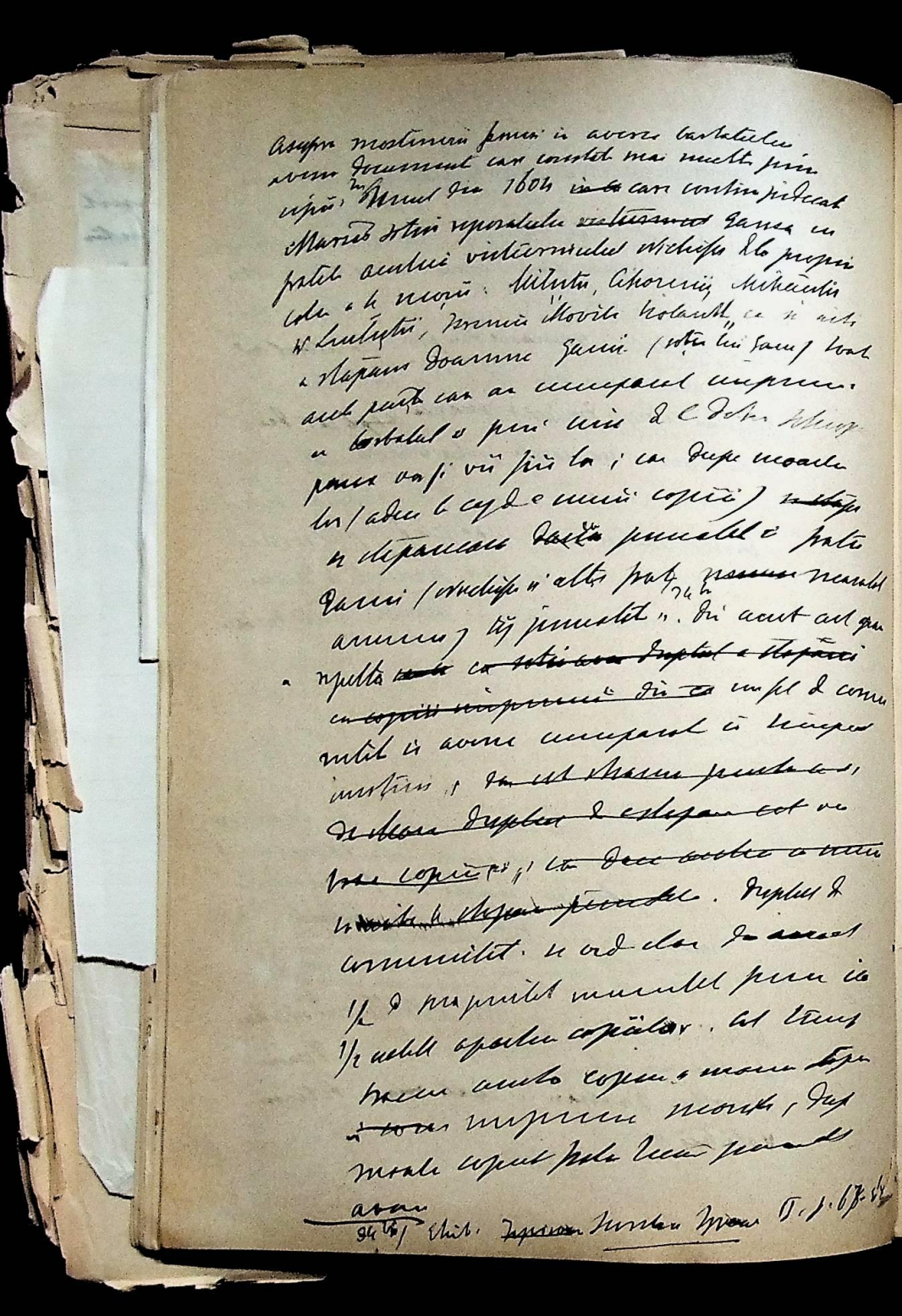

cest obiceiu era protivnic dreptului roman, care dădea fetei înzăstrată dreptul de a raporta dota. El era însă adînc înrădăcinat în deprinderile poporului romîn, și de aceea vom vedea că domnul fanariot Alexandru Ipsilante, în încercarea de a introduce o legiuire scrisă în Muntenia, modifică în acest punt sorgintea legilor bizantine, de unde imprumuta pe a lui, hexabiblonul lui Harmenopulo, și conformîndu-se obiceiului pămîntului, dispune prin § 2 al capitolului pentru moștenire, că «după ce se va înzăstra fata de la părinți, să nu aibă nici cum voie după moartea părinților ei să între la moștenirea lor, sub cuvîntul ca să pună și zăstrea ei la mijloc, ci să rămînă mulțămită cu zestrea ce va fi luat»[35]. Acelaș sistem este urmat pînă la codicele Calimah și Caragea, precum se poate constata din mai multe documente[6], și însuș acești codici primesc în această privire obiceiul pămîntului, prevăzînd acel al lui Calimah prin § 1013 că «fiicele înzestrate nu pot cere sinisfora, dar nici sunt silite să pună la mijloc zestrurile,» iar codul lui Caragea prin art. 17, ascuțind încă obiceiul pămîntului, prevede că «numai feciorii moștenesc deopotrivă, și pre fete de vor fi neînzestrate, datori sunt să le înzestreze și să le căsătorească.»

Frații nu aveau dreptul a răsturna daniile sau

---

doi coconi (copii mici), Radu și Maria, lasă și acestea $^1/_3$ din moșiile lui iar $^2/_3$ lui Radu. Testamentul lui Buzescu din 1609 Septemvrie 1 publicat de dl. *Gr. Tocilescu* în Foaia societății Românismului, p. 516

35. Vezi ediția originară a condicei lui Ipsilante din 1780 București. tipografia Mitropoliei. A doua ediție publicată de *I. M Bujoreanu* în colecțiunea de legiuirile vechi și nouă ale României *Constantini Harmenopoli*. Manuale legum sive Hexabiblos cum appendiciis et legibus agrariis. ed. Heimbach, Lipsiae 1851. V, 8 (p. 633); „si pater suam dotans filiam pactus est ut dote pro se data sit contenta, neque in hereditate ipsius partem habeat, *hoc pactum non valet*, neque prohibitur succedere patri intestato obeunti filia, dum dotem fratribus, qui in potestate remanserant, confert".

36. 1809, Uricariul, XI. p 328; 1813, idem XIV, p. 234.

testamentele făcute în favoarea străinilor. Așa un document de la începutul veacului al XVIII-le conține dania Todosiei fetei lui Onciul către unul Onofreiu Vrănceanovici, pe care'l ie drept fiul ei, dîndu-i toate moșiile ce le avea, «iar frații sau neamul ei să nu să amestece la aceasta» [37].

Moștenitorii însă de ori ce soiu nu puteau «încăpea la rămășițele mortului cum spun documentele, chiar de erau feciorii sau nepoții lui, înaintea datornicilor (adecă a creditorilor), dacă nu vroiau să plătească ei datoriile mortului» [38], întocmai după principiile dreptului roman, care definea chiar moștenirea ca acea ce rămînea după deducerea averei streine [39].

Cînd s'întîmpla ca moștenirea să fie prea împovorată cu datorii, încît ea amenința a ataca și averile moștenitorilor, aceștia aveau facultatea de a se lepăda de moștenire, lăsînd'o pe sama creditorilor, mod indirect de a ajunge la proteguirea încuviințată astăzi prin beneficiul de inventar. Așa un document din 1656 arată cum după moartea Hrizei vistiernicului, rămînînd cei doi fii ai săi, Radu clucerul și Gheorghe postelnicul, «și ei socotind cum că ce au rămas de la tatul lor moșii, Rumîni, Țigani și alt mult puțin, nu vor putea plăti toate datoriile. s'au lepădat înaintea divanului de toate moșiile și datoriile tătîne-său, Hrizea vistiernicul, și le au dat toate pe sama datornicilor (creditorilor) ca să-și iee fiește-care ce i s'ar cuveni după a sa datorie» [40].

Pentru a reveni la zestrele femeilor, nu aflăm în obiceiul pămîntului normele ocrotitoare de care ele sunt încunjurate în legislația de astăzi. Așa bună-

37. Doc. nedatat. Arh. ist. III p. 203.
38. Doc. din 1776 în Operile lui Miron Costin de *V. A. Ureche*, I. p. 177.
39. „Deducto aere alieno" cum spun iuriștii romani.
40. Condica logofeției lui Brancovanu, p. 140.

oară nu se află cea mai însemnată din ele, oprirea înstrăinării dotei imobiliare. Din potrivă se regăsesc mai multe documente în care bărbatul vinde moşia de zestre a femeei, de şi ele conţin şi consimţimîntul ei la acea vînzare[41].

Dintre alte drepturi tot privitoare la proprietate mai posedăm prin documente oare-care răşchirate amintiri. Aşa bună oară asupra chestiunei însămnate a schimbărei matcei unui riu, ce slujea de hotar între două proprietăţi, un hrisov al lui Vasile Lupu hotărăşte că atare schimbare nu poate să atingă drepturile proprietarilor vecini, şi deci în conformitate cu asemenea principii dispune ca hotarul între cele două moşii să fie, cu toată schimbarea cursului Cracăului, *tot matca cea bătrînă*[42]. Hotărirea este şi aici conformă dreptului roman, care întră însă la această întrebare în deosebiri fine, pe care nu putea să le aibă în vedere obiceiul pămîntului, precum între altele acea între cursurile de apă publice şi private[43].

Asupra dreptului obligaţiunilor notiţele nu pot fi decît foarte sărace, întru cît daraverile personale între oameni, care le constitue, erau foarte restrînse, şi mai toate afacerile se raportau numai la dreptul de proprietate. De aceea şi cele ce găsim despre obligaţiuni în vechiul drept al ţărilor romîne se referă îndirect tot la proprietate, precum bună-oară la schimbul contractat asupra imobilelor, la vînzări şi la zălogiri de moşii, case sau vii. Asupra schimbului avem un document interesant care hotărăşte nulitatea unei asemenea daraveri, pe motivul că lucrul dat în schimb de unul din proprietari nu-i aparţinuse, hotărire conformă în totul cu dreptul roman, dar care poate

41. 1676, Uricariul, VII. 11.
42. Hrisov din 1639 în Arh ist., I. 1 p. 94.
43. Lex 7 § 3—6 Digest. de acquirendo rerum dominio, XLI, 1.

fi și o concepție a minței sănătoase, cu care se potrivește și ratio scripta a dreptului roman[44]. Vînzările cele atît de numeroase par a fi dat numai rar naștere la procese, de oare ce se făceau mai tot deauna pe bani numărați. Cît despre zălogire, aflăm din răspunsurile divanului Moldovei la întrebările guvernului bucovinean din 1782, că «moșii sau ori ce lucru mișcător se va pune zălog cu hotărît soroc, ca neplătind banii să rămăe de istov, de nu va da stăpînul moșiei al doile zapis cu desăvîrșită vînzare, sau acel ce ține zălogul de nu va avea cartea județului întru care să se arăte că s-au dat acel zălog de istov, atunci zapisul cel de zălogitură nu va avea tărie»[45]. Și că aceste erau normele unui obiceiu vechiu, se vede din un document al anului 1619, care da unui creditor moșia zălogită numai după judecată[46].

Să atingem însă o altă întrebare, care poate să ne dee mult mai spornice rezultate despre înrîurirea normelor juridice asupra desvoltărei vieței poporului romîn, anume cercetarea acelor privitoare la regularea daraverilor internaționale; și înainte de toate să ne îndeletnicim cu condiția străinilor în țările romîne.

Am văzut aiurea cum un străin putea intra prin voința domnului în boieriile țărilor romîne și am aflat nu numai Greci ortodoxi, dar chiar și alți străini de religia catolică sau protestantă, în dregătorii pe lîngă domnii Munteniei și a Moldovei[47]. Vre o formalitate de împămîntenire nu există; cel mult se căsă-

44. Hrisovul lui Mahaiu Racoviță din 20 Iuniu 1718 în Uricariul. V. p. 365 Asupra însămnatei daraveri cuprinsă în acest document din puntul de videre al influenței grecești, vom reveni la epoca Fanarioților, vol V, I, No. 1. Comp. Lex 1 § 3 digest De rerum permutatione. XIX. 4: „Ideoque Pedius ait, alienam rem dantem nullam contrahere permutationem".

45. Uricariul, XI. p. 258.

46. Uricariul, X. p. 152.

47 Vol. III p. 464. nota 42.

48. Doc. din 16 [illegible] condica 1725 mai jos nota 56.

cu vre o pămînteancă, căpătînd prin asemenea ătură în stăpînire și moșiile pe care boieroaica i le aducea ca zestre. De îndată însă ce străinul era boerit, el putea cumpăra moșii în virtutea titlului său, și fără chiar nici o legătură de sînge cu pămîntenii.

Așa pe timpul lui Brancovanu întîlnim pe unul *Proca camarașul*, acăruia soție se numea *Chirco* și care ămbii sunt arătați ca străini originari din Rumelia, cumpărînd o moșie a vistiernicului Hrizea, și după aceea retrăgîndu-se ămbii din Muntenia în țara lor, trimit pe ginerile lor Gheorghe Saulea să vîndă moșia lui Constantin Brancovanu. De asemene găsim în un document din 1725 pe unul *Dracea armașul*, *om străin de această țară*, cumpărînd o moșie pe apa Bîcului lîngă tîrgul Chișinăului[48].

S'ar părea însă că nu numai străinii boieriți aveau dreptul de a cumpăra imobile, și anume chiar rurale, ci și acei ce nu se aflau în boierii, și nu numai străinii creștini ci lucru ce ne poate părea mai straniu, chiar Turcii. Un curios document din 1560 conține întărirea făcută de Petru Voevod fiul lui Mircea ce dărueste bisericei din Tîrgoviștea satul Aninoasa; «iar după acee[a] urmează documentul, vlădica Efrem de la acel sfin[t] lăcaș avînd judecată dinaintea domniei mele cu [H]amza *Turcul* și cu neamul lui pentru acel sat, *zicîn[d] Hamza că Aninoasa ar fi proprietatea lui*; iar domn[ia] mea am judecat și am pus pe Hamza să aducă 24 [de] boieri să jure că satul Aninoasa este într'adevă[r] al său. Apoi împreună cu acei 24 de boieri pus[i] domnia mea a căuta din nou cauza acelui sat și [a] cetit hrisoavele tuturor domnilor precedenți și a[u] adeverit cum că încă moșul lui Hamza pierdus[e] satul Aninoasa pentru trădare în

48. Doc. din 16[..] în condica logofeției lui Brancovanu, p. 140 Acel din 1725 mai jos nota 56.

zilele reposatului Vlad Voevod Călugărul, care dete atunci acel sat jupînului Milco»[49]. +

In tratatul lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare se prevede despre cei străini pentru prima oară dispoziția, că «din Moscali să nu să amestece la boeriile Moldovei, nici să se însoare în țară, *nici moșii să nu cumpere*»[50] din care dispoziție tocmai s'ar putea deduce că precum străinii ceilalți așa și Muscalii avuse pînă atunci dreptul a se însura în țară, și pe acel de a cumpăra moșii. Boierii vroiau însă să apere țara lor de o înrîurire mai primejdioasă, față cu o mare împărăție.

Dacă însă acest punt poate rămînea pînă la un grad îndoielnic, anume dacă străinii neboieriți puteau cumpăra moșii este adeverit că ei puteau dobîndi vii și case în orașe. Așa un document din 1669 arată cum Chiriță șoltuzul armenesc din Suceava și feciorul său Drăghici scriu și mărturisesc cu zapisul lor că de nime nesiliți nici asupriți au vîndut de bună voia lor dreapta lor ocină și moșie, o falce de vie la tîrg la Cotnari în dealul Mîndru, între via lui Ioan protopopul armenesc din jos și via lui Marcu Armanul din sus»[51]. Prin un act din anul 1671 lorga fiul reposatului Isaia jitnicerul vînde lui *Gaspar Caillé ceasornicarul Franțuzul* casele sale din Iași, ulița mare[52]. In 1775 găsim pe Ambroni fata Mariei Ghirgicăi din Iași că vînde o casă lui *Zaharia Grecul om străin din Țarigrad*[53]. De aceea găsim în

49. *Venelin* Vlaho-bolgarskaia gramota. p. 175. S~~ar părea că acest Hamza Turcul ar fi boier român, cu toate că poarta atît numele turcesc de Hamza cît și porecla de Turcul în ori ce caz dacă chiar se va fi creștinizat poate acest Hamza încă moșul său (adecă bunul) avuse acea moșie în cît după cît se vede tot un Turc o cumpărase la început~~

50. *Neculcea* în Letopisețe. II, p. 337.

51. Needit în arhiva statului, pachetul mănăstirea Golia.

52. *C Erbic anu*, Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei, București, 1888, p 3.

53. Uricarul. VII. p 31.

+ Dacă acest Hamza ar fi fost și boier român fiind numai în numele turcesc. el Documentul din 1764, ne arată învederat pe un Pașa Mehmet = ego propusa a domniei Moldovei și împrejurarea că el a cumpărat moșii "care a amintește la începutul avem la Mehmet. Acest Mehmet ca ~~nu mi cadit~~ a avut drept cumpărat și Mihai Spătarul Cantacuzino și o moș pe Dorna Vatosul[49] doi boeri români Grecii. Se vede că ~~a~~ Mehmet ca un boier român a a ~~turcit~~ turcit cum a întîmplat mulți. și a cumpărat Pașa ca pentru român. și Hamza Documentul din Venelin pentru și un boier român turcit, cum pentru român și altul după ce a pierdut la amîndoi moșiile lui

~~49~~ 49 bis Arh. Statului Doc. ~~XV~~ V, 521-522

răspunsurile divanului Moldovei către guvernul Bucovinei din 1782, că «Armenii și Jidovii n'au avut după dreptate a cumpăra moșii la țară de veci, nici au ; iar casă și dugheni la tîrguri au putut și pot cumpăra ; însă Armenii numai pot cumpăra și vii[53].

Un singur document și anume unul din 1525 scris românește (!) ne arată pe bătrînii tîrgului Vaslui cu voinicii de oaste venind înaintea lui Ștefăniță Vodă și jăluindu-se, că «Armenii, Jidovii și Grecii care se află acolo în tîrg oploși, precum multe neajunsuri și nagote cășuna-le-ar la toți a lor tîrgoveți, că se bagă la toate cupețiile Moldovenilor la care acei străini n'au dreptatea pe lege bătrînă, meserniți, cîrciume și pitării ținea cum acolo în tîrg, *ma* cumpără și locuri, ocini de case și de fînațe și de priseci etc» Acest document nu este însă decît o falșificare făcută, pentru a sprijini dreptățile tîrgoveților în un proces cu proprietara orașului Vaslui[54].

O singură garanție exista în obiceiul pămîntului contra înstrăinărei proprietății și în deobște a averei cîștigate în țară de către străini, anume aceea că moștenirea străinului era învoită numai copiilor lui, iar toate celelalte rudenii a le sale erau excluse prin dreptul domnului de a-și însuși atare moștenire. Era deci cunoscut și în țările romîne ceea ce Francejii numesc *le droit d'aubaine*, dreptul de albinagiu. Un hrisov de la Mihaiu Racoviță spune că Dracea armașul, om străin de această țară în viața lui cît a fost trăit, și-a fost cumpărat o moșie pe Bîc și și-au făcut o moară în apa Bîcului lîngă tîrgul Chișinăului și tîmplîndu-i-se moarte și neavînd pe nime a-

---

53. Idem, XI p. 263.

54. Arh. ist., I, 1, p. 57. El a fost publicat în o broșură tipărită de advocatul *Iorgu Petala* Originalul nu s'a văzut de nimene. Limba lui amintește pe autorul documentului lui *Huru*.

ici în țară, și *fiind obiceiu pentru cei străini cînd li se întîmplă moarte și nu au copii, ce ar avea să se iee pe sama gospod*, care după moartea lui rămînînd acea moșie și cu moară în apa Bîcului, am socotit domnia mea, macară că este obiceiul acesta, n'am vrut nici n'am primit să se iee pe sama gospod. ci m'am milostivit și am dat această moșie și moară la mănăstirea Neamțului» [56].

Rapoartele internaționale externe fură regulate în deosebite rînduri prin mai multe tratate încheiete de țările romîne cu statele vecine lor, parte tocmite în special în viderea regulărei unor asemenea daraveri, parte conținute în unele articole din tratatele politice.

Cele mai multe din aceste tratate, une-ori eliberate în formă de hrisoave către negutitorii străini, conțin stipulații vamale asupra drepturilor de plătit la intrarea și eșirea mărfurilor, precum și repetarea necontenită a clauzulei liberei treceri a negutitorilor după plata taxelor cuvenite. Asupra relațiiilor juridice internaționale nu dobîndim din asemenea izvoare mai nici o știință, și un singur tratat, acel încheiet între regele Sigismund al Poloniei și Stefan cel Tînăr al Moldovei în anul 1529, care se ocupă în deosebi cu administrarea justiției internaționale la hotarul ămbelor țări, poate să ne dee oare care lămuriri în această privire. Mai toate dispozițiile cuprinse în acest act sunt de natură penală, ceea ce ne dă o tristă idee despre feliul relațiilor obicinuite de vecinătate între ămbele țări, dar care nu este decît prea firească în niște timpuri de barbarie, jaf și apucături violente. Toate normele care regulează aflarea

56. Asupra acestui document din 1725 needit din arhiva statului, condica lui Gh. Asaki, II, p. 504, mi-au atras luarea aminte Dl. *B. P. Hasdeu*. Observăm că domnul nu-și da samă de operația juridică ce o făcea, cînd dăruia moșia lui Dracea mănăstirei Neamțului. Prin faptul că o dăruia o luase domnească.

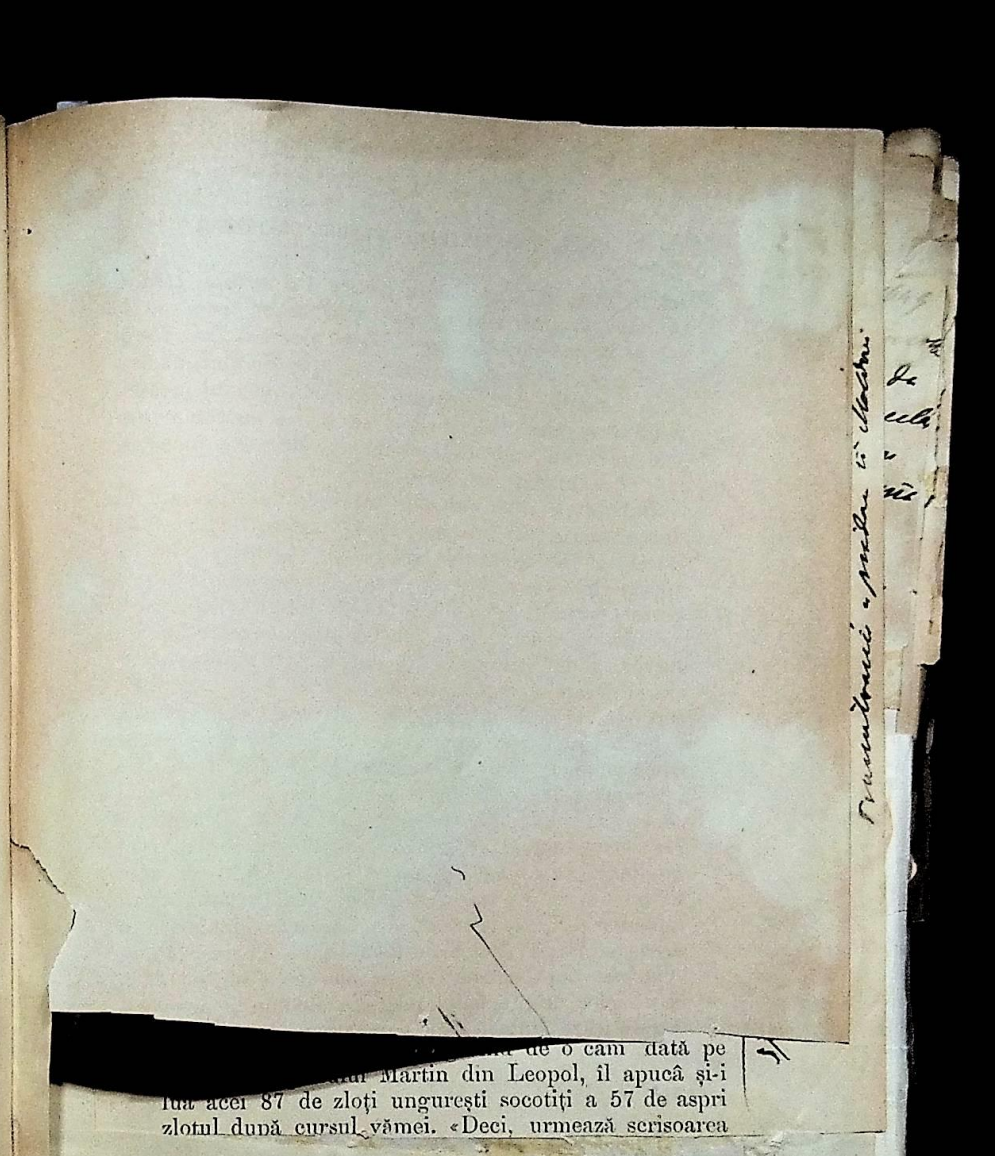

Martin din Leopol, îl apucă și-i
lua acei 87 de zloți unguresti socotiți a 57 de aspri
zlotul după cursul vămei. «Deci, urmează scrisoarea

furilor, pedepsirea lor, despăgubirea celui prădat, sunt luate mai ales din dreptul polon, precum de ex. dispoziția că urmărirea trecerei lucrului furat din mînă în mînă să se facă pînă la a patra persoană. Chiar și aceasta să aibă a plăti prețul lucrului; iar dacă nu va avea bani, *să se pedepsească cu moarte* [57], dispoziție barbară și neomenoasă ca tot ce eșia din mintea juridică primitivă a omenirei.

Mai straniu trebue să pară timpurilor noastre următorul obiceiu, după care se executau sentințele dobîndite contra străinilor. Indată ce un străin era condemnat către un pămînteau prin judecata țărei, acesta dobîndea dreptul de a-și încasa suma condemnărei de la ori care altă persoană din acel stat pe care'l întîlnea în țara lui, rămînînd celui ce plătea dreptul de a recurge a casă la el contra celui pentru care făcuse plata. Un document de la Bogdan încrucișatul dat din Hîrlău spune că panul Isac vameșul din Suceava garantase pentru unul Anton din Lemberg către o altă persoană tot de acolo cu suma de 87 galbeni socotiți după cursul vămei a 57 de aspri galbănul. Panul Isac plătise chezășia către creditor și reclamase pe acel pentru care plătise, și care nu-i mai răspunsese datoria. Umblâ mult panul Isac ca să'și ajungă la dreptul său și veni chiar ca sol la regele Poloniei din partea lui Bogdan spre a'și scoate poruncă în această afacere; dar toate silințele îi fusă zădarnice. Atunci Bogdan «poronci și învoi panului logofăt Isac ca să'și împlinească banii de la cine îi va da mîna, și el găsînd de o cam dată pe Bartoș fiul panului Martin din Leopol, îl apucâ și-i luâ acei 87 de zloți ungurești socotiți a 57 de aspri zlotul după cursul vămei. «Deci, urmează scrisoarea

firească în niște timpuri de barbarie, jaf și apucături violente. Toate normele care regulează aflarea

56. Asupra acestui document din 1725 needit din arhiva statului, condica lui Gh. Asaki, II, p. 504, mi-au atras luarea aminte Dl. *B. P. Hasdeu*. Observăm că domnul nu-și da samă de operația juridică ce o făcea, cînd dăruia moșia lui Dracea mănăstirei Neamțului. Prin faptul că o dăruia o luase domnească.

lui Bogdan către municipalitatea din Lemberg, să bine voiți grațiile voastre de a îndestula însivă pe cetățanul vostru, Bartoș fiul panului Martin, ca să nu rămînă păgubaș din pricina acelui coțcar, despre care știți și grațiile voastre cum ne era dator, și anume în trei rînduri veni panul Isac la grațiile voastre cu scrisori ale sale proprii si altele din parte-ne, fără ca să i se fi făcut plata»[58]. Acest sistem de încasare a datoriilor de la oamenii de peste hotar îl învățase de la Poloni Romînii pe propria lor piele. Amintim condiția din tratatul încheiet între Alexandru cel Bun și regele Vladislav al Poloniei cu prilejul despărțirei domnului Moldovei de Ringala sora regelui polon, în puterea căreia acest din urmă avea dreptul în cazul de a nu se plăti regulat din partea lui Alexandru foastei sale soții pensia cuvenită, să aresteze pe negutitorii romîni din Polonia,

pentru a împlini [illegible] Domnului[59].

Alt document [illegible] fiul lui Ștefan-cel-mare, prin care [illegible] Bogdan fiul panului Martin din Liov, [illegible] pe [illegible] pentru [illegible] de bani»[60]. [illegible] mărturie [illegible] Brașoveanu [illegible] 1511 arată că mai mulți supuși polonezi [illegible] Moldova [illegible] Poloniei»[61]. Același

58. Document fără dată în Arh. ist., I, 1, p. 7. Aproape aceeași valoare, de 56 de aspri, este dată galbănului de *Anton Verancsics*, reprezentantul imperiului german, la Constantipole, în anul 1554: „aurei ducati istic dati nobis 56 aspri commutantur".

59. Vol II, p. 159—160.

60. Arh. ist. I. 1. p. 7 (Varia an.)

61. Hurmuz., Doc., III, 3, p. 29.

[illegible] Brașoveanu [illegible] 64

[illegible] Mihail fiul lui Alexandru [illegible] 1418 spune că „voi și oameni din țara mea care au datorii la Brașoveni vii pînă-n Brașov și pînă-n Brașov [illegible] Iar dacă datornicul nu va avea [illegible] să plătească și să bată odată [illegible] a but avutul [illegible] și nimeni [illegible] să îndrăznească [illegible] pînă [illegible] oameni dreptă [illegible] Brașoveni»[65]

62. [illegible] Brașoveni [illegible]

67 Ibidem, p. 208 (100) [illegible] p. 205/68, p. 209 (55).

68. Privilegiu din 1435 și altă [illegible] Vornam 1, p. 91; alibi [illegible] p. 95 și 150 (Hasdeu mss.)

65 I. Bogdan Relațiile cu Brașovul [illegible], p. 8, [illegible] actul [illegible], p. 12, 17, 27 [illegible]

lui Bogdan către municipalitatea din Lemberg, să bine voiți grațiile voastre de a îndestula înșivă pe cetățanul vostru, Bartoș fiul panului Martin, ca să nu rămînă păgubaș din pricina acelui coțcar, despre care știți și grațiile voastre cum ne era dator, și anume în trei rînduri veni panul Isac la grațiile voastre cu scrisori ale sale proprii si altele din parte-ne, fără ca să i se fi făcut plata» [58]. Acest sistem de încasare a datoriilor de la oamenii de peste hotar îl învățase de la Poloni Romînii pe propria lor piele. Amintim condiția din tratatul încheiet între Alexandru cel Bun și regele Vladislav al Poloniei cu prilejul despărțirei domnului Moldovei de Ringala sora regelui polon, în puterea căreia acest din urmă avea dreptul în cazul de a nu se plăti regulat din partea lui Alexandru foastei sale soții pensia cuvenită, să aresteze pe neguțitorii romîni din Polonia,

pentru a [illegible] datorii domnului 59.

Un asemănător [illegible] cu [illegible] al datoriilor este sistemul de a opri oamenii sau mărfurile pînă ce nu se face dreptate unei cereri [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] și [illegible] în 1511 găsim pe

Iel este o scrisoare a lui Matiș Basarab din 1649 care amenință pe pârcălabii Brașovului cu reprezalii asupra mărfurilor din orașul lor dacă nu vor da niște ciobani (Țigani) [62]. Tot altă scrisoare din aceleași ani citim: „nu sântem noi bucuroși a opri bucatele oamenilor voastri ci numai atunci de mă mir cum pătimiți de niște hoți” [63].

Numai prin privilegii speciale se puteau scoate asemenea regale ale dreptului obișnuit. Ase Ștefăniță fiul lui Alexandru

~~bun~~ bun face o excepție în folosul Brașovenilor [64]. O scrisoare a lui Mihail fiul lui Mircea din Muntenia 1418 spune că „ori ce om din țara mea care are datorii la Brașoveni și părăsește în Brașov și pleacă de acolo. Iar dacă datornicul nu va avea unde ca plăteasca și-și bate ochii ca nu a dat averea la om cinstit, și nimănui se nu îndrăznească se ia un zălog de la oamenii drepți (adică moșnenii) din Brașoveni [65]

62. Cronicile Brașovului de N. Iorga în An. Acad. rom., II, tom. XXI (1899) p. 204 (94).
63. Ibidem, p. 208 (100) Comp. p. 205 (97) și 207 (99).
64. Privilegiu din 1475 în Nicolaescu, Doc. slavo-romîn (p. 91; altele p. 95 și 150 (Hurmuzaki, mss.)
65. I. Bogdan, Relațiile cu Brașovul I, p. 8, intărit prin altele posterioare, p. 12, 17, 27 etc. Vezi mai jos despre aceste opriri numite și tăcuțe și în N. Iorga, Studii și doc. X, p. 144 și zaberie (de la slavonul zabor)

Procedura urmată în ţările romîne pe de o parte pentru întărire, pe de alta pentru valorificarea drepturilor, trebuia să dee naştere la norme mai caracteristice de cît acele care regulau fondul dreptului, şi de acea vom descoperi puterea creatoare a minţei româneşti pe tărîmul juridic, mai cu osebire în acest domeniu. Nu ne vom mira dacă vom vedea desvoltîndu-se la Romîni aşăzăminte originale şi interesante, cînd ne vom aminti că singele cel mai fin al fiinţei lor, provenea de la acel popor ce dădu naştere în civilizaţia lumei, ideei roditoare a dreptului.

Procedura vremurilor vechi cunoştea condiţia elementară a ori cărei judecăţi, chemarea părţilor împricinate, sau mai bine zis a părţei pîrîte. Cel ce «nu venia la zi» pierdea pricina, după ideea cea firească, că cine fuge de judecată dreptate nu are. Aceasta se vede chiar din cuvintele unui document, care raportează pricina hotărîtă înaintea lui Mihnea Vodă în 1586, între călugării de la Ezer şi cei de la Vieroşul pentru stăpînirea unei moşii, în care se spune despre cei din urmă că «au venit la zi şi la terminul de înfăţoşare înaintea domniei mele, iar călugării de la Ezer nu s'au prezintat şi au mîntit şi s'au ruşinat, pierzînd şi de astă dată procesul, ca şi în zilele părintelui domniei mele, reposatul Alexandru Vodă» [1].

1. Arh. ist., I 1, p. 69.

Sorocirea părților la termin se făcea prin o țidulă domnească, care chema pe părît să stee de față. Țidula se trimetea prin vre un boier sau slujbaș domnesc, cu poruncă în cazul cînd nu găsia pe chemat acasă, sau cînd nu vroia să i-o primească «*să-i lepede hărtia de zi dată*»[2]. In cazul cînd pîrîtul nu putea să se înfățoșeze pentru o pricină bine cuvîntată, se amîna cercetarea daraverei de atîtea ori de cîte ori domnul sau judecătorul delegat de el găsia de cuviință. Un document de pe timpul Brancovanului ne spune că domnul trimise *în trei patru rînduri* după o jupănească ce avea o pricină, oameni și slujitori, ca să stee de față și să'și aducă cărțile ce avea pe acea moșie, iar ea cunoscînd că era să se descopere lucrurile ce făcuse de au împresurat acea moșie, nici cum la judecată n'au vrut să meargă și au găsit pricină că este bolnavă»[3]. Dreptul de opoziție, care este astăzi așa de strict mărginit, pe atunci se întindea, ca toate lucrurile, după bunul plac al organeler ocîrmuitoare.

Nu numai însă nețărmurirea dreptului de opoziție prelungia judecățile, ci o altă împrejurare le vecinicia, ne mai putîndu-se nici odată pune un capăt unei gîlceve judecătorești. Principiul cel atît de binefăcător al lucrului judecat, care curmă odată pentru tot deauna cursul pricinilor, era necunoscut vechei proceduri, și o judecată pertractată, chiar înaintea instanței supreme a țărei, înaintea domnului și a divanului, putea fi reîncepută sub un domn următor și hotărîtă într'un sens cu totul protivnic de cum fusese întăiaș dată. Din numeroasele documente care pot întări aceastã împrejurare ne vom mulțămi a aminti cîte va. Așa în documentul citat mai sus din 1586, despre judecata dintre călugării de la Ezer și acei de la Vieroșul, după ce Mihnea Vodă, spune că în «acest chip au pierdut de tot procesul călugării de la Ezer, înaintea părintelui domniei mele, adaoge: cu toate aceste și acum în zilele domniei mele *sau mai sculat și a doua oară călugării de la Ezer*, aducînd pîra înaintea mea ca și altă dată înaintea părintelui domniei mele Alexandru Voevod»[4]. Un alt exemplu ni-l dă procesul vistiernicesei Maria cu egumenul de la Hangu, hotărît odată în protiva Mariei de Neculai Mavrocordat, și cîștigat de ea prin o judecată nouă înaintea lui Mihaiu Racoviță în 1718[5]. Tot așa se judecă și egumenul mănăstirei Slatina cu locuitorii din satul Rădășănii, în multe rînduri, pentru a-i menține în starea de vecinătate pe care ei o răspingeau. In 1750 ei pierd judecata înaintea a trei boieri, rînduiți din partea lui Constantin Racoviță, care judecată este întărită de domn. «Dar, oamenii nu s'au odihnit și iarăși de iznoavă s'au sculat și au tras pe egumenul de Slatina la divan, înaintea reposatului Constantin Vodă Racoviță la veleat 1752, și iarăși au rămas ei din toată judecata ca să nu se mai răspundă moșinași pe moșia Rădășănii. In 1762 iarăși de iznoavă s'au sculat și au tras pe egumen la judecată, zicînd că moșia este a lor», pierzînd din nou pricina, ceea ce repetează iarăși în mai multe rînduri pănă în 1768, de cînd par a se fi liniștit lo-

2. Dl *V. A. Ureche*, a publicat o asemene țidulă în ziarul politic *Voința națională*, anul al III-le, No. 665: „Io *Vasile Voevoda* B M. G. Zemli Moldavskoi, dat am cartea domniei mele lui Dumitru, ce au fost vornic spre ceea ca să hie tare și puternic, cu cartea domniei mele a *soroci* pre *Loghina*, feata *Bogzei Logofătului*, să vie să stea de față cu *Dumitru biv-Dvornicu*, și cu fata lui *Nubășea Purceloaia*, pentru partea de ocină din sat din *Codăești*, ce au vîndut fără știrea lor, lui *Alexandru Paharnic* al doilea, și să 'i lepede hărtie de zi dată, și să nu cuteze nimeni a ține sau a opri înaintea cărței domniei mele.' Anul 7149 Iulie 29, adecă 1641.

3. Condica logofeției lui Brancovanu, p. 149.

4. Doc. citat în nota 1

5. Vezi mai sus p. 106 nota 44

cuitorii acelui mîndru și frumos sat, hotărîndu-se a suporta greutatea poate nedreaptă ce le căzuse după git [6].

Aceeași nesiguranță și nestabilitate a judecăților, se întîlnește și în pricinele criminale pe care timpurile noastre le-au încunjurat tocmai cu atîtea garanții. Cronicarul Enache Cogălniceanu, raportînd judecata unui boier Ilie, dovedit că comisese un omor asupra unui vatav al său, spune că: «scoțîndu'l la divan au mărturisit drept că el au ucis; atunci l'au mustrat domnul și toți boierii și toate rudele lui, și după aceea l'au trimis *la închisoare* la parcane; dar peste cîte-va zile, făcînd jalobă părinții mortului iară l'au scos la divan, rînduindu-l boierii cu pravila ca să iee *moarte pentru moarte*. Ajungînd și rudele lui la domn, s'au rugat «ă-l pedepsască *cu închisoarea* iar viața să i-o dăruiască, și au trimis și pe rudele mortului, de s'au dus pe la casele lor. Intîmplîndu-se să se facă Grigorie Calimah domn, au poroncit de l'au scos la divan, și hotărîndu'l boierii pe moarte cu anafora ca pe un ucigaș de oameni, într'o dimineață fără veste au poroncit domnul de l'au scos de la închisoare la poarta cea mare și *i-au tăiet capul*» [7]. Așa dar o singură faptă vine de patru ori la judecată: întăi Ilie este condamnat la închisoare; apoînchisoarea se schimbă în pedeapsa cu moarte. După aceea iarăși e prefăcută în închisoare, pentru că la urmă să se sfîrșască tot cu moarte.

Potrivit cu asemene stare de lucruri constatată prin documente, observă și mai mulți scriitori că «sentința unui principe poate fi revocată de succe-

---

6. Vezi asupra tuturor acestor repetate judecăți un șir de documente în Uricariul, X, p 183—201.

7. Letopisețele, III. p 255

sorul său, făcînd ca procesele să se înnoiască și să reînceapă necontenit»[8].

Înțelege ori cine cît rău asemene nesiguranță și nestabilitate în judecăți, mai ales sub regimuri personale așa de des prefăcute, trebuia să aducă intereselor poporului, pe lîngă că aceste judecăți repetate și schimbătoare se mai întemeiau încă numai pe un drept nescris, șovăitor și putîndu-se întoarce în cotro bătea vîntul. Cînd ne vom gîndi la ce bîntueli, la ce nedreptăți strigătoare la ceriu erau supuși oamenii acelui timp, atunci numai vom putea aprețui după adevărata lor valoare binefăcătoarele principii a le celui în care trăim.

Exista însă, pentru judecățile civile cel puțin, un mijloc de a îngreuie dacă nu a împedeca reînceperea judecăților. Acesta consta în un așăzămînt tot atît de straniu prin natura lui, ca și prin numele cu care era desemnat; în documentele mai noue *hieriia*. Anume cîștigătorul unei pricini, depunea în vistieria domnească o sumă de bani, determinată de domn, care depunere avea de efect a împedeca reînceperea judecății

Cele cîte-va documente care ne vorbesc despre acest așăzămînt, nu ne lămuresc pe deplin natura și însămnarea lui Anume în documentul cel mai vechiu în care el apare, unul din 1461 de la Ștefan cel Mare, care s'au păstrat numai în traducere, și care numește încă hieriia de mai tîrziu cu cuvîntul de *legătură*, domnul pune din *partea lui* legătură vecinică 60 de ruble în argint, ca vrînd cineva din nea-

8. *Raicevich*. Osservazioni intorno la Valachia e Moldavia. Napoli, 1788, p. 159 Principiul lucrului judecat nu s'a îndrodus nici de codul Calimah, de oare ce în 1820 întîlnim reînnoindu-se o judecată desevărșită. Uricariul. X. p. 266. Tocmai în 1835, acest principiu este recunoscut prin așăzămîntul îngrăditor prigonirilor ce nu pot a mai fi înoite, avînd hotăriri judecătorești și întăriturî domnești. Uricariul XIV, p. 46.

mul lui Dima Negru (care pierduse judecata), a se scula asupra neamului lui Ioan Munteanu, *să aibă a răspunde acei bani de legătură*[9]. Un alt document din 1574 de la Ioan Vodă cel Cumplit, spune că într'o judecată petrecută între preotul Drăghici și Lazăr comișelul, acest din urmă jurînd cu 24 de oameni, se îndreaptă și pune *ferie* 12 zloți în vistieria domnului. «pentru care de acum înainte să nu aibă a mai trage pe dînsul la judecată, nici să-l mai supere în veci»[10]. Într'un al treile document din 1581 de la Iancu Sasul, găsim că părțile cîștigătoare, Grija și Alexa, «s'au îndreptățit și și-au pus *ferie* (în slavonește ферию) 12 galbeni în vistieria noastră, și de aceia de acum înainte să nu mai aibă a trage la judecată pentru această treabă Gavril pe Grijă și Alexa, și să nu mai aibă pretențiuni nici odată dinaintea acestei scrisori a noastre»[11]. Un al patrule document de pe vremile lui Petru Șchiopul, 1589, răspinge pretenția pe care medelnicerul Vasile o ridicase contra lui Gherman Ursu și Maxim, ca să-i recunoască dreptul de a avea o moară pe Bîrlad. Pîrîții cîștigînd pricina, «s'au îndreptat și au pus *fierie* 12 zloți, pentru care de acuma înainte să nu mai aibă a se trage nici odată în veci»[12]. Un al cincilea document din 1629 arată iarăși că partea cîștigătoare, au «pus și *fhieruia* osăbit în vistieria domniei mele două zeci și patru de zloți, și au rămas Gavril feciorul Maricăi înaintea noastră din toată legea țărei, și de acum înainte pentru această pricină nici odată să nu mai aibă a se judeca»[13]. Al șeselea document din 1648

9. Doc. reprodus de Dl *Hasdeu* în Arh ist., III p. 148, după Foaea pentru minte, inimă și literatură
10. Uricariul, XIV, p 152.
11. Arh. ist., III. p. 198
12. *Melchisedek*, Chron. Huşilor, p. 126
13. Uricariul, X. p. 93.

Vasile Lupu, dînd rămaşi pe feciorii lui Cîrstiian în o judecată a lor cu Stefan Boul, spune că acest din urmă s'au îndreptat şi şi-au pus *hărăiea*, în vistieria domniei mele două-zeci de taleri buni, iar de acum înainte de vor mai scoate feciorul lui Cîrstiian şi cumnaţii lui nescare direse cînd-va, să nu se crează, pentru că s'au aflat că au fost făcute cu vicleşug»[14]. In sfîrşit, ultimul document asupra acestei chestiuni din 1663, spune numai atîta că au pus «*hierîia* în vistieria domniei mele 12 zloţi după obiceiul ţărei»[15].

Documentele mai noue se deosebesc toate de acel vechiu al lui Stefan cel Mare, mai întâi prin faptul că ele toate numesc aşăzămîntul ferie, hierîie sau thieruie, pe cînd în documentul din 1461, el nu poartă acest nume caracteristic, care dacă ar fi existat în prototipul slavon, ar fi trebuit să se regăsască şi în suretul (traducerea) lui, ca termin netraductibil, iar nu aeel de legătură[16]; apoi pe cînd documentul lui Stefan, arată că dacă partea ce a perdut ar vra să se scoale cu nouă pornire de judecată asupra celei cîştigătoare, să fie îndatorită a răspunde cele 60 de ruble bani de legătură, acele mai noue tote au aerul de a exclude prin depunerea feriei de către cîştigătorul în judecată, cu totul putinţa reînnoirei procesului. Noi credem că acest aşăzămînt au încercat o transformare. La început pe timpul lui Stefan, hăierîia de mai tîrziu era orînduită de domn ca o pedeapsă pentru acel ce ar vra să rîdice din nou ju-

14. Publicat, de mine după originalul trimes de Dl. *T. V. Stephanelli* din Cîmpu-lung al Bucovinei, în Arhiva societăţei ştiinţifice şi literare din Iaşi, I, p. 627.

15. Operele complecte a le lui *Miron Costin* de *V. A. Urechc*, I, p. 95.

16. Cuvîntul *ferie, fhieruie, hierîie* pare a veni de la turcescul *vere, verisia* = garanţie. El fiind de origine turcească nu se regăseşte în uricul lui Stefan cel Mare. Etimologia mi-a fost comunicată de fostul meu elev *Ioan Bogdan*. Vezi Arhiva societăţei ştiinţifice şi literare din Iaşi, l. c. — In o scrisoare a lui Grigoru Vrîncul Distrisita [d. 1564] se spune că unii oameni pentru numărasă [40 de zloţi, „pentru ca cel ce va încumeta şi strica acestă întocmire" Nicolaescu, Doc. Slavo-rom., p. 193.

decata. Mai tîrziu ea fu schimbată în o depunere în vistierie, din partea celui ce cîștigase procesul, prin care depunere el se garanta contra reînceperei unei judecăți odată desăvîrșite. Căci altfeliu dacă ar fi fost rămas tot o pedeapsă, pentru cel care pierzînd vroia iarăși să reînceapă un proces îndrăzneț, ce înțeles ar fi avut depunerea ei numai de către partea cîștigătoare? Este înțeles că aceasta cu asemene sumă *răscumpără siguranța ei*. Se înțelege însă de la sine că o asemene garanție, nu avea valoare de cît atîta timp cît stătia în scaun domnul ce o primise, și că îndată ce domnul se schimba, procesul putea să fie redeschis. De aceea acest mijloc atît de slab de a înlocui puterea lucrului judecat cade cu timpul în o deplină desobicinuință, în veacul XVIII-le nu'l mai întîlnim.

Execuția datornicilor se făcea nu numai asupra averei lor, ci și asupra persoanei, lucru ce întîlnim la toate popoarele la originile desvoltărei lor, și care își găsește explicarea în execuția muncei celui condamnat, în lipsă de avere. Este știut că la Romani această execuție personală îmbrăca, cel puțin în prescrierile legei, dacă nu în practică, un caracter de barbarie neauzit. Dacă un datornic avea mai mulți creditori, legea celor XII tabule permitea tăierea lui în bucăți, pentru a se îndestula cu carnea, dacă nu cu banii lui. Mai conține aceași lege nostima prescripțiune, că dacă va tăie un creditor ceva mai mult de cum îi se cuvine să nu fie tras la răspundere [17]. De și mai uman de cît dreptul străbun, și obiceiul pămîntului românesc cunoștea execuția personală pentru datorie. Așa un document din 1695, ne spune că: «fiind Petru sulgerul dator unui negu-

17. Vestitul: „si plus minusve secuerit se (sine) fraude esto".

tor anume Dona, taleri 250, și neavînd bani să-i plătească și avînd și strînsoare, puindu'l la oprea-lă la Alexandru Ciaușul de aprozi, au fost nevoit a-și vinde moșia»[18]. De asemene cronicarul Neculai Costin, spune despre Iliaș Vodă că era așa de milostiv în cît cînd venea un pîriș și se ruga de el ca să se puie un om la închisoare, sau să-i plătească îndată datoria, domnul scotea bani din buzunar și plătia creditorului[19].

Mijloacele de dovadă erau simple și primitive ca în toate societățile începătoare. Arare ori se putea hotări pricina numai după *drese*, adecă documente. Astfeliu între mănăstirea și orășănii din Cîmpu-Lung în Muntenia, se naște o judecată înaintea lui Grigorie Ghica Voevod în 1672, de la niște dări pe care mănăstirea le pretindea de la Cîmpulungeni. Mateiu Basarab dăduse anume două hrisoave: unul mănăstirei ca să iee de la locuitori vamă, și altul orășenilor prin care îi apăra de la o asemene îndatorire. Toată cearta era să se știe care document era mai nou și desființase pe celalalt. Orășenii dovedesc nu numai că scutirea lor de vamă era posterioară zidirei mănăstirei lui Mateiu Basarab, dar că domnul prevăzuse această eliberare a lor prin însuș pisania pusă în pridvorul bisericei[20]. Călugării ramaseră deci

---

18. Condica logofeției lui Brancovanu. p. 69.
19. Letopisețele, II. p 7.
20. Doc. publicat în *Mag. ist.*, V, p. 353. Alte documente de hotăriri date numai după cercetarea hrisovelor, vezi de la *Petru Voda* 1577 în *Wickenhauser*. Moldavitza p. 87; de la *Iancu Sasu* 1580 în *Hasdeu*. Arh. ist., III, p. 193: de la *Petru Vodă* 1589 în *Melchisedek*. Chron Hușilor p. 25; de la *Radu Mihnea* în *Mag. ist.*, II p. 227. Numai în acest caz special trecea hrisovul mai nou înaintea celui mai vechiu; de alfeliu în obiceiul pămîntului, hrisoavele mai vechî aveau mai mare tărie. Vezi două hrisoave prin care se proclamă acest principiu: unul de la Antonie Ruset din 1676, Uricariul VII, p. 13, și celalt de la Al Moruzi din 1804, idem VIII. p 28: „după obiceiurile pămîntului, cele mai vechi hrisoave sunt mai tari și mai puternice de cît cele făcute mai în urmă".

de lege și de judecată fără alte cercetări pregătitoare.

Dar cele mai de multe ori lucrurile nu mergeau așa de ușor; din documente numai nu se putea alege adevărul și mai erau de nevoie și alte mijloace de cercetare. Cel mai obicinuit din toate era marturii, temeiul obștesc al întregei vieți juridice a poporului romîn de atunci. La facerea de testamente precum și la zapisele cele mai simple videm figurînd marturi; în marele hotăriri ale divanului domnesc, și în micele procese dinaintea pîrcălabilor, șoltuzilor și a altor dregători, tot marturi vin de mijlocesc cu cu credința lor de oameni buni deslegările pricinilor, precum tot ei întăresc închegările legăturilor juridice. In vremile acele schimbătoare și de pericole, în care documentele se perdeau în fugile pripite, la venirea dușmanilor, sau în desele pojare ce devastau orașele și satele; în care lipsiau mijloacele acele publice de asigurare ale drepturilor de care dispunem astăzi, precum cadastrele, registrele, actele stărei civile și altele; în vremile acele în care din lipsa științei, măsoristea moșiilor era totdeauna îndoielnică, iar hotarele lor însemnate adesa după semne peritoare precum arbori, fîntîni sau case omenești; într'un cuvînt în timpuri cînd mijloacele exterioare de întemeiere și asigurare ale drepturilor lipsiau mai cu desăvărșire, unde putea omul să caute a prinde rădăcinile drepturilor sale de cît în memoria asemenilor săi? De aice vine acel rol nemasurat al marturilor, față la tot ce se făcea, aspru pedepsiți cînd erau prinși cu neadevărul, și întreținînd mult timp printr'o practică continuă o mare putere de onestitate în popor.

Este deci firesc lucru că și la aflarea adevărului în procese, marturii să fi avut un rol tot atît de însămnat, și aceasta o videm în documente din desele

cercetări prin marturi pe baza cărora se curmau pricinile. Cîte-va exemple ne vor face să pătrundem mai deplin în vechiul mod de judecată bazat pe marturi.

In anul 1655 boerii fraţi Pelin, Grigoraş şi Simion vin înaintea domnului Gheorghe Ştefan cu tînguire contra familiei Murgeştilor, care cu nedrept le ar fi rîpit satul Mihalcea. După înfăţoşarea hrisoavelor, din care domnul şi sfatul său nu se pot lămuri, domnul rînduieşte o cercetare la faţa locului prin părcălabul din ţinutul Sucevei, spunîndu-i în cartea domnească: «şi le am socotit lor legea întru acest chip, să aducă Murgeştii 24 de oameni buni megiaşi, care sunt scrişi într'un izvod iscălit de cinstit boiarinul nostru Ionaşcu logofătul cel mare, care să fie întrebaţi sub jurămînt de rîndul satului Mihalcea.» Părcălabul pune pe toţi marturii de jură în biserica din Siret şi ei depun ştiinţa lor în favoarea Murgeştilor. Divanul atunci întocmeşte o carte iscălită de acei marturi pe care o trimite domnului. Acesta luînd din nou pricina în cercetare spune că: «văzînd mărturia acelor oameni buni, cu tot sfatul nostru, am crezut, şi au rămas boiarinul nostru Pelin înaintea noastră şi din toată legea ţărei, iar slugile noastre Murgeştii s'au îndreptat» [21].

Este invederat că aici avem în faţa noastră o judecată hotărîtă în divan pe baza unei cercetări la faţa locului făcută prin marturi.

Documentele noastre sunt pline de asemenea cercetări prin marturi. Numărul marturilor variază după însămnătatea pricinei.

---

21. Cartea de rînduire în Arh. ist., III. p. 230. Actul de mărturie, p. 233. Hotărîrea, p. 218. De şi se spune ca se rînduesc 24 de boieri, cartea de rînduire nu conţine de cît numele a 22. In actul de mărturie iscălesc tot numai 22, ceilalţi fiind absenţi.

Intr'o carte domnească din 1637 pentru cercetarea proprietăţei unui vecin al lui Murguleţ, lucrul fiind de puţină valoare se hotărăşte în baza arătărilor numai a trei tîrgoveţi[22].

In cearta dintre călugării de la Moldoviţa cu nişte boieri pentru satul Răciuleni, Ioan Vodă Sasul, după cercetarea documentelor, rînduieşte în 1582 pe boierul Gedeon să meargă la faţa locului şi cu «megieşii satului din sus şi din jos, cu şoltuzii. pîrgarii şi bătrînii din Baia să cerceteze pricina, ceea ce făcînduse şi viind cartea de cercetarea făcută la domn, acesta aduce pricina în divan şi cu toţii găsesc cu sufletele lor că este dreapta ocină a mănăstirei şi au rămas Ionaşcu de lege şi de judecată» [23].

Une-ori marturii erau aduşi în divan cum dovedeşte un hrisov de pe timpul lui Constantin Şărban Voevod, în care se spune că au mărturisit înaintea domnului în divan mulţi boieri [24].

In pricinele cele mai dese ale timpurilor vechi, acele de hotărnicii, marturii erau mai ales la locul lor, şi de aceea nenumărate documente conţin mai cu deosebire relatarea acestui soiu de neînţelegeri. Domnul rînduia din partea lui şi a divanului unul sau mai mulţi dregători, care împreună cu vecinii şi bătrînii locului restabileau vechile, dreptele hotare. Citäm ca exemplu următoarele hrisoave Unul de la Alexandru Radu voevod din 1635, în care domnul rînduieşte hotarnic «pe credinciosul boierul domniei mele Ionaşcu Cehan, pitariul cel mare, de au hotărît şi au adus mărturii de la dînsul şi de la Gabăr parcălabul şi de la Tudor comisul şi Teemon Uri-

22. Arh. ist., III, p. 227.
23. *Wickenhauser*, Moldavitza. p 89
24. *Papiu*, Tesaur de monumente, I, p. 387 Comp altul identic în Arh. ist., III, p. 231.

cariul și Ursul vornicul de Huși și Sava aprodul și Lupul diacul și de la mulți oameni buni și bătrîni scriind și mărturisind în acel zapis cum au hotărît și au stîlpit hotarul»[25].

Intr'un alt document din 1650 găsim iarăși rînduită o anchetă domnească pentru facerea unei hotărnicii în care Vasile Lupu însărcinează pe pârcălabul de Hotin «să margă la fața locului la Șărbniceni, moșia lui Murguleț, să adune oameni buni și bătrîni și să tragă hotarul cum vor ști oamenii buni și bătrîni cu sufletele lor» și să raporteze domnului despre cele făcute[26]. Mai amintim o hotarnică rînduită tot de Vasile Vodă «care neputînd alege acea pîră, au trimis pe credincios cinstit Toma, mare vornic de țara de jos, să strîngă oameni buni megiași și să socotească pentru acea bucată de hotar»[27].

In sfîrșit mai citâm un ultim document de la Constantin Racoviță Voevod din 1757 prin care trimite boieri «ca să hotărască moșia pe scrisorile ce va avea sfînta episcopie și după stăpînire și după mărturia oamenilor bătrîni, și stringînd oameni buni anume pe popa Ioan Pravilă de la biserica din Cozmești și pe Constantin Gotea și pe alții, au ales hotarul acelor locuri»[28].

Nevoia de a avea marturi la procese de hotărnicii silea pe oameni a și-i crea de mai înainte, odată cu stîlpirea moșiilor. Pentru a se intipări în mintea generației tinere ce putea să s'întîmple a figura ca marturi asupra împrejurărilor petrecute în timpul copilăriei lor, se întrebuințau următoarele mijloace,

---

25. *Melchisedek*. Chronica Hușilor. p , III.
26. Arh ist., III, p 228.
27. Doc. de la Dabija Vodă care reproduce hotarnica Lupului. *Melchisedek*, Chron. Hușilor, p. 126.
28. Idem, p. 248.

care pot să ni se pară foarte ciudate. Se luau anume să fie față la hotărnicii și copii de vrîsta până pe la 12 ani, cărora în fie-care punt unde se așăza cîte o peatră hotar, li se făcea cîte o zdravănă păruială (în terminii de atunci *se depărau* sau *îi trăgea de pică*, sau cum se zice astăzi, de chică) arătîndu-le ca să țină minte semnele [29], și metoada era cu efect, întru cît întîlnim într'un document pe mai mulți oameni care mărturisesc cu sufletele lor pentru hotarul Crăiniceștilor, «precum am apucat din stareții și părinții noștri cei bătrîni care ne au și purtat pe acele vremi pe la semne fiind noi copii, de ne au *depărat*, ca să ținem minte semnul hotarelor» [30]. Alt mijloc de a intipări în mintea copiilor stîlpirea moșiilor era acel, nu mai puțin barbar, de a călugări copii în vrîstă de tot tînără ca să-și aducă aminte cînd vor fi mari de nenorocirea (poate pe atunci se credea fericire) ce i-a lovit cînd se puseră semnele. In o hotarnică a moșiei Meleșul a mănăstirii Solcăi se spune «că au adus și doi călugărași mici, copii ca de opt ani, că de or trăi să știe înainte, anume Iosub și Iosăp, călugăriți de egumenul Varnava [31]. Hotărniciile deci nu se deosebesc prin nimica de cercetări la față locului, decît doară prin obiectul lor. Și aici marturii depuneau sub jurămînt, mai mult sau mai puțin solemn, cunoștința lor despre împrejurări.

Este de nevoie a caracteriza mai deaproape cercatarea prin marturi spre a putea deosebi de ea alt mijloc de dovadă de asemene intrebuințat de procedura veche, și care are un caracter cu totul special,

29. Doc din 1742, în fasc. 26, lit. *l*, din Arhiva fondului religionar din Cernăuți.

30. Doc din 1738, în fasc. 26, lit. *i*, idem.

31. Doc. din 1709, în fascicula 26 lit. *h*. idem. Aceste trei documente publicate de Dl. V. A. Ureche, în ziarul *Voința Națională*, anul III, No. 665

anume *jurătorii*. Marturii sunt niște persoane care depun știința lor asupra faptului; ei pot fi luați din ori ce clasă a societății, fără privire la părțile împricinate, deci nu după principiul parității, și marturia lor putea eși în favoarea unuia sau altuia din impricinați. Numerul lor era de obiceiu nehotărît; une-ori determinat la cifrele iubite de 6, 12, 24, ...

Despre valoarea mărturiei au rămas încă până astăzi la săteni o urmă neștearsă. Ori cine are întru cît va practica dreptului știe cum la cele mai deosebite împrejurări țăranii trimit acte de mărturie, fie pentru a dovedi proprietatea cuiva sau pentru alte împrejurări, acte ce înaintea legilor noastre nu mai au nici o valoare.

In aceste acte moarte se vede încă puterea tradiției, urma dreptului obicinuelnic ce a fost odată practicat, și care se păstrează încă în mod ilusoriu în acea sferă a societății, de care atîta ne-am depărtat prin străinismul desvoltărei noastre.

In acest întins rol dat mărturisirei, noi vedem pătrunzind în afară într'un chip neconștiut o manifestare spontanee a spiritului roman la Latinii de la Dunăre, caracterizată prin aceea că ei caută dovedirea drepturilor în *chip obiectiv*, din arătarea faptelor și nu în chip subiectiv ca dreptul german, care scoate dovada din afirmarea individului. Așăzămîntul la care voim să trecem, *jurătorii*, care sunt tocmai *un mijloc de dovadă subiectiv*, împrumutat de Romîni pe o cale indirectă de la poporul german constitue deci un soiu de anomalie în sistemul de probe obștește admis de dreptul românesc. Coexistența acestor două moduri de probație care pornesc din principii și rădăcini atît de deosebite au dat naștere însă unor formațiuni juridice prea interesante care arată într'o frumoasă lumină puterea creatoare a

31 bis. ...

poporului romîn în formele dreptului ; de aceea ne vom opri ceva mai mult asupra lor.

Jurătorii erau deosebiți de marturi. Prin ei nu se dovedeau niște fapte, ci se întărea afirmarea unei persoane prin jurămîntul altora ; se împuternicea un jurămînt individual. Intr'un document fără dată, dar care trebue să fie de pe la sfîrșitul veacului al XVII-le, videm că domnul rînduește pe un vornic de poartă care să lămurească un hotar între călugării de Secul și răzășii de la Băloșești. Vornicul adună oameni bătrîni care mărturisesc că acea bucată de pămînt ce au price, au ținut'o tot călugării de Secul în hotarul Rusciorilor de șase-zeci și patru de ani. Mai adauge vornicul că aceeași pricină mai fusese pornită odată de acei răzeși asupra mănăstirei Secului pe timpul lui Dumitrașcu Cantacuzino (I 1673—76, II 1684-85), care rînduise în cercetare pe Bantăș, iar acesta «strînsese oameni buni megiași și tot au aflat într'acest chip cum au ținut tot călugării acel loc». S'ar aștepta cineva, după cele raportate mai sus unde am vorbit de hotărnicii, ca pricina să fie hotărită în favoarea călugărilor. Inainte însă de a o face, vornicul de poartă îndeplinește «*giudețul domnesc, dind Băloșeștilor să giure doisprezece oameni și să rabde călugării de acel loc,*» Băloșeștii însă negăsînd jurători, sunt abia atunci dați rămași de vornicul de Poartă, care porneste atunci cu oameni, de stîlpește locul după spusele lor. Așa dar *dacă Băloșeștii ar fi găsit jurători, ei ciștigau pricina, cu toate că marturii ascultați de vornicul de Poartă ca și acei ascultați într'un alt rînd de Bantăș mărturisise în contra pretențiilor lor.* Se cunoaște deci într'un chip învederat ca jurătorii sunt alt-ceva, și anume mai

puternici decît marturii, de oare-ce jurămîntul lor putea să răstoarne pe acel al marturilor [32].

Alte documente vor caracteriza mai deplin acest interesant aşăzămînt.

Intr'un hrisov de la Mateiu Basarab din 1633 se află expusă judecata între Vasile Spatarul şi soţia lui Maria pe care el o numise «muiere ră şi neînţeleaptă». Jupăneasa pentru a-şi restabili onoarea compromisă prin imputarea făcută de soţul ei, ceruse încă din zilele lui Leon vodă «legea ţărei ca să se direpteze.» Dar Vasile spatarul «umblase cu mită şi nu numai că o împedecase să'şi iee legea», dar mai scoase şi cărţi de despărţenie. Sub Mateiu Vodă jupăneasa Maria, care era o femee ce nu înţelegea să se lese pe nedreptul batjocorită, merge la soborul întreg ce se adunase în capitală pentru ziua de Blagoviştenie şi cere să i se dee lege pentru a se îndrepta, ceea ce se face după cum spune domnul în hrisovul său: «Şi nu am putut opri domnia mea să nu'şi iee giupăneasa Maria legea 12 giupănese pe răvaşe domneşti, că să giure cu sufletul lor pe sfînta evanghelie înaintea părintelui nostru mitropolitul Kir Vlădica Grigorie, cum nu este giupăneasa Maria nimic vinovată de acele cuvinte cu năpaste şi asupriciune». Jupăneasa Maria găseşte îndată toate prietinele sale, care aveau interes de a apara onoarea sexului lor atacată într'un chip atît de brutal de Vasile Spatarul. *Ea jură împreună cu cele 12 jupănese că este nevinovată* şi Vasile spatarul este dat rămas de lege şi de judecată [33].

Un alt document însemnat între alte şi prin ve-

---

32. Vezi acest interesant document in *Arh. ist.*, I, 1, p. 47. Hotarnica lui Bantă, idem. p. 35. Discuţiunea mai largă a acestor documente în articolul meu asupra *Juraţiilor* în *Convorbiri literare*, VIII. 1874—75, p. 214 şi urm.

33. *Mag. ist.*, I, p. 206.

chimea lui, ca fiind de pe timpul lui Ștefan cel Mare din 1461, conține hotărîrea unui proces între Crasnăș și Nicorescu de o parte și Hușin cu soția lui de ceelaltă, pentru o moșie.

Hușin invoca în sprijinirea dreptului său un hrisov de la domnii Ștefan și Iliaș fiii lui Alexandru cel Bun, dar spunea că acel document s'ar afla la popa rusesc din mahalaua tîrgului Sucevei. Trimițîndu-se după acel preut, el arătă că în adevăr avuse acel document la el, dar că arsese cînd cu pojarul bisericei în care slujea. Domnul atunci dă lege preotului sa aducă jurători șese preoți și el al șeptelea să jure cum că acel ispisoc a fost adevărat, și aducînd preotul rus întru aceeași zi alți șese preoți și el al șeptelea, au jurat pe preuția lor; și așa Hușin cu soția lui Marișca au cîștigat toată dreptatea[34].

Mihaiu Viteazul prigonit de Alexandru al III-le pentru că-i ește vestea că ar fi de neam domnesc se curăță de această imputare «jurînd el cu 12 boeri că nu este fecior de domn[35]. Petru Vodă dă în 1561 unui fiu desmoștenit de tatăl său pentru necuviincioasă purtare, cînd vine să-și ceară moștenirea, lege 12 boeri ca să jure și să se curețe de bănuială[36]. Aceeași instituție o găsim și la Romînii din Transilvania, constituind unul din elementele principale ale dreptului românesc. Așa o cronică săsască ne spune într'un loc că un popă fiind bănuit a fi avut relații cu o femee, vlădica romîn cere ca popa

---

34. Arh. ist., III, p. 148. Documentul s'a păstrat numai în traducere, care pune cuvîntul de *marturi*. Noi credem că traducătorul a întrebuințat acel termin, nefiindu-i cunoscut acel de *jurători*. Despre autenticitatea documentului, vezi observațiile lui *Hasdeu*, l. c. Tot în acest document se găsește și legătură (hărtia de mai tîrziu). Vezi mai sus nota 9.

35. *Căpitanul* în *Mag. ist.*, I, p. 225.

36. Arhiva statului citat de Dl Tocilescu, în studiul său Juriul la Romîni, publicat în Foaia societății Românismului, 1870, p. 467.

Constantin «să jure împreună cu alți șese popi că nu e întru nimic vinovat cu nimica» [37].

Aceste cîte-va documente culese din toate țările locuite de Romîni, Moldova, Valahia și Transilvania ne dau mijlocul de a caracteriza acest așăzămînt.

Jurătorii nu sunt oameni ce vin să'și depună știința asupra unui fapt petrecut, fără privire la persoana impricinaților; ei sunt din contra sprijinitori ai unuia dintre impricinați cu jurămîntul lor, și sunt deci legați de dînsul mai strîns, nu și de celalalt, sau de obiectul în pricină.

Această intimă legătură de persoana impricinatului este cea d'intăi mare deosebire de marturi. *Aceștia arată adevărul obiectiv*; *jurătorii susțin arătarea subiectivă*; unii vor arăta d. e. că știu că pe aice și pe dincoace se întindeau vechile hotare; aceștialalți că știu că Stan pe nedreptul cere cutare moșie. De aceia și videm jurători în cazuri unde marturii nici erau cu putință, cînd e vorba a se îndrepta de o bănuială, precum acea în care căzuse jupăneasa Maria sau popa Constantin, sau cînd este de susținut un lucru ce nu se poate bine dovedi altfeliu, precum ca documentul cel ars al lui Hușin era adevărat. Incă o dovadă de această strînsă legătură personală a juraților cu împricinatul pe care 'l sprijin, este că documentele identifică pe jurători cu persoana pentru care ei jură. Astfeliu despre jurămîntul cu jurătoare făcut de jupăneasa Maria, documentul spune că *giupăneasa Maria au jurat* și s'au cură-

37. Chron lui *Andreas Hegyes* anno 1615. citată de *Hasdeu*, în Arh. ist., III, p. 149: „hat der Vladica begehrt der popa Constantin soll selbst 7 Pfaffen schwoeren dass er nicht Schuld an der Magd. hätte" Expresia *selbst 7* se reafla întocmai în monumentele germane care pomenesc despre cojurători. Așa în *Sachsenspiegel*, III 3: „gegen den muss er ihn behalten *selbsibende* seiner Freunde oder sonst wahrhaftiger Leute; c. 5: „Mag diser aber *selbsibend* seine Freiheit beweisen".

ţit de bănuială, «subînţelegîndu-se că jurătoarele ei au jurat alăturea cu ea, şi contopindu-se şi dînsele în numele ei».

Un al doile punt de deosebire constă în principiul *parităţei* admis la jurători, adecă dînşii trebuiau să fie de aceeaşi profesiune cu impricinatul care jură, un principiu care la marturi este cu neputinţă. Intr'adevăr cînd e vorba de a dovedi o faptă, trebue să iei de marturi *pe acei oameni care din întîmplare sau împrejurări au avut cunoştinţă de ea*, fără privire la starea lor socială. Cu totul altmintrelea stă lucrul, cînd e vorba de a sprijini cu conştiinţă o arătare individuală, spusa unui om, deci ceva interior, care nu cade în lumea simţurilor din afară. Atunci se pot cere persoane anumite care să sprijine această arătare, atunci sprijinirea prin o conştiinţă pe cît se poate de acelaşi feliu este ceva cu totul potrivit. De aceea vedem că jurătorii răzăşilor din Băloşeşti sunt oameni buni şi bătrîni, adecă răzăşi ca şi ei, ai jupănesei Maria jupănese, şi ai preoţilor preoţi, pe cînd în cercetarea prin marturi între boerii Murgeşti şi boerii Peliu, Gligorașu şi Simion[38], de şi părţile sunt boeri, cei 24 de marturi sunt în cea mai mare parte oameni buni, bătrîni, ţărani cum am zice astăzi.

Un al treile punt, mai puţin însămnat este *numărul* care la marturi poate să fie fixat sau nu, la jurători însă tot deauna trebuia să fie determinat. Ba după cît se vede impunerea unui număr anumit de marturi, ceea ce nu prea are înţeles, s'a făcut din confuzia firească în nişte minţi nedeprinse cu deosebirile juridice, între marturi şi jurători, instituţii asămănătoare.

Din aceste elemente se vede lămurit firea jurătorilor şi deosebirea lor de marturi. Pe cînd aceştia

38. Mai sus nota 31.

nu vroiau să jure, procesul era numai decît perdut. In cercetări cu marturi era mai la urmă indiferent din cîte guri eşia adevărul, numai să fie îndestule pentru a forma convingerea; dar chiar dacă unul sau doi ar fi arătat altfeliu decît mulţimea celorlalţi, aceasta nu ar fi făcut de nimic mărturia, care ar fi stat bună şi ar fi ajutat părţei în favoarea căreia eşise, la cîştigarea pricinei. La jurători lucrurile trebuiau să fie altmintrelea; anume legea dată părţei socotea că este neapărat ca cutare număr de conştiinţi să sprijine o susţinere individuală. Nu se aducea întocmai acest număr, condiţia esenţială nu era indeplinită şi susţinerea era căzută De aceea numărul este o condiţie firească a jurătorilor, şi jurămîntul tuturor o condiţie firească a efectului lor.

Dovadă despre aceasta am avut în procesul Băloşeştilor, unde aceştia negăsind jurători cad la judecată. Intr'un document de la Petru Schiopul din

39. Hrisov de la *Radu Vodă* 1528 „şi am dat domnia mea lui jupîn Ivaşcu Caharnicul lege 48 de boieri“ Altul de *Mihaiu Viteazul* 1597: „ci au luat lege peste lege 45 de boieri pre ravaşe domneşti“. Ambele în Arhiva statului citate de *Tocilescu* l. c. p. 465 şi 466.

nu cade în lumea simțurilor din
pot cere persoane anumite care să sprijine aceasta
arătare, atunci sprijinirea prin o conștiință pe cît se
poate de același feliu este ceva cu totul potrivit.
De aceea vedem că jurătorii răzășilor din Băloșești
sunt oameni buni și bătrîni, adecă răzăși ca și ei,
ai jupănesei Maria jupănese, și ai preoților preoți, pe
cînd în cercetarea prin marturi între boerii Murgești
și boerii Peliu, Gligorașu și Simion[38], de și părțile
sunt boeri, cei 24 de marturi sunt în cea mai mare
parte oameni buni, bătrîni, țărani cum am zice astăzi.

Un al treile punt, mai puțin însămnat este *numărul* care la marturi poate să fie fixat sau nu, la jurători însă tot deauna trebuia să fie determinat. Ba după cît se vede impunerea unui număr anumit de marturi, ceea ce nu prea are înțeles, s'a făcut din confuzia firească în niște minți nedeprinse cu deosebirile juridice, între marturi și jurători, instituții asămănătoare.

Din aceste elemente se vede lămurit firea jurătorilor și deosebirea lor de marturi. Pe cînd aceștia

38. Mai sus nota 31.

sunt de obiceiu în număr nehotărît, neatîrnați de clasa socială a impricinatului, și depun știința lor asupra unui adevăr obiectiv, jurătorii sunt tot deauna în număr hotărît, de aceeași clasă socială cu partea pe care o sprijin și susțin cu sufletul lor o arătare subiectivă a ei, fiind în strînsa legătură personală cu dînsa.

Dar să cercetăm și alte amănunțimi privitoare la jurători.

In privirea numărului lor vedem că acel mai mic e de 6; apoi multiplele lui, numerele 12, 24 și 48 [39]. Numere mai mari nu s'au întîlnit încă în documentele cunoscute pănă acuma.

Cînd partea nu găsea numărul deplin de jurători impuși prin legea luată de la domn, sau cînd cei aduși nu vroiau să jure, procesul era numai decît perdut. In cercetări cu marturi era mai la urmă indiferent din cîte guri eșia adevărul, numai să fie îndestule pentru a forma convingerea; dar chiar dacă unul sau doi ar fi arătat altfeliu decît mulțimea celorlalți, aceasta nu ar fi făcut de nimic mărturia, care ar fi stat bună și ar fi ajutat părței în favoarea căreia eșise, la cîștigarea pricinei. La jurători lucrurile trebuiau să fie altmintrelea; anume legea dată părței socotea că este neapărat ca cutare număr de conștiinți să sprijine o susținere individuală. Nu se aducea întocmai acest număr, condiția esențială nu era îndeplinită și susținerea era căzută De aceea numărul este o condițiă firească a jurătorilor, și jurămîntul tuturor o condițiă firească a efectului lor.

Dovadă despre aceasta am avut [illegible] în procesul Băloșeștilor, unde aceștia negăsind jurători cad la judecată. Intr'un document de la Petru Șchiopul din

39. Hrisov de la *Radu Vodă* 1528: „și am dat domnia mea lui jupîn Ivașcu Paharnicul lege 48 de boieri“ Altul de *Mihaiu Viteazul* 1597: „ci au luat lege peste lege 4» de boieri pre ravașe domnești“. Ambele în Arhiva statului citate de *Tocilescu* l. c. p. 465 și 466.

1560. un boier, banul Hamza, pierde un proces cu mitropolia, «căci nu putuse face să jure cei 24 de boieri»[40]. Un alt document de pe timpul lui Pătraș-cu Vodă. 1558. care conține hotărîrea dată într'un proces dintre Stanciul cu Pîrvul și Stan pentru mo-șia Vulpești. ne arată că «au jurat cei 12 boieri înaintea reposatului Vlad Voevod, cum că au avut Stanciul bătrînă și dreapta moșii moștenească; iar Pîrvul și Stan nu s'au lăsat așa, ci au luat 24 de boieri dinaintea lui Mircea Vodă, ca să jure, *și n'au putut nici de cum să jure și au rămas de lege și de judecată*»[41]. In sfîrșit un hrisov de la Mircea Vodă din 1559 arată că dînd lege lui Roșca și fiilor lui Răsipă 24 de boieri ca să jure că au avut moșteni-re în satul Bahna; n'au *putut aduce acei boieri la zi și la soroc, și au rămas Roșca și fii lui Răsipă de lege dinaintea domniei mele*»[42]. Nu este de admis că în toate aceste cazuri părțile interesate să nu fi găsit nici un singur jurător; fiind însă că nu găsise numerul deplin, de aceea se spune că nu au putut să jure.

Acești jurători sunt în multe cazuri aduși de părți, în urma legei luate de la domn, după propria lor a-legere. Așa a fost în județul dat Băloșeștilor în care se spune ca jurători *n'au găsit*. Adese ori întîlnim ju-rători *dați pe ravașe domnești*. precum în cazul ju-pănesei Maria, unde cele 12 jupănese ce trebuiau să jure alături cu ea, sunt luate «pre ravașe dom-nești». In acest caz domnul indica anume care per-soane trebuiau aduse la jurămînt. și era deci o formă mai grea a jurătorilor. In afară de cazul jupănesei Maria mai amintim și un document al lui Vlad Vo-dă din 1571, în care domnul «dă călugărilor 12 ju-

40. Din *Venelin* citat de *Hasdeu Arh. ist.*, III, p. 146.
41. Arhiva statului. citat de Dl. *Tocilescu*, l. c. P. 464.
42. Arhiva statului citat de *Tocilescu* idem.

† alt document din 1644 arata lucrarea și legea pentru lege în procesul dintre Sarachiva „pecin Dumbului Cluciar" și moșnenii din Crăpăc. Moșnenii jurasera cu 6 boieri și rămăsesera datori Sarachiva cu lege pentru Lege 12 boieri „ca să-i calce pe cu 6 boieri" dar nu a putut și pierde 42bis

42bis. v. Iorga Studii și Doc., V. p. 115. alte documente asupra Legii prin Lege: 1615 Ghibănescu, Ispisoace și Zapise II. 1. p. 4; 1634 Uricariu, p. 25; 1634 p. 30

rători, de au jurat cum că sunt drepte moșii ale sfintei mănăstiri, anume popa Sava din Podeș si popa Boda din Strugurți și popa Vlad din Podeș (urmează încă denumirea a 9 popi), care au jurat cu sufletele lor înaintea Radului din Băreşti; iar jupînul Radu a scris carte către domnia mea, cum au jurat și au dat sfintei mănăstiri dreptate» [43].

Jurămîntul se făcea ca și acel al marturilor, în mod solemn, «pe sfînta evanghelie și pe sfînta cruce în sfînta biserică» cum spune hrisovul de mărturie a părcălabului de Suceava în pricina boierilor Murgești [44]. Dacă jurătorii jurau pe nedrept, erau pedepsiți întocmai ca marturii minciunoși. Gloaba era de șese boi, averea obicinuită a țărei pe atunci, și care adese ori înlocuia moneda. Astfeliu videm într'un hrisov a lui Constantin Șarban din 1654, pe domnul spunînd că «am globit domnia mea pe acești 12 jurători, de le am luat de la unul cîte șese boi, precum este legea, pentru ca au jurat strîmb» [45].

In documentele studiate pănă acuma, jurătorii noștri au o asemănare deplină cu *conjuratores* din dreptul medieval german. Și aceștia erau luați spre întărirea conștiinței individuale, după ideile germane, care puneau mai presus jurămîntul unui om liber, întărit de acel al semenilor săi, de cît marturii ce ar putea exista asupra faptului. Germanii exagerînd principiul onestității, nesocoteau cu totul interesul propriei conservări, care tocmai împinge pe făptaș să ascundă adevărul. Legea salică dispunea chiar anumit că «în contra capului său și a averei sale nu

43. Idem, p. 467.
44. Arh. ist., III, p 233.
45. Arhiva statului, citat de Dl. *Gr. Tocilescu*, l. c. p. 469. Mai vezi un document de la Alexandru Vodă. 1568: „luându-se și amenda în boi de la jurătorii cei strîmbi" (Foaia Societății Românismului, l. 1870. p. 47.) Se vede că această era soarta obicinuită a rîndului întăi de jurători. cînd acei luați cu lege peste lege jurau altfeliu.

trebuia omul să primească marturi»[46]. Din această pricină dreptul german alergase la feliurite mijloace de dovadă, unul mai absurd de cît altul, probele lui Dumnezeu, duelul judeciar și cel mai puțin absurd din toate, acel al cojurătorilor, pe care îl vom videa cum a putut să s'introducă și la noi, unde am găsit că predomnia sistemul rațional roman de dovedire obiectivă, prin marturi. Să arătăm însă analogia deplină între jurătorii noștri așa cum i-am aflat caracterizați până aice și cojurătorii dreptului german. Legile principelui longobard Wallia, dispuneau că dacă se ponegria femeea cuiva de un altul despre un lucru îndoielnic, să se poată curăți jurînd cu alte șese femei[47], caz *identic* cu acel al jupânesei Maria. Cojurătorii trebuiau să fie deci tot deauna de condiția celui ce jura. Așa legea Frizonilor dispunea că «dacă un colon ar ucide pe un nobil, să se scuzeze cu 35 de jurători *de condiția sa*[48]. De asemene un preot trebuia să jure cu alți preoți[49], un nobil cu alți nobili și așa mai departe.

Acești cojurători întăriau, ca și la Romîni, spusa acelui pe care'l sprijineau; nu se ocupau de loc de adevărul faptului de dovedit. Ei jurau după jurămîntul făcut de împricinat că este adevărat. Izvoarele germane spun anumit că «după ce jura împricinatul, apoi jurau marturii (adecă jurătorii) săi, că *jurămîntul său este curat și nu mincinos*[50].

---

46. „Contra caput suum et contra suam hereditatem nou debit homo accipere testes." Lex Salica II, 15 în *Walter*, Corpus iuris Germanici.

47. Leges principis Walliae, c. 14: „si cuius uxor de alio infamatur et hoc tamen sit incertum septima manu mulierum expurget". citat de *Stripelmann*. Die nothwendigen Eide, p 189. Pentru a se curăți de adulter trebuea să jure cu 50 de femei (c. 5).

48. Lex Frisonum I, 7: „Si litus nobilem occiderit, cum 35 juratoribus *suae conditionis*, se excuset".

49. Leges principis Walliae, citate mai sus: „cum vicinis 5 presbyteris quos se nolle prejerare cognoverit".

50. Sachsenspiegel, III. §. 2 3: „darnach sollen schweren seine Gezeugen

Numerul cojurătorilor din legile germane este adeseori 6 și 12, une ori însă și mai mare, precum 35, 48, 50, 72 și până chiar până la cel colosal de 300.

Analogia între așăzămîntul românesc și acel german merge chiar mai departe. Se găsește în dreptul german până și deosebirea între cojurători liber aleși și de acei numiți pe ravașe domnești. Cei d'întăi se numeau *advocati*, cei de al doile *nominati*. Așa adese ori întîlnim în dispozițiile legilor germane prescrierea, ca să se curăță cineva de o imputare prin cojurători *numiți*; de exemplu legea Alamanilor, care dispune că «să jure cu 12 jurători, și anume 5 numiți și 7 chemați»[51].

Pe lîngă deosebirea principiilor din care pornesc sistemele de dovedire roman și german, cel d'întăi obiectiv, cel de al doile subiectiv, mai este încă un al doile punt care deosebește tot atît de radical acestea două metoade de a descoperi adevărul în trebile juridice. Anume dovada la Romani era *pozitivă*; la Germani *negativă*. La Romani cel ce afirma ceva trebuea să o dovedească. La Germani din potrivă cel ce era învinuit trebuea să se curăță, cu toate că nu se aduceau în contra lui nici un soiu de probă. Cum ar fi fost însă cu putință o dovadă negativă, *că nu ai făcut ceva*, lucru absurd în sine, decît prin mijloace tot atît de absurde ca și principiul din care ea decurgea. De aici necesitatea cojurătorilor, dacă nu vroia să se recurgă la duel sau la probele lui Dumnezeu.

Este invederat că împlîntarea unui asemenea sistem străin de dovadă într'o minte și în niște obice-

---

dass sein eidt rein sey und nit meineidig. „Cf Formulae Sirmond: (în *Walter*, III, p. 396): quicquid iste de hac causa juravit, verum et idoneum sacramentum exinde juravit"

51. *Lex Alamanorum*. c. 53 (în Walter): „Et cum 12 sacramentalibus juret, cum 5 nominatis et 7 advocatis": c. 28: „cum 12 nominatis juret et aliis advocatis".

iuri romane trebuia să aibă de urmare o adîncă a lui modificare. De aceea așăzămîntul jurătorilor în cercă la Romîni niște prefaceri care îi schimbară natura și făcură din el o creațiune proprie a poporului romîn. Pe atunci poporul nostru chiar cînd primea elemente străine, avea puterea de ale asimila, a le preface și desvolta după propriile sale nevoi, puteri și împrejurări, facultate care astăzi pare a fi dispărut cu totul din el, în care elementele străine intră cu toptanul și rămîn astfel neasimilate, în mijlocul vieței sale.

Să vedem ce au făcut poporul romîn din așăzămîntul german al jurătorilor:

Mai întăi la Germani acest sistem de dovadă era întrebuințat exclusiv numai în afaceri penale [52], pe cînd la Romîni îl găsim aplicat și la acele civile, precum am văzut'o aceasta din mai multe documente analizate mai sus. Singură această aplicare a jurătorilor la o materie pentru care, după firea lor chiar nu erau potriviți, trebuia să aducă formațiuni nouă în sînul lor și o modificare a întregului lor caracter, modificare cerută pe de altă parte și de spiritul și obiceiurile romane, pe care acest așăzămînt se hultuise.

In pricini penale nu putea fi vorba decît de achitarea sau osîndirea vinovatului, nu de cîștigul uneia din părți ca în procesele civile. Aice erau două interese din care unul căuta să răpună pe celălalt și deci mijlocul de dovadă trebuia să iee o formă pozitivă, sprijinirea uneia din cele două părți în luptă pentru drept și nu numai că în dreptul german curățirea de o imputare. Această nevoie se indeplinește

52. Juristul *Setzer* în cartea sa despre jurămînt scrisă în 1608, spune că: „moda de a jura cu conjuratori, nici odată nu a existat în dreptul civil“ Citat de *Strippelmann*, din nothwendigen Eide, p 211.

52 bis. v. Iorga, Studii și Doc., V. p. 171

~~în curînd prin o~~ creaţiune ~~nouă a poporului romîn~~ particulari poporului român și care nu se întîlnește în dreptul german ~~și care~~ în- Acuarte in noire voia ămbilor părţi a întrebuinţa periculoasa armă a cojurătorilor, anume dîndu-se părţei răpuse voia de a lua *lege peste lege*, adică de a *răsturna cu jurămîntul unui număr de jurători îndoit pe acel al părţei adverse*. Așa în cazul cînd omul cîștigase o judecată jurînd cu 12 jurători, protivnicul său, căpătînd legea preste lege, putea jura cu 24 de jurători și nimicea judecata de mai înainte, cîștigînd el pricina respectivă. Exemple de luarea legei preste lege sunt destul de numeroase cu documentele uoastre. Așa în un hrisov de la Vlad vodă (Călugărul) din 1490 se povestește judecata între un boier Petru și un altul Mateiu de la o moșie, zicînd domnul în el: «că s'a fost sculat Petru de a jurat cu 12 boieri și a luat hotarul de jos; dar pe urmă iarăși s'a sculat Mateiu de a jurat cu 24 de boieri și a recîștigat acel hotar de jos»[53]. Un alt hrisov de la Mateiu Basarab din 1630 expunînd un proces al lui Bunea visternicul cu niște ţarani spune: «Bunea visternicul le au dat lege 12 boieri după răvașe domnești, pe care ei i-au și adus la zi și au jurat; dar văzînd atunci Bunea că jurămîntul a fost strîmb, a luat dinaintea domniei mele de la divan lege preste lege, 24 boieri pe ravașe domnești, și au venit la divan înaintea domniei mele la termin preciz după lege cu 24 de boieri»[54]. Mai citām hrisovul lui Mircea Vodă din 1559 în care se istorisesc două procese deosebite. In cel dintăiu se vede că mănăstirea Tismana avusese pîră cu Roșca și fiii lui Răsipă pentru satul Bahna îna-

---

53. Arh. ist., I. 1, p. 66.
54. Din colecţia lui *Vinelin* citat de *Hasdeu Arh. ist.*, III. p 147. De și documentul spune că *Bunea vistiernicul a dat lege ţăranilor*, acesta este numai un chip de exprimare. Bunea propusese darea legei, care însă se făcuse și aice, ca în toate celelalte cazuri, de domn.

intea lui Mircea Vodă și zice despre urmarea acelei judecăți: «și au luat călugării lege 12 boieri și au jurat cu dînșii că n'au avut Roșa și fiii lui Răsipă nici un amestec în satul Balma; iar după acea a părit Roșca cu fii lui Răsipă și înaintea domniei mele. Iar domnia mea am dat lui Roșca și fiilor lui Răsipă legea de 24 de boieri să jure că au avut în satul Balma moștenire; iar ei n'au putut să aducă boerii la zi și la zoroc și au rămas Roșca și fii lui Răsipă de lege înaintea domniei mele». Celălalt proces care conține iarăși luare de lege preste lege este între călugării Tismenei cu satul Răguli, care se petrece întâi sub Pătrașcu Vodă apoi sub Mircea. Vorbele hrisovului sunt: «Și au luat călugării Tismenei lege 12 boieri și hotarnic și au așăzat semn și hotare; dar după aceia satul Răguli nu s'au lăsat așa și iarăși a părit înaintea domniei mele că sunt cotropiți. Domnia mea întru aceasta am dat satului Răguli lege preste legea călugărilor. 24 de boieri să jure că au avut ei moșie moștenească în Ploștina, iar ei n'au putut să aducă boierii la zi și soroc să jure nici de cum, și au rămas satul Răguli de lege dinaintea domniei mele»[55]. De asemene mai amintim și judecata conținută în un hrisov de la Ștefan Cantacuzino din 1681 între răzășii de Strîmba din județul Doljului și mănăstirea Govora, în care răzășii «s'au pîrît de față cu Vasile egumenul zicînd ei cum că nu sunt Rumîni mănăstirei, ci i-au împresurat călugării fără dreptate, și i au ajuns divanul și judecata să jure cu 12 megieși, și au fost și au jurat într'acea vreme. Iar Vasile egumenul știindu-i pre dînșii Rumîni adevărați. de i-au stăpînit tot mănăstirea, au fost mers la divan iar împreună cu Ru-

---

55 Arh. statului, citat de Dl. *Tocilescu*, l. c. p. 469

minii de au fost luat lege preste lege 24 de boieri, și au jurat rămîindu-i a fi Rumîni sfintei mănăstiri»[56]. Legea peste lege cerea însă neapărat o nouă modificare în sistemul cojurătorilor, astfeliu precum îl întîlnim la Germani, anume în ce privește respectarea principiului parității. Este invederat că pentru a se putea lupta înaintea judecății cu numărul cojurătorilor, aceștia trebuiau să fie de aceeași talie, căci altfeliu cum s'ar fi putut măsura puterea jurămîntului? Pentru ca 24 să fie mai tari decît 12, se cere ca atît unii cît și alții să fie de același calibru. De aceea se vede că în procesele de asemenea natură, jurătorii sunt de obiceiu boieri, clasa cea mai cu vază, cea mai respectată din țară. Atît călugărilor cît și țăranilor în procesele pentru pămînturi pe care le au cu boierii sau între ei, nu li se dau jurători din clasa lor, ci totdeauna boieri.

Un alt punt în care iarăși așăzămîntul jurătorilor romîni se deosebesce de acel al Germanilor, este că acest mijloc de dovadă la Romîni este tot deauna impus reclamantului. Așa în documentele citate mai în urmă Bunea vistiernicul reclamă, și lui îi se dă întăi lege să jure; în acel dintre mănăstirea Tismana și cu Roșca și fiii lui Răsipă de o parte, de alta cu satul Răguli, călugării reclamanți ieu mai întăi lege, și pîrîții numai după ce pierd judecata și devin oare cum la rîndul lor reclamanți, ieu lege preste lege. Cît timp jurătorii servise numai cît spre a apăra pe cine-va de o împutare penală, de care jurătorii slujiau spre a'l curăți, se înțelege de la sine că ei trebuiau dați pîrîtului, cea ce se face și în dreptul romîn; dacă însă dreptul german ar fi făcut aplicarea jurătorilor la pricini civile, ar fi impus tot după principiul său fundamental pîrîților îndepărta-

56. *Cipariu*, Arhiva pentru filologie și istorie, 1867, p. 78.

rea reclamației prin cojurători. Acest așăzămînt însă introducîndu-se la un popor cu deprinderi romane, se aplică și la el principiul cel atît de firesc că «cel ce reclamă trebue să dovedească» [57], și astfeliu se desvoltară acele norme particulare dreptului românesc a întrebuințărei jurătorilor în pricini de natură civilă. Acest principiu de a nu încuviința jurători de cît reclamantului, conduse la stabilirea mai multor regule care să garanteze aplicarea lui, din care una, foarte însemnată, ne a fost pastrată de un document din 1506 de la Vlad Vodă. Din el se vede că călugării mănăstirii Vierosul reclamase niște mori stăpînite de Vlaicu clucerul. Mănăstirea luă 12 boieri jurători, care jurînd, dînsa cîștigă procesul. Vlaicu însă n'au vrut să se lese precum au dat acești boieri dinaintea domniei mele, sfintei mănăstiri ci a pîrît cum să iee și el lege să jure. Insă călugării *nu i-au dat lui lege pentru că ținea Vlaicu clucerul morile*, și iară călugării au luat lege și într'al doile rînd tot boieri mari, 24, care au căutat după dreptate și după lege» [58]. Cazul acesta, care poate să ne pară curioz de oare-ce legea preste lege se încuviințază aceleiași părți care au jurat odată, se explică prin acea că Vlaicu ne dînd morile din stăpînire, după jurămîntul celor 12, rămăsese tot pîrît, și nu putea deci lua lege preste lege, în această calitate, ci ar fi trebuit să le părăsască, *să devină el însuș reclamant* pentru a putea lua lege preste lege. Cine nu vede în asemene distincțiuni o jurisprudență inaintată, de și numai obicinuelnică, un talent deosebit de a forma mai departe așăzemintele juridice?

Amestecarea jurătorilor cu mărturii putea să se întîmple ușor. Am spus că în principiu la popoarele ger-

57. „Actori incumbit probatio"
58. Arh statului, citat de *Tocilescu*, l. c. p 468.

mane, jurătorii jurau că cele ce spune partea sprijinită de ei este adevărat. Această aţintire atît de subiectivă a minţei, va fi dat de greş une-ori chiar la Germani, de exemplu atunci cînd jurătorii cunoşteau şi faptul de întărit prin jurămînt. Ei atunci adevereau fără se vree împlicit şi faptul însuş; erau şi marturi, nu numai jurători. La Romîni unde aţintirea minţei asupra obiectului era firească, mai în tot deauna jurămîntul în principiu subiectiv, va fi luat un caracter obiectiv prin referirea lui şi la faptul de dovedit. Cu alte cuvinte la Romîni, jurătorii au fost în toate timpurile mai mult nişte marturi, însă marturi în condiţii anumite, care îi deosebiau de acei ordinari.

Această amestecare a celor două instituţiuni conduse la o a treia formă, în care jurătorii încep a îmbrăca caracterul de judecători. Fiind că domnul nu hotăria altfeliu pricina de cît cum jurau jurătorii, se putea spune că această hotărîre era dată chiar de ei; că ei judecau pe părţi.

Intîmplîndu-se acest amestec de noţiuni, nu este de mirat, dacă găsim documente în care delegarea de a judeca, cu loc de a fi trimisă unui dregător domnesc, care cu ajutorul megieşilor, ca marturi sau jurători, să judece pricina, este trimisă chiar megieşilor, spunîndu-le domnul *ca ei să judece*. Inainte de a merge mai departe în expunerea acestei noue forme izvorite pe pămîntul românesc din un aşăzămînt străin; să cercetăm cîte-va documente. In unul din 1591 Raz Giurgi vel ban de Craiova, trimite o carte către 12 megieşi în cuprinderea următoare: „Scris'am răvaşul nostru vouă 12 megieşi anume (urmează numele lor), pre care v'au luat pre cartea noastră, Moldovanul şi cu Stănilă de acolo, pentru că au avut gîlceavă, aicea la scaun înaintea noastră pentru moşia Crăciuneasa. Deci noi n'am putut şti cum

le este lucrul, ci ei s'au învoit și v'au luat pe cartea noastră, *să-i judecați* și să le luați sama pentru acea moșie Crăciuneasa; de care lucru vă scriem megieșilor să căutați să vă strîngeți toți la un loc, să le citiți cărțile și zapisele, și s'au învoit megieșii amîndoi să vă strîngeți acolo înaintea lui Dumitru părcălabul ot tîrgul Jiului, să adeveriți, să vedeți avut'au Stanilă treabă în moșia Moldovanului au n'au avut; foarte bine să socotiți și să nu fățăriți cumva, și cu frica lui Dumnezeu să adeveriți, și pre ce veți adeveri, să le faceți și zapis stătător» [59]. Ce sunt acești 12 megieși cărora domnul le deleagă o judecată? Caracterul lor este cam greu de determinat. Judecători curați nu sunt, căci atunci ce nevoie ar avea să se adune înaintea părcălabului? Și cu toate acestea ei sunt mai mult de cît niște simple jurători, de oare-ce ei nu mai jură pentru dreptatea uneia din părți, ci au să cerceteze cărțile și zapisele, și au să rostească o judecată, pe care domnul le o recomîndă să fie *nepărtinitoare*. Nu se spune în document, dacă megieșii aveau să jure sau nu, nici dacă jurămîntul trebuia să-l facă înaintea părcălabului.

Un alt document va lămuri încă mai bine caracterul acestor *megieși judecători*, care nu sunt *de cît o transformare românească a jurătorilor*. Acesta este de la Alexandru al III-le predecesorul lui Mihaiu Viteazul, din anul 1593. Hrisovul este dat pentru o pîră ce ridicase banul Hamza și satul Brezovenii, în potriva lui Ioan și Stoica pentru o moșie Hălinga, încă de pe vremile lui Mihnea Vodă. Spune documentul: «Intr'aceea Mihnea Vodă a dat lui Hamza și satului Brezovenii trei megieși, și lui Ioan și lui Stoica alți trei megieși, ca să întocmească Halinga cum vor

59. Arh. statului, reprodus de Dl. *Tocilescu*, l. c. p. 466

găsi ei cu sufletele lor. Iar acești șese megieși căutară și adeverină că n'are Hamza banul și satul Brezovenii nici o împărtășire cu această moșie, ce este moștenire a lui Ioan și a lui Stoica, și rămase Hamza banul și satul Brezovenii de lege înaintea Mihnei. Iar cînd a fost acum, Ioan și Stoica n'au putut să se odihnească de satul Brezovenii, poprind iarăși această moșie ce se numește Hălînga. Dar Ioan și Stoica se duseră înaintea cinstitului judecător al domniei mele, jupînul Cociban din Craiova și stătură de față. Apoi cinstitul judecător al domniei mele, a judecat și au adus pe acei 6 megieși înainte, și spuseră precum aflase ei cu sufletele lor. Așa dar acești 6 megieși iarăși deteră această moșie lui Ioan și lui Stoica ; iar satul Brezovenii nici un amestec să nu aibă în această moșie, și rămase satul Brezovenii de lege. Deci am dat și domnia mea lui Ivan și lui Stoica, ca să le fie acestă moșie ohavnică lor și fiilor și nepoților și strănepoților, și de nime să nu fie supărați, după porunca domniei mele ; iar satul Brezovenii, dacă bănuește năpăstuire, să iee 12 megieși» [60].

Și aice videm niște megieși însărcinați cu judecata, ca și în documentul precedent; dar se vede mult mai clar că acești judecători nu sunt de cît jurători modificați. Astfeliu după ce se rostesc acești megieși, hrisovul spune și *rămase satul Brezovenii de lege înaintea Mihnei*, ceea ce ne arată învederat că judecata se urma înaintea lui Mihnea, și că megieșii fusese numai delegați cu cercetarea ei. Brezovenii însă nelăsînd în pace pe Ivan și pe Stoica și cuprinzîndule din nou moșia, aceștia vin înaintea banului de Craiova, care nu le mai dă legea de jurători ce o

60. Document publicat pentru prima oară în Foaia societății Românismului, anul II. 1871, p. 33.

avuse odată, ci chiamă numai pe megieşi înaintea lui şi-i întreabă, şi ei mărturisind cum au spus mai înainte, se recunoaşte dreptatea lui Ioan şi Stoica din nou, întărindu-se judecata banului de către domnitor. Dovada cea mai invederată, că acea comisie de judecată nu era de cît nişte jurători modificaţi, este încă împrejurarea că *domnul lasă Brezovenilor dreptul de a cere lege preste lege, 12 megieşi, dacă nu sunt mulţămiţi.*

Astfeliu lucrase şi prelucrase spiritul poporului romîn acel aşăzămînt străin al jurătorilor, de nu rămăsese acuma din el decît numele, iar fiinţa lui era cu totul schimbată. Din nişte sprijinitori ai unei susţineri individuale, întrebuinţaţi numai la afaceri penale, spre a se curăţi de o învinuire, Romînii aplicîndu-i la daraverile civile, făcuse din ei un aşăzămînt juridic însemnat, care sluji timp de veacuri la rezolvirea tuturor pricinelor. Se creară forme şi dispoziţii noue, care să facă acest aşăzămînt destoinic a îndeplini noul rol atribuit lui de poporul romîn, şi de sigur că dacă documentele noastre cunoscute asupra lui ar fi mai numeroase, s'ar putea desface din ele o întreagă jurisprudenţă.

Insemnată este mai ales forma de pe urmă studiată de noi, în care jurătorii sunt schimbaţi în o *comisiune de anchetă, însărcinată chiar ea cu judecata pricinei.* Aici ajunsese Romînii la o formă sănătoasă, care putea, desvoltîndu-se, să aducă cele mai fericite roade, să dee naştere *la o judecată prin popor*, asemenea aşăzămîntului englez al juraţilor, desvoltat şi dînsul tot din asemenea comisiuni de anchetă[61]. Din un aşăzămînt vicios şi fără putinţă de a se sus-

61. Vezi asupra acestei origini a juraţilor în Anglia, *Biener*, Das englische Geschworengericht. Comp. studiul nostru asupra jurătorilor în *Conv. lit.*, VIII, p. 137—147.

ţinea mult timp, ca acel al jurătorilor, Romînii ajunsese a forma prima treaptă a celei mai înalte şi mai folositoare instituţiuni juridice. Cu o desfăşurare mai puţin furtunoasă a istoriei lor, ce ar fi învoit pacînica desvoltare a aşăzămintelor lor, această formă a judecăţei ar fi dat poate şi la ei nişte rezultate vrednice de imitat. O sămînţă, chiar ră, căzuse pe pămîntul mănos al unei minţi înzestrate cu un puternic simţimînt juridic, dar firesc moştenit de la strămunii Romani, care desvoltase această parte a conştiinţei omeneşti într'un grad neasămănat. Era deci firesc lucru ca arborele răsărit din ea să poarte roade bune, datorite sucului cu care dînsul fusese hrănit.

Aşăzămîntul jurătorilor, astfeliu precum el s'a desvoltat la poporul romîn, este deci un product curat naţional. Totuşi fiind că originea lui este străină, să căutăm a descoperi de unde au fost împrumutate primele lui forme.

Analogiile aduse de noi mai sus între aşăzămîntul romîn şi acel german al jurătorilor, nu mai poate lăsa nici o îndoială unde trebue căutată orginea lui, şi ar rămînea numai de explicat, cum a putut Romînii să împrumute aşăzămîntul unui ńeam de oameni, cu care nu au venit aproape nici odată în atingere directă [62].

---

62. Dl. *Hasdeu*, în Arhiva istorică III, p. 145—156 şi Dl *Tocilescu*, în Foaia societăţei Românismului, I, 1870, p. 463 şi urm. şi 503 şi urm. se încearcă de a dovedi două lucruri peste putinţă: mai întăi că jurătorii romîni nu ar fi în toate cazurile de cît nişte juraţi; apoi că atare instituţie ar fi fost moştenită de Romîni de la poporul Romanilor, de la care ar fi împrumutat între celelalte popoare europene numai acel al Englejilor. Am arătat cazul excepţional în care se pot asemăna jurătorii noştri cu juraţii engleji. Cît despre faptul că juriul sau jurătorii (pentru dl. *Hasdeu* cît şi pentru dl *Tocilescu* lucrul e tot una), ar fi un aşăzămînt roman, *care nici odată nu ar fi fost cunoscut de popoarele germane*, asemene părere este atît de protivnică acelei a unanimităţei cercetătorilor instituţiilor juridice, în cît credem de prisos a o mai combate cu de amănuntul. Este admis ca un adevăr neîndoielnic de către toate autorităţile în materie de drept, că sistemul roman de judecată se deosebea radical de acel

Greutatea însă dispare de îndată ce întîlnim co-jurători și la popoarele slavone, care încunjurau pe Romîni și anume atît la cei de sud, precum la Bulgari, Sîrbi și Croați, cît și la cei de la nord, precum la Poloni, Boemi, care ei înșii au împrumutat acest așăzămînt de la popoarele germane cu care venise în atingere.

Astfeliu în zaconicul lui Stefan Dușan, regele Sîrbilor, din anul 1348, găsim asupra jurătorilor următoarele prescrieri: «de acum înainte să fie jurămînt și pentru puțin. Pentru un lucru mare să fie 24 de jurători (поротцы); iar pentru o afacere mică 12; iar pentru un lucru mic 6, dintre care nici unul să nu fie rudă sau neprieten cu vre-unul din împricinați. Și acești jurători să nu aibă dreptul de a împăca, ci numai de a justifica sau condamna. Și flecare jurămînt să se facă în biserică și să-i aducă la jurămînt preotul îmbrăcat în vestmintele de slujbă. Și la jurămînt să fie crezuți aceia pentru care mai

---

german, cel întăi primind ca justiția să fie rostită de organele statului, cel de al doile făcînd din ea o atribuție a poporului. Juriul este deci de origine germană; de aceea s'a și desvoltat el la poporul acela ce au fost mai puțin supus de cît toate celelalte înriurirei romane, la acel englez. (Dl. *Hasdeu*. l. c., p. 151, crede din contra că Anglia „ar fi singura țară germană pe jumătate latinizată prin limbă și obiceiu ??). Juratii însă nu au a face cu jurători de cît la noi în țară, unde am văzut cum, din o desvoltare particulară, jurătorii noștrii păreau meniți aș da naștere și la Romîni așăzămîntului Juraților. La popoarele germane, care singure au produs și jurătorii (sistem de dovedire în procese de natură subiectivă și deci direct protivnic acelui roman cu caracter obiectiv) și juratii, aceste două forme nu s au confundat și nu pot fi amestecate una cu alta,—mai ales după numeroasele studii făcule asupra lor.—de cît de cine nu le cunoaște. Dl. *Tocilescu* merge mai departe. Pentru a dovedi existența juraților la *frații neolatini* din apusul Europei, aduce texte din capitularele lui Carol cel Mare, din legea Francilor Salici, legea bavareză și aceea a Alamanilor. (Foaia soc. Rom., 1870, p. 513). Aceste sunt însă *izvoare germane, deși sunt scrise latinește* și deci dovedesc tocmai ceea ce Dl. *Tocilescu* vroește să denege, existența jurătorilor la Germani, și nu pot nici într'un caz sluji spre a îndreptăți încheierea articulului D sale asupra *juriului* la Romîni: „din toate cîte am zis pănă aice esă în relief: *Latinitatea neamului nostru*". Numai pe instituția germană sau germano-slavă a jurătorilor, nu se poate întemeia această latinitate, de altmintrele sigură și nerăsturnabilă. Pentru autorii [illegible] Kampulun numa Ghibănescu Cercet. lit. VI. 1872 p. 237 vede adevăratul caracter și origine a Jurătorilor.

mulți vor jura și mai mulți îi vor justifica. Precum fusese lege la bunul împărat, la sîntul rege, să fie boierilor mari boieri mari jurători și oamenilor de mijloc cei de o potrivă lor și la ceilalți iarăși cei de o potrivă să le fie jurători“ [63].

De asemene găsim și în Croația așăzămîntul jurătorilor, în așa numita lege a Vinodului din anul 1280, care prevede că „fiind înaintea curței proces pentru furt, dacă cei ce vorbesc în cauză și acuzatorul nu au marturi contra acuzatului, atunci acuzatul se admite la jurămînt, pentru violență el și încă 24 de jurați, iar pentru furt numai 12 jurați, iar pentru furt din sat și pentru arderea bucatelor și pentru răpirea nocturnă a fînului așăzat în stoguri, pentru asemene fapte acuzatul va jura numai cu 6 jurați. Și încă dacă se va silui o femee și nu vor fi fost marturi pentru acea siluire, va decide un juriu compus din femei“.

In Boemia întîlnim de asemenea curățirea unui om de învinuirea adusă asupra lui prin credința adică prin jurămîntul vecinilor săi [64].

In Polonia citām cazul reginei Sofia, soția lui Vladislav Iaghello, acuzată de soțul ei pentru adulter, care se curăță de această învinuire jurînd ea și cu șepte nobile și cinstite femei [65].

---

63. Studiul D-lui *Hasdeu* asupra zaconicului lui Stefan Dușan, în Arh. ist., III p. 145.

64. Citate de Dl. *Hasdeu* în studiul amintit în nota precedentă p. 150—151.

65. Histoire des roys et princesses de Pologne contenant l'origine, progrès et accroissement de ce royaume depuis Lech, premier fondateur d'icelluy jusques au Roy Sigismond Auguste dernier décédé, avec les illustres et excellents faits des dits Roys et Princes tant et paix qu'en guerre composée en latin et divisée en XX livres par noble et magnifique sieur *Jean Herburt de Fulstin*, castellan de Sarava, capitaine de Premislie conseiller du dict royaume de Pologne, à présent l'un des ambassadeurs d'icelluy en France. Traduite du latin en françois et dedicé au roy de Pologne. à Paris 1573 p. 144 : que la royne se purgea moyennant son serment et de sept nobles et preudes femmes'. Această carte foarte rară mi-a fost comunicată de dl Mateiu Cantacuzino din Iași. — Mai multe amănunțimi asupra jurătorilor la Slavi vezi în lucrarea lui A. V. Jovetium Institutiones jurisconsulti ... Lucr. cit., XXXIII, 1845 p. 429 și urm.

Jean Herburt de Fulstin, Cracovia 1571 p. 144

Este probabil că această instituție a jurătorilor se va fi aflat și la Bulgari, și astfeliu încunjurînd ea pe Romîni din toate părțile, se înțălege ușor cum a putut pătrunde și în obiceiurile lor.

Astfeliu era sistemul dreptului ce exista în vechime la poporul romîn, alcătuit din izvoare deosebite, tradițiuni de drept roman, amestecate cu instituțiuni slavone sau germano-slave, toate însă fierte și mestecate de simțul juridic al poporului romîn și prefăcute cele mai multe in așăzăminte originale. Traiul lor însă nefiind închegat în formele hotărîte a le concepțiilor fixate prin scrisoare, ele păstrau un caracter șovăitor care se schimba de astăzi până mîni, adăogînd încă un element de nesiguranță la toată viața acelor timpuri. Față însă cu lipsa cea mare de cultură ce caracterizază vremile mai vechi ale istoriei romîne, asemene drept obicĭnuelnic era singurul ce se putea mănținea, și de aceea vom videa că încercările de codificări scrise a le lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu nu fură mai nici odată aplicate, și că poporul romîn urmâ înainte a-și lua îndreptarea sa juridică tot de la vechiul obiceiu al pămîntului.

3. BRESLELE

Una din creaţiunile cele mai interesante a le obiceiului pămîntului era fără îndoială organizarea *breslelor*, în Muntenia *stărostii* care au existat, în ţările romîne până la convenţia din 1858. Desfiinţîndu-se prin ea toate scutirile şi *monopolurile* de clasă, s'a pus cuţitul la rădăcina breslelor, dînd cea de pe urmă lovitură acestei instituţiuni ce fusese slăbită încă de mai înainte. Desfiinţarea breslelor a ruinat cu totul pe industriaşii indigeni în favoarea celor străini. Este de netăgăduit că, de şi aşăzămîntul avea nevoie de modificări spre a fi adaptat la timpurile noastre de dreptate şi egalitate, totuşi păstrarea lui ar fi slujit la ocrotirea muncei pămîntenilor.

Breslele erau nişte întovărăşiri ale meseriaşilor pe cît se putea de acelaş feliu, în scopul de a-şi apăra interesele muncei lor. Numai cînd numărul meseriaşilor de acelaş feliu nu era îndestulător, se întovărăşiau mai multe bresle, în terminul timpului se înfrăţiau. Aşa fac breslele din Roman ale blănarilor, cojocarilor, bărbierilor, abagierilor şi croitorilor [1]. Din potrivă găsim în Iaşi că breasla ciubotarilor se despărţeşte de acea a tălpălarilor cu care era unită mai înainte [2].

---

1. Catastihul acestor bresle înfrăţite, întărit de episcopul Atanasie în 1724, în *Melchisedek*. Chron. Romanului. II, p. 9—20. Comp. Studiul D-lui *V. A. Urechie* Din istoria breslelor. Convorbiri literare, XXII, p. 793 şi urm.
2. Catastihul breslei ciobotarilor din Iaşi, întărit de Gavril mitropolitul

Catastihurile breslelor ce ni s'au păstrat, de și se referă la unele bresle anumite, conțin totuși dispoziții izvorite din un spirit comun care le însufleția pe toate. Acele de căpitenie a căror nevoie dăduse chiar naștere așazămîntului, se refereau la ocrotirea meseriei. Catastihul ciobotarilor din Iași prevedea în această privire ca să nu se poată așăza meșter ciubotar străin în Iași, fără a plăti starostelui breslei 5 lei *bărbința*[3]. Tot așa și cînd o calfă devenia meșter. In Roman taxa de plătit era mai mică, după cum era orașul și alișverișul, anume doi i pol lei pentru așăzarea meșterului străin și unul pentru calfă[4]. De asemene era oprit a se face concurență ciubotarilor de loc cu marfă adusă de aiure, care se putea vinde numai dacă se plătea către breaslă 2 bani de părechea de ciubote; iar în cazul cînd se vindea asemene marfă pe ascuns, starostele era îndreptățit a o lua toată pe sama breslei. Și meșterul ce cumpăra asemene producte străine spre a le desface era supus la globire. Cumpărarea de ciubote produse de breslași era din potrivă învoită ori-cui, chiar și străinilor, Armenilor și Jidovilor în deosebi; însă ei nu aveau voie a vinde marfa cumpărată în oraș, ci trebuiau să o ducă spre vînzare în alte tîrguri, bine înțăles de acele mai mici în care nu erau organizate bresle și mai ales în sate[5], căci de altfeliu s'ar fi

---

Moldovei în 9 Noemvrie publicat în Uricariul XIV, p. 1–7. Reîntărit de mitropolitul Veniamin în 1814. idem. p. 8–9, și de Ioan Sandu Sturza în 1821 Noembrie 17. idem, p. 10—29.

3. *Bărbința* însamnă astăzi la țăranii de la munte o putinică cu brînză. Cuvîntul vine de la ungurescul *Berbence* = cutie, putină. Vezi *Cihac* Dictionnaire d'Etymologie daco-romane, II, p. 481. La origine deci bărbința era darea unei putini de brînză, care se schimbă la urmă în bani. Vezi și *Melchisedek*, l. c. p. 13, nota.

4. Catastihul breslelor din Roman, idem, p. 13.

5. Intr'un document din 1448, Petru Vodă dărueşte mănăstirei Pobrata toți cojocarii și alți meșteri din satele Ciulinești. Ghereștenii și Roșca, ca să fie venit numai mănăstirei. Se vede că acești cojocari și meșteri nu alcătuiau o breaslă.

lovit și acolo de aceleași piedici. Cumpărătorii străini însă nu aveau voie să se îndrepte către ciubotari, spre a-și face cumpărăturile, ci numai către staroste, care făcea o repartiție a cumpărăturei asupra tuturor ciubotarilor, sau pe rînd asupra unei părți din ei, pentru ca fie-care breslaș să se folosască din acel alișveriș. Dacă se proceda altfeliu, se expunea atît vînzătorul cît și cumpărătorul la certare și globire. Tot așa erau puse oare-care îngreuieri pe cavafi, adecă pe negutitorii de încălțăminte, fiind îndatorați aceștia a da pe an cîte $^1/_2$ ocă de ceară la praznicul breslei ciubotarilor; iar ciubotarul ce vroia să se facă cavaf trebuia să dee cîte o ocă de ciară. Tovărășiile între cavafi și ciubotari erau încă pedepsite, și anume cavaful cu 5 ocă de ceară iar ciubotarul cu globire. In sfîrșit pentru a nu încăleca o breaslă pe alta, fie care din ele erau ținute a se îndeletnici numai cu producerea ei specială. Bună oară ciubotarii erau opriți de a produce obiecte de cizmărie precum iminii sau opinci, fiind mărginiți numai la lucrarea ciubotelor [6].

Și negutitorii erau întocmiți în bresle, care căutau să le apere interesele în două direcțiuni: mai întăi în contra concurenței negutitorilor străini, ce vineau cu mărfuri de peste hotar. Așa un hrisov al lui Alexandru Mavrocordat din 1783, care întăria numai un vechiu obiceiu, dispune ca negutitorii străini care nu vor fi cu locuință aice în țară și vor aduce marfă, să li se pună soroc să aibă a-și vinde marfa cu diridicata, iar să nu aibă voie a vinde marfa lor cu cotul sau cu cumpăna, afară de lucrurile de mîncare, pe care să le vîndă cum vor putea. Prin asemene măsură se constrîngeau pe negutitorii străini, a-și vinde mărfurile la acei pămînteni, care apoi des-

6. Toate aceste orînduiri în Catastihul ciubotarilor în Uricariul, l. c.

făceau cătră public mărfurile cumpărate de ei cu toptanul, în tocmai ca și cum ei s'ar fi aprovizionat cu marfă din țările străine. Apoi chiar din această marfă vîndută cu dirîdicata negutitorii străini trebuiau să dee $^1/_2$ de leu la 100 cătră breasla negutitorilor, ceea ce constituia încă o mică protecție și pentru industria națională, peste vama de 3 % pe care o plătiau mărfurile străine la întrarea în țară[7]. Pe lîngă aceste măsuri proteguitoare contra concurenței străinilor, chiar în țară erau mărginite drepturile negutitorilor, spre a nu 'și dăuna unii altora. Așa nimene nu putea deschide dugheană de *marfă subțire* (lipscănie și obiecte străine), «nici pămînteni, nici din Armeni, nici din Jidovi, fără știrea starostelui și a fruntașilor breslei». † Se vede deci că în privirea mărfei celei subțiri, străinii șăzători în țară, precum Armenii și Evreii aveau voie să deschidă prăvălii, de și nu erau admiși în breasla negutitorilor, care nu-i putea primi și din motive religioase, precum vom vedea-o în curînd. Negutitorii de marfă subțire erau și ei apărați în interesele lor, prin faptul că nu era învoit abagerilor, băcanilor și rachierilor, a vinde în dughenile lor marfă subțire, afară numai de aceea ce le este trebuința». Mai era apoi oprit și comerțul ambulant, dispunînd acelaș hrisov ca «desăgarii (adecă cei ce duceau mărfurile în desăgi) ce umblă cu marfa de vînd prin sate, fiind că aduc împedecare la alișverișul negutitorilor și pricinuesc și păgubire vămei gospod, făcînd tot feliul de meșteșuguri, de ascund marfa de vamă, să fie opriți a mai umbla cu marfă prin sate, ci așăzîndu-se prin

7. Vama de 3% fusese introdusă în țările romîne după acea percepută de Turci de la mărfurile străine Pentru Moldova se vede această chiar din tratatul încheiet de Petru Schiopul, cu regina Elisabeta de Anglia în 1588. Vezi vol II. p. 150, nota 58.

† alte măsuri proteguitoare contra străinilor a vedi și catastihul Bucureștilor de la 1831 care prevede ca „nimeni și cu poată primi ucenici la învățătura meșteșugului din lăuntri străini și armeni cari n-au voie [illegible] decît a meșteri a Bucureș- din alt oraș, ori Jidovi, pentru ca nu [illegible] și a întinde acestă [illegible] breasle prin mănăstiri și [illegible] nu străini aunt bine așezați [illegible] ori [illegible]"

11 vi Vezi [illegible] atât mai cu [illegible]

tîrguri, să aibă voie a negustitori ; iar de la iarmaroace să nu fie opriți»[8].

Breslele însă mai urmăreau încă și alt scop, pe lîngă acel al apărărei intereselor industriale. Ele mai erau societăți de ajutor mutual puse sub scutul religiunei. Fie-care breaslă avea o *cutie* a sa, adecă o casă, în care se adunau bani din contribuții legale sau gloabe. Așa știm că breasla negustitorilor din Iași avea ca venituri a le cutiei sale următoarele : «5 lei la sută din banii ce va avea să dee un negustitor altui negustitor după judecata starostelui, din care doi pol lei să fie venitul starostelui iar doi pol lei să se pue la cutie ; iar de se vor implini prin *marafetul* vătafului de aprozi, să dee împlinează acei negustitori 10 la 100, din care 9 părți să fie a vătafului și 1 a starostelui». Se mai punea la cutie și jumătate din cei 60 de bani la suta de lei percepuți de la vînzările mărfurilor străine, cealaltă jumătate alcătuind venitul stărostiei. De asemene și jumătate din toate gloabele impuse negustitorilor din deosebite motive.

Banii adunați la cutie «slujiau pentru a se ajuta pe cei cuprinși de nevoie și de sărăcie dintre negustitori, dîndu-li-se pe cît se găsia cu cale de staroste și de fruntași, însă prin știrea breslei», adecă după o convocare și hotărîre a adunărei breslașilor[9].

Fie-care breaslă era pusă sub patronajul unui anume sfînt, pe care 'l prăznuiau la ziua lui. Așa breslele înfrățite din Roman prăznuiau pe sfinții archangheli Mihail și Gavril ; breasla ciubotarilor din Iași sărba ziua înălțărei lui Hristos. Spre ținerea prazniculni se percepeau atît taxe cît și amenzi, une-

8. Hrisovul lui Alexandru Mavrocordat din 1783 Septemvrie, în Uricariul II, p 37—42.

9. Toate aceste științi culese din acelaș hrisov din 1783.

ori în formă de ceară de albine, pentru luminările trebuitoare, precum am văzut mai sus. Breslele mai bogate întreţineau chiar cîte o biserică, precum bună oară curălarii din Iaşi, biserica ce poartă şi astăzi numele lor de biserica *Curălarii*, şi talpalarii alta numită şi acum biserica *Talpalarilor* [10].

Acest caracter religios al breslei făcea de ele erau puse sub privigherea nu a puterei lumeşti ci a celei bisericeşti. Toate catastihurile lor sunt întărite de mitropoliţi şi episcopi, mai arare ori de domn [11]. Starostele bună oară pentru abaterile lui nu putea fi pîrît, la judeţul lumesc «ci numai la sfinţia sa părintele episcopul, care 'l va certa şi'l va globi după cum îi va fi vina; iar de'l vor trage fraţii pre staroste la judeţul mirenesc fără de ştirea sfinţiei sale părintele, să certe pe fraţi pentru vina aceasta [12].

Organizarea lăuntrică a breslei era foarte simplă. In fruntea ei stătea starostele asistat de un sfat al fruntaşilor, care hotăria toate afacerile breslei. Aşa el declara pe un calfă de meşter, el privighea ca măsurile cu care vindeau neguţitorii să fie drepte ca să nu să introducă prin ascuns marfă în oraş, să nu se asocieze unii meşteri cu neguţitorii în dauna celorlalţi. El judeca toate daraverile între neguţitori şi regula rapoartele atît pacinice cît şi de judecată între meşteri, calfe şi ucenici. Starostele avea un venit destul de bun, de oare ce am văzut că toate încăsările făcute de breaslă se împărţeau în două, din care o parte se cuvinea starostelui, cealaltă cutiei breslei.

Starostele se alegea de breaslă sub privigherea

10. Vezi catastihul breslelor din Roman în *Melchisedek*, l. c. p 11 şi acel al ciubotarilor din Iaşi Uricariul. XIV, p. 8 şi 10.
11. Aşa acel din 1821 întărit de Ioniţă Sturza Uricariul XIV, p. 10. Toate celelalte se află întărite de feţe bisericeşti.
12. Catastihul din Roman, *Melchisedek*, p. 12.

mitropolitului sau a episcopului. Așa la 1775 aflăm că Ioan Petrea a fost pus staroste cu voia breslei și a tuturor ciubotarilor, iar la anul 1784 venind înaintea mitropolitului meșterii breslei din breasla ciubotarilor, au arătat că cu voia și primirea tuturor au ales pe Constantin sin Ene Vișan ca să le fie staroste[13]. In această neatîrnare a breslei de puterea lumească și punerea ei sub scutul bisericei, stătea tăria organizărei breslelor. Se înțălege de la sine că breasla nu putea învoi întrarea oamenilor de altă religiune în sinul ei, din motivul că biserica nu putea tolera ca să se pîngărească sărbările ei prin oameni de altă credință[14]. De îndată ce se atinse atare autonomie și mai ales alegerea starostelui de către acei interesați a apăra trebile lor, se aduse breslelor o lovitură din care ele nu se mai rîdicară.

Negutitorii apoi, și după cît se vede și meșterii, erau apărați de o mulțime din greutățile ce apăsau asupra poporului[15]. Astfeliu din condicile vistieriei rămase de pe timpul lui Brancovanu pe cît și din epoca Fanarioților, se vede că negutitorii nu plăteau dare decît de două ori pe an, la sfîntul Gheorghe și la sfîntul Dimitrie, și din documentul lui Alexandru Mavrocordat din 1783 se vede că ei erau scutiți de cai de menzil (poșta turcească); de asemene erau liberați de a da găzduire, așternuturi sau arămuri pentru musafiri[16].

Cu toate că documentele din care am extras și-

13. Uricariul XIV, p. 19.

14. De aceea însă străinii de aceeași religie cu pămîntenii precum Bulgarii și Grecii, erau ușor primiți în bresle. Vezi d. e. primirea unui Grec străin între negutitori din Iași, făcută cu primirea tuturor celorlați negutitori, prin un zapis din 1777. Uricariul, X, p. 78.

15. Zicem și meseriași, fiind că răspunsurile divanului Moldovei la întrebările guvernului bucovinean din 1782, Uricariul XI, p. 263, spune că tîrgovățul țăran birnic nu are deosebire de ceilalți țărani *afară de bresle*".

16. Uricariul II, p. 42. Condicele vor fi studiate la locul cuvenit.

inţele asupra organizărei breslelor sunt toate din veacul al XVIII-le, nu poate fi nici o îndoială că aşăzămîntul este mult mai vechiu. Catastihurile ce ne au rămas d'intre anii 1724—1821 sunt reînnoirea altora mai vechi, după cum ne spune episcopul Romanului Atanasie în întăritura catastihului breslelor din oraşul săŭ (1724) căci că şi noi am aflat catastihul breslei aceştia *fiind învechit, s'au înnoit*, aflînd acel rîsipit, întru carele a cîţi-va arhierei iscălituri s'au găsit, şi anume a lui Ioan 1654, Dosoteiu, 1659 Anastasie 1651 şi Benedict 1641». Se vede deci că breslele arătate prin catastihul din Roman existau in acel oraş încă de pe la începutul vecului al XVII-le. De asemene se află un alt catastih al breslei blanarilor şi cojocarilor din Suceava, *înnoit* de robul lui Dumnezeu Ioan vornic de Suceava pentru sufletul reposatului rob al lui Dumnezeu Enache Barbă-lată (starostele?) şi pentru sufletele urmaşilor lui, în zilele cuviosului şi iubitorului de Hristos Ioan Stefan Petrea (Petriceicu) Voevod şi ale arhiepiscopului Dosofteiu mitropolitul Sucevei la anul 7181 (1673), Ianuarie în 17[17]. Şi acest catastih din Suceeva din 1673 este arătat ca reînoit şi deci urcă existenţa breslelor blanarilor şi cojocarilor mult mai sus decît data lui. Documentele ce le posedăm ne învoesc urmărirea existenţei breslelor cel puţin până pe vremile lui Petru Rareş (1527-1546). Anume existau pe lîngă breslele de meseriaşi şi neguţitori şi alte asociaţiuni purtînd tot numele de bresle, de şi nu aveau de apărat nici un interes industrial. Intre alte bresle curioaze era şi acea a mişăilor sau calicilor din Iaşi. Mai multe documente relative la această breaslă vorbesc cu toatele de un loc hărăzit ei de către Petru

16 bis. Melchisedek. Episc. Romanului II, p. 8.

17. Se află în original în Biblioteca Academiei romîne.

Rareș și Ileana doamna, dovadă despre existența breslei mișăilor pe timpul fiului lui Ștefan cel Mare [18]. De și din materialul cunoscut până acuma nu se pot urmări breslele mai sus de veacul al XVI-le, nu poate fi supus îndoielei că ele trebue să fie tot așa de vechi în țările romîne ca și întemeierea orașelor și deci a industriilor, prin urmare anterioare pentru unele chiar înființărei statelor romîne.

Originea lor trebue căutată ca și acea a multor altor așăzăminte în obiceiurile popoarelor slavone cu care poporul romîn venise în atingere, ceea ce se vede din numele ce i se dă: *breaslă* care nu este decît schimbarea românească a cuvîntului slavon greu de pronunțat pentru Romîni de *bratstvo* = frație, de la brat } = frate [19]. Așăzămîntul se întîlnește la toate popoarele în veacul de mijloc și pare a-și avea originea cel puțin pentru unele corporații în colegiile romane. Astfeliu corporația negutitorilor pe apă din Paris pare a-și avea originea în colegium nautarum al vechei Lutețe [20]. Totuși să nu ne închipuim că aceste asociațiuni sunt pretutindene de origine romană. Ele se întîlnesc din timpuri vechi și la popoare ce nu venise în atingere așa de apropiată cu poporul roman, precum în Scandinavia sau Rusia. Ele sunt mai mult un așăzămînt izvorît la toate popoarele din nevoi identice, acele de a proteguì munca lucrătorului și a încuraja producerea industrială.

---

18. Documentele breslei calicilor în Uricarul V, p. 307 – 325. Tot în feliul breslei calicilor se constitue mai tîrziu breslele Jidovilor, care aveau de scop nu protegurea lor ca industriași ci mai ales interesele lor religioase. In acest sens și nu în acel de adevărate bresle (cum pare a o face Dl *Schwartzfeld*, în analele societății izraelite Iuliu Barasch, I. 1887. p. 55), trebue înțăleasă breasla Jidovilor.

19. Vezi Miklosisch. Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae, 1862; bratstvo = fraternitas. In întroducerea slavonă la catastihul din 1673, (vezi mai sus, nota 16), se află de mai multe ori cuvîntul bratstvo pentru breaslă.

20. *Hubert-Valleroux*, Les corporations d'arts et métiers et les syndicats professionels en France et à l'étranger, Paris 1885, p. 5.

La Romîni, s'ar putea crede că ele s'ar fi moștenit direct de la Romani, de oare-ce am întîlnit în Dacia romană viața colegiilor înflorind cu atîta putere[21]. Intr'adevăr colegiile romane oferă o puternică analogie cu breslele vremilor mai noue. Aceeași întovărășire a unei meserii sau îndeletniciri comune spre apărarea mutualelor interese; aceeași punere sub scutul religiei și cultivare a unei divinități la Romani, a unui sfînt la Romînii creștini; același scop de ajutor mutual pentru membrii scăpătați ai întovărășirei; în sfîrșit aceleași praznice în comun, la Romani pe iarbă verde la 1 Maiu, la Romîni mai evlavios în onoarea sfîntului sărbătorit.

Cu toată această puternică asămănare, noi credem că viața colegială romană a trebuit să dispară din Dacia în vremile năvălirilor, cînd noul feliu de traiu al poporului romîn, dedat cu osebire păstoriei, nu mai avea trebuință de ocrotire colegială. Prin puterea împrejurărilor trebui deci ca să se stîngă și viața colegiilor, precum dispăruse acea de stat romană, precum dispăruse orașele romane. Cînd putură renaște vechile colegii sub forma și numele cel nou al breslelor? Numai atunci cînd se închiegă în Dacia iar o viață pe deplin așăzată, cînd se întemeiară iar orașele și cu ele nevoi industriale. Aceasta se întîmplă, cum am văzut, în vremea stăpînirei bulgare în Dacia și în legătură cu poporul slavon. Apoi chiar organizarea primitivă a țărilor romîne făcîndu-se tot sub influența bulgaro-slavă, credem că asociațiunile de meseriași și negutitori care erau cunoscute Daco-Romanilor din timpurile stăpînirei romane, au fost *reîntroduse* la ei sub forma slavă a *breslelor*, după cum o indică numele lor.

Să nu credem că corporațiile avură în țările ro-

21. Vol. I, p. 229—238.

mîne acelaș rol puternic de care se bucurară în apusul Europei. Aici ele alcătuiau o putere politică însămnată care dădu în curînd burghezimei ce le compunea îndrăzneala de a lupta cu domnii feudali, și a căuta în legătură cu autoritatea regească zdrobirea feudalismului. Întreaga renaștere a vieței apusene se razimă în definitiv pe corpul burghezimei care era împărțit și prins în deosebitele corporații. Din rîndurile lor eșiră armatele viteze care fură spre cel mai mare ajutor puterei regești spre răpunerea neascultătorilor seniori; tot din rîndurile lor se recrutară legiunile de învățați, de oameni de știință, de artiști care prin ideile și lucrările lor transformară societatea veacului de mijloc.

Rolul acest însămnat al corporațiilor în orașele apusene se explică prin feliul îndeletnicirilor lor. Ele se desvoltară odată cu producerea industrială și crescură în putere amăsurat cu atare producțiune. Fiind că industria au jucat un rol puternic în apusul Europei, ea atrăgea la dînsa un număr mare de oameni, între care multe inteligenți, și de aceea și rolul clasei reprezentate prin ea, burghezimea și corporațiile ei, au avut o înrîurire însămnată asupra mersului desvoltărei. In țările Europei răsăritene, în Polonia, Rusia și în acele ale Rominilor, rolul industriei fu tot deauna mic, orașele puțin poporate, masa poporului, țăranii, lipsiți de lumini și absolutismul lățit peste toată suflarea, fără ca de nicăiri măcar să licurească razele unei vieți libere și demne. Dacă și breslele noastre erau autonome în organizarea lor lăuntrică, fiind puse sub scutul și autoritatea religiunei, ca elemente politice și militare erau departe de a avea neatîrnarea de care se bucurau corporațiile apusene.

Se vede că breslele erau îndatorite la procurarea de oameni de oaste cu cheltuelele lor, după cum

reiesă aceasta din un zapis de vînzare din 1665 în care se spune că «breasla butnarilor de Marăţăi (suburbie) din Piatra, anume Vasile staroste de butnari şi Ionaşcu Dicu ot tam (de acolo) şi Acsinte ot tam şi Toader a doamnei ot tam i brat ego (şi fratele lui), Vasile şi Dumitraşcu sin Cazacul şi Dumitraşcu sin Dicul şi Vasile sin Isac, scrim şi mărturisim că am vîndut nişte delniţi (pămînturi) ce au fost a noastre, a butnarilor, mănăstirei Bisericanilor, cînd au trimis Dabija Vodă pe Constantin Bantăş şi pre Constantin Arapu să facă oameni de oaste; deci noi ne-avînd ce face să răbdăm atîta nevoie, ne am vorovit cu toţii şi am vîndut acele delniţi Bisericanilor»[22].

De şi deci ca elemente politice breslele nu jucau nici un rol în ţările romîne, ele ar fi putut protegui munca naţională, dacă evenementele posterioare nu le ar fi săpat pe încetul, până să le răstoarne cu totul în prăpastia aceea în care s'au afundat în întregul lor toate aşăzămintele trecutului nostru[23].

22. Arh. ist., I, 1, p. 79.
23. Desfiinţarea breslelor va fi expusă în Vol VI. – Asupra Breslelor vezi și un articol din istoria breslelor de V. C. Strachin în Conv. Lit. XXIII, 1888, p. 784.

Indici

Special
breslele 151
armeni 152
sidovi
cutia breslei 155
staroste 156
breasla calicilor
din Iași 158
bratstvo 159
colegiile romane 160

4. LEGISLAȚIA LUI MATEIU BASARAB ȘI VASILE LUPU

Odată cu introducerea tiparului și cu răspîndirea mai lată a cărților de cuprins românesc, era firesc lucru de a se încerca și scoaterea la lumină a unor încercări de legiuire, mai ales pe tărimul religios, unde canoanele bisericei ortodoxe alcătuiau o parte integrantă a scrierelor sfinte.

In epoca slavonismului canoanele bisericei răsăritene erau răspîndite prin mănăstirile țărilor române, în manuscripte slavone. Intr'adevăr biserica slavă avuse îngrijirea a pune de timpuriu pe limba ei și culegerile de legiuiri bisericești, fără de care viața eclesiastică ar fi rămas lipsită de cel mai puternic al ei sprijin. Cel mai vechiu nomocanon în redacțiune slavonă este acel bulgăresc, tradus de pe originalul grecesc al patriarhului Ioan Scolarul, contimpuran cu împăratul Justinian, care traducere trebue să se fi făcut puțin timp după creștinizarea Bulgarilor. Acestei primei încercări urmează altele, o traducere sîrbească, alta rusască, etc[1].

Cel mai vechiu nomocanon slavon ce s'au reaflat între cărțile mănăstirilor române este din 1578, dăruit de episcopul Romanului Eustratie bisericei episcopale din acel oraș, și care trecu mai tărziu la mănăstirea Putna unde se află și astăzi. Un al doile

1. *Pic.* Die rumänischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinischen und slavischem Recht, Prag, 1886, p. 6

manuscript cuprinzător de legi bisericești fu copiat după stăruințele mitropolitului Moldovei Teofan în 1618. care manuscript au aparținut întâi mitropoliei de Suceava, după aceea a fost dat mănăstirei Bistrița. Un al treile exemplar copiat de călugărul Mateiu în 1636 se găsea mai înainte la mănăstirea munteană a Bistriței [2].

Pe timpul lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu se puseră și de aceste cărți de legiuire bisericească pe românește, după cum trebuia să se facă, de îndată ce așa se urmau cu alte cărți ale religiei creștine. Pravilele ămbilor domni nu sunt deci niște lucrări de legiuire românească, ci tot traduceri din altă limbă, precum a fost aproape toate producțiile literare care au început a se răspîndi pe calea tiparului. Nou este nu aflarea însăși a acestor texte, care existau și mai înainte în limba slavonă, ci punerea pe limba romînă și înmulțirea lor prin mijlocul tiparului.

Pravilele aceste sunt în număr de trei, după rîndul vechimei lor, anume: Pravila cea mică a lui Mateiu Basarab, tipărită în mănăstirea Govora în 1640; Cartea românească de învățătura pravilelor împărătești a lui Vasile Lupu, tipărită în mănăstirea Trei-Erarhilor în anul 1646 și Pravila cea mare sau Indreptarea legei a lui Mateiu Basarab, tipărită în Tîrgoviștea în 1652. Prin urmare sunt două în Muntenia și una în Moldova.

Cea mai veche din ele, Pravila cea mică a lui Mateiu Basarab este tradusă din limba slavonă de călugărul Mihail Moxalie, acelaș cu Mihail Moxa pe care'l vom afla scriind o schiță de istorie universală [3]. El face traducerea pravilei după îndemnul epis-

---

2. Idem, p. 8. Ambele aceste de pe urmă *Pravile* se află acuma la muzeul din București.

3. Vezi mai jos sub Cap. IV, II, No. 3

copului Teofil de la Rîmnicul Vîlcei care'l pusese să alcătuiască și istoria lumei. Că pravila cea mică a fost tradusă din slavonește se vede de pe mai multe cuvinte și fraze stereotipe păstrate chiar în textul românesc în limba originală; apoi de pe faptul că notițele care se referă la întocmirea cărței, sunt scrise în slavonește. Tipărirea ei se face sub îngrijirea tipografului Meletie Macedoneanul egumen mănăstirei Govora, împreună cu ieromonahul Stefan din Ohrida[4].

Conținutul acestei pravile este bisericesc, cuprinzînd pe lîngă învățături asupra chipului de a se face spovedania și precistania sau împărtășirea, un număr de canoane asupra deosebitelor abateri bisericești, din care mai multe ating tot odată și legea politicească, precum acele ce se referă la moarte de om, la oprirele de căsătorii între înrudiți, etc.

Celelalte două pravile, acea a lui Vasile Lupu și îndreptarea legei lui Mateiu Basarab ~~au fost scoase de pe limba grecească~~. Traducătorul Pravilei celei mari unul Daniil Panoneanul, spune în însămnarea pe care o pune în fruntea cărței că îndemnul spre această lucrare l'a căpătat de la Stefan mitropolitul Ungro-Vlahiei, el ce nu este decît «micul, prostul și plecatul *praj* de sub picioarele cinstite ale sfinției sale». El mărturisește cu o prea naivă modestie că «cu blagoslovenia și îndemnarea sfinției sale vroi a propune această îndreptare a legei de pre limba elinească pre *limba proastă românească*, nu doar *dă* în nevrednicia prostimei mele sau de într'o învățătură învățat, fără numai cît m'am ispitit *a linge* pre din afară puținelă grametică și sintaxisul, ci cu toată mintea, înțelepția, arătarea, spunerea și îndreptarea

4. Vezi aceste notițe din care se culeg datele din text în ediția pravilei de *I. M. Bujoreanu*, București 1855, p. 52 Asupra acestor doi tipograf, vezi mai sus. p. 73.

cuviosului între ieromonahi chir Ignatie Petriț și a lui Pantelimon Ligaridis, dascali desăvîrșiți, amîndoi de la Hio, vestiți și foarte iscusiți intru toată dumnezeeasca scriptură»[5].

Asupra originalului de pe care fu scoasă traducerea pravilei celei mari, ne spune însuși mitropolitul Ștefan în scrisoarea arhipăstorească ce o pune în fruntea cărței, ca o precuvîntare: «că au făcut alegere din multe și bogate pravile, trimițînd pănă și la împărătească cetate, la prea sfîntul și a toată lumea patriarh, (că nu am vrut să scriu după tiparnice, fiindu'mi teamă ca de cînd au încăput pe mîna ereticilor cărțile pravoslavnice, ei nu au lipsit a nu baga ceva zizanii), pănă ce am aflat la cinstitul nostru fiu sufletesc chir Gheorghe Charidi de la Trikis carele au fost scrise cu mîna, judecata toată arhierească și lîngă dînsa și împărătească, cu toate canoanele sfintelor soboare și apostoli și a marelui Vasile și altor dumnezeești sfinți părinți împreună cu teologul dumnezeeștilor bogoslovi, scoasă și tocmită cu porunca și învățătura blagocestivului împărat chir Ioan Comnenul, cu mare și multă socotință, de pravoslavnicul între dascali Alexie Rodinul, și așa cu multă osîrdie și îndemnare o am scos din întunerec la lumină, și cu bună voie a luminatului și blagocestivului meu domn Ioan Mateiu Basarab Voevod și cu tot sfatul Măriei sale, cu blagoslovenia părintelui meu Paisie patriarhul Ierusalimului și cu îndemnarea a doi frați iubitori de Dumnezeu și tocmai slujitori ai oblaștiei smereniei noastre, tipăritu-s'au, ca să fie de folos tuturor de obștie, ca o grădină plină de flori mirositoare»[6].

Pravila lui Vasile Lupu este iarăși arătată ca tra-

5. Vezi *Bujoreanu*, l. c. p. 56.
6. Idem p. 61.

dusă din greceşte de cătră Evstratie biv vel logofăt: «după tocmala si nevoința Măriei sale domnului, datus'au învățătură și mie unuia mai mic și de nici o treabă a Măriei sale rob Evstratie biv vel logofăt de am scos această pravilă și o am tălmăcit din scrisoare grecească pre limba românească ca să poată înțălege toți» [7].

Pravila lui Mateiu Basarab este mult mai mare decît acea a domnului Moldovei, cel puțin de 5 ori pe atîta. Cuprinsul ei este în cea mai mare întindere o culegere de canoane a le bisericei, asupra căsătoriei, gradului de înrudire până la care este oprită, despărțeniei cu toată migăioasa ei cazuistică, apoi împreunările nelegiuite numit *sînge amestecat* și în sfîrșit abaterile de la natură în relațiile sexuale, din care un feliu poartă numele curioz de *prea spre fire*. Mai sunt și regule contra cametei.

Alăturea cu aceste chestiuni de drept canonic, care îți fac o stranie împresie, cînd vezi cu ce chestiuni se ocupau sfinții părinți, se află intercalate sau în capitule separate sau în paragrafele unor anume capitule, dispoziții de drept penal asupra uciderilor, furtișagurilor, sudălmilor, calomniilor și pedepsele lumești nu numai bisericești ce se cuvine a se aplica unor asemenea abateri ; apoi împrejurările care trebue să micșureze pedeapsa, precum vrista cea tînără, beția, nebunia, obiceiul locului [8]. Privitor la materia drep-

7. Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești, editată de *Gh. Sion*. Botoșani, 1875, p. 2. Traducerea lui Evstratie se făcuse după un text pus pe limba apla de Meletie Serigos a originalului elin al institutelor lui Iustinian și al prescurtărei legilor împăraților Leon și Constantin, pe care test Serigos îl lucrase după îndemnul lui Vasile Lupu. Vezi introducerea patriarhului de Ierusalim Dorofteiu la cartea lui, Meletie Sirigos contra Calvinilor, tipărită în București în 1690, ap. *C. Erbiceanu*, Cronicarii greci care au scris despre Romîni în epoca fanariotă, București. 1890, p. XI. Vom vedea mai jos la ce întrebare complicată dau naștere aceste arătări a două traduceri deosebite.

8. Pravila lui Mateiu Basarab, ed Bujoreanu, p 204—212

tului, mai cuprinde și regule de drept civil luate din condica lui Harmenopol, precum asupra modului împărțirei moștenirei, numirei epitropilor titluiți de pravilă ispravnici, tocmelele cînd sunt să se țină, quarta Falchidia din dreptul roman[9] și altele. Mai cuprinde apoi și regule privitoare la locuitorii plugari, luate însă nu cum s'ar putea crede din obiceiul pămîntului, ci tot din hexabiblosul lui Harmenopol, și în sfîrșit lucru mai straniu, se găsesc intercalate unele capitule care numai cu pravilele nu au nimic a face. Așa bună oară: Pentru care zile se chiamă calende, none și ide, sau pentru 24 de slove ale buchilor celor grecești cine le au aflat, sau pentru cîte mile țin ostroavele cele mari a toată lumea, spunînd că împrejurul Critului sunt 692, la Evrip 450, la Țitilia 670 etc., sau pentru cîți munți mari și cumu's numele lor, întăi Alvanios, 2 Carion, 3 Tavros, 4 Atalios, și altele de același feliu[10].

Pravila lui Mateiu Basarab conține acest amestec fenomenal de cele mai feliurite materii, înșirate fără absolut nici o ordine, punîndu-se după capitulul «pentru cel ce ie un cal cu chirie și'l va împovora prea greu», socoteala zilelor Paștilor, explicarea calendelor nonelor și idelor, buchele grecești, ostroavele și munții cei mari, pentru a face apoi să urmeze «îndreptarea legei și cum s'a dat arhiereilor voie să înmulțască și să împuțineze canoanele; pentru preotul ce se va ispovedui fără voia arhiereului» și alte dispoziții de drept canonic curat.

Cartea românească a lui Vasile Lupu este mult mai sistematică. Se mărginește la o adunare a legilor penale din legile grecești, amestecate pe alocurea și cu regule civile, d. e. acele privitoare la restitui-

9. Idem, p. 174.
10. Idem, p. 181—182.

rea zestrei în cazurile de desfacere a căsătoriei, precum și conținînd la început cîte va altele privitoare la plugari, extrase tot din condica lui Harmenopol.

Chiar în orînduirea lăuntrică a materiilor se vede urmat un sistem îndestul de consecvent Așa după regulele asupra plugarilor (14 capitule) urmează capitule asupra furtișagului, insultelor aduse autorității, falșificărilor de bani, găsirei de comori, uciderilor și rînirilor grave (9 capitule), abaterilor în relațiile dintre barbat și femee (28 de capitule) materia cea mai plăcută a acelor timpuri de cazuistică morală sau mai bine memorală. Mai urmează sudălmile (8 cap.) pricinile care micșurează certarea (22 cap.). calcarea călugăriei, autorii intelectuali, complicii și tăinuitorii (10 cap.).

Lucru însă vrednic de însemnat și ~~care nu au fost observat de nimene pănă acuma~~, de și era în destul numai a arunca ochii pe ămbele legiuiri spre a-l descoperi, este că capitulele cărței de învățătură a lui Vasile Lupu se află intercalate și răspîndite cu neregula pe care am caracterizat'o în pravila lui Mateiu Basarab, fiind întreruptă continuitatea lor de capitule lungi, nesfîrșite, ce conțin regule canonice ce lipsesc în condica domnului Moldovei, și aceste capitule comune ămbelor pravili, nu numai că poartă acelaș titlu în ambele legiuiri, *dar mai conțin* și *identic aceeași materie, împărțită într'un număr egal de paragrafe*, încît se vede că pravila lui Mateiu Basarab, cuprinde în năměolul de dispoziții canonice, care alcătuesc partea ei cea mai de samă, și întreagă pravila lui Vasile Lupu.

Mai straniu și greu de explicat este însă că și redactarea acestor două versiuni a le aceluiaș original, cuvintele ambelor texte și stilul lor sunt identice în ămbele condici încît ele nu par a fi fost traduse de două minți și în două țări deosebite, ci copiate

una de pe alta, prezentînd numai rare ori unele mici și neînsemnate deosebiri [11].

Dacă pravila lui Mateiu Basarab ar fi mai veche de cît aceea a lui Vasile Lupu, potriveala deplină între textele care se regăsesc în ămbele ar fi ușor de explicat. N'am avea de cît să admitem, că Eustratiu logofătul, în loc de a-și da singur osteneala traducerei, ar fi împrumutat textul «Cărței pentru învățătura» extrăgîndu-l din pravila lui Mateiu Basarab și omițînd toate părțile privitoare la biserică. Lucrul e însă tocmai din protivă, și cel puțin dacă ne luăm după data tipărirei lor, apoi *pravila lui Vasile Lupu (1646) este anterioară celei a lui Mateiu Basarab (1652) cu 6 ani*. In acest caz însă cum se poate admite ca cea mai veche să fi împrumutat de la cea

11/ Acest resultat al comparației ămbelor texte, fiind cu totul neașteptat, vom pune față în față cîte va locuri din ămbele legiuiri, spre a se judeca pînă la ce grad merge a lor asămănare.

Cartea românească a lui Vasile Lupu

Pentru feciorii care țin drumurile fără arme. *Pricina* 13, (Sion, p. 11).

„Carele va ținea drumurile și căile oamenilor. de va fura, însă arme nu va purta cu sine. pre *acesta* să 'l scoată și să 'l gonească din acel loc ; iar de va fi purtînd arme și va fi furat multe lucruri, pre *acesta* să 'l arunce în ocnă ; acolo să se pedepsască după cum va fi voia *județului* și de'n cît va avea de va fi vre un fecior de boier, a treia parte din bucatele lui să se dea la visteria domnului. iar de va fi într'alt chip să 'l spînzure în furci".

Pentru *cel* ce și va ucide pre tată său sau pre *în măsa, ce cercetare vi avea,* (p. 45).

„Cela ce își va ucide pre tată-seu și pre *în măsa* sau pre moșu-seu sau pre moașa-sa. *acești* ce și ucide părinții mai cumplită *certare* să aibă de cît alți ucigători".

Pravila cea mare a lui Mateiu Basarab.

Pentru feciorii care țin drumurile fără arme *Vina* 13, (Bujoreanu, p 194).

„Carele va ținea drumurile și căile oamenilor de va fura *și* însă arme nu va purta. pre *acela* să'l scoată și să 'l gonească dintr' acel loc ; iară de va fi purtînd arme, și va fi furat multe lucruri, pre *acela* să 'l arunce în ocnă ; acolo să se pedepsască după cum va fi voia *judecătorului*, și de încît va avea, de va fi fecior de boier a treia parte de în bucatele lui să dee la visteria domnului iar de va fi într'alt chip, *atunci* să 'l spînzure în furci".

Pentru *acela* ce'și va ucide pre tată-seu și *pre mumă-sa, aceia ce pedeapsă li se va cădea să ia,* (p 150).

„Cela ce 'și va ucide pre tată-seu și *pre mumă-sa* sau pre mosu seu sau pre moașa-sa *acela* ce și ucide părinții mai cumplită *pedeapsă* să aibă de cît alți ucigători".

mai nouă? O altă ipoteză ar fi aceea că traducătorii textului lui Alexie Rodinul s'ar fi mărginit a pune pe românește toate părțile privitoare la canoane, iar că dispozițiile penale și cele privitoare la plugari le ar fi întercalat după traducerea făcută mai înainte de Evstratie Iogofătul. O asemene putință trebue însă cu desăvârșire înlăturată, cînd constatăm deplina potrivire în stil și limbă a traducerei canoanelor cu părțile privitoare la pedepse, în cît se vede *că toată pravila lui Mateiu Basarab a fost tradusă de una și aceeași minte*, și este peste putință de admis ca dispozițiile penale să fi fost introduse în ea din o lucrare străină. Pe de altă parte însă este tot atît de peste putință de primit ca două traduceri făcute de două personaje deosebite, unul din Muntenia și altul

+ Constantinus Harmenopulus manuale legum sive Hexabiblon cum appendiciis et legibus agrariis illustravit G. G. Heimbachius, Lipsiae 1851. Harmenopul a scris colecția lui pe la 1330 în Constantinopol.

temir adauge deci încă o neexactitate la cele multe de care sunt pline operile lui, spunînd că «în veacul trecut Vasile Albanul au pus pe unii bărbați probi și experți în legile patriei, de au adunat toate legile scrise și *nescrise* la un loc și au alcătuit un singur codice, care și astăzi slujește de normă judecătorilor Moldovei întru rostirea judecăților drepte» [13].

Adevărul e că atît pravilele lui Mateiu Basarab

Pentru paguba ce fac dobitoacele (vina a patra).

Pentru paguba ce vor face în țarina (vina a cincea).

Pentru luptarea dobitoacelor și pentru vătămarea lor (vina a șesea).

Pravila pentru pomi (vina a șeptea).

Aice scriem pentru arsuri și pentru toate feliurile de pîrjoale (vina a opta).

Aice scriem pentru năimiți (vina a noua).

Pentru acei ce vor zidi sau vor răsădi pe locul altuia (vina a zecea)

IV. De quadrupedum depraedatione (περὶ πραΐδαι ζωῶν).

V. De damno (περὶ ζημίας).

VI. De caedibus quadrupedum (περὶ φόνον ζωῶν).

VII. De arboribus (περὶ δενδρῶν).

VIII. De incendio (περὶ ἐμπρήσμον).

XI. De servis (περὶ δουλῶν).

X. De novis operibus (περὶ καινοτομίων).

Textul pravilelor romîne este o traducere exactă din Harmenopol:

Mateiu Basarab și Vasile Lupu.

Vina a VI a § 3: De avea neștine un cîne tare și dirz și va mînca pre toți cînii și de se va apuca de vre un cîne mai slab și 'l va birui, iar stăpînul său va sta de va privi și nu-i va despărți ci încă îi va amuța de 'l va semeți; atunci de va vătăma pre cel slab sau de 'l va și omori, să plătească toată paguba celuia cu cînele și să-i dea și zece goiege

Harmenopol

VI § 9. Si quis validum habens canem ferociorem adversus compastores suos validum illum canem contra infirmiorem instigaverit atque evenerit ut hie vulneretur ac percat, indemnitatem domino eius praestato et duodecim verbera accipito

Unele dispoziții din original sunt omise în legile romîne precum cele 6 § d'întâi din cap. VI le. De alt-feliu, identitate perfectă atît între pravila lui Mateiu Basarab și acea a lui Vasile Lupu cît și între această și hexabiblosul lui Harmenopol. Acesta a fost un iurist bizantin vestit, născut la 1330 în Constantinopole, și a scris un extract din legile bizantine numit de el πρόχειρον νομῶν τὸ λεγόμενον ἢ ἐξαβίβλος, care adunare are și astăzi valoare practică în țările grecești; Vezi pravila cea mare a lui Mateiu Basarab, ed. Bujoreanu p. 175 și urm; Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești a lui Vasile Lupu, ed. Sion p. 3 și urm. *Constantini Harmenopuli* manuale legum sive Hexabiblos cum appendiciis et legibus agrariis, illustravit Gustavus Ernestus Heimbach. Lipsiae. 1851, p. 831, și urm).

13. Descr. Mold., p. 101.

cea mică și cea mare, pe cît și cartea de învățătură a lui Vasile Lupu *nu conțin absolut nici o dispoziție luată din obiceiul pămîntului*, nici în acele privitoare la pedepse, nici în acele ce se referă la plugari. Apoi aceste pravile nu se ocupă aproape de loc cu dreptul civil, acela tocmai ce găsia mai largă aplicare și era mai însămnător pentru daraverile oamenilor. ~~Numai arare ori se întîlnesc judecăți rostite pe temeiul pravilelor, și chiar în aceste rari cazuri cuvîntul se referă mai adese ori la culegeri de canoane grecești sau la manualul lui Harmenopol, care era cunoscut în original de grecizatele timpuri ale domniilor fanariote.~~ Cînd Brancovanu judecă pe Staicu paharnicul, cronicarul ne spune că domnul i-ar fi citit capitolul relativ din o pravilă care prevedea că spînzurătorile pentru pedeapsa tradârei către domn să fie mai înalte cu un cot de cît ale altor oameni proști, adăugînd că-i dădu lui Staicu însuș să citească locul[14]. Nu știm ce pravilă va fi avut în mîni Brancovanu; de sigur însă nu erau acele a le lui Mateiu Basarab, nici cea mică, nici cea mare, în care asemene dispoziție nu se regăsește[15]. O anafora de judecată din Moldova din 1785, vorbește de hotărîrea pravilei, canonul 24 al soborului al IV-le, și canonul 40 al soborului VI-le, ceea ce inviderat se rapoartă nu la pravila lui Vasile Lupu, ci la o culegere de canoane bisericești[16]. De asemene un hrisov a lui Mihail Sutu, tot din Moldova din anul 1794, întăritor unei anaforale de judecată, spune că «sfintile pravile opresc pe fiește-care de a mai avea protomisis[17]», ceea ce nu poate fi luat de cît din Hexa-

14. Istoria țărei Românești de la 1689 continuată de un anonim în Mag. ist., V, p. 124.
15. Vezi mai sus p. 171, nota în care s'a reprodus textul privitor la „hiclenirea moșiei".
16. ~~Uricariul, XII, p. 355~~
17. ~~Idem~~ Uricariul XI p 310.

16. 1795 Uricariul XII, p. 355; 1786 Convorbiri Literare XXII, 1888, p. 356.

† Uneori se găsesc hotărîri de pricini întemeiate pe pravili. Așa un hrisov al lui Vasile Lupu din 1642 hotărește o pricină între mănăstirea Eftimieștilor lui Tome Stolnicul și cauză din urmă vecinătăți și cum sînt pravilele ca cine are făcut o pricină să și-o mărturisească înaintea părților celui mort, pricina; cînd și va pricinji cineva pricină pe numele părintelui său celui mort, rămîne pricina pe numele părintelui rămas viu pe acela bună, au latel său, au nepoții săi. † Stolnicul avea o sumă de bani cari mărturisiți tot numai după moartea lui Vasile Lupu și plătiți acelor cari îi dăduse Vasile Lupu în mînile lui spre a-i împărți pe mănăstirile Eftimieștilor. De faptul Stolnicului s'a întîmplat ca cauza să se judece în timpul lui Vasile Lupu cînd o parte din acești creditori ai Stolnicului se aflau în Moldova. Așa în 1642 cînd Vasile Lupu era în Constantinopol, Ioan Comșa, ginerele Stolnicului, a dat o chitanță în care se spune că a primit de la Vasile Lupu o sumă de bani, ca să-i împartă pe mănăstirile Eftimieștilor. Această chitanță a fost scrisă în Moldova, în timpul cînd Vasile Lupu era în Constantinopol, și a fost trimisă lui Ioan Comșa în Țara Românească, unde acesta a și semnat-o în prezența lui Vasile Lupu, cînd acesta s'a întors în Moldova. Cauza s'a judecat în 1662 în Moldova, în timpul cînd Vasile Lupu era în Constantinopol, și a fost judecată după pravilele lui Vasile Lupu, cari prevedeau ca cine are făcut o pricină să și-o mărturisească înaintea părților celui mort, pricina; cînd și va pricinji cineva pricină pe numele părintelui său celui mort, rămîne pricina pe numele părintelui rămas viu pe acela bună, au latel său, au nepoții săi. † Stolnicul avea o sumă de bani cari mărturisiți tot numai după moartea lui Vasile Lupu și plătiți acelor cari îi dăduse Vasile Lupu în mînile lui spre a-i împărți pe mănăstirile Eftimieștilor. De faptul Stolnicului s'a întîmplat ca cauza să se judece în timpul lui Vasile Lupu cînd o parte din acești creditori ai Stolnicului se aflau în Moldova. Așa în 1642 cînd Vasile Lupu era în Constantinopol, Ioan Comșa, ginerele Stolnicului, a dat o chitanță în care se spune că a primit de la Vasile Lupu o sumă de bani, ca să-i împartă pe mănăstirile Eftimieștilor. Această chitanță a fost scrisă în Moldova, în timpul cînd Vasile Lupu era în Constantinopol, și a fost trimisă lui Ioan Comșa în Țara Românească, unde acesta a și semnat-o în prezența lui Vasile Lupu, cînd acesta s'a întors în Moldova. Cauza s'a judecat în 1662 în Moldova, în timpul cînd Vasile Lupu era în Constantinopol, și a fost judecată după pravilele lui Vasile Lupu, cari prevedeau ca cine are făcut o pricină să și-o mărturisească înaintea părților celui mort, pricina; cînd și va pricinji cineva pricină pe numele părintelui său celui mort, rămîne pricina pe numele părintelui rămas viu pe acela bună, au latel său, au nepoții săi. † Stolnicul avea o sumă de bani cari mărturisiți tot numai după moartea lui Vasile Lupu și plătiți acelor cari îi dăduse Vasile Lupu în mînile lui spre a-i împărți pe mănăstirile Eftimieștilor. De faptul Stolnicului s'a întîmplat ca cauza să se judece în timpul lui Vasile Lupu cînd o parte din acești creditori ai Stolnicului se aflau în Moldova. Așa în 1642 cînd Vasile Lupu era în Constantinopol, Ioan Comșa, ginerele Stolnicului, a dat o chitanță în care se spune că a primit de la Vasile Lupu o sumă de bani, ca să-i împartă pe mănăstirile Eftimieștilor lui Tome Stolnicul și cauză din urmă vecinătăți și cum sînt pravilele

biblosul lui Hermenopol. In un caz însă raportat de Neculai Costin, se vede aplicată Cartea de învățătură a lui Vasile Lupu. Cronicarul spune anume că la domnia a doua a lui Constantin Duca (1701—1704), «s'a tăiat capul lui Goia căpitanul de Cohurlui, *cu pravila*, pentru căci au răpit o fată, logodnica altuia, și l'au îngropat la sfîntul Neculai și bucatele lui încă le-au dat fetei». Și într'adevăr legiuirea lui Vasile Lupu prevede la capitolul «pentru rîpitul, ce cercetare să se dee rîpitorului», că «cel ce va rîpi pre vre-o muiare nu se va certa numai cu moartea. ci încă își va pierde și bucatele»[18].

In domeniul dreptului civil bine înțăles că judecățile trebuiau să 'și iea îndreptarea numai de la obiceiul pămîntului.

18. *Neculai Costin* în Letopisețe. II, p. 54. Comp. Cartea de învățătură, ed. Sion, p 92.

CAPUL II

ISTORIA MUNTENIEI ŞI MOLDOVEI DE LA MATEIU BASARAB SI VASILE LUPU PĂNĂ LA CONSTANTIN BRANCOVANU

1654—1689

I

MUNTENIA

DE LA MOARTEA LUI MATEIU BASARAB PANA LA CONSTANTIN BRANCOVANU.

1654–1689.

1. CONSTANTIN ŞĂRBAN.

Constantin Sărban, 1654—1658. La moartea lui Mateiu Basarab, patriarhul Macarie şi cu secretarul său Paul de Aleppo se aflau în Tîrgovişteа şi asistau amîndoi atît la înmormîntarea reposatului cît şi la alegerea noului domn. Alegerea acestuia însă precedă înmormîntarea, căci ne spune Paul de Aleppo, «că mai înainte de a-şi da sufletul Mateiu, veni Kir Ignatie mitropolitul local şi toţi boierii se adunară în prima piaţă şi ţinură sfat; apoi aleseră de domn fără întîrziere pe unul Constantin Efendicopulo adecă din rasa efendilor bei» [1]. Amintim că tot

1. Arh. ist., I, 2, p. 101.

așa se urmase și la moartea lui Ștefan cel Mare, cînd boierii se luase la ceartă de la alegerea moștenitorului, înainte ca eroul Moldovei să-și fi tras ultima răsuflare, ceea ce aduse asupra lor urgia moribundului [2]. Atare grabă năprasnică la alegerea domnului care nici nu aștepta măcar moartea celui din scaun, se explică prin faptul că domnul era pe atunci temelia ordinei sociale, și că era cel mai mare pericol ca statul să rămînă fie și numai cît un moment fără stăpîn. Așa tot Paul ne spune că «la moartea lui Mateiu toți cei avuți și negutitorii tremurau ca oastea să nu jăfuească orașul» [3].

Ceremonia alegerei lui *Constantin Șărban*, fiul lui Radu Șărban ce domnise de la 1601—1611, fu următoarea:

«După ce hotărîră persoana ce trebuia să urmeze în scaun, mitropolitul se sui pe un loc înalt și zise către popor: Al vostru efendi este mort; pe cine deci voiți să ridicăm în locul lui spre a fi domn peste voi? Strigătul boierilor, armatei și a tot poporului în o voace fu: pe nimene altul nu vroim afară de Constantin fiul lui Șărban. El fusese al doile comandant al armatei în timpul lui Mateiu. De multe ori Mateiu dorise se lese în urmă-i ca bei pe un nepot al său, și întrebuințase tot feliul de meșteșuguri spre a reuși; dar nimine nu consimțise la aceasta dintre boieri cît și dintre țărani, din cauza vanității minței lui. Crainicul strigînd poporul, toți locuitorii se adunară la curte, primind în unanimitate alegerea lui Constantin. De aice îl duseră la biserică unde 'l desbrăcară de hainele lui și'l învestmîntară domnește, adecă cu o dulamă de scump brocat, o cabaniță de aceiași stofă blănită cu samur, un calpac de samur de mare preț

2. Vol. II, p. 416.
3. Arh. ist., I. 2, p. 102.

cu o cocardă de aur presurată cu pietre scumpe de multă valoare și de o splendoare regală ; apoi îl urcară în strana domnească și veniră pe rînd să-i sărute mîna, întâi mitropolitul, apoi clerul și boierii și toți ofițerii superiori ai armatei.

«A doua zi se procedă la luarea jurămîntului, care se săvîrși în biserică dinaintea mitropolitului și a patriarhului. Se așăzară două mese coperite cu covoare, și pe care erau puse un evangheliar poleit ornat și o cruce de aur. Boierii înaintau lîngă masă, puneau mîna pe cruce și evangheliar, iar gramaticul le cetea jurămîntul. La fie-care frază rostită de gramatic, boierii afirmau prin un *da*. Urmă după jurămînt un blăstăm, la care ei întăreau prin cuvîntul *amin*. Apoi fie-care boier săruta mîna patriarhului ; după aceea mîna beiului și poala hainei lui și se retrăgea. Aceeași urmare executa pe de altă parte mitropolitul. După boieri veniră ceilalți servitori domnești și de curte și toți copii de divan, jurînd în șirurile lor toți uniți într'un glas (în mod colectiv); apoi veniră ofițării armatei, d'întâi marele spatar, după el aga seimenilor, după el vel-căpitanul și în fine toți ceilalți căpitani și iuzbași (ofițeri) și oastea în șirurile ei. Fiecare căpitan venia cu compania sa și fie-care iuzbaș cu plutonul său. Spre încheiere toți sărutau mîna patriarhului, apoi mîna și poala beiului și se depărtau. Astfeliu urmă pănă aproape de amiază și încă nici o singură aripă a armatei nu'și sfîrșise jurămîntul, ceilalți ostași fiind amînați pentru a doua zi și zilele următoare. Din momentul întronărei sale beiul trimise călărași pentru a o face cunoscută în toată țara, și în curs de 40 de zile vedeam necontenit mii de oameni sosind în pripă la curte : egumeni, preoți, călugări, chiar episcopi, pentru a felicita și a-și îmbuna pe noul bei. El trimise pe noul spătar cu ostașii lui împrejur la toate satele pentru a supune ju-

rămîntului pe popor. Se făcu o mare procesiune afară din oraș, și se sfinți aghiazma în un cîmp. La întoarcere femeile așterneau în calea beiului pînză de bumbac pe care presurau orz. Cămărașii aruncau pe acele pînze bani de argint. Alții asvîrleau înaintea beiului spice de ovăs, mere, prune, ramuri verzi, lămăi și portocale, oue, pește, păseri, rațe, gîște, mielușei, căprioare, capete de berbeci, etc. Tuturor acestor cămărașul le împărția bani de argint învăliți în pînză» [1].

In intervalul acestei ceremonii de întronare, care țînu mai multe zile, se făcu și înmormîntarea lui Mateiu Basarab, pe care iar ne o descrie ca un martur ocular Paul de Aleppo.

«Un mare pavilion fu înalțat pe esplanada curței ; acolo fu pus un scaun pentru bei, cu alte două la stînga pentru patriarh și mitropolit Din aceeași parte stăteau ceilalți episcopi de față, d'împreună cu egumenii, preuții, diaconii, călugării în număr aproape de 1000 de persoane. Boierii formau un mare cerc împrejur, iar celalt spațiu era cuprins de oaste și de popor. De aice patriarhul și noi toți întovărășirăm pe noul beiu, care merse să facă ruge pe cadavrul reposatului. Găsirăm pe Mateiu în camera în care el obicinuia a da banchetele sale la ocazia veseliilor celor mari. El zăcea pe o masă cu fața descoperită, după obiceiu. Era îmbracat cu haiue regale de scump brocart, blănit cu samur de mare preț și cu nasturi de aur și de argint poleit Avea pe cap un prețios calpac de samur. Il acoperia în totul de la cap pănă la picioare un soiu de giulgiu de satin alb pe care era desemnată o cruce de aur. In jur erau lumînări, și toate boieresele plîngeau și se boceau. Patriarhul îl tămâia și recită ruga morților și celelalte ; apoi

1. Arh. ist., I, 2, p. 101–105.

cadavrul fu depus în sicriu și transportat în mijloc sub pavilion. Beiul stătea pe tronul său. Mari lumînări de ceară fură distribuite, dintăi beiului, apoi patriarhului, de aci mitropolitului, pe urmă la egumeni, preoți, călugări și săraci ; în fine la boieri și ceilalți, în cît fumul se rîdică din toate părțile. Atunci eu (Paul de Aleppo) și arhidiaconul de Antiohia, luarăm cadelnița și tămăiarăm pe patriarhul, zicând *Εὐλόγησον Δεσποτα* apoi el tămăîâ sicriul zicînd *Εὐλόγησος*, și cîntăreții începură «miluește-ne doamne», fericirea și canonul de Paști, un cor cîntînd în grecește și celalalt în românește. Patriarhul tămăiè pe beiu, pe mitropolitul și pe preuți, după acea pe boieri și pe ceilalți și pentru a doua oară sicriul. De aci făcînd cruce, după obiceiu, el se întoarse la tronul său ; iară eu recităi «miluește-ne doamne după mare mila ta». Patriarhul zise prima declarațiune și cadelnița trecu pe rînd după uz, la mitropolit, la episcopi, la egumeni, fie-care recitînd cîte o declarațiune, iar diaconul tot repetînd «doamne miluește» pănă la timpul cînd patriarchul se apropie de cadavru și începu a ceti evangheliul, toate boieresele stînd îngenunchiate imprejur. Patriarhul ceti apoi pentru răposatul ruga ertărei *τήν εὐχην συγχωρετικην* și urmă sărutarea cadavrului. Mai întăi sărutâ patriarchul, de aci mitropolitul, după el beiul carele își masca bucuria prin lacrimi, în fine episcopii și preuții, doi cîte doi, și toți primiră cu îmbelșugare pomană învălită în basmale. Apoi întrară plîngînd boierii mari și mici, doi cîte doi ; după acea cadavrul fu rîdicat și purtat în jurul bisericei, urmat de preuțime înșirată păreche ; de aci îl duseră în al doile nartex al bisericei și 'l înmormîntară alăturea cu groapa răposatei doamne și a fiului lor. Aice patriarchul citi pentru a doua oară rugele de ertare. Cadavrul fu așăzat într'un sicriu împodobit ca al unui rege. Aproa-

pe de chindii ne retraserăm, morți de obosală. Merserăm la banchet unde patriarhul și beiul petrecură până sara. Beiul se arăta cu inima deschisă, vesel și ne distribui haine. Ne întoarserăm a casă la mănăstire cu multă onoare, mai bine de cît în trecut, în careta domnească, însoțiți de oaste, pionieri și cîntăreți» [5].

Serbările atît vesele cît și triste se mîntuise, și noul *ales* trebuia să se îngrijască a face să fie confirmată această alegere, care acuma ea singură nu mai valora nimic. Constantin Șărban trimise îndată soli la Țarigrad prevăzuți cu puternice pungi de bani, spre a dobîndi întărirea dorită, și mai ales spre a scuti pe domn de periculoasa vizită la Constantinopole, pe care Turcii i-o ceruse la început. Șărban dădu anume 200 de pungi sultanului (100,000 de lei), 100 sultanei Validele, 150 vizirului iar tuturor celor-laltor dregători înfluenți daruri potrivite, care însumau împreună cel puțin alte doue sute de pungi. Mai trebuia încă limpezită o altă însemnată chestiune bănească, moștenirea lui Mateiu Basarab, pe care Poarta o cerea numai de cît, arogîndu-și acuma pe lîngă alte pretenții abuzive și aceea de a i se da toate averile rămase de la răposații domni. După multe trătări, tot deauna periculoase, cînd ele erau făcute cu Turcii și mai ales pentru bani, Constantin Șărban se împăcă cu sultanul a-i da 450,000 de lei sau 900 de pungi pentru averea răposatului domn, pe lîngă o mare cîtime de lucruri de preț, mai ales scumpe blănuri. Acești bani sunt întrebuințați de Turci în următorul mod: 150,000 sunt dați la trebuințele armatei, 50,000 la plata spahiilor și 250,000 sunt lăsați în deposit în hasnaua internă a împăratului. Blănurile sunt îm-

5. Arh. ist., I, 2, p. 103—104.

părțite între sultana mumă, vizirul, muftiul și alți miniștri [6].

In urma acestor colosale sumi de bani vărsate la Constantinopole, și care se urcau în total la aproape 800,000 de lei, Șărban este confirmat în scaun, și i se trimite steagul și caftanul în București prin Terzi Mustafa aga Talhăgiul, care mai era însărcinat a primi și tributul, acăruia scadență se împlinise tot atunci. Bine înțăles că și acest Turc, ce aducea domnului o așa de mare bucurie, trebuia dăruit cu o darnică mînă [7].

Și tînărul Racoți ca și tatăl său avea nemăsurată ambiție, și dorea să se emancipeze pe cît se putea de sub suzeranitatea turcească, care tocmai pe atunci apăsa cu atît mai greu asupra Transilvaniei, cu cît Turcii trăind în bună înțălegere cu Nemții, principele acelei țări nu putea găsi în aceștia un sprijin în protiva suzeranului său. Racoți caută deci a-și mări vaza într'un alt chip, anume întărindu-și autoritatea asupra țărilor de la marginea munților. El o dobîndise asupra Moldovei prin contribuirea la detronarea lui Vasile Lupu și introducerea în această țară a lui Stefan Gheorghe protegiutul lui. O împrejurare fericită pentru el aduce în curînd și pe Constantin Șărban în aceeași poziție de supunere față cu el; anume răscoala seimenilor din Valachia contra domnului lor. Mateiu Basarab își bazase politica lui, nu numai pe sprijinul extern și pe pungile de bani, ci și pe o puternică armată cu care izbutise în repețite rînduri a sfărma planurile urzite în contra-i de dușmanii săi. Am văzut cum armata lui compusă

6. *Ballerino* c. *dogele* 6 sept 1654. Doc. col. *Hurm.*, *V*, 2, p. 11. Un raport german a lui Simon Reniger fixază împăcarea pentru moștenirea lui Mateiu numai la 200,000 de lei. *Hurm.*, Fragmente III, p. 211, unde se văd și prezenturile date

7. Anon. rom. în Mag. ist., IV p. 335. *Căpitanul*, ibid., I p 307

după sistemul de atunci, în mare parte din mercenarii, se revoltase puțin timp înaintea morței lui Mateiu, din cauza neplății lefilor datorite. De și boierii cunoșteau firea sălbatecă a mercenarilor, ei văzînd cheltuiala peste samă provocată prin întreținerea unei așa de numeroase oștiri, din care pricină li se împuținau veniturile lor, propun lui Constantin Șărban liberarea unei părți din trupele sale și mai cu samă desființarea totală a corpului seimenilor. Acești seimeni, în număr de aproape 1,000 oameni desperați, adunați din toate părțile, cei mai mulți dedați prădăciunei, recrutați dintre Turci și Creștini, mai ales din Bulgari și comandați de un Turc care fusese cap de hoți în Turcia, fusese năimiți de principele răposat pe mari lefuri și se adeverise în toate împrejurările ca bravi luptători. Urmînd sfatului boierilor săi, Constantin Șărban se hotări a desface cu totul corpul seimenilor, iar pe celelalte a le reduce, și se gîndea acuma la mijlocul de a pune gîndul său în lucrare fără răsunet și fără pericol. Chemînd el armata lui toată la București, se adunară aice mai multe mii de oameni, cei mai mulți militari frumoși și bătrîni luptători, iar dintre seimeni veniră numai vro 200. Principele se folosi de această venire a lor in număr așa de mic spre a declara corpul lor desfăcut. Vestea se răspîndi la moment între acești militari turbulenți, și restul trupei care nu venise la chemare, alergă de îndată ce auzi de pericolul în care se afla. Sosind la grosul armatei în București, ei determiuară pe toți frații lor de arme a le lua partea, și se resculară în massă, cerînd numai de cît de la principe să le dee pe mînă pe boierii ce dăduse sfatul desființărei lor. Boierii spărieți căutară scăpare parte în palatul principelui, parte peste munți în Transilvania. Spre a înlătura silnicia, domnul fu nevoit a le trăda pe boierii ce se adăpostise în pa-

lat, și el privi cu ochii săi cum credincioșii săi sfetnici fură puși în bucăți de soldățimea înfuriată [8]. Apoi ei însultă pe domn, îi sparg lăzile, desbracă preoții de vestmintele lor, jăfuesc bisericile, varsă jos sfintele taine din potire, vînd cărțile bisericești cele ferecate, se pornesc la tălhării, îndemnînd la atare fapte nelegiuite și pe alți locuitori și înțălese pe toți asupra tuturora, și «mai pe scurt să zicem vecin pe vecin, fin pre naș, slugă pre stăpîn» [9]. După acea dorul lor de răsbunare împărechindu-se cu gustul de pradă, se răpăd asupra caselor boierești, le jăfuesc de tot ce cuprindeau, tîrîe în noroiu pe femeile boierilor, și plini de furie cum erau, nu cruță nici măcar moșiile și pe locuitorii lor; într'un cuvînt pradă și pustiează așa de înspăimîntător precum nu o făceau nici Turcii nici Tătarii.

Această periculoasă răscoală, în contra căreia Constantin Șărban nu avea nici o putere de opus, dădu lui Racoți prilejul așteptat de el, de a se amesteca în domnia Munteniei.

Constantin Șărban era în relațiuni nu prea prietinoase cu principele Transilvaniei. Acesta împrumutase de la Mateiu Basarab 80.000 de galbeni, pe care Șarban îi cerea îndărăpt. Racoți vroind să scape de plata acestor bani, pofti pe Șarban în Transilvania, spre a benchetui cum spunea el acea sumă împreună. Șărban nu primi de loc astteliu de propunere de plată, și răspunse lui Racoți, că dacă va

---

8. Cronicarii ne spun că atunci periră, *Giorma* vel ban *Drăghici* fiul Papei vistiernicul de la Greci, *Gheorghe Carida* vistiernicul și *Papa* fiul Predei, vornicul *Brancovanu*. *Cîrstea* fiul lui Socol Cornățanu reziditorul mănăstirei lui Radu Negru din Cîmpulung pe timpul lui Mateiu Basarab, *Udrea* slugerul Dornescul, *Preda Boia* de la Maia *Sava* șufărul Ciusciureanul, *Dumitrașcu* Frejuranul *Dimitrie* comisul fiul Mircei de la Stănești, *Mihaiu* Ciohodarul, *Gîdea* căpitanul *Bancilă*, *Ioan* și *Iancul* căpitani. Mag. ist., IV, p. 338. Comp. Letopisețele lui *Miron Costin*, I, p. 327.

9. Mag. ist., IV, p. 339.

veni vre odată în Transilvania, va face ca și tatăl său Radu, făcînd aluzie la năvălirea aceluia în Ardeal, în contra lui Moise Sekely [10]. Racoți temîndu-se ca amenințarea să nu fie reală, plăti lui Șărban datoria, dar păstră bine înțăles asupra lui o pică neștearsă. El doria deci sau să'l răstoarne, sau să'l supună voinței lui. Avea pe atunci lîngă el în Transilvania pe un boier *Dicul*, pe care Mateiu Basarab vroise să'l lese urmaș în scaunul Munteniei, probabil acel nepot al său de care vorbește Paul de Aleppo. Acesta însă fiind însemnat la nas de Constantin Șărban la suirea lui în scaun, nu mai putea fi întrebuințat ca pretendent la domnie. Dicul însă avea pe lîngă dînsul, afară de o fată măritată, și un fiu, pe care tocmai își pusese Racoți ochii spre a'l așăza în tronul muntean în locul lui Șărban.

In asemene împrejurări înțălegem cum, cu tot pericolul căruia Constantin Șărban era expus din partea oștenilor săi resculați, dînsul nu putea să ceară ajutorul principelui Ardealului. Racoți interveni el însuși, fără chemarea voevodului muntean. Anume mai mulți din boierii, amenințați prin răscoala soldaților, căutase mîntuirea vieții lor în Transilvania, și ei îndemnați de Racoți, subscriseră o cerere către el, spre a lua în mîni liniștirea patriei lor. Bazat pe atare rugăminte, Racoți se pune în înțălegere cu Siavus pașa din Silistra, pe care îl cîștigă prin corupție în favoarea lui, și cu domnul Moldovei care-i era în totul devotat, și prin intervenirea Turcului, Racoți dobîndește de o cam dată învoirea Porței pentru amestecul lui armat în trebile Munteniei.

Radu Șărban însă aflînd de ea, face să se revoace asemenea învoire, și să se trimită lui Racoți un or-

10. Vol. III, p. 434.

din formal de oprire de a întra în Muntenia. Racoți găsind însă că prilejul era prea potrivit pentru a fi lăsat din mîni, trece peste ordinul Porței și pătrunde cu armată în Muntenia, urmat în curînd și de satelitul său, domnul Moldovei, Ștefan Gheorghe. Constantin Șărban văzînd pe Racoți venind mai curînd contra lui, de cît contra armatei sale răsculate, și intimidat prin boerii acei ce se aflau în lagărul Ardelenilor, se hotărăște a primi ajutorul impus, și se leagă către Racoți a declara Porței că cu învoirea lui a venit în statul său principele transilvan ; a se prefface către oștirea turbulentă că ar ținea cu dînsa, și în momentul deciziv a trece cu o parte din trupele care îi rămăsese devotate, în tabăra lui Racoți. Ostașii care se revoltase mai mult contra boierilor sfătuitori de rău decît în contra domnului, auzind de venirea lui Racoți asupra lor, întreabă pe Șărban dacă are de gînd să țină cu ei, declarînd în caz afirmativ, că ei sunt hotărîți a'l apăra de toți dușmanii săi cu toate puterile lor.

Principele se prefăcu a primi cu mulțămire asemenea declarație, și ămbele părți își jură credință pe cruce și evanghelie, de și una din acelele părți era de mai înainte hotărîtă a călca jurămîntul ; încă un exemplu pre lîngă acele aduse aiurea[11] despre ușurința cu care se lua în acele timpuri, atît de evlavioase, în deșert numele lui Dumnezeu.

Trupele răsculate însă, de și niște simpli soldați, găsiră în momentul pericolului o bună inspirație. Tocmai pe atunci venise un agă turcesc la București spre a lua tributul. Trupele amenințate de Racoți vroiră să-și găsească un sprijin și în Turci, după ce aflase—așa credeau ele—unul în domnitorul lor.

---

11. Vol. III, p. 585.

Ele primiră pe aga turcesc cu cele mai mari onoruri, încredinţîndu'l despre supunerea şi credinţa lor către Poarta otomană; că ele sunt dispuse nu numai a învoi libera reîntoarcere în ţară a boierilor fugiţi preste munţi, dar încă şi a le întoarce averile jăfuite, întru cît ar fi cu putinţă. In cazul însă cînd boierii pribegi ar respinge asemene propunere şi ar urma înainte a unelti cu străinii contra ţării lor, atunci ele, trupele, se vor duce în număr de la 16—20,000 de oameni ele însăşi în Transilvania pentru a smulge cu puterea din acea ţară pre pricinuitorii neorînduelilor. Răsvrătorii îşi luase aminte că trebue să facă ei acuma pe oamenii ordinei, atît este de adevărat că ori ce partid, fie chiar cel mai revoluţionar, de îndată ce este chemat a se afirma de conducător al afacerilor omeneşti, trebue se invoace în sprijinul său principiul ordinei şi stabilităţei. Poarta văzînd că gîndul răsculaţilor nu este îndreptat în contra ei, se grăbeşte a reînnoi către Racoţi ordinul de a nu întra în ţară, de care însă el acuma era cu atîta mai puţin să asculte, cu cît apucase se pătrundă în ea.

Ciocnirea devenea neapărată, şi armatele stătură în curînd faţă în faţă la satul *Simplea* pe Teleajnu, unde potrivit cu înţălegerea avută, Constantin Şărban părăseşte în sara înainte de luptă pe răsculaţi, şi se duce în lagărul paşei ce venise şi el de peste Dunăre spre a înăduşi răscoala, şi a impedeca pe Racoţi de a se amesteca el în aceste daraveri, dar fusese cumpărat cu bani de domnul Ardealului. Oştirile răsvrătitoare cu toate că se văd trădate chiar în ajunul bătăliei, nu pierd inima, şi proclamă de domnul lor pe unul Hrizea, fiul lui Dumitraşcu din Bogdăneşti, care ilustrează prin o vitejie demnă de o mai bună soartă domnia lui de o zi.[11 bis] Totuşi oştirile răsculate sunt bătute, mai ales din pricina

11 bis. Inscr. Dusmanii lui recunosc că „Hrizea adversus nos strenue decertavit." Racoţ. al II-a câtu Cancelarul Ungariei 23 Iunie 1655 N. Iorga, Studii şi Doc., IV, p. 242.

necontenitelor defecțiuni ce se făceau în rîndurile lor, chiar în focul cel mai ferbinte al bătăliei. Ungurii, spărgîndu-le rîndurile, întră în ei «ca lupii în niște oi, de-i taie, îi împușcă, de zăceau grămăzi. Și au început a da dosul cîți nu puteau scăpa, cu domnul lor Hrizea Vodă, cercînd calea Brăilei; iar pedestrimea și cei cu cai răi se ascundeau prin margini, prin crînguri, pe care scoțîndu-i, sub sabie i-au pus pe toți. De aceasta auzind Constantin Vodă își luă ziua bună de la pașa și purcese înaintea lui Racoți; ci venind la Ciocănești și șăzînd la prînz, nimeriră doi trimiși de la Hrizea Vodă, care mergeau cu cărți la Turci, și îndată îi prinseră și aducîndu-i la Constantin Vodă, porunci de-i spînzură de niște umbrare: pe unul din aceștia îl chema Bagrandi»[12].

Constantin Șărban datorea, cu sau fără voie, păstrarea scaunului său intervenirei principelui Ardealului. Acesta deveni prin victoria de la Simplea proteguitorul și pentru a zice astfel suzeranul de a doua mînă și al lui Șărban, după cum sprijinul dat de Racoți lui Stefan Gheorghe, pentru dobîndirea scaunului Moldovei, îi procurase închinarea acestuia. Supunerea în care domnii țărilor romîne întraseră către acel al Ardealului se vede chiar din ordinile date de ei agenților lor din Constantinopole, ca să se conducă în toate împrejurările după părerile agentului transilvănean. Racoți caută totuși a se folosi de poziția lui cea întărită, spre a'și așăza mai cu putere domnia la Turci, arătîndu-se de credinciosul lor supus; că ar fi întreprins expediția în Valahia mai ales în interesul Porței; că au cruțat cu desăvîrșire această țară de ori ce soiu de abateri a le oștirilor sale, astfeliu că nu i-a pricinuit daună nici măcar de valoarea unui paiu; că n'a pretins nici pretinde

12. Mag. ist., I, p. 311.

vre o schimbare de domnie. De și Turcii erau convinși de contrarul asigurărilor domnului Ardealului, totuși ei primiră de bune îndreptările sale, fiind de mult deprinși a fățări blîndeța față cu acei ce le făcea să simță puterea lor. Mai ales neadevărată era pretinsa cruțare a Munteniei din partea trupelor lui Racoți. Rapoarte contimpurane arată din contra, precum era firesc lucru, această țară ca dată în prada celei mai neomenoase jăfuiri din partea trupelor ungurești și secuești a le lui Racoți, care luară din ea între altele și nenumărați stupi, dădură foc la sate, orașe și sămănături, calcară în picioarele cailor grînele pe care nu le consumau, așa că în urma acestei cumplite devastări se încuibâ în țară o foamete grozavă. Locuitorii fură împinși la pribegire în massă, fie peste Dunăre în părțile turcești, fie în Moldova, spre a-și adăposti viețele periclitate prin lipsele de tot feliul.

Constantin Șărban restabilit în scaun, caută să îndrepte măcar în parte relele pricinuite prin scenele de turburare întîmplate. «El iartă toate năpăștile și plătește Turcilor haraciul din propria lui avere, scutind țara de bir pentru trei luni de zile, și iertînd dorobanților și călărașilor (miliția țărei) zecimile și oieritul, îmbrăcîndu-i pe toți din averea lui cu postav bun, iar pre căpitanii lor cu catifea, damasc și atlaz. Lefi încă le da, și ședeau la masă cu dînsul; judecăți drepte făcea și milă din destul; pre nimeni nu obijduia și cu blîndeță și cu cuvînte dulci pre toți îi mîngăia, și gîndi să facă mult bine țărei și se bucurau toți și moșneni și străini mulțămind lui Dumnezeu, căci le au hărăzit domn bun și înțălept și milostiv» [13].

13. Mag. ist., IV, p. 336. Comp. *Engel*, Geschichte der Walachey, p. 298.

Racoți însă nu se mulțămise a prăda țara prin trupele sale. El îi făcu un rău și mai mare, punînd'o în neputință de a mai cerca în viitor o împrotivire; anume îi luă cele 40 de tunuri pe care puse mîna de la oștirea răsculată în lupta de la Simplea. Tot pentru a-și asigura ascultarea necondiționată a domnului muntean, Racoți se oferi a-l păzi în contra viitoarelor răscoale a le seimenilor, împrăștieți în bătălia de la Simplea, și îi lăsă ca pază la plecarea lui în Transilvania 2000 de ostași unguri. Previderea nu fusese greșită; militarii bătuți organizază un complot care avea de țintă a măcelări pe Unguri, și a răsturna pe domnul care se purtase către ei cu atîta necredință. Constantin însă descopere complotul, prinde pe cei mai mulți din cei ce'l urzise și îi supune săbiei. Atunci interveni un curios act de împăcare între Constantin Șărban și aceia din seimeni, care scăpară din măcel. Lefegii pocăiți dădură în mînile lui Racoți și ale domnului lor Șărban Voevod un «zapis prin care recunoșteau că n'au păzit credința către ei cum s'ar fi căzut, ci au umblat după cuvintele unora și altora din boieri și din slujitori, care umblare a lor îi adusese a cădea de la credința domnului lor, greșind Măriei sale, iar că Măria sa ca un domn bun și milostiv iertîndu-i de greșala făcută, ei se făgăduesc că nu vor mai umbla după alte resmeriți» [14].

Vaza principelui ardelean creștea cu atîta mai mult cu cît pentru a doua oară Constantin Șărban îi datoria tronul. Domnul muntean trimite celui din Ardeal ca mulțămită un frumos colan de pietre scumpe și 20,000 de lei în bani, ceea ce mai ca părea a fi un tribut, și agenții lui Racoți la Poartă trătau

---

14 Document original în limba romînă din 1656 în Traian 1869 p. 4.

cu mare mîndrie pe domnii romîni, cerînd pentru principele lor titlul de rege.

Tot pentru a mănținea în ascultarea lui pe domnul muntean, Racoți dă adăpostire lui Hrizea Vodă, pe care'l face chiar capul a 500 de seimeni prinși în lupta de la Simplea, și pe cînd Racoți pleacă în războiu contra Polonilor, Hrizea vra să-și cerce iarăși norocul în Muntenia, trecînd cu trupe, peste munte pe la Bistrița, în țara lui Constantin Vodă. «Iar Constantin prinzînd veste, trimise pe Preda vornicul Brancoveanul și pre Radul stolnicul Fărcășanul și pre Ivașcu Cepariul cu oști și s'au ajuns la tîrgul *Brugăi* și făcînd războiu au biruit ai lui Constantin Vodă, și pre Hrizea cu ai lui i-au prins și i-au dus la domnul său, și au spînzurat pe Hrizea de o roată cu alte 12 căpitenii; iar celor-lalți li-au tăiat nasurile și urechile și i-au slobozit»[15]. Seimenii însă care, cu toată împăcarea, nu uitase că aveau de răsbunat o trădare, cel mai greu de iertat din toate păcatele, se folosesc în curînd de politica în care legăturile lui Șărban cu Racoți îl încurcă pe domnul muntean, spre a'l pîri Turcilor și a provoca prin ei scoaterea lui din scaun pe care fusese neputincioși a o îndeplini prin violență.

Anume Racoți care urmase înainte prietenia cătră protestanți, îndrumată de tatăl său, păstrase alianța cu Svedia care pe atunci, aflîndu-se în luptă cu Polonia, atrase în dușmănie cătră această țară și pe principele transilvan. Apoi Racoți își închipuia că va putea cuceri Polonia și aduce pe capul său și coroana ei. El se pusese deci în legătură cu Cazacii, dușmanii Polonilor, și aduce în liga aceasta și pe domnii Moldovei și a Munteniei care ascultau de dîn-

15. Mag ist. I. p. 314.

sul. Expediția întreprinsă de Racoți contra Poloniei în anul 1657 eși însă de tot rău, și Poarta supărată pentru atacul făcut de țările sale vasale contra regatului polon, cu care cultiva pe atunci relațiuni prietinoase, dă ordin dietei din Transilvania să alunge din scaun pe Racoți, iar pe domnii romini îi mazilește la începutul anului 1658[16]. Atît Racoți însă cît și domnul muntean nu se supuseră și sultanul fu nevoit să întrebuințeze puterea în contra amîndurora

Impreună cu Șărban se retrag în Ardeal boierii credincioși lui: Stroe Logofătul, Dane Spătarul, Radul Tarigradul Stolnicul, Radul Mihalcea Comisul, Radul Buzdugan Clucerul, Radu Comisul, Constantin Vătămanul, Dragșor Cantacuzino, Ivașcu Comisul, Mihaiu Căpitanul, Stroie Căpitanul, Stroie Clucerul, Radea Căpitanul, Simu Căp. Radu Logofătul, Manea Stolnicul, Vlad Căp., Colle Căp., Radul Tarnan vel Stolnic — despre carea vedem o mărturie Radul d Logofăt care se referă Dupurakt spitalia al lui Șărban pentru neîmpăcatăm Domnia.

16) Ultimul raport german în care se pomenește despre domnia lui Constantin Șărban în Muntenia este din 12 Ianuarie 1658. *Hurm.*, Frg., III. p. 237. Istoria țărei Românești publicată de Ioanid. II. p. 110 pune data de 6 Ianuarie pentru mazilirea lui Șărban. Asupra tuturor amărunțimilor domniei lui Constantin Șărban pentru care nu este citat vre un izvor anumit, vezi rezumatul rapoartelor lui *Simion Reniger* c. *împăratul* din 17, 18 Martie 24 Aprilie, 24 Mai, 2, 4 și 20 Iunie 2, 6 19, 22 și 29 Iulie, 10 August, 8 Septemvrie 20 Octomvrie și 27 Decemvrie 1655 în *Hurm.* Frg., III p. 220—231, și 21 Iulie, 15 August și 24 Octomvrie 1657 idem p. 234. — Mai regăsim un raport din un codice miscellaneus 1658, aprilie 18, „la grand Seigneur en a disposedé bien brief“ Hurm., Doc. Istor. II: 3 p. 70.

16a Engel, Gesch. d. Walachey, Doc., V, p. 56-57.

Mihnea al III-lea [1], **1658—1659.** Mazilindu-se Constantin Şărban, tronul Munteniei începu în mînile unui Grec, sub care reîncep iarăşi turburările contra Grecilor pe care le-am văzut arătindu-se odată în Muntenia, pe timpul domniilor greceşti a le lui Radu Mihnea şi Leon Tomşa

Mihnea purta un nume românesc, şi se pretindea fiu al lui Radu Mihnea (1611—1616, 1620—1623) [2], ceea ce nu-i folosia mult în privirea românismului său, întru cît de şi de origine Romîn, se grecizase cu totul, fiind crescut între Grecii Răsăritului.

Chiar dacă acest Mihnea ar fi fost odrasla fostului domn, se vede ca simpatiile tatălui său pentru Greci făcuse ca dînsul să fie crescut în Constantinopol, unde trecea drept Grec, şi tot aşa cu drept cuvînt îl considerau şi Romînii pe capul cărora se năpustise cu domnia. De aceea spune despre el anonimul românesc că era «un Grec cămătar; tată său l'au chemat Iane Surdul, iar pre dînsul l'au chemat din botez Franţi; deci izvodindu-se de mic a urma lui Ismail feciorul Agarei, fugit-au de la părinţii lui şi s'au dus la Ţarigrad şi s'au curtenit la Kinan paşa, zicînd că este feciorul Radului Vodă, nepot

1. Ceilalti doi Mihnea sunt: *Mihnea cel Rău*, 1507 - 1511 (Vol. II, p 469) şi *Mihnea al II le*. 1577—1583, 1585 - 1591 (Vol III p. 15 şi 33)
2. Vol III. p. 441 şi 469

Mihnei Vodă şi aşa şi-a petrecut viaţa la Turci ca la 40 de ani» [3].

Dacă filiaţiunea lui, care nu putea fi pe de altă parte decît nelegitimă, este îndoelnică, firea lui de Grec este atestată prin documente contimpurane de o autenticitate netăgăduită. Numele ce'l purta el la Constantinopol era *Gioan bei*; avea reputaţia de om învăţat şi era prietinul rezidentului german Schmidt. Izvoarele străine spun, ca şi cronica romînă, că el trăia în casa lui Kinan paşa şi identitatea lui Gioan bei cu Mihnea este chiar formal atestată de rapoartele germane, care 'l pomenesc sub numele de «Gioan bei care mai tirziu s'a numit Mihnea» [4]. Cheltueala lui Gioan bei pentru căpătarea domnii se urcă la 200.000 de lei, din care 70.000 sultanului, în urma căreia este primit la sărutarea papucului sultanului, e îmbrăcat cu caftan, i se pune pe cap o cucă cu o pană înaltă asemene unui paşă, şi precedat de 6 stegari, 3 călări şi 3 pe jos, pleacă către Muntenia în 31 Ianuarie 1658. Chiar a doua zi după pornirea noului domn din capitala împărăţiei, soseşte aice o deputaţie de boieri din Muntenia, cu o hîrtie iscălită aproape de toată boierimea cea mare a ţărei, în care se spunea: «că sultanul să nu-i obijduiască cu vre un principe sărman, căci atît ei cît şi ţara lor ar fi îndestul de săraci, şi ceea ce nou numitul a luat cu împrumut de la Evrei şi a cheltuit la Poartă, va căuta să o scoată din biata Muntenie cu dobîndă şi încincit; că în deobşte ei nu pot primi

3. Mag. ist. IV, p. 346. De aceea îl numesc unele documente *Ioan Radu* altele *Ioan Mihn a Radu* Doc col *Iurm.* V, 2, p 42 şi 56.

4. Gutachten Rudolphs Schmidt über die gegenwärtige Sendung an die Pfort Wien. August od. Septembre 1658 în extract în *Hurmuzaki* Fragmente III p 244: „Gioan bey später Mihnea gennant". Un raport venetian din 16 Marte 1658. Doc col *Hurm.* V, 2 p 42, spune despre Mihnea că era „un gentilhuomo *greco*, figliolo del gia Radulio Voivoda, allevato in Constantinopoli in casa del vechio Kinan Passa".

în nici un chip pe Gioan bei de principe, întîmpinare ce nu putea decît să întărească poziția Grecului, și el plecâ, cu tot timpul cel rău și furtunos ce-i stătea împotrivă, după ce avu o întrevedere într'o noapte cu rezidentul german, care-i dori mult noroc în domnie [5].

Sultanul dă ordin hanului Tătarilor și pașei de Silistria a'l introduce pe Gioan bei în Muntenia. Constantin Șărban se retrage către munți, adunîndu-și o armată ca la 30,000 de oameni cu care ar fi putut lupta cu izbîndă contra rivalului său, dacă nu ar fi fost trădat de oștirea lui îndată ce ea simți apropierea dușmanului. Șărban trecu în Transilvania, unde împreună cu Racoți principele depus al acestei țări se înțăleseră asupra mijloacelor de a se opune asuprirei comune. Năvălirea Tătarilor în Muntenia și Moldova, unde tot pe atunci se scotea pe Stefan Gheorghe și se înlocuia cu Ghica, fu însoțită ca tot-deauna de acele scene de groaznică prădare ce caracterizau apucăturile acestor oarde barbare [6].

Totuși Gioan bei întîmpină neînvinse greutăți la întemeierea stăpînirei sale. Combătut pe de o parte de boieri, iar pe de alta amenințat de Racoți și de Șărban, neputîndu-se mănținea decît cu sprijinul Tătarilor, care prin prădăciunile lor îngrozitoare resculau toată țara în contra acestei năpăști de domnie ce-i venise pe cap, el trebuia să devină curînd chiar pentru Turcii ce'l sprijineau, o greutate [7].

După cît se vede însă înălțarea cam neașteptată a Grecului la domnia Munteniei făcuse să sară o țandură din mintea lui, cea nu prea bine cumpenită.

5. *Reniger* c. *împăratul*, 13 Fevruarie 1658. *Hurm.*, Frg., III, p. 237.
6. Rapoartele lui *Simon Reniger* către *împăratul* 13 și 28 Febr., 12 Mart 1658, idem, p. 237—240. Comp. Doc. col. *Hurm.*, V, 2, p. 43 și 45.
7. *Simon Reniger* către *împăratul*, 10 și 28 Mai 1658. *Hurm.*, Frg., p. 243.

In curînd după întronarea lui, el dă semne vădite de turburare a cugetărei sale: ie titlul de arhiduce, face să fie uns şi coronat în această însuşire în catedrala din Tîrgovişteа, şi trimite soli la Poartă care să ceară pe de o parte recunoaşterea noului său titulus, pe de alta alipirea Transilvaniei, Moldovei şi a cetăţei Silistria către principatul său [8]. Nebunul avea totuşi momente limpezi, cînd era vorba de a lua măsurile necesare spre a păstra şovăitoarea lui domnie.

Barcsai, noul principe al Transilvaniei, fiind îndatorit a răspunde ca cheltueli de războiu pentru întronarea lui 500.000 de lei, şi ne trimeţînd decît 5000, Mihnea pentru a se pune bine la Poartă, îl pîrăşte, că de şi ar avea toată suma adunată, nu voeşte s'o trimită, fiind că sperează cu timpul să fie iertat de o parte din ea. Apoi el nu lasă în părăsire nici mijlocul esenţial, împărţirea de bani la dregătorii sultanului, şi merge chiar mai departe; pune să zidască o mosche în Muntenia şi lasă a se înţălege curînda lui întoarcere la religia mohametană [9].

Domnii depuşi din toate trei ţările vasale a le Porţei, Gheorghe Racoţi, Constantin Şărban şi Stefan Gheorghe se hotărîse a se opune Porţei, alegînd ca loc de împotrivire Transilvania, în care Racoţi păstrase încă o puternică partidă, şi care oferea prin poziţia ei un tărîm mai uşor de apărat. Aceşti trei principi îşi propun a scoate de o cam dată pe Mihnea din Muntenia şi pe Ghica din Moldova, şi înapoind scaunele lui Şărban şi Stefan, cu ajutorul lor apoi să scoată pe Barcsai din Ardeal.

---

8. *Siman Reniger* către *împăratul* 21 April 1659, idem, p. 246. Comp. Călugărul *Ibignancourt* din Mai 1659 Doc col. *Hurm*, Suplement I, p. 245. Mihnea bătu chiar o medalie cu insemnele vulturului imperiăl cu coroană. Una din ele este trimisă drept curiozitate de călugărul *Ibignancourt* (nu se ştie cui), odată cu scrisoarea citată.

9. *Reniger* catra *împăratul*, 26 Iunie 1659. *Hurm*, Frg, III, p. 247—248.

Mihnea alungat de aliați, este însă restabilit în scaun de Turci, iar Ștefan Gheorghe este bătut de Ghica. «Tiranul drept fantastic adecă buiguitor în gînduri», cum îl caracterizază Miron Costin[10], în mînile cărora Turcii nu se temuse a lăsa frînele ocîrmuirei muntene, prin una din acele sărituri proprii celor cu mintea neîntreagă, trece deodată din partea Turcilor în acea a răsculaților, aliindu-se cu cei trei pretendenți, spre a se revolta în contra sprijinitorilor săi de pănă acuma. Pe cînd însă răscoala din partea acelora se înțălegea de la sine, ca unii ce pierduse scaunele lor și doriau să le recapete, acea a lui Mihnea este cu totul lipsită de bun simț, căci neputînd nimic cîștiga prin ea, putea pierde totul, și întărește părerea comună ce umbla asupra lui, că nu era în întregimea minței sale. Intrarea lui Mihnea în alianța răsculaților face ca unul din ei și anume Stefan Gheorghe să fie eliminat, întru cît de alt-felu ar fi fost mai mulți domni decît scaune disponibile. Apoi aliații erau mai mulțămiți a avea în rîndurile lor un domn în scaun, care dispunea de puterea unei țări, decît un pribeag mai mult si mazil precum erau și ei. Aceasta împinge pe Stefan Gheorghe a părăsi Transilvania și a apuca la colindat pe la curțile Europei, spre a-și recăpăta pierduta domnie[11].

Seraskierul trecînd prin Muntenia pentru a pătrunde în Transilvania contra lui Gheorghe Racoți, Mihnea care era ordonat de Turci a-l însoți în expediție, propune boierilor ca să-i taie. Boierii spăimântați de gîndul nebun al lui Mihnea, o rup de fugă; iar Pîrvul visternicul Predescul denunță chiar pașei uneltirile domnului. Mihnea văzîndu-se în pericol,

10. Letopisețele I, p. 341. *Ed. Ureche*, I. p 657.
11. Vom arăta rătăcirile lui la istoria Moldovei

merge la pașă, îi dă bani, și pîrăște el pe boieri că ar fugi de slujba împăratului; ucide apoi pe Predescu, Istrate postelnicul, Radul aga Bărsăscu, Vintilă căpitanul, Badea vătavul și pe Preda Brancovanu și vroește să pună mîna și pe Constantin postelnicul Cantacuzino de la Filipești; dar el fuge la Brașov și apoi la Ghica în Moldova. Aice fiul său Drăghici se prinde în o adîncă prietenie cu Grigore fiul lui Gheorghe Ghica, care-i dă un zapis în 1659 Aprîl în 11, în care îi juruește că «chiar de se va despărți cu trupul de el, iar cu sufletul și cu credința să fie nedespărțiți unul de altul» [12]. Vom vedea mai tîrziu cum înțălese Ghica a păstra această prietenie. Mihnea scăpase prin aceste cruzimi, pe care el le arăta ca făcute în interesul Turcilor, de prepusul de hainire pe care 'l trezise în mintea lor pîra Predesculuí. El se preface a le fi prieten, și le cere bani spre a-și întări oștirea slăbită prin părăsirea boierilor. După aceea propune din nou boierilor rămași pe lîngă el răscoala contra împărăției, ceea ce prinzînd tot atît de puțin ca și în întăiul rînd el ordonă un nou măcel în ei. «Stringîndu-i pe toți într'o sară și avînd pe ucigași gata, cîte pe unul îi lua de-i zugruma, și-i arunca din casă jos pe ferești, iar tubulhanaua (muzica) zicea pănă i-au isprăvit pe toți» [13].

Mihnea văz'nd că nu poate să determine țara a împărtăși nebunul lui gînd, se hotărăște să-i dee ființă în contra voinței ei. Se face o întîlnire a tuturora răsculaților la Brașov, în care Racoți este ales de cap al întreprinderi. Se atribuia Moldova lui Constantin

---

12. Genealogia Cantacuzinilor, vezi titlul întreg mai jos, (nota 27), p. 116.

13. Mag ist, I. p. 322 La unul din aceste măceluri se referă un raport venețian din 29 Iulie 1659. «Il principe di Valachia ha fatto decapitar molti baroni ricchissimi». Doc. col. *Hurm*, V, 2, p. 61.

Șărban, pe cînd lui Mihnea i se făgăduește și de acolo înainte păstrarea Munteniei. Grecul mulțămit dăruește pe Racoți cu o blană de cacom și un cal bogat înșăuat, primind de la fostul principe al Transilvaniei o sabie de onoare și un ajutor de 500 oameni [14]. In urma acestei înțălegeri Mihnea trimite pe Gheorghe Băleanu vornicul în Moldova cu oștirile sale și cu a le lui Racoți în contra lui Ghica, spre a-l scoate din scaun, și a pune pe Șărban; iar în Muntenia dînsul pune să taie pe toți Turcii din Tîrgoviștea, apoi arde Brăila și Giurgiul. Băleanu izbutește de o cam dată a alunga pe Ghica. Armata lui este însă curînd după aceea zdrobită de Tătari, Mihnea în Muntenia bate pe Turci într'o mică încăerare, iar peste noapte au venit veste neagră lui Mihnea, că Turcii au bătut pe Racoți la Deva [15].

Tot atunci află Mihnea și despre pierderea suferită în Moldova El vroește totuși să se mai împotivească; oastea lui însă îl amenință a-l da pe mînile Turcilor, și atunci fuge peste munți, părăsind domnia. El moare, puțin timp după aceea [16]. Turcii văzînd că Tîrgoviștea așăzată nu departe de granița transilvană înlesnește periculoasele relații cu această țară, ordonă, odată cu strămutarea lui Ghica din Moldova în Muntenia, să se dărîme cetatea precum și mănăstirile ce o învecinau, și să se strămute reședința principilor la București cei așăzați mai în apropierea malului turcesc. Acest fapt este întărit și de cronicile muntene, care spun că Ghica Vodă au părăsit cu totul Tîrgoviștea ca reședință și au surpat și casele de acolo și le-au sfărămat de tot, ca să nu

14. *Reniger* către *imp*, 1 Noemvrie 1659 *Hurm.*, Frg. p 248
15. *Zinkeisen* Gesch des osm. Reichs IV. p. 886. Lupta se întîmplă la 22 Noemvrie 1659.
16 După expresia energică a lui *Neculai Mustea* care biciuește nebuniile lui: „și sufletul curînd și-au borît în prăpăstiile iadului.“

mai fie scaun domnesc acolo, căci mai sub munte se temeau Turcii de hainie [17].

Gheorghe Ghica, 1659—1660, era de neam Albanez din părțile grecești: venise în Moldova încă dinaintea domniei lui Vasile Vodă «negutitorie țiind» până la suirea acestuia în scaun. Fiind de un neam cu el, «Arbănaș, l'au tras Vasile Vodă la curte și de odată la boierie mai măruntă, apoi vornicia cea mare de țara de jos au ajuns, și țiindu'l Vasile Vodă de credință l'au trimis la Poartă capuchihae, văzindu-l și om contenit la toate și scump, cum se cade hie cînd capuchihaele să hie» [18]. Din atare dregătorie el fusese numit domn în Moldova, la mazilirea lui Stefan Gheorghe în 1658, puțin timp după rînduirea lui Gioan bei sau Mihnea în Muntenia și purtîndu-se acolo cu credință către Poartă în timpul răsvrătirilor lui Racoți și a partizanilor lui, i se dăduse la alungarea lui Mihnea tronul Munteniei. Capidjilar Chehaiasi, însărcinat cu întroducerea lui Gheorghe Ghica în domnie, avea ordinul de a lăsa de o camdată și Moldova tot sub domnia lui Ghica, până ce Poarta va găti un om vrednic de a lua ocîrmuirea acelei țări [19], aflat in curînd în persoana lui Stefan fiul lui Vasile Lupu.

Oștirile turcești și tătărești, care întroduseră pe Ghica în domnia Munteniei, prădară după obiceiul

17. *Reniger* către *imp*., 21 Decemvrie 1659 *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p. 249. Mag. ist., II, p. 214. Această potrivală deplină între arătările cronicelor și a le documentelor arată cît de mare valoare trebue pusă pe notițele raportate de cronicari asupra faptelor contimpurane, chiar atunci cînd nu le putem controla prin asemene izvoare.

18. Miron Costin, *Letopisețe*, I p. 336 Textul îndreptat după ediția critică a d lu. *V. A. Ureche*, I, p. 649

19. *Reniger* către *imp*., 1 Noemvrie 1659 *Hurmuzaki*, Fragmente, III, p 249 Ghica apucă scaunul Munteniei în Decemvrie 1659 Vezi un raport al lui *Ballarino* către *dogele* din 22 Dec 1659 Doc. col *Hurm*., V, 2 p 69: „il possesso dato a Gica novo principe di Valachia ricevuto da que sudditi senza contrasto, lontan affato del timore dinovi disturbi di Miena".

lor țara în chipul cel mai crud [20]: iar Ghica Vodă «dacă s'au așăzat la scaun în București, trimis'au poruncă în țară ca să se strîngă cine va fi rămas și să meargă cine-și la moșia lui, să se apuce de hrana lui și să-și dee haraciul împăratului. Și arată milă mare asupra săracilor și le făcea judecată dreaptă; nimene nu se întorcea obidit de la divanul lui; asișdere și slujitorilor le făcu căutare și cîți ziseră că sunt robiți, săraci, fugiți, morți, pre toți îi scoase de la catastih, și celor ce rămaseră le dete scădere din destul și iertă pre toți greșiții» [21].

In curînd însă pacinicile îndeletniciri a le lui Ghica fură turburate. Racoți anume tot se mănținea în Ardeal, și Constantîu Șărban cearcă în luna lui Aprîl 1660 o nouă năvălire în Muntenia. Ghica Vodă, nepregătit pentru a susținea lupta, fuge la Giurgiu cu toată curtea lui, «iar Constantin Șărban Vodă au întrat în București la 1 Mai și s'au adunat toți dorobanții și seimenii lîngă dînsul și veniră din roșii și din toată cetele de se închinară lui și se apucară iar de hoțiile lor cele obicinuite, stricînd și jăcuind bucate boierilor și tot ce găsiră și făcură și alte nebunii multe, că venise fără veste de lovise pre Ghica Vodă la Giurgiu, pre învărsatul zorilor și care cum putură, scăpară, unii în cetate, alții în șăici, alții în prud; mulți s'au înecat, pre mulți iau prins afară și ce aflară luară cu jaful tot, și iar s'au învîrtejit înapoi la București» [22]. Sultanul trimise pe Gian Aslan pașa și pre Kinan pașa cu ostile turcești și pre Ak-Mîrzea cu Tatarii, care luînd pe Ghica Vodă din Giurgiu îl readuseră la București în

20. *Reniger* către *imp*, 16 Ianuarie 1660. *Hurm.*, Frg., III, p. 249. *Anon. rom.* în Mag. ist., IV, p. 354.
21. Idem, p. 354.
22. Idem, p. 355.

21 Mai; iar Constantin Șărban se retrase în pripă înaintea lor înapoi peste munți. Tot pe atunci, 21 Mai, Racoți dădea în contra Turcilor ultima desperata sa luptă, în care nu mai era vorbă de a învinge, ci de a muri vitejește. Mîndrul Ungur după ce fusese bătut la Deva, asediase Sibiul, pentru ca prin luarea lui să-și capete un punt de sprijin în Transilvania. Sidi Ahmed, pașa de Buda, care'l bătuse la Deva, nu-l lăsă însă să-și îndeplinească scopul, ci încunjură el însuși cu armata lui de patru ori mai mare pre cei 6000 de oameni ai lui Racoți. Acesta văzîndu-se pierdut, își alege 1000 de călăreți hotărîți ca și el, și se repede cu ei în șirurile cele mai dese a le Turcilor, unde toți până la unul găsiră o moarte glorioasă și în fruntea tuturora viteazul lor conducător, nenorocitul Racoți, care fu găsit mort pe cîmpul de bătălie străpuns de patru lovituri [23].

Constantin Șărban pierzînd putința de a se mai mănținea în Ardeal, trece la Cazaci, de unde apoi se încearcă asupra Moldovei

In Muntenia însă se iviră în curînd urmările acestor fapte desperate, care 'și aveau originea lor în nebunia lui Mihnea al III-le. O foamete mare se încuibă în țară, urmată de o ciumă cumplită, pe care norodul superstițios le credea o dreaptă răsplată trimisă de Dumnezeu pentru a pedepsi nesocotințile omenești [24]. Era într'adevăr o pedeapsă, însă nu trimisă de Dumnezeire, ci atrasă de oameni ca o consecvență neaparată a faptelor lor, ce conțin tot deauna în ele însăși urmări, pe care numai neștiința le atribue unor puteri supranaturale. Oamenii bîntuiți de atîtea răle părăsiau țara pe întrecutele; dările nu se puteau încasa, și haraciul neputînd fi răspuns la timp, sultanul mazilește pe Ghica.

---

23. *Zinkeisen*, IV. p. 887.
24. *Căpitanul* în Mag. ist., I, p 323.

Destituirea lui mai avuse încă un motiv. Marele vizir Kiupruliul, atot puternic la Poartă şi domnind el în locul sultanului, se hotărise a pune un capăt vecinicilor neorînduieli ce se petreceau în ţările vasale de la nordul Dunărei, şi vroia să le lege într'un chip mai nemijlocit de împărăţie, prefăcîndu-le cîte trele în paşalîcuri. El vroia să înceapă cu Muntenia, şi luînd ca pretext neplata la timp a haraciului, însărcinează pe paşa din Silistria să trimită 300 de călăreţi, care pun mîna pe Gheorghe Ghica în reşedinţa lui, îl prădă atît pe el cît şi pe familia şi pe curtea lui, îl bagă în fiere şi 'l duc la Adrianopole pe la începutul lui Septemvrie 1660, unde este aruncat în temniţă. După aceea îl trimit tot încătuşat către începutul lui Octomvrie la Constantinopole, unde este reţinut într'o strînsă pază[25]. Totuşi vizirul părăseşte în curînd gîndul de a reduce ţările dunărene în paşalîcuri turceşti, fiind întors de la el prin stăruinţele postelnicului Constantin Cantacuzino, boier muntean care stătea în mare vază la Turci[26]. El reînnoi înaintea vizirului argumentele acele ce oprise în mai multe rînduri pe Turci de a da fiinţă gîndului de atîtea ori desmierdat de ei, punîndu-le în videre că prefacerea în paşalîcuri a unor ţări anevoie de apărat ar mări numai greutăţile imperiului, amintindu-le năcazurile ce le aducea paşalîcul din Ofen. Apoi ţările romîne, fiind puse sub ocîrmuirea directă a Turcilor, trebuiau să înceteze de a da veniturile mănoase, pe care ei le trăgeau acuma din ele. In sfîrşit, şi aice era punctul hotăritor, o asemene mă-

25. *Reniger* c *împăratul*, 7 Oct 1660, *Hurm.*, Frag., III, p. 254. Cronicul lui *C. Dapontes*, *Erbiceanu*, Cronicari greci, care au scris despre Romîni în epoca fanariotă. Bucureşti, 1890, p. 9, spune că vizirul cerînd lui Ghica 30 de pungi, domnul s'ar fi rugat să mai aştepte, iar că fiul lui Gheorghe Ghica, Grigorie, ar fi subtras răspunsul şi înlocuit cu un refuz de a plăti, rugămintea de aşteptare, refuz ce aduse destituirea domnului

26. Anon. rom. în Mag. ist., IV, p. 357.

sură mai putea provoca şi periculoase răscoale, care sprijinite de puterile vecine, ce aveau interes a împedeca înaintarea puterei turceşti, ar putea complica pe Poartă în cumplite războae! Vizirul recunoscînd în acel ce ţinea asemenea vorbe un om superior, îi lăsă lui însărcinarea de a găsi un domn pentru Muntenia. Cugetul înalt al postelnicului se vede mai ales din faptul, neauzit pentru acele timpuri, că nu păstrează domnia pentru el, cînd nu avea de cît a spune un cuvînt spre a o lua. In niște vremuri de o goană așa de turbată după domnie, ca acel în care el trăia, o asemene reținere este vrednică de admirare și îndreptățește vaza cea urieșă de care postelnicul se bucura atît la Turci cît și la Creștini.

Cine era cest Cantacuzino postelnicul?

Familia *Cantacuzinilor* este una din acele ale căror oirgini se pot urmări mai departe, nu numai din Răsărit, dar chiar din întreaga Europă. Lăsind la o parte începuturile ei, pe care unii le coboră din casa de Valois a regilor Franției[27], alții din regi traci și alții în sfîrșit din baroni scandinavi, constatăm că încă prin veacul al XII-le, Cantacuzinii formau o

27. Așa arată importantul document de familie ce se află în păstrarea D-lui Gh. Gr Cantacuzino din București, și care poartă titlul: *Genealogia familiei Cantacuzinilor*, a căreia origine se trage din neamul de Valua din pairii de Franția, de la anul 800 până la 1787. Scrierea un volum în 4 de aproape 500 de pagini, a fost alcătuită după două lucrări, una făcută după istorici și documente de dascalul și învățatul grec din București, Saul Arvanitohoritul, pe la 1765, și alta păstrată de grăfina O'Donnel soția comitelui englez O'Donnel, fiica lui Raducanu Cantacuzino, el insuș fiu al lui Stefan Cantacuzino cel ucis împreună cu Brancovanu. Această genealogie a fost și publicată în parte. In Buciumul lui *Cesar Bolliac* din 1863 No 23 și următoarele. (Vezi p. 100 f. în manuscriptul original p. 62) — Asupra originei franceze a familiei Cantacuzinilor, avem o indicație în o carte foarte rară intitulată. Discorso di *Theodoro Spandugino Cantacuzino*, gentilhuomo constantinopolitano della origine de principi turchi. Scrierea este reprodusă în Historia Universale dell'origine et imperio de'Turchi raccolta da *M. Francesco Sansovino*, Venetia apresso Mihael Bonelli, 1583. In ea se spune la p. 185, despre Ioan Cantacuzino, care ajunge împărat că „era piu nobile che persona la quale fosse in Graccia, conciosia cosa che egli discendeva da dodici pari de Francia".

puternică şi bogată familie în împeriul bizantin, ceea ce dovedeşte de la sine o origine mai veche. Cea d'întâi pomenire a unui Cantacuzino ~~este aceea a lui~~ *Ioan*, pe timpul împăratului Manoil Comnen, arătat ca om cu mare vază, general şi încuscrit cu împăratul a cărui nepoată, Maria Comnena, fiica sebastocratorului Andronic, o ţinea în căsătorie[28]. Fiul lui Ioan, *Manuil Cantacuzino*[29], este trimis de acelaş împărat împreună cu Andronic în potriva Turcilor în Asia, unde dobîndeşte asupra lor o mare izbîndă. Nu se ştie însă din ce pricină mai târziu împăratul se supără pe el şi'l aruncă în închisoare. Intîlnim pe un al doile *Ioan* Cantacuzino, probabil fiul lui Manuil pe timpul urzurpatorului Andronic Comnen (1183—1185), pe care tiranul îl orbeşte din pricină că lăsase să fugă din închisoare pe Constantin Angelul. Acest Ioan al II-le Cantacuzino au avut de soţie pe fiica lui Andronic Angelul, sora viitorilor împăraţi Isac şi Alexios Angelul. Ioan Cantacuzino piere într'o luptă cu Romînii din Macedonia, în contra cărora, de şi orb, fusese trimis de către cumnatul său Isac Angelul, după ce ajunge împărat (1185)[30]. *Mihail* Cantacuzino ajută lui Alexios Angelul a se răscula contra fratelui său Isac. Din faptul că Nicetas spune despre Mihail că ar fi fost unit prin familie cu împăratul[31], se poate încheie că era fiul lui Ioan şi a surorei lui Isac Angelul. In acelaş timp cu aceşti Cantacuzini, acăror coborire din tată în fiu se poate stabili cu destulă siguranţă, mai sunt şi alţii, precum

28. Scriitorul bizantin *Ducas* ed Bonn, p. 27 numeşte pe *Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ἀνὴρ εὐγενὴς τε καὶ τῶν πάλαι ἡμῶν ἀπόγονος*. Cf. *Nicetas, Choniates*. ed. Bonn. p. 121 şi 136 *Cinnamus*, ed Bonn. p. 109
29. *Cinnamus* p 293: „*Ἰωάννῃ τῷ Καντακουζηνῷ, παῖς ἦν Μανουήλ*". Comp. *Nicetas*, p 254.
30. *Nicetas*. p. 335. 489 şi 660.
31. *Nicetas* p. 593: „*ὁ Καντακουζινὸς Μιχαήλ, κατὰ μέρος τῷ βασιλεῖ συναπτόμενος*."

p. Cum până nume d boleş este acea a unui general bizantin d împăratul Alexia în o lupte contra lui Tancred fiul nepotul lui Robert în 1107. "
ott Cantacuzino est

1 şi can Ioan moşe a rupt în prinsoare Sărbeşte. 28

?? 1) Ducas / carte VI, VIII

unul *Teodor* care moare în 1183 în o luptă în Bitinia; altul *Andronic* trimis de împăratul Isac al II-le Angelul (în anul 1189), ca să ducă împăratului Frederic în timpul expediţiei cruciate, cele trebuitoare armatei [32]. Din unul din aceştia trebuia să se coboare *Manoil* Cantacuzino pe care 'l întîlnim pe timpul împăratului Ioan Batatze din Nikea, trimis în contra Genovezilor, care căutau să pună mîna pe Rodos în anul 1250. După toate probabilităţile acest Manoil fu tatul unui *Cantacuzino* a cărui nume nu se ştie, el însuşi părintele împăratului *Ioan Cantacuzino* cu care familia Cantacuzinilor se urcă pe tronul imperiului bizantin, de oare ce aflăm pe Manuel Cantacuzino încă în viaţă pe timpul împaratului Manuel Paleologul (1261—1282). Să urmărim acuma coborîrea familiei Cantacuzinilor de la împăratul Ioan până la Mihail Cantacuzino, cel ucis de sultanul Amurat al III-le în 1578, din care se trag fără nici o îndoială Cantacuzinii romîni.

Impăratul *Ioan Cantacuzino* domneşte de la 1347—1355, are de soţie pe Irina fiica lui Andronic Asan, un coboritor din Asăneştii împărăţiei romîno-bulgare, avînd cu ea pe următorii fii: *Mateiu* care a fost şi împărat, însă numai un an de zile 1355—1356, *Toma* Cantacuzino care trăia pe la 1358 [33] şi *Manoil* Cantacuzino, făcut de tatul său în anul 1349 duce de Sparta, din care se trag Cantacuzinii pe care îi găsim mai tîrziu în Peloponez, însurat cu fiica lui Jean de Lusignan care ajunge mai tîrziu rege de Armenia. Mai are şi trei fiice Maria, Theodora şi Elena [34], măritate după deosebite personaje însămnate a le timpului.

32. *Nicetas*, p. 349 şi 526. Vezi şi *Ducange*, Historia byzantina, Lutetiae Parisiorum, 1680, p. 259. (Familia Cantacuzenorum).
33. *Ducas*, p. 209; *Gh Phrantzes* p 386.
34. *Cantacuzenus*, ed. Bonn, II. p. 195.

Mateiu Cantacuzino împăratul are de soție pe Irina Paleologhina cu care naște trei fii: pe Ioan, Dimitrie și Gheorghe și mai multe fete. Din aceștia *Gheorghe Cantacuzino supranumit Suchetai*, era om cu mare reputație între Greci după cum ne spune urmașul său Spandugino [35]. Una din surorile lui Gheorghe era împărătească de Trapezunta, iar a doua numită Irina, soția despotului Sîrbiei Iurgo și muma lui Lazăr, celui ucis în luptele cu Turcii [36].

Fiul lui Suchetai fu *Manoil* Cantacuzino care «prin mărimea vazei sale și nobleța sîngelui său avea puțini asemeni între Greci, și fu ales de Albaneji drept duce, schimbîndu-și numele din Manoil în Ghin Cantacuzino», pe la anul 1453 [37].

De la acest an înainte până la ~~Mihail Cantacuzino~~ pronumit de Turci Șaitan-Oglu [38], adecă fiul dracului, născut pe la 1525, adecă pentru răstimpul îndestul de scurt de vr'o 40 de ani, nu se mai poate urmări genealogia Cantacuzinilor [39]. Nu este însă nici o îndoială că de și filiațiunile nu se mai pot stabili din lipsă de izvoare, Mihail Cantacuzino Șaitan Oglu trebue sa fie un coborîtor din această familie cu așa de întinse ramificări.

Anume în afară de Cantacuzinii arătați, se mai întîlnesc și ramuri laterale, din care a putut pe lîngă ramura centrală să se coboare Mihail Cantacuzino. Acești Cantacuzini acăror stărpe nu mai poate fi stabilită, sunt următorii:

Dimitrie Cantacuzino care trăia la Constantinopole

35. *Spandugino*, l. c. p. 189.
36. Idem. p. 190, 193
37. Idem, p. 192. *Chalcocondila*, ed. Bonn, p. 407.
38. Vezi în cronicul lui *C. Dapontes*, *Erbiceanu*, Cron. greci. p. 22, împrejurarea hazlie care aduse asupra lui Cantacuzino acest supranume.
39. Că Mihail Cantacuzino era născut pe la 1525 se vede de pe aceea că *Crusius*, contimpuran cu Mihail, spune în Turco Grecia p. 211, că la moartea lui, în 1577 „perit non multo quinquagenario major".

+ Dimitrie Cantacuzino care se bate pentru Domnia Țerei în anul 1576 fiind înșirat în hrisovul lui Domnița Ecaterina pentru Dimitrie stolnic tatăl vestitului Mihaiț Cantacuzino pașa

Țările le publicam poemul lui George Ștefanide nu se cunoaște nici pe tatăl lui Șaitan Oglu. Cât pentru acest al doilea nume ce are acest vestit nobil grec nu arată nici pe tatăl lui Șaitan Oglu

Dimitrie. vers 355

Cantacuzino. Diplomatarii Genealogia Cantacuzinilor. p. 131.

„Ἐξουσίαν τοῦ νὰ γράψῃ
ἐκεῖνος καὶ πατὴρ πρῶτα
κὺρ Δημήτριον ἐκεῖνον
ἦτον κ'ἐκεῖνο γένος γένος"

v. n. Dănescu, Împotriva grecei vulgare & ortografiei a Țării la Botoșani, 1901 p. 28. v. Iorga care nu cunoaște acest poem presupune că tatăl lui Șaitan Oglu se pl[illegible]

pe la 1420 și care moare împreună cu ginerile său Nichifor Paleologul, apărînd orașul contra Turcilor, *Ioan Cantacuzino* care s'au aflat față la întronarea lui Constantin Paleologul, ultimul împărat bizantin și a fost pus de el guvernator al Corfului: *Stavromitis Cantacuzino* care era guvernator la Zituni pe la 1425. *Toma Cantacuzino* cumnatul regelui Sîrbiei, Gheorghe Brancovici, apără în 1435 Semendria contra sultanului Amurat al II-lea. Un alt *Cantacuzino* este omorît de sultanul Mohamed al II-lea după luarea Constantinopolei. *Dimitrie* probabil fiul acestuia, fugit în Italia, unde moare la Florența și este îngropat în biserica sîntului Dominic, în care se află piatra lui mormîntală din anul 1536. †*Antonie Cantacuzino* de la care istoricul Wolf cumpără în 1554 un manuscris de istorie a lui Zonaras[40]. Mihail Cantacuzino Șaitan-Oglu ~~a putut fi sau fiul lui Anton sau al lui~~ Dimitrie, morți ~~anbii~~ după anul nașterei sele (1525), ~~sau al unui Cantacuzino, acărui nume nu ne a~~ fost ~~păstrat, intermediar între acei constatați ca trăind~~ pe ~~la jumătatea veacului al XV-lea~~.

Fiind deci chestiunea de cel mult o generație putem prîmi ca dovedită coborîrea lui Șaitan-Oglu din familia Cantacuzinilor, acea urmărită de prin veacul al XII-le și urcată cu Ioan pe tronul imperiului bizantin.

Să venîm însă la întîmplările vieței lui Mihail Cantacuzino celui mort la 1578, care se va adeveri ca stîrpea netăgăduită din care se trag Cantacuzinii romîni, și acărui tristă soartă stă în legătură cu istoria țărilor romîne, unde urmașii lui căutară adăpostire.

Ca și antecesorii săi, Mihail Cantacuzino este arătat ca omul cel d'întăi și cel mai cu vază nu nu-

40. Asupra tuturor acestora vezi citațiile în *Ducange*, l. c p. 263. Pentru Toma Cantacuzino, adauge pe *Zinkeisen*, Gesch. des osm. Reichs. I, p. 584.

mai din toți Grecii dar chiar și din toți străinii Constantinopolei; era negutitorul împăratului și era însărcinat cu procurarea blănurilor, stofelor de mătasă, de lină și de aur precum și toate cele ce padișahul avea nevoie pentru persoana lui, pentru sultana și pentru întreaga lui curte [41]. Fiind bogat încă prin moștenirea de la părinți [42], asemene daraveri sporise averea lui într'un chip neauzit. Prin darurile de tot soiul cu care încărca pe marii dregători ai Porței, el își dobindise o înriurire covărșitoare, încît fără el nu se mai făcea nimic, nici instalări de patriarhi sau episcopi, nici numiri de domni în țările romîne. Din toate aceste stăruinți, mijlocite prin Mihail Cantacuzino, izvoriau însă pentru el venituri nesfîrșite, care îl puneau în putință de a-și spori pe fie ce zi influența lui la Poartă, și prin aceasta adăugea fără încetare cifra avuțiilor lui. După lupta cea nefericită a Turcilor de la Lepanto (1571), în care flota lor fu aproape nimicită, Cantacuzino dăruește sultanului 15 corăbii construite pe cheltuiala lui, și după aceea în fie-care an el mai făcea pentru împărat cîte

---

41. *Nicola Barbarigo* c *dogele*, 18 Martie 1578. Doc. col. *Hurm*, IV, 2, p. 103.

42. *Stefan Gerlachs* der aeltern Tage-Buch der von zween glorwürdigsten Römichen Käysern Maximiliano und Rudolpho, beyderseits den andern dises Nahmens, höchstseliger Gedächtniss an die ottomanische Pforte zu Constantinopel abgefertigten, und durch den wohlgebohrnen Herrn David Ungnad, zu Sonegk und Vreyburg u. s. w. Römisch Käyzerl. Rath, mit würcklicher Erhalt-und Verlängerung desz Friedens zwischen dem ottomanischen und Römischen Kayserthums und-demselben angehörigen Landen und Königreichen u. s. w., glücklichst-vollbrachter Gesandschafft; aus denen Gerlachischen zeit seiner hierbey bedienten Hoff-Prediger-ampts-stelle, eygenhändig auffgesetzten und nachgelassenen schriften, herfür gegeben durch seinen Enckel *M. Samuelem Gerlachium* special. Superitendenten zu Gröningen in dem Hertzogthum Würtemberg; mit einer Vorrede Herrn Tobias Wagneri, der H. Schrift Dr. und Prof. zu Tübingen, Frankfurth am Mayn, gedruckt bey Heinrich Friesen, 1674, p. 463. Citațiile din această carte rară le împrumutăm din *Emile Legrand*, Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire, Paris, 1877, p. 1 și urm., articolul: Mort de Michel Cantacuzène. Cf. *Crusius*, Turco-Grecia, p 67.

un număr de corăbii [43]. Cantacuzino poseda o casă mare la Constantinopoli și un palat la Anchiali, oraș din Tracia lîngă Marea Neagră pe drumul de la Constantinopole la Marcianopole, așăzat între Soatre și Develtum, și care astăzi poartă numele de Akiali [44]. Zidirea acestui palat costase pe proprietar 20.000 de galbeni; era încunjurat cu un zid înalt și conținea numeroase locuințî, în care trăia nu numai Mihail Cantacuzino cu familia lui, dar încă, și întreaga lui curte care se suia la mai mult de 100 de inși. La moartea lui Mihail, călăul său Alibeg «găsește o comoară atît de însemnată constînd din pietre scumpe, juvaeruri, blide de aur și de argint, vaze, cupe, basenuri, putini, tăblăli și farfurii, (din care o parte îi fusese trimisă ca dar de către voevozii Moldovei și ai Valahiei, iar cealaltă îi venia de la străbuni), catifele, mătasă, obiecte de argintării, etc, încît el fu pus în cel mai mare grad de mirare, și spuse că însuș împăratul său nu poseda asemene lucruri» [45].

Bogățiile mari au fost însă tot-deauna primejdioase celui ce le poseda, în împărăția otomană. Pedeapsa cu moartea atrăgînd tot-deauna confiscarea averei, sultanii erau adese-ori îndemnați de a-și apropria de odată comoarele celui bogat, nemulțămindu-se chiar cu cele mai mănoase daruri din partea aceluia, care tot nu constituiau decît o mică parte din totul din care se desfăceau. Bogățiile cele uriește a le lui Cantacuzino fură pricina peirei lui. El căzuse în disgrație încă în anul 1576, cînd fusese închis în cele șepte turnuri, și scăpase numai prin stăruința pro-

43. *Crusius* l c., p. 67, *Gerlachs* Tagebuch p 60 Asupra punerei și depunerei episcopilor, vezi *Crusius* p 211.

44. *Pauly*, Realencyclopaedie des classischen Alterthums I, p. 971 s. v Anchiale. Nu poate fi vorba de Anchialul din Cilicia care s'a ruinat încă din vremile vechi Cf. *Crusius*. p. 496.

45. *Gerlachs* Tagebuch, p. 463 și urm

teguitorilor săi, care ştiau că prin moartea lui vor pierde grasele bacşişuri, întru cît toată averea jărtfei trebuia să încapă în mînile sultanului. Invinuirea ce i se aducea se vede de departe a nu fi serioază. Se pretindea anume că el, Cantacuzino, fusese pricina de se scosese din scaunul Munteniei pe Petru Şchiopul şi se înlocuise cu Alexandru al II-le fratele său, cu care ţara fiind nemulţămită, Poarta avea necontenit supărări cu plîngerile boierilor. Dacă ne amintim că Alexandru al II-le fusese pus de sultan în tron încă cu 9 ani mai înainte, în 1567, atunci vom înţelege că se căuta numai pricină lui Mihail Cantacuzino [46]. Bine înţeles că toţi duşmanii săi, şi numărul lor trebuia să fie în proporţie cu bogăţiile şi cu vaza lui, se bucurară foarte mult de disgraţia puternicului om, pe cît se întristară iarăşi cînd îl văzură eşind din temniţă. Mihail Cantacuzino înţălese însă în cotro mergeau lucrurile. El se hotărî atunci să se retragă de la curte şi din afaceri, spre a-şi petrece zilele departe de intrigi şi frămîntări. Tocmai această hotărîre a lui îl perdu desăvărşit. Cît timp el fusese în daraveri cu toţi oamenii Porţei, hrănindu-i necontenit cu grase daruri, el putea să aibă duşmani, dar avea şi proteguitori; căci pentru mulţi era un om folositor care trebuia păstrat. De îndată însă ce se retrase din afaceri, el deveni numai ţinta lăcomiei turceşti, celei în veci nesăturate, şi veacul lui se apropia. Intr'o zi pe la începutul lui Martie 1578, un capigiu Alibei fu trimis de sultanul cătră Moldova. In drum trebuia să se oprească

46. *Giovanni Corraro* c. *dogele*, 5 Septemvrie 1576. Doc. col. *Hurm*, IV, 2, p. 95: „et perche costui (Savtan Cantacuzino) la fama d'esser stato causa col mezzo del bassa, del quale stato sempre favorito grandamente, che fosse scaciato l'altro Vaivoda et messo questo Alessandro". Asupra domniei lui Alexandru al II-le vezi Vol. III al acestei istorii, p. 12.

la Anhiali[47], spre a executa pe Mihail Cantacuzino, care fu spînzurat chiar la poarta palatului lui, fără a se asculta nici rugămintele lui, de a'l lăsa măcar să'și grijască sufletul, nici țipetele și vaetele familiei lui ce se aruncase la picioarele Turcului. Pretextul morții lui era tot acea învinuire fără înțeles, că el ar fi pricinuit căderea lui Petru Șchiopul și înlocuirea lui cu Alexandru al II-le. Se mai adăogea însă și altele mai temeinice, cel puțin în aparență; că Mihail Cantacuzino stăruise pentru a se da scaunul Moldovei disgrațiatului Petru, ceea ce provocase luptele cu Ioan Vodă al Moldovei, zdrobirea mai multor armate turcești, amestecarea Tatarilor în țară și ruinarea ei, din care au rezultat lipsa de provizii în Constantinopole, mai ales în grâu și carne, pe care Turcii le trăgeau din țările romîne. Apoi după uciderea lui Ioan Vodă și restituirea lui Petru Șchiopul, proteguitul lui Cantacuzino, se născuse alt pericol pentru Turci, din amestecul țarului Moscovei (prin poporul Cazacilor) în încercările neîncetat reîmprospătate a le fraților lui Ioan Vodă de a ocupa tronul Moldovei[48]. Toate aceste imputări făcute lui Cantacuzino ar fi avut temeiu, dacă Turcii l'ar fi ascultat fără a se înfrupta din darurile și din sporirea de tribut dată de Petru Șchiopul spre obținerea domniei Moldovei. Cînd știm însă cum stăteau

47. *Gerlachs Tagebuch*. p 463 și urm. Din faptul că Anhiali era pe drumul ce ducea din Constantinopole la Moldova. se vede că este vorba de Anhiali acel din Tracia. și nu de acel din Asia. Ce ar fi căutat prin Asia un trimis către Moldova? *Crusius*, p 226: „die 3 Mart 1578 in civitate Anchialo strangulatus est".

48. *Nicolo Barbarigo* c. *dogele*. 18 Martie 1578 Doc col *Hurm., IV.* 2, p. 103: habbea ordinato la morte di Saitan Catacusino (sic) come di autore et fomentatore di tutti questi mali. ma la causa principale veramente del ordine della morte si tieni da quelli che penetrano un poco piu avanti, che sia stato il desiderio di acquietare i popoli di quel paese gia solevati, dobitandosi di una total ribelione, esendo favorito queste lor solevationi dal Duca di Moscovia". Comp. Vol III al acestei istorii, p. 123 și urm, Mai vezi și Turco-Graecia lui *Crusius*, p 211.

lucrurile cu cinstea și neinteresarea Turcilor, atunci vom recunoaște fără greutate că asemene învinuiri erau iscodite numai cît spre a îndreptăți moartea bogatului Cantacuzino, fiind cunoscut că pănă și tălharul cînd prădă și ucide, încă se face că se supără pe jărtfa lui, spre a căpăta *dreptul* de a o zugruma. Mihail Cantacuzino de și va fi fost prin însuși poziția și rolul ce'l juca, nu mai puțin prin moravurile timpului și a încunjurimei sale, adus a se folosi și el pe nedreptul din munca altora, se vede totuși a fi fost un om deosebit, între altele și prin acea că poseda o cultură îndestul de însămnată. Se găsiră în casa lui mai multe cărți și manuscripte, cele mai multe de medecină, un număr de scriitori bizantini și cîte-va cărți de religie. Crusius ne spune că la vînzare, unele din manuscriptele lui Cantacuzino ajunseră prețuri însămnate, din pricina concurenței călugărilor din muntele Athos și de aiurea[49]. Dacă ne amintim că împăratul Ioan Cantacuzino fusese scriitor, că Antonie Cantacuzino poseda iarăși manuscripte ale istoricilor bizantini [50], ca Spandugino Cantacuzino s'au îndeletnicit de asemene cu istoria, atunci/nu ne vom mira cînd vom găsi întreagă această familie deosebindu-se prin apucăturele ei culturale, și mai ales prin un adînc cult al strămoșilor, după cum se vede din genealogiile pe care în totdeauna membrii ei s'au silit să se întocmească, și din care mai multe se află la deosebitele ramuri a le ei ce trăesc astăzi.

Mihail Cantacuzino lasă trei fii : pe *Andronic* cel

---

49. *Crusius*, p. 509 Dl. *Emile Legrand* a publicat, după Antonio du Verdier, catalogul cărților lui Mihail Cantacuzino. care erau în număr de 57. Recueil de poëmes p 319

50. *Crusius*. p 203: , Chronicon Ioanni Zonarae anno domini 1554 Constantinopoli 10 ducatis hungaricis emi (inquit Ioannes Dornschwamus) a magnifico domino Antonio Cantacuzino. cuius familia dum res Byzantina stetit imperatoria fuit, nunc sub Turcico dominatu ad privatam conditionem redacta est".

~~Uciderea lui Mihail Cantacuzino împrăștie~~ Jo-
~~rnitie lui și o face și pasarea Turcia~~ an-
~~domnii și a Iane venire în Țarul românesc~~

Andronic partea din cauza aventurarea
lui cu toate confiscarea moșiilor lui Saitân Oglu
de catre Toate, o mare influență în Constantinopol,
Ot Pele 1597 (guerre pe patriarhul Ieremia
scrisă lui Petru Schiopul ca dacă vre să aibă
un spreje pentru și a îndrept catre Andronic
Cantacuzino ca „are aceeași trecere mare. Le
împărăția și are și dragoste mult catre
domnii tă". Și dragostea lui Andronic catre
Petru Schiopu ~~[illegible]~~ se vede din scrisoarea a o
trimit a proeze adate ca a Patriarhului
(din Noemvrie) în care îi spune că „a fost
mult la Dea Bannului Mihai (Viteza)
scaunul Muntenii, dar că dacă Petru
ve veni la Adrianopol și ve păsăm cuvânt
chiar și pe oarecare dubinet, și relegea
Răsăritului, va obținea ~~[illegible]~~ și
Domnia Moldovei." 57 bis în o a treia scrisoare

Poliorat Camerinos catre Petru Schiopu ~~[illegible]~~
spune ca a primit scrisoarea pe care a bine
voit s'o trimit lui Cantacuzino Banul.
Tot în chestia clarmentei lui pentru recăpe-
tarea Domniei. Acest Cantacuzino Banul
est altul decât Andronic. Pare a fi fratele
sau mai mic, Iane sau Ioan, care și
el omis în Muntenii mult ajunse
Dacă Craiova, pe când Andronic
[illegible]

Cel de pe urmă din enumerațiile fiii ai lui Andronic. Constantin cunoscut sub ~~[illegible]~~ titlul de Postelnica a trecut din Mol-

Andronic se vede că după ce a apelat lui Mihaiu Viteaza și a urcat în scaunul Munteniei a venit la el în țară și a fost numit vistier. În această însușire îl găsim subsemnat în grosul pentru bocurile divanului lui Mihaiu în tratatul ~~[illegible]~~ din 26 Iunie 1599 cu Andreu Bator. Andronic este apoi înaintat cu creștina și jugă fiului lui Mihaiu Tetrăcu. Este lăsat apoi ca ocarmuitor al Moldovei după mărirea acelui țăru în 1600 împreună cu Ildrea. Lăsa și Negreasa după pierderea de la Mirilor Mihaiu Viteaza, unanimă pe Andronic și trotuș cu Tomii după capitolul ~~[illegible]~~ cu cerce de la și; din Tomii cau vedeau ~~[illegible]~~ capitol pe ~~[illegible]~~ manuel la cel mai inversant și

IV Vezi semnatura facsimilată în Hurmuz; Dd. 1 III c. p. 330.
V 1600 Ibidem IV. 2. p. 301. Andronic vistiar sau [illegible] governator d'una Pighinolo

[illegible] contra lui neigând pe [illegible] cau [illegible] ca el fiind gre a dici [illegible] [illegible] nu putea veni ca oratorul de partea unei alte [illegible] al Porții. Astfel pieri din Andronic [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Mihail Sailar Oglu [illegible] a [illegible] [illegible].

Andronic fiind unis de Tomii, ~~[illegible]~~ din cei 5 copiii ai lui numai ~~Mihaiu~~ ~~cel mai mic [illegible] rămase în Constantinopol unde insurându-se a [illegible] pe Dimitrie care [illegible] [illegible] [illegible] la Moldova~~, Dimitrie a [illegible] în Crimea unde trăia la Mahometanismul; ~~[illegible]~~ cu ceilalți [illegible] Tomii, Ghorghii [illegible] Iordache și Constantin [illegible] în ~~Moldova~~ Moldova [illegible]

~~Uciderea lui Mihail Cantacuzino împrăștie~~ Jo-
~~rnitie lui și o face și pasarea Turcia~~ an-
~~donie și a lăsa ocoare în Taiet romăn~~

Andronic partă din cauza aventurarea
lui cu toate confiscarea moșteniei lui Sailăr Vyzi
de catre Poarta, o mare influență în Constantinopol,
[illegible] 1597 [illegible] pe patriarchul Ieremia
[illegible] lui Petru [illegible] ca [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Cel de pe urmă din enumerații fii ai lui
Andronic, Constantin cunoscut sub ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ titlul de Postelnica a trecut din Mol-
dova, unde l'am aflat ca Paharnic pe la
1629, în Muntenia la începutul chiar
al Domniei lui Matei Basarab care
l'însoară cu ~~Elena~~ Hinca fata lui Sârbu
Basarab voevod dându-i rangul de Postel-
nic ca a rămas alipit de numele lui[52]

Constantin postelnicul dă naștere cu soția lui la 12 copii, 6 băeți și 6 fete, pe care însurîndu-i și mărițîndu-le după odrasle din casele cele mai mari ale Munteniei, familia lui prinde adînci rădăcini în patria lui adoptivă. Bogățiile lui cele mari, parte aduse cu sine din Țarigrad, parte dobîndite prin zestrea cea urieșă a soției sale, întindere a familiei sale și mai ales înțălepciunea lui, urcau vaza lui la o mare înălțime; era considerat de Turci ca un oracol în ceea ce privea afacerile Munteniei, explicîndu-se astfeliu rolul jucat de el în împrejurările petrecute cu prilejul mazilirei lui Gheorghe Ghica[52].

Cum auziră Grecii țarigradeni că postelnicul Constantin era arbitrul domniei muntene, ei alergară la el cu mînile pline spre a o dobîndi. «Iar el știind că

52 Genealogie, ed. Iorga p. 52.

Pe Cerut Ioan Daniel fiul unei adevărat de nume
de familie Cantacuzino, îl reflectă în Moldova
ce patria ani cîmaiul de [illegible] [illegible]
de el cu care îl pomenea ca în Constantinopol

Domnii în Muntenia [illegible]
[illegible] Craiova, pe când Andronic
[illegible]

sunt Greci avari și încărcați de datorii, nici unuia nu i-au făgăduit, iar pentru binele țărei au propus de domn pe Grigoraș fiul lui Gheorghe Ghica [53], care aflînd că scannul Munteniei stă în mînile postelnicului, se grăbise a-i trimite o stăruitoare scrisoare la Adrianopole din Constantinopole unde se afla [54].

Drăghici spatarul + 1667 însurat cu Păuna fiica lui Dilcu Boicescu

Pîrvu I stolnicul + 1690 însurat cu fata lui Mareș Băjăscu

Pîrvu al II-le + 1751 însurat cu Victoria Roseti

Ioan Cantacuzino + 1749 însurat cu Maria fiica șatrarului N. Bozianu

Iordache Ciucerul + 1803 însurat cu fata lui Ștefan Pîrscovanu

Grigore Cantacuzino + 1849 însurat cu Luxița fata lui Crețulescu

Constantin Cantacuzino + 1877 fost caimacan al Munteniei, însurat cu fiica lui Slătineanu

Gheorghe Grigore Cantacuzino Adolf Cantacuzino, Grigore Ioan

Inrudirea ramurei Cantacuzineștilor munteni Măgureni strămutați în Moldova cu acei rămași în Muntenia se urcă la Pîrvu I. Acesta avu de fii pe Pîrvu al II-lea și pe Mateiu. Fiul lui Mateiu, Constantin, se strămută în Moldova împreună cu domnul Constantin Mavrocordat și se însoară aice cu Safta fiica lui Iordache Cantacuzino din neamul Cantacuzinilor Moldovei Genealogia Cantacuzinilor, Buciumul, p. 139

Din Șărban Cantacuzino fostul domn al Munteniei, se coboară altă linie de Cantacuzinești numiți *Rifoveni*, dintre care au rămas Dl. *Gh. C. Cantacuzino* și doctorul *Constantin C. Cantacuzino* și unchiul acestora Ghiță Cantacuzino cu fiii săi Alexandru, Ioan și Gheorghe.

Cantacuzinii moldoveni se cobor din fratele lui Constantin postelnicul, care emigră în Moldova Gheorghe sau Iordache și lăsă doi copii: *Gheorghe Pașcanu* din care se trag Cantacuzinii Pașcani și *Ioan Deleanu* strămbunul Cantacuzinilor Deleni.

53. *Anon. rom.* în Mag. ist., IV, p. 358.
54. Genealogia citată, original p. 103; Buciumul, p. 104.

sunt Greci avari şi încărcaţi de datorii, nici unuia nu i-au făgăduit, iar pentru binele ţărei au propus de domn pe Grigoraş fiul lui Gheorghe Ghica»[53], care aflînd că scannul Munteniei stă în mînile postelnicului, se grăbise a-i trimite o stăruitoare scrisoare la Adrianopole din Constantinopole unde se afla[54].

Drăghici spatarul + 1667 însurat cu Păuna fiica lui Dilcu Boicescu

Pîrvu I stolnicul + 1690 însurat cu fata lui Mareş Băjăscu

Pîrvu al II-le + 1751 însurat cu Victoria Roseti

Ioan Cantacuzino + 1749 însurat cu Maria fiica şatrarului N. Bozianu

Iordache Clucerul + 1803 însurat cu fata lui Ştefan Pîrscovanu

Grigore Cantacuzino + 1849 însurat cu Luxiţa fata lui Creţulescu

Constantin Cantacuzino + 1877 fost caimacan al Munteniei, însurat cu fiica lui Slătineanu

Gheorghe Grigore Cantacuzino Adolf Cantacuzino, Grigore Ioan

Inrudirea ramurei Cantacuzineştilor munteni Măgureni strămutaţi în Moldova cu acei rămaşi în Muntenia se urcă la Pîrvu I. Acesta avu de fii pe Pîrvu al II-lea şi pe Mateiu. Fiul lui Mateiu, Constantin, se strămută în Moldova împreună cu domnul Constantin Mavrocordat şi se însoară aice cu Safta fiica lui Iordache Cantacuzino din neamul Cantacuzinilor Moldovei Genealogia Cantacuzinilor, Buciumul, p. 139

Din Şărban Cantacuzino fostul domn al Munteniei, se coboară altă linie de Cantacuzineşti numiţi *Rîfoveni*, dintre care au rămas Dl. *Gh. C. Cantacuzino* şi doctorul *Constantin C. Cantacuzino* şi unchiul acestora Ghiţă Cantacuzino cu fiii săi Alexandru, Ioan şi Gheorghe.

Cantacuzinii moldoveni se cobor din fratele lui Constantin postelnicul, care emigră în Moldova. Gheorghe sau Iordache şi lăsă doi copii: *Gheorghe Păscanu* din care se trag Cantacuzinii Paşcani şi *Ioan Deleanu* strămbunul Cantacuzinilor Deleni.

53. *Anon. rom.* în Mag. ist., IV, p. 358.

54. Genealogia citată, original p. 103; Buciumul, p. 104.

In această scrisoare îi spune că: «Îmi scrieți domnia voastră precum că vor să pue beglerbei în țara Rumănească. Acest lucru să nu dee Dumnezeu să fie așa, că atuncea de vor auzi celelalte țări precum că fac ei beglerbii în țara Rumănească, atunci toți se vor face una, și Moldovenii încă fiind ei drepți se vor face și ei haini. Zeu că va vrea vizirul să-i așăze pe acei beglerbii și nu va putea. Din țară nimic nu ne vine, dar așteptăm să ne vie și de ne va veni îndată vă vom face știre. Dumneata postelnice mult îmi era dor de dumneta să te văz și nu lăsâ Dumnezeu să fii venit, să fiu grăit numai două trei cuvinte către dumneata. Ce voi face de cînd te-ai dus dumneata de la mine? Am rămas mut și surd și fără de om. Despre făgăduință să socotești dumneata, pe cît vei socoti într'ascuns, ca cela ce lucrează lucruri mari. De va face cheltuială ca la vre-o 50 de pungi între toate darurile, iar de vizir și de împăratul nimica să nu le dăruiască, căci că țara este în mîna hainilor; iar dacă se va așăza ce le va fi voia atîta vor lua și cît-va vor cere atîta le vom da, cum și astăzi iau ei ce le este voia dintr'aceste țări, și cu dăruială și făr de dăruială. Ci eu scriu d-tale, iar d-ta ca un destul înțălept le vei socoti precum va fi mai bine așa să faci, și ce vei cunoaște să faci de mine este făcut. Eu din cuvîntul d-tale nu voi eși, nici de la mine să aștepți învățătură, că eu las asupra d-tale de toate lucrurile, cum îi socoti așa să faci. Mie mi-ai prisosit cu taleri 200, ci eu îți iert dumitale acei bani. Ni s'ar fi căzut să'ți ertăm toți; dar dumneata ești destul de înțălept, de vei primi și atîta; iar Dumnezeu cel milostiv să se îndure spre noi a ne milui după gîndul nostru, atunci cît îți va

fi voia atîta ţi-i lua, şi cc-ţi va fi voia aşa vei face cu mine, numai fii nevoitor de mă scoate din gurile a neprietinilor mei. Iar ce voi să zic mai multe cătră dumneata, că ştii dumneata toată firea ce o am. Foarte să-ţi pui poalele în brău şi să te nevoieşti pentru mine şi pentru dumneata, că noi amîndoi unu suntem» [55].

In loc însă de a'l vedea pe postelnicul cerînd lucruri mari de la protegiutul său, pe care izbuteşte a-l pune în scaun, tot ce-i pretinde este de a nu fi amestecat la nici o daravere în ţară, şi de a fi lăsat să-şi petreacă puţinile zile ce-i mai rămăsese de trăit în taină şi linişte. Un document curios dat de Grigore Ghica lui Cantacuzino, tot înainte de a căpăta domnia, face dovada despre această purtare nobilă şi desinteresată a marelui om. «Dat'am cartea noastră la mîna cinstitului şi credinciosului nostru boier, dumnealui jupîn Constantin Cantacuzino biv vel postelnic, ca să fie într'aevea înaintea lui Dumnezeu şi oamenilor, cum dacă mă va dărui Dumnezeu şi cu domnia ţărei Rumăneşti, să nu aib a mesteca pe dumnealui la luatul banilor şi nici la chizăşii să nu'l pun pentru bani, şi dacă mă va dărui Dumnezeu să merg în ţară, nici la boierie să nu'l amestec, şi nici o bîntuială să nu aibă de la domnia mea, ci se aibă a se repausa la casa lui ca o slugă bătrînă a noastră şi a ţărei» [56].

Postelnicul Cantacuzino este într'adevăr un carac-

55. Mag. ist., I. p. 395. Vezi scrisoarea întreagă din care cea din Mag. ist., este numai o prescurtare, în Genealogia Cantacuzinilor în Buciumul 1863, p. 124.

56. Mag ist., I, p. 394. Data lunară lipseşte. Se vede însă din cuprinsul său că e dat înainte de domnie Asupra locului „nici la boierii să nu-l amestec", vezi Vol. II. p. 205. Pentru a întări încă odată valoarea cronicarilor noştri, constatăm că conform cu documentul citat, *Anonimul rom.* spune că „Cantacuzino n'au poftit de la Grigore Ghica nici boierie, nici nimica, fără pace la casa lui să aibă". Mag. ist., IV, p. 359.

ter excepţional în acel pustiu viforos al trecutului nostru, şi el merită pe deplin aureola de care l'au încunjurat timpurile acele, cu atîta mai mult că 'l vom vedea suferind martirul, şi anume tocmai din partea aceluia pe care 'l rîdicase pe tron. Încă un exemplu pe lîngă altele nenumărate, că facerea de bine este adese ori răsplatită cu nerecunoştinţă. Vizirul de şi împăcat prin postelnicul Constantin cu familia lui Ghica, se foloseşte de faptul că Gheorghe era închis, spre a-i cere pentru eliberarea lui 200,000 de lei, pe care Ghica este nevoit a-i răspunde, iar fiul său numit domn pleacă în 24 Noemvrie 1660, spre a lua stăpînirea scaunului său [57]. Totuşi să nu credem că stăruinţele postelnicului Cantacuzino, puţură procura lui Grigore Ghica scutirea de darurile obicinuite la numirea în domnie, şi prea fericit fu el de a scăpa numai cu suma de 250,000 de lei, cheltueli făcute pentru dobîndirea ei [58].

Grigore Ghica. 1660—1664. Fiul urmează înainte lucrarea începută de tatăl său, de a scoate ţara din nevoile în care încăpuse prin viforoasele întîmplări prin care trecuse sub domniile de mai înainte, şi pe care Gheorghe Ghica nu le putuse tămădui în scurta lui domnie de cîte-va luni (Dec. 1659—Sept. 1660) Foametea şi ciuma nu se potolise şi oamenii tot nu revenise încă din ţările vecine unde căutase mîntuire. Mai era Muntenia plină şi de creditori domneşti, «cerşind de la locuitori, unii bani, alţii bucate, alţii datoriile Mihnei Vodă, alţii una, alţii alta, şi se mira domnul ce va să mai facă şi cu ce va să mai lupte, că ei ca niste lei căscau gurile

57. *Reniger* către *împăratul*. 26 Noem. 1680. *Hurmuzaki*, Frg., III p. 254.
58. *Badarino* către *dogele*, Dec. 1660. Doc. col. Hurm., V, 2, p. 78. Asupra sumelor cheltuite de Gr. Ghica, vezi alte versiuni în un alt raport tot din 1660. idem, p. 79.

să-i înghiță pre toți, fiind țara plină de nevoie și de sărăcie. Grigore Ghica se lăsă pre sine în toată lipsa și chemă pre toți boierii țărei, poruncindu-le că ce s'ar strînge din țară venitul tot să'l deie Turcilor, că doară îi va izbăvi Dumnezeu». Vr'o doi ani buni și roditori, ce urmară în domnia lui Grigore Vodă, în care se făcu «pîne, miere și vin mult», scoase în curînd țara din nevoi. Foametea încetă; ciuma se stînsă, datoriile începură a se plăti și poporul începu a răsufla [59].

De și postelnicul Constantin Cantacuzino se retrăsese cu totul din afacerile statului, trăind liniștit ca un filosof în frumosul și îndămănaticul său palat de la Filipești, totuși el nu încetase de a avea asupra creațiunei sale, principele Grigore Ghica, o mare influență. După caracerul pe care l'am cunoscut în postelnicul Cantacuzino, ne putem gîndi că această influență era întrebuințată spre a îndrepta purtarea tînărului domnitor către binele țărei. Aceasta nu prea plăcea unor miniștri, care nu puteau suferi ca manoperile făcute de ei spre a se îmbogăți din despoierea poporului să fie necontenit dejucate de sălnastrul din Filipești. Intr'aceștia cei mai înverșunați erau vornicul Stroia Leurdeanul, și un nepot al lui Constantin Cantacuzino, cămărașul *Dimitrie Cantacuzino*. Acest din urmă era fiul lui Mihail Cantacuzino (fratele mai mic al lui Constantin), cel rămas în Constantinopole, și murindu-i părinții fusese luat de Constantin în Muntenia, unde în curînd ajunse prin protegnirea postelnicului, vel cămăraș [60]. Se vede că el venind destul de mare în Muntenia păstrase firea lui grecească, pentru care și este numit de cronicari cu

59. *Anon. rom.* în Mag ist., IV, p. 359—360 Comp. *Neculai Mustea* în Letopisețe, III, p. 136.
60. Genealogia, original, p. 49; Buciumul, p. 104.

porecla de «Grecul». Nu mai puțin datorea și Stroia Leurdeanu vaza lui tot bătrînului postelnic, care și'l încuscrise, însurînd pe fiul său Șărban Cantacuzino cu fata lui Stroia, și pe lîngă aceasta îl mai scăpase în două rînduri de la primejduirea vieței. Aceste două «vase rele» cum le zice cronicarul, uitînd și legăturile de înrudire și datoria recunoștinței, se făcură uneltele pierzăniei postelnicului, găsind ca executor al perfidelor lor uneltiri pe celalt îndatorit al acestuia, pe domnul Grigore Ghica, pe care postelnicul îl iubia ca și pe copii săi, îl adusese pe tron, și acuma vroia să 'l povățuiască cum să 'l păstreze

Pe atunci împărăția turcească avea răsboiu în Transilvania, care ne primind de domn pe Barcsai cel impus de sultanul, ridicase în scaun pe Kemeny, ce căuta să se mențină contra voinței Turcilor, cu ajutor nemțăsc. Turcii porniră asupra acelei țări, pentru ca punînd pe partizanul lor în scaun, să taie tot odată uneltirile germane din Ungaria. Ei ordonară lui Grigore Ghica din Muntenia și lui Eustratie Dabija din Moldova să-i însoțască în expediție. Ghica plecînd peste hotar, lăsă de caimacani în țară tocmai acei doi miniștri, vrăjmași de moarte ai postelnicului Constantin : Stroia Leurdeanu și Dumitrașcu Cantacuzino. Ceasul postelnicului sunase. Atrăgînd pe soția lui Grigore Ghica în complot, văjmașii lui Constantin postelnicul trimit mai multe scrisori către domnitor, în care-l pîrau «că nu-i lasă se stringă bani din țară, și că adună el ilamuri (mărturii) de pre la cadii de la serhaturile (mărginile) din prejurul Dunărei, cum că Ghica Vodă sparge țara, și că aceste ilamuri vra să le trimită la Constantinopole ca să'l mazilească» [61].

---

61. Genealogia, original, p. 109 ; Buciumul, p. 124.

Expediţia turcească, la care luase parte Ghica şi Dabija, eşise rău, şi domnitorii romîni, care erau şi ei de vină pentru nereuşita ei, simţiau clătinîndu-se tronurile sub picioarele lor, cunoscînd firea Turcilor, de a-şi răsbuna, chiar cînd ar fi fost nevinovaţi, pentru pierderile suferite de ei. Grigore Ghica cînd s'întoarse în ţară era deci într'o dispoziţie de spirit aşa, în cît putea da mai lesne crezare întrigilor urzite de duşmanii lui Constantin Cantacuzino. Şi cu toate aceste dacă şi-ar fi adus aminte numai că în mînile postelnicului stătuse nu numai de a da domnia fiului său, dar chiar de a o lua pentru sine, şi că el refuzase asemene onoare ; dacă ar fi rechemat în mintea lui toată desinteresata purtare a bătrînului boier, care nici măcar o dregătorie nu vroise să îmbrace pe lîngă domnie, atunci s'ar fi putut uşor convinge că pîrile ce i se adusese nu erau de cît nişte minciunoase iscoade. Ghica însă nu 'şi aminti aceste lucruri, şi ascultînd mai departe de îmbierile miniştrilor săi de a da morţei pe Cantacuzino, fără chiar a-l asculta sau a-l da judecăţei, prea cu grăbire scăpă cuvîntul ce trebuia să arunce în mormînt pe un om de treabă, scumpă raritate în acel timp de corupţie şi degradare a caracterelor.

Grigore Ghica trimise nişte dorobanţi la casa lui Constantin postelnicul, la Filipeşti, care 'l luară în timp de noapte chiar din aşternut, şi 'l duseră la mănăstire la Sneagov, Sîmbătă în 20 Decemvrie 1663. Aice îl lăsară după rugăminţile sale să asculte sfînta liturghie ; după aceea se împărtăşi, şi cu sufletul liniştit, ştiind că în viaţa lui numai bine făcuse pe pămînt, dete corpul său călăilor care 'l omorîră în trapeza mînăstirei Chiar şi acele timpuri nepăsătoare pentru dreptate, tîmpite pentru toate simţimintele nobile, în care viaţa omenească era o adevărată jucărie, poporul întreg se mişcă la vestea morţei aces-

tui om drept, şi adevăr grăeşte cronicarul cînd spune că «ţara toată plîngea pe Constantin postelnicul, că au pierdut un stîlp mare, carele sprijinise toate nevoile ei; plîngu'l şi săracii că şi-au pierdut mila, plîngu'l care au avut de la el multă căutare, plîngu'l şi păginii şi creştinii şi toate ţările care l'au ştiut sau numai de numele lui au auzit, pentru multa lui înţălepciune şi bunătate ce făcea în toate părţile»[63].

Şi cu toate aceste postelnicul Cantacuzino nu numai că era de origine Grec, dar încă poate nu deplin romanizat, căci venise în Muntenia la o vrîstă îndestul de coaptă. Prin legăturile în care el întrase însă cu poporul romîn, înalta lui fire se identificâ în curînd cu interesele acestuia, şi aşa v'om vedea, precum a fost tatăl, şi pe urmaşii lui, Cantacuzineştii, de şi trăgîndu-se din neam grecesc, apărînd în Muntenia cauza partidei naţionale în contra Grecilor cotropitori.

Grigore Ghica, caracter moale şi de rînd, deplînge în curînd fapta săvîrşită, şi «începe a se tîngui mitropolitului că n'au ştiut cînd l-au omorît, şi cum au fost adormit, căindu-se şi plîngînd moartea lui Constantin, şi blăstămînd pe Stroia şi pe Dumitraşcu, care îl îndemnase la această moarte a unui om nevinovat»[64]. El învoeşte familiei numeroase a reposa-

---

63. Mag. ist IV, p. 363 Chiar şi cronica lui *Constantin Căpitanul*, cea atît de duşmană pardidei Cantacuzineştilor nu îndrăzneşte să învinovăţască pe Constantin postelnicul, ci numai pe fii săi care ar fi umblat după domnie, din care pricină oare cum scuzază omorul tatălui Mag. ist. I, p. 345. *Cantemir* in Evenementele Cantacuzinilor şi Brancovenilor. (Ed. Acad. p. 7), conţine numai notiţa cea sacă că „Constantin Cantacuzino a fost zugrumat din ordinul domnitorului Grigore Ghica în anul 1664, fiind că s'a dovedit că intriga în contra domnitorului, şi voia să 'l înegrească cu minciuni la Poartă". Data pusă de Cantemir 1664 este greşită. Trebue să fie 1663, căci în Decemvrie 1664 Ghica făcuse *a doua* expediţie în Transilvania împreună cu Turcii, care fiind bătuţi la cetatea *Lewentz* sau *Leiva*, îl distituise pe Ghica. Mai jos, nota 68.

64. Anon rom., în *Mag. ist.*, IV, p. 362.

tului, să-i iee corpul și să'l îngroape cu toate onorurile în mănăstirea lui de la Mărgineni.

In amintirea postelnicului și spre iertarea pacatelor sale găsim mai tîrziu pe soția lui Ileana, inspirată de înaltul său cuget, desrobind pe mai mulți rumîni prin un act care taie cu putere în acele vremuri predomnite de spiritul de hrăpire și de nedreaptă îmbogățire. Prin el Dumitru a Sumancăi cu fratele său Oprea și cu Voicu a lui Stan Sumancă și cu Negrea al Milmei și cu fratele său Stan Dediul împreună cu toți feciorii lor scriu, și mărturisesc cu zapisul lor ce'l dau la mîna doamnei Ilinca, ce au fost jupăneasa reposatului jupîn Constantin Cantacuzino biv vel postelnic, «cum să se știe că noi acești ce suntem mai sus scriși fost'am rumîni ai dumnealui de moșie, noi cu toți feciorii noștri și cu toate moșiile noastre, încă mai dinainte vreme, și tot am trăit cu bună pace; iar dumnealor au cugetat pentru Dumnezeu de ne au ertat de rumănie *cu toate moșiile noastre* ca să fie dumnealor pomană și părinților dumnealor; însă lîngă iertăciune și aceasta au pus cum că de ne v'om ispiti care cumva vre odinioară, noi au feciorii noștri au cine să se tragă din neamul nostru, ca să ne vindem la alți boeri să fim rumîni sau moșiile noastre, atunci să fie dumnealor volnici să ne iee iar rumîni fără nici un ban, să fim cum am fost și mai înainte, pentru că dumnealor ne au iertat ca să aibă pomană, iar că vom umbla cu altă blăstămăciune atunce se hîm iar dumnealor rumîni, precum este scris și la zapisul dumnealor cel ce ne au dat de iertăciune. Aceasta am scris și pentru credință am pus toți degetele, 7173 (1665) Sept. 5; pisat az Stroia (am scris eu Stroia)»[65].

65 Document publicat de d. *Alexandru Papadopol Calimah* în studiul său Desrobirea țiranilor în Moldova în Convorburi literare, XXI. p 9.

tului, să-i iee corpul şi să'l îngroape cu toate onorurile în mănăstirea lui de la Mărgineni.

In amintirea postelnicului şi spre iertarea pacatelor sale găsim mai tîrziu pe soţia lui Ileana, inspirată de înaltul său cuget, desrobind pe mai mulţi rumîni prin un act care taie cu putere în acele vremuri predomnite de spiritul de hrăpire şi de nedreaptă îmbogăţire. Prin el Dumitru a Sumancăi cu fratele său Oprea şi cu Voicu a lui Stan Sumancă şi cu Negrea al Mihnei şi cu fratele său Stan Dediul împreună cu toţi feciorii lor scriu, şi mărturisesc cu zapisul lor ce'l dau la mîna doamnei Ilinca, ce au fost jupăneasa reposatului jupîn Constantin Cantacuzino biv vel postelnic, «cum să se ştie că noi aceşti ce suntem mai sus scrişi fost'am rumîni ai dumnealui de moşie, noi cu toţi feciorii noştri şi cu toate moşiile noastre, încă mai dinainte vreme, şi tot am trăit cu bună pace; iar dumnealor au cugetat pentru Dumnezeu de ne au ertat de rumănie *cu toate moşiile noastre* ca să fie dumnealor pomană şi părinţilor dumnealor; însă lîngă iertăciune şi aceasta au pus cum că de ne v'om ispiti care cumva vre odinioară, noi au feciorii noştri au cine să se tragă din neamul nostru, ca să ne vindem la alţi boeri să fim rumîni sau moşiile noastre, atunci să fie dumnealor volnici să ne iee iar rumîni fără nici un ban, să fim cum am fost şi mai înainte, pentru că dumnealor ne au iertat ca să aibă pomană, iar că vom umbla cu altă blăstămăciune atunce se hîm iar dumnealor rumîni, precum este scris şi la zapisul dumnealor cel ce ne au dat de iertăciune. Aceasta am scris şi pentru credinţă am pus toţi degetele, 7173 (1665) Sept. 5; pisat az Stroia (am scris eu Stroia)»[65].

65 Document publicat de d. *Alexandru Papadopol Calimah* în studiul său Desrobirea ţiganilor în Moldova în Convorbiri literare, XXI. p 9.

Acest act de liberalitate caracterizează de minune atît pe întreaga familie a Cantacuzineştilor cît şi mai ales pe acel ce ştiu să-i insufle asemene principii. Nu numai că face un bine ţăranilor iertîndu-i de rumînie *cu moşii cu tot*, dar vra să-i silească a păstra libertatea dobîndită, şi în ori-ce caz se îngrijeşte de ei chiar şi atunci cînd se vor scăpăta iarăşi în robia de care îi mîntuise, anume să revină iarăşi la dînşii şi nu cumva la alţii, care nu iar fi trătat cu părinteasca îngrijire cu care îi tratau ei. Cînd împreunăm toate aceste date, este peste putinţă să nu dăm crezare Anonimului românesc care ridică atît de sus familia aceasta, şi să primim bîrfelele lui Căpitanul, care căuta, nu ştim din ce motiv, să o ponegrească şi să o coboare.

In luna lui Maiu 1664. Ghica pleacă pentru a doua oară în expediţie, împreună cu Turcii, contra Ungariei, însă Turcii sunt iarăşi bătuţi şi voevozii romîni o rup de fugă. Ei sunt chemaţi de paşa să-şi dee samă de purtarea lor în acea bătălie, şi Dabija dă ascultare ordinului, prezentîndu-se la paşa, înaintea căruia găseşte mijloc de a se îndrepta prin cunoscuta metodă. Grigore Ghica însă care se înţălesese de mai înainte cu imperialii şi a cărui fugă, întîmplată chiar la începutul bătăliei, provocase catastrofa Turcilor, temîndu-se ca paşa să nu ştie cumva de uneltirile lui, pe care să le plătească cu capul, pe de altă parte mai înfricoşîndu-se şi de răsbunarea Cantacuzineştilor, pentru nedreapta moarte a tatului lor, părăseşte scaunul şi se duce în Polonia, de unde apoi merge la Viena şi de acolo în Moravia [66]. Pe cînd cronicarii noştri spun că Ghica fu bătut de Nemţi, istoricul ungur Bethlen, mai bine informat, arată că

66. Raporturi veneţiane din 15 Mart şi 5 Iulie 1665 Doc. col *Hurm.*, V. 2, p. 102 şi 105 — Vergleiche den Aufsatz von Neumann v. Chlumetzky Ghyka in dem Briefwechsel Leopold, durch Zwischenträger seiner Völker, gab Decret (den Karton) zurückgeben aber Barriba der Fürstenthümer zurückgeben müssen, und mit einer jährlichen Besteuerung von 3000 Florin zu Mähren verpflichtet wurde

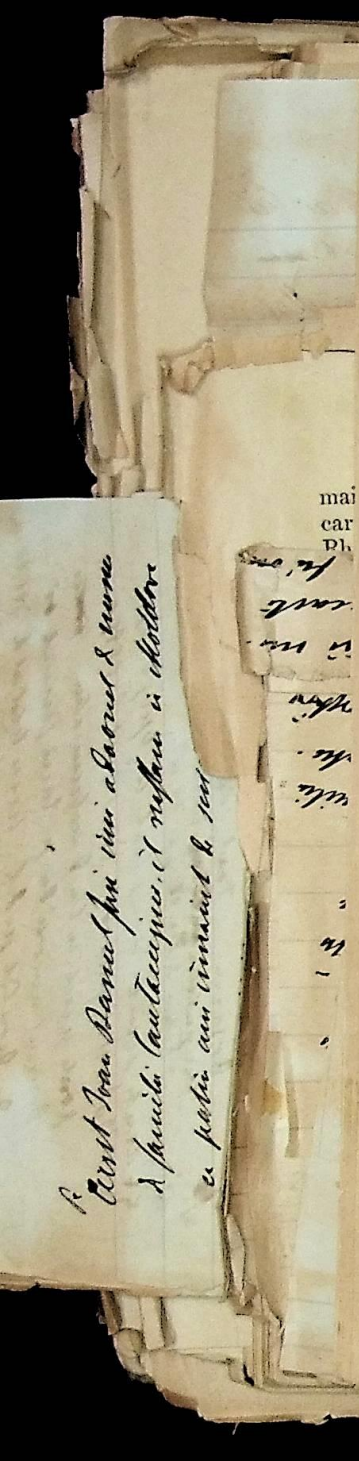

el ar fi ajutat prin fuga lui la victoria Nemților. și într'adevăr Turcii, punînd mai tîrziu mîna pe corespondența lui Ghica, găsesc între hîrtiile lui și o scrisoare a împăratului german și două altele a generalului de Rothall îndreptate către el[67]. Fuga lui Ghica cade în luna lui Decemvrie 1664 [68].

67. *Anon. rom* în Mag ist., IV, p. 363. Historia rerum transilvanicarum, ab anno MDCLXII ad annum MDCLXXI auctore *Ioanne Bethlenio*, Viennae, 1782, I p. 194: „Valachiae transalpinae princeps Gregorius Dica cum toto suorum robore retro cedens, victoriae Christianorum author fuit, quae res occultissime quamvis fuit inter partes tractata". Asupra scrisorilor găsite vezi *Reniger* către *imp.*, din 11 Febr 1665 *Hurm.*, Frg., III p. 262.

68. *Reniger* către *imp.*, în 14 Decemvrie 1664, spune despre Ghica că ar fi fost destituit, idem, p. 261.

Turburările întîmplate în Muntenia de la moartea lui Mateiu Basarab, până la alungarea lui Grigore Ghica, înăduşise pentru un timp crîncena luptă întreprinsă de Romîni contra elementului grecesc, ce se încuiba tot mai mult în ţările lor. Ea fusese începută încă înainte de Mateiu Basarab. şi dacă ţara Muntenească primise mai la urmă, chiar sub oblăduirea acestui principe, reîntroducerea influenţei greceşti, aceasta o făcuse mai mult din respect către o figură atît de impunătoare ca acea a lui Mateiu; apoi din pricina întemeierei tot mai trainice a domniei lui, prin o durată atît de neobicinuită. La venirea Grecului Gioan bei sau Mihnea al III-le, am văzut însă că boierii se opusese cu mare îndărătnicie, şi împrotivirea lor contra domnului grec ajunse la culme cînd dînsul se hotări să ridice asupra Turcilor steagul răscoalei. Şiroaele sîngelui boieresc vărsate cu acel prilej sunt o vie mărturisire a acestei porniri.

Radu Leon. 1664—1669. Sub domnia lui mai liniştindu-se complicaţiunile exterioare, Romînii pot să se intereseze iarăşi de soarta lăuntrică a ţărei lor. şi încăerarea elementului românesc cu acel al Grecilor, care vroia să 'l cotropească, ie iarăşi proporţiuni însămnate.

Radu Leon era fiul lui Leon Tomșa (1629—1633)[1]. De și cronicarii îl cunosc sub acest nume românesc, documentele diplomatice contimpurane îi dau pe acel de *Stridia*, numindu'l unul Leon, altul Paul și iar altul Dimitrie. El se urcă în tron pe la sfîrșitul anului 1664[2]. Genealogia Cantacuzinilor spune despre el: «Radu Strida fiul lui Leon Vodă au adus o mulțime de Greci cu sine de la Constantinopole, pe care orînduindu-i au cuprins toate boieriile și dregătoriile țărei, în cît boierii pămînteni nu mai încăpeau nici la o chivernisală». De și romîn de naștere era, ca mai multe odrasle domnești ale acelui timp, cu totul înstrăinat, ca unul ce chiar fusese născut și crescut în capitala imperiului otoman[3]. In iubirea lui pentru Greci sămăna prea bine tatălui său, provocînd ca și dînsul, prin reînceperea favorărei lor, scene tumultoase. Pentru a pune mîna pe domnie fusese nevoit să cheltuiască peste 300,000 de lei, pe care-i împrumutase cu mari procente. «Deci fiind împresurat cu multe datorii, căzut'au asupra țărei multe nevoi și grele dajdii, ci și Grecii încă o prădau și o mîncau cu tot feliul de meșteșuguri, cum sunt ei învățați. Totuși ne fiind războiu și pradă în țară, ea s'au rîdicat în curînd, și această pace a țărei nu venia din alta ceva fără cît împăratul avea treabă

---

1. *Anon. rom.* în Mag ist., IV, p. 367. Vol. III, p 472.

2. La 2 Ianuarie 1665 el primise numirea. *Simon Reniger* către *imp.*, 2 Ian 1665. *Iurm.*, Frag, III. p. 261. Data unui document venețian din col. *Hurm.*, V, 2. p. 94 care pune urcarea lui *Stridia* în 6 Ianuarie 1664 este greșită. După toată cercetarea făcută până aice trebue să fie 1665. (6 Ianuarie). Alt document care numește pe Stridia. *Paul*, spune că a fost numit la 12 Decemvrie 1664 idem p 100

3. Genealogia, original p 117; Buciumul p. 136 Raportul lui *Reniger* către *împăratul* din 2 Ianuar 1665. *Iurm.*, Frg., III. p 261 spune că tronul Munteniei fu dat „einem aus Constantinopel gebürtigen *Griechen* Demetrius Stridia genannt".

de bătea Critul, și fiind departe de noi, nu aveam bîntuială»[4].

Neavînd nici o grijă de nicăiri domnul se pusese pe benchete. La logodna lui Ștefan fiul lui Radu cu Caterina fiica lui Duca din Moldova, «strînsu-s'au toată boierimea țărei cu jupănesele, și au întins corturile în deal despre Mihaiu Vodă în drumul Cotrocenilor; acolo făceau ospețe în toate zilele. Adus'au pehlivani de cei ce joacă pre funii și pe alte lucruri; adusese și un pehlivan hindiu harap carele făcea jocuri minunate și nevăzute pre locurile noastre, iute cum era și virtos. Lîngă altele ce nu le putem lungi făcea aceasta mai ciudat: punea în rînd 8 bivoli și se repezia iute și sărind peste ei, se da în văzduh peste cap și cădea în picioare de ceea parte. Cronicarul înminunat, care se vede că asistase el însuș la aceste năzdrăvănii, mai descrie cîte-va din izbînzile făcute de harap și apoi încheie cu cuvintele: «în Moldova nu știm ce va fi făcut Duca Vodă»[5]. Asemene petreceri sgomotoase, unite cu lăcomia unui om sărac ce vroia să s'îmbogățască și cu greutatea datoriilor cu care dînsul se încărcase, făceau ca țara să fie nu mai puțin despoietă, ca și cînd Turcii ar fi fost cu armatele la hotarul ei. Pentru a putea jăfui țara cît se putea mai cu deamăruntul, Radu Leon se încunjurase de boieri cei mai jăcași ce-i eșise înainte, în fruntea lor cu vestitul Stroia Leurdeanu, adăugînd ca ajutoare meștere și iscusite mai mulți Greci proaspăt aduși din Răsărit, între care istoria ne a păstrat numele a doi: *Sofialăul* Grec de la Rumele și *Balasache* Grec țarigrădean.

Favorarea lui Leurdeanu de către Radu Leon era

4. *Căpitanul* în Mag ist., I, p. 350. Comp. *Ballerino* c. *dogele*, 6 Ianuarie 1665 Doc col. *Hurm*, V, 2. p. 94. (Vezi și nota 2).
5. *Căpitanul* în Mag. ist., I, p. 351.

îndestulătoare pentru a îndepărta de domn familia Cantacuzineștilor. Prin dușmănia contra lui Leon se întări între Cantacuzinești și partida grecească, pe care domnul își răzăma puterea lui, acea ură și pornire înverșunată, care împinse pe Cantacuzinești tot mai mult către sprijinirea intereselor naționale, direcțiune dată încă de Constantin Cantacuzino purtărei familiei sale. Și dacă urmașii stîlpului familiei nu lucrau în contra Grecilor tot așa de neinteresat precum făcuse dînsul, totuși motivul ce-i împingea la combaterea lor era și el nobil și de ordine morală, răsbunarea nedreptei morți a tatălui lor.

Rar s'a văzut o familie care să fi ținut atît de mult la reputația și onoarea ei, care mai ales să fi avut un cult atît de adînc pentru trunchiul din care se trăgea. Dacă copiii nu putură să scape viața părintelui, ei nu cruțară nimic pentru a șterge de pe memoria lui hula trădărei, pe care i-o imprimase întunecatele ale dușmanilor uneltiri. Indată ce Ghica părăsi tronul și trecu de la Viena în Italia, «aflîndu-se pe atunci la Veneția la învățătură Constantin Cantacuzino, marele stolnic de mai tîrziu, de al treile fiu al bătrînului postelnic, se luâ după urmele lui Ghica, gonindu-l în toată Italia și trăgîndu-l la judecată pentru acea fără vină ucidere a tatălui său, la care singur Ghica spre a sa îndreptare îi dete scrisorile de pîră ale lui Stroia Leurdeanu» [6].

Pe cînd Constantin dobîndea în contra lui Leurdeanu aceste dovezi zdrobitoare, în țară ceilalți frați stăruiau să obțină de la obștească adunare mărturii că părintele lor a fost nevinovat. Cartea adunărei povestind faptele întocmai precum au fost expuse după cronicari, reproducem parte din ea, spre a lor mai deplină întărire: «Răposatul Constantin postel-

6. Genealogia, original, p. 110; Bueiumul, p. 127

nicul Cantacuzino de cînd s'a moştenit în această ţară, sunt trecuţi 50 de ani şi mai bine, încă din zilele Radului Voevod au fost locuitor şi pătimaş neapărat la nevoile ţărei, carele noi cu toţii l'am adeverit de creştin bun şi în frica lui dumnezeu, şi tuturor domnilor au slujit cu bună dreptate şi cu credinţă şi nici unuia spre scădenia slujbei nu s'au aflat, nici domnilor nici ţărei, pănă ce au venit Grigore Voevod fecior Ghicăi Voevod, căruia viindu-i poruncă de la împărăţie mers'au cu oaste la Uivar în ţara Nemţasca. Mers'au şi feciorii răposatului Constantin postelnicul, anume Drăghici paharnic mare, Şărban logofăt al doile şi Constantin al doile postelnic; iar Constantin postelnicul bătrînul rămas'au în ţară la casa lui, neavînd nici o dregătorie. Iar pănă a vrut a veni Grigore Vodă în ţară şi dacă au venit, iară diavolul pizmaşul sufletelor oamenilor intrâ în inimile unora de le puseră gînd de vînzare sîngelui acelui cinstit creştin Constantin postelnicul, ca singur adevărat Iuda vînzătorul lui Hristos. Deci îl vindură la Grigore Vodă spre moarte, luînd sîngele lui asupra lor şi a feciorilor lor, şi fără de nici o judecată şi fără de nici o întrebare luară'l noaptea de la casa lui şi'l duseră de'l omorîră în taină la mănăstire la Sneagov, dumnezeu să'l ierte. Iar preste puţine zile căzu Grigore Vodă la mare căinţă pentru moartea lui, căci cunoştea pre vînzătorii aceia, că nu pentru alta fu a lor vînzare al omori, fără numai ca să poată jăcui ţara şi pre dînsul a'l fura, şi veni înaintea smereniei vlădiciei noastre, îngenunchind înaintea sfintei icoane şi mărturisînd cu lacrimi pentru moartea lui, cum că nu i-au fost nimic vinovat, ci fără de nici o vină l'au omorît, nedîndu-i răsuflu acei răi îndemnători ca să îşi ducă pohtele lor cele răle la sfîrşit. Pentru care şi noi ştiind şi mai vîrtos adeverind din singur gura lui precum mai

sus scrie, nu am putut îngădui să se acopere nevinovatul lui sînge și am dat aceasta a noastră sobornicească carte tuturor care se cuvine a ști[7].

Lucru neașteptat! între boierii obștești adunări care subscriu această carte se vede și vornicul Stroia Leurdeanu; și într'adevăr, cum putea el să n'o subscrie, fără să atragă asupra lui încă și mai multe bănueli decît acele ce se răspîndise pănă atunci? Și cu toate aceste ori cît de întunecată ar fi fost inima lui, ori cît de rece sîngele lui, este peste putință se nu-i se fi urcat în față, cînd subscrise el însuș actul său de învinovățire.

Familia Cantacuzineștilor mai dobîndește încă și acte de adeverirea cinstei tatălui lor de la doi patriarhi consecutivi, și apoi înarmați cu toate aceste dovezi, cer de la Radu Leon darea în judecată a lui Stroia Leurdeanul.

Cum putea să încuviințeze domnul atare cerere, care i-ar fi surpat tocmai temelia pe care era așăzată puterea lui, ministrul său favorit și partida Grecilor care'l susțineau? Cu toate aceste tocmai pe atunci vine asupra lui Radu Leon un pericol, care il împinse fără să vrea să caute sprijin în Cantacuzinești. Anume împlinindu-se la sfîrșitul lui 1667 trei ani ai domniei lui, sultanul îl chiamă la Constantinopole, poftire ce era în tot deauna însoțită de cheltueli și de pericole Domnitorul știind pe Cantacuzinești cu mare trecere la Poartă, ca fii ai omului de încredere al Turcilor, se apropie de ei, și le cere se'i dee sprijinul lor, spre a scăpa din cumpăna în care încăpuse și a redobîndi domnia. Cantacuzineștii pun bine înțeles drept condiție a sprijinului lor pedepsirea lui Leurdeanu.

Radu primește, cerînd însă ca întăi Cantacuzinești

7 Cartea din 14 April 1666. în Mag ist., I. p. 398.

să-i asigure domnia și după aceea el să le îndeplinească dorința. Aceștia, fiind interesați de a avea de domn pe acel ce le promisese pedepsirea ucigătorului părintelui lor, se grăbesc a-i da ajutorul cerut. Spătarul Drăghici însoțește pe Radu Leon la Constantinopole, în călătoria pe care domnul nu o putuse înlătura, și «așază toate lucrurile și banii cîți trebuia de poclonul împăratului, al vizirului și al căimăcamului». Radu Leon după ce sărută iarăși poala măcatului sultanului în ziua de 25 Decemvrie 1667, papucul vizirului și mîna căimăcamului în 26, pleacă întărit din nou în domnie în 28 aceleiași luni către București.

Cantacuzinești își îndeplinise datoria luată asupră-le: rămînea acuma ca și domnul să se țină de cuvînt, dînd în judecată pe Leurdeanu. Cum se văzu însă întărit în scaun Radu începu a face greutăți, neputîndu-se despărți de iubitul lui ministru. Leurdeanu pe de altă parte stăruia din răsputeri spre a scăpa de pericol, sprijinit de influenta partidă grecească. Cantacuzinești simțindu-se jucați deveniră amenințători, spunînd că precum izbutise a-i prelungi domnia, astfeliu vor putea ei să i-o și scurteze. Domnul caută să împace pe Cantacuzinești, boierind pe fiul lui Drăghici, Pîrvu, cu rangul de postelnic și spunînd în hrisovul prin care îi conferă această boierie, că «ție fătul meu și la toată casa voastră pentru vrednicul tatul tău și pentru dreapta lui slujbă întru care moartea l'au întîlnit, vă făgăduesc domnia mea mila mea și te miluesc cu slujba tătîne-tău». Prin un alt hrisov Radu Leon scutește întreagă casa lui Drăghici «de toate dările și nevoile țărei, până ce vor crește toți copiii lui și se vor căsători» [8]. Cantacuzinești însă nu cereau căpătuială, ci răsbu-

8. Hrisoavele unul din 13 Noemvrie și celalalt fără dată lunară, ambele din 1667. în Genealogia, original p. 109; Buciumul, p. 136.

nare, sînge vinovat pentru sînge nevinovat. Înaintea stăruințelor lor amenințătoare domnul și cedează și consimte la sfîrșit a jărtfi pe Leurdednu, însă numai pe jumătate. El nu fu dat judecății, după cum cereau Cantacuzineștii, ci domnul dădu numai o carte de mărturie că uciderea lui Constantin postelnicul fuse nedreaptă. Această carte poartă data de 8 Septemvrie 1668, opt luni după reintărirea lui Radu Leon în scaun. Atîta timp trebuise să lupte Cantacuzineștii, pănă ce izbutiră măcar în parte a răpune pe Leurdeanu! Prin ea domnul recunoaște că vornicul Stroia Leurdeanu a fost pricina morței postelnicului, prin pîrile minciunoase aduse contra lui, de dînsul împreună cu Dumitrașco vistiernicul Grecul, (întemeindu-se pe actele dobîndite de mai înainte de Cantacuzinești), și sfîrșește spunînd că «se dă la mîna feciorilor lui Constantin postelnicul să fie de mare credință, ca veri la ce judecător s'ar arăta unele ca aceste ce am văzut și noi, să crează și să le prinză în samă, ca să fie răul Stroia vornicul arătat de toți și sămnat ca și Cain, căci au eșit afară din legea cea creștină și s'au făcut ucigaș de oameni și pustiitor de case» [9].

Ca o compensare pentru jărtfirea mai mult de formă a lui Leurdeanu, Radu Leon, în loc de a alunga pe Greci, face pe Sofialău mare vistiernic.

Cantacuzineștii nu puteau să rămînă mulțămiți numai cu această pedeapsă morală aplicată ucigătorului, și mai mult de cît răscumpărată prin înălțarea lui Sofialău la visterie. Ei hotărîră atunci să meargă mai departe, și cunoscînd cît de nemulțămit era poporul cu predomnirea Grecilor, provoacă o mișcare în contra lor, și mai mulți boieri merg să ceară

9. Mag. ist., I, p. 402.

de la Radu Leon izgonirea lor din țară. Domnul răspinge această cerere. Se apropiese însă timpul răspunderei haraciului și a încăsărei dărei trebuitoare pentru plata lui. Poporul aținat de Cantacuzinești refuză plata dărei, până mai întâi nu se vor alunga Grecii.

Domnul se înfuriază într'atît, simțind că refuzul plății ar putea să-i compromită poziția la Poartă, încît rostește amenințarea că va face un măcel așa de groznic în răzvrătitori de se va sui sîngele până la genunchi. Poporul știind că Grecii sunt capabili de totul, se umple de spaimă, și fie-care se închide în casa lui. Și într'adevăr chiar în noaptea acea principele ținu un sfat cu sateliții săi Greci, și luă hotărîrea de a măcelări a doua zi pe toți boierii răzvrătitori, prin garda lui străină.

Însă nici Cantacuzinești nu rămaseră în nelucrare. Șărban fiind spătar mare, chemă în București pe toți căpitanii și juzbașii din miliția țărei, și pregăti un număr îndestulător de popor înarmat care să opună puterea puterei

A doua zi dimineață boierii veniră ca de obiceiu la curte, însă în număr mare și cu toții înarmați. Primiți de domn cu noue amenințări, căutară de o cam dată să-l împace, spunîndu-i cuvinte blînde și făgăduind că se vor sili a liniști mișcarea în țară. Cînd vroiră să părăsască palatul, găsiră poarta închisă și garda principelui sub arme. La un semn dat de ei, se răpeziră într'o clipă oamenii lor de afară, sparseră poarta, și scăpară pe boieri din pericolul de moarte în care se aflau. Ei se retrag într'o mănăstire, pun să sune clopotele și adunîndu-se poporul, îi descriu în colori aprinse primejdia în care se află, și cu toții jură de a trăi și de a muri împreună. Domnul mișcat prin aceste împrejurări, cere înscris intervenirea mitropolitului, și se duce el singur în manăstirea un-

de se retrăsese boierii, făgăduindu-le acolo îndepărtarea rău văzutilor Greci, desființarea gardei sale și ținerea în samă de acum înainte a sfaturilor boierilor Aceștia la rîndul lor își dau cuvîntul a se lepăda de tînguirile lor, și ămbele părți trebuiau să întărească împăcarea prin un jurămînt făcut pe evanghelie.

In urma acestei împăcări Radu Leon face o carte de izgonire a Grecilor din țară, în care amintind și copiind aproape din cuvînt în cuvînt cartea părintelui său Leon Tomșa, arată: «că toate nevoile și sărăcia țărei este de la Grecii străini care amestecă domniile și vînd țara fără de milă și o precupesc cu camătă asuprită, și dacă vin în țară și ajung la dregătorii, ei nu socotesc să umble după obiceiul țărei, ci strică toate lucrurile bune și adaogă legi rele și asuprite și vînzări între boierimea țărei, care Dumnezeu nu poftește, și încă și alte slujbe le au mărit și le au rîdicat foarte, ca să-și îmbogățască casele lor, și nesocotind pre nici un om de țară, străinînd oamenii țărei de cătră domnia mea, asuprind săracii fără de milă și arătînd mare vrăjmășie cătră toți. Mai vîrtos un Necula Sofilău ce au fost clucer și un Balasache ce au fost paharnic, boierindu-se cu mită și fiind mozaviri (vicleni), vînd în tot ceasul pre boierii țărei la domnia mea cu pîră de cap precum li s'au aflat pîrile lor înfățoșate și încă țara au dat'o în jac». Văzînd domnul toate acele lucruri, după jurămîntul făcut cu tot sfatul țărei, adaoge: «calcat-am domnia mea acele obiceiuri răle și le-am pus domnia mea toate jos, și am scos pe acei Greci străini din țară afară, ca pre niște oameni răi și neprieteni țărei» [10].

---

10. Mag ist, I, p. 131. Comp. tot acolo hrisovul lui Tomșa pentru izgonirea Grecilor din 1631, I, p. 122, reprodus în Vol. III p. 474. Data hriso-

De și Radu spunea prin hrisov că au dat afară pe Grecii din țară, el o făcuse tot atît de puțin ca și tatăl său. Dovadă că Sofialău și Balasache sunt găsiți în țară la venirea lui Antonie Vodă, care le și aplică pedeapsa meritată de niște asemene sugători de popor.

Cantacuzineștii vedeau că domnul își bătea joc de ei. Apoi el refuzase a jura și că va lăsa pe toți boierii care se răsculase în dregătoriile lor. Aceștia se convinseră atunci că Radu Leon nu-și luase de asupra lor cugetul său cel rău, și 30 din cei mai însămnați plecară la Larissa și se jăluiră sultanului atît în contra Grecilor cît și mai ales în contra domnului care ar umbla să rîdice viața boierilor celor mai de samă, își bătea joc de soțiile și fetele lor și făcea cîte nelegiuiri toate. Ei declarară că pe cît va domni Radu, acest om fals și fără credință, nu vor pune piciorul în Muntenia, și apoi pentru a provoca lăcomia turcească și pe de altă parte pentru a face cu neputință, din pricina marelor sume ce i le ar cere Turcii, redobîndirea domniei din partea Radului, ei arată că domnul ar dispune de o avere de 800,000 de lei în bani și nenumărate juvaeruri. Ei se roagă apoi pentru numirea unui principe din mijlocul lor, de oare ce Grecii constantinopolitani nu numai că ei înșii ar fi săraci, dar ar mai tîrî după dînșii în țară un cîrd de oameni flămînzi, care apoi fără alegerea mij-

---

vului lui Radu Leon. *1669 Decemvrie 9*, este greșită, precum este greșită și data pe care cronicarul o dă acestei răscoale, *1669 Decemvrie 3*. Mag ist., IV, p. 371. Greșala se vede întâi din însăși cronica anonimă, care pune începutul domniî urmașului lui Radu Leon, Antonie Vodă, în *9 April 1669*, prin urmare răscoala contra lui Radu nu se putuse întîmpla decît înainte; așa dar la *Decemvrie 1668*; apoi din datele rapoartelor lui *Casanova* către *împ.*, din 14 Ian., 3 Febr., 1 Mart, 3 April, 20 Mai, 3 și 20 Iuni 1669, toate anterioare datei puse documentului din Mag. ist. 9 Decemvrie 1669. Vezi *Hurmuzaki*, Frg., III, p. 273—278, de unde sunt luate toate amărunțimile acestei răscoale, care este foarte pe scurt raportată de cronici.

loacelor, prin pradă, despoiere și prin tot feliul de crime lucrează la a lor îmbogățire și aduc țara la marginea prăpastiei [11].

Turcii, înainte de a mazili pe Radu, trimit o cercetare. Boierii temîndu-se ca domnul să nu cîștige pe Turc prin bani, se înțeleg cu un Grec, Pavăl, care umblase în mai multe rînduri după scaunul Munteniei, și care era prieten cu agaua Ienicerilor; dau Grecului bani ca să întoarcă pe aga, om influent la Poartă, în favoarea lor, și-i făgăduesc că-l vor cere de domn: dovadă cît de puțin serioază era considerată de însuși Grecii alungarea lor din Muntenia. Pavăl, înflăcărat prin speranța ce luci un moment înaintea lui, cheltuește pe lîngă banii luați de la boieri și ce avea și ce n'avea, spre a scoate la capăt mazilirea lui Radu Leon, ceea ce și izbutește.

Sultanul dă voie boierilor să aleagă pe unul din sînul lor ca domn, și ei socotindu-se, aleg pe Antonie Vodă din Popești de Prahova, îl gătesc și-l îmbracă cu caftan, iar bietul Pavăl ce se aștepta să capete răsplata cheltuelelor și alergăturilor sale «rămase în deșert și-i deteră boierii o tiflă» [12]. Antonie Vodă pleacă către București în 28 Mart 1669 [13].

Omorul lui Constantin postelnicul are o mai mare însămnătate decît o simplă tragedie casnică. El împinge pe marea și influenta familie a Cantacuzineștilor la răsbunare, la care pentru a ajunge ei trebuiau să răstoarne pe Stroia Leurdeanu și pe prietenii și susținătorii săi. Grecii ce înconjurau pe Radu Leon. Acesta dîndu-le sprijinul său, Cantacuzineștii nu se tem a lovi mai sus, în însuș domnul, pe care-l răstoarnă prin stăruințele lor. Astfeliu devine

11. Rapoartele citate în nota precedentă.
12. Istoria cu Pavăl, raportată de *Căpitanul* în Mag. ist., I, p. 355.
13. *Hurm*, Frg., III, p. 276.

partida Cantacuzineștilor, odrăslită și ea dintre Greci, reprezentanta intereselor naționale, și se încinge în contra Grecilor o luptă memorabilă, ce dă interes evenementelor acestei perioade, lipsită de altfeliu de domnii însămnate.

Antonie din Popești. 1669—1672. Cu suirea acestui domn în scaun, adus de Cantacuzinești dintre prietenii lor, ajung ei la putere și influență în Muntenia, iar Leurdeanu și cu Grecii lui sunt aruncați de odată din putere și autoritate în temniță și mormînt. Căpitanul crezînd că găsește aice prilejul de a înnegri pe Cantacuzinești, spune asupra răsbunărei pusă de ei în lucrare: «pe Greci îi scoaseră Cantacuzinești cu noul domn ales de ei cu mare ocară din țară: pe Sofialău îl închiseră în ocnă unde apoi îl spînzurară, iar pe Balasache l'au dat pe mînile unor dorobanți, care cumpărați de el, îi deteră drumul spre Țarigrad; pe ceilalți Greci mai mici precum Pascali gramaticul și alții atîta bătae le da slujitorii cît mă mir că trăiau; mai ales pe Pascale ce l'am văzut cu ochii cînd îl scotea din camară și-l ducea în palme, care palme de dese și de multe nu mai aveau număr. Altul iar căruia i-am uitat numele de multă bătae și palme gîndea că va să moară, și striga popa să-l comunice. Ça acestea și altele mai multe au pătimit Grecii la sfîrșitul Radului Vodă din pricina și îndemnarea Cantacuzineștilor»[14].

Venise acum rîndul și lui Stroia Leurdeanu să-și plătească toate pacatele. El fu pus în închisoare și dat în judecata divanului, punîndu-i-se ca vină că el pricinuise moartea lui Constantin postelnicul. Leurdeanu se apăra de această învinuire. Atunci feciorii postelnicului scoaseră scrisorile date lor de Ghica Vodă

14. *Căpitanul* în Mag. ist., I. p. 355.

și scrise chiar cu mîna Leurdeanului. Divanul față cu asemene dovezi osîndi pe Stroia la moarte. Dar postelnicească Ilinca, arătînd și aice o mărinimie de suflet care te pune în uimire, se rugă de domn să-i dăruiască viața, nevrînd să răsplătească sînge prin sînge. Pedeapsa lui fu schimbată astfeliu: era să fie purtat prin oraș aproape desbrăcat pe un car, cu răvașele atîrnate de gît, și apoi trebuia să fie dus în mănăstirea Sneagovului, unde perise jărtfa lui, și aice călugărit. Se zice că punîndu-i-se în cap comănacul și dîndu-i-se atunci numele de Salavăstru, Stroia Leurdeanu ar fi strigat: «mai bine Mahomet»[15].

La aceste atacuri partida grecească, care număra partizani și între boierii romîni, răspunde prin măsuri analoge. Mai mulți boieri urzise peirea celor trei sfetnici mai influenți de la curtea lui Antonie Vodă, anume a banului Mareș, logofătului Radu Crețulescu și a lui Șărban Cantacuzino vel spatar. Adunîndu-se câți-va din urzitorii complotului precum: Gheorghe Băleanu vornicul, ginerile acestuia Hrizel vistiernicul, Stroia paharnicul și Radu Știrbeiu de la Izvor împreună cu alții mai mărunți în casa Baleanului, «se sfătuiau cu ce meșteșug să ucidă pe cei trei boieri, favoriții domnului, pizmuind mai ales Băleanu pe Mareș pentru că dobîndise bănia Craiovei. Cei trei boieri amenințați aflară însă despre aceste înțălegeri, și tînguindu-se lui Antonie Vodă cerură să dee pe uneltitori în judecata divanului. Antonie Vodă mazili îndată pe cei ce aveau dregătorii, și porunci tuturor celor ce au fost la acel sfat necurat să meargă la țară, să șază pe la casele lor, iar alt rău nu le-a făcut. Dar după puțin timp iar le-au poruncit de au venit la cur-

15. Mag. ist., V, p. 3 și I, p. 357. Căpitanul pune în îndoială autenticitatea scrisorilor spunînd: „a le cui vor fi fost, Dumnezeu știe".

te și i-au iertat de toată vina lor» [16]. Căpitanul, după apucătura lui, de a fi protivnic Cantacuzineștilor, impută celor trei boieri favoriți ai lui Antonie Vodă o ambiție nesățioasă, pentru care înlăturînd pe boierii ce făceau opoziție, căutau să domnească ei singuri, ținînd pe «ticăitul» domn Antonie sub o prea aspră epitropie. Noi credem că, de și cronica anonimă exagerează în sens contrar, ridicînd pănă la ceriuri pe Cantacuzinești, adevărul stă mai curînd pe partea ei. In cronica Căpitanului se vede de departe scopul de a huli faptele netăgăduite a lui Cantacuzineștilor, din care unele atestate de însuși adversarii lui, altele de documente nepărtinitoare fac să apară această familie într'o lumină mult mai frumoasă, decît acea în care se silește s'o pună Căpitanul.

Antonie Vodă fu mazilit, fără alt motiv decît acela că Grigore Ghica, cel ce fugise la Viena, dobîndind iertare de la Poartă, căpătase prin stăruințele interesate a unor oameni influenți iarăși domnia țărei Românești. Antonie fu chemat în 1671 la Constantinopole, și îndată ce boierii dușmanii lui văzură acest semn prevestitor al căderei sale, alergară de sîrg la Andrianopole, în fruntea lor cu călugărul Sălăvăstru, care lepădase potcapul și încingînd iarăși paloșul, se pregăti din nou de luptă, spre a-și redobîndi poziția pierdută. La 1 April 1672, pleacă Grigore Ghica, pentru a se urca iar în scaunul țărei Muntenești [17].

Grigore Ghica a doua oară, 1672—1673. Am văzut că acest domn, compromis prin relațiile sale cu Nemții în bătălia de la Lera, nu îndrăznise a se prezenta la vizirul care-l chemase pe el și pe Da-

16. Mag. ist., V, p. 6.
17. *Casanova*, către *împ.*, 5 April 1672. *Hurm.*, Frg., III, p. 282. Comp. *Căpitanul* în Mag. ist., I, p. 368.

bija în lagărul lui, ci fuge la Viena. Austria tocmai pe cînd Ghica se adăpostea în capitala ei, pe la Decemvrie 1664, sfîrșise războiul cu Turcia început din cauza complicărilor din Transilvania și încheiese cu Turcii pacea de la *Vasvar* în 10 August acelaș an[18]. Reînoirea legăturilor prietinoase fiind deci de tot proaspete între Viena și Constantinopole, înțălegem cum, cu toată buna voința era cu neputința împăratului a încuviința unui principe rău văzut de sultanul un sprijin pe față De aceea împăratul se mărginește a-i da o pensie. ceea ce însă nu putea de loc mulțămi pe Ghica. care dacă trecuse în partea Nemților în lupta de la Leva. făcuse aceasta ademenit prin strălucitele victorii ale lui Montecuculli în contra Turcilor, și aștepta deci de la Nemți, sprijinul de care se lepădase din partea Turcilor. Ghica văzînd că Nemții dau puțină ascultare cererilor sale, se îndreaptă către papă, pentru a dobîndi intervenirea sîntului părinte în sprijinul intereselor sale. In 16 Octomvrie 1667, el trimite către colegiul de propaganda fide la Roma o scrisoare, în care luînd aparența unui zelos admirator al doctrinelor catolice, el spune sfinților părinți din acest colegiu, că mulțămită convorbirilor avute cu cardinalul Spinola, nunciul papal din Viena, și relațiilor sale prietinoase cu arhiepiscopul din Marcianopole, s'a convins că singura adevărată religie este catolicismul; că dorește să vină la Roma spre a vedea cu ochii cele ce au auzit cu urechile sale, și mai ales spre a saluta de adevăratul reprezentant al lui Dumnezeu pe pămînt pe sînțenia sa papa Clement al IX-le. Spune că are multe în gînd să facă pentru catolicism, mai ales în apropieta lui călătorie la Constan-

18. *Zinkeisen*, IV, p 962

tinopole, dar pe care nu le poate da pe față spre a nu zădărnici scopurile sale[19].

Papa se vede că nu puse mare temeiu pe niște protestări, care se vedeau de departe cît erau de interesate, și răspunse printr'o scrisoare de tot scurtă, și la scopul nemărturisit al demersului lui Ghica pe lîngă sfîntul scaun, anume că au însărcinat pe nunciul său din Viena ca să stăruiască la împăratul în cauza lui Ghica[20].

Acesta văzînd că nici cu papa nu izbutește la nimica, se hotărește a-și încerca iarăși norocul la Turci, unde cu o mînă darnică puteai tot deauna să te înfățoșezi, ori cît ți-ar fi fost conștiința de încărcată. El caută întâi să dobîndească iertarea purtărei sale, dîndu-și îndreptări mai ales prin argumente sunătoare. După ce dobîndește voia de a se întoarce în Constantinopole, prin sprijinul mai ales al lui Panaite Nicusia influentul dragoman al Porței, el ajunge prin stăruințele aceluiași chiar a redobîndi domnia Munteniei[21]. Totuși Ghica temîndu-se ca o nouă dușmănie între Turci și Nemți să nu-i pericliteze iarăși tronul, cel cu atîta greutate redobîndit, se silește să împiedece pe cît îi stătea prin putință reîntoarcerea neînțălegilor ce puteau să nască între ămbele împărății din pricina Ungariei. Trimeținḍ Transilvanenii niște soli la Turci pentru a se plînge de încălcările

19. Scrisoarea lui *Gr. Ghica* din 16 Oct 1667 către *coll de prop.* în Doc. col *Hurm.*, V, 2, p 113.

20. Răspunsul papei din 11 Decemvrie 1670—trei ani (!) după scrisoarea lui Ghica, *idem*, p. 117.

21. *Casanova* către *imp.*, 24 Dec 1671 și 26 Fevruarie 1672 *Hurm.*, Frg„ III, p. 280 și 281. Un document venețian din 26 Noemvrie 1671 spune: „Per la via di Durazzo giunse Grigorasco principe di Valachia quel che gia mesi capito a Venetia; viene chiamato dal Vizir per mezzo di Panaggiotti e come lui tiene di buoni amici che gli offeriscono grand danaro, cosi non vinscira difficile, che ottener possa la dichiaratione a suo favore dello stesso principato di Valachia". Doc. col. *Hurm.*, V, 2, p. 125. Tot așa spune și Genealogia Cantacuzineștilor, original, p. 223.

Nemților. Ghica îi oprește în Muntenia, și-i convinge să nu întreprindă acel demers periculos, acuma cînd Turcii se împăcau cu Nemții, și să-i lese lui sarcina de a trăta cu Turcii atare delicată afacere [22].

Partida Cantacuzineștilor cum auzi despre reîntoarcerea dușmanului ei în tronul Munteniei, se pune într'o mare mișcare, spre a împedeca această catastrofă. O deputație a căpitenielor ei cele mai însămnate se înfățoșă înaintea sultanului, anume Mareș banul, Radu Crețulescu logofătul, Mihai Cantacuzino spătarul, Stoian comisul, un căpitan Vasile și alt căpitan acărui nume nu a fost păstrat. Turcii însă dau pe acești boieri pe mîna lui Grigore Ghica, care îi duce cu el la București, taie pe cei doi căpitani, iar pe ceilalți îi închide în ocnă, cerîndule bani spre a-și plăti datoriile făcute cu căpătarea domniei. Constantin Căpitanul arată și el aceleași fapte, însă le dă altă explicare, anume spune că Ghica vroia să scoată de la acești boieri banii cu care dînșii îngreuiese țara; «căci atunci cînd plecase Ghica la Viena era țara datoare numai cu 80 de pungi, și acuma ar avea de dat mai mult de 1000.» O învederată exagerare menită numai cît a îndreptăți pe partida protivnică Cantacuzineștilor a căreia apărare o susține cu multă căldură cronica Căpitanului. Boierii închiși pentru a scăpa de chinurile și bătăile la care erau expuși, vînd tot ce aveau la sufletul lor, sate, rumîni, țigani, case, vii, spre a putea plăti sumele ce li se puneau în spate. Ba încă dacă Ghica s'ar fi plecat sfaturilor lui Leurdeanu, el i-ar fi trimes pe ceea lume; dar el nu îndrăzni să meargă atît de departe, temîndu-se de simpatiile poporului muntean pentru acea întinsă familie [23].

22. *Bethlen*, Hritoria rerum transilvanicarum ab anno MDCLXII ad annum MDCLXXIII. Viennae, 1783, II, p 220.
23 Mag. ist., V p. 6. I p 366. Genealogia citată. ibidem.

Pe atunci Turcii purtau un războiu cu Polonii din pricină că Cazacii sub Doroschenko, punîndu-se sub suzeranitatea Porții, aceasta luase în stăpînire de odată întreaga regiune a Ukrainei, ce fusese din vechime o provincie a regatului polon [24]. Ghica din Muntenia și cu Duca din Moldova fură obligați de Poartă a lua parte la expediție, după ce țările romîne sunt îndatorite să dee o rechiziție de cai [25]. Ghica plecînd după armata turcească, lasă de caimacami în Muntenia tot pe iubiții săi ministri de altă dată, Stroia Leurdeanu, Băleanu și Hrizea vistiernicul. Atunci chinurile Cantacuzineștilor nu mai cunoscură nici o margine. Îi scotea din închisori și-i bătea la tălpi: care nu putea merge de usturimea tălpilor era tîrît cu funii. Constantin Cantacuzino se roagă de călăi să sufere el bătăile pentru fratele său mai mic, și le îndură fără a da un țipet sau o lacrimă [26], încă o dovadă pe lîngă celelalte aduse pănă aice despre puternicul simțimînt de iubire care lega pe membrii acestei familii. Șărban Cantacuzino izbutise însă a fugi în Moldova, unde se ascunsese în mănăstirea Hangului lîngă Ceahlău. Ghica îl cere de la Duca domnul Moldovei, care însă nevrînd să-l deie spune că nu s'ar afla în țara lui. Ghica în timpul trecerei sale prin Moldova cătră hotarele polone pune în zădar să-l caute aici; căci Șărban temîndu-se a nu fi descoperit, trecuse în Transilvania, de unde merge prin Hațeg, Caransebeș, Orșova în țara Turcească, ducîndu-se de a dreptul la Adrianopole la căimăcamul Cara Mustafa, «fiindu-i cunoscut din început din zilele Ghicăi Vodă și mai înceo-

24. *Zinkeisen* Gesch. du osm Reischs V. p 63 și urm
25. Doc venețian din 3 April 1671 Doc. col. *Hurm*. V, 2 p. 121
26. *Del Chiaro*. p. 127 „cosa stupenda, adaoge el, narrata mi da persone degui di fide che vi si trovanno presente".

ce încă *întărindu-l* l'au făcut desăvîrșit prieten[27].

Căimacanul trimite la Ghica Vodă să ceară pe boierii cei închiși și să i aducă la Constantinopole, ceea ce fiind făcut prin firman, Ghica nu îndrăznește a se opune. Tocmai atunci îi vine lui Ghica ordin să plece din nou în contra Polonilor împreună cu Husein pașa. Cantacuzineștii fiind acuma cu toții în Țarigrad, își pun toate silințele spre a compromite pe Ghica în ochii Turcilor, că ar ținea în ascuns cu Leșii; ceea ce le izbutește cu atita mai ușor cu cît prezența domnului în oștirea turcească aduce iarăși pe aceasta în nenorocire, fiind dînsa din nou bătută la *Hotin* în 11 Noemvrie 1674 de vestitul general polon Sobieski care ajunge mai tîrziu și rege[28]. Și într'adevăr că Ghica trădase iarăși pe Turci. El căutase încă înainte de a se începe lupta a le dauna prin sfaturile sale, spunînd lui Husein pașa să nu se bată cu Polonii din șanțuri, ci să se retragă de la cetate la loc larg în jos de Prut. Părerea lui Ghica că pașa să părăsască cetatea fără luptă supără atita pe acesta, în cît el vroi să'l străpungă cu sabia. Ghica însă nu putea să trădee pe Turci pe față, fiind că soția și copii lui erau zălogi la Constantinopole. El se preface însă a fi prins de Poloni împreună cu toată oștirea lui de 5000 de oameni. Este tratat de Leși cu mari onoruri, ceea ce putîndu-l compromite, el fuge îndată după izbînda acestora din tabăra lor, și se îndreaptă către Andrianopole, unde ajunge spre marea mirare a Turcilor, care-l credeau hain, în ziua de 27 Noemvrie. Polonii auzind de fuga lui Ghica trimit după el ca să-l cheme îndărăpt. Ghica însă le răspunde că să se mulțămească cu ceea ce au făcut pen-

27. *Căpitanul*, Mag. ist., I. p. 270.
28. *Zinkeisen* V, p. 74.

tru ei: că nu poate să se expună mai mult, fiind că familia lui ar fi în mînile Turcilor. Ajuns la Andrianopole el pîrăște sultanului pe Husein pașa care nu ar fi vrut să asculte de sfaturile lui, de a nu se lupta cu Polonii din șanțuri, ci la loc larg, și sultanul convins că greșala lui Husein adusese pierderea suferită, ordonă să i se tae capul, iar Ghica este atît de bine văzut încît era să redobîndească domnia Munteniei, dacă intrigile Cantacuzineștilor nu l'ar fi împiedecat [30]. Mai rar se pot întîlni trădători de îndrăzneala lui Ghica. Dacă însă Ghica putuse înșela pe sultanul, departe de teatrul războiului și să arunca asupra nefericitului pașă cauza pierderei luptei de la Hotin, nu era tot astfeliu cu Turcii acei care văzuse nenorocirea. Mai mulți comandanți inferiori se plînseră cu mare amărăciune la sultanul contra lui Ghica, spunînd că și acuma ca și la Leva tot îndoielnica lui ținută adusese catastrofa asupra armatei otomane. O samă dintre călărețiі turci, scăpați prin fugă din măcelul de la Hotin, cer cu mare stăruință marelui vizir să le dee pe Ghica pe mînile lor, spre a'l pune în bucăți înaintea ochilor săi. De și vizirul cîștigat prin bani nu le învoește o asemene cerere, totuși o atare plîngere aduce destituirea lui Ghica și relegarea lui la Constantinopole [31].

Gheorghe Duca, 1673—1678. Duca Vodă, care este rînduit în locul lui Ghica, fusese domn în Moldova. El era «de neamul său Grec din Rumelia, crescut de mic în casa lui Vasile Vodă, rămînînd el în

30. *Khintsperg* către *imp.*, 8 Dec 1673. *Hurm*, Frg. III, p. 297 Vezi și *Neculcea* în Letopisețe, II, p. 223

31. *Khintsperg* către *imp.*, 3 Ian., 1674. *Hurm*, Frg., III, p. 299. Un raport venețian din 4 Ianuarie 1674, spune : „il pensiero dalla fuga improvisa del principe di Moldavia e dalla *sospetta fede dell'altro di Valachia*". Doc. col. *Lurm.*, V, 2, p. 142

ţară până ce s'au făcut mare, iar mai pre urmă au şi domnit»[32]. El venise la tronul Munteniei după stăruinţa Cantacuzineştilor şi ne poate pune în mirare împrejurarea că această familie, pe care am văzut'o îndusmănită cu elementul grecesc, să dee sprijinul ei tocmai unui domn din acest neam. Lucrul însă se explică dacă vom lua în privire că la această epocă începuse a se întuneca conştiinţa deosebirei între Grec şi Romîn. Am văzut în mai multe rînduri cum poporul nu prea ştiea să deosebească bine elementul străin de cel românesc. Aşa cînd Leon Tomşa dă hrisovul său de izgonire a Grecilor din ţară, iscăleşte alături cu boiarii pămînteni şi grecul Papa logofătul, care se considera deci pe el ca pămînteanu. Vasile Lupu care se puse în fruntea mişcărei naţionale a Moldovei în contra partidei greceşti, era privit de poporul de jos ca Grec[33]. Însuşi Cantacuzineştii conducătorii partidei naţionale în Valahia, nu erau ei Greci prin originea lor? Şi trebuia să fie astfeliu, întru cît Grecii ce petreceau cît va timp în ţările romîne, se romînizau, şi mai ales aşa se întîmpla lucrul cu copii lor, care deveniau cu totul Romîni şi prin limbă şi prin obiceiuri. Cînd deci se vorbeşte de răscoale în contra Grecilor, trebue înţăles, nu acei Greci stabiliţi de mult în ţară şi romînizaţi, ci elementele proaspăt venite, care erau încă greceşti adecă străine în tot înţălesul acestui cuvînt. Duca Vodă care fusese crescut de copil mic în casa lui Vasile Lupu, de şi de origine grecească, şi chiar considerat ca atare de Greci, putea trece drept boier romîn.

Duca Vodă fusese însă ales de Cantacuzineşti la domnia ţărei Munteneşti mai ales pentru recunoştin-

32. *Neculai Costin* în Letopiseţe II. p. 5
33. Mai sus, p 14 şi Vol. III, p 465.

ța ce-i o purta spătarul Șărban Contacuzino, care fusese adăpostit de Duca în mănăstirea Hangului pe timpul cînd Ghica începuse acea vajnică prigonire contra familiei lui. Duca purcede din Țarigrad întovărășit de Mateiu Cantacuzino aga și nepotul acestuia Pîrvu logofătul, fiul spătarului Drăghici, celui mort pe timpul lui Ghica Vodă în Constantinopole, «iar pe Constantin slugerul fiul Stoicăi logofătului Dudescu l'au trimis cu cărți împărătești ca să țină scaunul». Cînd boierii partizei adverse auziră despre izbînda Cantacuzineștilor, vestea le păru atîta de greu de crezut, încît puseră în butuci pe Constantin slugerul ce venia în însușire de caimacam. Întărindu-se însă știrea și din alte părți, capetele acelei partizi o rupseră de fugă și anume Gheorghe Băleanu și ginerile său Hrizea, Negoe vornicul Secuianu, Radu banul Năsturel, Stroia paharnicul Buxianu, Stroia Leurdeanu, Ivașcu logofătul, Ilie spătarul, Pavăl Fărcășanu, Hrisoscoleu vataful și mulți alții trecură peste munți în țara Hațegului [34]. Duca Vodă cum vine în țară, liberează din arest pe Stoica logofătul, care stătea în închisoare de 22 de luni, și stăruește ca să se dee drumul din insula Creta celor trei Cantacuzinești surguniți aici de Ghica Vodă. Se părea deci că el se dăduse cu totul în partida Cantacuzineștilor.

Duca Vodă însă fiind lacom de bani, pentru care și cronicele Moldovei spun despre el că «au scos grele dăjdii pe boieri și pe țară», văzu îndată că cu partida Cantacuzineștilor, cruțătoare de popor, nu va putea să-l stoarcă după cum îi era dorința, și căută deci să se împace și cu partida adversă. Apropierea era cu atîta mai trebuitoare cu cît Duca era în cele mai bune relații cu o mare și însămnată

34. *Căpitanul*, în Mag. ist., I, p. 379 și *Anon. rom.*, idem. V, p. 13.

familie grecească din Constantinopole, acea a Cupăreștilor din care pe capul ei, Cupariul cel bătrîn, îl avea de capuchihaia, un fecior al lui, Lascarache, era spătar mare, om mîndru și trufaș pe care nu-l puteau suferi Muntenii. Era și alt fecior al lui, Iordache postelnicul, care luase în însoțire pe fata Dabijoaei, soră cu femeia lui Duca Vodă; însfîrșit mai era și unul Scarlatachi gramaticul [35].

Avea deci interes Duca Vodă să se împace cu boierii pribegi. El trimite îndată după suirea lui în scaun pe Pîrvul Cantacuzino logofătul, fiul lui Drăghici, ca să-i cheme înapoi din Ardeal, cerînd și de la principele Ardealului să-i trimită îndărăpt. Pribegii însă, temîndu-se de vre un gînd ascuns al lui Duca, refuză a se întoarce, iar principele Ardealului nu vroește să întrebuințeze puterea în contra lor.

După ce Duca face o expediție cu Turcii contra Cazacilor, cînd se întoarce în țară, trimite din nou cărți cu jurămînt la pribegii din Ardeal, spre a-i hotări să revină la locurile lor, spunîndu-le «să nu se teamă de nimic, nici de Cantacuzinești» [36]. Prin stăruințele sale pe lîngă aceștia îi determină chiar pe ei, a scrie pribegilor să se întoarcă, recunoscînd că cele suferite de ei în timpul lui Ghica Vodă venise de la domn și nu de la boieri. Atunci se întoarseră Hrizea ginerele Băleanului și lucru mai neașteptat însuș Stroia Leurdeanu, iar Băleanu bătrînul mai rămasă pănă la anul, cînd veni și el.

După cum se putea lesne aștepta ori cine, era peste putință ca Stroia Leurdeanu să fie lăsat în pace de dușmanii săi de moarte, Cantacuzineștii. Ei urzesc în curînd o intrigă prin care pîresc pe Stroia și pe unul Radu Dudescu ginerele lui Băleanu, că

35. *Neculai Costin* în Letopisețe, II. p. 19.
36. *Căpitanul* în Mag. ist., II, p. 5.

ar unelti răsturnarea domnului. Duca supune pe Dudescu la munci, arzîndu-i peptul cu un fer roș până aproape de moarte, executorul acestor munci fiind armașul cel mare Nica de la Gradiște; dar pîra adeverindu-se de scornitură, boierii pîrîți sunt iertați și Cantacuzinești nu izbutesc la altă ceva decît la o aprindere și mai strașnică a urei ce ferbea în contra lor.

Cu toate acestea domnul, care avea interes să se sprijine pe ămbele partizi pentru a fi tare și în țară, și mai ales în Constantinopole, căuta mereu să împace ămbele taberi rivale. În anul al doile al domniei sale, trebuind se plece din nou contra Polonilor, el lasă o căimăcămie compusă din membrii ămbelor partizi, anume pe Stroia Leurdeanu, pe Radu Crețulescu unul din ginerii ucisului Constantin postelnicul și pe al treile boier Vilcu vistiernicul, nu se știe din care partidă. În timpul lipsirei lui Duca partida contrară Cantacuzineștilor organizaza o intrigă bine țăsută în contra lor, și la întoarcerea lui pîrăsc cu probele închipuite de ei pe Cantacuzinești de trădători. Duca Vodă trimite de la Cocorăști unde se oprise din cauza ciumei ce bîntuia toată țara, dar mai ales Bucureștii, să prindă pe Șărban Cantacuzino logofătul și pe fratele său Mihaiu Spătarul, iar Iordache, Mateiu și cumnatul lor Barbu visternicul fug la Brașov, și Mihaiu izbutește încă a scăpa și trece munții, iar Duca Vodă văzînd că cei mai mulți din Cantacuzinești au scăpat, și temîndu-se de influența lor, sloboade și pe acei ce mai erau închiși [37].

Totuși această partidă era în scădere la Duca. Cînd domnul pleacă în al patrulea an al domniei sale cu Turcii asupra Cehrinului, el lasă căimăcami pe Gheorghe Băleanu, Hrizea vistiernicul și Stoica pa-

37. *Anon. rom.* în Mag ist., V, p. 16.

harnicul, toți trei din partida protivnică Cantacuzineștilor, încît este adevărat cele ce spane cronicarul, că «se rînise inima Cantacuzineștilor și se răcise despre domn» [38].

Aceștia după cît se vede încep atunci într'adevăr a săpa pe Duca Vodă, sprijiniți mai ales pe prietenii lor din Constantinopole. Un meghistan, om mare al Porței, scrie anume lui Șărban în timpul acestei noue expediții a lui Duca contra Cazacilor, ca să vină la Țarigrad, căci acuma ar fi momentul cel mai favorabil pentru a căpăta domnia. Nu știm cum se făcu, dar scrisoarea căzu în mînile lui Hrizea vistiernicul, care scrie întîmplarea lui Duca în tabără. Doamna lui Duca însă care se dăduse în dragoste cu Șărban Cantacuzino, aflînd despre primejdia în care se afla amantul ei, îl înștiințază la timp și el fuge la Constantinopole, de unde se întoarce domn, strămutînd Turcii pe Duca în Moldova [39].

37 bofăta au loc pe la Iulie 1678 v. Iorga Acte și Fr., I p. 298.

38. *Căpitanul*, idem II, p. 8.
ban 9. Genealogia, original, p. 227. *Căpitanul* în Mag. ist., II, p. 17: „Șăr-
l) bofătul au venit domn în scaun pe la Bobotează".

Sărban Cantacuzino. 1679—1688. Mulți bani îl custase pe Șărban Cantacuzino căpătarea donniei. El trebui să cheltuiască pentru darurile făcute sultanului, validelei, vizirului și altor mari dregători 1300 de pungi care fac 650,000 de lei[1].

Șărban doria să îndrepte rălele făcute țărei sale prin necontenita participare a ei la războaele Turcilor cu Cazacii și Polonii, care o ruinase cu desăvîrșire; Turcii însă nu-i dau răgaz. După desfacerea Cazacilor din legătura cu Polonii, aceștia în curînd în loc de a rămînea credincioși Turcilor, se dau în partea Rușilor, ceea ce aprinde un războiu între Poartă și Rusia, în care Șărban este nevoit să iee parte împreună cu Duca al Moldovei[2]. El doria deci din toată inima să scape de Turci, cînd de odată un nou războiu izbucnește între Turcia și Austria, și Cantacuzino este nevoit să plece către Viena împreună cu Cara Mustafa și să iee parte la încunjurarea acelei cetăți, în 1683.

După pacea încheietă între Turci și Germani la Vasvar, în 1664, Poarta încurcată in războiu întăi cu Veneția pentru posesiunea insulei Creta, luată de

1. *Mamucca della Torre*, dragoman împărătesc către *imp.* în *Hurm.*, Frg., III, p. 322 Aflăm că pe acel timp un galbăn = 2 ¾ lei.
2. *Contemir.* Istoria împeriului otoman. II. p 437. *Căpitanul* în Mag. ist., II, p. 19, *Anon. rom.*, idem., V, 20. Ordinul de a se pregăti de plecare este trimis lui Duca și lui Sărban încă din Ianuarie 1682. *Kunitz* către *imp.*, 26 Februarie 1682, *Hurm*, Frg, III, p 326.

Turci în 1669, apoi cu Polonia 1672—1675 în sfîrșit prin pacea de la Șuravna și cu Rusia 1677—1681 care luă sfîrșit prin tratatul de la Radzim, nu putea să dee o deosebită luare aminte trebilor ungurești. Și cu toate aceste ferberea în Transilvania contra necontenitelor uzurpări a le Germanilor și prigonirile făcute de aceștia contra religiei protestante, împinsese pe Unguri în mai multe rînduri la răscoală și la învocarea ajutorului turcesc. La început însă Turcii, din pricinile arătate și din cauză că răsculații nu erau oameni destoinici, nu vrau să se amestece în daraverile lor. De la 1678 înainte, de cînd tînărul comite Emerik Tököly ie în mînă conducerea mișcărei și repoartă în scurt timp niște izbînzi strălucite contra imperialilor, Turcii de și încă nu de tot liberi — purtau înainte războiul cu Rusia — totuși încep a-și îndrepta luarea aminte asupra tînărului erou, care răspundea așa de bine dorinților lor ascunse—dușmănia cu Austria. De la 1681 înainte Turcii dau ajutor chiar pe față lui Tököly; în 1682 intervine apoi un tratat formal între capul revoluționarilor și Poarta otomană, în care se promite lui Tököly stăpînirea Ungariei superioare sub suzeranitatea Porței, deplină libertate religioasă, care pentru Turci era cu totul îndiferentă; iar el se obligă a răspunde un tribut de 40,000 de lei pe an, care nu trebuia nici odată să fie urcat. Sultanul trimite lui Tököly semnele puterei, steag și coadă de cal, și trupele pașei de Buda unindu-se cu ale lui Tököly ieu cetatea Fülek, silind pe Stefan Kohary să capituleze. Cu alte cuvinte Turcii declarase războiu Nemților, și aceștia nu puteau face altfeliu decît a-l primi. Turcii însă se hotăresc ca de odată să dee o lovitură puternică împărăției germane, atăcînd'o chiar în inima ei, încunjurînd capitala. Nu se gîndiră ei că vigoarea trebuitoare pentru o întreprindere așa de măreață

perise de mult din sinul lor, și că ceea ce nu izbutise marelui Soliman trebuia să reușască cu atîta mai puțin lui Mohamed al IV-le. Se vede că Turcii nu aveau conștiința decăderei lor.

Ori cum ar fi lucrurile, Cara-Mustafa porni cu o puternică armată, evaluată de unii la 200,000 de oameni, și în 17 Iuli el întinde nenumăratele sale corturi înaintea Vienei înmărmurite.

Ce opuneau imperialii colosului otoman? 22,000 de oameni adunați în grabă din toate părțile, între care și 700 de studenți Impăratul, văzînd slăbăciunea lui față cu puterile Turcilor, cere ajutorul lui Sobiesky regele Polonilor, care i-l promite. El nu putea însă să vină așa de curînd pe cît nevoia o cerea. Abia la 15 August putuse el aduna 25,000 de oameni și plecase cu ei din Cracovia. Până să ajungă regele polon sub zidurile ei, Viena susținuse cu un mare curaj șese septămîni de îngrozitoare închidere. Către sfîrșitul lui August garnizoana perduse 6000 de oameni, și boalele o decimau pe fie ce zi, mai mult încă decît ghiulelele dușmane. In 4 și 6 Septemvrie, după explozia a două mine, Turcii încearcă două asalturi, care sunt răspinse numai după cele mai mari opintiri. Cînd se aflau în cea mai desperată stare, lipsiți de provizii și de muniții, și așteptau să capituleze, de odată se aude vestea mîntuitoare, că o armată de 84,000 de oameni, compusă din trupele germane și polone, într'unite sub comanda supremă a regelui Sobiesky, înaintează spre eliberarea Vienei. Ciocnirea cu dușmanul se întîmplă în ziua de 22 Septemvrie 1683, și Turcii sfîrșesc într'un cumplit măcel care le nimicește armata, visul lor de aur de a îngenunchia odată Europa și civilizația apusană. De la acea lovitură dînșii nu s'au mai rîdicat; au plecat pe clina decăderei, care se va opri numai cu peirea devăvărșită a statului lor.

In tot timpul asediului, adecă tocmai în momentele acele de descurajare și de neliniștită așteptare, în care se aflau încunjurații, Gheorghe Duca și mai ales Șărban Cantacuzino întrețineau, de și încunjurați de Turci și expunîndu-se de o mie de ori celei mai cumplite soarte, înțălegeri cu cei din oraș, ajutîndu-le în toate modurile: «că aveau poruncă de la vizirul să facă pod peste Dunăre, și lucrase încet ca doară mai curînd ar veni oastea creștinească: afară de aceasta Șărban Vodă se înțălegea pre ascuns cu Nemții prin cărți, și odată au avut mult timp pe un iezuit ascuns în cortul său, și cînd mai că vroiau Nemții să dee cetatea, trimise pe acel iezuit să le spună să mai țină încă patru ceasuri, că Turcii gătesc iarba de pușcă și vor înceta a bate, până li se va aduce alta»[3]. Del Chiaro spune de asemene că «Șărban Vodă încărca tunurile sale cu ghiulele de paie»[4].

Ajutorul dat de Romîni Nemților fusese ascuns și nu strălucia la lumina zilei ca acel adus de regele polon. Dacă însă el nu ar fi susținut în timpul asediului moralul încunjuraților, nu știm dacă regele Sobiesky ar mai fi vrut ce despresura, atunci cînd tîrziu sosi cu armata.

---

3. *Istoria bălăcenească* (o variantă a lui Căpitanul) în Șincai III, p. 134 și Genealogia Cantacuzinilor, original p. 228, arată că Șărban Vodă se ajunsese cu împăratul Rudolf la asediul Vienei. O dovadă mai evidentă a sprijinului dat de Șărban Nemților la asediul Vienei reesă din următoarea scrisoare a *Grafului Waldstein* către *Șărban Vodă* din 29 Fevruar 1688: „Această osîrdie cu mi este particulară și este aceea pe care toți cei buni creștini o au, *încă d' cînd noi am auzit de acele frumoase fapte ce Măria Ta ai făcut în vremea încunjurărei Vienei*". Genealogia p. 270. Însămnăm aice că precum Istoria bălăcenească a lui *Șincai* nu este decît o variantă a Căpitanului, consultată de nemuritorului întemeitor al istoriografiei romîne, așa și cronica cea citată adese ori de el sub numele de cronica lui *Filștih* nu este decît o traducere germană a Anonimului românesc. Șincai observase (III, p. 125): „că precum Filștih pretutindene înalță pre Cantacuzino, așa istoria bălăceneasă îl defaimă încît poate".

4. Istoria delle moderne revoluzioni della Valachia, Venezia, 1718, p. 136: i suoi canoni mai si sparavano con le palle".

După ce Turcii sunt învinși la Viena, regele polon Sobiesky cu toată primirea cea rece pe care i-o făcu împăratul, căruia îi părea rău acuma a datori mîntuirea lui unui principe străin, înaintează cu armata asupra Ungariei, bate pe Turci sub zidurile cetății Parkany, într'o luptă din cele mai sîngeroase, și ie cetățuia Granul care stătuse 140 de ani sub stăpînire turcească. Care Mustafa plătește cu capul nenorocita lui întreprindere.[1] In 1684 se încheie liga sfîntă în contra Otomanilor, între Germania, Polonia și Veneția, sub protecția papei Inocențiu al XI-le. In anii următori creștinii repurtează izbînzi peste izbînzi: ieu Neuhäusel, Eperies, Tokai, Kaschau, Szolnok, Szaswar în decursul anului 1685; iar în 1686 după un întăiu asediu fără succes, într'o a doua întreprindere ieu capitala Ungariei, vestita cetate Ofen, care începe iarăși în mînile creștinilor, după 145 de ani de stăpînire turcească. Turcii luptase cu cea mai de pe urmă desesperare, simțind că de la stăpînirea acestei cetăți atîrna viitorul lor în Europa. Abdurrahman, comandantul garnizoanei, fu găsit mort străpuns de multe răni, pe o movilă întreagă de dușmani uciși de el. In 1687 ducele Lorenei, vestitul general austriac, bate pe Turci cumplit în cîmpia de la Mohacs, unde cu 161 de ani mai înainte, în 1526, Turcii împlîntase pentru prima oară ghiarele lor în corpul apusului Europei. La sfîrșitul acestui an, aproape toată Ungaria era în stăpînirea Împăratului, care puse de încoronă pe fiul său cel mai mare, arhiducele Iosif ca rege ereditar al acestei țări, în cetatea Presburg, în ziua de 9 Decemvrie. Pe cînd la nord Turcii perdeau Ungaria, la sud Veneția le rîpea Morea și în 1687 lua Athena din mînile lor. Oara Turcilor părea că sunase în Europa.

Șărban Cantacuzino nu îndrăznise a trece îndată în partea Nemților, cu tot sprijinul ascuns pe care

le dăduse la asediul Vienei, fiind că vizirul, de și bătut, poseda încă puteri înfricoșate, și parte din Ungaria, care despărția pe Muntenia de Viena, era încă în mînile Turcilor. Totuși el îndrăzni să rîdice, chiar pe locul unde staționase oștirea lui, o mare cruce de lemn, pe care o închină ca amintire cetății pe care și dînsul fusese nevoit să o împresoare [5]. Văzînd el însă izbînzile cele mari și repetate a le Nemților, se hotărește a-și da gîndul pe față și a intra cu ei în legătură mai apropiată, cu atîta mai mult că este provocat la aceasta de însuș împăratul, care

[1] Vezi Memoriile comitelui Ad. de Ballestrem în Arch. istor. Cât. de manuscripte a Academiei Rom. Seria II, Tom. XXVIII 1906, p. 504

„După ce Turcii sunt învinși la Viena, regele polon Sobiesky cu toată primirea cea rece pe care i-o făcu împăratul, căruia îi părea rău acuma a datori mîntuirea lui unui principe străin, înaintează cu armata asupra Ungariei, bate pe Turci sub zidurile cetății Parkany, într'o luptă din cele mai sîngeroase, și ie cetățuia Granul care stătuse 140 de ani sub stăpînire turcească. Care Mustafa plătește cu capul nenorocita lui întreprindere.[1] In 1684 se încheie liga sfîntă în contra Otomanilor între Germania, Polonia și Ve-

le dăduse la asediul Vienei, fiind că vizirul, de și bătut, poseda încă puteri înfricoșate, și parte din Ungaria, care despărția pe Muntenia de Viena, era încă în mînile Turcilor. Totuși el îndrăzni să ridice, chiar pe locul unde staționase oștirea lui, o mare cruce de lemn, pe care o închină ca amintire cetății pe care și dînsul fusese nevoit să o împresoare [5]. Văzînd el însă izbînzile cele mari și repetate a le Nemților, se hotărește a-și da gîndul pe față și a intra cu ei în legătură mai apropiată, cu atîta mai mult că este provocat la aceasta de însuș împăratul, care îi trimite la începutul anului 1687, o scrisoare în care îi arată că îl ie sub a sa protecție. Șărban Cantacuzino răspunde îndată unei atari înalte băgări în samă, spunînd solului că împăratul se va lămuri și din viu graiu și din scrisori despre scopurile pe care el le poartă în gîndul său în privirea celor propuse [6]. Din instrucțiunile date de Șărban solului împe-

---

5. Eată inscripția latină pusă pe această cruce după cum o dă *Engel* în Geschichte der Walachey, p 326: „Crucis exaltatio est conservatio mundi: crux decor eccles ac; crux est custodia regum: crux confirmatio fidelium; crux gloria angelorum et vulnus demonum Nos Dei gratia Serbanus Cantacuzinus Valachiae transalpinae princeps, eiusdemque perpetuus haeres et dominus erreximus crucem hanc in loco quavis die devotioni populi sacro et honorando în perpetuam nostri nostrorumque memoriam, tempore obsidionis machomedanae a visiorio Kara-Mustafa Bassa, Vienae inferioris Austriae, mense Septembris die prima anno 1683. Viator, memento mori". Reprodusă și în Mag. ist., V. p. 79. Asupra aflării acestei cruci cetim într'un ziar contimpuran: Verissino e distincto racconto con una pienissima relazione d'lli progressi dell'armi cristiane sotto la famosa fortezza di Pest. In Venezia et in Bologna, 1683. (Bibl. Acad. col. Sturza, No. 2100). „Si e trovata apresso Brunn due leghe lungi di Vienna una croce di legno lunga di cinque in sei braccie e grossa în conformita, con una inscrizzione latina, che e del primo di Septembre 1683, della quale s'intende che sia fatta dal principe di Moldovia transalpina, per memoria dell'asedio di Vienna, essendo anch'egli stato con le sue truppe nel medesimo assedio".

6. Ni s'a păstrat răspunsul lui Sărban trimis înapoi împăratului prin aducătorul scrisoarei El este din 16 April 1687: „omni humilitate et submissima observantia a latore praesentium literas Sacratissimae Maiestatis vestrae accepi. Clementiam atque propensam benignitatem Vestrae caesareae regiae Maiestatis erga me et omnes istius patriae incolas declaratam agnovi". Doc. col. *Hurm.*, V, p. 135.

rial aflăm următoarele : Mai întâi Șărban îl însărcinează a mulțămi din inimă împăratului pentru patronajul în care îl lua, atît pe el cît și pe nefericita lui provincie ; că el știe că împăratul avuse de mult scopul de a-i elibera de sub jugul păgîn, dar că fusese împedecat prin marea îndepărtare a locurilor și prin interpusa stăpînire turcească. Pentru a se putea și el răscula în contra Turcilor, ar fi de nevoie ca împăratul să ocupe Temișoara și Transilvania, spre a putea el avea măcar o scăpare în acea țară la caz de pericol, și unde a-și reconstitui puterile ; căci Valahia ar fi cu totul plană și ne aparată de nimic din partea Turcilor și a Tătarilor, iar Moldova ar fi cu totul ruinată. In privirea întrebărei ce-i punea împăratul, dacă ar putea să mai atragă și pe alții în partea lui, Șărban răspunde că pănă acuma n'a putut cerca nimic în această privință, de teama primejdiilor cărora s'ar fi expus ; dar că față cu izbînzile strălucite a le Maiestății sale sperează că va videa în curînd armatele imperiale la Dunăre, cînd atunci ele se vor spori în chip însămnat prin adăugirea creștinilor. Mai cerea împărătul că Șărban să-i dee o garanție a sincerității sale, la care domnul muntean răspundea, făcînd alusiuni la cele petrecute sub zidurile Vienei, că el așa spera și credea că M. S. a putut cunoaște singur din multe fapte și indicii anterioare cît de mare plecare și supunere au avut în tot deauna către interesele sale, și că atît dorința lui cît și a întregei sale țări este de a fi liberată de jugul cel uricios. După ce Șărban dă oare care lămuriri la întrebările împăratului, pe unde ar avea de gînd Turcii să treacă iarăși Dunărea, și în cotro își adună ei proviziile, vine la rugămințile pe care și el le îndreaptă către M. S.

1) Să dee ajutor Munteniei spre a scăpa de jugul păgînilor.

2) Să-i deschidă o cale de corespondență sigură cu curtea de Viena prin Transilvania.

3) Să dee ordin generalului celui mai apropiat de hotarele muntene, ca la caz de nevoie să-i trimită un grabnic ajutor. Instrucțiunile se sfîrșesc prin cîte va vești culese din auzite despre o apropietă legătură și a Muscalilor cu creștinii apuseni contra Turcilor și despre uneltirile ambasadorului francez[7].

Către sfîrșitul anului 1687 Șărban Cantacuzino trimite la Viena în solie pe episcopul de Nicopole, Anton Stefan, și pregătindu-se de luptă în contra Turcilor, adună o armată de vr'o 30.000 de oameni și toarnă 35 de tunuri. Impăratul trimite pe un iezuit, Antide Dunod[8], în București în 1687 Septemvrie, care să îmbărbăteze pe Șărban a lucra pentru creștini. Impăratul îi trimite și un diplom în care 'l numește pe domn «general și de oaste purtătorul nostru, drept iubitorul Șărban Cantacuzino, principele țărei Românești», și prin care îi învoește a aduce și pe alți principi în liga creștină. Puțin timp după această găsim niște privilegii recunoste de Leopold lui Șarban anume: domnia ereditară în Muntenia și Moldova familiei Cantacuzino; ori-ce s'ar lua de la Turci și s'ar constata că au aparținut cînd va Munteniei, i se va restitui; Șărban Cantacuzino va purta titlul de comite al imperiului și va avea dreptul la adăpost în Sibiu la caz de primejdie. Pentru toate aceste domnul se indatorește a plăti pe an 75,000 de lei tribut către împăratul. Aceste puncte fusese comunicate lui Șăr-

7. Instruction desselben Fürsten Șarban Cantacuzino au den Kayserl. Gesandten bezüglich den ihm gemachten Vorschläge. Als Beilage des obigen Schreiben des Fürsten in Chiffern geschrieben, din 16 April 1687. Doc. col. Hurm., V, p. 136.

8. *Cantemir.* Ist. imp otoman, II, p. 506, nota 63. Creditiva lui Anton Stefan din 6 Decemb. 1686, în Doc. col. Hurm., V, p. 142. Genealogia Cantacuzinilor arată la pag. 229, că Sarban Vodă ar fi adunat 20.000 de oameni de oaste și ar fi turnat 40 de tunuri.

ban prin un ambasador special Czaki în 16 Fevruarie 1688 [9].

Șărban Cantacuzino după încheierea legăturilor cu împăratul și spre a sluji cauzei creștine, se pune în legături și cu țarul Rusiei, știind el bine că cel mai puternic sprijin pe care împăratul l'ar putea dobîndi ar fi din partea țarului Moscoviților, despre care un diplomat al acestui timp spune că «Turcii îl respectează mult fiind că se tem de el». In Noembrie 1688 Șărban Cantacuzino trimite pe arhimandritul Isaia din muntele Athos la curtea din Moseva, cerînd a i se închina. Țarul făgăduește «pentru numele sfintei biserici a răsăritului» a ajuta pe Munteni ca să scape «de sub jugul tiranici, sub cuvîntul uneia și aceleiași religii creștine»; făgăduește de o cam dată ajutor contra hanului Crimeei, dușmanul cel mai neîmpăcat al creștinilor și mîna dreaptă a Turcului în toate întreprinderile, cu condițiie însă și acuma ca și în tratatul cel d'intăi [10], «ca să vă țineți tari și nestrămutați și la alte state să nu vă anexați, nici să vă supuneți, și acte afirmative de supunere să nu faceți și să nu săvîrșiți făgăduieli și jurăminte de supunere». Pentru a cunoaște mai în grabă răspunsul voevodului la aceste propuneri, Țarii Ioan și Petru trimit la Șărban Cantacuzino un sol al lor împreună cu arhimandritul Isaia. Trătările însă nu mai au nici o urmare, de oare-ce Șarban moare curînd timp după aceea, în 20 Oct. 1688 [11].

9. Asupra acestor relațiuni vezi Genealogia. p 233 și diploma lui Leopold reprodusă în Mag. ist., V. p. 80 Antide Dunod se folosi de petrecerea lui în Muntenia spre a scrie un raport asupra acestei țări, publicat în Mag. ist., V, p 33—71. sub titlul „Historica relatio de statu Valachiae".

10. Asupra acestuia, încheiet de Petriceicu Vodă și Duca, vezi mai jos. Istoria Moldovei în Capul următor.

11. Tratat între Șărban Cantacuzino și țarii Rusiei Ioan și Petru. în *Mitilineu*, Colecțiuni de tratate. 1874, București. p 71. Comp. *Carra* Histoire de la Moldavie et de la Valachie, p. 90. *Xenopol.* Războaiele între Ruși și Turci, Iași, 1880, I, p. 11. *Cogălniceanu*, Histoire de la Valachie, p 322.

Împăratul ~~voind însă să alipiască și mai tare~~ pe Șărban Cantacuzino ~~de interesul său~~, îi trimite încă un diplom, în care repetînd numirea de comite al imperiului îi recunoaște coborîrea sa din familia imperială a Cantacuzineștilor din Bizanț, ba chiar deschide principelui muntean o măreață perspectivă, făcêea de a'l reurca pe tronul acelei împărății din care dînsul își trăgea originea [12]. Solul francez raportă vizirului aceste planuri, dorind să ponegrească pe Șărban, care fiind prietenul Nemților era dușmanul Francezilor, ce pe atunci duceau cu dînșii războiul Palatinatului. Turcii cunoșteau și din alte părți toate uneltirile lui Cantacuzino; dar ce puteau ei să întreprindă în contra lui, cînd nenorociri peste nenorociri izbeau armatele duse de ei în contra imperialilor. Mai ales se temeau Turcii de întinsa conspirație ce se urzia sub efectul victoriilor germane în sînul însuși al imperiului lor, și în care erau să fie atrași nu numai Romînii, ci încă și Cazacii, Sîrbii, Bulgarii și Grecii, și care avea de țintă punerea lui Șărban Cantacuzino pe tronul Constantinopolei de către Ruși și Austriaci uniți împreună [13]. Turcii începuse a se teme de numele lui Șărban Cantacuzino, și țările romîne ajunsese aproape neatîrnate prin repetitele victorii a le Nemților [14]. Pînă la atita ajunse-

12. Așa spune *Cantemir*, istoria imp. otoman, II. p 506, nota 73 și *Carra* op. cit. p. 99. Un document atribue această promisiune făcută lui Cantacuzino, țarului rusesc. *Marsigli* către *imp*, April 1702 în *Hurm*, Frg., III, p. 384: „da un prete greco mi e stato communicato il concerto del fu Serbano Voivoda di Valachia. col Czar di Moscovia *per introdurlo all'imperio greco* servendosi. dell mezzo di lei armi per facilitarlo" Și *Neculcea*, Letopiseț. II. p 250. cunoaște atare făgăduința: „gîndul și gătirea lui Șărban Vodă era să fie el împărat în Țarigrad". *Diplomul său nu s-a regăsit nici în arhivele austriace și bucureștene, nici nu este reprodus în genealogia Cantacuzinilor tălo*

13. *Marsigli* c. *Kinsky* 20 Iunie 1692. *Hurm*, Frg., III. p. 384.

14. *Neculcea* în Letopiseț. II. p. 260. Comp. *Vanel*. abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs. Paris, 1689: „Transilvania, Muntenia și Moldova odinioară tributare Porței, aproape nu mai sunt sub puterea ei", citat de *Jorn scu Gion*, Ludovic al XIV-le și Constantin Brancovanu, București, 1884. p. 154.

Împăratul ~~voind însă să alipiască și mai tare~~ pe Șărban Cantacuzino ~~de interesul său~~, îi trimite încă un diplom, în care repetînd numirea de comite al imperiului îi recunoaște coborirea sa din familia imperială a Cantacuzineștilor din Bizanț, ba chiar deschide principelui muntean o măreață perspectivă, aceea de a'l reurca pe tronul acelei împărății din care dînsul își trăgea originea[12]. Solul francez raportă vizirului aceste planuri, dorind să ponegrească pe Șărban, care fiind prietenul Nemților era dușmanul Francezilor, ce pe atunci duceau cu dînșii războiul Palatinatului. Turcii cunoșteau și din alte părți toate uneltirile lui Cantacuzino; dar ce puteau ei să întreprindă în contra lui, cînd nenorociri peste nenorociri izbeau armatele duse de ei în contra imperialilor. Mai ales se temeau Turcii de întinsa conspirație ce se urzia sub efectul victoriilor germane în sînul însuși al imperiului lor, și în care erau să fie atrași nu numai Romînii, ci încă și Cazacii, Sîrbii, Bulgarii și Grecii, și care avea de țintă punerea lui Șărban Cantacuzino pe tronul Constantinopolei de către Ruși și Austriaci uniți împreună[13]. Turcii începuse a se teme de numele lui Șărban Cantacuzino, și țările romîne ajunsese aproape neatîrnate prin repetitele victorii a le Nemților[14]. Pînă la atîta ajunse-

12. Așa spune *Cantemir*, istoria imp. otoman, II. p 506, nota 73 și *Carra* op. cit. p. 99. Un document atribue această promisiune făcută lui Cantacuzino, țarului rusesc. *Marsigli* către *imp*, April 1702 în *Hurm*, Frg., III, p. 384: „da un prete greco mi e stato communicato il concerto del fu Serbano Voivoda di Valachia. col Czar di Moscovia *per introdurlo all'imperio greco* servendosi dell mezzo di lei armi per facilitarlo" Și *Neculcea*, Letopiseț. II. p 250. cunoaște atare făgăduința: „gîndul și gătirea lui Șărban Vodă era să fie el împărat în Țarigrad". *Diplomul nu s'a găsit*

13. *Marsigli* c. *Kinsky* 20 Iunie 1692 *Hurm*, Frg., III. p. 384.

14. *Neculcea* în Letopiseț. II, p. 260. Comp. *Vanel*. abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs. Paris, 1689: „Transilvania, Muntenia și Moldova odinioară tributare Porței, aproape nu mai sunt sub puterea ei", citat de *Iorga* în *Gion*, Ludovic al XIV-le și Constantin Brancovanu, București, 1884. p. 154.

„ca se poate apăra țara de primejdie, de
întinsa tătărită a de grabnica [illegible]
Împăratul cauta din contra [illegible]
pe Șarban la supune [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] p. 239.
[illegible] p. 263. Comp. Introducere
lui Const. Giurescu la Vol. Documente prin Ioan
la Const. Brancovanu. p. I și urm.

Mai adaugim ca

Împăratul ~~vroind însă să alipiască și mai tare~~ pe Șărban Cantacuzino ~~de interesul său~~, îi trimite încă un diplom, în care repetind numirea de comite al imperiului îi recunoaște coborirea sa din familia imperială a Cantacuzineștilor din Bizanț, ba chiar deschide principelui muntean o măreață perspectivă, aceea de a'l reurca pe tronul acelei împărății din care dînsul își trăgea originea[12]. Solul francez raportă vizirului aceste planuri, dorind să ponegrească pe Șărban, care fiind prietenul Nemților era dușmanul Francezilor, ce pe atunci duceau cu dînșii răsboiul Palatinatului. Turcii cunoșteau și din alte părți toate uneltirile lui Cantacuzino; dar ce puteau ei să întreprindă în contra lui, cînd nenorociri peste nenorociri izbeau armatele duse de ei în contra imperialilor. Mai ales se temeau Turcii de întinsa conspirație ce se urzia sub efectul victoriilor germane în sinul însuși al imperiului lor, și în care erau să fie atrași nu numai Romînii, ci încă și Cazacii, Sîrbii, Bulgarii și Grecii, și care avea de țintă punerea lui Șărban Cantacuzino pe tronul Constantinopolei de către Ruși și Austriaci uniți împreună[13]. Turcii începuse a se teme de numele lui Șărban Cantacuzino, și țările romîne ajunsese aproape neatîrnate prin repețitele victorii a le Nemților[14]. Până la atîta ajunse-

---

12. Așa spune *Cantemir*, istoria imp. otoman, II. p 506, nota 73 și *Carra* op. cit. p. 99. Un document atribue această promisiune făcută lui Cantacuzino, țarului rusesc. *Marsigli* către *imp*, April 1702 în *Hurm*, Frg., III, p. 384: „da un prete greco mi e stato communicato il concerto del fu Serbano Voivoda di Valachia. col Czar di Moscovia *per introdurlo all'imperio greco* servendosi. dell mezzo di lei armi per facilitarlo" Și *Neculcea*, Letopisețe, II. p 250. cunoaște atare făgăduința: „gîndul și gătirea lui Șărban Vodă era să fie el împărat în Țarigrad". Diplomul însă nu s'a regăsit

13. *Marsigli* c. *Kinsky* 20 Iunie 1692. *Hurm*, Frg., III. p. 384

14. *Neculcea* în Letopisețe, II, p. 260. Comp. *Vanel*. abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs, Paris, 1689: „Transilvania, Muntenia și Moldova odinioară tributare Porței, aproape nu mai sunt sub puterea ei", citat de *Ion scu Gion*, Ludovic al XIV-le și Constantin Brancovanu, București, 1884, p. 154.

nici în actele austriace de Hurmuzdi, nici nu se află reproduse în genealogia Cantacuzinești

se sumeția lui Șărban Cantacuzino, încît el își bătea chiar joc de Turci. Aceștia făcînd tot pe marii și puternicii, trimit să-i ceară tributul. Șărban îl răspunde; însă de abea trecuse ceaușul Dunărea cu sacii de bani, și se năpustesc asupra lui un număr de hoți, care'l prădă și aduc banii înapoi în vistieria domnului Munteniei, lucru ce în curînd fu aflat și cunoscut de toată lumea, dar pe care Turcii se făcură a nu'l înțălege [15]

Era totuși o partidă îndestul de însămnată de boieri, între care chiar frații domnului, Constantin și Mihaiu, precum și nepotul său Constantin Brâncovanu, cărora nu le convinea supunerea prea deplină către Nemți, probabil temîndu-se de prigonirile religioase pe care ei le vedeau în Transilvania a fi o urmare neapărată a stăpînirei germane. Opoziția boierilor era serioasă, și Șărban Vodă trebuia să caute a o împăca înainte de a primi în țara lui armata austriacă. De aceea generalul Veterani intrînd în Muntenia, Șărban îl roagă să se retragă îndărăpt, căci n'ar fi venit încă momentul de a se răscula în contra Turcilor, rugăminte de care ascultă generalul german. Domnul se grăbește însă a trimite în solie la Viena pe Gheorghe Cantacuzino, Constantin Bălăceanu și Șărban Vlădescu pentru a explica împăratului pricina întîrzierei sale; iar pe de altă parte pentru a adormi pe Turci pînă se va înțălege cu partida protivnică răscoalei, el își face înaintea lor un merit de a fi scos din țară fără luptă armatele austriace, lucru pentru care Turcii îi mulțămesc.

Astfeliu știa acest principe să învîrte cu mare destoinicie firele politicei, și îndreptarea lui către Nemți nu poate fi socotită pentru acele momente decît ca

15. *Del Chiaro*, op. cit., p. 138.

o ghibace întorsătură, întru cît spiritul său pătrunzător gîcise încă de sub zidurile Vienei că veacul Turcilor se sfîrșise și începuse acel al Nemților. Ce altă mai înțăleaptă politică putea urma Șărban Cantacuzino, decît de a se da tot deauna în partea celui mai tare, singura politică posibilă pentru o țară mică precum era Muntenia. Tot talentul este de a gîci și prevedea evenementele, și aceasta o făcuse cu o ageră pătrundere fiul postelnicului Constantin.

Pe cînd însă Șărban credea că prin aplecarea lui către Nemți își așternea pașii către Constantinopole, spre a pune pe familia lui, veche și altă dată strălucitoare coroana împăraților bizantini, o năprasnică moarte îl rîpește pe neașteptate în 20 Octomvrie 1688, nu fără bănuială de a fi fost datorită otrăvei, mestecată de capii partidei adverse, pe care îi îngrijise ultima lui solie către împăratul[16].

După ce am schițat însămnatele evenemente a le politicei exterioare, către care fu rîpită Muntenia în timpul lui Șărban Cantacuzino, să adăogim spre complectarea icoanei acestei domnii și cîte-va trăsături asupra complicărilor interne, care mai la urmă ele îi aduseră sfîrșitul.

Șărban Cantacuzino era o fire cu totul iute și pornită. Del Chiaro care l'a cunoscut poate chiar personal, spune despre dînsul că Turcii, care'l cercetau cu ambasadele lor în timpul tratărilor sale cu Nemții, «se duceau de la el ca și amețiți și înspăimîntați de maestoasa lui statură și teribilul sunet al voacei lui»[17]. Despre unul din acești amba-

16. Cronica lui *Radu Greceanu* în Mag. ist., II, p. 131. Că Șărban Cantacuzino ar fi fost otrăvit ne o spune ginerele său principele *Cantemir* în evenementele Cantacuzinestilor, ed. Academiei, p. 8. Data morței lui confirmată prin mai multe documente, între altele *De Girardin* c. regele Franției 6 Decemvrie 1688, doc. col. *Hurm.*, supl., I, p. 278.

17. *Del Chiaro* p. 138.

sadori adauge Del Chiaro că «văzînd acea urieșă statură, acei ochi mari care produceau înspăimîntare și acel ton groznic al glasului principelui, fu apucat de o mare frică și începu a tremura»[18]. O natură astfeliu constituită nu putea să îngădue a nu-și răsbuna contra boierilor din partida adversă, pe care i-am văzut chinuind cu atîta cruzime pe neamul Cantacuzineștilor. El ucise deci pe mai mulți din membrii partidei protivnice, precum pe sărdarul Drosu, vistiernicul Hrizea, vistiernicul Radu și alți cîțiva, ceea ce face pe Constantin Căpitanul să înceapă cu următoarea exclamație istoria domniei lui Șărban Cantacuzino: «Mare și întunecat nour și plin de fulgere și de trăsnete au căzut pe țara Românească cu Șărban Vodă, care au spart și au desrădăcinat nenumărate case de boieri și de slujitori și de săraci, și pre mulți i-au omorît cu multe feluri de cazne și i-au sărăcit cu multe feliuri de pedepse, precum mai jos se va arăta»[19]. Aceste cruzimi sunt cu atîta mai explicabile, că boierii partizei adverse nu încetau cu pîrile lor la sultanul. Așa cînd cu prilejul mergerei lui Duca din Moldova la Constantinopole pentru reînnoirea domniei, se duc cu el aproape 300 de boieri, slujitori și căpitani, în fruntea lor cu grecul Alexandru Burnaz spre a face pîră la împăratul contra lui Șărban. Vizirul însă cîștigat prin bani nu le dă ascultare. Într'un alt rînd boierii adversari revin iarăși la pîri sub conducerea lui Papa Boicescul, dar sunt puși la închisoare. După liniștirea însă a primei sale furii, el înțălese în curînd că trebuia să reiee politica urmată încă de Duca Vodă, anume de a se sili să împace partizile rivale, acăror dușmănie era periculoasă, în vremile de grea cumpănă prin care trecea pe a-

18. Idem, p. 141.
19. Mag. ist., II, 18.

tunci Muntenia. De acea el boierește în curînd chiar pe acei «pe care nu-i iubea», cum mărturisește însuș Căpitanul[20] și mai tîrziu caută să se împace chiar cu dușmanii săi cei mai înverșunați, cu familia lui Gheorghe Băleanu, măritîndu-și fata după Grigoraș Băleanu fiul lui Ivașcu și nepotul lui Gheorghe, care Ivașcu pribegise împreună cu fiul său la venirea lui Șărban. Domnul trimite după Grigoraș, ce stătea în Ardeal, pe Constantin Căpitanul Filipescu, autorul cronicei cunoscute sub acest nume, și-l aduce în țară, dîndu-i în însoțire pe frumoasa lui fată Smaranda[21].

O cronică contimporană caracterizază astfeliu domnia lui Șărban Cantacuzino: «În timpul domniei sale trebui el să sufere multe pentru favorarea binelui obștesc, căci avea mulți rivali și invidioși, care se nevoiau să'l arunce din scaun. Mai ales îl dușmăneau Grecii constantinopolitani, cărora el totuși se opunea din toate puterile sale. Turcilor le închidea gura cu bani. Pe Greci îi liniști prin alte mijloace, pre toți dușmanii săi îi aduse sub picioarele sale și le atrase moarte sau închisoare. Chiar Mahomedanii respectau pe domn pentru vaza lui personală. În timpul domniei sale nici un dușman n'a pus piciorul în Valachia»[22].

Șărban Cantacuzino căutâ să cîștige inimele supușilor, pe care îi înspăimîntase întâi, prefăcîndu-și strașnica fire ca să devină plăcut și vesel. El se sili apoi să rîdice nivelul cultural al Munteniei, atrăgînd în ea pe străini, către care era foarte iubitor și darnic. «El favorizâ desvoltarea învățăturei, dînd lefi însămnate

20. Idem, p. 19.
21. Idem, p. 34. *Cron. anonimă* numește pe această domniță Alexandra. Mag. ist., V, p. 27.
22. Filștih în *Engel*, Gesch. der Wallachey, p. 331.

dascalului de limba greacă, care învăţa pe fii nobililor gramatica, istoria şi filosofia. Întroduse în curtea lui un mod de traiu mai poleit şi mai civilizat, şi în ţara lui o linişte de care mulţi ani ea nu se bucurase[23]; ~~sili pe boieri cari nu aveau~~ încă numele lor de familie format, să ţie-l ia după moşia lor ce de baştină; ~~ca~~ de atunci se formă la multe familii numele lor după acel al moşiei." [23]

23. *Del Chiaro*, op. ist., p. 144.

Indice

Sarban Cantacuzino 256
Sunvrea (pan)
Radjins (pace) 257
Tökölý 257
Cara Mustapha 258.
George Duca 259.
Comte Brancovan 266.
Veterani generali.
Balacean Comte —
Vladeni Saitan —
Balean Ivaşcu 269.
Grigoras Balean —

† Gheorghe Ștefan Hospodarul și cu alt boeri Ștefan Sardarul [illegible] prin un act din 1653 p Racoți ca să le fie de ocrotire la pe Vodă cum ați avut, pe Vasile Vodă" [illegible] ca unul din ei să se mearză în ostile Mariei "Sale, că celalalt va fi împotriva lui Vodă Dimitrie, ca nici o poată a străbate oști, nici el a poată scăpa" (1 bis

(1 bis vr. Dosoftei. Viețile Sf. Doc., III, p. 29.

II

ISTORIA MOLDOVEI

DE LA DETRONAREA LUI VASILE LUPU PANA LA CONSTANTIN DUCA.

1653–1691.

1. STEFAN GHEORGHE.

Stefan ~~al X-le~~ Gheorghe, 1654–1658[1]. Am văzut la domnia lui Vasile Lupu modul cum Stefan Gheorghe ajunse în tronul Moldovei, anume ca un instrument de răsbunare întrebuințat de Mateiu Basarab și de aliatul său Gheorghe Racoți † contra domnului Moldovei. † Pentru a îndreptăți răscoala lui contra stăpînului său, ~~el~~ pretindea, nu e vorbă, că

Gheorghe Ștefan

1. Ștefan al VII-le Rareș, vol. III, p 52; Ștefan al VIII-le Răsvan, idem, p 481; Ștefan al IX-le Tomșa, idem, p 491. La expunerea istoriei lui Ștefan Gheorghe am întrebuințat studiul D-lui *Alexandru Papadopol-Calimah*, Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei, București, 1886. Asupra adevăratului său nume: Ștefan Gheorghe sau Gheorghe Ștefan izvoarele nu concordă. Ca fiu al logofătului Dimitrie Ștefan (Vezi *I Tanoviceanu*, Suirea în tron al primului Ghica, în Arhiva societății științifice și literare din Iași, anul II, No 2), ar trebui ca Ștefan să-i fie numele de familie. Cronicarii însă pun tot deauna acest nume ca acel de botez al lui, d. e. „Ștefan logofătul" în *Miron Costin*, Letopisețe, I, p. 297. El era poreclit *Burduja* din pricina grosimei lui.

1 bis Gheorghe Ștefan [illegible] cu alt boieri Ștefan Sardarul [illegible] la pe Vasile Vodă [illegible]

† 24. 52.

vrea să vorbească Gheorghe Ștefan pentru răscoală. Vezi și Miron Costin, Letopisețe, I, p. 301 [illegible]

avea de răsbunat asupra lui Vasile Lupu o ocară casnică. Vom vedea însă cum nu răsbunarea ci ambiția condusese purtarea lui Ștefan Gheorghe.

Intrigile țăsute de Ștefan Gheorghe în jurul domnului, spre a-i înstrăina și puținele simpatii de care se mai bucura în țară către sfîrșitul domniei lui, dovedesc o minte ghibace și iscusită în amestecături. Avînd nevoie de bani pentru a-și îndeplini scopul și fiind sgîrcit, de și bogat, el izbutește a se face atît de trebuincios lui Vasile Lupu, încît domnul îl împrumută singur cu 20,000 de galbeni [2]. Se pune în legătură cu cîți-va boieri nemulțămiți cu domnia Arnăutului și anume cu Ciogolești cei ce fusese rîdicați la boierie de către Moise Movilă [3], cel detronat tocmai de Vasile Lupu, și începe a răspîndi în popor pe căi secrete și piezișe cele mai rău vorbe asupra lui Vasile Lupu, între altele că un nepot al său de frate ar fi înșălat patru mii (!) de fete moldovence, atribuind familiei Lupului tocmai de acele fapte, despre care îi mergea și așa vestea prin țară, că atît Vasile Vodă cît și familia lui nu prea respectau onoarea casnică a boierilor de la curtea lui [4]. Apoi Ștefan Gheorghe dîndu-se în vorbă cu toți acei nemulțămiți cu domnia Grecilor, deveni oare cum și el capul partidei naționale contra domniei înstrăinate a Albanezului, repetînd iarăși comedia jucată de Vasile Lupu cu opoziția contra elementului grecesc. Paul de Aleppo care se afla în Moldova tocmai în timpul luptelor dintre Vasile Lupu și noul pretendent, spune despre el că «logofătul Ștefan Gheorghe nu înceta de a trimite mesagii, a intriga și a face

2. Extracte din cronica polonă a lui *Ioachim Jerlicz* 1640—1673 Arh. ist., II. p. 15.
3. *Miron Costin* în Letopisețe, I, p. 262.
4. *Paul de Aleppo* în Arh. ist., I, 2, p. 74. cf. *Miron Costin* în Letopisețe, I, p. 283; ed. *Urechie*, I, p. 559.

toate silințele, pentru a atrage în partidul său pe toți oamenii cei mai însămnați din Moldova, care urau farte mult pe Vasile și pe nobilii săi d'împreună cu toți Grecii lor »[5].

După ce logofătul își tocmește astfeliu trebile, începe a se teme ca uneltirile lui să nu ajungă prin dușmanii săi la urechile lui Vasile Lupu, cu atît mai mult că firea lui cea șagalnică îl împingea adese ori ca singur să se trădee. Așa într'o zi stînd el cu boierii în divan, căzuse pe gîndurile ce'l munceau necontenit, și pusese toiagul la gură. Bătrînul vistiernic Iordachi Cantacuzino îl întrebâ în glumă: «Ce zici în fluer logofete?» iar el răspunse: «zic înfluer să mi se coboare caprele de la munte». Nu credem că se nu fi priceput nimine pilda în care el grăise, cum susține Neculcea, care raportează această subțire convorbire[6]. Pentru a putea eși din Moldova cătră oștirile ce le aștepta să fie pornite acuma asupra țărei sale, Stefan trimite pe soția lui la țară, chip pentru a griji de trebile gospodăriei și curînd după acea închipuind o scrisoare de la ea, în care îl înștiința că se află greu bolnavă, el cere voie de la Vasile Lupu să meargă s'o vadă. Domnul îl sloboade, dorindu-i «să afle lucrul pre voia sa». Ștefan Gheorghe pleacă la moșia lui, care tocmai se afla în județul Bacăului, plaiul Trotușului, lîngă Cașin, la hotarele Ungariei, și aice găsește armata ungurească, care răsbia acum prin poticele munților sub generalul Kemeny Ianoș—se coborise caprele de la munte—iar oastea muntenească sub spatarul Dinu ajunsese tot atunci la Rîmnic.

Denunțarea care se temuse a apărea, cît timp puternicul logofăt era la curte, se arătâ de îndată ce

5. *Paul de Aleppo*. l. c.
6. Letopisețele, II, p. 206.

dînsul fugise. Unul din conspiratori, spătarul Costin Ciugolea scrie lui Vasile Lupu, ca din partea unui lefegiu străin, că Ștefan Gheorghe logofătul cel mare îi este adevărat viclean și s'au ajuns cu Racoti și cu domnul muntenesc ca să'l scoată din scaun [7]. Spătarul încredințază această scrisoare lui Iosif egumenul mănăstirei Aron Vodă, duhovnicul tuturor boierilor, jurîndu-l a o da domnului fără a-i spune din partea cui venia. Duhovnicul însă este apucat de domn și deslegat de jurămînt de către mitropolitul Varlam «ca pentru un lucru ce se atinge de domnie și de atîtea case», și arată pe Ciugolea. Vasile Lupu pune la închisoare pe frații Ciugolești și descopere totul. De îndată Vasile Lupu răpède după Ștefan Gheorghe pe vătajii de aprozi, Grecii Sculi și Iacomi și pe Alexandru Costin; dar ei se întîlnesc la Bacău cu avangarda oștirilor ungurești, care ie la goană pe trîmișii domnului, împușcînd în fuga lor pe unul din ei, pe Iacomi.

Vasile Vodă e surprins cu totul nepregătit de această lovitură; apoi chiar puțina oștire ce o avuse, fiind dată pe mîna lui Stefan sardarul, care și el îl trădase, este nevoit să fugă la Hotin, de unde trimite după ajutor la cuscrul său Bogdan Hmelnițchi, hatmanul Cazacilor; iar Stefan Gheorghe cu oștirile ungurești și muntene ocupă Iașii în Duminica Floriilor 1653. Indată la intrarea lui Stefan Gheorghe în oraș, boierii aleargă spre el din toate părțile, atît dușmanii cît și partizanii lui Vasile Lupu [8], și într'adevăr că aceasta era neapărat, dacă întreaga societate nu trebuia să fie periclitată, căci îndată ce «leul plecă din cușcă, toți orășenii deveniră hoți și furi, iar ne-

7. *Miron Costin* în Letopisețe, I, p 298. Despre această scrisoare vorbește și *Paul de Aleppo* în Arh. ist. I, 2, p. 73.
8. *Miron Costin* în Letopisețe, I, p. 302.

guțitorii și principalii cetățeni, adunîndu-se într'un corp transportară lucrurile lor cele mai de preț prin mănăstiri și se întăriră acolo ridicînd o încunjurătoare de cară și de căruți în jurul fie-cărei mănăstiri. Pe cît se temeau ei, urmează Paul de Aleppo, de la care împrumutăm această descriere, pe atîta și noi care nu văzusem nici odată un asemene lucru. Incetase rugăciuni și liturghii, căci bisericile și altarele de jos pănă sus erau pline cu provizii și lucruri ascunse în ele» [9] Sosind Paștele tot trebui însă să se facă o slujbă dumnezeească; dar Paul de Aleppo ne spune că «sărbarea lor fu de tot melancolică, mai ales că toți Grecii; preuți și mireni, așteptau la fie ce moment o moarte prin sabie». A doua zi însă și a treia zi de Pași nu se mai tăcu nici o liturghie, de oare ce se auzia de venirea oștirei căzăcești și toată lumea se aștepta la răsboiu. Noul domn era ocupat peste măsură cu îngrijirea adunărei și întocmirei oștirei sale. El înrolâ mai ales pe vrute și nevrute pe negutitorii Greci care în inima lor țineau cu Vasile Lupu [10]. Se dă o bătălie lîngă Iași în care /Stefan / Gheorghe învins o rupe de fugă; iar Timuș ginerile lui Vasile Lupu intră în oraș. Această bătălie a fost privită de Paul de Aleppo și de patriarhul Macarie din vîrful clopotniței mănăstirei sf. Sava, unde erau găzduiți [11]. Toată averea, ne spune Paul de Aleppo, pe care noul domn o răpise în acele puține zile de pe la boieri și negutitori, rămăsese în palat, și fu apucată de fiul hanului căzăcesc; orașul fu expus unui jaf îngrozitor, de care suferiră mai ales Evreii și Turcii, dar de care nici Moldovenii nu fură scutiți.

Ce timpuri îngrozitoare! Cîtă lipsă de garanție a

9. Arh. is I 2. p. 74
10. Idem, p 76.
11. Idem.

soartei individului față cu svîrcolirile ocîrmuirilor! Numai patriarchul Alexandriei, apărat de bigotismul timpului, rămînea neatins de toate aceste furtunoase valuri. Stefan Gheorghe îi trimisese spre sfințire o pască; iar cînd Timuș întră în Iași, prădînd și jăcuind, patriarhul îi eși înainte în poarta bisericei sf. Sava, pe unde el trecu cătră curte, spre a'l bine cuvînta. Intregul popor și întreaga armată căzură în genunchi înaintea patriarhului, iar hatmanul după aceea ducîndu-se la biserică însoțit de patriarh, purta acestuia poala din dărăpt, și la suirea lui pe cal îi ținu scările pănă ce eși patriarhul din mănăstire[12]. Stefan Gheorghe fugise la neîmpăcatul dușman al lui Vasile Lupu, Mateiu Basarab. Domnul Moldovei în loc însă de a se astîmpăra după această grea cumpănă prin care trecuse, atacă, după cum am văzut, din nou pe Mateiu în Muntenia, dar este bătut la Finta. Stefan Gheorghe cere atunci ajutor de la Mateiu spre a alunga din nou pe Vasile Lupu din scaun. El se oprește de o cam dată cu oștirea lui la un sat al său, la Răcăciuni; după aceea se mută în sus pănă la Bacău, unde îi sosește și ajutorul așteptat de la Racoți sub Stefan Petki. La Sirca Vasile Vodă îl întimpină într'o luptă desperată, în care însă noul domn esă iarăși învingător. De și Vasile Lupu avea oștiri mai numeroase și el se purtă în această luptă mult mai vitejește decît rivalul său, totuși «oștenii lui Vasile Lupu fiind toți îndoiți și firea neamului lor laconă la inoituri»[13] stătură mai slab decît acei ai Stefan Gheorghe, care cîștigă lupta și pusă de astă dată desăvîrșit mîna pe domnia Moldovei.

Noul domn se grăbește a se pune întăi bine cu

12. Idem, p. 77
13. *Miron Costin* în Letopisețe, I. p. 315

Polonii, cu care Vasile Vodă avea legături de familie și care puteau deveni periculoși. Solii lui însoțiți de ai lui Racoți și Mateiu Basarab izbutesc a determina pe regele polon să trimită 5000 de oameni în ajutorul domnului Moldovei[14], care întărit prin el, asediază cu izbîndă cetatea Sucevei, în care se închisese familia lui Lupu cu averea lui și pe care vine să o despresoare sălbatecul dar eroicul Timuș. Ginerele lui Vasile Vodă însă lovit de un glonte moare în brațele soacrei sale, și Cazacii sunt siliți să se predee. Doamna lui Vasile Lupu și fiul său Stefan cad în mînile lui Ștefan Gheorghe împreună cu toate însămnatele lui avuții, iar acesta se întoarnă triumfător și așăzat în scaunul său din Iași în Octomvrie 1653[15]. Regele Poloniei, mulțămit pentru înfrîngerea dată Cazacilor, dă indigenatul și rangul de nobili lui Gheorghe Racoți, Ioan Kemeny și lui Ștefan Gheorghe domnul Moldovei[16].

Ștefan Gheorghe taie capul lui Stefăniță paharnicul fiul lui Gheorghe hatmanul fratele lui Vasile Vodă, trimite pe doamna lui în robie la un sat al său depărtat, la Buciulești, după ce încearcă în zădar a aplica asupra ei legea talionului pentru ocara adusă jupănesei sale de Vasile Vodă, căci doamna îl întîmpină cu așa cuvinte încît pofta lui Ștefan Gheorghe îi trecu în curînd, pe lîngă că el acuma avea de îngrijit trebi mai însămnate decît amoroase răsbunări[17].

---

14. *Ioachim Ierlicz* în Arh. ist., II, p. 15.
15. *Șincai*, Cronica Romînilor III. p. 58 aduce dovadă pe Szalardi Ianoș că cetatea Sucevei fu luată respingînd pe Cazaci în 9 Octom. 1653.
16. Vezi Diploma indigenatus Georgie Stephani palatini Moldaviae die 30 Iuniu 1654 in *Doghiel*, codex diplomaticus regni Poloniae, II, p. 621—623.
17. *Ioan Neculcea* o samă de cuvinte etc. Letopisețele, II, p. 206: „Gheorghe Ștefan Vodă după ce au luat pre doamna lui Vasile Vodă din Suceava, la mîna lui și pre Stefăniță Vodă pre fiul său, l'au însămnat la nas *puțintel* (de aceea a putut domni mai tîrziu, fiind că nu se mai cunoștea semnul); și

Mai mulți boieri din curtea lui Ștefan Gheorghe îl sfătuiau să ucidă pe Ștefăniță; dar domnul răspunse: «om muri noi până atunci până va eși unul ca acesta domn». Ștefăniță era un copil de 12 ani pe acea vreme. Se vede că Gheorghe Ștefan credea într'o domnie îndelungată. El uitase acuma, față cu singura stăpînire mai întemeiată a lui Vasile Lupu, frămîntările ce se obicinuise atîta timp în domniile țărilor romîne, și domnului îi plăcea să-și aminteasc că excepția întîmplătoare și nu regula cea fatală care predomnise până atunci. Insă cît se înșăla el! La 1660, abia șese ani după ce rostise el acele vorbe pline de atîta siguranță, Ștefăniță urca, tot un copil, treptele tronului Moldovei, iar bietul Ștefan Gheorghe colinda străinătatea, cerșitorindu-și pînea la ușile principilor.

Mai face însă și alte cruzimi, multe și grele, fericitul domn al Moldovei: dă morței cu mari munci pe Alexandru paharnicul și pe Enache comisul fiii lui Gavril hatmanul, alt frate al lui Vasile Lupu[18]. El vra să mai omoare și pe Toma și pe Iordache Cantacuzino, frații lui Constantin Cantacuzino marele postelnic al lui Constantin Șărban voevodul țărei muntenești Postelnicul Constantin însă determină pe domnul Munteniei care să ceară de la acel al Moldovei cruțarea vieței lor, ceea ce Ștefan Gheorghe încuviințază[19].

Pe ruina casei lui Vasile Lupu, se înălțase dom-

---

pre doamnă au vrut să-și rîde de dînsa. Doamna lui Vasile Vodă l'au probozit și au început a-l blăstăma și a-l *sudui și a-i zice dulău fără obraz*, cum nu se teme de dumnezeu, că i-au fost domnul său stăpîn și i-au mîncat pita. Si așa i au dat pace și o au trimis la Buciulești. *Const. Căpitanul*, Mag. ist., I, p. 303, spune chiar că ar fi siluit-o, ceea ce pentru acele timpuri de barbarie nu ar fi lucru așa de extraordinar. +

18. *Miron Costin* în Letopisețe, I, p. 325.

19 *Căpitanul* în Mag ist. I. p 307. Asupra lui Toma și Iordache Cantacuzino, frații lui Constantin postelnicul cel ucis de Grigore Ghica, vezi mai sus, p. 220.

+ asupra încunuiării la noua Dacoromînie cu titlul de vodă al lui Dangeuller cel dintîiu de Trac (ap. Iorga. Studii și Doc. III, p. LXXVI) care spune în biografia lui Lucr. Scriitz: „fatis et capreti principis vim sumpsit; capti occidentem and, ni vilas sunt. Trancantia navibus gens Dacoromicilab ma Dacitemilla posteriorem ad principatum"?

nia lui Stefan Gheorghe; dar nici această ruină, nici mortile săvârșite de el nu erau în deajuns pentru a-i asigura poziția, ci dînsa trebuia de la început chiar întărită la Poartă, nu cu morți, nici cu sînge, dar cu bani vii și lămuriți vărsați în pungile Turcilor.

Boierii moldoveni care plecase la Constantinopole, îndată după întâia răsturnare a Lupului, în Septemvrie 1653, duc cu ei o jalobă în cuprinderea următoare: «Sultanul să aibă milă de nenorocita țară și să nu lese ca să fie așa de rău pustiată de Cazaci, nici să o dee înapoi regimului de tiranie a Lupului, care prin domnia sa crudă și jăfuitoare au adus'o la marginea prăpastiei, și la hotărirea desperată a-și dobîndi alinarea suferinților prin o răscoală generală. Noul ales principe, Stefan, ar fi un fiu al țărei, (prin opoziția cu Lupu care ar fi străin) coborîtor din o nobilă familie, tot atît de înțălept pe cît vrednic de domnie și iubit de toată lumea precum și credincios sultanului»[21]. La această tînguire era anexată o listă a banilor pe care Stefan îi oferea sultanului și celor-lalți dregători ca pescheș de domnie: 40,000 de lei sultanului, 30,000 vizirului, 15,000 chehaei acestuia și altele mai mici; în total peste 100,000 de lei. Vizirul se primește să sprijine cererea, cu condiție însă ca banii să fie gata, și dacă Stefan n'ar avea să-i împrumute el.

Sultanul văzînd aceste făgăduinți și tot odată luînd în privire alianța lui Stefan cu Mateiu Basarab, Racoți și cu Polonii, ce pe atunci trăeau în bune relații cu Poarta, și temîndu-se de complicații în caz de a refuza întărirea domnului, răspinge stăruințele hatmanului Cazacilor care cerea ca domnia Moldovei să se dee îndărăpt cuscrului său, și dînd-o lui Stefan Gheorghe în ziua de 28 Septemvrie, îi trimite stea-

21. *Reniger* c. *imp.*, 12 și 28 Sept. 1653, *Hurm.*, Frag., III, p. 200.

gul obicinuit, o pană mare albă, două caftane de onoare, un cal bogat înșăuat și o bucată de catifea pentru un tron. Domnul Moldovei răspunde la această înaltă băgare în samă prin trimiterea tributului.

Și cu toate aceste cît de nesigură era domnia lui Ștefan? Pe de o parte săpat de Lupu, care nu încetă nici un moment din timpul cît mai fu în viață, a se gîndi și a lucra pentru redobîndirea scaunului său; pe de altă parte rău văzut la Poartă, ca unul ce de și bine primit de Poloni își sprijinea domnia pe alianța lui Racoți și Mateiu Basarab, domni neprietini Turcilor [22]. Imprejurarea d'intăi trebuia să neliniștească și să amărască întreaga domnie a lui Ștefan; a doua trebui să-i pună capăt mult mai curînd de cum se aștepta el. Cătră aceste pricini se adaoge și o alta capitală, anume Ștefan Gheorghe la începutul domniei sale, ce este așa de aproape de sfîrșitul ei, răzămîndu-se și el pe partida națională, pentru a se pune bine cu dînsa, făcuse mari jafuri în oamenii străini, mai ales în Greci, și avea la Poartă o mulțime de pîrîși, dintre Greci, cărora le luase avuțiile [23]. După cîți-va ani de asprime, el lasă, pre cît se vede, iarăși elementul grecesc să 'și întindă mrejele sale în Moldova. Cel puțin însuși Gheorghe Ștefan mărturisește că în domnia lui se grecizase sau se întărise cel puțin și mai mult grecizarea scoalei întemeiate de Vasile Lupu în Trei-Erarhi, spunînd în un hrisov al său că «nu de mult acum, nici un folos nu s'a făcut dupre acea scoală, căci după acea dascalii slavoni s'au izgonit de la mănăstire și s'au adus din țara grecească» [24].

---

22. Alte rapoarte din 3, 10, 25 și 30 Decemvrie. idem, p. 204—206.
23. *Miron Costin* în Letopisețe, I, p. 336.
24. *Suret*, din 1656 April 2 în Uricariul. III, p. 279.

Apoi Ștefan Gheorghe părea că lucra înadins pentru a nemulțămi pe Turci. Așa într'un rînd aceștia îi ordonă ca împreună cu Șărban să construiască mai multe sute de caice, spre a se opune unui atac pe mare proiectat de Cazaci contra împărăției, și domnii romîni refuză de a asculta de ordinul sultanului. In afacerea apoi a răscoalei trupelor muntene contra domnului lor, Ștefan Gheorghe ajută lui Racoți, de și atît el cît și principele Transilvaniei primise de două ori ordine formale de a nu se amesteca în acea afacere. Dar Ștefan era atît de legat cu Racoți, cu ajutorul căruia mai ales dobîndise scaunul și pe spijinul căruia se răzăma și de acolo înainte, în cît nu-i putu refuza conlucrarea lui la stringerea răscoalei seimenilor, care trebuia să aducă și Muntenia în aceeași poziție de supunere către principele Ardealului, în care se afla Moldova.

Această alianță prea intimă cu Racoți provocă însă tocmai căderea lui Ștefan. Se răspîndise anume vestea prin Constantinopole, că cei trei principi ai țărilor foastei Dacii, ar fi încheiet o legătură cu ducele Moscvei și cu patriarhul, îndreptată de o cam dată în contra prietinilor Porței, Polonii, dar care prin cuprinderea și a patriarhului în ea, arăta că este îndreptată în ascuns contra Turcilor. Aceștia înfuriați pentru o asemene veste, fără a cerceta mai departe, pun să zugrume pe patriarhul. «Se temeau Turcii mai ales de amestecul ducelui Moscvei căci provinciile lor fiind pline de Greci creștini, armatele moscovite ar putea prea ușor să provoace o răscoală contra împărăției otomane» [25]. De pe atunci instinctul șoptise Turcilor, de unde avea să le vină peirea.

25. *Reniger* către *imp.*, 22 April. 7 Mai și 12 Iunie 1657, *Hurm.*, Frg., III, p. 232—234

Pe cînd această veste desprindea ultimele legături care mai rețineau la Turci domniile țărilor dunărene, Racoți care avea de mult în gînd a se face rege de Polonia, se înțălege cu Carol al XI-lea Gustav regele Svediei, care avea și el pretenții asupra tronului polon, încă din vremele unirei acestor două țări, ca să cucerească și să împartă Polonia. Ei atrag în alianța pe Bogdan Hmelnițchi hatmanul Cazacilor și pe marele elector de Brandeburg, care doria a-și mîntui țara de suzeranitatea polonă. Racoți tîrăște în întreprinderea sa și pe cei doi domni ai Moldovei și Munteniei, din care cel d'intăi îi datorea numirea lui în scaun, și care chiar se îndatorase a-i plăti un tribut anual [26], iar pe cel de al doilea îl ținea în frîu prin garnizoana ungurească, lăsată chip spre apărarea lui contra unei reînnoiri a răscoalei seimenilor. Ștefan Gheorghe cum se vede adus la nespusa onoare de a da ajutorul său unui rege atît de îndepărtat, îi trimite în 2 Aprilie 1656 o solie cu o scrisoare și prețioase daruri, care află pe Carol Gustav în lagărul său de lîngă Lesiova [27]. Regele Svediei pentru a răspunde la această amabilitate, însărcinează pe solul său Welling ca în mersul său la Constantinopole, pentru a tocmi trebile Svediei la Turci, să treacă prin Moldova spre a mulțumi domnului acestei țări pentru ajutorul ce i-l ofera, și Welling vine într'adevăr în Iași în ziua de 28 Decemvrie 1656. Puțin timp după această în 2 Mart 1667. Frederic Wilhem electorul de Brandeburg trimite o scrisoare identică către Ștefan ~~Ghe~~

Ghe

26. Relațiunea misionarului svedez Hiltebrandt, care însoțise pe ambasadorul svedez în 1656 în Moldova, reprodusă de Dl. *A. Papadopol-Calimah*, l. c. p. 3. și urm., după *Baltische Studien*

27 Lettres de Pierre des Noyers, secrétaire de la reine de Pologne Marie Louise du Gonzague Berlin, 1859, p. 149. citat de *Papadopol Calimah*, p. 125.

orghe, Constantin Șărban și hatmanul Căzacilor, în care îi roagă și îi îmbie a sta de fericita luptă întreprinsă în contra Polonilor [28]. Prin aceste legături politice se îndrumâ prietenia regelui Svediei și a electorului de Brandeburg pentru domnul moldovan, care trebuia să-i fie de așa mare ajutor în nenorocirile sale.

De o cam dată însă expediția rău pregătită și rău condusă, chiar de către acei care aveau interes a o purta, și nesocotită în culme pentru domnii romîni, eși la un sfîrșit defavorabil și aduse asupra acestor din urmă cele mai mari nenorociri. Turcii anume trebuiau să se supere pentru atare întreprindere întrun grad extrem, întru cît nu vedeau în ea decît începutul punerei în lucrare a planului pe-care ei îl credeau conceput în contra existenței împărăției lor. Ștefan Gheorghe trimite alăturea cu corpul muntenesc sub căpitanul Odivoianu și unul de Moldoveni sub Grigorie Hăbășescu sardarul și Frățiță căpitanul de Fălciu. Expediția lui Racoți eșă de tot rău și armata aliată este bătută și răspinsă de Poloni cu mari perderi. Vizirul Kiupruliul se hotărește să pună un capăt turburătoarei domnii a lui Racoți, și cu toate că acelaș gînd îl avea și asupra domnilor romîni, totuși de o cam dată vra să-i întrebuințeze contra domnului Ardealului, și îi întreabă «apucase-vor să meargă amîndoi asupra lui Racoți cu oști, să facă slujba aceasta împărăției, să se curățască de faptele lor și de amestecătura ce o avuse cu Racoți» [29]. Răspunsul domnilor fiind îngăimat, sultanul le ordonă să vină la Adrianopole, «a săruta poala

---

28. Reprodusă de *A Fapiu Ilarian*, Tesaur de monumente istorice, III p. 76.
29. *Miron Costin*, l. c. I, p. 334.

împărăției și să-și meargă iară la domnie, amenințîndu-i la din contra cu mazilia» [30]. Domnii temîndu-se de a se duce ei singuri la peire, refuză și de astă dată ascultarea și sunt destituiți. Firmanul de mazilire a lui Ștefan Gheorghe, cuprinde învinuirea că «el ar fi ajutat pe Racoți contra Poloniei, și că sultanul este încredințat că Racoți face parte din complotul ce se urzește contra împărăției otomane» [31].

Ștefan Gheorghe este deci mazilit și înlocuit cu Gheorghe Ghica, capuchihaia lui la Poartă. După ce Ștefan fuge în Transilvania la Racoți, se întoarce cu oștire contra lui Ghica, este însă bătut la Strunga lîngă Tîrgul Frumos în April sau Mai 1658, și fuge îndărăpt în Transilvania. Mihnea însă din Muntenia oferindu-se lui Racoți și Constantin Șărban, a-i ajuta în răscoala lor, această nouă alianță desface pe acea încheietă între cei trei domni răsturnați și împinge afară din ea pe fostul domn al Moldovei, rămînînd ca Mihnea să păstreze scaunul Munteniei, Racoți să redobîndească pe acel al Ardealului, iar Constantin Șarban să iee pe acel al Moldovei. Ștefan Gheorghe văzîndu-se trădat de acela tocmai pentru care își pusese poziția în cumpănă și părăsit de toți, apucă cu amărăciune calea unei pribegiri mult mai îndepărtată de cît acea în care rătăcise pănă acuma, bătînd la porți străine, unde nefiind nici un interes în joc, cum putea el crede că mila și îndurarea pentru soarta lui nefericită, vor pune în picioare armate în sprijinul lui? Fără îndoială că răsplata faptelor este un vis și o închipuire. Totuși puternicul simțimînt de dreptate ce se mișcă în inima noastră, ne face să

30. Idem, p. 335. Tot așa arată și *Const*, *Dapontes* în cronicul lui, publicat de dl. *C. Erbiceanu*, Cronicarii Greci care au scris despre Romînî București, 1890, p. 7.

31. *Carra*, Histoire de la Moldavie et de la Valachie, Neuchatel, 1781, p. 80

punem adese ori în legătură nenorocirile trădătorului cu faptul trădării sale, și de aceea ori cît am compătimi pentru suferințele lui Gheorghe Stefan, totuși pare că le înțălegem și le găsim meritate, cînd ne gîndim cum el trădase pe acel ce-i fusese stăpîn și a cărui pită el o mîncase.

O dramă casnică, intimă, însoțește această schimbare a soartei sale. Anume Ștefan Gheorghe avuse pînă atunci de soție pe Safta din neamul Boeștilor. Asupra căsătoriei sale romantice cu această femee ne spune cronicarul Neculcea: «Într'o zi pe cînd Stefan Gheorghe era numai boier, murindu-i jupăneasa cea d'întăi și aflîndu-se văduoiu, întîlnind o jupăneasă săracă, dar tînără și frumoasă, anume Safta din neamul Boeștilor, au întîmpinat o pe drum mergînd cu rădvanul la Iași și-au poprit rădvanul cu sila și s'au suit fără de voie în rădvan și l'au întors la casa lui, și pe urmă a primit și ea și s'au cununat cu dînsul, și au ajuns de au fost și doamnă». Totuși s'ar părea că iubirea lui cea năprasnică pentru frumoasa Saftă nu fusese decît un foc de paie, de oare ce atunci cînd părăsește Transilvania ajungînd în Polonia «el trimite pe doamna Safta înapoi la Moldova la casele ei, pentru că nu o mai iubea»[32]. Odată cu nenorocirea lui se ivise în inima lui o nouă simțire pentru o femee din casa soției sale, Stefania Mihailova, care ie în țările străine pe unde ea urmează pe domnul ei, chiar titlul de soția lui leginită, îl susține și-l mîngîe în toate nenorocirile lui, pînă ce el își dă sufletul pe brațele ei.

De mare folos ajunse lui Stefan în rătăcirile lui proverbiala lui sgîrcenie. De și nenumeroasele lui moșii nu-i erau nici de un folos, căci cine se putea

32. O samă de cuvinte în Letopisețele lui *Neculcea*, II. p. 206. Comp. *Sincai*, III. p. 73—74.

îngrijì de el și trimite pribeagului boier bani din țară; însă bogatele sale juvaeruri, duse cu carul din Moldova la epoca fugei sale, îi procurară mult timp mijloace de traiu.

La început Ștefan Gheorghe rătăci prin Polonia și Austria. In 5 Septemvrie 1662, trecînd prin Viena, el împrumută de la jidovul Fraenkel 10,000 de lei lăsîndu-i ca amanet scule în valoare de șese ori mai mare. Pe la 23 Septemvrie el ajunge în electoratul de Brandeburg, trimițînd lui Frederic Wilhelm o scrisoare în care îl roagă să dee ascultare omului său de încredere, care are «să-i vorbească despre oare-care lucruri de mare importanță, ce privesc interesele creștinătății». Fără îndoială că aceste lucruri importante nu puteau fi în fond decît restituirea lui în scaunul Moldovei. In răspunsul diplomatic al marelui elector, acesta se scuzază că nu-l poate vedea în persoană, avînd a întreprinde o călătorie, spunîndu-i că «a dat ordin comisarilor săi ca să se înțăleagă cu sărinătatea voastră în toate cauzele, și să vĕ sprijinească după puteri, cu consiliu și ajutor», adăogînd că pentru amărunțimi se referă la cele ce-i va transmite oral trimisul lui Stefan. Mai urmează încă o corespondență între Friderik Wilhelm și domnul moldovan, din care se vede multă bună voință și simpatie a electorului pentru vitriga soartă a lui Stefan, dar despre vre un ajutor efectiv pentru recăpătarea domniei nu se vede nimic, după cum nici putea să fie.

Stefan Gheorghe se hotărește atunci să plece la ducele Moscvei, crezîndu-l mai direct interesat în trebile orientului. Și de aice însă se întoarce fără de nici o ispravă. In anul următor 1665 îl găsim la Stockholm, la regele Svediei, cercînd și aice norocul răsvrătitor. Șese luni de așteptare zădarnică îl fac însă să părăsască și capitala Svediei și să se întoar-

că la Stettin, unde regele Sveciei Carol al XI-le stăpînul Pomeraniei îi oferise un castel spre locuință.

La 23 Iunie 1666 Ștefan trimite din Stettin o scrisoare lui Frederic Wilhelm în care îi spune «că au stat în zadar șese luni la curtea lui Carol Gustav, că sufere de o podagră foarte îndărătnică încît nici medicii nu mai știu ce să-i facă; se plînge că secretarii lui l'au părăsit, nefiind plătiți de mai multe luni, de oare ce pensia ce i se servea de la curtea din Stockholm de doi ani acuma încetase de a-i se mai trimite». Văzîndu-se părăsit de toți foștii săi aliați, el mai pune o ultimă stăruință pe lîngă regele de Franția Ludovic al XIV-le, care face mai mult pentru el de cît făcuse toți ceilalți. Din corespondența urmată între regele gentilom și ambasadorul său din Constantinopol în decursul anului 1667, se vede că se făcură la Poartă silinți destul de serioaze din partea Franției spre a «împăca» pe Gheorghe Ștefan cu Turcii, silinți care toate însă eșiră zădarnice [33]. Ștefan văzînd că se sting una după alta toate speranțele lui, că împreună cu ele se topesc și toate juvaerurile sale, și simțind că mizeria începea a bate la ușa lui, grijile omului în curînd covîrșiră pe acele ale domnului, cu atîta mai mult că el trebuia să simțască că începuse a cădea greu străinilor, în sînul cărora își ducea existența acum aproape de 10 ani. In nevoia cumplită în care se afla, el recurge la ultimul și scumpul său juvaer, un diamant foarte prețios, care cîntărea $11^1/_2$ carate, despre care Ștefan spunea în o scrisoare către elector «că mulți principi doriră să-l aibă, dar că era decis a nu-l vinde, dacă nu ar fi împins la aceasta de atîta ne-

33. Vezi scrisoarea lui *Ștefan Gheorghe* c. *regele Franției* din 1 Ianuarie 1665 în Doc. col. *Hurm.*, suplement I, p. 249, și corespondența între *rege* și ambasadorul său din Constantinopole *de la Haye* și anume depeșele din 15 Ianuarie, 9 Iunie și 28 Iulie, idem, p 250—254.

cesitate și mizerie, și mai ales fiind în pericol sculele amanetate la Viena la evreul Fraenkel. Electorul spunîndu-i că va veni la Berlin peste trei luni, cînd atunci va vedea diamantul, Ștefan Gheorghe îi răspunde că să nu se supere dacă nu poate aștepta atîta timp, și să-i dee voie să vîndă diamantul la Viena, cu prilejul nunții împărătești Totuși diamantul este cumpărat tot de Frederic Wilhelm, care dă lui Ștefan Gheorghe pe el 4000 de lei, din care domnul moldovan plătește electorului 1800 de lei, pentru a libera o cruce de pietre scumpe ce fusese amanetată la el pentru această sumă. In chitanța pe care o dă electorului pentru cruce, Ștefan spune că procentele i-au fost iertate.

Bietul pribeag însă se vede că cheltui în curînd și banii dobîndiți pe diamantul său favorit. Îl videm cît va timp după aceea în Fevruarie 1667, cerînd de la principele elector să-i cedeze două domenii Hartzig și Satzig, unde «am putea să ducem ceva și mai liniștit năcăjita și mizera noastră viață, căci apropiindu-se timpul sămănăturilor de primăvară, am putea să ne apucăm și noi de ceva». Sărmanul domn; se gîndea la agricultură! Principele însă îi răspunde în o scrisoare, în care se vede tonul cel năcăjit, că «nu ar mai avea de gînd să dee *în arendă* domeniile sale», ca și cînd Ștefan Gheorghe le-ar fi cerut ca arendaș!

In sfîrșit în 21 Ianuarie 1668, găsim cea de pe urmă scrisoare a acestui om, acărui chinuri fac să se ierte greșalele ambițiosului, și care cu o durere sfîșiitoare scrie către elector cuvintele pe care cu conștiința deplină știa că sunt cele de pe urmă: «Fiind că starea sănătății mele din ce în ce merge spre mai rău, încît se pare că nu mai sunt departe de oara fatală ce ne așteaptă pe toți, m'am hotărît să împlinesc prin această scrisoare cea din urmă dato-

rie de mulțămită pentru grația și mărinimia cu care sănînătatea voastră m'ați primit și m'ați fericit în exilul meu, rugînd din suflet cu plecată rugăciune pe Dumnezeu ca să vă răsplătească cu mîna largă pentru bunătatea ce ați arătat'o către mine. De altmintrele, fiind că starea mea atît este de împuținată încît nu-mi ajunge nici spre întimpinarea cheltuelelor trebuitoare pentru doctorii ce mă îngrijesc, nevoia fatală care nu cunoaște nici o lege, mă împinge să recurg la sănînătatea voastră și vă rog ca să bine-voiți a mă ajuta cu ceva în pericolul în care mă aflu și a mă scapa din gura morții. Iar dacă ar fi să mă despart de această lume, cu umilință vă rog acum pe patul morței, ca să bine voiți a da protecțiunea voastră soției mele, acordîndu'i voia liberă de a se întoarce în patrie prin staturile voastre și arătînd către ea grația și ospitalitatea pe care ați avut'o către mine». Se vede că Ștefan Gheorge nu a mai avut cînd dobîndi respunsul electorului la această scrisoare, de oare ce la 1 Fevruarie 1669, Stefania Mihailova înștiințază pe elector că «soțul ei» a murit. Ea dobîndește învoire de a duce corpul lui Stefan în Moldova, căpătînd pretutindene în statele electorului mijloace de transport, adăpost și hrană gratuită. Este probabil că va fi adus corpul lui Ștefan în Moldova și-l va fi înmormîntat în mănăstirea Cașinului cea zidită de el, de și nici o piatră nu amintește mormîntul lui.

Astfeliu se stinse în amara viață a surgunului acest domn pe care Miron Costin îl caracterizază în stilul său cel scurt și nervos ca «om deplin, cap întreg, hire adîncă, cît poți zice că nasc și în Moldova oameni»[34]. El este împreună cu Vasile Vodă exem-

34. Letopisețele I, p. 366. Expunerea rătăcirilor și suferinților lui Ștefan se întemeiază pe documentele descoperite de *Pețiu Ilarian* în arhivele din

plul cel mai viu al caracterului obștesc al oamenilor acelui timp și care este neastîmpărul. Pentru ambiția de a domni erau în stare să sacrifice totul, și înainte de toate chiar țara pe care erau chemați a o stăpâni. Pe atunci predomnia principiul că țările și popoarele sunt făcute pentru domni, iar nu domnii pentru țări și popoare.

Asupra stării interne a Moldovei sub Gheorghe Ștefan știm atîta că el ținea mai mulți lefegii în soldă, pentru care scrie Miron Costin că «era aice în țară mai greu de dări pentru mulțimea lefegiilor ce ținea Ștefan Vodă pre pilda lui Mateiu Vodă, din care nu fu mult până făcură o zarvă mare aice în Iași, între sine slujitorii» [35]. Oastea de lefegii care părea o mulțime lui Miron Costin, nu se urca însă decît la vr'o 3000 de oameni și anume: 1000 de seimeni, din acei ce fusese în slujbă la Vasile Vodă, 200 de Leși călări sub căpitanul Vorichovsky, Moldoveni și Leși amestecați, vr'o 300 sub Rușici căpitanul; 400 de lefegii de țară sub căpitanul Grumezea și alte mici corpuri deosebite de Cazaci, Unguri, Sîrbi și un corp ales de militari Nemți, care formau garda personală a principelui. Ei păziau palatul în timp de noapte. Așa cînd vine ambasadorul regelui Sveciei Welling la Gheorghe Ștefan împreună cu misionarul Hiltebrand, acesta se miră cînd apropiindu-se de poarta palatului aude straja întrebînd de odată în limba germană: *wer da!* adecă *cine* [36]. Acești militari germani, prea iubiții domnului, erau mai bine trătați și plătiți decît restul trupelor, cauză pentru care și ceilalți soldați, auzînd despre răscoala

---

Berlin și publicate în Tesaurul de documente. III. p. 73—104. Vezi și *Papadopol Calimah*, Gheorghe Ștefan, p. 110—113.

35. Letopisețele, I p. 327.

36. Relația lui Hiltebrandt în *Papadopol-Calimah*, l. c. p. 4.

trupelor întîmplată în Muntenia puțin înaintea morței lui Matein Basarab, încearcă și ei o răscoală cu scopul mai ales de a aduce îndepărtarea Nemților, ceea ce însă, după cît se vede, nu le-au izbutit, întru cît găsim tot Nemți în garda principelui încă în 1656, cînd vine la Ștefan ambasadorul Welling.

Cu toate grelele dări pe care Ștefan fusese nevoit a le impune țărei spre a-și asigura domnia în contra stăruințelor lui Lupu și cu toate luptele date pe pămîntul ei, care o pustiază, Moldovei îi merse bine în timpul acelei domnii, de oare ce «fu mare bișug în grîne, în vin, în stupi și în toată roada» [37]. Și într'adevăr rodirea pămîntului ei, pe atunci încă primitiv și nestors de cultură, era așa de mănoasă, că de îndată vindeca toate rănile pe care i le făcea vitrigia timpurilor. Puterea de împrotivire a țărilor romîne contra unor stoarceri atît de dese și de înverșunate pusese adese ori în mirare pe ambasadorii puterilor străine din Constantinopole. Astfeliu acel german, Simon Reniger, se exprimă asupra acestor împrejurări într'un raport al său cu cuvintele următoare: «Dacă ie cine-va în privire stoarcerile cele peste măsură de bani și contribuțiile în natură impuse fie în vite, fie în grîu, lemne și alte producte cu care sunt necontenit cercetate Valahia și Moldova, atunci nu pot să-ți reții mirarea asupra bogatelor izvoare și a nesecatei rodiri a unor țări, care imediat după atîtea năcazuri și cumplite năvăliri, sunt încă în stare a suporta asemene povere» [38].

---

37. *M. Costin* în Letopisețe, I, p. 336.
38. *S. Reniger* către *imp.*, 16 Iunie 1659. *Eurm*, Frg. III, p. 247.

2. DE LA GHEORGHE GHICA LA A DOUA DOMNIE A LUI GHEOGHE DUCA.

Gheorghe Ghica, 1658—1659. Am văzut că Gheorghe Ghica pe care l'am aflat domnind și în Muntenia, era de originea lui din părțile grecești, «purtînd negutitorie prin Iași, în timpul lui Vasile Lupu, și fiind de un neam cu dînsul, Arbănaș, l'au tras Vasile Vodă la curte și de odată la boierie mai de jos, apoi la vornicia cea mare, ajungînd mai tîrziu capuchihae, din care dregătorie trecu la domnie» [1]. El fusese lăsat în postul de agent al Moldovei la Constantinopole și de către Stefan Gheorghe, care'l găsise bun de această slujbă, și mai ales nu credea că «unul ca dînsul să poată eși la domnie». Pentru a'l face vrednic de înaltul post ce i-l încredința, Stefan Gheorghe înalță familia lui Ghica, dînd fiului său de soție pe o fată a Sturzei vornicului, nepoata domnului [2].

Și cu toate aceste de îndată ce se duse la Constantinopole, Ghica începu a intriga contra binefăcătorului său, după sistemul timpurilor de atunci, care nu mai știeau ce vra se zică recunoștință, și dobândi domnia de la Poartă, la mazilirea lui Stefan. Se zice că vizirul nemulțămit cu purtarea lui Stefan, care refuzase de a veni la Constantinopole,

1. *Miron Costin*, în Letopisețe, I p. 336.
2. Idem, p. 337.

ar fi spus față cu Ghica: «De nu va veni Stefan la Poartă, într'un ceas voi pune în locul lui pe acesta, arătînd pe Ghica vornicul. Iar Ghica cum auzi acest cuvînt din gura vizirului și alergă de-i sărută poala caftanului» [3]. Și într'adevăr că avea pentru ce: «unul ca dînsul» să ajungă domn!

Ghica însă avea de combătut un rival primejdios prin reputația și stăruințele sale, anume pe Vasile Lupu, care din închisoarea celor șepte turnuri în care stătea, nu înceta de a pîndi fie ce împrejurare care să-i procure îndărăpt domnia pierdută. Cum aude despre vacanța ce trebuia să se facă în scaunul țării sale, pune în lucrare pungile sale de bani și în mișcare pe toți sprijinitorii săi, spre a dobîndi iarăși tronul de altă dată. «Cu toate că marele vizir se pleca până la un punt către el, ceilalți miniștri ai Porței se opun reîntegrărei sale, pentru că în timpul domniei lui se purtase într'un chip neînțălept, necontenit în luptă cînd cu Cazacii, cînd cu alți vecini, și astfeliu turburase neîncetat dorita liniște. S'ar părea deci că soarta lui ca și acea a lui Moise Sekely, ar fi fost de a sta vecînic în prinsoare» [4].

Atari împrejurări îngreuind periculoasa concurență a lui Vasile Lupu, pe de altă parte Poarta avînd numai decît interes de a numi domni noi în țările romîne, care să se opună planurilor lui Racoți, Ghica va fi dobîndit tronul Moldovei chiar cu mai puțină cheltuială de cum se făcea obicinuit [5].

Introducerea lui în țară fu mai ușoară decît acea a tovarășului său Mihnea în Muntenia. Mai întăi Tătarii care alungase pe Stefan erau încă în Moldova, prădînd și arzînd țara într'un mod cumplit, încît po-

3. Idem, p 335.
4. *Reniger*, către *imp*., 3 Febr. 1658. *Iturm*., Frg., III. p. 239.
5. Nici un izvor nu ne arată cît l'a custat pe Ghica domnia.

porul și boierii bajăniți la munți sau fugiți în alte țări nu se puteau opune. Moldovenii lăsară pe Ștefan să iasă din țară către Transilvania cu toată casa și averea lui, și primiră pe Ghica fără împrotivire, făcîndu-i onorurile cuvenite, și mulțămiră din inimă lui Dumnezeu, că nu dobîndise iar de principe pe uriciosul Lupu [6].

Destituirea lui Ștefan fusese pronunțată în ziua de 13 Mart, și în 18 Ghica săruta mîna sultanului, lua apoi steag de domnie și pleca cu un ciauș și 250 de oameni către Moldova, unde Tatarii erau să-i ajute la caz de împotrivire. Ghica Vodă intră în Iași, mai înainte de Paști cu o septămînă, în April 1658 [7], de abia însă se așăzase și iată că-i vine veste de întoarcerea lui Ștefan Gheorghe din Ardeal, care înainta spre Iași. Ghica chiamă îndată pe Tatari în ajutor și eșă înaintea protivnicului său la Strunga, lîngă Tîrgul Frumos, unde Ștefan fiind bătut într'o mică încăerare, pleacă iarăși peste munți, de unde apoi nu se mai întoarce. Oștirea lui Ștefan se închină atunci lui Ghica Vodă. Acesta însă pentru a se plăti de Tatari, o dă întreagă în robia lor, «care faptă necreștinească mult au stătut fiul său Gligorașcu Voevod să nu se facă, ca niște oameni închinați fără răsboiu și creștini, ci n'au avut ce face. Și dacă au venit în Iași, Ghica Vodă au mai omorît pre niște vornici ai lui Ștefan Vodă, fără de nici o vină, numai căci i-au fost slugi» [8]. ⊧

După ce sultanul «tăiase aripele» lui Racoți, prin

6. *Reniger* către *imp*., 8 și 22 April 1658. *Hurm*., Frg., III p 243. Comp. alt raport din 28 Mart 1658. *Idem*, p 239.

7. Data suirei lui Ghica în scaun Mart 1658, vezi în Sincai II, p. 72, care aduce pentru aceasta pe contimpuranul *Frank*. Miron Costin. Letopisețe, I, p. 337, spune că „au intrat în Iași, în 1658, înainte de Paști cu o septămînă".

8. Idem, Letopisețe I, p. 339; ed. Ureche, I, p. 653.

⊧ Ghica schimbă îndată purtarea față cu Racoți și o urmează și față cu Regii Ardealului. Ghica caută să-i aducă pe banii săi cît de mulți din proprie lui inimă cu cuiva de aceștia, la ei vrea să vocalească și cum să fie totul cum stăpînă și cînd îi pronunță pînă, o voia rezumă. ⊧ 46

46. V. Iorga, Studii și Doc., IV, p. 56.

destituirea tovarășilor săi de răscoală din țările române, el ordonă trupelor turcești și tătărăști să pătrundă în Transilvania împreună cu domnitorii nou numiți ai Moldovei și Munteniei. Tatarii, Cazacii, nu mai puțin însă Moldovenii și Muntenii pradă cumplit Ardealul. «Casă și curte, ogor și cîmpii, sat și oraș, totul izbucni în flacări; și mai mulți locuitori, până și copiii cei mici periră prin sabie; peste 60,000 de oameni fură luați de Tatari în robie. Capitala Alba Iulia deveni pradă flacărilor și hanul tătărăsc, de față la pojar, nu plecă din loc până nu văzu întregul oraș prefăcut în ruine. Sălbaticii Tatari spărsese chiar și mormintele, aruncînd afară din ele cadavrele în putrejune și căutînd pretutindene după comori» [9]

Puțin însă după expediția din Ardeal care ie sfîrșit la Decemvrie 1658, Mihnea Vodă se haineşte despre împărăție și unindu-se cu Racoți, Ștefan Gheorghe și Constantin Șărban acest din urmă vine asupră lui Ghica din Moldova, întrînd în țară cu 3000 de oameni. Ghica vra să i se împrotivească eșindu-i cu oastea înainte la orășălul Țuțora. Cum ajunge însă acolo «oastea de pre sub steaguri au umplut tîrgul prin pivinițe slobode cu vinuri, prin case, prin poduri, morți beți pe uliți; prin toate pivnițele, îi băteau căpitanii să-și meargă la steaguri, ci care bat ascultă de treabă ca aceea» [10]. Eată ce privilește ne înfățoșază armata acelor timpuri! Ghica este bătut lîngă riul Jijia, si de îndată mai toată țara se întoarce către învingător, care intră în Iași, pe cînd Ghica fuge spre Bugeag, așteptînd pe hanul Tatarilor la Sușeni lîngă Tighinea. Acesta primise ordin de la Turci, a introduce pe Ghica în scaunul

9. *Reniger.* către *imp.* 21 Oct. 1658. *Harm.*, Frg. III, p. 245.
10. *Miron Costin* în Letopisețe, I, p. 343.

Munteniei, și alungînd pe Șărban din Moldova, să pună în locul lui pe Stefan fiul lui Vasile Lupu. Constantin Șărban se întărește în mănăstirea Galata de lingă Iași. El este însă scos cu puterea de aice de Tatari, și scapă înapoi în Transilvania.

In mai multe rînduri am avut prilejul până aice a întîlni de aceste întreprinderi făcute fără nici un sorț de izbîndă, de pretendenți ce dau năvală în țară asupra rivalului nepregătit, carele o rupe de fugă. Indată însă ce el se întoarce cu puteri mai însămnate aduse de la Turci sau de la Tatari, efemerul învingător o rupe și el tot așa de iute la fugă înapoi. Cu toate că prea bine știeau că nu se vor putea mănținea în scaun, totuși îi vedem în tot deauua întreprinzînd asemene iznoave. Cum să se expliee aceste apucături ce par atît de neraționale? Tot din nestatornicia Turcilor. Ori care pretendent spera să poată prin bani și făgăduinți îmbuna pe stăpînii țărilor romîne, și din moment ce o asemene perspectivă era cu putință, înțălegem prea ușor cum de cu toții *își încercau norocul*. Așa și Constantin Șărban după ce intră în Iași, trimite îndată la sultanul, făgăduind mari sumi de bani dacă i se va da domnia. Inainte însă de a sosi chiar solia lui în Constantinopole, este scos de Tatari din mănăstirea Galata.

Se înțălege de la sine ce înspăimîntătoare nestabilitate se aducea prin o asemene stare de lucruri în viața țărilor romîne. Chiar domniile acele scurte, ce s'întîlnesc în imensa lor majoritate, sunt și ele întrerupte adese ori prin năvăliri de pretendenți sau revoluțiuni, încît toți domni stau mai mult pe goană decît pe domnie

Ghica era cum am văzut de origine din părțile grecești, și ca Grec trecea el în ochii contimpuranilor. O scrisoare a arhiepiscopului de Strigoniu spune că: «ămbii voevozi Stefan Gheorghe și Mihnea au

fost depuși și scaunul lor îl dădură Turcii pentru ambele provincii unui Grec» [11]. Această dublă domnie a lui Ghica ținu numai cîte-va luni, și mai mult cu numele, căci ambele țări erau în acel timp înnecate de Tatari și de Turci; iar Ghica fu curînd înlocuit în Moldova cu Stefan fiul lui Lupu.

Stefan al XI-le. 1659—1661. Fiul lui Lupu trecuse prin mai multe valuri înainte de a ajunge la domnia Moldovei. După ce fusese prins în Suceava împreună cu muma lui de către Stefan Gheorghe, acesta răspîndi vestea că ar fi perit împreună cu născătoarea lui, spre a scăpa de pericolul în care era pus. familia Lupului fiind cerută de odată și de Turci și de Tatari. Pe timpul lui Ghica Vodă, mamă și fiu sunt trimiși cu cinste la Constantinopole, unde asistă la toate sbuciumările lui Lupu pentru a redobîndi domnia, care de și nu izbutește a o lua pentru el, totuși are de efect a o aduce în mînile fiului său, încît cel puțin atîta mîngăiere avu Lupu înainte de a închide ochii, de a-și vedea copilul în scaunul în care stătuse el. Stefăniță vine în Iași în Noemvrie 1659 [12].

Constantin Șărban, după ce atacă pe Ghica în Muntenia, alungîndu-l pînă la Giurgiu, este în urmă răspins de aicc de Tatari, și trece în Ardeal. Intîmplîndu-se însă tocmai atunci ca Racoți să moară în bătălia de la Sibiu, (22 Mai 1660), Șărban perzînd sprijinul său din Transilvania, au eșit din ea «cu 800 de oameni, lefegii tot într'ales, s'au suit cu munții în sus alăturea aproape de Maramureș, pe la Bistrița, au luat poteca peste munți pe la Dorna și au eșit pe la Cîmpulung, mai sus de Suceava, au lovit pe la Hotin și au trecut peste Nistru la Ca-

11. Din 23 Mart 1659. Doc. col. *Hurm.*, V. p 45.
12. *Balbarino* către *dogele*, 15 Noemvrie 1659 Doc. col. *Hurm.*, V. 2 p 67.

zaci»[13]. De aice Constantin Șărban, adună oaste și trece în Moldova. De îndată Ștefăniță cere ajutor de la Tatari, care vin în curînd și lovesc Iașii, unde intrase Constantin Șărban, care fu expus aice celui mai mare pericol; anume Tatarii intrară în vorbă cu Cazacii ca să-l dee pe Constantin Șărban din mijlocul lor, și ei se învoise la aceasta. Numai cu mare nevoință izbutește Șărban a îndepărta primejdia, dînd bani oștirei sale. De atunci se astîmpără și Constantin Șărban, și «hălăduind de sub cumpăna cea mare a vieței, n'au mai cercat zarve, ci s'au așăzat în țara Leșască»[14]. Tătarii ieu spre mulțămită din țară robi și vite în mare mulțime; dar de abia părăsise nenorocita Moldova și iată că sosește Mustafa pașa de Silistria, chip în ajutorul lui Ștefăniță. Fiind însă că venise prea tîrziu își face de lucru, întrebînd cum de năvălise în țară oștile căzăcești și dînd vina asupra mai multor boieri îi pune la închisoare, de care aceștia scapă numai dîndu-i mai multe pungi de bani. Zăbovirea lui în Iași aduce o mare cheltuială și nenumărate silnicii, comise de oștirea lui asupra locuitorilor[15].

Aceste rezmirițe și lupte neîncetate între partizanii lui Racoți și acei ai Turcilor aduseră asupra țărilor romîne cele mai mari calamități. Am văzut cum la fie-ce atac al principilor destituiți, cei din scaune chemau în ajutorul lor pe Turci și pe Tatări Sălbatecele oarde grămădeau asupra țărilor, chip ajutate de ele, cele mai cumplite suferinți. «Peste 50.000 de sărmani locuitori ai Munteniei, și mai mult de 20.000

---

13. *Miron Costin.* în Letopisețe, I. p 349; ed. *Ureche.* I, p. 669.
14. *Miron Costin.* în Letopisețe I, p. 352; ed. *Ureche,* I, p. 673.
15. *Miron Costin.* în Letopisețe I. p. 352; ed. *Ureche,* I p 66. Un document german arată în chip concordant: „Nun rückte auch der Pascha von Silistria *obgleich zu spät,* in die Moldau und vollendete dessen äusserste Verheerung". *Reniger* către *imp.*, 20 Mart 1661. *Hurm.*, Frg., III, p. 256.

din Moldova fură luați de Tătari în robie, și atît de pustiată și despoporată apare Muntenia, că nu se mai întîlnește aproape nicăire în ea nici oameni, nici dobitoace» [16]. Ca de obiceiu o foamete cumplită urmată de o ciumă ucigătoare veniră pe urma unei stări atît de desnădăjduite ; oamenii mîncau papură uscată măcinînd-o în loc de pîne. Poporul, după cum poreclise pe un alt Stefan, Lăcustă, pentru multele lăcuste ce izvorîse în domnia lui, astfeliu dădură acestuia-lalt Stefan sau Stefăniță supranumele de *Papură-Vodă* [17], de unde se formă locuțiunea cunoscută : «*de cînd Papură-Vodă*». Chiar un domn în toată firea încă cu greu ar fi putut sta cu izbîndă în protiva unor așa greutăți ; dar încă Stefăniță care era un copil, abia în vrîstă de 16 ani, fără nici o experiență, cum îl caracterizază un raport italian. Turcii pretindeau că a dat domnia Moldovei unui țînc, spre a arăta lumei că turburările din Moldova și Muntenia sunt jocuri de copii, nedemne de cugetarea unui împărat otoman. In realitate însă numirea acestui copil la domnia Moldovei în niște vremuri atît de grele pentru împărăția otomană era datorită tot corupției. Padișahul anume fusese cîștigat de Vasile Lupu, cu un dar de 300 de pungi și o mulțime de juvaeruri și de blănuri scumpe. Vizirului însuși îi fu rușine de o asemene numire. De aceea el îl expedui noaptea către scaunul său, fără a face nici una din ceremoniile obicinuite la numirea domnilor [18]. Turcii ajunsese de pe atunci în starea acea de corupțiune, care cum spune mai tîrziu Frederic cel Mare, i-ar fi făcut să vîndă pe bani tată, mamă și

16. *Reniger* către *imp.*, 16. Ian 1660. *Hurm.*, Frg., III, p. 250.
17. *Miron Costin*, în Letopisețe, I, p. 350; ed. *Ureche*, I, p. 670.
18. *Ballarino* către *dogele* 18 Noemvrie 1659, Doc. col. *Hurm.*, V, 2, p. 67.

chiar pe marele lor profet. Și apoi să ne mirăm că-i videm astăzi în agonie, după ce steaua lor strălucise altă dată ca nici una în Europa? Ba dacă este de admirat ceva, este puterea lor cea extraordinară de viață, care face ca statul lor să 'și prelungească șubreda lui existență până în zilele noastre, când după constituția lui fundamentală, de mult ar fi trebuit să se fi șters de pe pămînt.

Ceea ce întăria însă domnia lui Ștefăniță era faptul că tatul său îl apăra chiar în Constantinopole, unde era el acum capuchihaia fiului său, poate singurul exemplu in Istoria Romînilor al unui agent la Poartă sincer și devotat domnului căruia slujia. Pe cît însă Lupu sprijinea pe fiul lui la Turci, pe atîta acesta îi înlesnia mijloacele de a duce la Constantinopole acea viață strălucită care punea în umbră chiar pe acea a pașalelor turci, și care'l despăgubia pentru lipsa domniei [19].

Ștefăniță însă nu domnește mult timp în Moldova, cu toate că nu mazilirea, ci moartea îi ripește domnia. Plecînd el anume spre Nipru, pentru a fi spre ajutor pașei de Silistria și hanului tătăresc la lucrarea unor cetăți, pe care Turcii le rîdicau spre a împedeca năvălirile pe mare ale Cazacilor, el căzu bolnav de lungoare. «Indată au priceput doftorul că trebue să-i iee sînge; ci n'au ascultat, și adăogîndu-se boala și ales toamna fiind, așa de greŭ l'au cuprins ferbințala, cît până la Tighinea au stătut frănitic adecă buigutor din fire. Cu chipul ciumei era boala, că i-au eșit o bolfă la mînă, ci nu era ciumă ci dreaptă lungoare, căreia boale îi zic doctorii *maligna*, și cît au trecut Nistrul la Tighinea, a treia

19. Rapoarte venețiane din 8 Ian. 1659 și 3 Ian 1660, idem, p. 28 și 69. Mai sus, p. 61.

covanu însă știind că Nemții nu se vor putea menține mult timp în țară, se retrage din București numai până în Rușii pe apa Rîmnicului, iar «Nemții intrînd în Muntenia, se întind din munți până la Argeș cu pradă și jaf, sparg pivnițele boierilor, mînîncă, beu, risipesc și strică, desbracă oamenii unde-i găsesc și fac alte multe răutăți» [7]. Brancovanu știind că pentru a scoate pe Nemți ar trebui că sufere intrarea Turcilor și a Tătarilor, vroește să apere țara de atare nenorocire și caută să-i facă să o părăsască prin bună înțălegere, arătîndu-se de partizanul lor și pretextînd că numai apropierea Turcilor și faptul că împăratul încă nu izbutise să-i răpună de tot, îl făcea de frică să-și dee aparența de a sta pe partea lor. Pentru a întări prin fapte spusele sale, el poartă de grijă zaharelei oștirilor nemțești. Haisler pentru a se lămuri mai bine asupra scopurilor lui Brancovanu, îi cere o întrevedere, care se și face la Drăgănești. De și conferența între ei ține mai multe oare, ei par a nu se fi putut înțălege, de oare ce Haisler stăruește a rămînea în Muntenia. Neculcea ne spune că au stat boierii mult de Brancovanu ca să se încline Nemților, iar el n'au vrut; numai stolnicul Constantin era de părerea domnului, că să nu se lepede de Turci [8]. Tătarii însă orînduiți de Turci intră în țară și Nemții o părăsesc, iar Brancovanu se silește prin bogate daruri a-i face să iasă cît mai curînd din ea, asemenea astfeliu suferințele poporului [9].

7. *Căpitanul* în Mag. ist., II, p. 144. *Anon. rom.*, idem, V, p. 111.

8. *Neculcea* în Letopisețe, II, p. 261.

9. Generalul Haisler intră în Muntenia în Fevruarie 16 9. Vezi două rapoarte din Viena din 12 și 19 Fevr 1689, în ~~Doc. col. Hurm.~~, V, 2, p. 170, iar *Grecceanu* spune că Tătarii au părăsit țara pe la 15 Fevr., Mag. ist., II, p 153. *Anon. rom.*, idem II, p. 149 se înșală deci cînd arată că eșirea lui Haisler, s'ar fi făcut după înțălegerea avută cu domnul.

Pe cînd Brancovanu neputîndu-se înțălege cu Haisler, ~~le făcea~~ îndoielnic la Viena, trebile sale se încurcau la Constantinopole, din pricina stăruințelor protivnice a le Francejilor. Soliile mutuale a le lui Brancovanu și împăratului fură luate de ambasadorul francez ca un semn vădit al înțălegerei stabilite între ei, și-l împinse la intrigi de tot soiul pe lîngă Turci, pentru a lui destituire. Ludovic al XIV-lea, scriea tot atunci ambasadorului său că «Turcii ar fi făcut mult mai bine să dee Valahia comitelui Tököly, decît unuia mult mai puțin capabil de a face rău împăratului»[10]. Turcii însă nu îndrăzneau să îndeplinească cererea Francejilor, fiind că Muntenii se opuneau cu energie la numirea lui Tököly și se jurau să-și dee pănă și cămeșa, numai să nu se întîmple una ca aceasta. Francejii își închipuiau pe Brancovanu mult mai legat cu Nemții de cum era în adevăr. Wohner secretarul ambasadorului francez scriea către ministrul afacerilor străine că »noul ales este foarte bogat și în strînsă legătură cu casa de Austria, corespunzînd cu comitele Veterani». Tot pe atunci Brancovanu era săpat încă și de hanul tătărăsc care cerea ca preț al ajutorului dat sultanului în lupta cu Polonia, principatele Moldovei și a Valahiei, pentru cei doi fii ai săi, în aceleași condiții în care le țineau și principii creștini[11].

Brancovanu se afla în cea mai critică poziție, dușmănit de toți, fără un sprijin nicăirea. Nici atîta mă-

10 *Regele* către *Girardin*, 21 Ian., 1689. Doc. col. *Hurm.*, supl., I, p. 274. Dl. *Gion*, Ludovic al XIV-le și Brancovanu, București, 1884, p. 167, care întrebuințase documentele culese de dl. Odobescu, înainte de a lor publicare, reproduce astfeliu locul din scrisoarea regelui: »acesta singur ar fi putut pricinui împăratului o mulțime de neajunsuri, *iar nu necunoscuții* care sunt astăzi pe tronul principatelor». Dl. Gion să se fi înșălat oare, sau textul a fost *schimbat* în publicarea documentelor?

11. *Wohner* secretarul ambasadei franceze către *ministrul afacerilor străine* al Franției din 5 Mart 1689. Doc. col. *Hurm.*, supl., I, p. 275.

car nu putea ști în cotro să se arunce cu hotărîre, întru cît tocmai în decursul anului 1690, izbînzile Nemților cam încetează și Turcii chiar repoartă mai multe victorii în contra dușmanilor lor sub conducerea viteazului vizir Mustafa Kupruliul, care îmbracă această demnitate în Noemvrie 1689. Anume chiar în această iarnă fură scoși imperialii din Sirbia și din Muntenia, aice după cum am văzut prin intervenirea Tătarilor.

Aceste progrese a le Turcilor trebuiau să reție și mai mult pe Brancovanu de la o politică plecată către Germania, si el era împins de la sine a fățări cel puțin sprijinirea intereselor turcești. Insă înversunata dușmănie a ambasadorului francez, mai ales în urma întrevederei lui Brancovanu cu Haisler de la Drăgănești, îi făcea nesigură poziția lui și în Constantinopole. Aice el însă știea că banul este a tot puternic. El pune atunci în lucrare pungile sale, cumpără pe hanul tătărăsc cu 200 de pungi, pe marele vizir, pe muma sultanului, pe Reis Efendi, pe marele dragoman Alexandru Mavrocordato și în sfîrșit lucru mai curios chiar pe Wohner secretarul ambasadorului francez, care denunțat de acesta regelui, se sinucide [12]. Astfeliu izbutește Brancovanu a îndepărta pericolul cel iminent de asupra capului său.

Brancovanu căutase până acuma sprijinul său în Constantinopole, și înțăleaptă fusese această politică;

12. Vezi dovezile în *Gion*, l. c. p 283—285. D sa reproduce, traducînd, următorul loc din scrisoarea ambasadorului către rege din 18 Noemvrie 1689: „Purtarea jupînului Wohner n'a fost cinstită Ori că n'a înțăles de loc afacerile Valahiei și Moldovei, ori că prea mult bogatul principe al Valahiei l'a cumpărat și l'a trecut în partea intereselor sale". Este curios că acest interesant loc a fost suprimat din publicația Academiei El este înlocuit numai prin următoarea frază în parentez : „(Monsieur de Castagnères se plaint au Roi de la conduite déloyale du Sieur Wohner). Vezi supl. I. 282 Această împrejurare unită cu acea însămnată în nota precedentă ne face să credem că textul a fost modificat în publicarea documentelor!

căci Nemții, de și victorioși în multe rînduri asupra Turcilor, nu-i răspinsese decît din Ungaria. In Transilvania, de și Turcii pierduse mult tărîm prin închinarea lui Apafi către Nemți, totuși ~~nici~~ aceștia nu puteau privi țara ca deplin ajunsă în stăpînirea lor, întru cît ei înșii lăsase în capul ei pe domnul pus acolo de Poartă, mulțămindu-se cu a luî închinare. Cît despre Muntenia ea era mai ales prin vecinătatea Tătarilor, încă pe deplin în puterea Turcilor, și încercarea lui Haisler de a pune stăpînire pe ea trebuise să fie părăsită înaintea oardelor nenumărate, pe care hanul le trimisese din ordinul Porței. In asemene împrejurări a se da pe față în partea Nemților ar fi fost o mare greșală, pe care înțăleptul Brancovanu nu o comise. +

In curînd însă trebuia să se înfățoșeze împrejurarea în care Brancovanu să fie pus la grea încercare asupra direcțiunei de dat purtărei sale.

In 15 April 1690 moare Apafi, și Poarta încurajată prin răspingerea lui Haisler din Muntenia, vra să pună iarăși deplină stăpînire pe Transilvania. Căpătînd din nou încredere în Tököly, cel reținut la Constantinopole, care era așa de călduros sprijinit de ambasadorul francez, ea îi încredințază încă odată tronul Ardealului și însărcinează pe Brancovanu să dee ajutor lui Tököly, spre a reintra în țara de peste munți. Brancovanu trebuia să se hotărască a face sau nu un pas, care era menit să'l pună în dușmănie vadită cu una din cele două puteri războitoare, și el nu stătu mult la gînduri pentru a se rosti în favoarea Turcilor. Pleacă deci cu armata lui și cu acea adunată de Tököly, în ziua de 8 August 1690, către hotarele Transilvaniei, unde întîlnind în ziua de 21 a acelei luni, armata imperială la *Zerneşti*, dînsa este cu totul bătută. Generalul Haisler este prins, iar Constantin Bălăceanu, cumnatul lui Iordache Can-

Indici

Const. Brancovan 365
Tištěly 366, 374
~~[illegible] 368.~~
Sub Cantacuzino 366
Const. Sordeck 367
Ortaicam Const 368, 374
Vladem Sait –
Haiske gemeinlich –
Ludovici XIV 360
Zemští 374

se descopere nimic asupra generalului Haisler; ba chiar cînd Brancovanu veni față în față cu el în cortul lui Tököly, pretinșii prietini se insultară[17]. Diplomația franceză rămase păcălită, ceea ce bine înțăles departe de a o îmbuna cu domnul romîn, nu făcu decît s'o învenineze și mai rău în contra lui, de și până acuma nu ar fi avut nici un motiv serioz de a'l dușmăni.

17. Istoria țărei Romînești de la 1689 in coace, în Mag. ist., II. p. 114

2. BRANCOVANU INCLINĂ CĂTRĂ POLITICA GERMANĂ

Cu anul 1691 începe iar a se îmbunătăți soarta armelor creștine și deschiderea acestei noue faze se începe prin strălucita victorie a imperialilor la *Szalankenen* repurtată de ei la 19 August, puțin timp după moartea sultanului Soliman al II-le și întronarea lui Ahmed al II-le în 23 Iunie 1691, un rău augur pentru domnia acestuia din urmă, O sută de mii de Turci sub conducerea vizirului Mustafa Kupruliul, care rămîne mort pe cîmpul de bătae, sunt sfărămați de un număr pe jumătate de mic de creștini, conduși de marchizul de Baden. Douezeci de mii de morți și 154 de tunuri pierdute și mai mult decît toate încrederea în steaua lor cea bună ocrotită de profetul, iată care fură pierderile nereparabile încercate de Turci în această bătălie. Urmarea acestei victorii fu că imperialii puseră mîna pe Oradia Mare (9 Iunie 1692), după care urmează iarăși o perioadă de liniște apatică, provocată prin prea marile încordări făcute de ămbele părți.

Această victorie fu pentru Brancovanu un semn pe care prevăzătorul domn nu'l trecu cu viderea. Era lucru limpede că creștinii încălecau pe Turci ; că mai curînd sau mai tîrziu soarta cea fericită trebuia să le suridă. Brancovanu trebuia să înceapă a pleca către Nemți cumpăna politicei sale, care atîrnase pănă acuma atît de tare în spre partea Turcilor.

Nu e vorba chiar și până atunci ghibaciul domn al Munteniei, pe cît putuse se arătase în toate împrejurările că dușmănește pe Nemți numai din nevoie, dar că cu inima le-ar fi pe deplin plecat. Așa încă de pe cînd imperialii cu Haisler ocupase Muntenia, am văzut pe Brancovanu îngrijind cu mare rîvnă de aprovizionarea oștirilor lor, de și nu se poate înțălege cu generalul german. După retragerea lui Haisler întîmplată în luna lui Fevruarie 1689, Brancovanu trimite către împăratul în ziua de 2 August aceluiași an, o scrisoare în care îl asigură despre profundul său devotament, că nu el ar fi schimbător, ci grelele împrejurări ale țărei sale l'ar sili să urmeze purtarea pe care o ținea, spre a o apăra de o totală ruină și nimicire, și'l roagă să nu dee crezare calomniilor răspîndite asupra lui de dușmanul său Constantin Bălăceanu [1]. Impăratul ordonă ca unul din trimișii principelui să s'întoarcă îndărăpt și să arăte stăpînului său ce nu-i plăcea impăratului în faptele lui, ca să se îndrepteze [2]. Aceste punte negre în purtarea lui Brancovanu erau : «că ar fi pus în lucrare o mare asprime în contra unuia Byrwuly și ar fi refuzat a-i învoi să facă cele ce impăratul il însărcinase ; că s'ar fi rostit cu acest prilej în chip necuviincios asupra impăratului ; că nu ar lua în bagare de samă protecția pe care impăratul o dădea princesei văduve a defunctului Cantacuzino [3] ; că nu ar fi plătit suma ce se legase către solul său a răspunde anual [4] ; că ar fi procurat numai cu mare greutate cîți-va boi trupelor imperiale

1. Textul acestei scrisori latine în Hurm. Doc. V, p. 278.
2. Comunicarea *imp.* către comitele *Förger* și baronul *Dorsch* din 17 Sept. 1689 idem, V. p. 282
3. Scrisoarea prin care *imp* ie în protecția lui pe această doamnă este din 31 Ian. 1689. idem, p. 218.
4. Vezi mai sus p. 370.

de la graniță; că ar fi înlăturat cu vorbe goale unirea sa cu trupele imperiale; că ar urma o corespundență activă cu dușmanii impăratului și cîte alte de aceste, care ar dovedi putină mănținere a credinței jurate» [5]. Impăratul impune solilor lui Brancovanu următoarele puncte pe care stăpînul lor ar avea a le ținea, dacă vroia să fie privit drept prietinul Germanilor: 1) Brancovanu să îngrijască de aprovizionarea oștirei imperiale ce era să ocupe Valahia; 2) să dee principele și boierii pentru miliții 800,000 de guldeni in numerătoare; 3) din această sumă să se scadă valoarea a 1500 de cai pe care Muntenia se obligă a-i preda în preț nu mai mare de 30 de guldeni calul; 4) să lese tot deauna principele ca ostateci, la generalul german ce va întra în Muntenia, cîte doi boieri din cei mai însămnați ai țărei [6].

Cu toate aceste tratări și legături care ar părea că ferecase puternic pe Brancovanu de interesele Germanilor, el căuta numai să-i înșăle, căci in realitate pe atunci ținea tot cu Turcii. Interesul său cel mai de căpitenie era de a pune înapoi pe Tököly în Transilvania, spre a scăpa de periculoasa lui competire, și aceasta nu se putea face fără a lovi în politica germană. Incă de prin Ianuarie 1690 venise Tököly în Muntenia, și o scrisoare naivă a unui boier muntean, postelnicul Mihail Băjescul către egumenul unei mănăstiri, ne spune că în fie care noapte conferea Brăncovanu cu Tököly, scriind împreună cărți la împărăția Turcului, ca să vină mai degrabă; că «din gură s'au plecat Neamțului măcar cu dare, iar

5. Raportul comitelu *Jörger* și *Dorsch* c *imp.* despre negocierile cu solii munteni. Doc. col. *Hurm.*, V, p. 285.

6. Punctuațiunile prescrise de *imp. Rudolf* solilor munteni *Brăiloiu* și logof. *Sărban* 1689 (Inainte de 1 Noemvrie), idem, V, p. 308.

de la inimă vedea-vei în primavară ce va să-i lucreze»[7]. Și într'adevăr că în bătălia de la Zernești se văzu cu cine fusese Brâncovanu sincer cu Nemții sau cu Turcii. Impăratul înfuriat pentru necalificabila trădare a lui Brancovanu, rupe ori ce soiu de tratări cu el.

Până la 15 Sept. 1691, când Brâncovanu după victoria imperialelor la Szalankenen, crede că au sosit timpul de a scrie o scrisoare de iertare impăratului, nu se mai întîlnește nici un soiu de corespondență între ei[8]. Găsim numai o tînguire a boierilor pribegiți din Muntenia, către impăratul, in care plingîndu-se contra jafurilor neomenoase a le lui Brâncovanu, ating și a lui necredință «și ce fel de meșteșuguri hicleane au arătat către oastea impărătească, va fi putut lumina sa a pricepe»[9].

Bine înțăles că pentru a drege o asemene greșală ca participarea la lupta de la Zernești, trebuia ca Brancovanu să aducă dovezi pipăite despre plecarea lui către Nemți. Cu cuvinte și protestări aceștia nu se mai puteau mulțămi. Brancovanu de aceea și face pasuri foarte însemnătoare, pentru a se apropia de Nemți și a cîștiga iar încrederea lor, pe care o știea cu drept cuvînt pierdută.

Această schimbare a politicei sale o face după consultarea avută cu mosul său Constantin Stolnicul, cel mai înțălept din boierii curței sale, și acăruia sfaturi urmate până acuma de Brancovanu, îi eșise totdeauna spre priință[10]. De și Nemții aveau toate moti-

7. Scrisoarea e din 8 Fevruarie 1690. idem, V, p. 310.
8. Scrisoarea lui *C. Brancovanu* către comitele *Marsigli* rugîndu'l să expedieze mai departe o scrisoare a lui către imp. *Leopold*, 15 Sept. 1691. idem, V, p. 387. Din nefericire scrisoarea către impăratul nu se mai află. Ar fi curioz de știut cum scuza ghibaciul domn lupta de la Zernești.
9. Petițiunea a 19 boieri munteni către guvernul imperial contra lui Brâncovanu, 1690, idem, V, p. 363.
10. Vezi mai sus p.

vele de a fi supărați pe el, experimentînd totuși în propria lor persoană eminentele însușiri politice a le acestui bărbat și ajutorul cel însămnat pe care ar putea să le dee în luptele lor cu Turcii, uită toate ofensele suferite, și îndată ce Brancovanu le întinde mîna spre împăcare, ei se grăbesc a i-o strînge cu căldură. Tratările sunt reluate întăi cu generalul Veterani comandantul oștirilor din Transilvania și cu consilierii împărătești, comiții Erbs și Marsigli. Cel dintăi fusese prins de Brancovanu împreună cu Haisler în lupta de la Zernești. Primul pas al domnului muntean către reînoirea legăturilor cu Austria fu eliberarea acestuia, pe care Marsigli îl și trimite la Viena spre a stărui ca împăratul să primască solia Brancovanului, avînd în înfățoșarea lui Erbs via dovadă a schimbărei gîndurilor domnului romîn față cu curtea imperială [11]. Veterani spune în scrisoarea pe care o trimete către Kinsky prin Erbs, că «acesta vine la Viena spre a ruga cu umilință pe maiestatea sa să primească iarăși pe Valachi în bunele sale grații și să încuviințeze audiența solilor munteni ce ar zăbovi în Viena de mai mult timp» [12]. Nu că s'ar fi crezut în o sinceră întoarcere a domnului muntean către casa de Austria, dar nevoia în care Germanii se aflau de slujbele lui îi făceau să închidă ochii. Veterani însuși, care recomandă atît de călduros *amiciția* lui Brancovanu, nu se poate împedeca de a califica de *vulpi* atît pe domnul romîn cît și pe sfetnicii lui. De astă dată însă Brancovanu făcuse cauzei imperia-

11. Haisler fusese schimbat de Tököly îndată după luptă pentru femeia lui Helena Zrigny, deținută la Viena cu copiii ei. Vezi *Greceanu*, Mag ist., II, p. 163.

12. *Veterani* către *Kinski*. 8 Dec 1691, Doc. col *Hurm*, V, p. 399. Comp. scrisoarea lui *Brancovanu* către *Veterani* din 22 Noemvrie 1691, idem, p. 397. Solii lui *Brancovanu* așteptau la Viena încă din luna Septemvrie data scrisoarei sale de scuză către împăratul. Mai sus nota 8.

vele de a fi supărați pe el, experimentînd totuși în propria lor persoană eminentele însușiri politice a le acestui bărbat și ajutorul cel însămnat pe care ar putea să le dee în luptele lor cu Turcii, uită toate ofensele suferite, și indată ce Brancovanu le întinde mîna spre împăcare, ei se grăbesc a i-o strînge cu căldură. Tratările sunt reluate întăi cu generalul Veterani comandantul oștirilor din Transilvania și cu consilierii impărătești, conții Erbs și Marsigli. Cel dintăi fusese prins de Brancovanu împreună cu Haisler în lupta de la Zerneşti. Primul pas al domnului muntean către reînoirea legăturilor cu Austria fu eliberarea acestuia, pe care Marsigli îl și trimite la Viena spre a stărui ca împăratul să primască solia Brancovanului, avînd în înfățoșarea lui Erbs via dovadă a schimbărei gîndurilor domnului romîn față cu curtea imperială [11]. Veterani spune în scrisoarea pe care o trimete către Kinsky prin Erbs, că «acesta vine la Viena spre a ruga cu umilință pe maiestatea sa să primească iarăși pe Valachi în bunele sale grații și să încuviințeze audiența solilor munteni ce ar zăbovi în Viena de mai mult timp» [12]. Nu că s'ar fi crezut în o sinceră intoarcere a domnului muntean către casa de Austria, dar nevoia în care Germanii se aflau de slujbele lui îi făceau să închidă ochii. Veterani însuși, care recomandă atît de călduros *amiciția* lui Brancovanu, nu se poate împedeca de a califica de *vulpi* atît pe domnul romîn cît și pe sfetnicii lui. De astă dată însă Brancovanu făcuse cauzei imperia-

11. Haisler fusese schimbat de Tököly îndată după luptă, pentru femeia lui, Helena Zrigny, deținută la Viena cu copiii ei. Vezi *Greceanu*, Mag ist., II. p. 163.

12. *Veterani* către *Kinski*. 8 Dec 1691, Doc. col *Hurm*, V, p. 399. Comp. scrisoarea lui *Brancovanu* către *Veterani* din 22 Noemvrie 1691, idem, p. 397. Solii lui *Brancovanu* așteptau la Viena încă din luna Septemvrie data scrisoarei sale de scuză către împăratul. Mai sus nota 8.

telui Marsigli de stolnicul Constantin Cantacuzino, care adaogă că domnul său ar avea intenția de a trimite doi reprezentanți la congresul de pace de la Viena. Marsigli sfătui atuncea pe stolnicul că ar fi bine a dobîndi învoirea acestei trimeteri de la Poartă cu care urmau tratările pentru pace, ceea ce s'ar putea obține prin dragomanul Ienache, ce era tot odată și capuchihaia lui Brancovanu, și că el Marsigli s'ar îndatori a determina pe Împăratul la primirea unor asemene reprezentanți [13].

Această din urmă propunere a Brancovanului era însămnată. Știa el că unul din punctele de căpitenie ale tratărilor era poziția viitoare a principatelor, de soarta cărora dînsul, ca Domnul unuia din ele, trebuia să se intereseze, ~~mai mult de cum o făcuse Șărban Cantacuzino, cel ameții prin perspectiva tronului Țarigradului~~. In cererea lui Brancovanu de a lua și el parte la tratările de pace, se documentează conștiința vie în Munteni că țara lor nu putea fi numai *obiect* de discuțiune, ci avea dreptul ca *subiect* să iee parte la ea, cînd era vorba de viitoarea ei soartă. Se arăta că și pe atunci, ca în toate timpurile, Romînii n'au pierdut nici odată cu totul conștiința poziției lor în sînul Imperiului mahometan ; că ei știeau că sunt o țară aparte, adusă prin împrejurări în legături cu statul otoman, iar nu o simplă provincie, o dependență a acestuia.

Dorința lui Brancovanu de a lua parte la tratările de pace fu pe lîngă altele, unul din cele mai puternice motive care'l apropriase de Nemți, prin mijlocirea cărora putea singur spera de a fi primit în conferință. El mai stăruește încă odată pe lîngă Marsigli,

13. Toate aceste conținute în scrisoarea lui *Marsigli* din 5 Octomvrie 1691, către *imp.* Doc. col. *Hurm.*, V, p. 392.

la a doua vizită a acestuia în Muntenia în Noemvrie 1691, cînd este primit și tratat de Brancovanu, încă cu mai multă distincție; îi destăinuiește tot felul de lucruri ce puteau să intereseze cauza imperială, și la sfîrșit îl roagă ca curtea din Viena să stăruiască la Poartă pentru cererea lui. Comitele, convins de astă dată de sinceritatea lui Brancovanu îl recomîndă călduros împăratului [14].

Purtarea lui Brancovanu cea atît de favorabilă Austriei nu putea însă să treacă nebăgată în samă de numeroșii săi dușmani, care sub conducerea ambasadorului francez pîndeau toate ocaziile spre a'l putea răsturna. Acesta cumpără în interesul lui pe Ienache Porfirita, capuchehaia lui Brancovanu, dar tot odată și dragoman împărătesc. Grecul de și primea lefuri grase din ambele părți, și anume de la Brancovanu, pe lîngă o leafă fixă încă și un bacșiș de vr'o 12 pungi de bani, își vinde fără nici o mustrare pe ămbii săi stăpîni pentru o mică sumă către ambasadorul francez. Ei își dau împreună toate silințele spre a dovedi Porței uneltirile lui Brancovanu cu Nemții, ceea ce lui Ienache, omului de încredere al Domnului muntean, îi vinea cu o deosebită ușurință. Așa el dă în două rînduri în mîinile chehaei vizirului două pachete cu scrisori trimise agentului german de Veterani, prin mijlocirea lui Brancovanu. Pe de altă parte el deschidea scrisorile trimise de guvernul imperial rezidentului său, le reținea săptămîni întregi la el, spre a comunica Turcilor conținutul lor, și apoi le remitea ambasadorului pecetluite cu sigilul său. El mai reținea regulat gazeta tipărită în Viena, și pe care Brancovanu o tri-

14. Toate aceste interesante amănunțimi sunt luate din rezumatul făcut de *Hurmuzaki*, a mai multor documente, din care majoritatea lipsește din colecția lui cea mare. Vezi, *Frg.*, III, p. 366 - 370.

mitea ambasadorului german, spre a comunica mai întâi Turcilor conținutul ei.

Pe lîngă această periculoasă uneltă a intrigilor franceze, De Castagnères mai cîștigă în favoarea lui și pe Reiss Efendi, pe care'l cumpără cu suma destul de mare de 15000 de galbeni, sumă ce nu provinea din caseta regelui francez, ci de la preoții catolici din Palestina, dată lui pentru a stărui în interesele lor, dar pe care ambasadorul o întrebuința cu un duplu scop. Pe lîngă acești doi, mai lucra încă în contra lui Brancovanu și Constantin Cantemir, prietenul lui Tököly, care căpătase de la De Castagnères făgăduința tronului Munteniei, cu toate că ambasadorul francez gîndia mai curînd a da acel tron iubitului său Ungur. Mai mulți boieri Romîni, care din Ardeal unde erau pribegi, trecuseră la Constantinopole, vin în ajutorul lui De Castagnères, spunîndu-i că își tocește în zădar mijloacele, stăruind pentru întronarea Ungurului în Muntenia, pe care nici odată Romînii nu o vor primi; dar că mai bine el să sprijine candidatura unui altui boier romîn—gîndindu-se de sigur fie-care la el. Ambasadorul francez, care dăduse banii primiți de la preoții catolici lui Reiss Efendi, nu mai dispunea decît de păcătoasa sumă de 30 pungi, spre a îndruma nouele sale planuri.

Ori cum să fie, Brancovanu se îngriji de acele intrigi nesfîrșite în care 'l înlănțuiau dușmanii săi, îngrijire cu atît mai firească, cu cît el singur știa că acele așa numite intrigi conțineau o bună doză de adevăr. Din partea lui Cantemir Vodă plecase o deputație la Constantinopole, care împreună cu pribegii munteni să înegrească pe cît se va putea domnia lui Brancovanu. Acesta se hotări să dee o a doua puternică lovitură care să spargă și rîsipească toate uneltirile dușmane; vîri adînc mîna în vistieria lui și trimise la Constantinopole pe doi boieri ai săi, *Vergu* și *Brătășanu*, care izbutiră în curînd cu puterea magică a banilor să tocmească trebile lui Brancovanu așa de bine la Constantinopole, precum nu fusese nici odată. Cronicarul Neculcea spune că «hopul fiind mai greu, Brancovanu trebui să cheltuiască pănă la o mie de pungi de bani». Vergu ar fi putut spune, parodiind pe Alexandru cel Mare: veni, *emi*, vinci; veniiu, cumpărăiu, învinsăi[15].

Se spunea că nu puțin contribuise la victoria lui Brancovanu și portul cel nemțesc al unuia din pîrîșii lui, Preda Proroceanu, care-l adoptase în timpul cît stătuse pribeag prin părțile germane. El umbla spune cronica anonimă cu «chică nemțască, numai legată sus sub işlic și purta cisme nemțești cu pinteni lungi»[16]. Cînd și-au luat işlicul înaintea vizirului chica lui dădu acestuia o dovadă pipăită că numai contra Nemților nu puteau fi acei care adoptau modele lor. Toți acești boieri sunt dați pe mînile Brancovanului care îi judecă și-i pedepsește care cu moartea, care cu bătaia și închisoarea[17]. Brancovanu își tocmește atît de temeinic atunci trebile la Constantinopole, încît izbutește chiar a scoate pentru omul de încredere al Porței, Constantin Cantemir, un ordin de mazilie și a da domnia Moldovei lui Constantin Duca ce era să-i deyină ginere. Și apoi să mai fi avut inima a sluji cu credință Turcilor!

---

15. *Gion*, Brancovanu, p 236. Observăm iarăși o nepotrivire între documentele franceze astfeliu cum au fost consultate de Dl Gion și publicarea lor în Suplementul I al colecțiunei Dl. Gion reproduce următorul loc din scrisorile din 14 și 22 Mart 1691: «Am aflat că și pe hanul tătăresc l'a cumpărat Caimăcamul e cumpărat; în seraiu până și muma sultanului e cumpărată. Trimișii principelui Valahiei au aruncat bani în dreapta și în stînga». Nimic așa nu se întîlneste în textul acelor scrisori publicate la p. 294 a suplimentului I.

16. Maj. ist., V, p. 120.

17. Idem, p 123—124, unde sunt descrise caznele lor.

Nu numai atîta, Brancovanu se hotărește să meargă mai departe. Ridicînd mănușa pe care i-o aruncau dușmanii săi, el se hotărește a împedeca chiar pentru tot deauna reîntoarcerea lui Tököly în Transilvania și a sprijini la Poartă candidatura lui Neculai Bethlen, cu toate că acesta era partizan al Germanilor. Dar ce lucru era cu neputință la Turci, de îndată ce se înfățoșa cererea cu punga în mînă? Ambasadorul francez scrie asupra acestei împrejurări regelui său: «Transilvanenii vrăjmași lui Tököly, propun de principe al țărei lor pe un oare care Neculai Bethlen. Principele Valahiei, care e cu trup cu suflet în partida curței de Viena, garantează Porței cu suma de 300,000 de scuzi, pe care Transilvanenii se oferă să-i răspunză, dacă Turcii ar aproba proiectul lor. Acestea se potrivesc foarte cu călătoria unui popă grec la Adrianopole, care au adus cu el sume însămnătoare la toți dregătorii Porței din partea Valahilor»[18]. Mai grav însă deveni lucrul pentru Franceji, cînd însuș împăratul luînd această cauză în mînă, adecă surparea lui Tököly, trimise pe comitele Marsigli la Constantinopole în Noemvrie 1691, ca să stăruiască pentru îndepărtarea Ungurului, cauza principală a împedecărei încheierei păcei între ămbele împărății.[19] De Castagnères văzîndu-se în pericol recurge în desperare de cauză la mijlocul lui Brancovanu, cumpără pe sume însămnătoare pe muftiul și pe aga ienicerilor și face în sfirșit, după multă bătae de cap și de inimă, ca propunerile Nemților să fie răspinse.

---

18. *De Castagnères* către *regele* din 23 Iulie 1691. Doc. col. *Hurm.*, suplement, I, p. 297. Popa cel grec este popa Neculai de la Sinope de preste Marea Neagră, credinciosul lui Brancovanu. *Anonimul rom.* în Mag. ist., V, p. 121.

19. [illegible]

De și curtea imperială lucra acuma mînă în mînă cu Brancovanu, ea tot nu avea, după purtarea lui de mai înainte, deplină încredere în el. In 1691 împăratul însărcinează pe sfetnicul său *Quarrient* să treacă în mergerea lui spre Constantinopole prin București, pentru a afla care sunt intenţiile principelui Munteniei, de ce credit se bucură el la Poartă și dacă și până întru cît s'ar putea avea încredere în el» [19]. Quarrient după ce vine în București, unde este prea bine primit de Brancovanu, prezentîndu-se după sfatul domnului, pentru a nu trezi prepusuri, ca un neguțitor olandez, face împăratului asupra lui Brancovanu un raport din cele mai favorabile în care îi spune: «Prinţul Moldovei (Constantin Cantemir), care este dușmanul jurat al regelui Poloniei, la din contra foarte bine văzut și prietenul intim al ambasadorului francez, foarte legat și cu Tököly, este sprijinit atît de Reiss Efendi cît și alţi miniștri Turci; toţi aceștia sunt plecaţi coroanei franceze, pănă la un așa grad, încît ei cred că vor putea aduce la ruină și cădere pe principele Valahiei, ceea ce s'ar putea întîmpla, dacă acesta nu ar fi sprijinit prin marea iubire a supușilor săi, nu mai puţin însă prin însămnatele daruri făcute dregătorilor Porţii și prin apropierea armatelor imperiale, cu atîta mai mult că Tököly nu numai că i-au devăstat ţara în chipul cel mai cumplit, dar încă și zilele aceste s'au arătat în contra lui ca cel mai înverșunat dușman, la care contribue și ambasadorul francez și Reiss Efendi pe cît pot din partea lor. El stă și cu generalii Maiestăţei Voastre ce comandă în apropierea ţărei lui în cea mai bună înţălegere, iar de altă

19. Un document din 6 Decemvrie 1691, extras de *Hurmuzachi* în Frg., III, p. 373, care nu se află reprodus în colecţia cea mare.

parte, cum stau lucrurile astăzi, el nu se arată nesupus nici către Turci; gîndește însă să-și caute sprijinul său desăvîrșit la acela ce va fi mai tare și care 'l va putea protegui într'un chip mai statornic»[20].

Astfeliu stătea Brancovanu către sfîrșitul anului 1692, în bune relațiuni cu Nemții și cu Turcii, din care unora făcea slujbe eminente, iar celorlalți le hrănea cu îndesate pungi nesățioasa lor corupție.

Tot în anul acesta Brancovanu mai liniștindu-se de valurile prin care trecuse, și izbutind să pună în locul lui Dimitrie Cantemir pe Constantin Duca domn în Moldova, trimite pe domnița Maria cu muma ei doamna Stanca la Iași, unde se celebrează nunta cu mare veselie. Astfeliu Brancovanu prin încrederea Turcilor și mai ales prin faptul că el procurase domnia Moldovei ginerelui său, conducea prin el și destinele acestei țări, încît în realitate dînsul era domnul ămbelor principate. Trebuia acuma păstrată poziția dobîndită cu atita trudă, și pentru a se putea face aceasta era de nevoie un ochiu nu mai puțin veghetor și o minte nu mai puțin ageră.

20. Raportul lui *Quarrient* către *imp*, din Mai 1692 Doc. col. *Hurm.*, V p. 411.

Brancovanu însă se exercitase îndestul în cei patru ani ai domniei lui, spre a căpata o mai mare deprindere și destoinicie în învîrtirea meșteșugurilor de care avea nevoie spre a se susține. Cu Nemții, care puteau deveni periculoși în cazul cînd Turcii erau să fie cu totul răpuși, căuta să păstreze relațiile cele mai bune, îndatorindu-i pe cît, ba chiar mai mult poate de cît îi învoia poziția sa de supus al Porții, arătîndu-le că tocmai spre a-i sluji mai bine, trebuia să se poarte către dinsa cu respect și ascultare. Și într'adevăr că Nemții trăgeau mult mai mare folos din această prefacere a lui Brancovanu, de cît dacă s'ar fi declarat pe față de aliat al Germanilor și de dușman al Turcilor. Atunci în loc ca Brancovanu să le fie de vr'un folos, le-ar fi pricinuit numai încurcătură, întru cît ar fi trebuit ca stîndu-i în ajutor cu oameni și bani, să detragă asemene mijloace de la cîmpul cel mare de operații al războiului unguresc. Astfeliu însă cum stătea Brancovanu, pe lîngă că neperzînd încrederea Turcilor, putea să afle de la dregătorii lor multe taine care interesau pe Germani, apoi el mai ajuta trupelor acestora cu provizii și chiar cu contribuții în bani, cînd îi era cu putință sau i se cereau cu mai mare stăruință.

Către Turci, pe care fără îndoială Brancovanu îi trăda, poziția lui era ceva mai grea; el trebuia să

se scuze neîncetat că din pricina temerei pe care o avea despre Nemți, făcuse cutare sau cutare acte în favoarea lor ; mai ales vinea lucrul greu, cînd Brancovanu era îndemnat să iee parte la vr'o expediție pe graniță, ne mai vroind el acuma, cu nici un preț, să reînnoiască, în dauna noilor săi prietini, izbînda de la Zernești. Dar atunci, precum și pentru a combate intrigile ce se țesau în contra lui la Constantinopol, mai ales prin meșterile mîni ale ambasadei franceze, el avea la îndămînă un mijloc care nu da nici odată de greș ; împingea înainte pungile sale de bani, care aveau puterea minunată de a spulbera toate uneltirile, de a îndepărta toate prepusurile, de a spăla pe Brăncovanu de ori ce imputare, fie ca chiar cea mai întemeietă și de a-l face pe el pînză albă și nepatată, compromițînd și primejduind pe acei ce luase însărcinarea de a'l înegri.

In Iunie 1693 Turcii pregătise o nouă expediție contra Germanilor, care trebuia să treacă prin Muntenia asupra Ardealului, la care era să iee parte și hanul tătăresc. O asemene veste făcu pe întreaga poporație a țărei, să încremenească de groază știind ce poate să o aștepte. Brancovanu însă văzînd că este peste putință a înlătura furtuna, se duse spre Giurgiu întru întimpinarea vizirului, trecînd fluviul către Rusciuc. Aice vizirul primi pe Brancovanu cu mare cinste și îl îmbrăcă cu caftan. A doua zi eșind cu boierii în primblare cu caicele pe Dunăre, șăicele turcești descarcară mai multe tunuri înaintea lui. Sosind după aceea și hanul, se ținu un sfat de războiu la care fu poftit și Brancovanu, punîndu-i-se un scaun între aga Ienicerilor și marele defterdar. Brancovanu întrebat pe unde să lovască Ardealul oștile împărătești, opină că pe la Teleajnu, care părere fu primită în unanimitate de întregul sfat. După eșirea de la el, Brancovanu fu urcat pe un cal frumos înșăuat

și urmat de 12 boieri îmbrăcați de Turci în caftane, fu trimis cu mare alaiu la conacul său [1].

Pe cînd însă vizirul se pregătia să apuce pe Teleajnu în sus, îi veni veste că o puternică oștire germană se îndrepta asupra Belgradului, ceea ce'l nevoi a părăsi, spre marea bucurie a lui Brancovanu, expediția contra Ardealului și a alerga în apărarea cetății amenințate.

Înțălegem furia ce trebui să cuprindă pe ambasadorul francez, cînd află despre purtarea cea atît de prietinoasă a Turcilor pentru domnul Munteniei. Ambasadorului nu-i putea intra în minte ca niște mari dregători, pe mînile cărora era lăsată întreaga soartă a unei mari împărății, să 'și vîndă așa conștiința lor pe mîrșavul ban. El scrie desperat către regele său: «Turcii sunt așa de orbiți în ceea ce privește pe Brancovanu, în cît nu văd după faptele lui că este trup și suflet cu imperialii. Vizirul l'a tratat cu o mulțime de onoruri, l'a primit în toate consiliile de războiu, despre hotărîrile cărora el nu va lipsi a incunoștiința pe generalul Veterani [2].

Politica franceză cu toate aceste trebuia să se mai potoale din aprinderea ei contra Brancovanului, din motivul că dînsa fu nevoită în curînd să părăsască pe Tököly, în viderea căruia mai ales pînă acuma combătuse cu atîta stăruință pe domnul romîn. Turcii anume se săturase de Tököly, pe care îl ajutaseră în atîtea rînduri și totdeauna fără izbîndă Mai ales îi găsiau ei o neiertată vină, aceea «de a cere mult și a nu da nimica» [3]. Acest păcat de moarte nu i-l puteau erta Turcii, și fiind că diplomația franceză era tot așa de reținută asupra darurilor, convenind cel mult

1. *Greceanu* in Mag. ist, II, p. 205—208.
2. D. *Fériol* către *regele*, 5 August 1693. Doc. col. *Hurm.*, Suplement, I, p. 310.
3. Dl *Castagnères* către *regele* 15 Ianuar 1693, idem. p. 304.

a jărtfi cîte ceva numai cînd o afacere era terminată, apoi Turcii lăsară încetul cu încetul cu totul în părăsire pe bîntuitul Ungur. Francejii temîndue sa-și compromite influența stăruind pentru un om mort politicește, îl părăsiră și ei. Turcii ne mai sprijinindu-l, nici măcar despre cele de trebuință traiului său, el ajunse o adevărată sarcină pentru ambasada franceză, care trebuia să-i poarte acuma de grijă. De aceea dînsa nu fu cu totul nemulțumită, cînd Turcii luară măsura de a surguni pe Tököly la Nicomedia. Aice dînsul lepădă religia protestantă și îmbrățoșă catolicismul, înșălat de Iezuiți care îi promiseră că vor dobîndi pentru el o pensie de la curtea Franției. La atîta se mărginise acuma, în loc de coroana, ținta ambițiosului Ungur. Văzîndu-se însă înșălat de Iezuiți, dînsul publică o furioasă retractare, «trist și ridicul sfîrșit pentru cavalerul ungar, care debutase cu atîta sgomot și cu atîta sălbătăcie»[1].

Pe cînd un dușman al lui Brâncovanu dispărea de pe scena luptelor, puterea lui căpăta un nou sprijin în dragomanul cel mare al Porței otomane, Alexandru Mavrocordato Exaporitul. Acest Grec care exercita o influență din cele mai însămnate asupra soartei imperiului otoman, dîndu-i-se pe mîni firul negociărilor care aduseră pacea de Carlowitz, fusese în legătură și cu predecesorul lui Brancovanu, Șărban Cantacuzino, căruia reposatul îi rămăsese dator cu o sumă de bani, răsplata slujbelor sale pe lîngă Poarta otomană. Brancovanu văzînd că acest dragoman era mereu însărcinat de Turci cu conducerea negociărilor pentru încheerea păcei între ei și puterile creștine, se gîndește să și-l alipească. Fiind de trebuința pentru a întocmi condițiile, o întrevedere personală

1. *Gion*, Brâncovanu, p. 285, notă Din aceasta scrisoare am împrumutat știrile relative la ultimul rol al lui Tököly.

a domnului ca dragomanul, și domnul neputîndu'l vizita în Constantinopole, dragomanul se hotări să vină în București. Ori cine înțălege că încasarea banilor datoriți lui de fostul domn era numai un pretext menit a da o față oare care acestei întrevederi [5]. De acea cronicarul nici nu cunoaște aceasta așa numită daravere bănească, și arată că Alexandru Mavrocordato a fost *poftit* de Brancovanu la nunta fiicei sale Stanca cu Radu fiul lui Iliași Vodă, cu care dragomanul se rudea prin femeea lui, adăogînd apoi că «cu mare dragoste și cinste l'au primit Constantin Vodă, în casele din curtea domnească l'au conăcit, pentru ca să aibă în toată vremea împreunare și vorbă, între care mi se pare că mai multă dragoste s'au întărit de cît era mai înainte» [6].

Nici că putea Brancovanu să'și încredințeze interesele mai bine de cum o făcuse. Mavrocordat va duce de acum înainte pănă la pacea de la Carlowitz destinele imperiului otoman în mînile sale. El va fi mai tare chiar de cît sultanul în imperiul otoman, a căruia existență se găsia primejduită prin cumplitul răsboiu ce se deslănțuise pe capul Mahometanilor, și a căruia împăcare era pusă în mînile trufașului Grec.

De aceea de acuma înainte Brancovanu poate să doarmă mai liniștit, răzămat pe de o parte pe protecția Exaporitului, pe de alta știind mai stîmpărată dușmănia Francejilor în contra lui. Pentru vr'o trei

---

5. In anul 1696 găsim trecute în condicile vistieriei o sumă de „2000 taleri (sau lei) s'au trimis la Alexandru Terzimanul în datoria ce are de la Șărban Vodă". Condica de venituri și cheltueli a le vistieriei de la 7202—7212. București. 1878, p. 174. (Comp p. 276). Această însămnare dovedește pe cît că Mavrocordat avea într'adevăr de luat bani de la reposatul predecesor al lui Brancovanu, pe atîta însă că nu avea nevoie să vină în Muntenia spre a-i încasa

6. *Anonimul* în *Mag. ist.*, V, p 116. Comp. scrisoarea lui *Fabre* către De Castagnères, 10 Noemvrie 1692, în Doc. col *Hurm.*, suplement I, p 301.

ani se liniștise trebile și din partea Moldovei, pe scaunul căreia stătea în loc de dușmanul său Constantin Cantemir, ginerele seu Constantin Duca. Insă Brancovanu nu putu păstra mult timp pe rudenia sa pe scaunul Moldovei. Intrigile Tatarilor îl răsturnară, înlocuindu'l cu fiul lui Cantemir, Antioh, în 1696.

Nici odată însă, chiar în timpul perioadei celei mai sigure și mai liniștite a domniei sale, Brancovanu nu lăsă în părăsire interele sale. Tot deauna fu ca un soldat cu arma în mînă, pus de strajă în fața dușmanului, și această neobosită activitate, această pîndire necontenită a tuturor intrigilor spre a le putea sfărăma în fașa lor, explică cum se face de fu în stare să mănțină puterea un timp atît de îndelungat.

In 1695 Sultanul Mustafa al II-le care urmase lui Soliman în tronul impărăției mahomedane, vroește a mai rîdica vaza armatelor sale, punîndu-se el însuș în fruntea lor, spre a face o expediție în Ungaria, și norocul îi este favorabil. Trecînd Dunărea la Belgrad în 25 August acelui an, el ie cetatea Lipa cu asalt; după aceea mai cucerește cetățuia Titel, bate apoi pe generalul Veterani pe care 'l surprinde cu un corp numai de 6000 de oameni lîngă Lugoș, unde nefericitul general piere de o moarte eroică, și după aceea pune mîna pe Lugoș și apoi pe Sebeș.

Brancovanu fusese rînduit să păzască cursul Dunărei la Cerneț, pe unde aveau să urce în sus șăicile turcești încărcate cu proviziuni. El rînduește mai mulți boieri care îndeplinesc cu credință această periculoasă însărcinare. Cînd fu să se întoarcă sultanul îndărăpt, el trecu prin coasta Munteniei tăindu-o de la Cerneț pănă la Calafat în dreptul Vidinului, unde trecu Dunărea. Brancovanu trebuia să vină în persoană pentru a face onorurile cuvenite stăpînului seu. Mult se sfătuiră însă boierii cu Brancovanu, dacă domnul trebuia sau nu să meargă întru întimpinarea sultanului. Lu-

crul de care dînsul se temea, era mai ales să nu fi căzut cumva în mînile padișahului cîteva din scrisorile pe care le trimisese lui Veterani, care murise după cum am văzut pe cîmpul de bătae de la Lugoș. La sfîrșit însă se hotări Brancovanu a juca totul pe o carte și a eși înaintea sultanului, știind bine că ar fi tot atît, ba poate mai periculos încă, a nu se arăta. Sultanul, îngîmfat peste măsură de triumfurile repurtate, de abia își mai coboria ochii pe omenirea cea prosternată la picioarele sale. Și Brancovanu făcea și el ca toată lumea. «Cînd era la conac și sta oastea de făcea alaiu și întra impăratul în corturi, domnul descăleca și îngenunchia, și cînd trecea împăratul se pleca cu capul la pămînt» [7]. Și într'adevăr avea și pentru ce să plece capul atît de tare, căci știea el doară că numai cu atîta se alegeau Turcii mai lămurit din supunerea lui.

Și într'adevăr Brancovanu considera atît de puțin pe cumpliții lui stăpîni, încît chiar pe cînd ei erau cu sultan cu tot pe pămîntul Munteniei, îndrăznește a face un act, care la ori ce popor din lume ar fi fost în deajuns spre a pierde pe Brancovanu pentru totdeauna. Anume răscumpără de la Turci mai mulți prinși Nemți, luați de ei în bătăliile din acel an [8]. O asemene faptă era făcută înviderat în favoarea Germanilor pe care Brancovanu, știindu-i cîrtitori din pricina înfrîngerei suferite, vroia să-i îmbuneze prin un semn vèzut al simpatiei sale. Cum de însă Turcii nu simțiră aceasta! Orbirea lor se poate explica numai prin efectul pe care aurul cel mult, vărsat de Brancovanu pentru răscumpărarea prinșilor, îl făcu asupra lacomelor lor mînți. Sau chiar dacă bănuiră ceva

7. *Anonimul* în Mag. ist., V, p. 143.
8. *Greceanu* în Mag. ist., II, p. 322.

erau ei să răspingă tîrgul cel strălucit, pentru a convinge de credința celui ce'l oferea.

Totuși în această păsuire a lui Brancovanu din partea Turcilor s'ar putea găsi și o nevoie politică. Din provinciile romîne numai Valahia le mai rămăsese supusă, fie și numai pe jumătate. Moldova din cauza Polonilor și a Tatarilor care'și făcuse din ea cîmpul lor de bătae, era atît de pustietă și de sărăcită, încît nu mai aducea Porței aproape nici un folos. Ardealul era cuprins de Nemți, încît din țările dunărene singură Muntenia mai ajuta și într'un modfoarte însămnător, la purtarea războiului în contra Germanilor. Aceasta ne spune și cronicarul Radu Greceanu că «în vremile acele ajungînd țara Moldovei la mare slăbăciune de multe și nespuse călcări și prăzi, cînd de Tătari, cînd de Leși, și țara Ardealului fiind în stăpînirea Nemților, rămas'au tot greul pre această țară, și numai de aice se cereau toate cele ce trebuiau» [9].

Oare ar fi fost înțălept din partea Turcilor să-și înstrăineze și pe Brancovanu? Nu știm dacă Turcii își vor fi dat samă de această împrejurare. In ori ce caz răul producea de astă dată un bine, și corupția lor le făcea un serviciu real.

Cu cît războiul devenia mai crîncen pentru a lua odată un capăt, cu atîta el se trăgea mai mult de asupra Munteniei spre părțile Ungariei, unde trebuia să se hotărască; cu atîta periculele politice se îndepărtau de asupra lui Brancovanu și el putea mulțămi mai în liniște pe Turci pe de o parte prin împlinirea tuturor poroncilor lor relative la ajutoarele cerute, pe Nemți pe de alta destăinuindu-le toate mișcările oștirilor turcești, pe care aveau un interes așa de mare a le cunoaște.

---

9. Mag. ist., II, p. 324.

Mustafa văzînd că sub conducerea lui armatele sale au răsbit pe creștini, se pune a doua oară în fruntea lor în anul 1696, și trece Dunărea pe la Belgrad îndreptîndu-se asupra Temișoarei. Imperialii primesc lupta lîngă riul Bega, care de și fu foarte crîncenă și sîngeroasă, rămase totuși cu un rezultat nehotărît, mai ales din pricină că sultanul nu se folosi de mișcarea îndărăpt făcută de Nemți, spre a-i sparge și a-i pune pe fugă. Totuși Turcii, rămînînd stăpîni pe cîmpul de batae, puteau susținea că victoria stătuse pe partea lor.

Brancovanu fusese silit să împlinească o sumă de poronci a le impărăției, precum repararea unor cetăți din Banat, provizii nenumărate care trebuiau transportate tocmai la Belgrad, apoi pe lîngă aceste munci și cereri în natură, Turcii mai luase încă și sumi mari de bani. Mai rău însă era că țara trebuia să sufere trecerea în tot lungul ei a răpitoarelor oarde tătărăști, dinaintea cărora tot norodul era deprins a fugi înspre munți, fugă care acuma cînd Turcii aveau nevoie de ajutorul țărei, ar fi putut deveni periculoasă domnului, făcînd cu neputință îndeplinirea poruncilor. «Numai multa nevoință și chivernisire a domnului a făcut de au ajutat Dumnezeu și s'au rădicat toate acele peste putință poronci» [10].

Cînd domnul stîrșia de îndeplinit slujbele împărăției, mai lua puțin răgaz din munca cea încordată făcînd cîte o preumblare pe la moșia sa la Obilești sau la viile sale de la Pitești. Dar nici aceasta nu-i ticnea adese ori, fiind zmult din mijlocul liniștei sale prin o nouă cerere a Turcilor.

In 1697 se întîmplă lupta hotăritoare care trebuia să aducă izbîndă desăvărșită pe partea creștinilor. Anume Sobiesky regele Poloniei murind în 17 Iunie

10. *Greceanu* în Mag ist., II. p. 324

1696, principele electoral de Saxonia ce era general pe cîmpul de răsboiu fu ales în locul lui, în contra ducelui de Conti candidatul Francejilor la acel tron. In locul electorului fu chemat în capul oștirilor germane vestitul general Eugeniu de Savoia, marele geniu militar al veacului al XVII-le. Cum veni acesta în mijlocul oștirilor el întroduse în sinul lor o disciplină mai severă, în locul destrăbălărei de pănă atunci. Reputația lui cea mare apoi ridică moralul soldatilor și în curînd o victorie strălucită trebuia să confirme marele așteptări ce se puneau în el. Turcii trecuse iarăși Dunărea cu 100,000 de oameni. Eugeniu nu le putea opune decît un număr mult mai mic. Totuși el primi lupta în cîmpia mlăștinoasă a Tisei, în o poziție foarte bună pentru apărare, lingă satul *Zenta*, în ziua de 11 Septemvrie 1697. Rezultatul bătăliei fu zdrobitor pentru Otomani. Mai bine de 20.000 din ai lor, între care însuș marele vizir și mai mulți mari demnitari rămaseră pe cîmpul de bătae, pe lingă vr'o alți 10,000 care găsiră moartea în valurile riului. Sultanul ce se afla de ceea parte de Tisa încălecă îndată și o rupse de fugă, ne oprindu-se decît în zidurile Temișoarei. Tot lagărul căzu în mînile creștinilor. Toate corturile între care cel mare și strălucit al sultanului însuși, 87 de tunuri, enorme cîtimi de pulbere de pușcă, muniținni și proviant de tot soiul, între care 15,000 de boi, 7000 de cai, mai multe mii de cămile, 6000 de cară și căruți, sute de steaguri, stindarde, toată muzica imperială și însfîrșit vistiria armatei cu mai multe mii de pungi de bani și chiar marea pecete a împărăției găsită pe peptul mortului vizir. iată roadele strălucite ale acestei strălucite victorii. Principele Eugeniu încîntat de curajul trupelor sale și atribuindu-și cu multă modestie un rol numai foarte mic în repurtarea izbînzei, spune în raportul trimis de el către împăratul, că «această victorioasă acțiune s'a sfîrșit cu despărțirea zilei de noapte și

soarele însuși n'a vroit să se coboare sub orizon, până ce n'au văzut cu strălucitorul seu ochiu deplinul triumf al armelor maiestăței voastre imperiale».

Pregătirile pentru această luptă memorabilă custase însă mult pe biata Muntenie. «Putea zice cineva că nu va să mai rămîe în țară nici bou, nici oae, nici cal, nici nimic, afără de bani ce se dau pe unde se orînduia, și boierii erau la mare grijă că nu vor putea scoate la cap [11]». De abia domnul isprăvise toate poroncile și se retrăsese spre a mai răsufla puțin la viile sale de la Pitești, și iată că sosește un agă de la Constantinopole cu poroncă ca domnul să meargă cum mai curînd spre Cerneți, spre a pune mîna pe niște hoți, care trecînd Dunărea prădase cetatea turcească Orșova. Tocmai cînd domnul ajunsese la Cerneți îi vine din Constantinopole trista veste a morței fiicei sale, soției lui Constantin Duca, pe care ciuma o rîpise în floarea vristei. Fiind el acolo și îndeplinind ordinele turcești pentru prinderea hoților, sosi de olac Stoian vataful de călărași cu cealaltă veste îmbucurătoare inimei domnești despre înfrîngerea Turcilor la Zenta, și «înțălegînd de această știre veselitoare de izbînda creștinilor și de stîngerea păgînilor, au dat slavă lui Dumnezeu și maicei sfinției sale» [12].

Lupta de la Zenta avu de urmare încheierea păcei. După o trăgănare de mai bine de un an a tratărilor pentru armistițiu, acesta se încheie în 15 Octomvrie 1698, și negocierile pentru pace încep acuma într'un chip serioz, ne fiind turburate prin vuetul de pe cîmpul de răsboiu. In timpul relativ scurt de trei luni congresul întrunit la Carlowitz încheie pacea între puterile aliate (afară de Rusia) și împărăția Otomanilor, care se subscrie în 26 Ianuarie 1699.

---

11. *Greceanu* în Mag. ist, II, p. 331
12. Idem, p. 340.

Cu încheierea acestei păci se schimbă cu totul poziția și politica lui Constantin Brancovanu. Înainte însă de a trece la noua evoluțiune a acestei politici, să expunem peripețiile negociărilor care au adus încheierea păcei de Carlowitz, negociări ce au pus de nenumărate ori în pericol existența țărilor romîne, dar pe care norocul tot le scoase la sfîrșit din prăpastia în care păreau că erau să cadă.

4. PACEA DE LA CARLOWITZ.

Turcii bătuți la Viena și în curînd răspinși și din cea mai mare parte a Ungariei, se gîndesc la sfîrșit că ar fi bine să ceară pace de la creștini; căci dacă Turcii sunt foarte aprigi cînd le merge bine, ei se dămolesc de tot îndată ce norocul le este protivnic. Pe la sfîrșitul lui 1686 ei încep a încerca pe imperiali asupra primirei unor negociări, în vederea de a restabili cu dînșii bunele relațiuni. Alexandru Mavrocordat Exaporitul, marele dragoman al Porței de la moartea lui Panaite Nicusia, întîmplată în 1673, îndrumează aceste relațiuni într'un chip foarte ghibaciu, cerînd de la principele de Baden, pe atunci comandantul suprem al oștirilor germane, eliberarea unui om al său prins de Germani și oferind în schimbul lui alți prinși Germani ce se aflau la Turci [1]. Propunerea fiind primită și corespondența deschisă, marele vizir trimite în Noemvrie 1686 o scrisoare aceluiași comandant în care îi propune adunarea unui congres [2]. După mai multe schimburi de scrisori, propunerea fiind primită de creștini, Turcii trimit în Septemvrie 1688 doi plenipotențiari însărcinați cu negociările, anume pe Zulficar Efendi și pe dragoma-

1. Scrisoarea lui *Mavrocord i* din 29 Sept 1686. Doc. col. *Hurm.* V. p 118.

2. Scrisoarea marelui vizir *Soliman* din Noemvrie 1686. idem, p. 123. Comp. răspunsul principelui de Baden din 17 Ianuar 1687, idem, p. 128.

nul cel mare Alexandru Mavrocordat, care sosesc în lagărul de la Belgrad în 8 aceleiași luni, însoțiți de o pompoasă întovărășire de vr'o 100 de persoane, cu o mulțime de cară și de cămile pentru ducerea bagajului lor. Ei sunt duși de aice fără grabă până la Pottendorf lîngă Viena, unde ajung cam către jumătatea lui Noemvrie.

Impăratul le încuviințazăo audiență tocmai în 20 Ianuarie 1689, pentru ceremonia căreia se prescrisese niște regule foarte amăruntite. Intre altele se dispusese ca Mavrocordat, care fiind creștin nu 'i era impus de religia lui a-și ținea capul acoperit, să-și iee coiful său încă din anticameră și să apară înaintea împăratului cu capul gol. Ambii soli să aibă a face trei reverențe «foarte adînci», una la intrarea pe ușă, alta la mijlocul salonului și a treia cînd se vor apropie de împăratul, căruia să-i sărute poala mantalei [3]. Bieții Nemți care avuse atîtea înjosiri de suferit de la Turci, își răsbunau și ei acuma, imitîndu-i în ceremonialul pe care ei îl impuneau în tot deauna solilor și ambasadorilor imperiali.

După săvîrșirea acelei ceremonii, se încep negociările de pace între delegații împăratului către care se adaog mai tîrziu și acei ai aliaților săi, și solii turcești, care țin răstimpul peterminabil de aproape un an de zile. Cu toate că multa vorbă, cheltuită și de o parte și de alta, nu conduse la nici un rezultat, totuși aceste conferențe sunt de cel mai mare interes pentru istoria noastră, întru cît ele arată care

3. Raportul dragomanului *Lachowitz* din 8 Fevruarie 1688 idem, p. 153. Nu înțălegem ce interes pot avea nesfîrșitele rapoarte și rezoluții imperiale fie-care cuprinzînd cîte 6 și 8 file, asupra ceremonialului cu care trebuiau să fie primiți solii turcești? Pentru ce s'au cuprins atîta loc cu publicarea unor documente de o valoare nulă pentru istoria Romînilor și chiar pentru acea generală de una cu totul îndoielnică?

nul cel mare Alexandru Mavrocordat, care sosesc în lagărul de la Belgrad în 8 aceleiași luni, însoțiți de o pompoasă întovărășire de vr'o 100 de persoane, cu o mulțime de cară și de cămile pentru ducerea bagajului lor. Ei sunt duși de aice fără grabă până la Pottendorf lîngă Viena, unde ajung cam către jumătatea lui Noemvrie.

Impăratul le încuviințazăo audiență tocmai în 20 Ianuarie 1689, pentru ceremonia căreia se prescrisese niște regule foarte amărunțite. Intre altele se dispusese ca Mavrocordat, care fiind creștin nu 'i era impus de religia lui a-și ține capul acoperit, să-și iee coiful său încă din anticameră și să apară înintea împăratului cu capul gol. Ambii soli să aibă a face trei reverențe «foarte adînci», una la înaintarea pe ușă, alta la mijlocul salonului și a treia cînd se vor apropie de împăratul, căruia să-i sărute poala mantalei [3]. Bieții Nemți, care avuse atîtea înjosiri de suferit de la Turci, își răsbunau și ei acuma, imitîndu-i în ceremonialul pe care ei îl impuneau în tot deauna solilor și ambasadorilor imperiali.

După săvîrșirea acelei ceremonii, se încep negociările de pace între delegații împăratului către care se adaog mai tîrziu și acei ai aliaților săi, și solii turcești, care țin răstimpul neterminabil de aproape un an de zile. Cu toate că ~~multa vorbă,~~ cheltuind și de o parte și de alta ~~nu~~ conduse la nici un rezultat, totuși aceste conferențe sunt de cel mai mare interes pentru istoria noastră, întru cît ele arată care

3. Raportul dragomanului *Lachowitz* din 8 Fevruarie 1688 idem, p. 153. Nu înțălegem ce interes pot avea nesfîrșitele rapoarte și rezoluții imperiale fie-care cuprinzînd cîte 6 și 8 file asupra ceremonialului cu care trebuiau să fie primiți solii turcești? Pentru ce s'au cuprins atîta loc cu publicarea unor documente de o valoare nulă pentru istoria Românilor și chiar pentru acea generală de una cu totul îndoielnică?

erau scopurile uriașilor ce se luptau în preajma țărilor romîne, asupra acestora. Intre condițiile cele d'intăi ce apar pe tapet în chestiunea negociărilor, se vede cererea Germaniei de a i se ceda principatele Valahia și Moldova. «Cea d'întăi, ne spun instrucțiile comitelui de Caraffa către plenipotențiarii germani, au aparținut din vechime Ungariei, și acuma din nou prin deputații veniți la impăratul (acei trimiși de Șărban Cantacuzino înaintea morței sale, care ajung aice însoțiți de omul lui Brancovanu), au cerut iarăși încorporarea în zisul regat, oferind chiar plata unui tribut. Se va cere deci numai de cît de la Turci cesiunea zisei provincii în toată întinderea ei pănă la riul Siretiu și Milcov, cu cetățile sale mărginașe: Thuz (poate Turnu), Giurgiu și Brăila, care acuma sunt ocupate de Turci. Cît despre Moldova, de și această provincie este cu totul ruinată și [illegible] ținerea stăpînirei ei ar custa, din cauza năvă[illegible] tătare, pe împărat mai mult de cît veniturile ei, și deci nu ar fi de un mare interes și folos a ei dobîndire, totuși să se ceară și dînsa a fi cedată împăratului» [4].

De abia începuse a se intra în fondul trătărilor și Polonia apare și ea pe scenă. Principele Liubomirsky scrie împăratului o scrisoare, în care mareșalul polon «imploră grația maiestăței sale pentru biata lui patrie, care atîta contribuise cu sîngele ei la succesele creștinilor, ca să fie cuprinsă și ea în pacea ce se va încheie, conform convenției de la Linz, și anume cu îndeplinirea către regatul Polonilor a următoarelor condiții: Să li se restitue Camenița; să fie asigurați în contra prădăciunilor Tătarilor; să li se dee

4. Instrucțiile comitelui de *Caraffa* din 11 Ianuarie 1689, idem. p. 194 Comp. referatul identic a comitelui *Starhemberg* către *împ.* din 20 Februarie 1689, idem, p. 234. Comp. Propunerile de pace ale solului polon 18 decembrie 1690 în C. Giurescu și [illegible] N. Dobrescu (mai sus p. 382 note 10 bis), p. 43.

o despăgubire de răsboiu potrivită cu cheltuelele făcute și să li se cedeze Moldova de la Iași în sus după cum ar poseda-o acuma [5].

Așa dar chiar de la începutul negociărilor întîlnim două pretenții contrare a le celor doi aliați, asupra uneia din țările romîne, Moldova. Nu e vorbă Nemții se arătau că nu ar prea ținea la ea, și Polonii cereau de o cam dată încorporarea ei numai pînă la Iași. Vom videa însă cum în decursul trătărilor Nemții își schimbară părerile asupra valoarei acestei țări, și Polonii asupra întinderei ce trebuia încorporată. Chestiunea, care la început se părea că ar putea ușor să fie împăcată între Nemți și Poloni, deveni cu timpul între aliați un adevarat măr al discordiei care avu de rezultat, că Moldova si cu dînsa și Valahia nu căzură în partea nici unuia din cei doi competitori, ci rămase tot în stăpînirea Turciei, scăpînd astfeliu țările romîne de pericolul ~~ce le amenința~~.

Să reluăm însă firul negociărilor.

Polonii în curînd își ieu de samă că pretențiile lor ar fi prea mici față cu însămnătatea rolului pe care trebuiau să 'l joace la încheierea păcei. Crezînd că pe de altă Turcii ar fi mai curînd dispuși a ceda lor provinciile romîne de cît Nemților, găsim că pe la Fevruarie 1690, ei care ceruse pînă atunci numai Moldova pînă la Iași, își întind pretențiile lor asupra întregei ei întinderi [6]. De Castagnères scrie asupra acestui lucru regelui că «Poarta era hotărită a nu face pace nici armistițiu cu Germania, dar că ar fi foarte dispusă a cumpăra cu ori ce preț pacea de la Poloni. Regele polon crezu împăcarea atît de ușoară încît spori pretențiile sale» [7]. Și aiurea ace-

5. Scrisoarea lui *Liubomirsky*. 2 Februarie 1689. idem p 219.
6. Răspunsul ambasadorului Poloniei la propunerile amb. Porței din 19 Februarie 1689. Doc. col *Eurm.* V, p. 231. Comp. *De Castagnères* către marchizul *Béthune*. Februarie 1690, idem. Suplement, I. p 282
7. *De Castagnères* către *regele*. 11 Februarie 1690. idem. I p. 283.

laș ambasador adaoge că colegii săi din Polonia care stăruiau din răsputeri a împăca pe Poloni cu Poarta prin o pace separată, spre a detrage sprijinul acestei țări în lupta Turcilor cu Germania, i-ar fi scris că regele Poloniei departe de a mănținea cererea lui cea dintâi asupra jumătății Moldovei, la care se redusese mai înainte, pretindea acuma întreaga provincie, și că toate silințele lor de a-l reîntoarce de la acest gînd rămăsesese zădarnice [8].

Turcii însă nici nu vroiau să audă de cesiunea provinciilor romîne. Atîta numai se obliga în special Mavrocordato de a lucra el la Turci așa, ca să poată obținea pentru împeriali cîte-va locuri în Transilvania, care deci și dînsa trebuia după pretențiile Turcilor să rămînă tot sub stăpînirea lor [9].

Impăratul urmia un duplu joc îndestul de periculos. Pe de o parte el vroia să rumpă provinciile romîne din supunerea Porței, și pentru aceasta avea nevoie de ajutorul Polonilor, care prin atacurile lor asupra Moldovei ocupau cel puțin pe Tătari și 'i împedecau de a se revărsa asupra țărilor germane; pe de alta nu promitea nimic sigur Polonilor, asupra pretenției lor de a li se ceda Moldova, argumentînd necontenit că Moldova după toate izvoarele vechi ar fi aparținut și ea tot Ungariei, și stăruind ca Polonia să rămînă în alianța încheiată pînă la sfîrșitul războiului, și atunci, dacă vor izbuti a smulge acele două provincii din stăpînirea Porței, se vor împăca asupra drepturilor lor respective [10]. Intălegem cum o

8. *Același* din 23 Mart 1690, idem, p. 284.
9. Raport despre conferențele din zilele de la 11 Martie — 27 Mai 1689. Doc. col. *Hurm*., V, p. 260: „Wegen Siebenbürgen der Mavrocordato sich dahin separatim gegen Grafen Caraffa vernemben lasszen, weszmasszen er das Werkh dahin zu dirigiren sich bemühen wolle, damit Euer Kays. Maies. gleichwohlen ein Paar Plätz in Siebenbürgen erhalten mögen".
10. Rezoluția imperială asupra cererilor amb. Poloniei 6 Iunie 1689, idem. p. 268.

asemene perspectivă de a împărți prada, după luarea ei prin opintiri comune, cu un aliat mai tare, nu putea conveni Poloniei, care se temea ca Germania să nu iee totul pe partea ei, sub cuvîntul din fabulă că «pe dînsa ar chema-o leu».

Niște tratări urmate în asemene condițiuni, în care pe partea aliaților domnea cea mai deplină neînțelegere și dorința unuia de a circonveni pe celalalt, pe cînd Turcii se închideau într'un refuz absolut de a ceda provinciile romîne puterilor creștine, nu puteau să izbutească la nimic. Cu toate aceste se exercitase presiunea cea mai energică asupra plenipotențiarilor otomani. Ei fusese trataţi mai curînd ca niște prinși de cît ca niște ambasadori; fusese duși sub pază întăi la Pottendorf, apoi la Viena, de aice la Comorn, pretutindene lipsiți adese ori până și de cele trebuitoare vieței și împedecați de a și le procura din țara lor [11]. Cu toate aceste ei stăruiră în îndărătnicia lor, și împăratul fu nevoit la urma urmelor să le dee drumul, spre a se întoarce de unde venise. In Noemvrie 1689 împăratul înștiințază pe papă despre ruperea negociărilor începute cu Turcii [12].

De abia însă se dusese ambasadorii turci din imperiul german, și ei se întorc îndărăpt pentru a reîncepe iarăși nespornica lor lucrare. Cu prilejul suirei sultanului Soliman în tronul împărăției, el trimite în deputațiune pe aceeași ambasadori, care rămîn din nou în Viena pentru a relua iarăși firul negocierilor întrerupte. Aceste și urmau însă fără armistițiu, sub

---

11. Mai multe scrisori și înșciințări a le solilor turci asupra modului cum erau tratați, idem, p. 235, 243, 280.

12. Scrisoarea *imp.* către *pap.* din 26 Noembrie 1689. idem, p 291. La 2 Noemvrie pare a se fi ținut cu Turcii ultima conferință. Vezi protocolul acesteia, idem p. 286. Compară și raportul lui *Jörger* către *imp.* asupra congediărei plenipotențiarilor turci in *Turm.*, Frg III, p 331, unde Mavrocordat „sprach seine Hoffnung aus daheim noch mehr als auswärtig dem Kaiserlichen Interesse nutzen zu können". Raportul este din 13 Decemvrie 1689.

bubuitul tunurilor, și schimbau de caracter pe fie-ce zi, după veștile sosite de pe cîmpul de răsboiu; un mijloc tocmai ca dînsele să nu mai iasă nici odată la capăt. Aceași nestatornicie în înțălegere se urmează și pe partea creștinilor, care și ei schimbă intențiunile lor unul către altul după progresul sau regresul armatelor lor. Cînd Austriacii simțau că au nevoie de Poloneji, sau cînd intrigele franceze erau pe cale de a izbuti la încheerea unei păci separate cu Polonia, imperialii se prefăceau a ceda față cu dînsa și-i făgăduiau că dacă numai vor izbuti a cuceri Moldova, vor mănține-o de sigur în stăpînirea ei la încheierea păcei, avînd totuși îngrijirea de a lega făgăduința lor de o condiție pe care erau aproape siguri că Polonii nu o vor putea îndeplini[13]. Cînd cursul răsboiului se schimba și soarta armelor le era mai favorabilă, atunci iarăși aminteau Polonilor drepturile netăgăduite a le Ungariei asupra Moldovei, și cu toate că și atunci repetau făgăduința de a le ceda Moldova, legau această cesiune de o condiție încă și mai greu de îndeplinit, anume de consimțirea la cesiune a dietei unguresti, adăogînd că numai de aceea ar vroi împăratul să dobîndească consimțimîntul adunărei unguresti —lucru de care de altfeliu ar fi pe deplin sigur— pentru ca cesiunea provinciei către Polonia să fie mai trainică și mai temeinică[14]. Impăratul însă uita să spună ce era să se întîmple în cazul cînd dieta ar fi refuzat cesiunea. Pentru ori ce om cu mintea limpede,—cea ce lipsia tocmai interesaților Poloni—era inviderat, că împăratul făcînd pe de o parte să atîrne cesiunea Moldovei de invoirea dietei ungu-

13. Schriftliche Propositionen des Polischen abgesandten, 30 Iuni 1690, *Hurm*, Frg., III, p. 337.

14. Vezi documentele următoare: Relation euber die Vorschläge Prosky's, 30 Iunie 1690, idem, p. 342. Kayserliche Comunicatio an Siemansky 10 Iuli 1690, idem p. 344–345.

rești, pe de alta argumentînd necontenit asupra drepturilor Ungariei la stăpînirea ei, nu avea de gînd să dee provincia Polonilor. El voia numai să-i momească până la sfîrșitul războiului, sa-i rețină în legătura de care avea nevoie pentru a smulge mai favorabile condiții de la Turci, între altele tocmai cesiunea ambelor țări romîne, și apoi după aceea să întoarcă spatele Polonilor, lăsîndu-i să țipe cît vor vroi asupra relei credințe a împăraților. Și monarhul punea chiar acest gînd al său în lucrare ; căci în răspunsul său la ultimatul Turciei din 30 August el nici nu pomenește de pretențiile aliaților săi, și stipulează cu privire la țările romîne un drept comun de suzeranitate a împăratului cu sultanul turcesc[15].

Această purtare trădătoare a Austriei față cu interesele polone ajunse în sfîrșit a străbate în mintea cea orbită de lăcomie a Polonilor. Castelanul de Caliș, *Crupiensky*, rostește în conventul de la Stroda, un discurs fulgerător contra politicei germane. «Și ce este în adevăr de sperat de la casa Austriei, sfîrșește castelanul în o strălucită peroratiune ? Că nu mă înșăl, v'o dovedesc acele domnii cărora această lacomă dinastie au rîpit libertățile lor, precum vra să le rîpească pe a le noastre. Vă este cunoscut că acea gintă în trătările din anii trecuți, până acolo merse cu aroganța ei, în cît să ne refuze nouă și să 'și atribue șie Valahia și Moldova, țări în care nici odată nu i-a călcat piciorul. Aceste sunt mulțămitele pentru sîngele nostru vărsat înaintea Vienei, aceasta este răsplata pentru milioanele noastre cheltuite, pentru corpurile bravilor noștri compatrioți, care zac încă calde în cîmpiile Ungariei !»[16].

15. Responsio caesarea ad declarationem ablegatorum Portae, 23 August 1690, *Lurm.*, Frg., III, p. 336 : . Valachia et Moldavia sub utriusque imperii protectione ita maneant ut quemadmodum una pars iisdem fruitur, deiaceps ita et altera frui liceat '. Frumoasă perspectivă pentru țările romîne!!

16. Discursul rostit de *Crupiensky* în 29 lunie 1690. Doc. col. *Lurm.*, V, p. 328.

Regele Sobiesky, silit de simțimîntul public, lucrează din răsputeri la Viena și la Roma spre a dobîndi un răspuns mai lămurit. De și întețit necontenit de Franceji a încheea o pace separată cu Poarta, el nu putea să o facă, căci Turcii răspundeau Polonilor, că principiile Coranului se opun la cedarea către dușman a unor teritorii ce nu ar fi cucerite de ei cu armele. Polonii însă ocupase nu numai Camenița, pe care Turcii se arătau plecați a li-o ceda, pentru a scăpa de greutățile ce aducea asupră-le stăpînirea acelei cetăți, dar încă și Suceava, Cernăuții, Hotinul și Soroca, încît astfeliu puteau cere Moldova superioară, sau cel puțin acele patru cetăți fără a lovi în principiile Coranului. Turcii însă invocau încă un alt argument pentru a încunjura pretențiile polone, anume acela că Moldova ar fi «volnică, că ar fi Turcilor închinată și nu luată cu sabia» [17]. † Acuma la nevoie își aduceau aminte Turcii despre adevăratele relații în care se aflau țările romîne față cu împărăția lor. Dar să fi susținut mai înainte vre un domn, atare părere, de sigur că l'ar fi custat capul.

Toate stăruințele ambasadorilor franceji pentru a determina pe Poartă la cesiunea măcar a unei părți din Moldova, rămaseră zădarnice [18]. Înțălegem deci în ce poziție se afla Polonia. In neputință de a dobîndi împlinirea dorințelor sale, cedarea Moldovei, prin o pace separată, era silită, cu toate amenințările ei de a se desface din alianță, să meargă alăturea cu Germanii, de la care spera cel puțin, pe calea protestărilor și a indignației, să capete ceea ce nu putea

17. *Neculcea* în Letopisețe, II. p 289

18. *De Castagnères* către *regele* din 6 Mart 1693, idem suplement, I. p 308: „Je pris de là occasion d'engager les Turcs à faciliter la conclusion de ce traité par la cession de la Moldavie, ou du moins d'une partie de cette province; mais il m'ont dit unanimement que ce qu'ils avaient offert aux Polonais était ce qu'ils pouvaient raisonnablement exiger (la forteresse de Cameniek)"

ajunge cu silințele ei. Trist spectacol al unei lacome neputinți! Și acest al doile rînd de tratări se rupe însă fără rezultat și ambasadorii turcești cer din nou voia pe la Septemvrie 1691 a se reîntoarce în căminele lor. Cinci luni însă după aceea, în Fevruarie 1692, îi aflăm tot în Austria, rugîndu-se mereu să fie congediați [19].

Atîta cîștigase Nemții din îndelungata petrecere a lui Alexandru Mavrocordat pintre dînșii, că izbutise a'l cîștiga cu totul în interesul lor. El scrie în 5 Octomvrie 1691 o scrisoare comitelui Kinsky, în care dragomanul turcesc făgăduește «că în viitor va adăogi și traducerile latine și dacă e de nevoie și pe acea a ultimei scrisori. Il roagă de a ierta lungimea asiatică a scrisorilor, puntele esențiale reeșind cu evidență. Mai roagă pe comitele Kinsky să pună scrisorile sale sub o altă adresă, atunci cînd i le-ar trimite prin o a treia mînă, *pentru că partașii secretului său* nu ar fi mulți, și cu atît mai mare primejdia». Este înviderat că e vorba în această scrisoare de comunicarea cătră comitele Kinsky a ordinilor și instrucțiunilor guvernului turcesc pe care cinstitul dragoman găsia de cuviință a le trăda Germanilor, bine înțeles nu fără o grasă răsplată. După cît se vede el le comunica în copii turcești, lăsînd traducerea lor pe sama secretarului turcesc al guvernului imperial, lucru care nu prea fiind pe placul Germanilor, aceștia îi cer să le trimită alăturată și traducerea latină. De aceea și scuzază el «prolixitatea *asiatică*» a acelor acte [20].

---

19. Scrisoarea lor cătră *Kinsky*, Doc col *Hurm.*, V, p. 390 Acea din 25 Februarie 1691, idem. p. 405

20 Transcriem această interesantă scrisoare care dovedește pe deplin purtarea trădătoare a lui Alexandru Mavrocordat cătră Turci, ce-i încredințase cele mai mari interese ale impărăției lor. Ea se află în Doc., col. *Hurm.*, V, p. 393: „Mi fu resa dal sig.r capitano la benignissima 2.a di V. Ecc.a con

La începutul tratărilor, înainte de luna lui Martie 1689, Austria se arătă cu totul mîndră și răspingătoare, întru cît urmărea încă gîndirea inspirată ei prin despresurarea Vienei, de a alunga cu totul pe Turci din Europa. De îndată însă ce în acea lună izbucni războiul Palatinatului între Franția și Germania, aceasta, lovită din două părți, începu a dori tot mai mult reîntocmirea păcei cu Turcii. De aice se explică siluirea făcută ambasadorilor turcești pentru a-i aduce de nevoie la primirea condițiilor germane. Această trebuință a împăratului care creștea pe fie ce zi cu victoriile Francezilor în părțile Rinului, unită cu îndărătnicia Porței de a ceda principatele, ca unele ce nu fusese cuprinse de armatele dușmane, și pe de altă parte pretențiile exagerate a le Polonilor, care ele acuma se urcase până a cere ca amîndouă principatele să între în a lor stăpînire, împing pe împăratul a se lăsa cu încetul de pretențiile sale asupra ambelor țări romîne. De și el încă susține că ele fusese în totdeauna niște anexe a le coroanei ungurești, totuși începe a recunoaște că Austria (care reprezinta pe Ungaria) nu ar fi exercitat nici odată o suzeranitate reală asupra lor înaintea războiului ce se purta atunci, și de aceea împăratul consimte a împărți numai suzerani-

---

l anneso. Pergo S. D. M. di compensare cotesto favore con mille allegrezze da conto di chi ama. Attorno le copie in latino non mancarò per l'avvenire di aggiongerle, e se fossero necessarie, anco dell'ultima lettera ad ogni ceno la mandarò facendole puntualmente; la ragione dell'omissione non e stata altra se non l'apprensione mia di non dar disgusto a qualcuno, che ha l'honore di servirle, dipenderò però dal suo cenno: la supplico di nuovo di perdonare alla prolissita asiatica, l'essentiale e manifesto; mi farà gratia di mettere la sua lettera sotto altra coperta, quando venisse per terza mano, affinche non siano molti li participi, e maggior il pericolo; del rimamente di nuovo mi raïermo di tutto cuore di vostra Eecelenza hummo sere (hummilissimo servo).

Alessandro Maurocordato m. p

a di 15 (5) Ottobre 1691 di Pottendorf.
Al conte Chinski.

tatea asupra Moldovei și a Munteniei cu sultanul[21]. Cu această nouă propunere este însărcinat ambasadorul englez care luase rolul de mijlocitor al păcei. Pentru a asigura mai bine reușita ei, sfatul imperial propune împăratului să atragă în interesul austriac pe plenipotențiarii turci, sau cel puțin pe cel mai de samă din ei, dragomanul Alexandru Mavrocordat, prin făgăduința unei mulțămite de 100.000 de guldeni, cu atît mai mult că prinderea unei asemenade în persoana dragomanului grec era asigurată prin faptul că el singur propusese de a merge la Poartă cu proiectul de tratat spre a dobîndi aprobarea sultanului. Tocmai pe atunci însă pe cînd Mavrocordat devenia obiectul său mai curînd complicele planurilor de corupție austriacă, el s'înălța în favoarea orbiților Turci care îi încuviințau pe lîngă leafa sa însemnătoare de prim dragoman și veniturile insulelor Milo, Andro și Micone[22]. Mavrocordat pentru a putea conduce mai la adăpost de pericol negociările sale cu curtea germană, în feliul cum înțelegea el să servească pe stăpînul său sultanul, și tot odată pentru a dobîndi la caz de compromitere un adăpost în Germania, capătă de la împăratul prin cardinalul Kollonitsch învoirea de a locui unde va vroi în țările impărăției. După ce tratările ieu un capăt în Austria, ele reînvie în Constantinopole, unde ambasadorii Angliei Houssey și Harbord și acei ai Olandei, Collier, Heamskerk și Hop ieu în mînile lor mijlocirea împăciuirei între Poartă și împăratul ger-

---

21. Relatio der am 17 Marty 1691 in turcicis gehaltenen Conferenz in *Hurm.*, Frg III. p. 358. nota ; „Die Ursach aber warumb dises votum zu ausslassung bemelten worth „sub protectione utriusque imperii" eingerathen ist das Euer Kays. Mäy. auf diese Länder als ein altes appertinenz des Königreichs Ungarn zwar allezeit eine fundirte praetension, niemals aber vor diesem Krieg die wirkliche protection gehabt haben ".

22. Două acte din 1691, idem, p. 359—360.

man, pe cînd hanul Tatarilor sub influența franceză[23] caută să aducă încheierea unei păci separate între Poloni și Otomani. Această din urmă era acuma însă dorită și de Turci, cărora diplomația franceză întărită prin victoriile de la Rin le impunea tot mai mult feliul său de a videa. S'înțelege însă că Poarta doria să încheie pacea cedînd numai Camenița, fără a recunoaște Polonilor nici măcar dreptul asupra locurilor din Moldova pe care le aveau în stăpînire. Pentru a sili pe Poloni la primirea păcei Turcii îi amenința cu Tătarii ceea ce arunca bine înțeles pe Poloni iarăși cătră împăratul, încît diplomația franceză trecea astfeliu peste ținta ce-și propusese, înlăturînd tocmai rezultatul pe care vroia să-l ajungă.

Moartea regelui Sobiesky, luptele și rivalitățile ce sfîșieră din nou națiа polonă cînd fu să se aleagă pe urmașul său, din care partida franceză vroia pe principele de Conti, iar cea germană pe August de Saxa; apoi după alegerea chiar a acestui din urmă, starea de slăbăciune a regatului polon care nu-i mai învoia a pune nici măcar 1000 de oameni pe picior de răsboiu, făcură pe Austria să cîștige un tărîm din ce în ce mai solid pentru încheierea păcei, după interesele sale. Aceasta cu atîta mai mult că pe cînd Polonii se dușmăneau și se sfîșiau între ei, armatele imperiale repurtau victorii peste victorii în contra dușmanului comun. Intru cît sfîrșitul răsboiului era să fie hotărît numai de armatele Austriei, era firesc lucru că și încheierea păcei care trebuia să'l urmeze să fie numai cît opera ei singură.

Am văzut că prin ultima propunere a Austriei de a păstra asupra principatelor numai un drept comun de suzeranitate cu sultanul, dînsa renunțase la în-

---

23. Responsio Caesaris ad regem Poloniae 9 Sept. 1693, *Hurm.*, Frg. III. p. 397.

corporarea lor. De acolo până la excluderea lor deplină din pămînturile pe care pacea trebuia să le adaugă casei Habsburgilor, nu era de cît un pas. Acest pas fu făcut de Austria. Dînsa primi ca bază de negociare propunerea Turciei care admitea posesiunea actuală a locurilor ocupate milităreşte [24], ceea ce excludea Moldova şi Valahia din ţările ce trebuiau cedate. In zădar tună şi fulgerâ Polonia, care părea că recăpătase toată energia ei în momentul pericolului; în zădar reaminti ea în cuvintele cele mai elocvente sîngele vărsat pentru eliberarea Vienei [25]. Aceste erau lucruri acuma învechite, de care lumea în genere, şi mai mult încă cea diplomatică, abia îşi mai aducea aminte. Polonia văzindu-se ameninţată a eşi din această pace cu mînile aproape goale, caută să mai întîrzie ceva negocierile şi întrunirea congresului, vroind prin o desperată încordare a puterilor sale să mai întindă ocupaţia ei în Moldova [26], sperînd a pastra partea aceasta, conform principiului pus ca temelie la încheierea păcei. Francejii de şi încheese cu Austria pacea de la *Ryswick* în Octomvrie 1697, urmează înainte a sprijni, de şi mai pe ascuns, cererile Poloniei, căci boala lui Carol al II-le regele Spaniei deschidea aşteptări la succesiunea acelei ţări, care era să fie desbătută iarăşi cu armele în mîni de cei doi mari competitori, regele Franţiei şi împăratul german, ămbii barbaţi ai celor două surori ai regelui moribund. Pacea de la Ryswick nu era în realitate de cît o suspensiune de arme, care trebuia

---

24. Scrisoarea *imp.* către *regele Poloniei* 27 Sept. 1698, Doc. col. *Hurm.*, V, p. 507: „possessionem insuper locorum occupatorum quae omnium hucusque cum Ottomanis tractatuum summa et finis fuit".

25. Vezi mai multe scrisori a le Polonilor către *imp.* 21 August, 13 Sept. 1698. Doc. col. *Hurm.*, V, p. 505—506. 17 Oct. 1698, idem, p. 510.

26. Copia litterarum regis Poloniae ad summum pontificem, 21 August 1698, *Hurm.*, Frg., III, p. 425.

însă să se sfîrșască nu prin o pace, ci prin un război neînlăturat — acel al succesiunei spaniole.

Impăratul german refuzînd și întîrzierea negoțiărilor, Polonia se hotărăște a trimite reprezentantul său la congresul ce trebuia că să întrunească la *Carlowitz*, prescriindu-i în instrucțiile lui de a aduce înaintea congresului cererile Poloniei în trei propoziții formulate una după alta, ca trei batalioane — cele de pe urmă — pe care o oștire bătută le mai aruncă în foc spre a cerca cel puțin acoperirea retragerei sale. Intăi trebuia să ceară cesiunea Valahiei și a Moldovei împreună cu Bugeagul precum și Camenița în starea ei neatinsă. Dacă această propunere ar fi răspinsă, atunci Polonia să ceară în al doile rînd cedarea Cameniței și a întregei Moldove împreună cu Bugeagul. In sfîrșit reprezentantul trebuia, în caz de răspingere și a acestei cereri, să pretindă cesiunea Cameniței neatinsă precum și a acelor locuri din Moldova, care erau încă atunci ocupate de Poloni, precum Cernăuții, Suceava, Hotinul și Soroca. La aceste de urmă cereri ambasadorul nu putea cu nici un chip să renunțe în totul sau în parte, de cît în urma unei autorizări speciale din partea regelui [27].

Toate aceste pretenții a le Polonilor, nefiind susținute și de puterea trebuitoare spre a le da greutatea cerută, erau să fie puse la o parte de împăraratul. Dacă acesta mai avea vre-o îngrijire, dînsa nu provinea din partea Poloniei, ci din acea a Rusiei și a Veneției care și dînsele căutau să constrîngă pe împăratul a se îngriji mai mult de interesele lor, și nu precum dînsul avea de gînd, numai de acele a le casei de Austria. Luarea Azowului de Ruși le inspirase aceiași idee cu care se legănase cît-va timp și

27. Instructio regis Poloniae ad tractatum pacis 1698. *Hurm.*, Frg., III, p. 435—437.

Austria la începutul războiului, anume alungarea Turcilor din Europa. Impăratul însă întimpină, și nu fără cuvînt, că dacă nu s'ar folosi acuma, cît timp soarta armelor le era favorabilă, spre dobîndirea unei păci avantajoase, cine știe cum s'ar putea schimba lucrurile în viitor? Atunci Rușii cer ca cel puțin să li se adaugă pe lîngă Azow și cetatea Kertsch. Impăratul răspinge și această pretenție, pe motivul că nu ar fi fost ocupată de Ruși în timpul războiului, și deci nu ar intra în principiul admis pentru baza negocierilor, stăpînirea armată [28]. Rușii cedează atunci și trimit plenipotențiari la Carlowitz în August 1698, unde însă ivindu-se niște alte neînțelegeri, privitoare la cetățile de la Nipru, a cărora descurcare ar fi adus o întîrziere în încheierea păcei, tratările lor cu Turcii se desfac de acele ale celorlalți aliați și se încheie între Ruși și Turci un armistițiu pe doi ani, care conduce mai tîrziu (1702) la întocmirea păcei și între aceste două împărății [29].

După ce se înlăturase astfeliu piedeca cea mai serioază la înaintarea negociărilor, ele se urmăresc cu o mai mare stăruință de Austriaci; căci după renunțarea lor la principate, mai aveau o singură greutate de învins, acea relativă la cesiunea către ei a Transilvaniei, care nici ea nu era ocupată cu armele și deci nu întra în principiul admis. Polonia temîndu-se a nu rămînea izolată, întru cît Rusia ce o sprijinise pănă atunci încheiese armistițiul, se hotărăște să se mulțămească cu Camenița și cu renunțarea Porței la pretențiile sale asupra Podoliei și a Ukraniei, și să restitue Porței Moldova în toată întregimea ei,

28. „Fundamentum uti possidetis sine limitatione.“ 9-te Relation der Kaiserl. Bevollmächtigen an den Kaiser, 22 Noemvrie 1698, *Hurm.*, Frg., III, p. 411—412.

29. Armistițiul se încheie în 25 Decemvrie 1698, idem, III, p. 413.

Dacă Turcia recunoştea Austriei stăpînirea netăgăduită, dobîndită prin arme asupra Ungariei, nu era tot astfeliu cu Transilvania, a cărei ocupare armată era departe de a fi deplină. Austria însă ţinea mult la stăpânirea acestei ţări şi un interesant document ne destăinueşte motivele ce împingeau pe Austria, a căuta dobîndirea ei cu ori ce preţ. «Mai întâi pierderea Transilvaniei însămna în ochii cabinetului imperial, robirea şi deplina supunere a Valahiei prin Turci, şi deci răspingerea pentru totdeauna a influinţei austriace de asupra principelui şi a poporului acestui stat vasal al Turciei. Al doile posesiunea Transilvaniei era un zăvor sigur împins contra covârşitoarelor pretenţii a le Rusilor, care de o cam dată păreau că ameninţă numai Crimeea cu înghiţirea, dar în cazul reuşitei acestei întreprinderi ar întinde dorinţa ei de cucerire şi asupra Basarabiei, exercitînd o presiune tot atît de păgubitoare asupra Austriei ca şi asupra Poloniei» [30]. «Profetică pătrundere exclamă Hurmuzaki care analizază acest act, căreia viitorul nu-i dădu de cît prea curînd dreptate, însă căreia nu-i stătu din nenorocire în sprijin în tot deauna şi energica faptă»! Austria deci, dacă combătea atît de tare pe Poloni în dobîndirea principatelor romîne, o făcea nu atît în viderea acestei puteri însăşi, cît de teama colosului moscovit, care de pe atunci începuse a întinde în toate părţile braţile sale de polip, şi pe care Austria îl presimţia din instinct că va deveni cînd-va un pericol pentru propria ei existenţă.

Pentru a deprima până la gradul dorit teama şi îndărătnicia comisarilor turceşti, lordul Pagett ambasadorul englez şi principalul mijlocitor al lucrărei de împăciuire, puse în lucrare mijlocul tot deauna

30. Prothocollum conferentiae bey Irer Excell. Grafen Kinsky, 21 Septemvrie 1698. *Hurm.*, Frg., III p. 453.

fără de greș în impărăția turcească, anume făgăduelli însămnate bănești ambilor plenipotențiari otomani Mehmet Efendi și Alexandru Mavrocordato, prin care izbuti a-i determina să nu să mai opună la cesiunea și a Transilvaniei [31]. Ideea lui Pagett fu primită de curtea imperială, cu condiția însă ca mulțămita să fie dată *după săvîrșirea afacerei*. Ințălesul de dat acestor cuvinte aduse niște tratări foarte curioaze, privitoare la modul cum să se dee bacșișurile, între ambasadorii germani și acei ce luase asupră-le rolul de mijlocitori. Curtea imperială înțălesese să dee banii abia după ratificarea și chiar punerea în lucrare a tratatului prin tragerea nouelor grăniți între ămbele impărății. In Octomvrie 1700 marele ambasador al imperiului german comitele *Wolfgang Oettingen*, ducîndu-se la Constantinopole pentru a activa lucrările de delimitare, duce cu sine mulțămitele făgăduite foștilor plenipotențiari. El nu vroia însă să le dee lordului Pagett pănă după stîlpirea granițelor. Acesta pune cele mai mari stăruinți pe lîngă comitele Oettingen

31. Asupra acestui act de tradare comis din partea plenipotențiarilor turci și mai ales, ceea ce interesază istoria romînă, din partea lui Alexandru Mavrocordat, avem o mulțime de dovezi. Iată cîte-va din ele: Lettre du comte *Schlik* au comte *Kinsky*, 5 Novembre 1698: „Milord (Pagett) m'a de nouveau parlé avec beaucoup d'empressement sur *une promesse d'argent en faveur des plénipotentiaires turcs* et qu'il croyait qu'elle ne saurait être inférieure à celle qui avait été faite autrefois par le chevalier Houssy. Il me demanda s'il en pouvait être sûre? Je lui ai répliqué que la récompense naturellement suivant le service, il pouvait entre temps faire espérer." Lettre du comte *Kinsky* à lord *Pagett*, 14 Décembre 1698: „Je ne doute pas qu'en la *distribution des largesses impériales destinées aux ministres turcs* au cas que la paix s'ensuive effectivement, les ambassadeurs impériaux n'y suivent la direction de votre Excellence, qu'ils attendront sans doute. Lettre de lord *Pagett* au comte *Kinsky* $^{10}/_{20}$ Décembre 1698: „Touchant la *distribution des largesses imperiales* dont votre Excellence fait mention, la discrétion et prudence des ambassadeurs plénipotentiaires de sa Majesti impériale est telle que sans direction ils en dispoeront sans doute très à propos". Lettre de lord *Pagett* au comte *Kinsky* 27 Janvier 1699; „Votre Excellence refléchira à la promesse qu'on a avancée aux ambassadeurs turcs, des marques de la largesse qu'ils pourraient recevoir de la généreuse liberalité de sa M. impériale." Toate aceste scrisori în *Hurm*, Frg. III, p. 471—472 nota f.

ca să-i dee banii îndată, pentru a-și libera cuvîntul dat ambilor plenipotențiari, de oare ce mulțămita fusese promisă nu pentru efectuarea delimitărei, ci numai pentru încheerea păcei. Ambasadorul avînd ordin expres de la împăratul să nu sloboadă banii pănă nu se va termina afacerea, caută să trăgăneze cu vorba pe lordul Pagett. Acesta nu mai dă răsuflu lui Oettingen, vizitîndu'l în fie care zi, sau trimițîndu-i fără încetare secretari de ai săi spre a'l ruga să nu cumva să părăsască Constantinopolea fără a fi răspuns sumele făgăduite, rugîndu'l pe ambasador să le dee direct persoanelor interesate.

Poporul din Constantinopole pricepînd însă că interesele turcești fusese tradate de ămbii plenipotențiari, se pornește atît de tare asupra lor încît vroia să-i facă bucăți. Nu era deci atunci momentul ca ei să primească sumele lor făgăduite, acăror plată dacă s'ar fi simțit ar fi putut să-i custe viața. Ei se roagă deci de ambasadorul german să nu li se dee acum mulțămitele, spre a nu-i expune unui pericol iminent și a le păstra pentru alte timpuri [32].

Eată unde ajunsese corupția turcească ! Căci aice nu era vorba de punerea sau destituirea unui principe romîn, pentru care ei cereau să fie plătiți, de oare ce făceau o slujbă celui interesat, ci de rumperea unei bucăți din impărăția lor, care apărată mai cu tărie, le-ar fi putut rămînea. Ei vînduse aice nu niște țări, care le fusese in tot deauna străine, ci însuș pămîntul lor cîștigat și păstrat cu șiroae întregi a le sîngelui strămun. La acest tîrg injositor ie parte și ilustrul grec, acăruia coboritori exercitară o înrîurire așa de hotăritoare asupra soartei țărilor romîne, Alexandru Mavrocordat ἐξ ἀπαιδεύτων. S'ar putea spune în

32. Vezi un lung raport al comitelui de *Oettingen* către *imp*., 24 Octomvrie 1700. Doc. col. *Hurm*., VI p. 6.

apărarea lui, că el ca creștin sprijinise cauza acestora, dacă acest sprijin al său l'ar fi *dat*, și nu l'ar fi *vîndut* imperialilor.

Condițiile tratatului, subsemnat în ziua de 26 Ianuarie 1699, care interesază țările romîne erau următoarele: Impăratul anexază Ungaria afară de Banatul Temișoarei, apoi Transilvania, cea mai mare parte a Slavoniei și Croația până la rîul Unna, iar Polonia restitue Moldova și păstrează Camenița în stare neatinsă, renunțînd Turcii pentru totdeauna la pretențiile lor asupra Podoliei și a Ukrainei [33].

Asupra soartei Valahiei nu se hotărăște nimic în actul de pace. Brancovanu anume care adusese cele mai mari slujbe imperialilor mai ales prin o exactă transmitere a corespondenței între curtea imperială și agenții ei din Constantinopole [34], văzînd că Muntenia nu poate scăpa de sub suzeranitatea turcească, se rugase mult de plenipotențiarii germani ca să nu să stipuleze prin tratat nimic în favoarea lui, ceea ce l'ar fi compromis în ochii Porței [35]. Nu numai atîta: domnul muntean, spre a'și acoperi mai bine înțălegerile sale cu imperialii, cere de la aceștia după încheierea păcei ca să dobîndească ei un firman de la Poartă care să impună lui Brancovanu o purtare prietinoasă față cu Austria [36]. Șiretenie naivă; dar cu izbîndă față cu naivii Turci!

Pacea de Carlowitz însamnă o nouă perioadă în istoria orientului european. Turcii pierd prin ea a-

33. *Zinkeisen*, Gesch. des osm Reiches, V, p. 211. Vezi tratatul cu Polonia reprodus in extenso in Doc col *Hurm*, V, p. 524.
34. Lettres de lord Pagett au comte *Kinsky* 13 et 24 Mars 1698; de *Kinsky* a lui *Pagett* 10 Mai 1698; de *Kinsky* au général *Rabutin* 10, 17. 24 Mai et 18 Oct. 1698; *Hurm.*, Frg., p. 453.
35. Vezi o scrisoare a lui Brancovanu către comitele *Kinsky* din 17 Oct. 1698 și alte două documente în Doc. col. *Hurm.*, V, p. 511—514.
36. Relation Oettingens an den Kaiser. 11 Ianuarie 1700, *Hurm.*, Frg., III, p. 477.

proape jumătate din teritoriul cuprins de ei în această parte a lumei; pe lîngă Ukraina și Podolia, acăror stăpînire era până la un punt disputată, ei înapoiesc creștinilor Ungaria, Transilvania, Croația, Slavonia și Dalmația la nord, iar Morea la sudul impărăției lor. Cea mai bună parte din aceste țări sporesc puterea casei de Austria, care nu restitue Ungariei libertatea pe care dînsa o pierduse sub Turci, ci supunînd'o stăpînirei sale ca o țară turcească cucerită, adauge întinderea și puterile ei la puterea și întinderile sale.

Domnia Austriei peste Transilvania avu cea mai mare înriurire asupra soartei poporului romîn: peste Carpați prin urmările sale culturale, din coace de ei prin acele politice. De la pacea de Carlowitz, Austria începu a simți în Rusia dușmanul cel neîmpăcat al intereselor sale, și cu toate șovăirile politice datorite unor influenți mai mult personale, de atunci se accentuează tot mai mult rivalitatea politică între aceste două mari puteri, care rivalitate a constituit totdeauna cea mai temeinică a noastră apărare, mai ales într'un timp cînd decăderea morală și materială a poporului nostru nu învoia o împotrivire prin sine însuși. Pacea de Carlowitz aduse rezultatul cel prea fericit pentru noi, de a nu fi fost smulși atunci de sub suzeranitatea turcească, ci lasați acolo, nu e vorba îngropați într'o mocirlă, dar de noroiul căreia era să ne spele limpedele izvor al regenerărei noastre morale și intelectuale, care ne cuprinse în veacul în care trăim. Dacă Moldova ar fi încăput sub puterea Poloniei, sfîrșitul acestei nenorocite țări ar fi însemnat și sfîrșitul a jumătății din însuș trupul nostru. Iar Valahia întrînd sub Austria, după drepturile Ungariei, ar fi fost atribuită acesteia la constituirea vestitului dualism, și soarta ei ar fi acuma acea nu de invidiat a Transilvaniei. Putința de a constitui un singur corp

din țările surori ar fi fost înlăturată pentru totdeauna, și istoria poporului românesc s'ar fi înmormîntat încă din acele timpuri de neagra întunecime.

Tratările ce au premers încheierei acestei păci ne arată toată adîncimea prăpastiei peste care am trecut, și precum se înfioară un om cînd își aduce aminte de pericolul de moarte de care a scăpat, astfeliu ne înfiorăm noi astăzi cînd vedem cît de mult se apropiese peirea de hotarele noastre.

5. BRANCOVANU ȘI RASCOALA LUI RACOȚI

Liniștirea lumei europene de sbuciumările războiului universal, care o frămîntase atîta timp, și anume prin păcile de Ryswick între Franția și Germania (Octomvrie 1697), armistițiul cu Rusia (Decemvrie 1698) și pacea de Carlowitz între Turcia și puterile sfintei alianțe (Ianuarie 1699) ar fi trebuit să aibă de urmare o domnie mai puțin bîntuită pentru Constantin Brancovanu. Aceasta însă nu se întîmplă din pricinele următoare:

Mai întâi prin încetarea războiului, intrigile dușmanilor contra lui Brancovanu capătă un nou avînt, Turcii putîndu-le da acuma mai multă luare aminte de cum o făceau în timpul ce lupta îi ocupa din toate părțile. Aceste intrigi erau purtate întâi de domnul Moldovei Antioh Cantemir, fiul lui Constantin, care nu putea uita că tatăl său riscase a fi destituit din cauza lui Brancovanu, și care în anii cei d'intâi ai domniei lui se temea de ginerile Brancovanului, Constantin Duca, care stătea la Constantinopole. Vom videa mai apoi cum moartea soției lui Duca, Maria, îl aruncă și pe acesta în lagărul protivnicilor domnului Munteniei, fostului său socru. Mai periculoasă însă fusese altă înstrăinare, anume acea a dragomanului celui mare, Alexandru Mavrocordat, care doria să 'și vadă răsplătită conlucrarea lui la

încheierea păcei de Carlowitz, pe care am văzut'o cu ce feliu de credință o condusese, prin un tron al țărilor romîne dat fiului său Neculai. La început Mavrocordat umblase după scaunul Moldovei. In acest scop dînsul făcuse să se admită în tratatul încheiet cu Polonii la Carlowitz, mai multe condiții stipulate de Poloni în favoarea Moldovenilor, pentru a cîștiga simpatiile lor, care purtare a lui Mavrocordat se explica prin acea că el vroia să-și dobîndească un titlu la recunoștința Polonilor, spre a nu-i avea de protivnici la candidatura fiului său la tronul Moldovei[1]. Neputînd izbuti în acest plan din cauză că Antioh Cantemir, cel de curînd numit de Poartă, se bucura de o prea bună opinie la Turci, Mavrocordat începu a unelti contra lui Brancovanu pentru a da fiului său domnia Munteniei. Brancovanu simțind de aceasta, taie de îndată pensiunea ce o servea pe an ambițiosului Grec, ceea ce nu face de cît să'l înverșuneze și mai tare contra domnului muntean.

Pe cînd Brancovanu se lipsia de ajutorul și de influința acestui om atot puternic la Poartă, el se înduşmănea și cu un alt mare dregător al împărăției turcești. Anume muftiul Fiez Ullah Effendi vroind să 'și mărite fata, avea nevoie de bani pentru a sărbători nunta Către cine se putea el îndrepta mai bine de cît către beiul Munteniei, a cărui pungă el știa că sta la poronca Turcilor? Peste așteptare însă Brancovanu năcăjit, refuză de a-i da cele 50 de pungi de bani de care avea trebuință. Se vede că Brancovanu se baza prea mult pe prietenia Germanilor, care nu-i putea fi însă de folos la caz de pericol. Aceasta se și văzu în curînd ; căci scump trebui să plătească Brancovanu economisirea acelor 50 de

1. *De Castagnères* către *regele*, 30 Aprilie 1699, Doc. col. *Hurm.*, supplement, I, p. 348.

pungi cerute de muftiul. Capul religiei ofensat face pe vizir să cheme pe Brancovanu la Constantinopole. Asupra acestei împrejurări iată ce spunea lui Del Chiaro, Iacob Pilarino, protomedicul lui Brancovanu, care fusese în aceeași însușire și în slujba lui Șărban Cantacuzino[2]. «In luna lui April vine de la Poartă un imbrihor cu un firman prin care Brancovanu este chemat la Adrianopole. Chiar a doua zi, se vede că de teamă. Brancovanu este apucat de niște friguri, care se schimbă curînd într'un orbalț ce 'l ține două săptămîni de la călătorie. După ce se însănătoșază pleacă spre Adrianopole, mergînd foarte încet, așa că ajunge acolo abia după o lună, pe cînd obicinuit nu trebuiau mai mult de zece zile. Adevărată pricină a unei atari întîrzieri era că principele bazîndu-se pe mijlocirea prietinilor săi și mai ales pe marile sumi de aur pe care le răspîndea, spera să obțină un ordin de reîntoarcere a casă El avea însă doi strașnici și puternici dușmani, pe lîngă care nici o stăruință nici o rugăminte nu avea nici un efect. Unul din ei era Rami pașa pe atunci mare vizir, celalalt era bătrînul Mavrocordat, favoritul sfetnic al aceluiași vizir. Scopul lor, chemînd pe Brancovanu la Poartă, era de a-l despoia de averile sale (care se vede că se socoteau la sumi mult mai mari de cum erau în adevăr) și apoi a'l depune din domnie. Proteguitorii săi, și ei favoriți ai sultanului erau : Cîzlar-aga, Ali Silihtar-aga, care mai tîrziu ajunse mare vizir, și Hasan pașa cumnatul sultanului». Brancovanu lovind cu punga din apropiere nimici și dușmăniile lui Mavrocordat și a marelui vizir. Sumele vărsate de el trebue a fi fost foarte mari ; căci el dădu numai

2. *Del Chiaro*, p. 15: „La relazione de tal fatto non puo essere piu esatta ne piu sincera sendo mi stata partecipata dal virtuosissimo signor Jacobo Pilarino (sogetto ben noto alla republica letteraria) gia protomedico in Valachia del principe Sarbano Cantacuzino e poscia del Brancovano".

sultanului și vizirului cîte 200 de pungi, fără a vorbi de darurile către prietenii săi, care trebuiau *întărire* în prietesug precum trebuia slăbită dușmănia protivnicilor.

In afară de aceste daruri extraordinare el mai sporește tributul încă cu 230 de pungi pe an, ceea ce împreună cu cele 270 date pînă atunci, îl urca la 500 de pungi pe an [3]. In schimb pentru aceste daruri colosale, Brancovanu este tratat cu cele mai mari onoruri, și în loc de a fi dat de dușmanii săi jos de pe tron, el este întărit în domnia lui din nou și de astă dată *pe întreaga lui viață* (?). Brancovanu iarăși călcase pe grumajii neprietenilor săi. Intors în țară domnitorul năcăjit prin sarcinile prea grele pe care se îndatorise a le răspunde, pare «a-și schimba firea și a se face mai rău, mai cumplit». El pune împrumuturi silite și dări pe boieri și mănăstiri, cu atîta mai mult pe poporul de jos, în cît «săraca de țară n'avea putere să le împlinească și se văita și blăstăma» [4]. Și într'adevăr dacă cercetăm condica vistieriei lui Brancovanu pe anul 1703, cînd Brancovanu se supune la sporirea tributului, găsim că în acel an cifra dărilor este mult mai mare de cît bună oară în anul 1695. Pe cînd în acest de pe urmă an suma totală a dărilor se urcă la 488,000 de lei, în 1703 ea se ridică la 630.000, adecă cu un adaos de 142,000 de lei [5]. adaos adus în cea mai mare parte prin sporirea haraciului cu 230 de pungi pe an adecă cu 115,000 de lei. Tot atunci spre a se putea plăti de

3. Vezi cronica lui *Radu Popescu* în Mag ist., IV, p. 22 *Cronica unui anonimă*, idem, V. p. 169. confirmate ambele aceste arătări prin o scrisoare a lui *De Fériol* către *regele*, din 4 Iuliu 1703. Doc col. *Hurm.*, suplement. I. p. 357.

4 *Radu Popescu*. Mag. ist., IV. p 22.

5. Condica vistieriei dintre anii 7202–7212, București 1875 p. 684–730. La p. 726 găsim două dări impuse boierilor și mănăstirilor de 43,000 de lei.

urieșele datorii contractate spre a face darurile trebuitoare cînd cu vizita lui la Andrianopole, el mărește și veniturile domniei prin introducerea unei noue dări, văcăritul sau darea impusă pe vitele cornute.

Cu toate lacrimile vărsate de popor la luarea lui Brancovanu la Constantinopole, care lacrimi erau firești chiar la un popor apăsat, însă care se deprinsese de atîța ani cu el, și cu toate că Brancovanu, pare a fi posedat într'un înalt grad arta de a «jumuli găina fără a o face să țipe» [6], pentru sfîrșitul domniei sunt adevărate cuvintele cronicarului muntean, care spune că «cea mai ră de toate fu adaosul haraciului, care l'au făcut la Turci pentru trebile casei lui, care din 270 de pungi ce plătea țara cînd s'au pus în domnie le-au făcut 500 de pungi au rămas cu blăstăm, de blastămă săracii și vor blăstăma în veci!» [7].

Sultanul Mustafa, care încuviințase lui Brancovanu domnia pe viață este însă răsturnat prin una din acele năsprasnice revoluții a le statelor despotice, și în locul lui se suie Ahmed al III-le, în 22 August 1703. Sultanul nou, dorind să 'și facă un nume bun între supușii săi, recunoaște întărirea lui Brancovanu,—lucru vrednic de amintit—fără cerere de noue daruri [8].

In acest răstimp se făcuse o strămutare de prietenie între Brancovanu și domnii ce se succedau pe tronul Moldovei. După Antioh Cantemir dușmanul domnului muntean, 1696—1701, venise în acest de pe urmă an Constantin Duca de a doua oară în domnia Moldovei, 1701—1703. Și la această domnie Brancovanu ajutase pe fostul său ginere; dar legătura în-

6. *Del Chiaro*, p. 163.
7. *Radu Popescu* în Mag. ist., IV, p. 29.
8. *Cronica anonimă* în Mag. ist., V, p. 170.

rudirei ne mai unindu-i acuma, domnul Munteniei cere de la Duca înapoierea banilor cheltuiți pentru dînsul. Din această pricină urmează desbinarea între ei, iar Brancovanu se apropie de fostul său dușman, Antioh Cantemir, care'l săpa pe Duca la Poartă. Tocmai pe atunci Brancovanu este chemat la Adrianopole, și Turcii încîntați de măreața lui dărnicie, ascultă de cererea lui de a mazili pe Duca și propun lui Brancovanu, să iee el domnia ămbelor țări romîne. Dînsul însă cerînd sfat prin scrisoare de la moșul său Constantin Cantacuzino, refuză această onoare, și propune pe Mihail Racoviță, care și este numit pe dată de Poartă (1703—1705). La 1705 însă Antioh Cantemir izbutește iarăși a dobîndi domnia Moldovei. Brancovanu pentru a înlătura cel puțin pe acest dușman din concertul celorlalți, aduce la împlinire împăcarea pe care încă mai dinainte el o dorise. Jură Antioh Cantemir și cu trimisul lui Brancovanu, Ștefan Cantacuzino, înaintea patriarhului că nu se vor mai pîri ămbii principi unul pe altul, că Brancovanu să nu mai ajute la domnie lui Mihail Racoviță și să dee lui Dimitrie Cantemir, fratele lui Antioh, cîte 10 pungi de bani pe an pensie, pentru ca acesta să nu stăruiască la scaunul Munteniei. Această pace spune Neculcea, în stilul său plastic, a fost ținută de ămbii domni «cum țin cînii Vinerile» [9].

Brancovanu își asigurase domnia la Poartă, nu pe viață cum suna pompoasa lui întăritură, dar cel puțin pe cîți-va ani prin zdravăna lovitură de pungi de bani, aplicată cu o mînă de meșter tocmai în momentul cînd dușmanii săi își frecau mînele și strigau: izbîndă. Poziția lui la Poartă părea asigurată, cînd se ridică din nou în contra lui diplomația franceză a căreia furie părea că se stinsese atît prin dis-

9. Letopisețele II, p 312.

grația lui Tököly, cît și prin schimbarea d-lui de Castagnères din postul de ambasador francez la Constantinopole.

Franția nu încetase a săpa pe Germani pe lîngă Poartă, chiar după încheierea păcei ei cu impăratul, din cauză că doria să le strice pe cît se putea mai mult, în vederea nouelor complicări, cărora trebuia să dee naștere succesiunea Spaniei. Aceste și izbucnesc în anul 1701 și țin ne întrerupt în tot timpul domniei lui Brancovanu, pănă la 1713 și 1714, cînd sunt terminate prin păcile de la Utrecht și Rastatt. Franția avea deci interes a stîrni iarăși cît se poate mai mulți dușmani Germanilor în Orient, și ambasadorii ei din Constantinopole își dădeau toate silințele spre a porni din nou pe Turci contra impăratului. Aceștia însă, spărieți prin cumplitele pierderi încercate în răsboiul ce abia se sfîrșise, nu îndrăzneau de loc a înfrînge tratatul încheiet, pretextînd că sfințenia lui și legea lui Mahomet i-ar împedeca a-și călca cuvîntul. Că lucrurile nu erau tocmai astfeliu și că numai frica iar nu Profetul îi reținea, se vede de pe plăcerea nespusă cu care ei ascultau veștile venite de la Rin despre victoriile Francejilor și însămnatele pregătiri de răsboiu pe care le puneau la cale sub inspirația acestor vești [10]. Partida protestantă din Ardeal care se temea de stăpînirea catolicilor, se rescoală curînd după încheierea păcei de la Carlowitz, contra împăratului, nevroind să recunoască trecerea acestei țări sub monarhia Habsburgilor. Ea pune în fruntea ei, în locul lui Tököly, acăruia soartă am văzut unde'l dusese, pe un alt nobil ungur, *Francisc Racoți*, fiul fostului principe al Ardealului Gheorghe al II-le Racoți. Trecînd din Polonia, unde fusese reținut în prinsoare,

10. *De Fériol* ambasadorul Franției la Constantinopole către *rege*, 27 Ianuarie 1704, Doc. col. *Hurm.*, supl., I, p 358.

în Transilvania, el ridică aice în anul 1703 Iunie în 7, steagul răscoalei contra noilor stăpînitori ai țării, Germanii. Francejii, văzînd că nu pot împinge pe Turci la dușmănie fățișă contra imperiului, se folosesc de răscoala lui Racoți, pentru ca prin ea cel puțin se aducă greutăți dușmanilor lor. Ei sprijin răscoala prin un ajutor bănesc de 200,000 de lei pe an și caută să cîștige simpatiile personale a le capului ei, prin darul însămnat al proprietății lazatzlov, cumpărată de Ludovic al XIV-le de la văduva lui Sobiesky pentru prețul de 700,000 de livre, peste care mai adaog un prețios tacîm de argint, precum și 100,000 de livre în numărătoare. Pentru a'și putea organiza și aproviziona armata, Racoți avea mare nevoie de concursul domnilor romîni. Brancovanu însă care avea cu atît mai mare interes a nu se strica cu puternicul său vecin împăratul Germaniei, acuma cînd dînsul răpusese pe Turci, refuză lui Racoți ori ce concurs, și atrage astfeliu asupra capului său iarăși fulgerile ambasadorului francez.

Pe atunci domnul de Castagnères fusese înlocuit la Poartă prin marchizul *de Fériol*, om peste măsură pornit și dușman personal al lui Brancovanu, ambele împrejurări care încă înăspriau relațiile Franției cu domnul romîn. Sîngele prea ferbinte al ambasadorului îi făcuse chiar la Poarta o poziție cam grea și nepotrivită cu rolul său de stăruitor pe lîngă Turci în contra Germanilor. Chiar la prima lui audiență (5 Ianuarie 1700) se petrecură niște scene așa de curioaze, încît toată lumea diplomatică a timpului fu scandalizată în gradul cel mai extrem [11].

Este de observat că marchizul de Fériol muri nebun și deci putem să ne închipuim cu cîtă înverșunare combătu acest om, de pe atunci cam sărit din

11. *Zinkeisen* V, p. 342—345.

minți, pe principele Munteniei pe care îl ura și personal din următoarea împrejurare. Fériol înainte de a fi numit ambasador la Constantinopole, slujise ca militar în armata ungurească a lui Tököly. Relațiile cele rele a le lui Brancovanu cu Tököly fiind cunoscute, și Fériol trăind în o încunjurime care ura atît de mult pe principele Munteniei, înțălegem cum și el se aplecase către acelaș simțimînt, mai ales în timpul frecărilor mai ascuțite dintre Brancovanu și Tököly, cînd acesta răspins din Transilvania se retrăsese din nou în Muntenia[12].

Curînd după răscoala lui Racoți și vedem apărînd la lumină uneltirile lui Fériol contra principelui Munteniei, care nu se dădea de loc în apele politicei franceze. Așa îl videm mai întăi acuzînd pe domn că ar fi trimis 24 de cară cu pulbere de tun generalului austriac Rabutin, în Transilvania[12]. Intr'un alt rînd ambasadorul scrie marelui vizir că «întreaga Transilvanie fiind revoltată și principele Racoți aflîndu-se în ea cu o parte din puterile Ungariei, imperialii nu ar putea să se mănțină în ea, dacă principele Valahiei nu le ar procura hrană. Această mă face să rog cu stăruință pe Excelența voastră ca să trimiteți de îndată ordine foarte severe principelui Valachiei pentru a'l opri de a duce provizii în Ardeal sub nici un pretext, și de a nu suferi ca Nemții să vină a lua de aceste din țara lui»[13]. Reprezentantul Franției avea și omul său, gata de a înlocui pe Brancovanu, anume pe Constantin Duca, pe care-l vom vedea că din timpul domniei sale de a doua în Moldova se pune rău cu domnul Munteniei. Duca se refugiază pe la începutul anului 1706 în casa ambasadorului francez, și acuma Fériol îl recomanda

12. *De Fériol* către *regele*, 15 Sept 1704. Doc. col *Hurm*, supl., I, p 358.
13. *De Fériol* către *marele vizir*, 17 Decemvrie 1705, idem, p 362.

călduros regelui său, spunîndu-i că dînsul ar fi de cea întâi nobleță, numerînd între strămoșii săi împărați greci [14]. Principele Valahiei îl persecută, acest prietin al Nemților. Rog umilit pe Maiestatea voastră să'mi trimită o scrisoare pentru marele vizir prin care să spună că Maiestatea voastră cunoaște de mult legăturile actualului principe valah cu imperiali, și că interesele turcești vor suferi tot deauna cît timp acest principe va sta pe tronul său, și că prin urmare Maiestatea voastră ar dori și cere ca dînsul să fie destituit» [15].

Războiul de succesiune spaniol începînd a merge rău pentru Franceji, aceștia stăruesc cu atîta mai mult ca Poarta să declare războiu Austriei. De Férioi însărcinat să cerce necontenit pe Turci asupra acestui punt, întreabă într'o zi pe vizirul pe cine ar prefera: pe Unguri sau pe Nemți. Vizirul răspunse că Turcii priveau pe Nemți ca pe dușmanii lor firești, și că dorințele lor erau pentru Principele Racoți, dar erau obligați să păzască un feliu de neutralitate. «Spuseiu atunci Vizirului că s'ar afla printre supușii padișahului, care mai îndrăzneți de cît Vizirul, n'ar păstra această neutralitate. Vizirul mă întrebă cine ar putea fi acela? Arătăiu atunci pe principele Valahiei, care de și supus și tributar al sublimei Porți, dădea Nemților care erau în Transilvania, hrană, arme și cai în contra chiar a ordinilor Porței» [16]. Férioi revenia necontenit asupra acestei chestiuni. Intr'un alt rînd întreba el pe vizir că «dacă Turcii erau așa de scrupuloși asupra neutralității, cum se face de se în-

14. Am văzut mai sus originea lui Duca, p. 250: „Grec de la Rumelia care își începuse cariera prin a sluji în o prăvălie din Iași". Numele său fiesce însă purtat și de un împărat bizantin.

15. *De Férioi* către *regele*, 27 Februarie 1705. Doc. col. *Hurm.*, supl. I, p. 364.

16. *De Férioi* către *regele*, 15 April 1706, idem, I, p. 365.

călduros regelui său, spunîndu-i că dînsul ar fi de cea întâi nobleță, numerînd între strămunii săi împărați greci [14]. Principele Valahiei îl persecută, acest prietin al Nemților. Rog umilit pe Maiestatea voastră să'mi trimită o scrisoare pentru marele vizir prin care să spună că Maiestatea voastră cunoaște de mult legăturile actualului principe valah cu imperialii, și că interesele turcești vor suferi tot deauna cît timp acest principe va sta pe tronul său, și că prin urmare Maiestatea voastră ar dori și cere ca dînsul să fie destituit»[15].

Războiul de succesiune spaniol începînd a merge rău pentru Franceji, aceștia stăruesc cu atîta mai mult ca Poarta să declare războiu Austriei. De Fériol însărcinat să cerce necontenit pe Turci asupra acestui punt, întreabă într'o zi pe vizirul pe cine ar prefera: pe Unguri sau pe Nemți. Vizirul răspunse că Turcii priveau pe Nemți ca pe dușmanii lor firești, și că dorințele lor erau pentru principele Racoți, dar erau obligați să păzască un feliu de neutralitate. «Spuseiu atunci Vizirului că s'ar afla printre supușii padișahului, care mai îndrăzneți de cît Vizirul, n'ar păstra această neutralitate. Vizirul mă întrebă cine ar putea fi acela? Arătăiu atunci pe principele Valahiei, care de și supus și tributar al sublimei Porți, dădea Nemților care erau în Transilvania, hrană, arme și cai în contra chiar a ordinilor Porței» [16]. Fériol revenia necontenit asupra acestei chestiuni. Intr'un alt rînd întreba el pe vizir că «dacă Turcii erau așa de scrupuloși asupra neutralității, cum se face de se în-

14. Am văzut mai sus originea lui Duca, p. 250: „Grec de la Rumelia care își începuse cariera prin a sluji în o prăvălie din Iași". Numele său fusese însă purtat și de un împărat bizantin.

15. *De Fériol* către *regele*, 27 Februarie 1705. Doc. col. *Hurm.*, supl. I, p. 364.

16. *De Fériol* către *regele*, 15 April 1706. idem, I, p. 365.

Porfiri

Indici

Antiste Cantimir 425
Mavrocordat alex 425
Jacob Pilarino 427
Comte Duca 429.
Mihail Racovitz 430
Racovitz Tramin 431
Fériol (de) 432
Quarrient 435

+ Mare parte din corespondenta acestei temp. sicher autoritatele germane și Brancovan și rezultă ce primit plata celor 50000 de talari promis de Brancovan. Curtea imperială și-a procurat proviantului al ~~[illegible]~~ cam pot 4 1 scade din tribut. 20 bis

l. c. p. 382 nr. 10 bis / p. 156.
20 bis. O rezultă de aici ca Guiscu și Dobrin
l. c. p. 154 și cam.

veri, o luase asupra lui, și mîntuind pe Turci de atare datorie, le făcuse o slujbă mare și care merita răsplată. Toate aceste împrejurări îi făcea să mai închidă ochii asupra faptelor domnului muntean, cînd ele deveneau prea transparente. Erau afaceri de negoț precum le califică însuș ambasadorul Franției, Trebuia să intervină o purtare mult mai periculoasă și mai hotărîtoare a lui Brancovanu, care să aducă pierderea lui, și nu numai niște simple plecări către interesele Germaniei, putere ce mai la urmă era chiar acuma prietină Turcilor. Această purtare se raporta la politica lui Brancovanu către Ruși.

[illegible] atît mai mult ca Turcii văzînd ișbînzile împrejurările și repetatele piedeci ale lui Apaffi a răzvrăti Ungaria, mai ales după pierderea [illegible] Ineu și Timișoara pînă cînd răsculații [illegible] ajunseră în ei în urmă [illegible] Apaffi [illegible] Ca[illegible] ", acestia scăzînd a răscoalei întîmplări [illegible] Franciei și a Racoți.[27] Răscoal Mișcarea [illegible] [illegible] [illegible]

Relațiile lui Brancovanu cu Nemții însă deveniră din ce în ce mai rari, mai ales de la suirea în tron a lui Iosef I, după moartea lui Leopold, întîmplată în 5 Mai 1705, noul împărat fiind tot mai mult absorbit de peripețiile războiului de succesiune spaniol.

In curînd însă o altă putere luă în preocupările domnului muntean locul pe care pănă atunci îl avuseră Nemții. Imperiul rusesc întrat sub conducerea genială a lui Petru cel Mare, începe a îndruma politica aceea care 'l conduse cu încetul la mărimea și însămnatea de care se bucură astăzi'.[1] Una din țintele acestei politici era și deschiderea Rusiei în spre Sud către marea Neagră, pentru care și țarul Petru întrase în liga sfîntă, și cucerise, în lupta contra Turcilor, Azovul de la aceștia în 1696. Intărirea acestei cetăți prin niște lucrări întinse și construirea unei flote pe marea de Azov desvăleau în destul planul lui Petru, care era de a se face stăpîn pe pînza de apă întinsă la sudul împărăției sale. Turcii care împreună cu celelalte puteri înțălesese scopul împăratului rusesc, se silise în zădar prin pacea de la Constan-

1. Expunerea mai amărunță a politicei rusești și a războiului lui Petru cel Mare cu Turcii precum și a influenței sale asupra țărilor romîne va fi făcută mai jos, la istoria lui Dimitrie Cantemir. Aice numai atîta pe cît e de nevoie spre a înțălege soarta lui Brancovanu.

tinopole, din 1702, să smulgă Azovul din stăpînirea Ruşilor. Aceştia încuviinţază multe alte concesiuni, însă păstrează cetatea, devenind astfeliu o nouă ameninţare a Turcilor dinspre Nord-ost, precum Nemţii erau pentru ei una de către Nord-vest.

Turcii însă chiar de la începutul arătărei Ruşilor pe scena politică prinseră o mare teamă despre acest popor, din pricina comunităţei sale de religie cu supuşii creştini din împărăţia lor.

După încheierea păcei lor cu Turcii care le asigură stăpînirea Azovului, Ruşii se întorc către Nord, unde ţarul Petru vroia să descătuşeze imperiul său către marea Baltică, precum îl deslănţuise către sud prin deschiderea lui în spre marea Neagră, şi se apucă la luptă cu valorosul dar prea îndrăzneţul rege de Svedia Carol al XII-le, care îşi frînge cu totul cariera lui în cîmpia de la Pultava, în 1709, scăpînd de aice la Tighinea în Moldova.

Scopurile ţarului Petru de a ataca pe Turci şi a-i alunga chiar din Europa nu erau un secret pentru nimene, şi ele fuse numai întîrziete prin lupta lui cu regele Svediei. De îndată ce acesta fu bătut, piedica ce se opusese realizărei planului ţarului dispăru, şi armatele sale triumfatoare trebuiau acuma să înainteze asupra Constantinopolei.

Brancovanu, care era cel mai interesat în această chestiune, urmărise cu mare luare aminte toate peripeţiile prin care trecuse relaţiile puternicului ţar cu Turcii şi apoi cu Svedejii. Ştiind el că ţarul se împăcase cu cei dintăi numai cît de nevoia celor de al doile, se aştepta acuma după bătălia de la Pultava, ca împăratul Moscului se redeschidă focurile sale asupra împărăţiei otomane. Trebuia, calculînd sorţii probabili ai luptei, să caute a-şi îmbuna şi pe ţarul Moscvei, precum făcuse în războiul dintre Turci şi Nemţi, cu aceşti din urmă. Aceeaşi purtare politică,

care aplicată cu ghibăcie, îl dusese neatins prin greaua cumpănă a războiului ligei sfinte, credea el că-l va mîntui și în vălmășagul ce amenință să izbucnească între împărăția Moscului și acea mahometană.

Iată motivul adevărat care împinse pe Brancovanu a se apropia de Ruși și pe care cronicarul Radu Popescu îl întrevede cam confus în cuvintele următoare: «văzînd Brancovanu că Turcii nu stau la vorbele lor și pre Nemți că s'au împăcat cu Turcii, de nu era nici un razim și nici un ajutor despre dînșii, au început a se ajunge cu Muscalii»[2].

Îndată după acea memorabilă bătălie,—așa raportează *Talaba*, ambasadorul lui Racoți către Ruși, celui francez din Constantinopole,—principele Valahiei trimise deputați tarului în numele tuturor provinciilor creștine care sunt sub stăpînirea turcească cu niște scrisori care conțineau trei articole principale:

1) Felicitează pe țar pentru izbînzile pe care dumnezeu și dreptatea cauzei sale i le dădeau, dorindu-i urmarea lor înainte.

2) Roagă pe țar de a nu întări sau prelungi pacea cu Turcii, dar a o încheia cu ori ce preț cu Svedejii, spre a dobîndi putința de a mîntui pe creștini de Turci, după cum le promisese de mult timp, asigurîndu-l că aceste provincii erau acuma dispuse a lua armele contra păgînilor.

3) Mai roagă pe împăratul Rușilor ca să ajute Ungurilor, spre a putea prin acest mijloc să întrețină bune relațiuni cu Maiestatea sa regele Franției, care este singurul principe ce poate favoriza pe Turci, sau prin puterile sale, sau prin ministrii săi de la Constantinopole și este în acelaș timp suveranul

2 Mag. ist. IV. p 22.

cel mai în stare de a încredința pe regele Sveciei de a face pacea cu țarul [3].

Țarul răspunde lui Brancovanu.

Ad 1): Că ar mulțămi principelui Valahiei pentru bunele lui intențiuni și'l roagă să stăruiască în ele. Pentru a-i arăta recunoștința lui, trimite prezenturi atît principelui Valahiei cît și puternicei familii a Cantacuzineștilor, între altele și un portret al său împodobit cu pietre scumpe pentru principele. Talaba adăogea tot odată că pe cît timp Poarta ar lăsa pe principele Valahiei de acuma în scaun, sau ar pune pe unul din familia Cantacuzineștilor, ea ar trebui să se aștepte la o revoluție în aceste țări, mai ales în timp de războiu.

Ad 2): Țarul arată principelui Valahiei că prelungirea păcei cu Turcii nu trebue să-l pună în îngrijire, că acesta era un mijloc de a ascunde scopurile sale Turcilor, spre a-i împedeca de a da ajutor regelui Sveciei care se retrăsese în statele lor; dar că după ce va sili pe acel rege să primească pacea, va găsi el destule pretexte pentru a rumpe cu Turcii, chiar de n'ar fi altele decît acela de a mîntui de jugul lor provinciile care sunt de religia lui; că acesta ar fi un motiv îndestulător, și că trebue să spereze că Dumnezeu va ajuta niște scopuri așa de drepte și așa de înțălepte.

Cît despre cel de al treile punt, care privea la misiunea lui de Talaba el nu se raporta la Brancovanu.

Am văzut mai sus în repețite rînduri că ceea ce se putea lua drept intrigi și ponegriri a le dușmanilor în relațiile lui Brancovanu cu Nemții, erau cu-

3. *Des Alleurs* c *regele* despre misiunea în Rusia a lui *Talaba*, 24 Ian. 1711. Doc. col. *Hurm.*, supl., I, p 392. Puntul al 3-le este pus din eroare între cererile lui Brancovanu, care dacă ar fi stăruit pentru Unguri. nu înțălegem ce motiv ar fi avut Talaba de al dușmăni și al denunța la Turci. Acest punt a fost cerut de însuș Talaba Rușilor cum o dovedește răspunsul țarului la el.

ratul adevăr. Tot așa și aice, de și această denunțare eșia din o gură suspectă, trimisul lui Racoți și dușmanul domnului muntean, care avea interes a compromite pe Brancovanu, totuși noi credem că aceste spuse sunt adevărate, fiind ele întărite prin alte izvoare mai vrednice de credință. Așa o relație din Bender din 10 Noemvrie 1709, după ce arată cum Racoviță a fost mazilit din pricina plecărei sale către Ruși, adauge despre Brancovanu că «s'ar spune și despre el că ar avea înțelegere cu Muscalii și că sultanul chemîndu'l la Constantinopole, domnul ar fi refuzat a se duce și s'ar fi închis în cetatea sa Tîrgoviștea unde ar fi apărat de o armată de 22,000 de oameni[4]». Cronicarul Neculcea apoi adaoge că «nu numai Mihaiu Vodă se ajunsese cu Muscalii, ci și Brancovanu și toată Sîrbimea mai înainte luase înțălegere cu Moscul și trăgeau nădejdea lui din cias în cias cu bucurie»[5].

Vom arăta la istoria Moldovei cum domnul acestor țări, Mihaiu Racoviță, întrase în legături cu Petru I în acelaș an în care Talaba pune pe acele a le domnului Munteniei. Păzindu-se mai puțin bine decît experimentatul Brancovanu, el este descoperit, aruncat în fiere și dus la Constantinopole, după denunțările dușmanului de moarte al țarului Rusiei, regele Carol al XII-le De Fériol care raportează această împrejurare regelui său, face reflexia că «ar fi de dorit că maiestatea sa svedeză să facă tot așa și principelui Valahiei»[6], De o cam dată Brancovanu știuse să îmbuneze pe ilustrul refugit. El primise și în Muntenia parte din soldații svedeji ce scăpase

4. Doc. col. *Hurm.*, supl., I, p. 370.
5. Letopisețe, II, p 321.
6. *De Fériol* c, *regele*, 22 Noemvrie 1709. Doc. col. *Hurm.*, supl, I, p 372

împreună cu regele lor în Moldova, îi găzduise și le dăduse hrana care adese ori le lipsia la Bender [7]. Curînd însă regele Sveciei pătrunse jocul ghibaciului domn și convingîndu-se că și dînsul uneltia cu țarul, îl denunță Turcilor spunîndu-le: «că Muntenii sunt buni prieteni cu Muscalii și ce văd și ce aud despre Turci toate le scriu la Muscali»[8]. Hanul Tătarilor de asemene spune Turcilor că «Brâncovanu Vodă domnul muntenesc este domn bogat și puternic, are oaste multă și este de mult prea bun prieten Muscalilor. Nu trebuește la această vreme lăsat să fie domn, că poate să se hăincască și să facă sminteală oștilor împărătești, ci trebuește prins, că el de bună voie nu va veni la Poartă. Nime însă nu e harnic să'l prindă fără cît feciorul lui Constantin Vodă cel mai mic (adecă Dimitrie), care este mai sprinten decît fratele său Antioh Vodă, ci să-l pue împăratul domn la Moldova, că el va chivernisi lucrul din Moldova și va prinde pe Brancovanu. Că Neculai Vodă (Mavrocordat care pe atunci domnia în Moldova) este Grec și nu va putea face această slujbă» [9].

Dar nu numai atîtea sunt dovezile înțălegerei lui Brancovanu cu Rușii. El primise de la țarul 300 de pungi de bani spre a-i face zaharea în țară [10], pe care bani vom vedea că-i restitue mai tîrziu, cînd vede că încrederea lui în a tot puternicia oștirilor moscicești dăduse de greș. Totuși nu putem crede cele ce spune

7. *Cantemir*. Intîmplările Cantacuzinilor și Brancovenilor § 22 și urm. Se spune că atunci ar fi ridicat militarii svedeji turnul Colței cel dărămat de curînd.

8. *Neculcea* în Letopisețe, II, p. 329.

9. Idem p. 330—331.

10. Idem p. 350. Tot pe atunci țarul spre a'și arăta buna-voință către biserica Munteniei, dărueste mai multor lăcașuri sfinte frumoase exemplare de cărți de religie românești de o mărime colosală, din care s'au păstrat acea dăruită de el mănăstirei Horezul, exemplar ce se află la muzeul din București.

Neculai Mustea că «domnul Munteniei de a pururea trimitea oameni la împăratul Mosculuĭ îndemnîndu'l să se rîdice asupra Turcilor, că-i va da zaharea»[11]. Brancovanu era prea înțelept și prea purtat în asemene daraveruri, ca să se compromită așa fățiș către stăpînii lui, Turcii.

Vizirul, care după atîtea denunțări avea ochiul pe Brancovanu, vroia să'l cerce și să'l despoae tot odată, cerîndu-i 500 de pungi, de care împărăția ar avea nevoie în lupta ce se pregătia. Brancovanu, mai șiret de cît vizirul, se obligă fără împrotivire a răspunde această sumă, însă nu îndată, de oare-ce țara ar fi fost săcătuită, ci pănă în cinci luni, sperînd că pănă atunci Rușii venind, el se va mîntui odată cu supunerea către Turci și de îndatorirea ce o luase asupra lui[12].

Pentru a înșăla pe Turci, Brancovanu se prefăcea pe de altă parte a ține cu dînșii și căuta anume să compromită pe domnul Moldovei Dimitrie Cantemir, despre care știea cu ce scopuri dușmănești venise în domnia Moldovei, cu toată că și Brancovanu urma o politică identică cu a lui Cantemir. El îi trimite în solie pe unul Corbea care să-i arăte prietenie și să-i spună, însă numai din gură și nu pe scris, că Brancovanu îl felicitează pentru întrarea lui sub protecția lui Petru, arătîndu-i și legăturile în care el însuș s'a afla cu Rușii, spre a dobîndi încrederea lui Cantemir. Domnul Moldovei care nu mai avea nici un motiv de a uri pe Brancovanu, de cînd se dăduse în partea Rușilor, și deci nu mai putea avea de scop prinderea domnului muntean, îi arată că el au trecut la Ruși, și sfătuește pe Brancovanu să se ferească de Turci care ar vra să 'l prindă (fusese

11. Letopisețele. III. p. 38.
12. *Neculcea* in Letopisețe, II, p. 331.

el doar însuș însărcinat a o face). Brancovanu vroind însă să 'și acopere jocul față cu Rușii denunță cele spuse de Cantemir craiului Svediei, prietenul Turcilor, adăugînd că domnul Moldovei ar umbla să dee pe Svedeji pe mînile Rușilor. Craiul trimite scrisoarea la Adrianopole. Tot pe atunci Petru cel Mare venind în Iași, Brancovanu îi scrie că el și Cantacuzineștii se țin de cuvîntul lui; dar că nu pot trimite chiar atunci zaharea, vizirul și hanul fiind aproape. La asemene mijloace nedemne de oameni alerga Brancovanu spre a-și întări clătinatul său tron.

Brancovanu adunase oștirea și stătea cu dînsa gata în lagăr la Urlați pe Cricov în județul Prahova, nu departe de Ploești, ca să se poată în grabă întruni cu Rușii în caz de întrare a lor în Muntenia, și destul de departe de Dunărea și apropiat de munți spre a nu cădea în o cursă ce iar fi întins'o Turcii de peste fluviu. El fusese invitat de către aceștia a porni în contra Rușilor, însă scăpase de atare nevoie care l'ar fi silit a'și da cărțile pe față, prin un dar de 300 de pungi de bani [13]. Tot pe atunci el scriea hanului că'l așteaptă să vină spre a-i trimite zaharea «muncindu-se să înșăle pe amîndouă părțile [14].

Pănă acuma Brancovanu condusese îndestul de bine duplul său joc, menit a aștepta rezultatul luptei între Ruși și Turci, și apoi a se da în partea învingătorului, dovedind apoi acestuia prin purtarea sa anterioară că tot deauna simțise și fusese pentru el; ceea ce nu iar fi fost greu, întru cît ar fi putut spicui tot deauna din cele două fețe ale purtărei sale dovezi pentru partea în care s'ar fi aruncat.

Se înțălege de la sine că nu fără teamă și bătae mare de inimă stătea Brancovanu în lagărul său de

---

13. *Radu Popescu* în *Mag. ist.*, IV, p. 23.
14. Genealogia Cantacuzinilor, origiral, p. 327 [ed. Iorga, p. 301]

la Urlați, cînd de odată aude o veste cumplită; capul cel mai mare al oștirei sale după el, generalul cavaleriei sale, spatarul Toma Cantacuzino fugise cu vre-o 70 de boieri și apucase către Prut, în cotro se îndrepta oastea rusască. Această grupă de boieri, avînd în fruntea ei pe Cantacuzinești, nu mai putea suferi întîrzierea lui Brancovanu de a se declara pentru Ruși, precum făcuse Cantemir în Moldova. Scopul ei era ca, făcînd acest act de curaj înaintea domnului lor, să'l compromită în ochii țarului, și la viitoarea izbîndă a Rușilor, de care toți acei boieri erau mai siguri ca de lumina zilei, să dee domnia Munteniei unuia din membrii acelei însămnate familii, și anume spatarului Toma, care se pusese în fruntea întreprinderei. Spatarul ajunge în lagărul lui Petru, i se închină și 'i cere un corp de armată cu care să iee și să ardă Brăila. Țarul îi dă acest ajutor constînd din un corp de cavalerie de 12,000 de oameni sub generalul Reni, cu care spatarul se învîrtejește iute în dărăpt, calcă cetatea turcească și ie o mulțime de pradă din ea. Brancovanu compromis de astă dată desăvîrșit în ochii Turcilor, care trecuse Dunărea mergînd în contra Rușilor, pe cînd nici un picior din aceștia nu călcase în Muntenia văzînd primejdia ce o adusese asupra capului său nebunia cu scop a spatarului său, se hotări de îndată a lepăda legăturile cu Rușii cei îndepărtați, și a se arăta iar de prieten al Turcilor. El opri zahareaua cea cumpărată din banii rusești a merge spre Fălciu, în cotro o pornise și o trimise înapoi către oștirea turcească; iar el desface lagărul său de la Urlați și bolnav de năcaz se retrage în Tîrgoviștea. Din mustrare de cuget însă Brancovanu, trimite după sfîrșitul războiului și pacea de la Huși, banii, cele 300 de pungi, îndărăt Muscalilor [15].

15. *Neculcea* în Letopisețe, II. p. 352—354. *Neculai Mustea*, idem, III, p. 51.

Lipsa zaharelei și a finului fu cauza determinantă a nenorocirei lui Petru cel Mare de la Prut. Cum ar fi putut el uita vre o dată necredința și trădarea lui Brancovanu care tocmai îi pricinuise această nenorocire. Țarul Petru exclamase într'un moment de desperare: «Iuda cel de Bracovanu m'au vîndut de am răpus oastea și am pățit aceasta»[16]. De acuma înainte Brancovanu nu va avea un mai mare dușmae în lume de cît fratele său întru Hristos, împăratul Rușilor. Rușii îl vor sapa necontenit pe Brancovanu la Constantinopole și vor determina acea cumplită catastrofă, care puse capăt domniei și vieții lui.

Radu Popescu adună în următoarele cuvinte îndoitul jocul al politicei lui Brancovanu, și rezultatul la care au ajuns. «Constantin Vodă, la aceste lucrări ce au făcut, avea două socoteli, una că îndemnase pre țarul ca să vie asupra Turcilor care de va bate pre Turci sa fie isbînda Muscalilor, să se arăte cu față curată, că din îndemnarea lui s'a făcut biruința asupra vrăjmașilor creștinătății; altă socoteală avea că scrise tot deauna la Turci îndemnîndu-i să meargă fără grijă, că sunt oștile Rușilor puține și flămînde, și în aceste socoteli gîndea să facă ca să nu scape de bine, ori o parte va birui ori alta; dar săracul a scăpat de amîndouă părțile, că Muscalii l'au cunoscut de viclean și înșălător de creștini, Turcii încă l'au cunoscut hain împăratului, văzînd că Toma spatarul fiind credincios al lui și boier mare și din neamul lui, s'a dus la țarul»[17].

«Merge ulciorul la apă pănă se sparge». Acest adevăr exprimat alegoric de fabulă se îndeplini acuma asupra capului lui Brancovanu. Dușmanii lui văzîndu'l atît de rău compromis prin participarea lui la

16. *Neculcea*, idem, II, p. 324.
17. Mag. ist., IV, p. 24.

politica rusască, ridică cu toții iarăși capul și punînd umărul la răsturnarea domnului muntean, ajung in fine să desrădăcineze acest arbor bătrîn. care de 27 de ani infibgea tot mai adînc vițele sale in scaunul Munteniei.

Și mulți mai erau acești dușmani, care 'l răpun pe Brancovanu, din toate părțile, și din lăuntru și din afară. La Constantinopole era combătut cu inversunare de către ambasadorii Rusiei și a Franției, cel d'intăiu pentru purtarea lui Brancovanu în războiul turco-rus, al doilea pentru a fi consecvent cu politica predecesorului său, către care se adăogea necontenitele știri despre bunele relații ale lui Brancovanu cu Nemții, cu care Francejii purtau incă războiu. Acuma insă după pacea de la Carlowitz rostul ambasadorilor era cu totul altul in Constantinopole. Turcii bătuți de creștini, suferind de la ei o așa de intinsă desmădulare a impărăției lor, știeau acuma de frica reprezentanților acelor state a căror putere o simțise. Către toti se purtau acuma Turcii cu o deferența care trebuia să pună în uimire pe acei ce cunoșteau brutalitatea cu care în timpurile lor de strălucire ei trătau pe trimișii puterilor creștine. Ambasadorul Franției însă susținea candidatura lui Neculai Mavrocordat, rinduit domn în Moldova după fuga lui Cantemir (1711) și care voia să ajungă acuma la tronul Munteniei. El legase cu Grecul prietinie incă de pe cînd trecuse prin Moldova pentru a veni să'și ocupe postul său la Constantinopole. Desalleurs devenit ambasador face, după stăruințile sale puse pe lîngă regele Sveciei ce stătea la Bender, ca acesta să ierte pe Mavrocordat pentru purtările ce le avuse față cu el și să nu să mai plîngă Porței contra lui.[13] Aceste bune relații se urmăreau mai de-

18. Scrisorile lui *Des Alleurs* către *de Fériol* din 12 Mart 1710 și către *regele* din 20 August 1710. Doc. col. *Hurm.*, supl, I, p 375 și 384.

parte, și Des Alleurs săpa acuma pe Brancovanu, dacă nu din alte pricini, apoi pentru a face îndatorire protegiutului său, lui Neculai Mavrocordat, de a i procura scaunul mai bogatei Munteniĭ. Către aceste stăruințĭ ale ambasadorilor Rusiei și Franței se mai adăogeau pîrile lui Talaba agentul lui Racoți și al lui Poniatovsky, și acel ale regelui Sveciei, care ambii, mai ales acest din urmă, aveau puternice motive pentru a urî pe Brancovanu. Neculai Mavrocordat punînd însă marile lui bogățiĭ moștenite de la tatăl său în sprijinul cauzei sale, uneltirile acestui grup de dușmani deveneau din cele mai periculoase.

Al doilea ciucur dușmănesc ce atîrna asupra capului lui Brancovanu era compus din un alt stăruitor pentru domnia țărilor romîne, cu toți sprijinitorii și sateliții săi. Acesta era Mihaiu Racoviță, fostul prietin și protegiut al lui Brancovanu, care se stricase însă cu el din următoarea împrejurare. Cînd venise Mihaiu Racoviță în a doua lui domnie în Moldova (1707—1709) Brancovanu își alese de noră pe fiica postelnicului Ilie Cantacuzino din Moldova care era cam rău văzut de Racoviță. Domnul Munteniei ceru celui din Moldova să învoiască casei lui Ilie Cantacuzino să vină la București spre a sărbători nunta. După nuntă însă Cantacuzino nu se mai întoarse în Moldova, ci rămase pe lîngă Brancovanu pe care îl determină a-și «întoarce obrazul de la Mihaiu Racoviță mai mult către Antioh Cantemir ce ședea mazil la Țarigrad», și cu care Brancovanu se împacă cum am văzut înaintea Patriarhului. Ne pune în mirare îndrăzneala lui Brancovanu, care face să se mazilească Racoviță, denunțînd la Turcĭ uneltirile acestuia cu Muscalii, cînd el însuș în acelaș timp trimitea lui Petru I acele scrisori de care Talaba vorbește în relația sa către ambasadorul francez Înțălegem deci cu cîtă ură trebuia să lucreze acuma Mihaiu Racoviță

contra lui Brancovanu cînd putea să-i întoarcă, și încă cu dobîndă, acuzarea căreia el însuși căzuse mai înainte victimă din partea domnului Munteniei.

Mai periculoasă însă de cît aceste dușmănii din afară erau acele din lăuntru, provenite din desbinarea domnului chiar cu acele ramuri din familia Cantacuzineștilor cu care el pănă acuma fusese în cele mai strînse legături, anume cu moșul său Constantin stolnicul și cu spătarul Mihaiu Cantacuzino, din care cel d'intăiu fusese în tot timpul lungei sale domnii omul său cel mai înalt de încredere, sfetnicul a cărui vorbe tot deauna Brancovanu le ascultase. Pricina acestei desbinări stă în împrejurarea că copiii lui Brancovanu ajungînd mari, fiii lui dobîndise și ei poziții însămnate în țară, iar fetele măritîndu-se adusese gineri, și ei cu pretenții, în familia bătrînului domn. Aceste elemente noue nu puteau vedea cu ochi buni precumpenirea stolnicului Constantin în toate trebile țării, și prin intrigi reușiră a'l înlătura cîte puțin din covîrșitoarea lui poziție. Stolnicul se supără și supărarea lui se îndreptă nu în contra autorilor intrigilor, ci în contra aceluia ce le plecase o ureche prea lesne ascultătoare [19].

Cît timp trăise Șărban Cantacuzino vornicul, fiul lui Drăghici spătarul, «om prea strașnic și cuminte nimine nu îndrăznise a pune zavistie intre Brancovanu și Cantacuzinești, fiind că și unchiul lui, Constantin stolnicul, și Mihaiu spatarul nu eșiau din cuvîntul lui, iar după moartea lui (întîmplată cam pe la 1712) curînd după aceasta au intrat vrajba intre Brancovanu și Cantacuzinești», mai ales de la fuga lui Toma spatarul, Brancovanu bănuind că această catastrofă i-ar fi venit cu știrea stolnicului Constantin.

19. *Neculai Mustea*, Letopisețile, III, p. 50 întărit prin Genealogia Cantacuzinilor, p. 319 care spune că pricina desbinărei stolnicului Constantin de

Brancovanu era bătrîn și obosit de luptă, tocmai acuma cînd ar fi avut nevoie de toată energia primilor săi ani spre a înlătura greua cumpănă ce se apropia de el. Apoi pungile nu mai puteau avea efectul de mai înainte. Amenințarea din partea Rusiei făcuse să tresară până în fundul inimei Turcilor simțimîntul pericolului. Instinctul le spusese mai clar încă decît calculele politice că în Ruși se manifesta un dușman, nu numai al puterei, ci chiar al existenței lor, dar această presimțire instinctivă avea și un motiv rațional, anume acela că în țarul Rușilor se sculase asupra împărăției turcești proteguitorul firesc al popoarelor ortodoxe care alcătuiau marea majoritate a supușilor sultanului în părțile europene. Turcii, de și învingători în lupta de la Prut, înțălesese că nu era să se încheie, odată cu primul, și ultimul act al luptelor lor cu reprezentantul ortodoxismului. Ei vroiau deci să stîrpească, din rădăcină chiar, uneltirile îndrumate de acesta în imperiul mahometan, și trebuiau deci prin o pedeapsă cumplită să vîre groaza în toți acei care ar îndrăzni să mai dee mîna cu dușmanul de moarte al impărăției lor. Iată cauza mult crudului exemplu pe care Sultanul vroi să'l dee cu Brancovanu.

De și Turcii nu au nevoie de dovezi spre a jărtfi pe un om temerilor sau răsbunărei lor, totuși ei căpătară asupra lui Brancovanu cele mai zdrobitoare probe, anume însuși corespondența lui cu Nemții și cu Rușii, luată din arhiva sa de unul din numeroșii aderenți ai Cantacuzinești lor. Radu Popescu spune anume asupra acestei însămnate imprejurări. «Astfeliu de ajutorință a făcut Stefan Cantacuzin vărului

---

Brancovanu a fost că ajungînd fii ambilor vrîstnici, căutau să se lucalece cu influența lor. Toma Cantacuzino era fiul Agăi Mateiu, al 6-lea fiu al posteln. Constantin și deci vărul Brancovanului, idem p. 377.

său Constantin Vodă. In loc să-i facă bine pentru binele ce au avut casele lor de la dînsul, el cu acest feliu de lucru îi ajuta și-i răsplătia. Cu toate aceste, ce se nevoia Stefan pentru stîngerea vărului său, lui Constantin Vodă, n'ar fi putut nici el nici feciorii lui; numai hoțul cel bătrîn, tată său Constantin stolnicul, știind toate tainele nepotu-său Constantin Vodă, pentru că i le spunea toate, avîndu'l ca pre un unchiu și ca pre un tată, *au știut și cărțile de la Nemți și de la Muscali, care îi făcuse acei impărați hrisoave să fie el și ficiorii lui prințipi, cneji, și luîndu-le de unde au fost le au dat imbrihorului*» [20].

Din acel moment peirea lui Brancovanu era hotărîtă și se desbătea în Constantinopole numai modul de a-l prinde și a-l împedeca de a fugi în țara nemțască. Că Brancovanu nu aflâ nimica despre îngrozitorul pericol ce se apropia de capul său, nu este de mirare, cînd toată incunjurimea lui era o haită de trădători, care se bucura de pe acuma de bucățica de pradă ce era să-i cadă în gură din dărăpănarea strălucitei sale case.

Pentru a-l adormi și mai bine, Turcii se prefac, acuma cînd interesele politice nu mai ocupau cu atîta ascuțime curțile orientului, a discuta cu Brancovanu niște întrebări teoretice, vroind să convingă pe domnul muntean că sultanului se cuvinea singur titlul de impărat roman, pe care 'l uzurpase acel al Germaniei. Și dovada lor era foarte simplă, ba chiar în destul de logică: «De la August, cîrmuitorul lumei, puterea universală trecu la Constantin cel Mare, care zidi Roma nouă și mută scaunul impărăției la Constantinopole. Prin moștenire, acest drept de domnie

20. *Radu Popescu* in *Mag ist.* IV, p. 32. Și genealogia Cantacuzinilor spune că Constantin stolnicul poseda toate copiile corespondenței lui Brancovanu cu impărățiile vecine.

universală merse până la ultimul Paleolog, care muri vitejește pe zidurile cetății primului Constantin. După Paleologu, tronul bizantin căzu cu toate drepturile sale în mîna sultanilor victorioși. Deci Șultanii sunt moștenitorii împăraților Romei, și prin urmare ei au dreptul domniei universale, iar nu împăratul așa numitului sacru Imperiu roman al națiunei germane»[21].

Și nu se poate tăgădui că Turcii aveau cel puțin tot atîta dreptul de a se considera de moștenitorii lui August, ei care răsturnase imperiul de Răsărit, ca și urmașii oardelor barbare care pusese un capăt celui de Apus. Turcii însă se apucau acuma de făcut teorii asupra dreptului lor la monarhia universală, lucru ce nu le venise nici odată în gînd, cît timp o avuse de fapt. Acuma căutau să înlocuiască cu teoria faptele ce le scăpau din mîni în toate părțile.

Nu știm ce va fi răspuns Brancovanu la această stranie misivă. Fără îndoială însă că Turcii vroiau să'l momească, să'l înșele dîndu-i spre cugetare asemene ghicitori, cînd pe de altă parte puneau totul în lucrare spre a-l stinge de pe fața pămîntului. Vom vedea cum Turcii schimbară în 1710 pe Neculai Mavrocordat din Moldova, și rînduiră aice pe Dimitrie Cantemir înadins ca omul cel mai harnic spre a prinde pe Brancovanu. Dimitrie Cantemir în loc însă de a da el de gît sultanului pe acel ce uneltea cu Rușii contra împărăției sale, trădă el însuși pe Turci și trece în partea lor într'un chip încă mai văzut de cît domnul Munteniei.

Mihaiu Racoviță însă stătea fără domnie la Constantinopole. El luă asupră-și de a trăda pe Brancovanu viu în mînile vizirului, «om păgîn rău peste samă de nu folosia nimărui dare», cum îl caracte-

21. Scrisoarea marelui cancelar al curței otomane către Brancovanu privitoare la această chestiune din anul 1712, în Doc. col. *Hurm.*, supl., I p. 425.

rizază cronicarul[22]. Racoviță era înrudit cu Cantacuzineștii prin aceea că fratele său Dumitrașcu hatmanul era ginerele lui Mihaiu spatarul Cantacuzino, care frate al lui Racoviță era pe atunci pribeag în Ardeal[23]. Mihaiu Racoviță trimite știre Cantacuzineștilor din Muntenia spunîndu-le că mazilirea lui Brancovanu este gata; numai să răspundă ei dacă nu cum va va fugi sau nu se va întîmpla vre-o răscoală. Mihaiu Cantacuzino ie toate asupra lui, numai să vină firmanul de mazilire, jurîndu-se pe capul lui că'l va da pe Brancovanu viu în mînile Turcilor. Vizirul auzind asemene făgăduieli din gura lui Racoviță, cere acestuia un zapis înscris, că dacă se va întîmpla altfeliu, să dee samă. Dorința de domnie orbise atîta pe competitor, în cît nu stătu la gînduri de a da acel înscris, care nu însămna nimic mai puțin de cît să-și vadă capul pe tipsie la caz de neizbîndă.

Vizirul trimite atunci pe Mustafa aga cu puțini oameni și cu două firmane, unul de mazilie pentru Brancovanu, altul îndreptat către toată boierimea ca să dee de grumaji pe domn. In timpul ce Mustafa călătoria către Muntenia, fiica lui Brancovanu se îmbolnăvește foarte greu și moare, puține zile înaintea catastrofei ce era să se întîmple. In delirul ce o apucase înaintea morței, ea spunea că vede o mulțime de Turci, care vin să ieе pe tatul ei și să 'l ducă la Constantinopole[24]. Prezicere prea adevărată a nenorocirilor viitoare!

Mercuri înaintea Paștilor în ziua de 4 April 1714 aga descalecă în București la curțile domnești, prinde toate porțile și declară pe Brancovanu de mazil[25]. Domnul auzind această veste înfiorătoare sare la fe-

22. *Neculcea* în Letopisețe. II. p. 384.
23. *Cron. anonimă* în Mag. ist., V. p 177.
24. *Del Chiaro*, p. 179.
25. *Del Chiaro*. p 179.

rești, strigînd din răsputeri pe armata sa: «Slujitori, slujitori, unde sunteți? nu mă lăsați»! Boierii însă se retrăsese cu toții, luînd și pe slujitori.

Aga trimițînd să cheme pe cîți-va din boieri; aceștia ieu pe domn în chizășia lor că nu va fugi și 'l pun sub pază, pănă a doua zi cînd sosește imbrihorul care trebuia să'l ducă la Constantinopole. «Mare jale era a privi cineva atunci un domn vestit ca acela, îmbătrînit în domnie; bocete și țipete în fetele și nurorile lui; ci pre toți i-au strîns cu mare pază și groază la un loc și pre feciori și pre gineri, și nimic zăbovind ci tot în grabă l'au gătit să 'l pornească mai curînd»[26].

Cînd eși Brancovanu din București (~~24 Mart~~ 1714), tot norodul, cu mic cu mare, alerga după el vărsînd lacrimi îmbelșugate. Părea că ar fi întovărășit carul lui de moarte! Și într'adevăr unde se ducea Brancovanu aiure de cît la o sigură peire?

Ajuns la Țarigrad el fu aruncat în închisoarea celor șepte turnuri, ~~unde~~ fu supus torturei împreună cu toată familia lui, spre a destăinui unde își ținea ascunse comorile sale, despre care se povestea în Constantinopole lucruri de necrezut. Ceea ce întrecea însă ori ce cruzime era, că aceste cazne se aplicau tatălui înaintea copiilor și a mamei, și acestora înaintea părintelui lor[27].

Cu o zi înainte de execuțiune se prezentă înaintea lui Brancovanu Bostangi pașa și i spuse că dacă pănă în 5 luni ar da 20,000 de pungi, nu numai că va fi iertat dar încă va fi și restabilit în domnia țărei sale. Se cerea lui Brancovanu nimic mai puțin de cît 10,000,000 de lei. Atîta n'avea nici el. Luînd

26. *Nec. Mustea* în Letopisețe, III. p. 61

27. *Andrea Memmo* bailul venețian către *dogel*. 13 Iulie 1714 în Revista d-lui *Tocilescu*, II, p 143. Comp. *Steinville* către *consiliul de răsboiu*. 18 August 1714. Doc. col. *Hurm*, VI. p. 135.

această propunere absurdă ca o insultă adusă nenorocirei lui. Brancovanu nu se putu stăpîni de a vorbi grele cuvinte la adresa sultanului. Dar inima lui începuse a se împietri atît la durerile fizice cît și la acele morale, și într'adevăr că această impietrire îi era de nevoie.

Duminică în ziua de 15 August fostul domn al Munteniei fu dus împreună cu trei fii ai lui: Constantin, Radu și Mateiu și ginerele seu Enache Văcărescu[28] la un chiosc de lîngă malul mărei, unde se afla sultanul. Acesta poftise aice pe ambasadorii mai multor puteri, anume ai Rusiei, Germaniei, Franției Angliei, Veneției, Olandei și Svediei, căci sultanul vroia ca cumplitul val al urgiei sale să inunde toată Europa cu spaimă și ingrijire.

Inaintea chioscului se afla o mică piață unde victimele erau să fie executate. După ce sultanul îi mustră prin cîteva cuvinte pentru necredința lor, egîdele

28. Brancovanu avu 4 băeți și 7 fete. Băeții erau: 1) *Constantin* cel mai mare, însurat cu fata vornicului Lupu Balș din Moldova; 2) *Stefan* însurat cu Balașa, fiica vistierului Ilie Cantacuzino tot din Moldova; 3) *Radu* care fu logodit cu fata lui Antioh Cantemir; 4) *Mateiu*. Fetele: erau 1) *Stanca* măritată după Radu Iliași; 2) *Maria* după Constantin Duca; 3) *Ilinca* după Scarlat Mavrocordat; 4) *Safta* după Iordache Crețulescu; 5) *Anca* după Enache Văcărescu; 6) *Balașa* după Manolache Lambrino; 7) *Smaranda* după Șărban Logofătul. Din căsătoria lui Constantin primul fiu cu fata vornicului Balș născu *nepotelul* de care vorbesc cronicarii. Acest nepotel fu *Constantin Logofătul*, care avu de fii pe *Neculai Brancovanu* și pe *Manole Brancovanu*. Neculai nu avu copii, iar Manole, însurat cu Zoe D. Sturza, născu pe *Grigore Brancovanu* fundatorul spitalului ce poartă numele lui, și o fată, nevasta marelui ban Băleanu și muma lui *Neculai* și *Emanoil Băleanu*. Grigore Brancovanu și nevastă-sa Safta Balș n'avură copii. Această de pe urmă avu o soră măritată după un Mavrocordat cu care avuse o fată. *Zoe*. Pe această fată o adoptă Grigore Brancovanu și o mărită după principele *Gheorghe Bibescu*. Din această căsătorie a Zoei Mavrocordato Brancovanu cu principele Bibescu născură 1) principele *Grigore Bibescu* Brancovanu însurat cu Ralu Musurus; 2) pr. *Nicolae Bibescu* însurat cu Elena ducesă de Elchingen; 3) pr. *Gheorghe Bibescu* însurat cu Valentina de Caraman-Chimay; 4) pr. *Alexandru Bibescu* însurat cu Elena Epureanu; 5) Domnița *Elisa* măritată după I. A. Filipescu; 6) Domnița *Caterina* măritată după generalul I. Em. Florescu; 7) Domnița *Zoe* măritată după G. Gr. Cantacuzino. După genealogii particulare în *Gion* Ludovic XIV și Brancovanu p. 394 nota 19 corectată de principele Gh. Bibescu. Comp. pentru copiii Brancovanului, genealogia Cantacuzinilor, p. 440 și urm.

îi puse de îngenunchiară unul lîngă altul la oare care îndepărtare. După ce le dete voie să facă o scurtă rugăciune, el sburâ dintr'odată capul ginerelui lui Brancovanu ; după aceea pe acel al feciorului celui mai mare, apoi al celui al doilea. Cînd fu să rîdice sabia pentru a tăie capul celui mai tînăr, în vrîstă numai de 16 ani, acesta îngrozit de moarte se rugă de sultanul să'l ierte, făgăduindu-i să se facă Turc. Iar tatăl auzind vorbele fiului său îl mustră și-i spuse să moară mai bine de o mie de ori de cît să se lepede de legea lui. Atunci copilul zise gîdelui «vrau să mor creștin, lovește», și îndată gîdele îi răteză capul și lui ca și celor lalți. In sfîrșit omorî și pe părintele lor. Trupurile lor fură aruncate în marea, iar capetele lor fură preumblate prin tîrg, apoi expuse înaintea marei porți a seraîlului unde stătură trei zile [29]. «Ce inimă impetrită ar fi fost aceea să nu plîngă atunci ? Hai lume ! cum se înșală oamenii și nu se pot sătura de dragostea ta, și la ce sfîrșit îi aduce pre cei ce urmează voei tale ? Fum și umbră, visuri și păreri este cinstea ta ! » [30].

Astfel peri Constantin Brancovanu.

Domnia Brancovanului caracterizază mai bine de cît ori care alta sistemul politic căruia erau supuse prin puterea împrejurărilor țările romîne, acela cu două fețe. De și mai toți domnii care au vrut să se mănțină au fost nevoiți a'l aplica mai mult sau mai puțin,

29. În afară de cronicarii care istorisesc această tragică întîmplare, ea este atestată de mai mulți martori oculari, precum bailul Veneției *Andrea Memmo* în o scrisoare a lui către *dogele* din 31 August 1714 (Revista d-lui *Tocilescu*, II, p. 144). Am reprodus în text povestirea călătorului francez *La Mottraye*, Voyage en Europe, Asie, Afrique, La Haye, 1727, II. p 206, care era în ziua de 15 August 1714 în Constantinopole. Este curios că povestirea lui La Mottraye în privirea copilului celui mai mic al lui Brancovanu consună aproape din cuvînt în cuvînt cu acea a cronicarului Moldovan *Neculai Mustea*, Letopisețele, III, p. 62. Brancovanu muri în vrîstă de 61 de ani. El domni 27 de ani și era de 34 de ani la suirea în scaun. *Del Chiaro*, p. 147.

30. *Nec. Mustea*, Letopisetele, III, p. 63.

poate că de la Vlad Dracul nu s'a mai intîlnit un alt domn care să'l practice cu mai multă statornicie. Toată domnia Brancovanului nu este de cît o veci-nică cotigire între cele două puteri, cea de la Nord și cea de la Sud ce se băteau asupra capului său ; mai întâi Austria cu Turcia, apoi Rusia cu această din urmă. Tendința lui supremă era însă d'a sta bine cu amîn-două deodată, învîrtitură gimnastică care-i izbuti de multe ori în lunga sa domnie. Așa am văzut bună-oară cum Turcii singuri îl scuzau către Franceji, că el fusese nevoit a fățări prietinia către împăratul spre a se putea mănținea în scaun, și Germanii pe de altă parte uită până și lovitura fățișă pe care li o dă la Zernești, de îndată ce el le făgăduește sprijinul său as-cuns în potriva Turcilor. In relațiile sale cu Rușii și cu Turcii se caracterizază și mai bine șovăitoarea lui purtare. El ie bani de la Ruși spre a le aduna pro-viant și dă Turcilor 300 de pungi spre a nu fi în-datorit să păsască contra noilor săi prietini. Pe de altă parte stă cu oștirea lui adunată la Urlați fără a se da pe față în partea Rușilor, așteptîndu-i să vi-nă mai întâi în Muntenia pentru a se hotărî atunci. Cînd vede însă că Toma Cantacuzino au trecut la Ruși, se sparie și părăsește pe aceștia, dînd toată zahareaua cumpărată din banii rusești oștirilor suzeranului său, dar restituind Rușilor banii ce-i primise de la ei.

Brancovanu caută să'și aibă totdeauna portița des-chisă spre a se da în partea celui mai tare. Până însă să se desemneze în luptă, care din cei doi protiv-nici era să rămînă deasupra, el trebuia să se miște între două ape, să cotigească, să țină cumpăna, până ce momentul critic va fi sunat. Nu se poate tăgădui că Brancovanu în lupta dintre Nemți și Turci do-cumentă că poseda atare artă într'un grad cu to-tul înalt, și dacă în acea dintre Ruși și Turci, el dădu de greș, vina nu fu atîta a lui cît a desvoltărei prea

răpezi a unor împrejurări, pe care nimene nu le putea prevedea.

Acest sistem politic care este nevoit să lovească prea în față toate principiile cele mai elementare a le moralei și bunei credinți, care este împins a nu mai cunoaște nu numai sfințenia cuvîntului dar nici chiar acea a jurămîntului, era din nefericire singurul pe care țările romîne îl mai puteau întrebuința ca armă în crîncena și desperata lor luptă pentru traiu. Așăzate între niște vultani cumpliți și avînd o poziție pe jumătate neatîrnată, ele trebuiau să îngrijască, ca fie care ființă viețuitoare, de păstrarea existenței lor sub îmboldirea instinctului de conservare. La început ele luptase cu arma în mînă pentru mîntuirea vieței lor, și vitejiile săvîrșite de ele înmiunase lumea. Era epoca eroică, acea a lui Stefan cel Mare. Mai tîrziu, cînd puterea otomană începu a mai slăbi și se înălță în fața ei acea a Germaniei, vitejia de și se mănține, începu a se împărechia cu cotigirea în spre cel mai tare; era epoca lui Mihaiu Viteazul. Cînd nervul împrotivirei fu cu totul tăiat, instinctul conservărei îmbrăcă această de pe urmă formă, arma celor slabi, șiretenia vulpei în loc de curajul leului, politica cu două fețe, care'și găsește suprema ei expresie în persoana lui Brancovanu. Stefan cel Mare, Mihaiu Viteazul, Constantin Brancovanu, însamnă la cîte un secol îndepărtare, o schimbare radicală în mijloacele de a asigura nevoia de traiu a poporului romîn.

Acest popor ajunsese, prin vitrigile timpuri prin care trecuse, a nu mai avea nici o țintă pe pămînt. Trecuse vremile acele în care el tindea spre lățirea teritoriului său, spre mărirea și întărirea ființei sale, tendință înăscută la toate popoarele. Dorința lui supremă ar fi fost acuma de a fi lăsat în pace să'și ducă fără turburare fizica lui existență. Ce amestec putea el vroi în lupta celor mari, din care numai

urmări rĕle izvoriau pentru dînsul? Țările romîne ar fi dorit să păstreze neutralitatea în mijlocul mișcărilor dușmănești ce s'încingeau la marginile lor. Asemene lucru însă era cu neputință, căci așăzarea lor geografică între cei doi luptători, atrăgea numai decît pe unul din ei ca să se folosască de bogatele și rodnicele lor ogoare. Am văzut cîte slujbe nenumărate făceau ele Turcilor. Brancovanu este învinovățit de Franceji mai ales cu acea că ar procura Nemților proviant din țara lui, și Rușii cînd se apropie de țările romîne le cer mainte de toate ajutoare în de a le mîncărei. Ele trebuiau deci, vrînd nevînd să iee parte la luptă; dar pentru a micșura pe cît se putea sorții primejdiei, aplicau sistemul politic caracterizat mai sus.

Dacă din istorie putem trage învățături asupra direcției de dat purtărei noastre în viitor, după îndreptarea luată de ea în trecut, atunci vedem că totdeauna zădarnice au fost silințile țărilor romîne de a rămînea neutrale în lupta uriașilor ce le încunjurau. Tot așa vor rămînea lucrurile și de acuma înainte, de oare ce o asemene poziție nu le este invoită din o pricină firească, peste putință de schimbat, așăzarea lor geografică, și împrejurările mai noue au confirmat încă odată vechea lege din trecut.

II

ISTORIA MOLDOVEI

DE LA CONSTANTIN DUCA PANA LA FANARIOTI

1693–1711.

1. DE LA CONSTANTIN DUCA LA MIHAIU RACOVIȚĂ 1693—1703

Constantin Duca, 1693—1696. Ginerile lui Brancovanu vine în Moldova prin postul sfîntului Petru, însoțit de o bună parte din creditorii săi, între care mai mulți Greci [1].

Cu venirea lui în scaun se schimbă de îndată poziția familiei și partizei Costineștilor, care din persecutați și pedepsiți ce fusese sub Cantemir, devin ei o urgie pentru dușmanii lor. Era firesc lucru ca Duca să se razime pe partida protivnică Cantemireștilor, întru cît aceștia numărau doi candidați la domnie, pe fiii răposatului domn: Antioh și Dimitrie. Constantin Duca cum vine în Iași, mărită pe sora sa Elena după fiul lui Miron Costin, cronicarul Neculai Costin, căruia îi dă și hătmănia [2].

1. *Neculcea* în Letopisețe. II, p. 272.
2. *Neculcea*, în Letopisețe. II, p. 274. Comp. N. *Mustea*, Idem. III, p. 28.

Bogdan hatmanul și Iordache Ruset vistiernicul fugise înaintea noului domn. Costineștii, ajunși la putere, răsbună într'un chip cumplit moartea lui Miron și a lui Velicico, luînd la prigonit familiile celor doi fugiți, jăfuindu-le casele și confiscîndu-le avuțiile.

Implinindu-se însă terminul pentru datoriile nebunești făcută de Duca în Țarigrad, creditorii acăror număr se mai adăugea pe zi ce mergea, încep a cere tot cu mai mare stăruință răspunderea lor. Fiind că Brancovanu era garant pentru ele, grăbește pe Duca cu plata banilor, și acesta neputînd găsi sumele trebuitoare, introduce și în Moldova darea acea uricioasă scoasă de Brancovanu în Muntenia, văcăritul [3]. Moldova care era cu totul sărăcită prin faptul că Leșii ocupau partea ei muntoasă, iar Turcii și Tătarii șesurile ei, simte mult mai greu de cît Muntenia introducerea acestei dări, ce aduce asupra domnului blăstămul întregei poporații». Lacrimile sărăcilor, observă însă cronicarul, nici soarele nici vîntul nu le mai pot usca» [4]. Intr'al treile an al domniei lui Duca Turcii trimit vr'o 900 de cară cu provizii luate din Muntenia la Camenița [5], cu paza transportului cărora este însărcinat domnul Moldovei. Leșii aflînd despre aceasta, prin o arătare plecată din Iași de la dușmanii domnului, trimit în grabă un corp de oștire care atacă transportul, împrăștie pe paznici și rîpesc tot proviantul [6]. La grea cumpănă ajunse atunci dom-

3. *Neculcea*. idem

4. Asupra stărei Moldovei vezi un raport al lui *Alex. Zen* din 8 Mai 1693. Doc. col. *Hurm.*, V. 2. p. 246: „Il moderno nuovo principe di Moldavia figlio del quondam Duca si trova in un paese tutto desolato et gia tutta la provincia si trova alli estremi che va agonizzando, mentre spesso dalli Tartari a da Turchi è stata visitata".

5. In *Condica veniturilor și cheltuelilor Munteniei*, p. 137, găsim în acest an 7203=1695. scoasă într'adevăr o dare de 45,500 de lei pentru *zaharaua Cameniței*.

6. Vezi un raport din 18 Ianuarie 1692 asupra acestei împrejurări. Doc. col. *Hurm*., V. 2, p. 235.

nia lui Duca Vodă, de oare ce seraschierul Deltaban pașa de la Oblucița îl denunță Porței, ca pe un om necredincios, și în ori ce caz ca nedestoinic de domnie. Socrul său încă, Brancovanu, îl scapă de mazilire, cu toate silințele puse de hatmanul Bogdan și Iordache vistiernicul pentru a exploata lucrul cu ajutorul lui Caraiman pașa de Camenița, vărsînd și sume însămnate de bani în Constantinopole.

In curînd însă neînțăleptul Duca mai adună încă și alți nouri pe capul său. El pune să ucidă pe un rezident al comitelui Tököly care stătea în Iași, și purta corespondență cu Franția prin Moldova, și în sfîrșit face o poznă și mai mare, care cu greu mai putea fi îndreptată chiar de banii lui Brancovanu: anume Turcii trimițînd în Iași pe un capigiu care să ice banii haraciului și tot odată să cerceteze despre purtarea lui Ducă Vodă, și să 'l mazilească dacă 'l va simți umblînd cu vicleșug, Duca Vodă pentru a scăpa de pericolul ce'l amenința, nu se apucă de nimic mai puțin, de cît cheamă vr'o cîte-va sute de ostași ce încunjurau cetatea Neamțului, cea ținută de Poloni, și 'i pune să atace într'o dimineață casa postelnicului Constantin Ciobanul, unde Turcul era găzduit, îl prinde și'l omoară împreună cu cei mai mulți din întovărășirea lui. Brancovanu se temu a stărui și de astă dată atît de mult pentru ginerile său compromis atît de rău prin uciderea Turcului. El îl sfătuește însă să atace pe Leșii care țineau cetățile Moldovei, și dacă ar izbuti în ceva față cu ei, își va crea un titlu de recunoștință din partea Turcilor. Duca trimite de sîrg un corp de Moldoveni sub hatmanul Antioh Jora, care înlocuise pe cumnatul domnului Neculai Costin cu care Duca se certase din pricina răului sfat ce-i 'l dăduse cu uciderea Turcului. Jora bate pe un căpitan al generalului Iablonovsky.

anume pe vestitul Turculeț, care se deosebise prin multele izbînzi repurtate în contra Turcilor [7]. De și această victorie a lui Duca Vodă contra Leșilor, nu'l scutește de mazilire. totuși izbutește măcar a-i scăpa viața, pe care Turcii de altfeliu înfurieți pentru uciderea capigiului lor, nu ar fi lipsit a-i o rîpi. Tot îi stătuse spre folos sfatul lui Brancovanu.

Duca sărbătoria tocmai într'un mare ospăț victoria repurtată contra Polonilor, cînd îi sosi vestea de mazilire. Doamna Maria auzind aceasta, începu a plînge și a «boci în gura mare, muntenește, de zicea: aolio! aolio, că va pune taica pungă de pungă din București pănă în Țarigrad și zău nu ne va lăsa așa, și iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt» [8]. Cît de minunat caracterizază bocetul principesei timpurile în care trăia!

Duca vodă care avea atîta nevoie de sprijinul lui Brancovanu trebuia să urmeze în totul după inspirațiile lui; mai ales în privirea politicei interne. De aceea și zice cronicarul Neculcea că «Constantin Vodă întru această domnie d'intăi era domn numai cu numele, că'l stăpineau Muntenii, și pe cine ziceau Muntenii să-i boierească îi boieria, și ce ziceau Muntenii aceea făcea» [9]. In relațiile sale exterioare era nevoit în aparență să se abată puțin de la politica lui Brancovanu, de teama Polonilor, care țineau cuprinsă jumătate de țară, și el urma deci înainte, ca și Cantemir, a mijloci corespondența între ambasadorul francez din Consiantinopole și acel din Lehia. Ba chiar

7. Acest căpitan este numit în mai multe documente contimpoane „Turkul famossissimo capo Valacco", 10 Ianuar 1696. Doc. col. *Hurm.*, V, 2, 279. „Turkul terore de Tartari" 24 Aprilie 1697, idem, p. 280.

8 *Neculcea* în Letopisețe, II, p. 280. Duca fu depus către sfîrșitul anului 1695 *P. Vola* c *Barbarini*, 10 Ianuarie 1696 aduce știrea mazilirei lui Doc. col. *Hurm.*, V, 2, p 279.

9. Letopisețele, II, p. 281.

Duca făcea mai mult pentru Franceji: le mijlocea și corespondența cu Tököly; însă el avea de grijă de a deschide tot deauna scrisorile ce-i treceau prin mînă, slujindu-se spre a săvîrși această operație de iscusința unui Grec franțuzit numit «Neculai Deport, om învățat și telpiz» (viclean) [9], și comunicînd socerului său conținutul lor, apoi repecetluindu-le la loc și trimețîndu-le la destinație. Intr'adevăr că Duca Vodă era omul lui Brancovanu în Moldova, și că domnul muntean în timpul stăpînirei ginerelui său în această țară, era domn pe ambele provincii. Dar el și plătea pentru amîndouă.

Antioh Cantemir, 1696—1700. Fiul lui Constantin Cantemir obținuse numirea sa cu deosebire prin stăruințele hanului Tatarilor și ale lui Cerchez Mohamet pașa, imbrihorul. Brancovanu primise cu această numire o îndoită lovitură: depunerea ginerelui său și înlocuirea lui cu un dușman vădit; dar el trebui să se supună și să îndoiască încă privigherea și paza cu care 'și încunjura mult clătinatul său scaun.

De îndată ce boierii pribegiți aud de mazilirea lui Duca, ei vin în Iași din cetatea Niamțului unde stăteau cu garnizoana polonă, și apucînd pe domn încă neplecat, îl mustră și îl insultă înaintea capigiului, și după aceea pun și ei mîna pe ceea ce pot din averea domnului, spre a se despăgubi de jăfuirea pe care acesta o făcuse în averile lor. Odată cu Bogdan hatmanul și Iordache Ruset visternicul se întorc însă în favoruri și ceilalți Cupărești, din care Manolache Ruset este numit postelnic, iar fratele lui, Mi-

9. Idem p. 275, știre întărită și prin *De Castagères* c *regé*, 27 Fevruarie 1694 Doc col *Hurm* supl I p 321 : qu'un nommé Nicola de la Porta (schimbat de Neculcea la Deport avait intercepté quelques unes de mes lettres que j'avais écrites en Pologne

halache Chirița, ie postul de capuchihae la Constantinopole. El inaugurează însă foarte rău această nouă carieră, primind puțin timp după îmbrăcarea ei o zdravănă bataie în plin divan de la Turci, numărate 80 de toege, pentru că, domnul său nu trimisese 20 de pungi de bani hanului Tătarilor [10].

Cantemir cu toate aceste spre a nu fi necontenit dușmănit de periculoasele pungi ale lui Brancovanu, vra să se împace cu el și trimite de-i cere pe fiica lui în căsătorie. Domnul muntean îi impune însă drept condiție, să ucidă pe Iordache Ruset visternicul și să alunge din toate dregătoriile pe ceilalți Cupărești, cerere la care Antioh Cantemir neputîndu-se învoi, zădărnicita împăcare aprinde și mai rău între ei flacăra urei. Incepe atunci o săpare mutuală la Constantinopole, care nu putea de cît a fi foarte spre folosul Turcilor, îmbogățiți din două părți prin darurile domnilor rivali.

Antioh sămăna în multe priviri cu tatăl său, cu care se lovia și prin puțina lui știință de carte. Neculcea face astfeliu portretul lui: «era om tînăr ca de 20 de ani, mare la trup, chipeș, cinstit și la minte așăzat, judecător drept; minciunile și telpizlîcurile nu le iubia, la avere nu era lacom, obicee nouă nu primea să le facă prea peste samă; era vînător și slujitor bun după firea tătîne-său; spre partea celor răi era strașnic să nu gresască fiește cine și fără de vreme cu dînsul; era credincios la jurămînt și 'și ținea cinstit horba» [11].

Potrivit cu acest caracter al său și videm pe Antioh Cantemir că ie măsuri măcar întru cît era prin putință spre îndreptarea nenorocitei sale țări, silindu-se mai ales să o împoporeze. El mută slujitorii

10. *De Castagnères* către *rege* din 13 Mai 1696, idem, p. 340.
11. Letopisețele, II, p 282.

ce ascultau de domnie și nu erau supuși boierești, din orașele în care stăteau pe la marginele țărei, pe la vadurile Nistrului și ale Prutului, care mai ales se despoporase din pricina Tătarilor. Oamenii noi ce veniau în țară îi așăza cu ruptoare adică cu tocmală știută, ca să dee bir numai de patru ori pe an [12]. Aceste măsuri însă le putu lua Antioh numai după încheerea păcei de la Carlovitz, trecerea Cameniței către Leși și strămutarea Tătarilor Nogai din Bugeac înapoi la Don, sperînd că de acolo înainte urmînd să fie pace între împărățiile vecine venise timpul de îndreptare a stărei locuitorilor. Mai ales se bucurase domnul și țara pentru părăsirea Cameniței de Turci, luîndu-se prin cesiunea acestei cetăți către Leși de pe capul Moldovei un adevărat cuib de vecinici nenorociri. Antioh Cantemir fu însărcinat de Poartă cu deșertarea acelei cetăți de Turci și cu predarea ei în mînile Lesilor, și lucrul nu era de loc ușor de făcut, fără vre o turburare, față cu graba Lesilor de a-și ocupa agonisita și cu zăbava Turcilor de a'și părăsi pierderea. Spune Neculcea că pe cînd se întorcea Antioh Vodă de la săvîrșita predare a Cameniței, întîlni un urs foarte mare, rătăcit prin șesurile Nistrului. «Și sărîră toată oastea moldovenească și muntenească și nu'l puteau ucide și au dat în cîteva rînduri în Nistru și iar ieșia afară, și gonindu'l pe Nistru cu un pod, se suise pe pod și oamenii spărieți sărîră de pe pod în apă. Cîți-va oameni s'au împușcat, slobozind focuri să'l lovească și îmbulzindu-se oamenii se loviau ei în de ei. Nu era curat; trei patru ceasuri toată oastea l'au gonit și de abia l'au ucis». Acest urs era imaginea vie a Turcilor pe care Leșii de atîta timp îi gonise din Cameniță și pe care abia acuma ajunsese să-i răpue.

Prin slujba eminentă săvîrșită de Antioh Cantemir

12. Idem, p 293.

cu atîta ghibăcie pe cît și noroc, dînsul cîștigase mult în ochii Porței otomane, și fratele domnului Dimitrașcu care stătea la Constantinopole, începu a amesteca el pe Brancovanu spre a lua domnia Munteniei. Acesta văzu în curînd că dacă mai stătea Cantemir mult pe tronul Moldovei, putea să devină un pericol pentru poziția lui. O împrejurare mai ales face pe Brancovanu să s'îngrijască și mai mult de soarta lui și să grăbească încă silințele sale spre a răsturna pe Cantemir. Anume Dumitrașcu se însurase cu fiica lui Șărban Cantacuzino pe care o luase cu el la Constantinopole Această domniță, frumoasa Casandră, fusese însă crescută în Transilvania, și cunoștea multe asupra relațiilor lui Brancovanu cu Nemții [13], și domnului muntean nu-i convinea de loc ca dovadă vie a uneltirilor sale să stee cu vaza de cumnată de domn pe malurile Bosforului. Brancovanu se puse deci pe lucru din răsputeri, pentru a răsturna pe Cantemir. Tocmai pe atunci împrejurările îl slujiră de minune. Anume ambasadorul cel mare al Germaniei comitele de Oettingen mersese la Constantinopole, unde fusese primit cu cele mai mari onoruri din partea Turcilor. Caftanele cu care fu îmbrăcat el și întovărășirea lui erau prin excepțiune de ceea ce se făcea obicinuit, blănite cu blană de cacom. La audiența ce i se dădu se făcu înaintea lui plata Ienicerilor, și grajdiul întreg al padișahului cu toate hamurile cele împodobite cu pietre scumpe fu întrebuințat spre a-l aduce de la casa unui fost bei din Moldova unde el luase gazdă cînd se coborise din corabie [14]». Acest fost bei al Moldovei era Constantin Duca, care avea un prea frumos palat pe malurile mărei, și iscusitul candidat

13. *Neculcea* in Letopisețe, II, p. 294.
14. *De Fériol* către regele 26 Fevruarie 1700, Doc. col. *Hurm.*, supleament, I, p. 349.

știuse să atragă în gazdă la el pe omul acela către care se întorceau acuma toți ochii din Constantinopoli [15].

Duca însă nu mai stătea așa de bine cu Brancovanu. De la moartea soției sale, în 1697 [16], ce nu o așteptase să treacă podul de pungi de bani pe care tatăl ei trebuia să'l așternă între Constantinopole și domnia Moldovei, relațiile între el și fostul lui socru se răcise. Brancovanu vroia deci să dee domnia unui Todiraș din Galați. Vizirul însă care fusese după cît se vede cercetat de ambasadorul german, răspunse oamenilor lui Brancovanu, că dacă va fi să mazilească pe Antioh nu va da domnia altuia fără cît numai lui Duca. Brancovanu văzînd că fostul său ginere, susținut de ambasadorul german, avea mari sorți de izbîndă, îi dă și el sprijinul său bănesc, 100 de pungi de bani, pe lîngă altele împrumutate de Duca din Constantinopole, cu care cumpără din nou de la Turci domnia Moldovei; iar Cantemir cu toate slujbele aduse împărăției, se duce la Constantinopole, spre a mînca și el pînea amară a maziliei, îndulcită numai cît prin speranța de a se putea întîlni iarăși cît de curînd cu tronul pe care'l părăsea (Septemvrie 1700) [17].

Constantin Duca a doua oară, 1700—1704. Constantin Duca revine în scaun făcînd cum am văzut iarăși alte cheltueli la Constantinopole, garantate și de astă dată tot de domnul Munteniei. Împreună cu acele împrăștiete în domnia dintâi și pe care nu apucase a le istovi de plătit, se făcuse o mare sumă de bani.

15. Relationen des Grafen *Oettingen* aus Constantinopol, 23 Fevruarie și 18 Septemvrie 1700. *Iurm.* Frg., III. 496.
16. Vezi un raport italian din acel an în Doc. col. *Hurm.*, V, 2, p. 290.
17. Vezi o scrisoare din 24 Sept. 1700 în *Hurm.* Frg. III. p. 496 și una franceză din 23 Sept. 1700, în Doc. col. *Hurm.*, supl. I, p. 352.

Pentru a-și îndestulacreditorii domnul scontâ de mai înainte dările domnești, scoțîndu-le la mezat, precum era obicinuit. El scoasă însă de astă dată și văcăritul tot la mezat, ceea ce se părea mai straniu contimpuranilor, întru cît din această dare încasată în regie ar fi tras un venit mult mai însămnat. Nevoia însă silindu'l nu putea să aștepte. Tot odată domnul îndesea cu scoaterea dărilor țărei, sporind sferturile de la 4 la 8 și îngreuind darea mazililor.

Cum căpătase domnia, trimisese în grabă caimacamilor poruncă să prindă pe Iordache Ruset vistiernicul și pe Bogdan hatmanul, mai ales în scopul de a le stoarce bani, cu care să mai ușureze datoriile sale. Aceștia izbutesc să scape din închisoarea în care fusese aruncați și să treacă în Polonia. In curînd însă nevoile politice aduc pe domn să părăsască gîndul său de răsbunare contra acelor doi boieri și să-i recheme în țară și la cinstea lor de mai înainte. Anume Antioh Cantemir după ce fusese pus, nu știm pentru ce cît va timp la închisoare, este iertat de sultanul și lăsat liber la casa lui din Constantinopole, ceea ce auzind Duca Vodă se «îmbracă cu o cămașă de ghiață» [18], și se grăbește a micșura numărul dușmanilor lui, detrăgînd din partea lor pe boierii pribegi. Insă dacă domnul se întorsese acuma cătră Iordache vistiernicul, acesta tot îi păstrase o ascunsă vrăjmășie. Văzînd el că Duca călcase legătura văcăritului făcută de Antioh Cantemir și scosese iar această dare pe țară, îndeamnă pe ascuns pe mai mulți boieri, precum pe Vasile Costache vornicul împreună cu frații lui Lupu, Solomon și Costache, pe Mihaiu Racoviță spatarul, pe Ilie Țifăscu spătarul și pe alții, în număr peste tot de vr'o 50, să fugă în Muntenia la Brâncovanu. Alții fug în acelaș timp la Un-

18. *Neculcea* în Letopisețe, II, p. 297.

guri, precum Ilie Cantacuzino, Ioan Sturza, Balș și Ursachi, iar alții în Polonia, între care banul Macri, Gheorghiță comisul și Pilat șatrarul. Domnul văzînd că această pribegire cu grămada a boierimei sale îi «aprindea poalele în toate părțile» [19], lasă la o parte pe creditorii săi, pentru care scosese dările acele înmulțite și asupritoare, și trimite banii adunați din ele la Constantinopole, spre a dobîndi un ordin către Brancovanu a-i extrada pe boierii pribegi. El și dobîndește un firman căruia însă Brancovanu se supune numai pe jumătate, păstrînd la el tocmai pe cei mai periculoși din boierii fugiți. Brancovanu de și ajutase el lui Duca la suirea în scaun, o făcuse numai de nevoie, precum am văzut, și doria să procure domnia unuia din pribegii rămași pe lîngă el, cu atît mai mult că fostul său ginere nu se gîndia de loc la plata datoriilor pe care domnul muntean le garantase pentru el în Constantinopole.

Brancovanu dorind să înlăture de la scaunul Moldovei și pe Duca, dar să nu lese a încăpea în el nici pe Cantemirești, se pune bine și el cu dușmanul său cel mai neîmpăcat, cu Iordache Ruset visternicul, acăruia moarte o ceruse el pănă acuma în repetite rînduri, propunîndu-i încuscrirea cu el. Vistiernicul Iordachi «măcar că era om înțălept, iară firea îi era de Grec lacom la cinste, nu socoti nici la Dumnezeu, nici la rușinea de oameni, nici la osîndă», ci primi îndată tocmala, săvîrși logodna și trecu cu suflet cu tot în tabăra lui Brancovanu, părăsînd pe Cantemirești, cu care totuși trăise și suferise atîta timp. Cugetă cronicarul și nu fără cuvînt că «nu numai Iordache, ci toți Grecii, mai drepți și mai bune slugi nu-i alt neam în lume, pănă este stăpînul în cinste și în putere, iar cît se slăbește sau se micșurează cinstea stă-

19. *Neculcea* în Letopisețe II, p. 298.

pînului, îndată se și o lasă și aleargă la altul» [20]. Iordache vistiernicul recomîndă atunci mitropolitului Hrisant drept candidat la domnie pe Mihaiu Racoviță, cu care Iordache se rudea prin soția lui.

Pe cînd aceste lucruri se puneau la cale chiar sub ochii Ducăi, care nu vedea nici auzia nimic, Brancovanu era chemat la Adrianopole, chip pentru a fi mazilit, dar care mazilire se întoarse la o adevarată închinare a Turcilor la pungile lui Brancovanu și la întărirea domniei lui, și încă pe viață. Intrebîndu-l vizirul despre pricina pentru care Moldova ar fi așa de pustietă, Brancovanu nu scăpă prilejul de a atribui lui Duca răua stare a provinciei, și această pîră a Brancovanului unită cu imprejurarea că solul rusesc, kneazul Galițin, la întoarcerea lui prin Moldova botezase un copil al lui Constantin Duca, aduce mazilirea acestuia și înlocuirea lui cu Mihaiu Racoviță noul proteguit al lui Brancovanu. Se știe că vizirul propusese lui Brancovanu domnia peste ambele țări, dar că el sfătuindu-se prin scrisoare cu moșul său Constantin stolnicul, refuzase această onoare.

Cînd Duca Vodă mazilit ajunse la Adrianopole, Brancovanu era încă acolo și Antioh Cantemir de asemene, aținîndu-se după domnie. Acesta din urmă se aștepta ca boierii și mai ales Iordache Ruset, prietenul casei sale, să'l ceară de domn, ceea ce i-ar fi micșurat cheltuiala pe care nu prea avea de unde a o face Iordache Ruset spre a-l putea mai ușor înșăla îl și asigură că va fi pe voia lui, numai să stee liniștit. Vicleanul Grec chemă însă atunci la el pe compatriotul său Panaitache Morona postelnicul, spunîndu-i că boierii au de gînd să ceară de domn pe Mihaiu Racoviță o persoană ce convinea mult mai mult postelnicului decît Antioch Can-

20. Idem p 302.

temîr cu care era dușman de la domnia Ducăi Vodă. Morona face îndată un arz (jalbă) la Poartă, scriindu'l însuș pe turcește, în care limbă era meșter, și pleacă cu toată mulțimea boierilor prin mijlocul ostirei către sultanul. Se mirau Ienicerii văzînd acea gramadă de oameni înaintînd așa fără frică spre cortul padișahului. Acesta fiind nou ales în tron, după răsturnarea lui Mustafa, primește cu bună voință plîngerea boierilor și învestește pe Racoviță cu domnia, care are și norocul de a face acest pas numai cu prea puțină cheltuială. Agaua Ienicerilor care proteguia însă pe Antioh Cantemir, cum aude de această numire, se răpède în cortul vizirului, stăruind la el ca să pună domn pe Antioh Vodă, care ar jurui mulți bani. Mihaiu Racoviță însă îmbrăcase caftanul, și domnia lui nu se mai putea strica (Septemvrie 1704). «Iar cu un sfert de cias mai înainte de venia Ienicer-aga la vizirul, lua iar Antioh Vodă domnia Moldovei» [21]. Domniile țărilor romîne stăteau acuma în clipita ochilor turcești!

Domnia aceasta a doua a lui Constantin Duca ne dovedește în întrigile boierilor un fapt însămnat. Grecii nu mai erau dușmăniți ca atare de către vre o partidă de boieri din țară, ci numai individual precum se dușmăneau între ei și boierii de țară. Pe Iordache Ruset îl videm devenind în șir favoritul, tot deauna nesincer, a trei domnii, toate dușmane una alteia, a lui Antioh Cantemir, Constantin Duca și Mihaiu Racoviță. Apoi acest Iordache Ruset este la început în dușmănie cu celalalt Grec influent, Panaitache Morona, cu care se împacă însă în urmă. Prin urmare elementul grecesc se infiltrase atît de tare în

21. Idem 308. Asupra datei mazilirei lui Duca vezi *Nec Costin* in Letopisețe, II, p. 57. *Neculcea* pune anul 1703 iar *Mustea* 1704 și Intrarea lui în Iași, chiar în 1705. Letopisețele, II, p. 308 și III p. 33. Nu posedăm nici un document care să poată hotări această neîmpăcare.

acel românesc, în cît deosebirea de naționalitate începuse să dispară, și interesul personal a bate pe acel de rasă. Puterea de împotrivire a țărei înaintea elementului cotropitor al Grecilor se stîngea pe zi ce merge, și aceștia deveneau un factor tot mai însămnat în toate daraverile țărei și mai ales în intrigile pentru punerea și scoaterea domnilor, în care ajunsese așa de mari meșteri. Apoi Duca era nu numai fecior de Grec, ci el însuși era tot cu fire de străin, vorbind de minune limba grecească [22], și cu toate aceste el avea la începutul domniei sale o puternică partidă de boieri de țară care'l sprijineau și'l cereau. Conștiința, tot deauna obscură, a pericolului înstrăinărei domniei, în condițiile de supunere cătră Turci în care se aflau țările romîne, se întunecase cu totul. Și mai la urmă ce deosebire era între domnul străin și acel pămînteau, cînd și unul și altul tot atîta mîncau țara, tot atîta o despoiau, tot atîta calcau toate drepturile în picioare? Și într'adevăr că domnia ajunsese într'o stare atît de destrăbălată, în cît mai la urmă era indiferent în mînele cui încăpea slugărnicile ei frîne. Iată ceea ce pregătia și apropia necontenit mai mult epoca fanariotă.

22. *Nec. Costin*, în Letopisețe, II, p. 46.

Mihaiu Racoviță, 1704—1705. Brancovanu ajunge iarăși a tot puternic asupra Moldovei, precum fusese pe vremile domniei întâi a lui Constantin Duca. Mihaiu Racoviță fiind boier drept moldovan, ridicat pentru întâia oară la domnie, crezu să atragă simpatiile mulțimei ne făcînd pe marele, ci din potrivă tratînd pe toți, mici și mari, cu aceeași omenie. Pecînd Neculai Mustea laudă pe domn pentru atare purtare [1], Neculcea îl hulește spunînd că «nu sămăna curtea a nimic de atita obrăznicie ce era» [2]. Neculcea însă este protivnic lui Racoviță fiind că era de casa lui Antioh Cantemir, și fusese pus pe izvodul boierilor urgisiți de către Mihaiu Racoviță [3]. De și Racoviță se arată la început cu bune scopuri în domnia lui, el nu le poate ținea, căci schimbarea a trei viziri și a șepte chihai, care cereau necontenit daruri noue, îl săcătuesc cu totul de bani. El fu deci nevoit să scoată dări grele pe țară și să aplice pedepse foarte aspre la acei ce se ascundeau de a le plăti, ceea ce-i surpă puțina popularitate cîștigată în primile zile a le domniei lui. Un om însă fără dare de mînă cum era Mihaiu Racoviță trebuia să cadă în

1. Letopisețele, III, p. 34.
2. Idem, II. p. 309
3. Idem, II, p. 317—318.

curînd în discredit la Turci, și Antioh Cantemir se folosi în curînd de această pierdere a lui Racoviță în ochii lor, pentru a cere și dobîndi el domnia Moldovei, după mai puțin de un an de domnie a lui Racoviță [4].

Antioh Cantemir a doua oară, 1705—1707. Brancovanu văzînd că nu mai poate sprijini pe omul său în domnia Moldovei, și nici că poate împedeca reînturnarea lui Antioh, se hotărăște cum spune cronicarul «să întoarcă obrazul către el». El trimite în Constantinopole pre vărul său, paharnicul Stefan Cantacuzino, care se leagă din partea Brancovanului cu Antioh Cantemir cu jurămînt înaintea patriarhului, ca să nu 'și mai mestece domniile unul altuia, și Brancovanu să dee fratelui lui Antioh, Dumitrașcu Cantemir, cîte 10 pungi de bani pe an, ca să nu mai umble după domnia țărei Muntenești. Tot odată se mai încheie atunci și alte prietesuguri. Panaite Morona postelnicul lui Racoviță care fugise în Polonia de frica lui Antioh, este luat în garanție de cumnatul lui Cantemir, Bogdan, care acuma devenise vornic din hatman ce era mai înainte, și trimis chiar întru întîmpinare înaintea domnului, la Măcin. Acesta îl iartă de toată dușmănia ce-i purtase pănă atunci. Brancovanu care, după cum știm se împăcase cu Iordache Ruset vistiernicul, încă de la a doua mazilire a lui Constantin Duca [5], făcîndusi-l și cuscru,

4. Și aice găsim în cronicari o nepotrivire în dată privitoare la suirea lui Antioh Cantemir a II-a oară în scaunul Moldovei. *Neculcea*, Letopisețe, II, p. 312 pune 7213=1705, iar *N. Mustea*, idem. III. p 36. 7214 Fevruarie 15=1706. Această de pe urmă dată nu poate fi exactă intru cît într'o scrisoare a lui *Racoți* c. *amb franc* din Constantinopole din 6 Ianuar 1706, Antioh Cantemir este arătat ca domnind în Moldova. Doc. col *Hurm.*. VI, p 28. *Neculai Costin* Letopisețe II. p. 58, spune eă Antioh Cantemir ar fi venit cu a doua domnie în ziua sfinților Constantin și Ileana, 21 Mai 1705.

5. Mai sus, p 471

impune lui Cantemir împăcarea și cu dînsul și iertarea combaterei candidaturei sale cînd cu alegerea lui Mihaiu Racoviță.

Certele și împăcările între boieri se făceau acuma fără a mai fi motivate de nici un principiu. Ele se întîmplau curat numai din jignirea sau mulțămirea interesului personal. Dușmanul de ieri devenia prietenul de mîni și din protrivă, numai dacă întorcea împreună cu fața și punga de la el său către dînsul. Cît de mult se corupsese clasa boierească! Mai înainte tot mai stăruiau măcar în urile și înverșunările lor, urmăreau cu o statornicie extraordinară răsbunările unor ocări aduse, pănă și asupra copiilor și a nepoților acelui ce le făcuse. Interesul mîrșav al banului nu mîncase încă cu totul caracterele; era încă acea mărime a barbariei, care cerea sînge pentru sînge, ochiu pentru ochiu și dinte pentru dinte, iar nu lașitatea timpurilor căzute, care răscumpără cu bani, și ocară și moarte și desonoare! In asemene mocirlă însă se cufundase societatea boierească [6]; și această corupțiune îngrozitoare era efectul înriurirei ce se lăția din Constantinopole asupra țărilor romîne, asemene ciumei ce ni-o trimitea din cînd în cînd înfloritele maluri ale Bosforului. Și cum să nu imiteze o societate supusă apucăturile acelei dominante, cînd aceasta dădea tonul în toate, și cînd este știut că omenirea se abate mult mai ușor la deprinderile răle și corupte de cît la cele bune și virtuoase? Lățirea acelei înriuri era cu atît mai firească cu cît reprezentanții cei mai de samă ai corupției orientale, Grecii Fanarului, își înfibgeau pe fie-

6. *Neculai Costin*, Letopisețe, II, p. 54, atribue și el toate rălele timpului coruptiei boierilor cînd zice: „ci de vom socoti la dreptate domnii toți sunt buni și ar face tuturora dreptate, numai tot vina boierilor care sunt îndemnători spre stîngerea, unul altuia".

ce zi mai adînc otrăvitele lor rădăcini în pământul mănos al naţiei romîne.

De şi Domnul Moldovei, Antioh Cantemir, era prin excepţie un domn nelacom de bani, totuşi fiind el încunjurat de oameni ca Panaitache Morona, Iordache vistiernicul Cupariul şi Ilie vistiernicul Cantacuzino, toţi trei boieri jacaşi şi despoitori, apoi avînd şi datorii de plătit la Constantinopole, el este nevoit să pună pe ţară dări foarte grele, între altele fumărit cîte un galbăn de fie ce fum ce eşia din o casă; apoi vădrărit câte 2 bani de vadra de vin, dare încă necunoscută până atunci în Moldova, şi care de acea fu încercată de astă dată numai asupra ţăranilor. Mai scoate şi cornăritul, cîte un leu de boul de negoţ.

Către acest timp veni domnilor romîni un ordin foarte grabnic de la Poartă, anume de a duce o mare cîtime de cherestea la Tighina şi la Cetatea Albă, pe care cetăţi Turcii simţiau nevoia a le întări din nou, faţa cu progresele armelor lui Petru cel Mare asupra Svedejilor. Antioh neputînd aduce lemnele la timp este pîrît de Mihaiu Racoviţă care stătea mazil la Ţarigrad prin un arz adresat direct sultanului, în care fostul domn se plîngea că cu nedreptul a fost el învinuit că ar fi scos două dări pentru bairamlîcuri pe care nu le-ar fi înaintat Porţei. Vizirul care era proteguitorul lui Antioh îi face îndată cunoscut să trimită nişte boieri la Constantinopole, care să susţină învinuirea adusă lui Mihaiu Racoviţă. Antioh găseşte de îndată ce-i trebuia, nişte boieri vasluieni «buni de gură şi de pîrît», care fac în divan o larmă ne mai pomenită, înaintea căreia trebui să amuţască bietul mazil. El este dat rămas de Turci, şi Antioh Cantemir mai tare se întări în domnia Moldovei. Brancovanu văzînd triumful lui, vra să întărească în mod mai trainic legăturile sale de prietenie cu dînsul, logodind pe un fiu al lui cu o fată a lui Antioh.

O schimbare însă din acele neașteptate ce se petreceau de astăzi până mîni pe malurile Bosforului, face să se întunece steaua lui Antioh și aprinde iar cu razele speranței pe acea a lui Mihaiu Racoviță. Anume vizirul Baltagi Mohamed, proteguitorul lui Antioh, este scos și înlocuit cu Ciorlu-pașa Silihtarul, patronul lui Racoviță. Nu trebuia mai multe nici mai puternice motive pentru a provoca schimbarea domniei în Moldova, de cît schimbarea aceluia ce o ținea în mîni. Intîmplîndu-se ca în acest an—cel de pe urmă al domniei lui Antioh—domnii romîni să fie rînduiți a merge la Tighina spre a grăbi lucrările de întăritură, Antioh Vodă nu aduse cu el salahorii trebuitori spre repărarea șanțurilor cetății. Văzînd el pe Munteni și Turci lucrînd și săpînd mereu, i s'a făcut rușine de nelucrarea lui, și a pus întăi pe slujitori apoi chiar pe boierii lui la săpat! Pentru a le da însă exemplul, săpa și bietul domn deavalma cu ei. Iată unde ajunsese reprezentanții tronurilor acelor care susținuse altă dată cu atîta vrednicie numele neamului românesc! Să lucreze ca salahori la șanțurile Turcilor!! «Pe cînd însă Antioh Vodă săpa la Tighinea, alții îl săpau pe el la Poartă»[7]. In 20 Iulie 1707 îi sosește de odată și fără de veste mazilia, iar Mihaiu Racoviță este rînduit din nou în etemera domnie a țărei Moldovei.

Mihaiu Racoviță a doua oară, 1707—1709. Mihaiu Racoviță fusese pus în domnie de către noul vizir Ciorlu pașa Silihtarul, însă să nu se creadă că prietenia acestuia către domnul mazil și slujba ce-i făcuse fusese desinteresată. Tot banii fie numărați, fie făgăduiți închegase prietenia și adusese slujba, căci precum spune Neculai Costin: «Turcului să-i dai

7. *N. Costin* in Letopisețe, II. p. 61.

bani și să-i scoți ochii» [8]. Aceste datorii contractate de Racoviță la Constantinopole, îl silesc să pună grele dări pe țară, iscodind tot obiceiuri noue și neauzite până atunci. Astfeliu impune desetina de stupi și de mascuri și breslelor, adecă boierilor atît în dregătorii cît și mazili, neguțitorilor, preoților și slujitorilor, în aceeași măsură ca și țăranilor, adecă cîte doi potronici [9]. Imediat însă după ce încasază această dare caută să împace pe boierii supărați, legînd-o iarăși cu un strașnic blăstăm. Nici nu trece însă anul, și mitropolitul desleagă juramîntul; iar desetina este iarăși luată «țărănește» de la boieri și de la mazili.

Asemene urmări a le domnului nu puteau plăcea boierilor, care s'ar fi învoit ușor a jăfui țara adecă pe țărani, însă nu înțălegeau să fie despoiați și ei.

Mihaiu Racoviță însă adaoge mult și pogonăritul pe vii, urcîndu'l la un galbăn de pogon. De abia însă oamenii își gătise de cules viile, și iată că altă dare li se aruncă pe cap: vădrăritul cîte 4 bani de vadră; iar încă bine nu se plătise de vădrărit, și iată că le-au eșit peste toată țara și fumărit, de tot hornul cîte doi ughi, pe care dacă au înțăles ticăloșii pămînteni, mulți și au stricat căscioarile de le au rîsipit din temelie; alții risipeau hornurile de prin căscioarele lor; căci cîte hornuri avea omul în casele lui, pe tot cîte 2 ughi, și măcar că era iarna, iară bieții oameni

---

8. Letopisețele, II, p. 61. Mihai Racoviță vine în Iași în 13 Noemvrie, 1707. Din eroare, poate de tipar, Letopisețele dau anul 1708, vezi II, p. 63.

9. *Neculcea* in Letopisețe, II, p. 318 *Potronicul*=6 bani (idem p. 408). Pentru un timp ceva mai posterior (Const Mavrocordat) avem explicarea acestei diferenți în impunerea desetinei „boerești și țărănești'. Anume *Neculcea*, Letopisețe, II. p. 415, spune că: Const. Mavrocordat au stricat o iceiul și legătura ce făcuse Grigorie Vodă de da boierii și mănăstirile la 10 stupi un leu; *iar acuma făcu de au dat țărănește la 10 stupi 22 de potronici*' Pe timpul lui Const. Mavrocordat leul nu mai valora de cît 120 de bani nu 133 ca pe timpul în care ne aflăm Prin urmare 22 de potronici=132 de bani, valorau pe timpul lui Mavrocordat mai mult de un leu care numara numai 120 de bani.

și babele și altă sărăcime, pustieau casele și fugeau în lume plîngînd cu lacrimi și suspinînd, că altă căscioară nu plătea nici doi orți» [11]. Din această pricină au sărăcit și acei ce luase această dare «la cochii vechi» [12], căci împrumutase banii de la Turci spre a răspunde suma domnului, și la încasare rămaseră păgubași.

Ilie Cantacuzino și cu alți boieri pribegind în Muntenia, încep a influența pe lîngă Brancovanu «ca să se întoarcă cu obrazul mai mult spre Antioh Vodă la prieteșug», în cît amestecările domniei lui Mihaiu Racoviță la Poartă reîncep cu un nou avînt și o pun în pericol.

Tocmai pe atunci Petru cel Mare își cîștiga o vază ne mai pomenită pînă atunci, prin răpunerea lui Carol al XII-le, regele Sveciei, în cîmpiile de la *Pultava*, în 27 Iunie 1709. Victoria împăratului Moscului asupra dușmanului de la Nord, reînsufleți iarăși în el planurile sale către Sud, îndreptate încă de mult timp contra împărăției musulmane, și pe care fusese nevoit să le pună la o parte pentru timpul cît ținuse luptele cu Svedul. Petru cel Mare reie cu energie uneltirile sale contra dușmanilor creștinătății și reînnoește legăturile încercate odată de predecesorul său, împăratul Alexei, cu domnii țărilor romîne. Mihaiu Racoviță văzîndu-și domnia atît de dușmănită la Constantinopole, unde trei candidați, Constantin Duca și cei doi Cantemirești, se ațineau după ea, sprijiniți aceștia din urmă și pe ajutorul lui Brancovanu, primește propunerile pe care Petru cel Mare i le face

11. *Nec. Costin* în Letopiseț, II. p. 64.

12. *Cochii vechi* vine de la ungurescul *Kotyo-vetty* = mezat. Se poate judeca despre seriozitatea documentului lui Hurul, cancelar a Dragoș Vodă", numai de pe faptul că acest document numește Cochii vechi (adecă cu ochii vechi!!) pe dregătorii cei mari rămași în Dacia, și anume în Iași, după Aurelian. Și mai sunt încă învățați care susțin autenticitatea unui asemene product!

atît lui cît și lui Brancovanu, și se ajunge cu împăratul ca să fugă la el, socotind să se întoarcă în curînd iarăși în domnie însă sub protecția pajurilor rusești [13].

Brancovanu, pentru a acoperi propriul său joc cu Rușii, pîrește pe Mihaiu Racoviță la Poartă, că s'ar fi hainit către dînșii, și Turcii ieu îndată măsurile cele mai tainice spre a pune mîna pe domnul Moldovei, temîndu-se de a nu-l scăpa cum-va în Rusia. Mihaiu Vodă simțind vulcanul pe care se afla, începu să 'și pregătească trăsuri și cai spre a fugi către Cernăuți, unde trebuia să'l aștepte un corp de Muscali, care să'l iee în Rusia. El nu putea însă pleca atunci din pricină că tocmai se afla în Iași un capegiu cu mulți Ieniceri veniți pentru banii birului. Racoviță însă trimisese pe socrul său, Dediu spatarul, către Cernăuți, spre a se înțălege cu Rușii și a-i pregăti fuga. Tocmai însă pe cînd capegiul plecînd cu banii spre Galați, păruse a lăsa loc liber lui Racoviță, un alt Turc venit de olac din Constantinopole, cade pe neașteptate asupra domnului, îl mazilește, prinde și pornește cu mare urgie către Țarigrad (8 Noemvrie 1709 [14]).

Moldova se afla acuma într'o poziție grea. Mazilirea lui Racoviță nu era un fapt ordinar, provenit din o schimbare a proteguitorilor săi din Constantinopole, sau din o aterdisire mai mare la mezatul a-

---

13. *Neculcea* in Letopisețe. II, p. 321.

14. Vezi un raport din Bender 10 Noemvrie 1709, în Doc. col *Hurm.* VI, p. 371. „Superne die eductus est hospodar Valachicus inde in Turciam cum uxore et filiis et cum aliquot dominis valachicis quibus compedes in pedibus posuernt, pro hoc quod Succos 400 Moschi ceperunt in Valahia; nou est modo hospodar in lassi". Comp. o scrisoare a lui de *Fériol* din 22 Noe 1709, idem, supl., I. p. 372: „A l'égard du prince de Moldavie, on l'amène dans les fers pour son intelligence, que le roi de Suède a fait voir qu'il avait avec le Czar'. *Neculai Costin* pune deci greșit mazilirea lui Racoviță la 14 Octomvrie 1710. Letopisețele, II p. 78.

cestei țări. Cumplita vorbă de hainlîc răsunase prin aer. Se temeau boierii și țara ca pedeapsa să nu se intindă de la domn și asupra lor. Se vorbea de un pașa ce era să fie trimis de Turci spre a stăpîni țara amenințată de Muscali. In așteptarea unei asemene deslegări a crizei, boierii se pregătiau a pribegi, locuitorii a se bejăni la munte. Caimacanii rămași după mazilirea lui Racoviță trimit însă la Brancovanu ca să'l întrebe despre vestile ce s'ar mai auzi. Acesta îi liniștește trimițîndu-le știre că s'au rînduit un nou domn în Moldova, și că acel domn este Neculai Mavrocordat, fiul vestitului Exaporitul. Boierii care în mare parte se temeau de reînturnarea lui Antioh, primesc cu bucurie numirea acestui domn nou în scaunul țării lor.

Neculai Mavrocordat, 1709—1711[15]. Și acest domn era înrudit prin alianță cu vechea stîrpe a voevozilor Moldovei. Anume tatăl său Alexandru Mavrocordat Exaporitul avuse drept soție, cu care făcuse pe Neculai, pe Sultana, fata Casandrei fiicei lui Alexandru Iliași,[16] nepotul lui Petru Rareș[16], în cît cu drept cuvînt se putea lăuda Mavrocordat că prin sîngele său de pe mama lui se coboria din vestitul domn al Moldovei, Alexandru cel Bun. De pe tată, Mavrocordat își trăgea originea din insula Chios, unde bunul său, Panțiris Mavrocordat trăia ca un om nobil, însă sărac și fără vază. Pe atunci era în Constantinopole un grec Scarlatos, intreprinzătorul căsăpiilor împărătești. El avea o fată pe care o logodise cu Mateiu Basarab domnul Munteniei. Inainte însă de a veni în București spre a săvîrși nunta, dînsa se îm-

15. De și Mavrocordat e numit domn îndată după mazilirea lui Racoviță în 14 Octomvrie 1709, el nu vine în Iași de cît în 25 Ianuarie 1710.
16. *Neculai Costin*, Letopisețele, II, p. 81 Comp Mag ist., IV, p. 39. Vezi și cronicul lui *Daponte* în *Erbiceanu*, Cron greci, p 17.

bolnăvise de vărsat, care o sluțise într'un chip înspăimîntător, făcîndu-o între alte să piardă și un ochiu. Cînd dînsa rîdică vălul înaintea viitorului ei soț, acesta o trimise numai de cît îndărăpt la tatăl ei, unde Ruxanda perdu în curînd speranța de a se mai mărita vre-o dată. Pe cînd dînsa stătea desperată de nenorocirea ce o lovise, în casa tatălui ei, vine într'o zi un neguțitor cu mătăsării, frumos și elegant, ca să-i arăte mărfurile lui. Era Panțiris Mavrocordat, care căuta să 'și mai rîdice poziția prin calea negoțului. Nu știm dacă Ruxanda cumpără stofe multe de la nobilul neguțitor; de sigur însă că imensa ei bogăție îl cumpără pe dînsul și că ea deveni soția lui[17]. Mavrocordat ajuns de odată bogat și fiind un om de o mare inteligență, începu a juca un rol la Constantinopole. El avu doi fii, pe Alexandru și pe Ioan, din care cel întăi deveni vestit în istoria Orientului, prin postul de dragoman al Porței, ce'l ocupă după moartea lui Panaite Nicusia. Alexandru Mavrocordat după ce studiază filosofia și medicina în Padova[18], se însoară cu Sultana și dă naștere lui Neculai, care vine în anul 1709 pe scaunul țărei Moldovei.

Tatăl visase de mult acest tron pentru fiul său, cerîndu-l ca o recompensă (!!) pentru încheierea păcei de la Carlowitz[19]. De aceea nu putem crede cele ce spune Neculcea că bătrînul Exaporitul auzînd că fiul său au obținut domnia Moldovei, ar fi căzut într'o mare desperare, și-ar fi rupt părul din cap și ar fi blăstămat ciasul în care o asemene nenorocire s'au abătut asupra casei și familiei sale[20]. Caracterul Exa-

17. *Carra*, Histoire de la Moldavie. Neudchat, 1781. p. 102 și urm.
18. *Nicolai Commeni Papadopoli*, Historia gymnasii patavini, Venetiis, 1720. II. p. 319.
19. *De Castagnères* c. *rege*. 30 Aprilie 1699. Doc. col. *Hurm.*, supl., I, p. 348.
20. *Neculcea* în Letopisețe, II, p. 324

poritului amestecat din ambiție și lăcomie nu putea să-i însufle asemene simțiminte, potrivite pentru un Constantin Cantacuzino, un Ilie Sturza [21], iar nu pentru dînsul, care toată viața lui nu umblase decît după bani, onoruri și glorie [22]. Reputația lui, de altfeliu bine meritată de om foarte învățat, însușire ce a fost tot deauna adînc prețuită de Romîni, ca fii ai Apusului, face însă pe cronicar să-i atribue și acest merit, de a fi disprețuit efemerele strălucîri, plătite cu atîtea pericule a le tronurilor romîne.

Neculai Mavrocordat avuse de luptat, la dobîndirea domniei, cu Antioh Cantemir. Vizirul chemase pe Antioh și-i ceru 300 de pungi. Acesta însă putu oferi numai 150. Atunci vizirul dădu domnia fiului Exaporitului, care se oferea să cheltuească 400 și anume 200 de pungi sultanului și alte 200 în daruri la vizir și la ceilalți mari demnitari ai Porței [23].

Neculai Mavrocordat era Grec, de tot străin de țară, neștiind de loc limba ei și grăind numai prin talmaci [24]. El avea deci neapărată nevoie de a se înconjura de oameni de ai lui, în care putea avea încredere și cu care se putea înțălege; luă deci cu dînsul pe mai mulți Greci din Constantinopole, ceea ce face pe pe Mustea, exagerînd lucrul, să spună «că să se pus-

21. Mai sus, p. 206 și 316.

22. Iată portretul lui A. Mavrocordat făcut de un contimporan, ambasadorul francez *de Férriol* într'o scrisoare a sa din 10 Ianuarie 1710. Supplement, I, p. 374: Monsieur Mavrocordato n'a été regretté de personne, non pas même des siens. Il a été deux fois ambassadeur et il s'était en quelque manière rendu nécessaire à la Porte, n'y ayant par de plus habile interprète que lui. Il était médiocre politique, mauvais médecin et plus pédant que savant. Ses grands biens étaient venus de la tyrannie qu'il avait exercée sur les Grecs et sur les Latins et des pensions qu'il avait tirées de l'Empereur, du Czar et des princes de Valaquie et de Moldavie". Francejii ne fiind prietinii lui Mavrocordato, îi tăgăduesc chiar meritele pe care le avea: ghibăcia și învățătura.

23. Scrisoare din Constantinopole din 17 Decemvrie 1709, idem, I, p. 373. *Neculcea* urcă exagerat această sumă la 1000 de pungi. Letopisețe, II, p. 324.

24. *N. Mustea* în Letopisețele, III, p. 45. Comp. *Neculcea*, idem, II, p. 326.

tiise Fenerul în Țarigrad, cît numai muierile lor rămăsese, iar Grec, umblai mult pănă ce dai de unul acolo ; iar aice sosind 4 umplut'au curtea domnească, prin toate odăile și prin tîrg pre la gazdă»[25]. Dintre boierii pe care îi pune în dregătorii la venirea lui, era mai cu vază grecul Ramadan postelnicul, apoi Ilie Cantacuzino din pricina înrudirii sale cu Constantin Brancovanu. Spune Neculcea că «ușa îi era închisă tare. nime nu întra la dînsul ; a doua și a treia zi cînd chema cîte un boier, la doue trei cuvinte, iar într'alt chip nu putea nime să meargă la dînsul, și din spătărie în colo mai înainte nime nu putea întra. nici boierii, nici mazilii, fără de cît numai Ramadan postelnicul, Spandonachi căminarul și Sculi camarașul din lăuntru, ce era și talmaciu; că Neculai Vodă nu știa limba moldovenească și era un lucru prea cu năcaz boierilor și țării»[26].

La o septămînă după suirea lui în scaun scoate din slujbă și pune la închisoare pe Sturza vornicul de țara de sus și pe spătarul Ilie Catargiu, ceea ce pune pe boieri în groază, neștiind mai ales nimica asupra pricinei acestei mînii a trufașului domn. După ce le ie cîte 4 pungi de bani, îi sloboade, lăsîndu-i însă disgrațiați. Cîte-va zile după aceea boierii trebuiau însă să vadă încă alte scene și mai adînc lovitoare în vaza și onoarea lor. Venind anume un Grec la divan și jăluindu-se domnului că ar fi fost bătut și îmbrăcat în suman de mai mulți boieri, între care sulgerul Gavril Costache, Ioniță Neniul și Rață postelnicul, domnul pune să bată pe acești boieri la scară înaintea divanului, dîndu-le cîte 200 de toege. Boierii se spărieră în culme și începură a fugi în toate părțile, spre a scăpa de urgia ce le căzuse

25. Letopisețele, III. p. 45.
26. Idem. II, p. 326

după gît, care în ţara Ungurească, care în cea Leşască.

Această purtare aspră a lui Neculai Mavrocordat cu boierii nu era întîmplătoare, ci pornea dintr'un plan chibzuit de mai înainte In însuşirea lui de dragoman al Porţei timp de 12 ani, de la pacea de Carlowitz, cînd tatăl său îmbătrînind, se retrăsese din acea dregătorie, Neculai Mavrocordat avuse timpul a se convinge despre rolul pe care boierii îl jucau faţă cu domnul în ţările romîne ; văzuse în repetite rînduri intrigile lor, atît la punerea cît şi la scoaterea domnilor şi dorea să le înfrîngă puterea, să-i domolească şi să-i reducă din element dominant la unul supus şi ascultător. Pentru a-şi putea însă îndeplini ţinta, trebuia să'şi caute în Moldova un alt punt de razim, pe care să'şi aşăze rîdicătorul cu care vroia să răstoarne pe boieri. Fiind că în ţările romîne n'au existat nici odată o puternică burghezie, reprezentanta industriei şi a comerţului, apoi Mavrocordat îşi căutâ sprijinul în poporul cel de jos. Chiar la venirea lui în scaun se vede această îndoită ţintă a lui pusă într'o vie lumină, anume apărarea clasei de jos şi împilarea boierimei. Anume Mihaiu Racoviţă rînduise înainte de a se mazili o dare pe ţară, îngreuietă prin *năpăşti*, adecă prin adaosaguri la darea rînduită de la început. Mazilirea lui Racoviţă se întîmplâ tocmai pe cînd boierii zlotaşi, adecă strîngători ai dărilor, se răspîndise prin ţinuturi spre a ei încasare. Căimăcamii rînduiţi de Neculai Vodă, crezînd că va avea, după obiceiu, nevoie de bani în Ţarigrad, spre a-şi pune la cale domnia, ordonă ca să se urmeze înainte cu încăsuirile. Neculai Mavrocordat, încă de pe cînd era în Constantinopole, scrie că el nu cere ca ţara să-i trimită nici un ban, şi să se înceteze cu ori ce adunare de dări din ea. Acest ordin era prevestirea unei calamităţi cumplite ce era să cadă pe ca-

pul bieților boieri însărcinați cu strîngerea dărilor, căci venind domnul în țară, ordonă ca boierii să înapoiască banii țăranilor de la care îi împlinise. Cei mai mulți din boieri dăduse banii pe la cei care îi împrumutase în trebuințele țării pe timpul lui Mihaiu Racoviță. Domnul nu vroia să audă nici o îndreptare, ci cu o asprime ne mai pomenită ordona numai decît restituirea sumelor încasate. Boierii își vindeau avutul: moșii, case, robi, spre a plăti țăranilor banii luați, și aceștia văzîndu-se încurajați veniau într'un număr nesfîrșit la Iași, umplînd străzile, strigînd și văicărindu-se, cu sau fără drept, că boierii i-au mîncat și i-au sărăcit. Care boier, nu mai avea de unde răspunde banii era pedepsit, închis și chiar torturat. «Acest feliu de scopos, spune Neculcea, începuse Neculai Vodă asupra boierilor, de le făcea, iar țării, prostimei vrea să-i arăte milă și dreptate și vrea să-i ție de parte» [27].

Nu se știe la ce rezultat ar fi ajuns o domnie începută în asemene condiții. Vom vedea însă mai încolo cum Fanarioții, de și la început îndrumează în țările romîne o politică nouă și îndrăzneață, sunt nevoiți să o părăsască mai tîrziu și să s'apropie iarăși de elementul boieresc, fără de care ocîrmuirea acestor țări era o problemă peste putință de deslegat. Cît despre Neculai Vodă, el nu avu timp, cel puțin acuma, de a experimenta urmările purtărei sale, de oare ce fu mazilit înainte chiar de a fi împlinit un an în scaunul Moldovei, în Noemvrie 1710 [28].

Pricina căderei sale stă în relațiile ce s'incordau pe fie ce zi mai tare între Ruși și Turci, acești din urmă întețiți prin refugiatul de la Bender, Carol al

27. Letopisețele, II, p. 327. Comp. *V. Costin*, idem, II, p. 82—83.

28. Scrisoarea lui *de Fériol* din 21 Noemvrie 1710, Doc. col. Hnrm., supplement, I, p. 380: „N. Mavrocordat Bey de Moldavie a été déposé; Cantemir a été mis à sa place".

XII-le regele Svediei, și în neîncrederea crescîndă a Porței în purtarea lui Brâncovanu.

La început Neculai Mavrocordat se pusese în rele relațiuni cu regele Svediei. Firea cea înaltă și ne supusă a mîndrului domn nu putea să s'împace cu apucăturile de stăpîn pe care Carol al XII-le credea că poate să le impună simplului bei al unei provincii.

Apoi frînturile de oaste pe care Carol al XII-le le mai avea pe lîngă el, petrecînd iarna în ținutul Cîrligăturei lîngă Iași, prădase acea regiune într'un chip îngrozitor. «Nu rămînea nime nici cu bou, nici cu vacă, nici cu stup, nici cu finațe, nici cu pîne, ci călcau țarinile cu caii lor» [29]. Urmase tînguiri unul asupra altuia și pîri la Constantinopole.

Totuși Mavrocordat se îngriji de la o vreme de pîrile lui Carol al XII-le, mai ales că dușmanii lui din Constantinopole se puteau ușor folosi de denunțurile regelui svedez. Domnul Moldovei era în bune relații cu noul ambasador al Franției, marchizul Des Alleurs, care trecuse prin Maramureș și Moldova, pentru a merge la postul său la Constantinopole. Des Alleurs venind prin munți, în mijlocul iernei din anul 1709, întîmpină în mersul lui nespuse greutăți. Intr' un raport pe care'l face regelui, asupra acestei călătorii, el spune: «Inainte de a trece din Maramureș în Moldova, am văzut dispărînd din ochii mei un car cu 6 cai sub ghiața unui riu, care avea 12—15 picioare de adîncime. Despre acest car n'am mai putut afla nici odată nimic, de și aveam în el tot ce posedam mai bun, astfeliu că echipajul meu se reduse prin asemene întîmplare numai la 4 mici gemăndane. Fui nevoit a năimi 300 de țărani din care 200

29. *N. Costin* în Letopisețe, II, p. 80. Petrecerea acestei armate lîngă Iași, este confirmată de un document francez din 16 August 1710, Doc. col. *Hurm.*, supl., I, p. 73. „Les gens du palatin de Kyovie campent à une heure de Iassy, entre Iassy et Krasnetarg (Tîrgul-Frumos)".

deschideau drumul, iar cealaltă sută purta hrana pentru mine și fin pentru caii mei, din care mai mulți au rămas prin zăpadă. In timp de 5 zile n'am văzut nici ceriu nici pămînt. A șesea zi le văzui împreună precum și alți oameni de cît acei de pe lîngă mine, anume acei pe care domnul Moldovei îi trimitea în ajutorul meu» [30]. Des Alleurs spune regelui că nu poate de cît «să se laude de buna primire ce i-au făcut-o domnul Moldovei» [31], și de atunci se urmau între ambasadorul Franției și Neculai Mavrocordat relațiuni prietinoase.

Mavrocordat intervine pe lîngă Des Alleurs, ca să'l împace cu regele Sveđiei și cu palatinul Kioviei, comandantul Leșilor din Moldova, ceea ce Francezul izbutește a face [32].

Pericolul din această parte era înlăturat, cînd de odată el se reînnoi de unde tocmai Mavrocordat nu se aștepta. Anume regele Sveđiei se convinsese cît de falsă era prietenia pe care Brancovanu i-o arătase, îngrijindu-se de oștirea lui și că Domnul Munteniei nu acel al Moldovei, umbla în înțălegere cu Rușii în contra Turcilor, de la care singuri Carol XII-le putea să mai spereze restabilirea poziției sale. Repetatele sale piri în contra Brancovanului unite cu uneltirile dușmanilor aceluia din Constantinopole îndemnase pe Turci a se desface de domnul muntean. Pentru a o face însă cu siguranță, și a nu provoca numai fuga lui în altă țară, prefăcîndu'l din un dușman ascuns în unul pe față și mai primejdios, Brancovanu trebuia prins. Acest gînd umblase de mai multe ori prin mintea Turcilor. Se afla pe atunci la Poartă unul Ismail Efendi capuchihae al hanului tătăresc,

30. Scrisoare din 25 Mart 1710, idem, I, p. 377.
31. Alte scrisori din aceeași dată, idem, p. 370.
32. Scrisori din 3 și 26 August 1710, idem, p. 382, 384.

foarte prieten cu Dumitrașcu Cantemir. El înspiră Porței ideea de a încredința unui Romîn prinderea lui Brancovanu, pe care un Grec nu avea mijloacele de a o face, neavînd relații cu boierii. De aice se trase mazilirea lui Mavrocordat.

Nu se poate tăgădui că Neculai Mavrocordat, recomanda bine pe domnii fanarioți în Moldova. O însușire eminentă a lui, și în care el nu sămăna tatălui său Exaporitului, era nelăcomia de bani. După ce cheltuise 400 de pungi pentru căpătarea domniei, este destul de neinteresat, pentru a nu cere nici un ban de la țară, și ordonă înapoirea tuturor sumelor adunate prin jaf de către Mihaiu Racoviță. Aceeași îngrijire de vistieria țărei o arată Mavrocordat și după întrarea lui în domnie, punînd să iee sămile vistiernicilor mai des și pedepsindu-i cu închisoarea și cu plata neajunsului, cînd îi prindea cu lipsă. De judecăți iarăși căta cu multă rîvnă. El singur ținea divanurile, ordonînd părcălabilor să nu închidă pe fie cine, ci să-i sorociască la divan înaintea lui. Și atîta de aspre erau judecățile mai ales în contra boierilor jăcași, că se temeau toți a sta la pîră înaintea lui, și mai bine se împăcau de mai înainte. Mavrocordat era însă și bun administrator. El pune în orînduială nevoile orașelor, de a avea imașe slobode în jurul lor, pe care le perduse mai înainte prin daniile de moșii a le domnilor către boieri și mănăstiri. Pe toate ținuturile alesese Neculai Mavrocordat pe boierii cei mai cinstiți pe care-i pusese capete peste ele, și tăcuse mai multe cărți pentru întemeerea de *slobozii*, adecă de sate noue, scutite pe cîți-va ani de dări, spre a atrage în țară oameni din afară și a reîmpopora marginile ei, care erau mai ales pustiete. Neculai Costin rezumă în următorul chip scurta domnie a primului Fanariot: «Și erau veseli toți pămîntenii, mulțămind lui Dumnezeu că ne au trimis domn bun și milostiv,

că era liniște mare și pentru dări și de cai de olac : nime boul omului sau carul sau pînea să iee cu sila la jiciță cum lua la alți domni ; ba sta tîrgul făinei, iezit de pîne din toate părțile ; eftinătate și bivșug în toate bucatele. Numai mîncătorii aveau voie ră, că nu putea mînca cum în zilele de mai înainte altor domni ; ci în puțină vreme au fost acea bucurie bieților pămînteni Moldoveni, că s'au mazilit Neculai Vodă, după ce a domnit un an» [33]. Neculcea, cel în deobște atît de pornit în contra străinilor, nu poate face altfeliu de cît să mărturisească și el că în urma măsurilor înțelepte luate de Mavrocordato «s'ar fi fost întemeiet țara de oameni, numai n'au ținut mult domnia» [34]. Chiar atunci cînd acești doi îl țin de rău sau cînd îl judecă Neculai Mustea, care este cel mai aspru cu dînsul, nu găsesc alt ceva de mustrat de cît răutatea lui față cu boierii țărei : «că dăduse voie pănă și țăranilor de se rîdicau cu pîră asupra boierilor de nici îi băga în samă. In divan suduiau mojicii pe boieri, și cum eșia la divan de se jăluia un țaran, pre-un boier, îndată da pre boier pe mîna țaranului, fără de nici o judecată sau dreptate. Care de ar fi făcut aceasta cu vre o cuviință, s'ar cădea a-l lăuda și a-l numi că era drept judecător, neveghind nimărui voie, arătînd dreptatea tuturor cum se cade unui domn ; dar aceasta o făcea el, numai tot ca să defaime și să rușineze neamul boieresc, mierîndu-se ce va mai face, ca să îngrozască pe boieri» [35]. Și este ceva adevăr în această imputare. Neculai Vodă nu numai că apăra pe țărani, dar asuprea pe boieri într'un chip pozitiv, și altă dovadă nu este de nevoie

33. Letopisețele, II, p. 99. Știrile asupra lucrărilor interne a le lui Mavrocordat sunt luate din *N. Costin*, idem, p. 78-99.
34. Idem, II, p. 327.
35. *Nec. Mustea*, idem, III, p. 46. *Alex. Amiras* nu spune mai nimică la cele cîte-va rînduri ce le dă domniei întâi a lui Neculai Vodă, idem, III, p. 105.

pentru acest fapt, de cît ordinul cel nedrept impus boierilor zlotași de a restitui țăranilor banii încasați de la ei, cînd ei plătise cu acele sume datoriile contractate de mai înainte în interesul țării și a domniei.

Astfeliu erau primele apucături ale primului domn fanariot. In domniile lui viitoare v'om învața a'l cunoaște mai de aproape, de cît în acest scurt răstimp cît strălueì steaua lui deasupra tronului țărei moldovenești. De o cam dată constatăm că Neculai Mavrocordat punea iarăși în lucrare politica lui Ioan Vodă cel Cumplit, cu deosebirea numaĭ cît, că pe cînd acesta o practicase din simțimîntul și iubirea lui pentru clasele inferioare, Grecul o punea în lucrare numai din interes și din calcul politic.

Ura boierilor contra domnului ce-i prigonise atît de rău izbucnește la mazilirea lui. La plecarea lui din Iași, clasa boierească organizază o mișcare turburătoare, care să manifesteze față cu domnul detronat simțimintele ce fusese pănă atunci ascunse de frică în inimile multora. Poporul de jos, lucrînd și aice ca tot deauna în chip neconștiut și nerațional, se face instrumentul răsbunărei boierești contra unui domn care tocmai apărase interesele sale în protiva boierilor. Neculai Mustea ne spune că se virise atunci o mare frică între Greci, care cu toții se ascunsese prin casele domnești și nici unul afară nu cuteza să iasă; iar acea poghibală necurată, Spaudoni, sfetnicul lui Neculai Vodă, s'au îmbrăcat muierește cu tarpuz în cap, cum poartă muierele grece, și au întrat în rădvanul domnesc cu doamna într'un loc și cu muierile, pentru ca să nu'l cunoască nime, pe carele eu ochii mei l'am privit, arătîndu'l alt Grec. Și așa au eșit din Iași cu mare cinste, acel Grec cinstit și sfetnic ce era, că într'alt chip de ar fi eșit la iveală ales

acela, pe loc îl vra fi omorît înaintea lui Neculai Vodă fără de nici o frică»[36].

Mavrocordat înțălese ușor că răscoala, de și îl cruța pe el, apărat de marea lui vază, care tot nu'l părăsise de și se coborise în rîndul muritorilor, ținteа mai sus de cît în uriciosul ministru. Istețul domn trase de aice o învățătură de care vom videa că se va folosi în a doua lui domnie.

36. *N. Mustea*, idem, III, p. 47.

3. DIMITRIE CANTEMIR 1711 [1].

A fost o vreme în istoria Romînilor cînd ei considerau pe Ruși ca pe egalii lor, cînd tratau cu ei ca cu un popor de aceași putere, cînd țarii Moscvei cereau în însoțire pe fiicele domnilor romîni. De atunci a trecut mult timp; dar nici odată nu s'a văzut în istoria popoarelor, chiar într'un răstimp și mai îndelungat, o atare răsturnare a pozițiilor respective, o sporire atît de nemăsurată a puterilor unuia și o dărăpănare atît de deplină a ființei celuilalt, încît rolurile să se schimbe așa de a totului tot, ca prietinii de altă dată să s'întîlnească acuma ca stăpînul cu robul. Așa stătuse Romînii față cu Rușii pe timpul lui Stefan cel Mare; așa se înfățoșau ei acuma pe timpul lui Cantemir.

Cele mai vechi relații politice și de familie a le Romînilor cu Rușii cad pe timpul marelui domn al Moldovei, care căsătorind pe fiica lui Elena cu Ioan cel tînăr fiul țarului Moscvei Ioan Vasilievici al III-le, îndrumează și legăturile politice acestor două state. Anume Stefan cel Mare ie o parte foarte activă la relațiile cuscerului seu cu ducele Litvaniei, dîndu-și mai cu osebire mari silinți spre a împăca neînțelegerile izbucnite între ei, și a putea apoi îndrepta pu-

1. Compară scrierea mea: Războaele dintre Ruși și Turci și înrîurirea lor asupra țărilor romîne. Iași, 1880. I, p. 4—48.

terile lor spre ţinta vieţei eroului romîn, lupta în contra păginilor. In curînd însă, după această lucrare diplomatică a lui Ştefan cel Mare, relaţiile cu ţarul Moscvei, împrietinite prin o încuscrire, se strică şi pe tărîmul politic din pricina unei înduşmăniri de familie [2].

Ţara Moscului, fiind într'acele vremuri foarte depărtată de Romîni, numai atunci cînd istoria ţărilor lor urca cîte o culme din viforoasa ei cale, se întindea vederile ei până la acea împărăţie şi căuta să se pună cu ea în legătură. Pe atunci nu Ruşii cercetau pe Romînii, ci Romînii pe Ruşi în trebile politice, şi de aceea şi găsim a doua atingere între aceste două popoare pe timpul unei noue străluciri a gloriei româneşti, pe acel al lui Mihaiu Viteazul, cînd eroul muntean se pune în înţălegere cu ţarul Rusiei Boris Godunov spre a ataca împreună pe Leşi [3].

Pe timpul lui Vasile Lupu găsim pe domn izbutind prin o ghibace negociare diplomatică a determina pe ţarul Ruşilor, să se oprească de a da ajutor Cazacilor contra Turcilor, prin care face ca Azovul să cadă în stăpînirea acestor din urmă [4].

Pe cînd însă ţările romîne robite de Turci perdeau pe fie ce zi din puterile lor, în întinsele stepe a le Rusiei creştea şi se desvolta mereu colosul încă copil al împărăţiei moscovite. In curînd el trebuia să scuture pe rînd toate lanţurile care robise tînăra lui existenţă, mai întăi ale Tătarilor, după acea ale Svedezilor şi ale Turcilor, şi apoi să s'îndrumeze cu crucea în mînă la răpunerea acelora ce altă dată îl stăpînise.

Ruşii întrase în legătură cu Turcii aproape în acelaş timp în care ei se încuscrise cu Romînii. Pe la 1495—1499, sub sultanul Baiazet II întîlnim pentru

2. Vezi amăruntimile acestor împrejurări în Vol. II. p. 401 şi urm.
3. Vol. III. p. 281.
4. Mai sus, p. 34.

prima oară ambasade a le marelui principe al Moscoviților Ioan al III-le Vasilievici la Constantinopole, care cer pentru negustorii ruși libertatea comerciului. Privilegiile acestora fură reînoite de Selim I (1514—1520), care însă refuză a mijloci încheerea unei păci între Ruși și Tătarii Crimeei. Dacă însă până atunci relațiile între Ruși și Turci fusese pacinice, de și foarte reci, ele încep a se înăspri din pricina a două popoare ce locuiau între ele, Cazacii și Tătarii, care trăind numai din prădăciuni, pustiau mai în fie-care an Rusia și Polonia, țările cele mai apropiete de dinșii. Rușii pentru a răbuna pustierile suferite, mai ales de la Tătari, se organizau în bande de voluntari care devastau la rîndul lor țările tătărăști de la marea Neagră, supuse a le Porței otomane, încît prin aceste frecări mutuale izbucnise într'un mod indirect un adevărat războiu între ămbele impărății. Statele apusene a le Europei care erau în lupte cu Turcii, și mai cu deosebire Venețienii, căutau prin toate mijloacele a atrage pe Ruși într'o legătură în potriva dușmanilor comuni ai creștinătății și, lucru curios, încă de pe atunci ambasadorii venețieni puneau o valoare mult mai mare, decît pe puterea materială a Rusiei, pe acea morală a ei, izvorită din comunitatea de religiune cu popoarele din Turcia. Astfeliu *Giacomo Soranzo* în o scrisoare către senatul venețian din 1576, se rostește în modul următor: «Sultanul se teme de moscovit din pricină că acel mare duce este de biserica grecească ca și poporația din Bulgaria, Serbia, Bosnia, Morea și Grecia, care îi este devotată în gradul cel mai mare, fiind că se ține de acelaș rit grecesc și va fi în totdeauna gata a lua armele în mîni și a se răscula, pentru a se libera de sclăvia turcească și a se supune stăpînirei lui»[5].

5. *Alberi*, Relazioni degli ambascatori veneti al Senato, Seria III, 5, p. 266.

De și ambasadorii venețiani descoperise de pe atunci viitorul nerv al politicei rusești, se pare că Rușii ei înșii nu aveau conștiință de puterea lui. Relațiile lor cu popoarele balcanice se mențineau încă numai în sfera religioasă. Rușii recunoșteau de cap al bisericei lor pe patriarhul grecesc din Constantinopoli, plăteau pentru călugării din mănăstirile muntelui Athos tributul pe care erau îndatoriți a-l răspunde către Poartă, și călugării din muntele Sionului primeau de la marele principe un ajutor de 500 de galbeni pe an.

In privirea politică însă Rușii erau foarte rezervați față cu închinătorii lui Mohamed; de și cercați de mai multe ori din partea Veneției, ei nu vroesc să se lege la nici o întreprindere în protiva Turcilor, și reținerea Rușilor în această privire era foarte firească. Ei erau încurcați în neîncetate războaie cu Polonia și cu Svedia. Atît de puțin se interesau ei de cele ce se petreceau la sudul impărăției lor, încît în 1642 ei cedează, precum am văzut, stăruințelor lui Vasile Lupu, prin care cetatea Azovul trece în mînile păgînilor. Este curios de notat că Turcii pusese pe domnul Moldovei pe capul Rușilor «pentru că era de aceeași religie cu el», și Lupu izbutește în misiunea lui arătînd mai ales Rușilor că «în cazul unui războiu între ei și Turci din pricina Azovului, Turcii ar măcelări îndată pe toți închinătorii bisericei grecești din împărăția lor, lucru pe care *proteguitorul lor firesc* țarul Rușilor, ar fi departe de a dori».

In anul 1645 vine la tronul țarilor Alexie Romanov, care îndrumează o politică mai activă în potriva Turcilor. Tătarii atacînd cetatea Cazacilor, Cehrinul, și aceștia cerînd în zadar ajutor de la Poartă, se întorc către Rușî, care se grăbesc a le împlini cererea, punînd apoi ei înșii mîna pe Cehrin în 1676. Din această pricină Turcii declară chiar Rușilor răs-

boiu în 1677, cea întâi luptă directă între aceste două popoare; dar sunt răspinși cu mari pierderi. Războiul eșind în deobște defavorabil Turcilor, ei cer singuri pacea, care se încheie la *Radzim*, în 1681, și prin care pace Rușii dobîndesc Kievul și Ukraina; cetăți să nu se zidească nici de o parte nici de alta între Bug și Nipru: Tătarii să fie opriți de la prădăciuni în Rusia; Turcii recunosc țarului titlul de împărat și locuitorilor Rusiei libera peregrinare la Ierusalim [6].

Și din această pace se vede că Rusia încă nu se pătrunsese de ideea care mai tîrziu este invocată de dînsa ca misiunea ei istorică de căpitenie, eliberarea creștinilor ortodoxi de sub uricioasa stăpînire a păgînilor. De și toată lumea din Europa recunoștea și prețuia această a ei putere, dînsa încă nu făcea din ea nici o întrebuințare. Se părea că dormea ca leul în pustiu, cînd de o dată era să fie trezită de mirosul prăzei ce se apropia și să se răpadă năpustit asupra ei spre a o înghiți.

Acei însă care arătară mai de aproape Rusiei în cotro trebue să tindă toate silințele ei, fură Romînii. Cu ce plătiră ei asemene învățătură, vom vedea mai tîrziu. Știm cum în războiul din 1672 dintre Turci și Poloni, Stefan Petriceicu și Grigorie Ghica trădînd pe Turci către Leși și pricinuind o pierdere însemnată stăpînilor lor sub zidurile Hotinului, sunt nevoiți să caute sprijin contra păgînilor la principii creștini, și anume la cel mai puternic din cei ortodoxi, la țarul Rușilor, către care ei trimit o solie, ce nu eșă însă la nici un rezultat, din pricină că domnii romîni sunt destituiți.

Ceva mai tîrziu în 1688, Șărban Cantacuzino reînoește încercarea lui Petriceicu, însărcinat de împă-

6. *Zinkeisen*, Gesch. des osm. Reiches, V, p. 86.

ratul Leopold a trăta cu principii creștini, pe care i-ar găsi dispuși, la o alianță comună în contra Turcilor. Nici această solie nu eșă însă la vre un rezultat, cel ce o trimisese murind preatimpuriu [7].

Rămăsese pastrată lui Petru cel Mare, după ce devine singur stăpînitor al impărăției moscovite, să pună în lucrare din partea Rușilor politica aceea de care atîta timp se temuse Turcii, și pe care toată Europa o recunoștea ca arma cea mai puternică de întrebuințat în lupta în contra Otomanilor. De și prima ei încercare nu izbuti, ea nu rămase mai puțin farul conducător al întregei purtări politice a Rusiei în viitor, acel far care nu numai o scoase la liman, dar o conduse încă și la uriașa ei mărire.

Acest mare principe, îndată ce se sui pe tron, recunoscu că o împărăție întinsă ca acea a Rusiei, fiind închisă din toate părțile din spre mare, era împiedecată în chipul cel mai serios în desvoltarea comerțului ei, mijlocul cel mai puternic de îmbogățire a popoarelor. El se hotări deci cu ori ce preț a deschide Rusia în spre cele doue mări mai apropiete, marea Baltică înspre Mează-noapte și marea Neagră înspre Mează-zi. Pentru a'și deschide drumul către marea Baltică, trebuia să cucerească niște țări ce erau în stăpînirea Svediei. Spre acest scop Petru se uni cu Polonia și Danemarca, contra tînărului rege al Svediei Carol al XII-le. Pentru a-și deschide calea în spre sud, el întreprinde expedițiile sale contra Azovului, întrînd pentru a justifica această întreprindere în contra Porței, în liga sfîntă a apusului Europei. Turcii însă știau prea bine, că de la stăpînirea Azovului atîrna în mare parte liniștea impărăției lor. Ei văzuse pe timpul domniei Cazacilor și a dușmăniilor lor cu Poarta, că aceștia în puține zile pu-

7. Mai sus p. 264 și 322

teau cu corăbiile lor să amenințe chiar Constantinopolea. Cu cît mai mult trebuiau să se teamă ca această însămnată cetate să încapă în mînile unui dușman mai puternic și mai organizat? Tocmai atare teamă a lor se împlinește; căci după ce Petru cel Mare face în 1695 o zădarnică încercare în contra Azovului, în a doua, întreprinsă în 1696, el reușește a-l cuceri. De îndată preface toate moscheele Tătarilor în biserici, și celebrează cu mare pompă sfințirea catedralei, consacrînd astfeliu și în mod religios izbînzile pravoslavnicului său popor. El ie măsurile cele mai energice pentru înființarea unei flote, mărește și întărește portul de la Taganrok, impune fie-cărui proprietar de 10,000 de șerbi să construiască cîte o corabie, ne scutind nici chiar pe clerici de la o asemene îndatorire, cere de la Veneția marinari și constructori de corăbii, care în curînd fac să plutească pe apele mărei de Azov 14 corăbii mari, 9 galere și 40 de brigantini. Turcii de și videau cu cea mai mare nemulțămire propășirea Rusiei pe o apă ce fusese pănă atunci un adevărat lac turcesc, totuși erau nevoiți să lese răsboiul cu dînsa mai cu totul pe mînile Tătarilor, căci ei perdeau bătălii peste bătălii în marele lor răsboiu cu puterile apusului, pierderi care pregăteau tratatul de Carlowitz din 1699, ce lovi atît de greu în puterea lor.

Indată după încheierea acestei păci între Veneția, Germania, Polonia și Turcia, se preface și armistițiul dintre Rusia și imperiul otoman într'o pace formală, și însărcinatul din partea Rusiei cu tratarea de pace merge pe o corabie rusască la Constantinopole. Teama cea mai mare a Turcilor, stăpînirea rusească pe marea Neagră, se înfățoșa astfeliu într'un chip văzut și oare cum viu înaintea ochilor lor. In 25 Iulie 1702 se subsamnă tratatul de pace, în care între altele se recunoaște corăbiilor de negoț rusești dreptul de a

trece prin Dardanele și celor de răsboiu dreptul de a pluti pe marea Neagră. Azovul rămîne al Rusiei, care se îndatorește însă a dărîma cetățile de la Nipru. Țarul este scutit de tribut către hanul tătărăsc și se consfințește încă odată libera peregrinare a Rușilor la Ierusalim. Scopul lui Petru cel Mare din acest tratat se vede foarte limpede, anume: stăpînirea mării Negre, scop pe care Europa în deobște îl și atribuia pe atunci acestui monarc, după cum se vede din o scrisoare a lui Leibnitz către prietenul seu Thomas Burnet: «Petru gîndește acuma numai a neliniști pe Turci; plăcerea lui cea mare este marina, pe care a învățat'o, fiind că are de țintă a se face stăpîn pe marea Neagră».

Incercarea lui Petru de a cuceri provinciile de la sudul golfului de Finlanda: Estonia, Livonia, Carelia și Ingria de la Svedezi, prin o alianță cu Polonia și Danemarca, îl încurcă într'un răsboiu cu Carol al XII-le regele Sveciei. Un talent militar neașteptat se desvăli în tînărul principe, și Rușii primiră la Narva o lovitură, de care erau să se sfarme toate planurile lui Petru. In loc însă de a se folosi de această izbîndă și de a urmări pe Rușii în lăuntrul țărei lor, Carol al XII-le se întoarce împrotiva regelui August al II-le al Poloniei, și dă timp lui Petru nu numai a recîștiga Ingria și Carelia prin mai multe izbînzi dobîndite asupra generalilor lui Carol dar îl lasă chiar să arunce în țările de abia cucerite temelia viitoarei capitale a împărăției rusești.

Carol al XII-le după ce bate pe regele Poloniei August al II-le, se întoarce iarăși împrotiva lui Petru, apucînd de astă dată de a dreptul spre Moscva, prin Ukraina, înșălat pe de o parte prin făgăduința de ajutor a lui Mazeppa, hatmanul Cazacilor, pe de alta prin așteptarea de a găsi în o țară îmbelșugată, hrană îndestulătoare pentru oastea sa. Petru pune însă

Porfirii

să pustieze Ukraina, în cît oastea lui Carol cade curînd în cea mai grea lipsă. Mazeppa pe care regele Svediei își puse atunci toată speranța, aduce acestuia bani în deajuns, dar hrană nu. O foamete cumplită începe a secera cu miile soldații lui Carol, care își vede în curînd armata redusă la jumătate din ceea ce era, fără cai, suferind de lipsă și de frig, în mijlocul unei ierni foarte grele. In loc de a asculta de sfaturile generalilor săi și chiar de acele a le lui Mazeppa, care cunoștea locurile, și de a se întoarce îndărăpt, prea încăpățînatul Carol se hotărește a merge înainte cu ori-ce preț și ajunge în fine, mai cu totul pierdut sub zidurile cetății Pultava. Asaltul dat nu reușește, și Carol al XII-le trebue să se hotărască la un asediu în regulă. Petru însă vine cu o armată numeroasă și bine pregătită în ajutorul cetății sale, și după o luptă teribilă, învinge cu totul armata lui Carol al XII-le, omorîndu-i vr'o 9000 de oameni și prinzînd mai pe toți cei ce rămăsese în viață. Carol scăpă cu vr'o 1500 de ai săi și trece Nistrul în Moldova.

Regele Svediei fu foarte bine primit de autoritățile turcești, și se așăzâ în Bender, de unde începu a inteți necontenit pe Turci, spre a-i porni cu răsboiu în contra dușmanilor sei. 7bi

Țarul Petru văzînd că au răpus pe dușmanul de la Nord, își îndreaptă iarăși ochii către Sudul cel încîntător, și începe a pune în lucrare politica devenită apoi tradițională a Rusiei, adecă uneltirile de răscoală a creștinilor supuși împărăției otomane. El intră în legături cu Mihaiu Racoviță al Moldovei și Brancovanu al Munteniei, ceea ce aduce prinderea de către Ruși pe pămîntul Moldovei a unui corp de armată svedeză. Regele Carol al XII-le descoperind îndată înțălegerea dintre țarul Rușilor și domnul Moldovei, îl denunță Porței, și Mihaiu Racoviță este

7bi Asupra petrecerii lui Carol al XII-le în Bender și a scrisorilor lui de a împinge din nou pe Turci contra Rusiei, vezi Cronica lui Carol al XII-le d'Alexandru Amiron, editate de N. Iorga cu un bogat comentar ~~[illegible]~~ la' în textul italian ce s'a pastrat, în Studii și doc. IX, p. 43-111.

mazilit și dus cu toată familia lui la Constantinopole. Brancovanu mai ghibaciu izbutește a înșăla pe regele Svediei, îngrijind tocmai pe atunci în toate modurile de armata lui, iar pe Turci prin aceea că el însuși pîrește la Poartă pe colegul său în domnie și trădare, de complotarea lui cu dușmanii împărăției [8].

Brancovanu însă, urmînd mai departe duplul său joc cu Rușii și cu Svedejii, este demascat în sfîrșit de Carol al XII-le, care îl denunță Porții ca pe un prieten devotat al țarului Petru. Atunci Turcii se hotărăsc a prinde cu ori ce preț pe domnul Munteniei, dar neîndrăznind se încredințeze această însărcinare lui Neculai Mavrocordat, îl rechiamă mai mult de cît îl mazilesc, trimițînd în locul lui pe proteguitul hanului Tatarilor, Dimitrie Cantemir, care vine în Moldova, cu hotărîrea luată de a prinde și trada Turcilor de viu pe Constantin Brancovanu. Aceasta vroia să facă; ce a făcut vom vedea-o în rîndurile următoare.

Dimitrie Cantemir vine în Iași în ziua de 10 Decemvrie 1710 [9]. Cînd ajunse la Galați el se întîlni aice cu Neculai Mavrocordat care se ducea către Țarigrad, și între ămbii domni, cel fost și cel viitor se făcu o legătură întărită prin jurămînt, că adecă Cantemir să nu dee voie boierilor a pîri pe Neculai Mavrocordat pentru administrația lui, iar Neculai Mavrocordat să sprijine la Poartă domnia lui Cantemir și dacă ar vroi să capete vr'un scaun, apoi să fie acel al Munteniei iar nu al Moldovei. Pentru a aminti o plastică expresie a lui Neculcea, și această legătură fu ținută de ămbii domni «cum țin cinii Vinerile» De abia ajuns la Țarigrad, Mavrocordat pîrăște pe Cantemir, că «el cînd au venit în țara Mol-

8. Mai sus p. 482.
9. *N. Costin* în Letopisețe, II, p. 99 *Alex. Amiras* idem, III p. 105.

dovei, au găsit mai bine de jumătate de boieri haini la Muscali, și prinzîndu-i i-au închis, iar Dumitrașcu Vodă cum au luat domnia a și răpezit de olac înainte și i-au slobozit pe toți, și încă pe care era mai mare hain l'au făcut caimacam» [10]. Anume domnul grec puțin timp după închiderea lui Sturza și Catargiu, pusese la opreală și pe bătrînul Iordache Ruset vistiernicul, căruia îi luase 12 pungi de bani, ținîndu-l închis pînă la mazilirea lui, cînd Turcii trimiși de Cantemir îi dau drumul și 'l pun chiar caimacam: Neculai Mavrocordat se vede că închisese pe Ruset nu din pricina hainirei lui către Ruși cît din aceea că întriga în contra domniei lui în favoarea lui Antioh Cantemir. Acuma însă Mavrocordat, așteptîndu-se ca Dumitrie Cantemir să-i răsplătească pîra lui la Constantinopole, cu o tînguire din partea țărei pentru modul cum o ocîrmuise, vroia să compromită dinainte în ochii Turcilor pe boierii jăluitori, arătîndu-i ca pe niște partizani ai Rușilor.

Cantemir însă nu rămîne mult timp dator rivalului său. El trimite cum află despre calcarea jurămîntului din partea Grecului, o deputație de boieri la Constantinopole care să se tînguiască pentru jafurile făcute de Mavrocordat în Moldova, de și tocmai în această privință administrația lui nu putea fi învinuită Însă asemene pîre aveau nevoie oare de a se sprijini pe adevăr? Mavrocordat spăriet prin tînguirea adusă în contra lui, caută scapare în casa ambasadorului francez, prietenul său, care spunînd regelui că a fost nevoit să'l primască, nu exprimă altă teamă de cît că-l va custa cîte-va pungi [11].

Dacă însă denunțarea lui Cantemir asupra lui Mavrocordat că ar fi jăfuit țara nu era adevarată, nu

10. *Neculcea* în Letopisețe, II, p. 334.
11. *Des Alleurs* către *regele*, 10 Maiu 1711. Doc col. *Hurm*, suplement. I. p. 395.

stătea tot astfeliu cu pîra domnului mazil contra celui din scaun, Nu ținuse într'adevăr mult timp credința lui Cantemir către Turci. La început el se arată foarte răvnitor pentru apărarea intereselor lor. Cum vine în scaun caută să se pună bine cu boierii, de care avea nevoie pentru îndeplinirea însărcinarei sale, iertîndu-le darea desetinei ; apoi cere voia de la vizirul ca să prindă pe Brancovanu. Acesta însă trimite răspuns lui Cantemir să mai aștepte ceva, pănă Brancovanu va plăti cele 500 de pungi de bani pe care i le ceruse, în cît se vede ce bine făcuse Brancovanu de pusese un termin de cinci luni pentru plata lor, și cît de minunat cunoștea acest domn lacoma fire a Turcilor. Cantemir foarte bine înformat de tot ce se petrecea la Ruși, transmitea toate știrile Porței, și chiar pașa de Bender, de și mai apropiat de oștirile rusești, tot de la Cantemir își trăgea informațiile sale cele mai sigure.

Cantemir însă este în curînd cîștigat de țarul Rușilor, care trimite în solie la el pe medicul grec *Policala* [12], și purtarea lui de pănă acuma sinceră către Turci îi dă putința de a-i înșala cu mai mare ușurință. Anume el cere voie de la Turci ca «să se facă a se ajunge cu Muscalii, și ce ar vedea și ce ar înțălege de toate să facă știre Porței[13]».

Astfeliu cu acest meșteșug, Cantemir putea să între în înțălegere chiar fățișă cu Rușii, Turcii crezînd că el se prefăce numai pentru a iscodi pe dușmanii lor. Nu numai atîta, dar Capuchehaia lui Cantemir din Constantinopole, un Grec Iane, lua scrisorile ambasadorului rusesc ce era aruncat în închisoarea celor șepte turnuri, și le transmitea lui Cantemir, iar acesta le trecea țarului.

12. *Carra*. Hist. de la Moldavie et de la Valachie, p. 72.
13. *Neculcea*. în Letopisețe, II, p. 335

Ce motiv împinsese pe Cantemir a se lepăda cu atîta grăbire de Turci și a trece către dușmanii lor?

După *Ioan Neculcea* motivul ce l'ar fi aruncat pe Cantemir în partida Rușilor, ar fi fost temerea de intrigile lui Brancovanu, care simțind că Cantemir fusese trimis în Moldova, anume în scopul de a'l prinde pe el, «să nu-și tocmească lucrul la Constantinopole, să nu'l răpue pe dînsul și să'l mazilească» [14]. Acest motiv nu'l putem admite ca hotăritor. Cantemir a trecut așa de grabnic la Ruși, în cît Brancovanu nici n'avuse timp a îndruma stăruințele sale contra domnului Moldovei. Cantemir el însuș dă în istoria împărăției turcești cea scrisă de el, un alt motiv, bine înțăles mai puțin egoist: «In luna Schewal al anului Hegirei 1122 Cantemir a fost trimis în Moldova, cu ordinul de a prinde pe Brancovanu, prefăcîndu-se de prieten al său, sau în vre un alt chip, și să'l trimită viu sau mort la Constantinopole, și cînd va pune stăpînire pe principatul Valahiei, să iee în mîni guvernarea acelei țări, iar pentru Moldova să propună un alt principe a cărui aprobare rămîne pastrată curței suzerane. Pentru împlinirea mai grabnică a acestui plan, sultanul dă ordin hanului de a pune în slujba lui Cantemir atîtea mii de Tatari cîți va fi de nevoie. Pe lîngă aceasta sultanul făgăduește lui Cantemir că-i dă pincipatul pe viață și nu-i va cere nici tribut, nici pesches, cît timp va sta în Moldova. După ce aceste făgăduinți au fost întărite prin un hatișerif, Cantemir a venit în Moldova, împreună cu hanul Tătarilor. Insă puține zile după venirea lui, primește o scrisoare de la chehaia marelui vizir, Osman Aga, în care i se cerea îndată, pentru sultan și vizir, peschesul obicinuit la fie care întrare în domnie și o mulțime de zaharea pentru ostile cele tur-

14. Idem.

cești. Pe lîngă aceste să pună podurile în stare cu cea mai mare grăbire și să procure Cazacilor și Svedejilor locuințî pentru iarnă, iar el singur să se afle în primavară cu oamenii săi la Bender și alte cereri tot așa de îngreuietoare. Cunoscînd deci Cantemir de pe această roadă cît de puțin era de așteptat de la necredincioși, el aruncă legătura cu Turcii și crezu mai de cuviință a suferi împreună cu Hristos de cît a spera bogățiile cele înșăloare a le Egiptului. El trimise deci un sol credincios la țar pentru ai oferi slujbele sale și acele ale principatului său» [15].

Nu putem ști pănă întru cît sunt adevărate arătările lui Cantemir. Atîta putem constata, că ele nu sunt adeverite prin nici un izvor contimpuran, în cît s'ar părea a fi fost închipuite de domnul scriitor spre a îndreptăți trădarea lui.

Cauza care l'au îndepărtat pe Cantemir de Turci este de căutat aiurea. Era convingerea adînc înrădăcinată în el despre starea de decădere în care se aflau Turcii, izvorită din serioaza și îndelungata lui indeletnicire cu istoria Otomanîlor. Acest spirit într'adevăr profetic văzuse chiar de la începutul decăderei poporului turcesc, care pornește de pe timpul său, un povărniș pe care el nu se va mai putea opri, și în Rusi el privea pe moștenitorii firesti al împărăției Mohamedanilor. Istoria lor cea scrisă de dînsul se împarte, conform cu convingerea lui, în două perioade : acea a creșterei sale pănă la anul 1672 și acea a decăderei, scurtul răstimp de la acea dată pănă la 1711, unde se oprește scrierea lui Cantemir. Cuvintele cu care el sfîrșeste prima perioadă sunt însămnătoare : «Aceasta fu cea de pe urmă victorie, din anul Hegirei 611 pănă la 1083 prin care se aduse împărăției Otoma-

15. *Cantemir*, Geschichte des osm. Reiches deutsch von Schmidt. Hamburg. 1745. p. 565.

milor vre un folos, sau prin care se adause vechilor margini ale imperiului vre un oraș sau vre o țară. După aceasta și mai ales pe timpul împăratului Leopold din Germania, urmară bătălii înfricoșate, pe care urmașii cu greu le ar putea crede, dacă nu ar fi adeverite prin autenticitatea unor documente oficiale, și puterea Otomanilor a slăbit foarte tare prin perderea mai multor regate, prin peierea unor oștiri întregi, precum și prin războae lăuntrice și împărecheri [16]. Fiind deci adînc convins Cantemir că rezultatul războiului ce trebuia să izbucnească va eși în defavoarea Turcilor, înțălegem cum se face de el se îndepărta de ei.

Și într'adevăr că războiul era neevitabil, cu toate silințele ambasadorilor germani de a'l înlătura, din teama ce o aveau de a nu încurca iarăși și pe împărăția lor într'un războiu cu Turcii, tocmai în momentul cînd era să se hotărască importanta chestiune a succesiunei Spaniei [17]. Turcii fusese mai ales loviți prin îndrăzneala lui Petru cel Mare, de a pătrunde în hotarele Moldovei, spre a prinde oștirea svedeză. Aceasta era plîngerea lor de căpitenie contra Rușilor și motivul lor cel mai de frunte, din acele mărturisite, pentru declararea războiului. Alte două mai erau: zidirea unor cetăți în afară de teritorul rusesc cu toate protestările Porței, și împedecarea reîntoarcerei lui Carol al XII-le în Svedia prin Polonia, țară ce nu era în stăpînirea Rușilor [18]. Toate aceste motive le videm însă că nu sunt îndestulătoare pentru a explica izbucnirea războiului, afară de cel d'întăi care poate fi însă ocazia și nu pricina determinătoare a

16. *Idem*, p. 408.
17. Vezi mai multe rapoarte a le amb. germani din April 1711 în Doc. rel. *Hurm.*, VI, p. 73 și urm.
18. Scrisoarea lui *De Fériol* din 21 Noemvrie 1710, idem, supl., I, p. 388.

dușmăniilor. Cauza adevarată sta și aice aiurea, anume în faptele anterioare a le lui Petru cel Mare, în cucerirea Azovului, în crearea unei flote rusești pe marea Neagră, în tratatele pe care Turcii siliți prin nenorocirile lor fusese nevoiți să le încheie cu Rușii, și prin care le concedau libera navigare prin mările turcești, toate aceste cîștiguri și concesiuni făcute unei puteri de care Turcii se temeau mai mult de cît de ori care alta, căci singură dînsa poseda putința de a arunca flacăra răscoalei chiar în sinul împărăției lor, prin îndemnarea creștinilor de a se lepăda de supunerea către ei și de a se alipi către țarul cel drept credincios. Și această aținare la răscoală era chiar pusă în lucrare de Ruși. Ei provocase la defecțiune pe Racoviță și Brancovanu, din care pe unul Poarta pusese mîna, pe celalalt vroia să pună acuma.

Cu toate aceste uneltiri periculoase, Turcii ce de abia răsuflase de cumplitele pierderi încercate în timpul răsboiului ligei sfinte, păreau că nu îndrăznesc a declara răsboiu Rușilor. In 1709 Noemvrie cu toate că Turcii chiar atunci destituise pe Mihaiu Racoviță, pentru alipirea sa către Ruși, ei reînnoesc tratatul cu aceștia, și actul de reînoire este trimis de sultanul cu o scrisoare autografă catră țar. Văzînd purtarea pacinică a Turcilor către Ruși, Carol face o ultimă încercare și trimite pe Poniatowski cu un memoriu către sultanul, în care el acuza pe marele vizir de a fi cumpărat de Ruși, și de a lucra în contra interesului chiar al poporului turcesc. Poniatowski izbutind să dee memoriul chiar în mîna sultanului, într'o Vinere la eșirea din moschee, acesta cetindu'l se convinge de cele arătate într'însul: Ali pașa este scos din vizirat care este încredințat lui Baltagi Mohamed pașa, dușman înverșunat al țarului, care face să se declare încă în Noemvrie 1710 împăratului Ru-

ților război. Acesta de și în aparență vroia pacea, în inima lui ar fi fost prea nemulțămit dacă Turcii ar fi consimțit la cererile sale, căci el își pusese în gînd a alunga pe Turci din Europa, și pentru a realiza o asemene țintă lupta era neapărată.

Petru cel Mare publică îndată un manifest pentru a răspunde declarației de războiu. In acest act țarul nu se plînge atîta de nedreptățile făcute lui de Turci prin adăpostirea dușmanului său în împărăția lor, ci ie rolul de apărător al popoarelor creștine, care ar zace în robia Musulmanilor. »Gem apăsați de jugul barbarilor Grecii, Valachii, Bulgarii și Sîrbii, și dovedesc prin adînca lor mizerie cît se țin Turcii de toate tratatele lor« [19]. Astfeliu inaugurează Petru cel Mare politica sa în contra închinătorilor lui Mahomed, ascunzînd adevăratul țel al războaelor sale în Răsarit sub masca fățarnică a eliberării creștinilor de sub jugul mohametan. Petru cel Mare, precum este cel d'întăi care avu gîndul a deschide Rusia din spre mare, este și cel d'întăi care întreprinde împrotiva Turciei războiul sfînt, o adevarată cruciată în aparență, în care Rușii se arătau că lupta numai cît pentru comunitatea religiei și răspîndea sîngele cel mai scump al copiilor lor pentru o cauză umanitară, pe cînd în realitate ei căutau, la umbra acestui pretext închipuit să-și indeplinească interesele lor cele mai de căpitenie.

Caracterul de sfînt al acestui războiu se vede și din pregătirile lui. In 21 Fevruarie 1711, se ține în catedrala din Moscva o sărbare religioasă în fața țarului. Două regimente din garda imperială erau înșirate înaintea bisericei, și ele în locul steagului lor cel

19. Reprodus de *Zinkeisen*, l. c. V, p. 412, nota 1: „Gemunt Barbarorum jugo opressi Graeci, Valachi, Bulgari Serviique, quanta est illis religio pactorum, deterrimae suae miseriae experiuntur".

obicinuit purtau unul roș cu inscripția: «în numele Mîntuitoriului și al creștinătății». De asupra acestei inscripții se afla o cruce încunjurată de raze, cu legenda: «în acest semn vei învinge.» Petru era atît de sigur pe izbîndă în cît el spunea adese ori «că vra să fie îngropat în Constantinopole. Din aceasta se vede că Petru avea de sigur ca ultimă țintă a ostenelelor sale capitala de pe malurile Bosforului și poate restatornicirea impărăției bizantine.

Cantemir trebuia să urmeze și el de o camdată pănă la apropierea Rușilor o politică ca acea a lui Brancovanu, adecă să fățărească supunerea către Turci, ceea ce îi era cu atît mai ușor de făcut, cu cît el primise chiar de la Turci învoirea de a se preface că s'ar ajunge cu Muscalii. El condusese însă negociările sale cu Rușii așa de secret încît nici un boier, nici chiar hatmanul său Neculcea nu știa de ele, ci gîndea că se va trage Cantemir în jos către Huși, spre a se apropia de oastea turcească ce înainta asupra Dunărei [20].

Momentul se apropia în care domnul Moldovei trebuia să se pronunțe într'un chip hotărît. Anume vizirul văzînd că ciocnirea între el și Ruși se apropia pe zi ce merge, trimite ordin lui Cantemir ca să prindă pe Brancovanu. Neculcea îl sfătuește ca să dee ascultare ordinului, să se tragă în jos, ci să poate ca Turcii să bată pe Ruși și atunci Tatarii ar prada țara. Cantemir îi respunde însă în aparență cu amărăciune: «voi toți fugiți de la mine la Ruși și mă lăsați pe mine singur la Turci». Cantemir atunci dă pe față hainirea lui și cere de la generalul rus Scheremetev ca să-i trimită un corp de oștire spre paza lui,

20. *Neculcea* în Letopisețe, II p. 341: „Atunci am știut și eu că au fost scris Dumitrașcu Vodă să vie Muscalii, că eu tot gîndeam că vom purcede în jos spre Huși, precum sfătuisem".

ceea ce Rusul se grăbește a îndeplini, trimițînd la Iași 4000 de călări parte Ruși, parte Moldoveni în leafă.

Cantemir pentru a îndreptăți față cu țara însămnatul lui pas, publică și el un manifest în care între altele spune că: «Noi Dimitrie Cantemir din mila lui Dumnezeu domnul țărei Moldovei către mitropolitul, episcopii, boierii, căpitanii și toți slujitorii pămîntului moldovenesc, facem știut că întru cît dușmanii creștinătății, Turcii, n'au respectat tratatul încheiet de predecesorul nostru Bogdan, prin care țara se obliga a plăti sultanului numai 4000 de galbeni, 40 de cai și 24 de șoimi pe an, și au introdus în țara Moldovei tot soiul de asupriri, dărămînd sau ocupînd cetățile ei, învoind Tatarilor a o prăda, luînd în robie pe fiii și soțiile noastre spre a'și face rîs de ele, sporind pe fie ce zi tributul pînă la așa grad că au devenit cu neputință de răspuns, noi ne am unit cu impăratul milostiv și credincios al Rusiei, Petru Alexievici, care au ridicat arma spre a mîntui pe creștini din jugul robiei mohametane. Prin urmare tot omul din această țară să iee armele spre a-i veni în ajutor, căci care nu va urma astfeliu i se vor confisca averile» [21].

Cantemir însă luase de mai înainte măsura de a-și asigura printr'un tratat formal poziția lui față cu viitorii stăpîni ai țărei sale. Îl încheese încă pănă a nu întra Rușii în țară, la 13 April 1711, în orașul Lusk, prin mijlocirea lui Luca vistiernicul, în cuprinderea următoare:

1) Țara Moldovei cu Nistrul să-i fie hotarul și Bugeagul cu toate cetățile tot a Moldovei să fie; nu-

21. Acesta este înțelesul manifestului ce se află reprodus în limba latină în Doc. col. *Hurm.*, supl., I, p. 396. Un rezumat al său, nu prea exact, este dat de o scrisoare germană din Moldova din 29 Iunie 1711 Doc. col. *Hurm.*, VI, p. 79.

mai de odată prin cetăți să se așeze Muscali oșteni până s'a întemeia țara, iar apoi să lipsască oastea moschicească.

2) Bir să nu plătească țara nici un ban.

3) Pe domn să nu'l mazilească împărăția până la moarte și pe urmă din fiii lui să fie pe care și l'ar alege țara.

4) Neamul lui să nu iasă din domnie, numai cînd s'ar haini, sau și-ar lepăda legea, atunci acela să se lipsască și să se pună din frații lui.

5) Pe boieri să nu-i mazilească domnul din boierii până la moarte, sau cu mare vină să-i scoată.

6) Vama ocnei și altor tîrguri să fie venitul domnilor, iar alte dări să nu fie.

7) Mazilii și mănăstirile să-și stăpînească ocinile, moșiile și vecinii săi, și să'și iee și desetina de stupi și de mascuri și goștina de oi de pe moșiile sale.

8) Zece mii de oaste să fie gata în țară și împărăția să le dee leafă din visteria impărătească.

9) Din Muscali să nu se amestece la boieriile Moldovei, nici să se însoare în țară, nici moșii să nu cumpere.

10) Domnul să nu fie volnic a pierde pe boieri, ori ce greșală ar face, fără sfatul tuturor și iscălitura mitropolitului».

Cîte-va alte condiții se rapoartă la starea de lucruri creată prin războiu; cea mai însămnată este următoarea:

«Pace Muscalul cu Turcul să nu facă; iar de s'ar întîmpla să facă pace și să rămînă Moldova tot sub stăpînirea turcească, atunci să aibă impăratul moschicesc a da lui Dumitrașcu Vodă două părechi de curți în Stolița și moșii pentru moșiile din Moldova și cheltuiala pe zi în toată viața lui și oamenilor lui

să nu-i lipsască, și de nu i-ar plăcea acolo și s'ar trage într'altă țară creștinească volnic să fie a merge»[22].

Dacă Rusia asigura cel puțin lui Cantemir mănținerea lui și a familiei sale în chip ereditar în tronul Moldovei, să videm ce sprijin primea ea în schimb atît de la acest principe cît și de la colegul său din Muntenia pentru susținerea luptei în contra Turcilor.

Brancovanu și Cantemir făgăduise țarului zaharea și ajutor armat, mai ales călărime, de care armata acestuia era cam lipsită. Pentru cumpărarea proviziilor trebuincioase, Brancovanu primise 300 de pungi și Cantemir 130. Domnul Munteniei și adunase o mare cîtime de proviant, pe care însă, cînd aude despre trecerea pripită a lui Toma Cantacuzino în lagărul rusesc, se oprește de a-l mai expedui la Prut. Cantemir nu putuse găsi nimic în Moldova, «fiind lipsă de pîne pentru lăcustele ce era pe aice și mai înainte cu vr'o 2—3 ani și într'acel an mînia lui Dumnezeu, cît nici earbă pe cîmp, nici frunze pe păduri, unde cădea lăcusta nu rămînea»[23]. Din ămbele aceste pricini armata lui Petru cel Mare rămase lipsită de proviziile pe care el se întemeiase cînd deschisese războiul în contra Turcilor, ba pe care îl întreprinsese mai ales în urma asigurărilor repetate a le domnilor romîni, că va găsi în țările lor o bogată aprovizionare. Generalul rusesc *Münnich* care trăia pe timpul lui Petru cel Mare, spune despre el în memoriile sale că «se lăsase a fi înșălat prin făgădu-

22. *Neculcea* în Letopisețe, II, p. 337. In colecția tratatelor D-lui *Mitilineu* p. 74, acest tratat este reprodus în altă cuprindere mai puțin bătătoare la ochi în ce privește îngrijirea de interesele rusești, cu alte cuvinte mai neinteresat. Această versiune este însă luată după publicația oficială rusască, Polnoe Sobranie Zaconow, IV, p. 659. Noi credem că adevăratul text este acel dat de Neculcea, hatmanul lui Cantemir. Data și locul încheierei tratatului sunt indicate de *Carra*, Histoire de la Moldavie et de la Valahie, Neufchâtel, 1781 p. 73.

23. *N. Mustea* în Letopisețe, III, p. 53.

înțele gospodarului moldovan Cantemir, în speranța de a găsi magazii de proviant, a trece Nistrul și a merge către Dunărea cu o armată de 40,000 de oameni, lipsită cu totul de a le mîncărei»[24]. Tot asemene spune și raportul secretarului *Fleischmann* către consiliul de războiu datat din Isaccea în 29 Iulie 1711, că «Petru care se bazase pe făgăduințele lui Cantemir găsi Moldova pustietă»[25]. *Alexandru Amiras* cronicarul moldovenesc atribue tot acestei împrejurări nenorocirea lui Petru de la Prut: «atunci a văzut împăratul la ce l'au adus sfatul lui Dumitrașcu Vodă și a lui Basarab Vodă, care numai cu vorba l'au întărit să vie asupra Turcilor, iar ajutor de bucate sau oameni nici unul nu i-au dat», și *Radu Popescu* consună cu Amiras cînd spune: «Muscalii fiind că nu aveau zaharea gătită, nădăjduindu-se în zahareaua ce făgăduise Brancovanu să le trimită și nu le-au trimis, erau pocăltiți de foame»[26]. In sfîrșit *Carra* spune «că generalii lui Petru cel Mare, răzămîndu-se pe cuvîntul Brancovanului, nu adusese hrană decît pentru 20 de zile»[27]. Toate aceste arătări, care atribue într'un glas lipsei de ajutor de hrană din partea Românilor căderea armatei rusești la Prut, ne fac să nu putem da crezare lui *Neculcea* care, singur din toate izvoarele timpului, caută să scuzeze pe Cantemir și în această privire, spunînd că domnul său ar fi declarat țarului că «Moldovenii ar putea duce în războiu numai 3000 de oameni și că zaharea nu ar fi»[28].

Cu oamenii de oaste lucrurile sta tot așa de rău, cel puțin în Moldova, căci Brancovanu de și adunase

24. *Münnich's* Tagebuch in *F. Herrmann*, Beiträge zur Gesch. des russischen Reiches, Leipzig, 1843, p. 123. Comp. *N. Mustea* in Letopisețe, III, p. 49.
25. Doc. col *Hurmuzaki*, VI, p. 84.
26. Letopisețele, III, p. 10, Mag., ist. IV, p. 24.
27. *Carra*, p. 154.
28. Letopisețele, II, p. 338.

un număr în destul de însemnat — se vorbea chiar de 22,000 de oameni — stătea însă în așteptare în lagărul de la Urlați. In Moldova Cantemir însărcinează pe Luca vistiernicul, omul său de încredere să strîngă oameni cu plată. Auzînd de leafă, începură a se grămădi la oștire în mare număr; însă nu numai slujitori, ci și ciobotari, croitori, blănari, cărciumari și cîte alte bresle de a rîndul. «Slugile lăsau pe boieri, argații lăsau pe stăpîni și cîtă altă prostime mulți au mers de au luat bani și s'au scris la steaguri, mai mulți fără de arme, că nu aveau de unde și mai cumpăra, că și arcarii sfîrșise arcele, săgețile și săhăidacele ce au avut în dughenile lor, ce își făcea suliți din crengi ascuțite și pîrlite la vîrf, se încălăra cine cum putea Dar ce oștean să fie prostimea, mojicii ce nici odată pre cal n'au încălecat, nici armă în mînă n'au prins de cînd erau ei, nici în oști n'au slujit, ci numai cît perdeau banii, bîndu-i pe la crîșme ziua, iar noaptea se duceau pe la drumuri de jăcuiau pre oameni de ce aveau, și la drumuri și la bejănii, și furiș iar mai apoi și fățiș, alții umblau de stricau prisecele oamenilor, iară la oaste n'au mers» [29].

Această perspectivă aștepta pe țarul Moscovei, la care el bine înțeles era departe de a se gîndi. Petru cel Mare vine curînd după trimitirea avangardei sale, în Iași în ziua de 11 Iunie 1711, unde este primit și îmbrățoșat cu drag de întreaga poporație. Dînsul arată lui Cantemir cele mai mari onoruri, îl sărută pe cap cînd domnul îi sărută mîna, și luîndu'l în brațe îl rîdică în sus cu o mînă, iar la ospăț îl pune în fruntea mesei. Petru se arată foarte bine voitor către boieri, pe care îi tratează cu mîna sa cu cîte un pahar de vin. După aceea se face un banchet

29. Combină locurile din *Nec. Costin*, Letopisețele, II. p. 112, *Neculce*, idem, p. 345 și *N. Muste*a, idem, III. p. 49—50.

la împăratul unde boierii beau pentru prima oară «vin franțozesc» (Șampanie), și cum au băut, cum au înmărmurit toți de beți. In curînd însă era să se schimbe rîsul în plîns și veselia în întristăciune»[30].

Anume Petru cel Mare mai făcuse încă și alte greșeli de cît aceea de a se încrede așa orbiș în niște făgăduinți fără nici o garanție, anume lăsase un corp mare de armată contra Tătarilor Crimeei și altul la nord către Livonia. Apoi el își mai îndepărtase și puțina cavalerie de care dispunea, încredințînd-o lui Toma Cantacuzino, spre a merge să calce Brăila. In curînd se arătară urmările unei asemene conduceri neghibace a războiului. Lipsa de hrană slăbește puterile armatei; acea de fin, pe pămîntul pustiet de lăcuste a Moldovei, face să se peardă și puținii cai ce mai rămăsese pe la artilerie.

Și cu toate aceste la început Turcii, de și foarte numeroși, nu aveau încredere în puterile lor, atîta le slăbise moralul înfringerile suferite de la Nemți. Ei se temeau chiar să treacă Dunărea, și erau dispuși să ofere pacea Rușilor, dacă Cantemir și cu Toma Cantacuzino, acei care prin purtarea lor se compromisese într'un chip irevocabil față cu Turcii, n'ar fi încurajat pe împaratul la luptă cu ori ce preț. Turcii pe de altă parte fură îmbărbătați prin scrisorile unui boier moldovan, din partida adversă lui Cantemir, care scriea vizirului, că Rușii sunt puțini și lipsiți de îndestulare. Petru cel Mare văzînd însă nehotărirea Turcilor de a veni asupră-i, crede că ei erau încă mai puțini în puteri în cît astfeliu ămbii dușmani înaintau unul asupra altuia, nu în credința că este mai tare, dar în aceea că protivnicul e mai slab de cît el.

30. *Neculce*, idem, II. p. 352 Comp. *N. Costin*. Idem, p 113. Asupra zilei cînd intră Petru în Iași, vezi *Carra*, p. 73.

După o luptă de avangardă la balta Pruteţului, Rușii sunt cu totul încunjurați de Turci la *Stănileşti*. Împăratul văzindu-se în pericol de a fi prins, întreabă pe Neculcea, dacă nu ar fi cu putință a-l scoate cu o mică gardă în Ungaria. Neculcea îi răspunde că e împărat și lucrul ar fi peste putere. Petru atunci pune pe Șeremetev să scrie o scrisoare vizirului ca din partea generalilor ruși, în care le da a înțălege că împăratul n'ar fi în lagăr, oferind pacea Turcilor.

Mai multe împrejurări împingeau pe Turci, să nu se poată folosi de victoria lor, și să piardă din mîni prilejul neauzit de a prinde nu numai pe împăratul, dar pe regeneratorul Rusiei. Fatalitatea însă înscrisese în cartea destinelor omenești viață pentru Rusia și moarte pentru Turcia. Mai întâi era teama de înfurierea Rușilor, care luptase în întîlnirile cu Turcii ca niște desperați: apoi generalul Reni care plecase în spre Brăila cu Toma Cantacuzino, putea să le taie retragerea. Ceea ce însă mai ales hotări pe vizir să primească pacea, fu împrejurarea că sultanul neștiind cum stau trebile pe cîmpul de răsboiu, scrisese vizirului că dacă i s'ar propune pacea să o primiască, numai de cît, și Ienicerii aflînd de acest ordin refuzau de a mai ataca coloanele rusești; toate aceste întărite de Ruși și prin daruri însămnate făcute vizirului, adunate de la toți ofițerii armatei din inițiativa împărătesei Caterinei. Neculcea spune că i s'ar fi dat pănă la 800 de pungi[31].

Vizirul primește să suspendă lupta pentru cîte-va oare și să trateze de pace. Regele Sveciei cînd aude despre această nebunie, de a vorbi de pace cu un dușman pe care 'l avea pe deplin în puterea lui, a-

31. *Letopisețele*, II, p 303 Raportul unui *Sveder* către *Anton Ottl* despre lupta de la Stănileşti 29 Iulie 1711 în Doc ~~col. Hurm.~~, VI p. 88: „ansehaliche Geschenke an Gold und Juwellen"

leargă la vizirul, conjură, protestează, amenință, toate însă în zădar. Teribilul Baltagi Mohamed, dușmanul neîmpăcat al Rușilor de departe, se înmuiese considerabil de îndată ce făcuse cunoștința mai de aproape cu ei, și mai ales cu aurul lor. El răspinge stăruințele desperate ale lui Carol al XII-le, mulțămindu-se a dicta Rușilor niște condiții, care pentru o pierdere obicinuită ar putea părea în destul de grele, dar care erau nimica în asămănarea cumpenei neauzite din care scăpa pe țarul. Condițiile păcei încheiete în ziua de 22 Iulie 1711 sunt acele că Rușii pierd Azovul, Podolia și dreptul de a avea un ambasador în Constantinopole și altele de mai puțină însămnătate. Turcii însă cereau numai de cît pe Cantemir pe care țarul izbutește să'l scape cu mare greutate, ascunzindu'l în fundul butcei împărătesei. El se duce în Rusia împreună cu 24 de boieri compromiși prin trecerea în partea Rușilor. Toma spatarul care izbutise să iee Brăila, auzind despre răpunerea lui Petru la Prut, trece pe la Brașov în Austria, de unde și dînsul se duce la Ruși, și este numit general[32].

Astfeliu se sfîrșise împreună cu expediția și marele planuri a le lui Petru cel Mare. Dar Rusia nu perdu inima din pricina acestei înfrîngeri. Ea urmări mai departe gîndirea marelui ei împărat, care ca una ce era rodnică și plină de viitor, ajunse la sfîrșit ținta acea pe care Petru cel Mare o întrevăzuse în visurile sale.

Petru cel Mare se întorcea prin Polonia și se opri la Varșovia unde ospătă la regele August O damă de spirit, soția hatmanului Sniavsky, îndreptîndu-se cătră el îi spuse: «Mult mă mir eu de voi împărații și craii cum de nu vă țineți de cuvînt și ne amăgiți

32. Vezi un raport a lui *Fabri* cătră *Steinville* din 2 August 1711, în care se vorbește despre adăpostirea lui *Toma* în Brașov. Doc. col. *Hurm*, VI. p. 89.

pre noi. Așa mai an țerț ne spunea nouă tuturor Leștelor craiul Svedului, să ne gătim cu toatele să mergem să iernăm în Stolița moschicească împreună cu dînsul, și noi cînd ne găteam să mergem pe cuvîntul lui, el ne au amăgit și n'au mers în Stolița ci s'au dus la Tighinea. Și acum Impărăția ta ne ai zis să ne gătim să mergem la Țarigrad, și noi ne bucuram tare că om merge de om vedea Țarigradul. și cînd noi ne gătiam, Măria ta n'ai vrut să mai mergi ci te ai întors înapoi».

Astfeliu ironica gură a unei frumoase femei aminti lui Petru cel Mare, că soarta are susurile și josurile ei, și că puțin lipsise ca el să se coboare poate încă și mai adînc de cum căzuse nenorocitul Carol.

In alipirea lor de politica rusască Constantin Brancovanu și Dimitrie Cantemir, domnii romîni, urmase nu numai îmboldirea unui simțimînt personal, ci acelui al popoarelor lor și cu deosebire al clasei dominante, celei boierești. Așa dacă este să credem cele ce spune Neculai Mavrocordat, în denunțarea către sultanul a lui Cantemir, boierii moldoveni trecuse mai mult de jumătate în partea Muscalilor, încă din vremile domniei sale, și pe de altă parte vedem în Muntenia că partida Cantacuzinești lor, ne putînd răbda trăgănările lui Brancovanu, trece fățiș la Ruși sub conducerea lui Toma spatarul. Cînd Neculcea sfătuește pe Cantemir să se tragă în jos și să se conforme ordinului Porței de a prinde pe Brancovanu, domnul îi răspunde: «voi toți vă chivernisiți ca să rămîiu pentru voi la păgîni, că v'am crezut credința voastră și a'ți fugit cu toții și eu am rămas singur»[1]. Potrivit cu aceste vorbe, atunci cînd Cantemir declară boierilor că s'au unit cu Muscalii, ei îi răspund cuvintele pline de însămnătate: «bine ai făcut Măria ta, de te ai închinat, că noi ne temeam că te-i duce la Turci; și avem de gînd că de te-om vedea că mergi la Turci, să te părăsim și să ne ducem să ne

1. Letopisețele, II. p. 342.

închinăm la Muscali»[2]. Dar nu numai boierii erau mulțămiți cu închinarea lui Cantemir, ci chiar poporul de și acesta nu avea nici o însămnătate politică. Cronicarii descriu într'un glas marea bucurie a poporului și rapoartă această bucurie faptului că unirea se făcuse cu un împărat *creștin* în protiva Turcilor. Neculcea descrie în chipul următor primirea lui Petru în Iași: «Iar căimăcamii împreună cu alți boieri și orășăni bătrîni mai de cinste și cu Gedeon mitropolitul și cu tot clirosul bisericei i-au eșit cu toții înainte afară din Iași, frumos tîmpinindu'l, l'au primit cu toată inima și i s'au închinat cu mare bucurie ca unui împărat creștin, dînd laudă lui Dumnezeu că doară îi va cerceta cu mila sa și-i va scoate de sub jugul robiei Turcilor»[3]. *Neculai Mustea* povestește acelaș lucru cu cuvinte și mai aprinse: Frumos lucru și cu minuni era tuturor a privi atunci împărat creștin aice la noi; și fără de nici o mîndrie grăia cu toți. Mers-au întăi la mitropolie de au văzut biserica și casele și au șăzut cît-va de au vorbit cu mitropolitul chir Gedeon ce era pe acele vremi; apoi au mers pe la toate bisericile și trăgeau clopotele pe la toate mănăstirile; și mergînd el prin tîrg, eșia norodul de 'l privia, mulțămînd lui Dumnezeu cu multă bucurie că le-au trimis împărat creștin, nădăjduind că vor eși de sub jugul păgînilor». Aiurea acelaș cronicar adaoge că «lucrul se îngroșia și țara toată era cu Muscalii»[4]. Acsinte Uricariul, de și desaproabă această plecare atît de nesocotită către Ruși, constată totuși existența ei: «dar n'au vrut să înțăleagă nimene că *erau umflați mai toți pămînteni cu nădejdiile cele deșerte*, neștiind voia lui Dumnezeu

2. Idem
3. Idem, p. 346
4. Idem, III, p. 51 și 78

cum va fi, cît cu nesocoteala lor cînd se ţineau că sunt scăpaţi de sub jugul robiei, atunci erau să cază nu numai la mai mare robie ci şi la peire desăvîrşit[5]. In Muntenia, de şi mai îndepărtată de Ruşi, era însă o puternică partidă, condusă mai ales de Cantacuzineşti, care sprijinea interesele ruseşti şi care trece chiar în partea lor împreună cu Toma spatarul.

O asemene îndreptare a spiritului public către Ruşi este uşor de înţăles pentru timpul în care ne aflăm. In ce stare se aflau ţările romîne pe la începutul veacului al XVIII-le? Instinctul de conservare naţională, dacă nu dispăruse cu totul, era de sigur în ajunul de a se stînge sub domniile cele ce se schimbau mai pe fie-care an, şi care nereprezentînd de cît interese personale, rupsese ori-ce legătură între domn şi popor, şi prin aceasta dăduse o lovitură de moarte vieţei naţionale a ţărilor romîne. Dispăruse acuma timpul în care domnul şi naţiunea se simţiau ca un singur tot, în care interesul unuia era legat de interesul celei-lalte, în care cuvîntul de patrie identificîndu-se cu acel de moşie, domnul îşi apăra ţara lui ca proprietatea sa cea mai scumpă. Moşie era ţara şi acuma; dar domnii în loc de a fi proprietarii ei şi de a simţi durere pentru dînsa, erau numai cît nişte arendaşi, care căutau prin toate mijloacele să se folosască din exploatarea ei.

Un singur lucru mai rămăsese de la strămbuni: religia; dar aceasta era identică cu acea a Rusiei, în cît cel puţin din o asemnene pricină, în marea ei majoritate, ţara nu putea să vadă în Ruşi vre un pericol pentru existenţa ei. Interesul naţional dispăruse; acel religios nu opunea nici o stavilă. De aice înţălegem uşor cum de aproape întreg poporul se aruncă cu atîta orbire în braţele Ruşilor. Petru cel

5. Letopiseţele. III. p. 137.

Mare era nu numai creştin, ci şi împărat. Micele ţări romîne erau să facă ele greutăţi spre a se pleca înaintea unei asemene măriri? Erau ele doar deprinse a se închina. Plecase de atîtea ori capul înaintea Polonilor, Ungurilor, Germanilor şi Turcilor, în cît a-l mai pleca odată înaintea Ruşilor nu le părea de loc straniu, cu atîta mai mult ca acuma nu erau să se închine nici unui păgîn, nici unui catolic, ci unui creştin adevărat, care mergea să se roage la aceleaşi biserici, se împărtăşia la aceiaşi preoţi, postea şi îşi făcea crucea în acelaş feliu. Cuvîntul de împărat apoi fărmeca pe poporul romîn cu desăvîrşire. Acest cuvînt îl auzise el din cea mai fragedă copilărie, îmbrăcat în tot farmecul poveştilor: îi umplea sufletul cu ideea măreţiei; răsuna la urechile sale cu puterea magică a figurilor închipuirei; îl umplea de spaimă cînd îl vedea ca duşman, de o fericire nespusă cînd îl videa ca prieten. Înaintea împăratului domnul dispărea ca stelele la lumina soarelui, cu atît mai mult cînd acest împărat venia să mîntue pe poporul romîn de jugul cel cumplit în care era prins.

Şi într'adevăr că poporul romîn căzuse faţă cu Turcii într'o adevărată robie. Nu numai că domnii se schimbau după placul sultanului şi că fie-care din ei trebuia să plătească sumi însămnate vizirului, dregătorilor şi femeilor chiar din haremul sultanilor, sumi pe care le scoteau de pe spetele ţărei; dar afară de aceasta ămbele ţări erau sistematic exploatate de Turci, cu nesfîrşite dări în bani şi în natură, cu cărăturile, salahorii şi cîte alte angării toate, care se scoteau cîte una nouă mai la fie ce septămînă, şi care nu mai dădeau răsuflare nici un singur moment norodului prăpădit. În sfîrşit ele mai erau date şi în prada şi jaful pe faţă a Tătarilor, supuşilor Porţei. Apoi cînd Petru venea şi proclama prin tratatul încheiet cu Cantemir, că ţara nu va plăti bir nici un ban, că

domnia nu va putea avea alte venituri de cît vămile şi ocnele, am voi să vedem pe poporul romîn stînd în nepăsare, el care în naivitatea lui copilărească, credea în făgăduinţele împăratului, şi se aştepta la o eră de fericire, după acea de adîncă nenorocire în care zăcea!

Era însă în ămbele ţări cîte o partidă de boieri nu e vorbă mult mai puţin numeroasă, care părea chiar din principiu a fi opusă Ruşilor. In ori ce caz ea cerea să aştepte domnii, să vadă întăi cum le-a merge acestora, spre a nu arunca ţările lor în o alianţă aventuroasă, şi a aduce, la caz de neizbîndă asupra capetelor lor urgia păgînilor.

In Moldova ea era condusă de doi capi mai însemnaţi, Iordache Ruset vornicul şi cronicarul Neculai Costin. Iordache Ruset protestase chiar de la început contra alipirei către Ruşi, pentru care este arestat şi dus în Rusia înainte de catastrofa de la Prut [6]. Această partidă cerea să mai fi îngăduit Cantemir cu plecarea către Ruşi «pănă li s'ar fi văzut puterea cum le-a merge» [7]. Neculai Costin bănueşte lui Cantemir că «ştiindu-se pre sine a fi foarte învăţat, n'au socotit ca să întrebe sfat de boierii cei bătrîni ci cu mintea sa cea crudă au socotit de au trimis pe Pricopi căpitanul din ţara leşască la împăratul Moscului» [8], din care pricină adaoge el «au purces toate lucrurile ţărei de 'ntăiaşi dată spre risipă şi fără socoteală» [9]. El îşi dă părere desăvîrşită asupra politicei lui Cantemir prin următoarele cuvinte: «Acest bine au agonisit ţărei Dumitraşcu Vodă cu socoteala lui grabnică, de nu se va mai îndrepta în veci» [10].

6. *Neculcea* în Letopiseţe. II, p. 348.
7. Idem, p. 342.
8. *Nec. Costin*, idem, II, p. 102.
9. Idem, p. 112.
10. Idem, p. 123.

Neculai Costin este atît de protivnic Ruşilor, în cît singur el se face rezumatul cronicei scandaloase a timpului, raportînd un fapt pe care l'ar fi comis ofiţerii ruşi la o masă dată de Petru cel Mare. După ce au mîncat cu toţii carne, de şi era postul sfinţelor Apostili, mesenii îngreuîndu-se au mas acolo; «iar peste noapte aceea n'au scăpat fără pagubă mai nici un boier şi nefurat de Muscali, cui pistoale, cui rafturi, cui epăngele, nice boier, nice slugă» [11].

In această partidă protivnică Ruşilor, percepem pare că ultimele accente ale instinctului de conservare a poporului romîn de pe atunci. Inainte ca ori ce faptă să fi îndreptăţit un asemene simţimînt, partea mai aleasă a minţei româneşti întîmpina cu neîncredere jărtfa, în aparenţă atît de neinteresată, pe care Ruşii o aduceau pe altarul creştinătăţei. Presimţirea neconştiută a nenorocilor viitoare tresărise în fundul sufletului poporului romîn, şi 'l deştepta să fie cu luare aminte, ca cel ce vinea cu crucea în mînă spre pretinsa lui mîntuire să nu'l îngroape încă mai adînc de cît barbarii de acăror stăpînire vroia să'l mîntuiască.

Şi cu toate aceste o privire cît de superficială aruncată pe scopurile cu care Ruşii se apropiau de ţările romîne, ar fi fost în deajuns spre a preface acel instinct neconştiut în o convingere deplină, despre pericolul mult mai mare ce s'apropia de ţările romîne, cu precumpenirea Rusiei în lumea Europei orientale.

Tratatul lui Petru cel Mare cu Cantemir destăinueşte întreaga politică a Ruşilor faţă cu noi; el ne arată într'un chip preciz şi lămurit care au fost de la început tendinţele Rusiei asupra ţărilor şi naţionalităţei noastre, şi cine ştie cu cîtă statornicie Ruşii

11. Idem. p. 114

urmăresc politica lor, nu se va mira dacă va vedea că și astăzi predomnesc în raporturile lor cu noi aceleași principii.

Mai întâi acest tratat, de și încheiet între două țări ce până atunci nu fusese în nici o legătură mai strînsă, în loc de a se mărgini la relațiunile lor din afară, se îndeletnicește în mare parte cu acele lăuntrice, cu poziția boierilor, cu drepturile mănăstirilor și altele de aceste. Se vede bine în această orînduire a trebilor lăuntrice, pe de o parte nevoia unei țări mici, cînd întra în legătură cu o mare împărăție, de a-și asigura starea sa împrotiva unor viitoare încălcări; pe de alta se vede nu mai puțin tendința Rusiei de a regulamenta această stare, de a se amesteca în daraverile din lăuntru a țărei ce se punea sub scutul și apărarea ei, într'un cuvînt a substitui suzeranității Turciei *protectoratul său*. Dacă însă Turcia pusese în lucrare asupra țărei Moldovei o înrîurire abuzivă, Rusia voia să întemeeze pe a ei pe baza *unui drept*, și acest drept era consfințit prin tratatul cu Cantemir.

Un alt punt însămnat este așazarea moștenirei în domnie în locul alegerei ce ființase până atunci. Fiind însă că în țară era o mare partidă de boieri ce era protivnica acestei înoiri, partidă condusă de Iordache Ruset vornicul, apoi împăratul încuviință boierilor dreptul de alegere cel puțin dintre fiii domnului reposat. Introducerea acestei stabilități, măcar relative, tot era un bine pentru țară; dar condiția fusese admisă de Petru după cererea anumită a lui Cantemir care vroia să tragă cel puțin atîta folos din unirea sa cu Rușii [12]. Cît de interesat era însă împăratul ru-

12. *Münnichs* Tagebuch in *E. Herrmann's*, Beiträge zur Geschichte des russischen Reiches, p. 122: „Nächstdem unterhielt Peter auch ein geheimes Verhältniss mit den Hospodaren der Moldau und Walachei, Cantimir und Cantacuzen, die diese Provinzen zu ihren Familien zu bringen sich bemühten".

sesc de a-şi atrage şi pe boieri în partea sa, se vede din articulele care hotăriau privilegiile boierilor, şi care de sigur nu au fost introduse în tratat după cererea lui Cantemir.

Partea însă cea mai de samă a intregului tratat este cuprinsă în art. VIII care prevede întreţinerea unei armate moldovene pe socoteala vistieriei rusesti, precum şi condiţia cealaltă, ca până cînd se va întemeia oştirea moldovenească să fie cetăţile ei ocupate de «oştiri moschiceşti», cuprinsă în art. I. Prin această condiţie Rusia tindea la o sărbire directă a Moldovei, căci ori cine înţelege ce ţintă şi scop putea să aibă ocuparea cetăţilor moldovene de oştirile ruseşti «până la întemeierea ţărei», un termin aşa de nehotărît; apoi dacă Rusia se oferea cu atita generozitate a plăti din vistieria ei armata moldovenească, de sigur că cu aceeaşi neinteresare s'ar fi apucat a-i face şi educaţia militară, pentru care iarăşi s'înţelege de la sine că trebuia să pună în fruntea ei comandanţi ruşi. Ce era însă să devină domnul Moldovei în mijlocul unei armate, chiar naţionale, plătite şi comandate de Ruşi? De sigur că numai un instrument ascultător şi supus în mînile politicei ruseşti. Şi apoi în asemenea împrejurări ce valoare se mai poate pune pe articolul care asigura Moldovenilor ne amestecarea Muscalilor în boeriile ţărei şi oprirea lor de se căsători în ţară sau de a cumpăra moşii? Un tratat nu este decît o învoire momentană, care se poate schimba după împrejurări. Văzînd Ruşii Moldova căzută sub ei într'un chip atît de deplin, nu s'ar fi grăbit ei oare de a înlătura cît mai curînd şi slabele stavile opuse rusificărei ei, chiar dacă le am presupune în destulă bună credinţă pentru a respecta sfinţenia tratatelor?

Până acuma Moldova şi ţările romîne fusese exploatate numai în chip economic; de fiinţa poporu-

lui însuși, de existența lui ca formă de gîndire particulară în omenire, nu se apropiese încă nici un pericol, cel puțin intenționat. Cu înaintarea Rușilor către hotarele lor, acel pericol cumplit, moartea naționalității lor, lua o formă precisă și hotărîtă, și dacă comunitatea religiunei împedecă pe cei mai mulți de a'l vedea și înțălege, instinctul conservărei totuși vorbi cu destulă putere din unele spirite mai alese, prevestind Romînilor prin protestările lor primejdia ce-i păștea. Semn că poporul românesc de și încătușat, de și jăfuit și despoiat, totuși simția tresărind în adîncul ființei sale puternica îmboldire spre viață, semn că dînsul nu era menit să piară așa de timpuriu.

Din punctul acesta de videre este interesant de constatat că garanția pe care țările romîne le crezuse de nevoie a fi luate contra păgînilor de Turci, sunt înscrise și în tratatul lor cu provoslavnicii Ruși. Neînvoirea Rușilor de a cumpăra moșii sau de a se însura cu fete de Moldoveni, sau de a se amesteca la boieriile țărei, nu este decît sub altă formă oprirea Turcilor de a se așaza în țară sau a face geamii a tratatelor încheiete de Mircea și Bogdan. Și este în ori ce caz vrednică de însemnat această măsură ocrotitoare, luată față cu un popor ce profesa aceeași religiune, într'un timp cînd forma religioasă a gîndirei absorbea cu totul celelalte ale ei manifestări.

Este drept că de o cam dată planurile Rușilor asupra țărilor romîne nu putură fi aduse întru îndeplire. Nenorocirea lui Petru cel Mare de la Stănilești, nu numai că-i taie aripele sale, îndreptate în sborul lor către Constantinopole, dar încă prin perderea Azovului nimici toate strădăniile de pănă atunci a le țarului Rușilor.

Cu toate aceste prima atingere mai de aproape a le Rușilor cu Romînii lăsă urme adînci în istoria acestora. Care fură ele?

Este o idee foarte răspîndită în poporul nostru de cînd au început a se scrie istoria lui, anume aceea că politica lui Brancovanu şi Cantemir ar fi provocat venirea Fanarioţilor. Se pretinde anume că Turcii ne mai avînd încredere în domnii pămînteni că unii ca aceştia se dăduseră în partea Ruşilor, se hotărăse de atunci înainte a trimite în ţările noastre Greci din Fanar, în care Poarta putea să se încreadă mai mult. Cu alte cuvinte hainirea lui Brancovanu şi Cantemir slujesc de apărare Turcilor pentru încălcarea capitulaţiilor noastre, şi ei ar fi avut dreptul a ne trimite domni străini, de vreme ce acei pămînteni se arătase duşmani impărăţiei lor [13].

Această apărare adusă Turcilor este pe cît de ne întemeietă pe atîta şi prea tîrzie. Dacă este vorba de amestecul lor în domniile romîne, apoi acesta este fără seamăn mai vechiu: se urcă în Moldova pînă la Petru Rareş şi în Muntenia încă cu mult mai timpuriu. Pînă la ce grad de desrădăcinare ajunsese aceste domnii sub sistemul ingerinţei turceşti, am văzut'o cu prisosinţă în volumurile ce preced. Mai jos nu puteau cădea domniile ţărilor noastre nici în epoca fanariotă, căci nu putea fi o degradare mai mare decît acea în care ele ajunsese.

Nici măcar atîta nu este adevărat că trădarea lui Brancovanu şi Cantemir schimbă în mînile Turcilor neamul domnilor pe care ei îi trimiteau în ţările romîne; că văzînd că Romînii s'au hainit trimiseră Greci în locul lor. Cu mult timp încă înainte de epoca fa-

13. Vezi spre exemplu *F. Aaron* Manual de istoria principatelor dunărene, Bucureşti 1859 p. 132. *I. Eliade* Prescurtare de istoria Romînilor. Dintre cărţile de scoală mai noue insemnăm *Mihăilescu* Elemente de Geografie ed. III, Bucureşti 1877, p. 148. In mai multe scrieri străine se vede reprodusă această părere. The Danubiens principalities by a *britich resident*, London 1854, I, p. 294. *Elias Regnault*, Histoire politique et sociale des principautés dannubiennes. p. 57. *Destrilhes*, Confidences sur la Turquie, Paris 1858, p. 170, etc.

nariotă, întîlnim străini și cu deosebire Greci în tronurile romîne. Lăsînd la o parte pe Radu fiul lui Mihnea cel Turcit din Muntenia (1611—1616) și pe Alexandru fiul lui Iliaș celui ce de asemene îmbrățoșase religia mahomedană și domni în mai multe rînduri în ambele țări pe la începutul veacului al XVII-le, care de și pe deplin grecizați, erau totuși fii de domni romîni, istoria țărilor romîne înfățoșază străini, cei mai mulți Greci, încă înainte de epoca fanariotă. Așa în Moldova întîlnim între 1561 și 1563 pe vestitul aventurier, grecul din Samos, fostul căpitan din armata lui Carol al V-le, ortodoxul devenit protestant, Iacob Eraclid Despotul. Ceva mai tîrziu găsim tot în tronul acestei țări pre Iancu Sasul (1580—1582), despre care ambasadorul german din Constantinopol stătea la îndoială dacă nu era mai curînd Neamț de cît Romîn, întru cît vorbea limba germană mai bine decît toate celelalte; apoi pe Mihnea al III-le (1658—1659) cămătarul cu numele adevărat Gioan-Bey pretinsul fiu natural al lui Radu Mihnea. Dacă aceștia însă pretinsese a fi și dînșii fii de domni sau înrudiți cu stirpea domnească, întîlnim pe alții care nici nu mai pretextau asemene înrudire. Așa Vasile Lupu, de origine Albanez grecizat, vine din boierie pe tronul Moldovei, fără a pretinde nici o legătură de sînge cu un domn anterior. Prin el mai mulți compatrioți de ai lui își deschid calea spre tronurile romîne, mai întăi familia Ghiculeștilor de un neam cu Vasile Lupu, Arbănași ca și el, și a căror străbun purtase negutitorii prin Iași înainte de domnia lui Vasile Vodă, apoi acea a Duculeștilor acăror trunchiu iarăși fusese luat la curte de acelaș domnitor; Dumitrașcu Cantacuzino «hireși din Grecii cei de frunte ai Țarigradului» și Antonie Ruset care se numea mai inainte Chiriță Draco, nici măcar atita nu puteau pretinde ca Ghica și Duca, că

erau boieri crescuți, trăiți și slujiți în țările române. Ei erau greci veniți de a dreptul din Țarigrad pe tronul acestor țări și singurul lor titlu era înrudirea lor cu vre o familie boierească română. Dacă însă s'ar părea că Poarta tot respecta întru atîta dreptul la domnie, că nu'l încuviința fie și într'un grad ori cît de depărtat, decît la membrii familiilor române, apoi exemplul Italianului Gaspar Grațiani pe tronul Moldovei (1619—1620), care nu se afla absolut în nici o legătură cu vre o familie română, fie domnească, fie boierească, și acărui singur titlu la dobîndirea domniei acelei țări fusese numai dragomanatul său la Turci [14], ne ar dovedi în curînd că nu respectul dreptului de urmare la tron îi făcea să trimită mai cu osebire în țările române domni din acei ce se atingeau într'un chip oare care cu familiile naționale, ci alte împrejurări, și mai ales aceea că pretendenții cu mai mulți sorți de izbîndă se recrutau cu deosebire din acești de pe urmă. Chiar Neculai Mavrocordat, care este rînduit domn în Moldova din dragomanatul Porței, se coboria prin muma lui din vechii domni ai Moldovei, încît numirea lui în scaunul acestei țări nu este prin nimic mai extraordinară decît acea a celorlalți principi greci ce fuse înaintea lui. Și cea mai vie dovadă că cu venirea lui Mavrocordat nu se inaugurează un nou sistem în domnia țărilor române, provocat prin trădarea lui Brancovanu și Cantemir, este împrejurarea că Neculai Mavrocordat vine domn în Moldova pentru întâia oară *înainte* de Dimitrie Cantemir. Domnia Fanarioților nu fu deci adusă prin tradarea lui Brancovanu și Cantemir. Împrejurarea că în decursul veacului al XVIII-le, Grecii din ceea ce erau excepția, devin regula în tronurile române, că ei încurg din ce în ce mai deși, că cele cîte-va fami-

14. Vol. III. p. 50.

lii romîne ce mai luptau la început spre a aduce zisele tronuri în mînile lor mai tîrziu dispar cu totul, lăsînd cîmpul liber Grecilor, nu arată altă ceva decît urmarea unui principiu odată admis, care aducea roada sa firească, aceea de a deveni predomnitor.

Epoca Fanarioților a fost adusă prin cu totul alte împrejurări, pe care le-am văzut tot adunîndu-se și sporind cu cît timpurile înaintau. Originea ei este datorită, nu unei acțiuni provocată din partea asupritorilor noștri, ci unei desvoltări firești și organice a întregei noastre istorii.

Nu este deci de căutat în fapte interne rezultatul însămnatelor împrejurări petrecute cu prilejul războiului ruso-turc din 1711. Urmările adevărate a le acestui războiu au venit din partea Rușilor. Aceștia au recunoscut în Romîni pe acei creștini pe care apropierea de impărăția lor și legăturile lor mai slabe cu Poarta îi expuneau mai întăi privirilor lor, cînd își aruncau ochii în viitor pe intinsul cîmp al politicei rusești. Ideea din vestitul lor memorandum: «gem Grecii, Valahii, Bulgarii și Sîrbii» în care creștinii sunt încă aruncați la o laltă, capătă în mintea lor o așazare luminoasă și sistematică. Ei văd că pentru a ajunge la Sîrbi, Bulgari și Greci, trebue să treacă întăi prin Romîni. Asupra acestora își vor îndrepta ei privirile; de dînșii se vor îngriji ei mai mult; pe dînșii îi vor avea în videre în toate tratatele lor ulterioare, pentru a-i scăpa tot mai mult de sub uricioasa supremație turcească, nu însă pentru a-i lăsa liberi să se desvolte după firea și tendințele lor, ci pentru a-i pune sub o altă protecție mult mai periculoasă, acea a Rusiei. Căci dacă politica turcească umbla să ne stoarcă numai cît averea, acea rusască avea o țintă mai adîncă, acea de a lovi în existența chiar a poporului nostru, a stînge în el ori ce spirit de lucrare neatîrnat și de desvoltare națională, într'un cuvînt a ne face Ruși.

CAPUL IV

FENOMENE GENERALE A LE VIEŢEI ROMÂNEŞTI DE LA MATEIU BASARAB ŞI VASILE LUPU PÂNĂ LA FANARIOŢI.

I

STAREA POLITICĂ, ECONOMICĂ ȘI CULTURALĂ.

1. STAREA POLITICĂ.

Cu cît mai mult se învechea stăpînirea mohametană, cu atîta mai adînc se înfigeau rădăcinele abuzului și a fărdelegilor în țările romîne, și cu cît sporea încălcarea păginâ, cu atîta slăbea și se prăpădea puterea lor de împrotivire. Răstimpul de aproape 80 de ani pe care'l studiăm acuma, nu se deosebește de cît doar în mai rău de acela ce l'am încheiet la 1633, în privirea jafurilor și a neomeniilor comise de Turci asupra poporului romîn. Dar pe cînd în periodul de mai înainte se întîlnește din cînd în cînd cîte o protestare cu arma în mînă contra acestor netolerabile încălcări, în aceasta pe care o petrecem acuma, predomnește principiul «capul plecat sabia nu-l taie». Pe cînd înainte de 1633 întîlnim figuri ca acea a lui Mihaiu Viteazul, Ioan Vodă cel Cumplit sau chiar și a nebunului Mihnea al III-le, în acel ce urmează lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu nu se mai găsește nici un singur suflet care să îndrăznească a-și

pune viața în cumpănă pentru mîntuirea țărilor de desonare și de înjosire. Apăsarea purta roadele ei firești: după stoarcere, zugrumarea; după strivirea tropului, acea a sufletului.

Și cu toate aceste corpul mult chinuit al nației românești nu murise încă. Opoziția care nu îndrăznea să se mai urce până la Turci, rîdica încă capul contra altui element, roada neaparată a domniei turcești contra acelui grecesc, care infiltrîndu-se încetul cu încetul în slăbita lui ființă, amenința să o descompună. In această epocă vedem urmîndu-se înainte acea luptă interesantă în contra elementului grecesc, începută încă dinaintea lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu. Crîncenele scene petrecute în Muntenia sub domnia lui Grigorie Ghica, Radu Leon, Anton din Popești și Gheorghe Duca, iar în Moldova în a doua și a treia domnie a acestui din urmă, a căror actori erau cele două tabere a le boierilor naționali, adese ori sprijiniți de popor, și veneticii Greci cu partizanii lor, ne dovedesc că poporul românesc vroia încă să'și apere individualitatea lui. Aceste lupte ieu mai ales în Muntenia, (țară ce au arătat tot deauna mai mult simț politic de cît Moldova, care din contra au întrecut pe sora ei în manifestări culturale). un caracter de tot ascuțit și culmineză în dușmănia memorabilă a familiei Cantacuzineștilor, greacă și dînsa prin temelia ei, însă românizată, în contra domnilor Greci și a sateliților lor. De și atare dușmănie își avea pricina ei zemislitoare în nedreapta ucidere a capului respectat și respectabil al acelei numeroase familii, postelnicul Constantin Cantacuzino, totuși în desvoltarea ei se îndreptâ tot mai mult în contra elementului străin ce se introducea în țară.

Patriotismul pe atunci era însă departe de a fi un simțimînt abstract și mai ales desinteresat, după cum

se cristalizază el astăzi une ori în cîte o figură excepțională. El era mai curînd suma și rezultanta intereselor individuale, ceea ce se vede chiar din denumirea patriei cu acelaș cuvînt cu care era însămnată și proprietatea privată a pămîntului: moșia. De aceea să nu ni să pară straniu cînd videm că cronicari și documente învinuesc pe Greci din următoarele două motive: mai întăi fiind că ar înlocui pe boierii țărei în dregătoriile lor și nu le ar lăsa nici un mijloc de chivernisală; al doile că ar asupri țările romîne cu nesuferite jafuri [1].

Din aceste două pricini determinătoare a opoziției boierilor, nu era atît de gravă uzurparea dregătoriilor pe cît abuzurile bănești, care se răsfrîngeau și asupra boierilor ce erau supuși la multe din numeroasele dări ale acelor timpuri. Dintre boieriile ce se dădeau în de comun Grecilor, aflăm numai postelnicia atribuită lor într'un chip regulat, și în legătură cu ea, și dregătoria de capuchihae la Constantinopole. Așa în Moldova, asupra căreia avem știri mai amărunțite, întîlnim în domnia întăi a lui Constantin Duca postelnic pe Vlasto; sub Antioh Cantemir postelnic pe Manolache Ruset fratele lui Iordache, iar fratele lor Mihalache Chirița îmbracă dregătoria de capuchihaia la Poartă; în domnia a doua a lui Constantin Duca aflăm ca postelnic pe Panaite Morona, iar pe timpul lui Mihaiu Racoviță în întăia domnie, se întoarce în postelnicie iarăși Mihalache Ruset: Antioh Cantemir în a doua lui domnie are de postelnic pe Grecul Mascut; Mihaiu Racoviță numește în această dregătorie pe fiul lui Iordache Ruset, anume Neculai, iar tatăl seu Iordache, de și nu ca-

1. Documentul dat de Radu Leon, chip pentru izgonirea Grecilor Intre vinele puse în socoteala lor spune și că „dacă vin în țară se apucă de dregătorii". Mag ist. I, p 131.

pătă nici o boierie, adecă o dregătorie, rămîne a tot puternic pe lîngă domn ; sub Neculai Mavrocordat este Ramadan vel postelnic și boier a tot puternic, fără de care nu se făcea nimic în țara Moldovei, iar Dimitrie Cantemir avea de postelnic pe un Grec neaoș, Sfraioti Dracomana, adus proaspăt cu el din Constantinopole [2].

Dintre celelalte dregătorii întîlnim une ori vistieria încredințată unui Grec, precum vestitului Ghinea Țucalas pe timpul lui Mateiu Basarab, sau pe Iordache Ruset și Mavrodin sub Duca din Moldova. Pe lîngă acestia se mai întîlnesc une ori, însă mai rar, Greci și în alte slujbe, precum Hrisoverghi comis mare, Macri ban mare și alții. De altfeliu toți boierii sunt romîni pe un cap, chiar sub domnii Greci κατ' ἐξοχήν, precum sub Neculai Mavrocordat, care pusese pe lîngă Ramadan postelnicul, omul său de încredere, ca boieri pe Ioan Buhuș logofăt, Neculai Costin vornic de țara de jos, Ioan Sturza vornic de țara de sus, Antioh Jora hatman, Ilie Catargiu spătar, Gavril Miclescu paharnic și Ilie Cantacuzino vistiernic, care murind după o septămînă este înlocuit cu Gheorghiță Mitrea [3].

In tot timpul acesta de predomnire a grecismului, început cu domnia lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu, nu se văd deci dregătoriile țărei de cît prin excepțiune în mînile Grecilor și aceeași constatare o vom face și în epoca Fanarioților, cel puțin pentru posturile cele mari ale divanului. Prin urmare nu prea este exactă tînguirea boierilor că li s'ar rîpi pînea din gură prin ocuparea dregătoriilor de către Greci. Și apoi Grecii care vineau în țările romîne,

2. *Ioan Neculcea* in Letopisețe, II, p 281, 283, 297, 308, 313, 325, 330 și 333.
3. Idem, p. 325.

erau departe de a se ținea deosebiți de poporul în sînul căruia se așăzase. Grija lor cea d'intăi era să se încuscrească cu vr'o familie boierească, care le deschidea și lor calea la onoruri și bogății, une ori chiar mai sus, la domnia țărilor romîne. Trăind între Romîni și slujind în dregătoriile lor, ei deprindeau în curînd limba românească și dacă generația întăi putea să lese a se recunoaște străinul în toate apucăturile lui, a doua și a treia, amestecată acum cu sînge românesc nu mai învoia o atare deosebire: și cu toate aceste asemene familii românizate deveniau cu atîta mai periculoase nației românești cu cît ele aveau totdeauna odrasle rămase cu desăvîrșire străine în părțile grecești de unde ele venise. Așa Rusetești din Moldova aveau numeroși reprezentanți, rămași Greci, la Constantinopole.

Pricina adevărată a nemulțămirei boierilor cu străinii de care domnul se încunjura era o alta. De și ei nu aveau o poziție oficială însămnată, țara era cu toate aceste dată pe mînele lor, prin banii pe care ei ca creditori îi storceau din spinarea poporului, adesa chiar din acea a boierilor. Dacă tînguirea acestora privitoare la ripirea dregătoriilor de către Greci nu se adeverește a fi în tocmai exactă, cu atîta mai conforme cu adevărul sunt arătările lor că Grecii «amestecă domniile și vînd țara fără de milă și o precupesc cu camete asuprite, că nu socotesc să umble după obiceiurile țărei, ci strică toate lucrurile bune și adaogă legi rele și asuprite, și încă și alte slujbe (dări) le au mărit și le-au ridicat foarte ca să-și îmbogățască casele lor» [4]. Iată unde stătea adevăratul izvor de nemulțumire al țărei cu elementul grecesc. Fiind postelnicia și slujba de capuchihae pe mînile Grecilor, adecă tocmai relațiile cu țările străine și

4. Doc. citat în nota 1.

cu Poarta, unde se înfundau nenumăratele sume de bani luate din țară fără de nici o socoteală și fără a se mai da vre odată samă de ele ; mai încredințîndu-se une ori și vistieria tot aceluiași neam de oameni, înțălegem cum de boierii băștinași, loviți prin despoierea pe cît și prin concurența ce le o făcea elementul străin în exploatarea țăranului, trebuiau să fie adînc nemulțămiți cu o asemene stare de lucruri. Că stoarcerea țărilor de bani și nu întroducerea lui în dregătoriile țărei făcea urît elementul grecesc, se vede și din aceea că erau dușmăniți și de poporul de rînd, care nu avea nimic a face cu dregătoriile, de care nu se putea atinge. Amintim numai scenele petrecute atît la suirea cît și la eșirea lui Vasile Vodă din scaun, pre cît și răscoala Hînculeștilor pe timpul domniei a doua a lui Duca Vodă.

Opoziția în contra elementului grecesc fiind motivată însă numai de abuzurile bănești, era firesc lucru ca dînsa să se piardă în marea de corupție în care innotă de atîta timp poporul românesc. Banul fiind singurul mijloc de a izbuti în toate, el devenise adevăratul Dumnezeu al timpului. Era destul să promiți cuiva bani spre a face ca urgia trecută, dușmănia învechită, ura neîmpăcată, toate să cadă și să dispară ca prin farmec înaintea strălucirei lor. Așa era în Constantinopole, unde Turcii nu se sfieau a-și vinde interesul propriei lor impărății pentru a îndestula setea lor de aur; așa trebuia să fie cu atîta mai mult în țările romîne. De aceea în curînd se împăcau urile cele mai înverșunate, de îndată ce din această împăcare putea izvori un folos material. Iordache Ruset care fusese tot deauna de casa Cantemireștilor, și pe care Antioh Cantemir își pusese toată speranța spre a redobîndi domnia, la mazilirea a doua a lui Constantin Duca, văzînd că sorții lui Mihaiu Racoviță celui sprijinit de Brancovanu sunt

mult mai fericiți, nu se sfiește a părăsi familia acăreia pîne o mîncase în totdeauna, se împacă îndată cu postelnicul Ducăi, Panaite Morona, ce era rău cu Cantemir și fusese dușman personal lui Ruset, și trădînd interesele lui Cantemir dă întregul său sprijin alegerei lui Racoviță[5]. De aceste desfaceri și legări de prietenie, făcute numai și numai în interes bănesc, se întîlnesc cu sutele în cronicele noastre și cînd le citești îți vine să te întrebi dacă oamenii pe atunci uitase cu totul noțiunea de cinste? Și cum să nu o fi uitat, cînd chiar jurămintele cele mai sfinte, erau făcute astăzi numai pentru că mîni să fie călcate?

Intr'o asemene stare a societății, unde toată lumea alerga ca turbată după agonisirea banului, unde jăfuirea celui slab de către cel mai tare se urma pe o scară întinsă, de la treptele cele mai de jos pînă la cele mai înalte, înțălegem cum noțiunea chiar a jafului și a nedreptății trebuia să dispară. Ajunsese lumea la acea răsucire a minței sănătoase, la acea falsificare a conștiinței juridice, ca să privască jaful și despoierea ca ceva firesc, *nedreptatea ca dreptate*. Și cînd toată lumea fura, toată lumea înșăla, toată lumea despoia, mai era oare locul să se facă deosebirea între Grec și Romîn?

Astfeliu se desfăcură cu încetul și partizile la început atît de bine caracterizate și atît de dușmane una alteia a Grecilor și boierilor de țară. Precum apăsarea turcească amestecase și stinsese partidele teritoriale ale Băsărăbeștilor și Drăculeștilor din Muntenia, tot așa deosebitele împrejurări analizate pînă aici împăcară elementele rivale a le Romînilor și Grecilor, unindu-le împreună într'o singură clasă de apăsători, care despoiau tot mai cu furie poporul îngenunchiat. Astfeliu se deschise calea larg bătută Grecilor

5. Mai sus, p. 471.

din Fanar, care nu, întîrziară de a trimite legiunile lor întregi, după ce recunoașterea făcută de ei în țările romîne le arătase pe acestea ca pe o pradă sigură și ușoară de dobîndit.

Se sfărămase deci una după alta stavilele care se opusese copleșirei neamului românesc. Strivit încă de mult în țara lui de leagăn, frumoasa Transilvanie, prin cucerirea ungurească, el căutase să dee o ființă desvoltărei sale în țările de la Dunărea. Aici însă brațul său obosit de crîncena luptă contra dușmanului din afară, căzuse amorțit și scăpase spada din mîni. Impotrivirea lui contra copleșirei lăuntrice prin elementul grecesc, la început îndestul de energică, slăbise și dînsa și bătuse în retragere. Țările romîne așteptau să primiască ultima lovitură, care ori de unde i-ar fi venit, ar fi fost ucigătoare. Dacă ea nu izbi în aceste momente fatale, cînd ne lipsau nu numai dorința dar și putința de a lupta, aceasta fu datorit împrejurărilor exterioare care ne apărară atunci cînd nervul împotrivirei fusese cu desăvărșire tăiet, și corpurile țărilor romîne nu mai înfățoșau decît niște leșuri aproape în descompunere pe care s'ar fi putut răpezi fără teamă ori care din vulțanii ce ne încunjurau. Tratările care precedară pacea de la Carlowitz ne arată cît de aproape trecuse moartea da hotarele romîne ; căci dacă Moldova ar fi încăput sub Polonia, după urieșele sforțări făcute de aceasta spre a o dobîndi, împărțirea regatului ei între cele trei puteri care îl înghițiră ar fi adus Moldova întreagă, și numai jumătatea ei sub stăpînirea rusască, și atunci întărirea poporului romîn prin unirea țărilor surori ar fi fost pentru vecie împiedicată ; ar fi făcut peste putință frumoasa și neașteptata lui desvoltare din veacul în care trăim. Istoria poporului romîn ar fi încetat înainte de a se naște, sau ar fi rămas numai un fragment fără înțăles, asemene a-

celor tòrsuri admirabile pe care antichitatea le-au lăsat timpurilor noastre, gîcitori nedeslegate a ceea ce a putut să fie. Imprejurarea ce ne au scăpat a fost pe lîngă rivalitatea aliaților în luptă, stăruința îndărătnică a Turciei de a nu ne ceda împărăției vecine, de oare ce ajunsesem, tocmai prin apăsarea în care ne ținea, un element neapărat trainlui și fericirei poporului otoman. Din aceste împrejurări se vede cît de drept judecase Stefan cel Mare, cînd sfătuise pe fiul său Bogdan să se închine Turcilor. Cît timp aceștia fură puternici, ei cu toate abuzurile neomenoase cărora supuseră țările romîne, apărară existența lor. Cînd puterea turcească începu a închide aripele sale, statele romîne se gîndiră tot mai mult la chipul de a nu peri împreună cu ea, și cînd dînsa începea, spartă din toate părțile, să se afunde în mare, ele se desprinseră de pe coastele ei, ca barca de scăpare de corabia ce se vasfrînge, și încercară cu propriile lor puteri, unite într'un singur corp, a răsbate prin furioasele valuri către un liman de scăpare, îndepărtat dar sigur.

O atare decădere a țărilor romîne trebuia să aibă de urmare sporirea pănă la nemăsuratele a fenomenelor constatate în perioada precedentă, năpădirea boierimei tot mai mult la dregătorii ca singurul mijloc de a-și susținea casele, sporirea și căderea din ce în ce mai jos a clasei mazililor care rămîneau uitați la moșiile lor, și dispariția proprietății mici, fără încetare absorbită de jafurile domnilor și nedreptățile boierilor.

Fenomene sau forme noue nu se pot întîlni în această epocă, de vre-o 80 de ani, cît trece de la Mateiu Basarab și Vasile Lupu pănă la Fanarioți, în relațiile politice dintre domn și boieri sau în acele sociale dintre aceștia și muncitori, căci istoria acestei perioade se asamănă ca două picături de apă cu par-

tea de la sfîrșit a acelei precedente. Aceleași schimbări prăpăstuite în ocîrmuire, aceleași jafuri, aceiași despoiere. Diferența poate consta numai în grad, nu în natură. Aceleași fapte petrecute de mii de ori lăsară o intipărire mult mai adîncă, și lovitura biciului mai ades repetată înfipsese mai văzut urma sa sîngeroasă pe corpul poporului romîn. Interesul se concentră în această epocă asupra unor altor împrejurări. Istoria țărilor noastre înfățoșază privilești curioază ca de și că este străbătută de curente culturale îndestul de însămnate, totuși mișcarea formelor sociale rămîne stațională, nu ține de loc pasul cu desvoltarea culturei care începe a le cuprinde din ce în ce mai mult. Este cu toate aceste știut că formațiile sociale și politice atunci se transformă mai curînd, cînd intră în mai mare fierbere lumea gîndirilor. Dar gîndirile ce încep a se mișca în mintea poporului romîn sunt de o așa natură în cît ele nu puteau înfluința asupra lumei reale. Ele aveau de scop regenerarea neamului în mintea poporului romîn, cunoștința firei și originei sale; erau deci de o natură teoretico-istorică și nu aveau nici o tendință practică. De și această mișcare culturală avu efectul cel mare de a sprijini ideea națională, tocmai în momentul cînd un străinismu mult mai periculos de cît slavonismul se întroducea în sînul poporului romîn, totuși ea nu putu avea asupra formelor și așăzămintelor sociale absolut nici o înriurire, ca una ce nu la schimbarea lor țintea opintelele ei. Dar înainte de a păși la studiul culturei poporului romîn din această perioadă, să cercetăm mai adînc starea lui materială.

2. STAREA ECONOMICĂ.

Perioada în destul de scurtă a istoriei țărilor romîne expusă în acest volum, și care cuprinde un răstimp numai de vr'o 80 de ani, înfățoșază o particularitate care de mult nu se mai întîmplase în domniile lor. Anume păstrarea mai îndelungată a ocîrmuirei de către trei domni ce se strecoară pe scaunele lor: Mateiu Basarab, care domnește în Muntenia 21 de ani (1633—1654), Vasile Lupu în Moldova 19 ani (1634—1653) și Constantin Brancovanu, iar în Muntenia 25 de ani (1689—1714). Intîlnim deci împrejurarea cu totul extraordinară, că cele două domnii din Muntenia să însumeze împreună 46 de ani din acei 80 în care ele se petrec. Moldova, de și mai puțin fericită și mai supusă la repezi schimbări, totuși trăiește și ea a patra parte din răstimpul arătat sub o singură domnie.

Cu toate că jafurile nu încetară nici măcar se micșurară în timpul duratei într'o întinsoare a celor trei domnii excepționale, totuși țările romîne cîștigară mult în economia lor prin liniștea comparativ mult mai statornică în care ele trăiră în timpul unor domnii mai îndelungate. Așa sub Mateiu Basarab și Vasile Lupu, viața lor este turburată numai cît în răstimpurile de la 1637—1640 prin întăiul rînd de lupte între domnii rivali, apoi în ultimii doi ani ai ocîrmuirei lor 1652—1654; pe cînd atît cei trei ani

începătornici ai domniei lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu. 1634—1637, cît și răstimpul îndelungat de la 1640—1652, îl petrec ambele țări în o deplină liniște. Mai însămnată în acestă privire este domnia lui Constantin Brancovanu în Muntenia care în timp de 25 de ani, afară de scurte turburări, izbutește a apăra țara lui de încălcările oștirilor străine. De aceea cronicarii laudă într'un glas stăpînirea acestor domni în ceea ce privește bunele lor rezultate pentru viața poporului. Anonimul românesc vorbind de domnia lui Mateiu Basarab spune că «țara Românească se bucura cu mic cu mare și da laudă lui Dumnezeu, pentru domn bun, *și avea pace și odihnă* despre toate părțile și fieșt care avea hrană din destul» [1]. De asemene și Căpitanul mărturisește că s'au nevoit Mateiu Vodă de au dres țara foarte bine iarăși după orînduiala ei, boierii, slujitorii, țăranii, cît tuturora le era bine în zilele lui, precum am auzit pre bătrînii noștri, mărturisind că țara iubea pe domn și domnul pe țară, *pentru că era liniște în domnia lui* și nu se vedea nici se auzia morți sau prăzi precum se făceau și se fac la alții, și gîndul domnului era să plătească țara de datorii și să se odihnească toți la moșiile lor, și așa ziceau bătrînii noștri că în șese ani în vistieria lui grămadă de bani s'au strîns, pănă ce au plătit datoriile și cheltuelele ce le făcuse spre așăzarea în domnie; după aceea au strîns avuție» [2].

Același tablou de fericire îl aruncă Miron Costin, despre starea Moldovei sub Vasile Lupu înainte de turburările ce puseră un capăt stăpînirei lui? «Fericită domnia lui Vasile Vodă în care de au fost cîndva această țară, cu tot binele și bișugul și plină de

1. Mag. ist., IV, p. 321.
2. Idem, I p. 292.

începătornici ai domniei lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu. 1634—1637, cît și răstimpul îndelungat de la 1640—1652, îl petrec ămbele țări în o deplină liniște. Mai însămnată în acestă privire este domnia lui Constantin Brancovanu în Muntenia care în timp de 25 de ani, afară de scurte turburări, izbutește a apăra țara lui de încălcările oștirilor străine. De aceea cronicarii laudă într'un glas stăpînirea acestor domni în ceea ce privește bunele lor rezultate pentru viața poporului. Anonimul românesc vorbind de domnia lui Mateiu Basarab spune că «țara Românească se bucura cu mic cu mare și da laudă lui Dumnezeu, pentru domn bun, *și avea pace și odihnă* despre toate părțile și fieste care avea hrană din destul» [1]. De asemene și Căpitanul mărturisește că s'au nevoit Mateiu Vodă de au dres țara foarte bine iarăși după orînduiala ei, boierii, slujitorii, țăranii, cît tuturora le era bine în zilele lui, precum am auzit pre bătrînii noștri, mărturisind că țara iubea pe domn și domnul pe țară, *pentru că era liniște în domnia lui* și nu se vedea nici se auzia morți sau prăzi precum se făceau și se fac la alții, și gîndul domnului era să plătească țara de datorii și să se odihnească toți la moșiile lor, și așa ziceau bătrînii noștri că în șese ani în vistieria lui grămadă de bani s'au strîns, pănă ce au plătit datoriile și cheltuelele ce le făcuse spre așăzarea în domnie; după aceea au strîns avuție» [2].

Același tablou de fericire îl aruncă Miron Costin, despre starea Moldovei sub Vasile Lupu înainte de turburările ce puseră un capăt stăpînirei lui? «Fericită domnia lui Vasile Vodă în care de au fost cîndva această țară, cu tot binele și bișugul și plină de

1. Mag. ist., IV, p. 321.
2. Idem, I p. 292.

toată averea și mare îmbelșugare, trăgănată până la 19 ani»[3].

Pricina acestei stări atît de prospere a Moldovei Miron Costin o atribue faptului că Vasile Vodă domnia «*cu mare liniște și pace* (în timpul războiului Turcilor cu Perșii); fără de grijă era țara din toate părțile. Sta toți de negutitorie și de agonisită. Plină era țara de aur ce curgea din Polonia către Moldova pe boii de negoț, pe cai și pe miere. Putea voi zice, adaoge cronicarul, că sărac nu se afla, fără de care nu'și vra să aibă. Așa în bine și în desmierdăciune era țara Leșască și țara noastră și la mare zburdăciune erau țările aceste, căci țările care se suie până la mari bișuguri, zburdează hirea omenească, și zburdăciunea naște păcatul, iar pe păcat urmează mînia lui Dumnezeu». Miron Costin sfîrșește însă această zugrăvire a bunei stări a Moldovei cu observația că «de și lăcomia nici atunci nu lipsia cu dări grele, ci avînd locuitorii vreme de agonisită biruiau toate greutățile despre domnie»[4].

In aceste cuvinte a le lui Miron Costin găsim noi deslegarea contrazicerei ce pare a exista între tablourile fericirei țărilor romîne schițate de cronicari și rapoartele contimpurane a le ambasadorilor germani din Constantinopole. Rezidentul Schmidt spune anume despre Muntenia că pe lîngă impozitele obicinuite, nu ar lipsi și cele extraordinare «care ar *împinge pe mulți supuși a fugi în Transilvania*», și aiurea. acelaș diplomat adauge despre ămbele țări că «înălțimea nesuferită a dărilor și abuzurile comise la a lor încasare, cînd executorii jăfuesc poporul numai în propriul lor interes și fără de folos pentru principele țărei, *o despoporează prin emigrări ce sunt foarte*

3. Letopisețele, I. p. 273.
4. Idem, p. 275, 277 și 283.

dese din ămbele principate, și anume din Moldova către Polonia și din Valahia spre Transilvania»[5]. Jafurile nici că puteau să lipsască într'un sistem despotic de ocîrmuire precum era acel al timpurilor pe care le studiăm, și obijduirea trebuia să cadă mai ales asupra poporului de jos. Liniștea însă de care se bucurau Muntenia și Moldova, îmbogățind pe locuitori, îi punea în putință a birui cum spune Miron Costin asemene împilări. Acei însă din ei care nu vroiau să sufere nedreptatea și doriau să'și mîntue averile cîștigate, de lăcomia ocîrmuirei, treceau în alte țări. Astfeliu se împacă ceea ce pare a fi contrazicător între spusele cronicarilor și acele a le documentelor, privitor la starea economică a țărilor romîne.

Dacă însă starea Moldovei era asămănătoare cu acea Munteniei în cursul cel mai întins al stăpînirei ambilor domni îngemănați, către sfîrșitul acelei a lui Lupu și de acolo înainte starea Moldovei se strică din ce în ce și cade tot mai jos, pănă la sfîrșitul epocei pe care o cercetăm, pe cînd a Munteniei cu toate că și ea este turburată întru cîtva prin răscoala seimenilor, își revine iară în fire pe vremile Brancovanului și întră în epoca fanariotă mult mai puternică, mai avută și mai îmbelșugată decît sora ei de la nord. De aceea, cum vom vedea-o în decursul epocei fanariote, domnia Munteniei va fi pururea preferată acelei a Moldovei, cu toate că această din urmă întrecea pe cea d'intăi în întindere, în timpurile cînd nu intervenise încă ciuntirile ce o îngustară.

---

5. Două rapoarte a le lui *Schmidt* din August 1643 în Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 598 și 672. Fuga locuitorilor din Muntenia este adeverită și de documente de țară. Așa unul de la Constantin Brancovanu din 1709 vorbește de niște „megieși slobozi de moșie din Siliștea care în zilele lui Mateiu Vodă eșind birul talerului au fost fugit cu toți moșnenii, iar dăjdiile pentru ei le au plătit Bunea vistiernicul, și au căzut tot oamenii de acolo să fie rumîni cu toate moșiile lor Bunei vistiernicului. Condica logofeției lui Brancovanu, p. 935.

In deobște soarta Moldovei a fost în tot decursul istoriei Romînilor mai nenorocită decît acea a Munteniei: Intăi expusă mai de a dreptul cumplitelor năvăliri ale Tătarilor și Cazacilor și mai des lovită și încalcată de oștiri străine, întru cît Polonia se mănținu mai mult timp decît Ungaria ca putere neatîrnată față cu Turcia, disputîndu-i adese ori supremația asupra nenorocitei țări; mai tîrziu sfîșiată și desmădulată, pierzîndu-și două părți din corpul ei, una către Austria și alta către Rusia, și la sfîrșit trebuind tot ea să aducă pe altarul idealului de viitor jărtfa neapărată cerută de unirea țărilor surori, iată soarta plină de bîntueli a acestui colț al patriei romîne. De aceea dacă vr'o frîntură din neamul Romînilor merită a fi iubit, cultivat și respectat este, de sigur acel nobil popor al Moldovei, care în vremile vechi s'au înălțat el în culme prin figura neasămănată a lui Ștefan cel Mare, mai încoace a fost răstignit el mai mult decît toți pe crucea suferinței, și la sfîrșit a mers el în fruntea tuturor cînd a trebuit să-și desmormînteze neamul.

Cînd Vasile Lupu părăsi Moldova, dînsa prădată de Tătari, Cazaci, Unguri și Munteni nu mai înfățoșa decît o întinsă ruină: «Nespusă pradă ca aceasta este țărei, si poate de la Ioan Vodă (cel Cumplit) cu puțin mai mică, alergînd de aceste cumplite vremi de acum, cu care toate primejdiile acestui pămînt covîrșite zunt»[6]. Cazacii mai ales prădă țara cumplit «împrăștiindu-se prin văleelele munților, prădînd pe locuitorii orășeni și săteni, răpindu-le femeile și copiii, pustiind bisericile și mănăstirile, pretinzînd că ele ar fi încuviințat scăpare și adăpost protivnicilor lor»[7].

6. *Miron Costin* in Letopisețe. I, p. 293.
7. *Paul de Aleppo* in Arh. ist., I, 2, p. 77. Comp. *Reniger* c. *imp.*, 12 Iulie 1653 în *Hurm.* Frg., III, p. 194

După ce am schițat astfeliu în trăsături generale mersul stărei economice în perioada ce o cercetăm, să intrăm în cîte-va amăruntimi, și mai întâi să cercetăm de unde veniau nesfîrșitele bogății adunate de cei trei domni cu durată mai întinsă a domniei.

Din venitul Munteniei care era de 300,000 de lei pe an, numai din veniturile domnești și se va fi urcat împreună cu acele lalte (birul) la 600,000 și la caz de nevoie, prin adăogirea lor, la 1,000,000[9], Mateiu Basarab cheltuia pe an 130,000 de lei tributul urcat de el din 60,000 ce era mai înainte, la care trebuie adaos încă vr'o 170,000 de lei pe an daruri la Turci, de care am văzut însă că domnul muntean era cam sgîrcit și 200,000 de lei leafa mercenarilor săi; împreună deci până la 500,000 de lei pe an, rămînîndu-i o sumă egală economie. Mateiu era însă și bun gospodar și el poseda încă din boierie întinse proprietăți pe care le cultiva și exploata cu îngrijire și care adăogeau și din izvor privat veniturile sale.

Moldova care era pe atunci mai bogată decît Muntenia, însușire pe care o pierde mai tîrziu din pricina cumplitei ei soarte, aducea lui Vasile Lupu ca venituri ordinare cel puțin 600,000 de lei și împreună cu acele scoase pe alături care trebuiau să fie mai mari decît în Muntenia, din pricina cheltuelelor mai numeroase făcute cu intrigile sale contra rivalului său, se vor fi urcat la 1,200,000 de lei[10]. Din aceste să duceau împreună cu tributul de 75,000

9. Paul Strasburg ne spune anume că cei 300,000 de lei erau încasați numai din dările indirecte: „De provinciae reditu a me interrogatus affirmabat *trecenta per millia aureorum* ex pisciun salis, cerae, mellis, armentorum et gregum *decimis* colligi, *praeter* censum parata pecunia numerari solitum (birul) et tributa extraordinum indicata." (Monumenta Hungariae historica; Strasburg Pál 1631—1633 iki követsege Rakoczy György, p. 100).

10. Raportul rezidentului Schmidt din 20 August 1643 în Doc. col. *Hurm.*, IV, p. 674—675 „der Mathaeo. dann er grösseren Tribut und weniger Einkommens hatt". Comp. și vol III al acestei istorii, p. 531

fără îndoială 400,800 de lei în pungile Turcilor, 200,000 pentru lefegii, rămânînd domnului un cîștig curat de 600,000 de lei pe an, ceva mai mare decît acel al domnului muntean.

De aceea să nu ne mirăm dacă videm pe ambii domni romîni, cu toate că fac cheltueli atît de însămnate cu sprijinirea religiei creștine și cu mănținerea lor în scaune. Lupu încă și cu intrigile contra lui Mateiu, că mai adună încă avuții așa de uriește. Despre Vasile Lupu am arătat mai sus marile sume vărsate de el în interesul bisericilor grecești: despre Mateiu Basarab ne spune Paul de Aleppo că numărul zidirilor rîdicate sau reîntocmite de el, atît în țară cît și în părțile străine, se urca la 150; și tot așa ne spune și Constantin Căpitanul că «Mateiu Vodă au înfrumusețat țara cu tot feliul de zidiri, mănăstiri, biserici, case domnești»[11]. Mateiu Basarab, cu toate aceste părăduitoare dărnicii, ajunse să adune o însămnată avuție, după cum spune Capitanul, pe care o ținea închisă în ascunsul unor «băști zidite de peatră și de mortar de la temelie pănă la acoperiș»[12]. Cît despre Vasile Lupu, medicul său Scogardi scrie rezidentului Schmidt că averea domnului s'ar urca la 2,000,000 în bani și aproape tot atîta în scule[13]. De și poate fi oare care exagerare în această cifră, totuși observăm că dacă Lupu economisise pe an cîte 600,000 de lei, cu toată întreținerea curței lui și zestrele cele mari date fetelor lui tot a putut în 19 ani să adune o atare avere. Paul de Aleppo vorbește astfeliu despre averile Lupului, după spusele păzito-

11. *Paul de Aleppo* in Arh. ist., I, 2, p. 88. *Const. Capitanul* in Mag. ist. I, p. 293. Mai sus p. 8.

12. *Căpitanul* în Mag. ist., I, p. 292. *Paul de Aleppo*, l. c. p. 106.

13. Raportul lui Schmidt citat în nota 10: „Mir hat der doctor Scogardy einsmals geschrieben dass sein Fürst zwey Million gelts und auff schier sovill wehrts in Kleinodien beysamben habe. Ist zuverwundern, adauge rezidentul, dass aus der Moldau ein Woywoda sovill Reichthumb schöpfen könne."

rilor ce le transportase: «Ele consta din grămezi și tesaure de aur și de argint de o valoare necalculabilă, armure, garderobă, ginvaere, blăni de samur, perle și alte lucruri prețioase, mai mult de cum ar putea avea un împărat sau rege. La primul transport al averei lui Vasile de la cetatea Hotinului la Camenița erau cu dînsul cîți va compatrioți de ai noștri în calitate de păzitori, care ne spuseră că de pe mal lucrurile fură încărcate în o sută de care, fie-care tras de 12, 10 sau 8 cai și aceste toate erau numai aur, argint și rarități. Principele avea un număr de comori pe sub pămînt, vechi ca de 20 de ani, și pe care acum le scoase; erau între altele 35 de blăni de samur, dintre care una, făcută pentru sărbătoarea Paștilor, era toată cusută cu aur, împodobită cu perle și pietre de mare preț, custînd în totul 35,000 de galbeni. El mai posedă mari tesaure în Polonia, Germania, Veneția și aiurea»[14]. Zestrele pe care Lupu le dădu fetelor sale dovedesc iarăși puterea lui de bogăție. El dădu acelei măritate după Radziwil cît și cele luate de Timuș cîte 150,000 de lei în bani, 50,000 în scule, afară de mobile și îmbrăcăminte[15], care se vor fi urcat fată cu luxul portului celui de atunci, tot în mărgărintare și pietre scumpe, iarăși la 50,000 de lei. Tot atîta vă fi dat el și celei mai mari, șoției generalului Coniecpolski, încît totalitatea averei date ca zestre fetelor lui, se urca la cifra uriașă pentru acele timpuri de 750,000 de lei.

Mateiu Basarab lăsă și el o avere de cel puțin 1,500,000 de lei, de oare ce urmașul său Constantin Șărban se împacă cu Turcii a le plăti pentru moștenirea reposatului domn 900 de pungi (450,000 de lei) afară de blănuri și alte lucruri de preț[16], date

14. *Paul de Aleppo*, l. c p. 85.
15. *Dell' Haye* c. *dogele*, 14 Octomvrie 1652, Doc col. *Hurm.*, V, 2, p. 2.
16. *Balierino* către *dogele* 16 Septemvrie 1654, idem, p. 11.

în natură, și bine înțăles că Șărban nu dăduse Turcilor toată averea lui Mateiu.

Tot așa de mare era și averea Brancovanului. Cu toate nesfîrșitele sumi vărsate de el în timp de un pătrar de veac în mînile Turcilor, averea adunată de el se urca la milioane. Cînd el se simți clătinîndu-se, își trimise comorile ce le avea în casă, la Brașov, și aceste se alcătuiau din ~~48,000~~ de galbeni în numerătoare conținuți în 16 pungi închise în 8 gente de piele și din 26 de lăzi pline cu juvaeruri, argintărie, arme bogate, șăle, frîne și alte unelte de călărie împodobite cu pietre scumpe [17], care după mulțimea și scumpetea lor în acele timpuri pot fi prețuite la o sumă tot atît de mare ca și acea în bani. Depozitul din Brașov se urca deci la 100,000 de galbeni sau 150,000 de lei [18]. La capuchihaia lui din Constantinopole Brancovanu trimisese, văzînd greutatea timpurilor, 30,000 de galbeni [19].

La banca Veneției Brancovanu mai avea depuși 200,000 de galbeni [20]. Dacă mai socotim încă

17. *Steinville* c. *consiliul de răsboiu*. 18 August 1714. idem, VI, p. 134.

18. Galbănul unguresc numit de Romîni în prescurtare și *ughiu* valora pe atunci 1 $^1/_2$ taleri sau lei. Vezi condica de cheltuieli a visteriei de la 7202—7212, București. 1875 passim, d. e. p. 438: „*ughi* 5170 fac *taleri* 7755". Că talerul și leul erau aceeași monedă, vezi idem, p. 27: 49764 de *ughi*=74646 de *lei* adecă galbănul=1 $^1/_2$ lei. Galbănul sau zlotul venetic adecă de Veneția umbla mai mult, anume 2 $^1/_7$ lei. Condica, p. 8: 2500 de taleri s'au dat, în zloți venetici 1000, M. S. vizirului bani gata". Despre altfeliu de galbeni, sau mai curînd de cei olandeji, care țineau mijlocul între cei ungurești și venețieni vorbește relația lui *Antonio Mamuca della Torre* din 28 Ianuarie 1680. *Hurm.*, Frg., III, p. 223: 2 $^1/_4$ *Löwenthaler* aber einen Ducaten ausmachen". Cuvîntul Löwenthaler arată că moneda leului era caracterizată prin figura unui leu, de unde numele dovedește încă odată identitatea leului și a talerului din combinarea ămbelor denumiri. Galbănul unguresc valora 200 de aspri sau bani, ceea ce se poate videa aproape pe fie-care pagină a condicei de cheltuială a vistieriei Brancovanului. Așa la p. 93 se spune că se scoate bir pe țară 26,350 de bani care se arată a fi 1317 $^1/_2$ ughi sau 1976 taleri 33 bani, de unde se vede că galbănul umbla 200 de bani, iar talerul 133 și o fracție, care se lepăda în socoteli.

19. Scrisoarea lui *Andrea Memmo* c. *dogele*: 1 Iulie 1714, în Revista d-lui *Gr. Tocilescu*, II, p. 143.

20. Un document italian din 12 Iuniu 1697, Doc. col. *Hurm.*, V, 2, p. 286, spune că Brancovanu dăduse ca zestre fiicei sale măritate, după fiul lui

și averea de tot însămnată ce a fost ascunsă de familia lui[1], precum și acea rîpită la a lui detronare ajungem ușor la cifra de 2,000,000 de lei, averea mobilă a lui Brancovanu. El mai era însă foarte bogat și din boierie, avînd multe și mari moșii, pe care se hrăniau nesfîrșite cîrduri de vite, +

Și cu toate aceste dărnicia principelui muntean întrecea pe înzecitele pe acea a lui Vasile Lupu. Mai întăi după cum am văzut Brancovanu fu nevoit a face daruri uriește spre a se mănținea în scaun, apoi el mai cheltui pentru biserici atît din Muntenia, cît și mai ales din Răsărit și inzestrările lor cu venituri din Muntenia, sume într'adevăr de necrezut, și te miri de unde mai scotea domnul cel săcătuit de Turci atîța bani, spre a face atîtea nenumărate ofrande religioase.

Astfeliu el zidește din temelie mănăstirea Horezul, turnul bisericei Doamna din București, casa cea domnească și alte două rînduri de case lîngă biserică, rezidește clopotnița cea mare din București, care fusese dărămată de un trăsnet, repareză curțile din Tîrgoviștea, adaoge mănăstirea Argeșului împodobind'o cu odoare, face din nou elești cel mare de lîngă București la fîntîna Țiganului, zidește la Rîmnic o mănăstire nouă și alta la Vîlcea, mănăstirea Manoil, aduce apă cale de două poște în Focșani, adaoge un rînd de chilii la mănăstirea Sf. Gheorghe din București, niște case la mănăstirea de la Potlogi,

Alexandru Mavrocordat „cento borse et altre docente in gioie, fuori de villagi e sue terre che gli da per sostenimento afinuale. che il moderno princips *ha moltissimi villagi beni e po sessioni nella vastosa provincia di Vallachia*". Un raport al ambasadorului francez *Girardin* c. *regele*, din 6 Decemvrie 1688, idem, suplement, I, p. 273, spune că: „ils ont choisi Brancovanu comme le *plus riche* et le plus capable de les commander".

21. Văduva lui Brancovanu rămîne așa de bogată, că atunci cînd Ioan Mavrocordat cere de la boierii din Muntenia 200 de pungi, chip pentru a scăpa Oltenia de a fi cedată către Austria, ea dă singură suma însămnată de 60 de pungi. Documentul va fi citat în Vol V, Capul I. 1, 3, nota 21.

zugrăveşte şi repareză biserica din Tîrgovişteа şi cîte alte nenumărate [22].

In privirea celor străine, construeşte o biserică în Făgăraş, una la Ismail în Bugeag, alta la Galata în Constantinopole, împodobeşte cu o coroană de pietre scumpe titva sfîntului Mihail Sinadski din muntele Atos Fiind apoi aduse aceste moaşte în Muntenia, în două rînduri, spre a izbăvi ţara de lăcuste «care de pe pămînt se făcură nevăzute înaintea lor», cum afirmă documentul Brancovanu pentru a mulţămi mănăstirei ce trimesese poporului său acest ajutor, îi face mertic pe an 6000 de bani, iar călugărilor ce venise cu capul sfîntului, le dă o mulţămită de 600 de bani. Mai face apoi mertic anual de 4000 de bani, plus 300 pentru cheltuiala fraţilor ce veniau să-l primiască, mănăstirei Trigni din ţara Turcească; asemene mănăstirei Dioniziatu din muntele Atos 8000 de bani pe an, Vatopedului 20,000 şi *trepădătorilor*, adecă călugărilor ce veniau în Muntenia să iee darul, cîte 2000 de bani. Mănăstirei sf. Pavăl tot de acolo îi dă venit din sarea domnească 150 de lei; mănăstirei din Sarai de la Ţarigrad 150 de lei de la ori ce vamă; acelei de la Pauliciani ce se cheamă Bendel 9000 de aspri şi trepădatorilor 1000. celei a sfinţilor de la Belgrad îi dă o moşie de 700 de stînjăni cumpărată de la Stoica, fiul lui Stefan Sternescu din Vălcele; mitropoliei din Ardeal 6000 de aspri pe an, şi altele multe încă [23].

Condica vistieriei de pe timpul Brancovanului, care ni s'au păstrat, ne dă însă mijlocul de a pătrunde mai adînc în chipul cum se făcea ocîrmuirea financiară a acestui timp şi a pune în mai vie lumi-

22. *Radu Popescu* în Mag. ist. IV, p. 196—198, 221, 329—345.
23. Documente necdite din condica logofeţiei de pe timpul Brancovanului, p 151, 157, 158, 183, 261, 273, 487 şi 506.

nă colosala apăsare cărora țările romîne—căci ceea ce vom constata despre Muntenia poate fi aplicat și Moldovei—erau supuse din partea Turcilor[24]. Vom vedea din ea unde se duceau cele mai limpezi din veniturile țărei, și ne vom convinge ușor că poporul romîn plătea adese ori cu sîngele său pentru a îmbogăți pe de o parte pe domni, pe de alta pe Turci, iar că el nu se folosia absolut cu nimic din produsul nămolului de dări cu care era împovorat.

Condica conține numai răfuiala așa numitelor venituri ale țărei, adecă acea a dărilor directe, luate de la locuitori, nu a celor impuse pe avere precum zecimele de la stupi, oi, mascuri, venitul salinelor, vămilor și darea cea însămnată a văcăritului sau darea pre vitele cornute întrodusă de Brâncovanu [25], și care deveni cu timpul un biciu atît de îngrozitor—toate aceste din urmă dări alcătuind veniturile speciale ale domniei.

Veniturile țărei erau acele obicinuite ce se da de țară, atît în slujbele interne pentru mersul ocîrmuirei cît și mai ales în slujba externă, cerută de supunerea țărei către împărăția otomană. Și aceasta din urmă covîrșia până într'atîta pe cea d'intăi, în cît o absoarbe mai cu totul, și veniturile țărei nu par a avea altă destinație de cît a sluji îndeplinirei nevoilor turcești. Abia dacă la *o sută* de condeie atribuite Turcilor, se întîlnește *unul* cheltuit în o trebuință lăuntrică. Și pe cînd aceste din urmă de abia se urcă la sutimi de lei, acele d'intăi se cifrează nu numai cu miile dar cu zecile de mii.

24. *C. Dapontes* în catalogul istoric al Romînilor editat de *C. Erbiceanu*, în Cron greci, p. 174—175, spune că „toată strînsoarea banilor lui Brancovanu provenea din stupi, oi, boi, cai, porci, grădini și pămînturi și din veniturile domnești ale cămărei, nu ale vistieriei". Fără îndoială că era bun gospodar ca și Mateiu Basarab, dar știea să întindă și coarda impozitelor, dovadă iscodirea uriciosului *văcărit*.

25. *Neculcea*, în Letopisețe, II, p. 274.

De nicăire nu reiesă atît de clar și de amănunțit adînca robire în care țările romîne căzuse sub Turci pe la sfîrșitul veacului al XVII-le, de cît din condica vistieriei de pe timpul lui Brancovanu. De nicăire, nici din descrierile cronicarilor, nici din însămnările documentelor contimpurane, nu se poate dobîndi o cunoștință așa de exactă despre exploatarea neomenoasă căreia țările romîne fusese supuse din partea Mohametanilor, de și cronicari și documente nu sunt nici săraci, nici reci în această privire. Insă ce poate vorba față cu elocvența zdrobitoare a cifrelor? Și condica lui Brancovanu conține cifre de la un capăt la altul.

Această condică enumeră două soiuri de dări, acele impuse spre întimpinarea nevoilor țărei, și acele impuse spre îndestularea cerințlor turcești. Acele d'intăi se scot pe fie ce lună, sunt luate numai de la birnicii ordinari ce întrau la cislă și se urcă la cel mult 1200—1900 de lei pe lună, pentru toate cele 18 județe a le Munteniei. Insămnarea cheltuelei făcute din ele este totdeauna însămnată fără nici o arătare a feliului ei: că «s'au dat toți banii la vel vistier pentru cheltuiala țărei» pe luna cutare, notîndu-se de asemene dacă îi prisosește sau nu-i se ajunge cu ceva. Este înviderat că o asemene dare nici nu poate fi privită ca o sarcină, atîta era de ușoară.

Cu totul altfeliu stau lucrurile cu dările cele mari, și repetate adesa cîte 2 sau 3 într'o lună pentru mulțămirea cererilor nesfîrșite ale Turcilor, care ar fi adese ori ridicule dacă nu ar fi așa de despoitoare.

In Septemvrie [26] 1695, esă pe țară rînduiala mierei și a cerei, la care satele dau 14,478 de lei, cumpărîndu-se din banii adunați 341 cîntare de miere și 9000 de ocă de ceară, și plătindu-se apoi chiria co-

26. Anul începe în condică cu această lună.

răbiei care să transpoarte această marfă până la Constantinopole. Se mai dau și darurile neapărate la Turcii, care făceau țărei onoarea de a veni să iee acea contribuție, 150 de lei lui Mumpar-Emin, 100 de lei și o pacea de samur ordinară de 20 de lei, lui Balgi-basa. Pentru țară se plătesc din această dare lefile slujitorilor pe Martie, în sumă de 5445 de lei.

La Octomvrie în afară de birul ordinar pentru cheltuiala vistieriei de 1710 lei, se scoate birul Vozianilor, atît de la birnicii țărani, cît și de la bresle: boierii cei mari, boierii mazili, slujitorii, preoții, neguțitorii, aprozii, armașii, Chiprovicenii (neguțitori ambulanți) [27], logofeții de divan și Brașovenii, în sumă totală de 48,090 de lei, mai mare aproape de două ori de cît birul scos în timpul anului întreg pentru cheltuiala vistieriei. Din acești bani se cheltuesc 5373 de lei lefile slujitorilor pe Aprilie, 5000 de lei postavul dat aceloraș de Paști și vr'o 2000 de lei la nunta cîtor-va boieri. Tot restul de vr'o 36,000 de lei este dat Turcilor, și este nostim de a reproduce feliul cheltuelelor din care o mare parte constă în daruri făcute dregătorilor Turci. Așa 10,000 de lei se dau datoria lui Mohamet Celebi Chiurci-basa; 8,500 se trimit unui Evreu și unor neguțitori frînci luați de capuchihaele domnului cu împrumut: 1368 1/2 lei se dau Gebegiilor (fabricanți de arme) din Baba; 350 de lei Serhatliilor sau soldaților de graniță de la Rușava; 500 se dau lui Mustafa aga de la Dohancale, cu care i se implinesc banii ce avea să iee; 8000 de lei se dau havalelelor de la Dohan Gecet, de la Nostrat Cherman și din Buzbora Cherman Cales. Se mai cheltuesc apoi încă 1500 de lei pe

27. Așa numiți de la orașul Chiprovaci din Bulgaria Mai sus, p 78.

63,000 păpuși de sfoară trimise la Dimurcapi ; 540 de lei pe 6000 ocă de cînepă dată lui Hagi-Ibraim ca să facă sfoară ; 2000 de lei poclonul vizirului și anume : «un cojoc de samur vizirului, de 1200 și unul chehaei lui, de 800 de lei ; 1950 de lei cheltuiala boierilor cînd s'au dus la Odriu (Adrianopole) cu poclonul lui Mohamet-Celebi ; 500 de lei dați lui Alipașa ; 515 lei s'au trimis la doi sultani de la Bugeac ca dar ; 800 de lei patriarhului, împrumutul făcut pentru împlinirea poclonului hanului ; 435 de lei unui agă al căimăcamului ce au venit de la Odriu ; 199½ lei cheltueala căruței tefterdarului ; 98 de lei s'au dat la 5 cai ce s'au dat lui Mohamet-Celebi cînd s'au dus ; 56 de lei la 3 cai ce s'au pus la cucia tefterdarului ; 190 de lei s'au trimis lui Iani căpitanul pentru 3 postavuri și 3 atlaze ce s'au dat la Poartă caimacamului ; 851 de lei la vel postelnic și la vel cămăraș și la oamenii ce au mers cu dînșii la Țarigrad. Nostime și hazlii sunt numeroarele daruri cuprinse în rubrica numită poclonul hanului : 800 de lei bani gata hanului ; 60 de lei pentru 2 postșai (un soiu de postav) 2 atlaze ce s'au dat iar hanului ; 600 de lei pentru un cojoc de samur ce s'au dat iar hanului ; 215½ lei pentru o căruță ce s'au dat iar hanului ; 110 lei pentru 4 cai ce s'au pus la căruță ; 45 de lei pentru un postșai și o odibă (un feliu de ștofă) ce s'au dat mamei hanului ; 300 de lei bani gata vizirului hanului ; 300 de lei pentru un cojoc de samur ce s'au dat iar vizirului hanului ; 30 de lei pentru un postșai și un atlaz ce s'au dat iar viziriului hanului ; 30 de lei pentru un postșai și un atlaz ce s'au dat hasnadarului hanului. Aceeași sumă pentru aceleași daruri făcute isagiului, capegi-başei, tefterdarului, chilargi-başei și imbrihorului hanului ; 300 de lei la Calga sultan al hanului. 300 de lei un cojoc de samur lui Calga sultan al hanului, 30 de

lei un postșai și uu atlaz aceluiași, 30 de lei un postșai și un altaz vizirului lui Calga sultan, 30 de lei hasnadarului aceluiași ; 100 de lei agăi Mîrzanului ; 82 de lei la un contăș ce s'au făcut agăi Mîrzanului ce au venit aice pentru poclon, însă contășul de postșai cu paceà de jder și cu zagara de samur și cu cepreage de fir ; 15 lei pentru un altaz ce s'au dat iar agăi Mîrzanului ce au venit pentru poclon ; 15 lei pentru un postfeld (un soiu de postav) și postșifturi ce s'au dat la oamenii acestui Mîrzan [28].

In Noemvrie se scoate pe lîngă birul obicinuit în sumă de 1710 lei, o dare pentru niște cherestele cerute de Turci în valoare de 7200 de lei, care se cheltuesc iarăși parte în obiectul ce se cerea, parte în daruri pe la deosebitele fețe turcești ce se frecau prin țară cu această treabă, între alții și 91 1/2 lei «coconului lui Ali pașa, cînd au adus teșchereaua de cheresteaua ce scrie mai sus, însă cu un rînd de haine ce i s'au făcut și cu ce s'au dat la oamenii ce au venit cu dînsul» [29].

In Decemvrie se scoate darea obicinută în valoare de 1680 de lei, iar pentru plata havalelelor turcești se scoate de 40 de ori pe atit anume 68.124 de lei, care se dau gebegiilor de la Diu, lui Ibraim chehaia, lui Ahmet chehaia, lui Mohamed aga, lui Ali chehaia ot Dogan Ghecet, lui Șaban Odobașa, lui Ali pașa ot Giurgiu, beșliului tot de aici, lui Abdula Ali, la Salahorii ce au slujit la Demircapi, lui Mehemet Celebi, Evreului Cordova din Odriu și lui Alexandru Mavrocordat pentru plata unor datorii făcute de capuchehai la Constantinopole ; se mai dau apoi daruri hanului, vizirului și chehaei acestuia, și de abia se pot detrage vr'o 10,000 de lei în cheltuiala țării, anume

28. Condica vistieriei, p. 73—76.
29. Idem p. 79.

5300 de lei lefile slujitorilor pe Iunie și 3000 clucerului pentru cheltuiala jicniței, și alte cîte va cheltueli mai mici.

La Ianuarie după birul obicinuit de 1970 de lei se scoate pentru nevoile Turcilor așa numitul bir al lui Ali-pașa de 29,888 de lei, care se cheltuește după chipul cunoscut și din care se reținu bieți 450 de lei de către ciohodarul «mai marele peste ciobotele și papucii domnului», spre a reînnoi încălțămintele curței.

Pe Februariu se scoate iarăși birul vistieriei de 1970 de lei și pe lîngă el două biruri pentru Turci, unul pentru sursat, adecă pentru de a le bucătăriei sultanului care se dă lui casap-başa în sumă de 3562 de lei, și al doile pentru aprovizionarea garnizoanei din Brăila în sumă de 8845 de lei. Intre cheltuelele nostime făcute din acești bani, însemnăm pe lîngă multe postșaiuri și post-felduri date capigi-bașăi ce venise să rădice banii și oamenilor săi, 21 de taleri și 4 coți postav mahut ce s'au făcut contășul agăi, cotul pe taleri 5 și cheltuiala lui taleri 1; apoi 700 de lei o blană de samur ce s'au blănit contășul agăi și în sfîrșit 2 taleri la un işlic ce s'au făcut unei slugi a capegi-bașăi. Intîmplîndu-se tocmai atunci să moară feciorul cadiului, i se dă 400 de taleri pentru înmormîntare.

Pe Martie se scoate darea obicinuită în sumă de 1957½ de lei. Pentru Turci se rînduește un bir spre cumpărarea de cai, care se urcă la cifra de 17,238½ de lei. Tot în această lună însă se scoate și birul cel mare al haraciului în sumă de 108,301½ de lei din care se dau 10,000 de lei poclon sultanului, 2500 sultanei validele, 5000 vizirului, 1000 chehaei vizirului, 1000 caimacamului, 500 tefterdarului, 500 lui Reis-effendi. Se mai cumpără încă pentru însămnătoarea sumă de 11,100 de lei, 9 blăni de spinări de samur, o blană de pîntece de jder și 12 pacele de

samur spre a se dărui dregătorilor Porței. Restul numai cît este întrebuințat în plata haraciului.

Pe luna lui Aprilie se rînduește birul obicinuit în sumă de 1455 de lei; afară de el însă se mai impune țărei o dare în natură de 2893 de boi împreună cu 2893 de lei cheltuiala transportului și a îngrijitului lor. Tot în această lună se mai cere de la țară trimiterea a 240 de cară în podvoadă la Turci, de dus spre Belgrad.

In Mai se scoate birul țărei de 1440 de lei și unul pentru oastea turcească de 1393 de lei care ne ajungînd însă pentru a întimpina toate nevoile se cheltuește mai mult 1336 de lei și 33 de bani. Tot în această lună Turcii mai cer 5000 de cîntare de pesmeți pentru care se impune țărei un bir de 4650 de lei.

In Iunie se scoate pe lîngă birul țărei de 1455 de lei, trei altele pentru Turci: unul de 10,025 de lei numit al împrumutărei, din care se plătesc mai multe pocloane între altele 5000 de lei vizirului și o blană de samur. 1000 de lei chehaiei lui, plus alta 1000 de lei pentru blana lui, 400 de lei pe 100 cîntare de lînă, și 280 de lei pe 500 de doniți cu lopețile lor ce se trimit la Giurgiu după firmane. Se mai ie o a doua dajdie pentru 6000 de oi în valoare de 7500 de lei și a treia de 22,050 de lei cheltuiți în mare parte (15,000 lei) în plata șăicelor ce transportau proviant la oastea turcească pănă la Belgrad.

In Iulie se scoate birul țărei de 1560 de lei, iar pentru slujbele Turcilor se scoate o dare în natură de 2280 de vaci și 2280 de oi și alta în bani de 40,560 de lei, pentru zahareaua Cameniței, care se cheltuește parte în cumparare de provizii pentru garnizoana turcească din acea cetate, parte pentru deosebite daruri, blăni de samur, jder, postșaiuri, postfelduri, date la feliurite obraze turcești care veniau prin țară cu prilejul acelei dări.

In August se scoate darea obicinuită de 1169 de lei și afară de ea se mai rînduesc alte două dări, una de 4974 de lei și alta de 7857 de lei pentru cheltueala țărei spre a îndeplini toate lipsele din cursul anului. Pentru Turci se rînduește poclonul hanului de 16757 de lei, care tocmai pe atunci trecea prin țară, și trebuia îmblînzit *pentru a o prada mai puțin*, și cu această dare se încheie anul 1695 la 1 Septemvrie al anului următor[30].

Dacă socotim toate aceste sume impreună găsim că pentru țară s'a scos biruri în valoare de vr'o 32,000 de lei, iar pentru slujbele turcești acea de 422,254 de lei, afară de 4273 de boi și vaci și 2280 de oi luate în natură și întrebuințarea gratuită a 240 de cară. Din suma de 422,000 de lei scoși pentru nevoile turcești trebue să deducem ca cheltuiți în folosul țărei cîte 6000 de lei pe lună aproximativ lefile slujitorilor și a mutafarecalelor (furnisorii oștirei) care fac pe an 72,000 de lei, apoi vr'o 28,000 de lei cheltuiți pe apucatele, pentru deosebite slujbe, cînd rămînea cîte ceva neînghițit de nevoile turcești, în totul deci vr'o 100,000 de lei cheltuiți din banii scoși pentru Turci în interesul țărei. Impreună cu cei 32,000 de lei, scoși anume pentru nevoile ei, încheie suma de 132,000 de lei. Rămîne deci cheltuiți in interesul Turcilor 322,000 de lei plus costul vitelor cornute, și acel al oilor și vr'o 2000 de lei cel puțin chiria carelor[31], ceea ce însumează peste tot în cifră rotundă 360,000 de lei.

Birul pe care țara era obligat a-l plăti era de 270 de pungi de bani adecă 135,000 de lei. Turcii jăfuiau deci țara cu 225,000 de lei pe an. După urcarea haraciului de Brancovanu, de și acesta era mai

30. Vezi *Condica vistieriei* p. 64—154.
31. Prețul unui bou 9 lei (Condica p. 60), 7 lei (p. 61) și 5 lei vaca (p. 135), Oaea 1 leu (p. 129).

mare cu 115,000 de lei, jăfuirea țărei se mănținu la aceeași înălțime, și acesta era jaful cel ordinar. Acel extraordinar căruia era supus personal domnul și care era răspuns din veniturile lui speciale ce nu sunt arătate de condica vistieriei.

Față cu o asemenea despoiere sistematică a țărei de asuprirea turcească, pe care Brancovanu în tot timpul domniei sale s'a silit pe cît se putea a o hrăni, pentru a ascunde astfeliu jocul său cu Nemții; față apoi cu imensele sume cheltuite de Brancovanu atît pentru sprijinirea domniei cît și pentru construcțiile sale și milele îneuviințate mănăstirilor, față nu mai puțin și cu însămnatele avuții adunate de el, nu rămîne nici o îndoială că poporul din Muntenia a fost supus a suporta niște sarcini mai grele de cît acele ce ar fi putut apăsa fără pericol economia traiului său. Din acest punct de videre țara nu cîștigă mult cu stabilitatea domniei, căci dacă schimbarea mai repede a domnilor atrăgea după sine cheltueli însămnate, nu mai puțin mari fură acele făcute de Brancovanu pentru *păstrarea* puterei. Vicleníi Turci găsise mijlocul de a stoarce țările romîne în ori ce chip, fie cînd domnii se schimbau, fie cînd ei stăteau pe loc. In cazul întăi ei plăteau pentru schimbări; în al doilea pentru rămînere. Domnia lui Brancovanu totuși fu pentru Muntenia un mare bine, mai ales prin aceea că mai mult de un pătrar de veac dînsul o apără de încălcările străine. El se purtă tot deauna astfeliu că înlătură ocuparea armată a țărei sale, și mai ales știu să îndepărteze din ea teatrul războiului, purtîndu-se astfeliu cu Turcii și cu Nemții, că ambii îl aveau de prietin și nu vroiau să-i creeze greutăți, acele din partea Turcilor fiind înlăturate la vreme de nevoie și cu un dar făcut, cui și cînd se cuvinea. Astfeliu afară de năvălirea lui Haisler, întîmplată în anul d'întăi al domniei sale,

Dar dacă mâine l'ar fi bun bani ți avem
numai puțin mi-ți Domnie, ghiuți
ți-ți roagă pace la cinste și hărnicie
Terri'i bo Cași cine ne-a bun ca apleacă
aceste hârpiri de partea străpatrică
car ne cartea mâi ne mijloc pentru
a'i ca cinstească ți pungă la pe Lange cine
a Domnului ți a Tara Românească
Ne pară mâtrunsă Domnul. Ne pară
pomeni a la Brancovan car ne ne ți
Vodălani abespail ne este cum a pătrun
Lucrurile ți relele ți a lăpsa ca ost
mul ca Brancovan Vodă mâine
Lucrurile ți vi'leg poat nu mult
pară ne' umaș; Dacă cineva
îndrăpta contîmpurarile. Și cât
cât Dă 22 Feb. 1715 ultim, ca Dă a bor atunci
mâinile avem a lăpsa obicinuit
al rob (car bor car ar fi ăia mâine
(Dar ți Cât. Dețiarul d pace a lăsa ți
Domnul Brancovanului Dă 26 d ani 1715
ca ne a pășiană mâine, mâi Dă
pred fără d Drăpta, ca Domnii
vrind Hușbil ăar ne jurământ Hâră
mâi, apăsăsă)

Sei mean Dessfiuță rezidă Vrednicular Ț/Fă/1737; Zalomea c Ciorani.
Ospăț

iar alte jăpuri, cobre ți trecă de lăpsacă. Cât bă-
mâi Dă bucă ascuns ți Dar Lege ca pâră ca să ne
îndrăpteze căci ca mâi l'ar pară ca bătă, ți Dă
ornul sacă ca ne avem mumai o bătă ca
Dorii ți Dă ți ară ți ne pă ascuns, cubeți ți
ca Dăjmășitul Drept. ți Dă la car ca ne pă
avand o bătă ca mâine ți Dorii ți a plătească
mumai bătă bătă ți pocloș ca pâră Dă ghiuți
Tară Dă
Dă vin ca Dă ori să ne ia minte.
Ași Dorii ți pară ți ca mâi ca
ne pă Dă o bună ți ca ia minte, ți ca
car ne pă Dă Dorii ca Dă ți bani ți face
Dă unul ți Dă la ară ca bucată mai
multe ca ți Dă vin Dă ori cât bani ți
car Dă pâră Dă ghiuți, ca ca Dă ori ți
ne ia bani ți mumai ca ca ne avea
ară ți ți' ă ăngrijească Dă mâine car
Țări o altă pomeni în 1858 Brancovanu
Dăpună ca bocăți vândută pă picioare ți
Jale adunată ciobă drăpta să ca plângă
ne mumă ca ți mâi s'ar ucrană pute
pătrunde ca altă l'ar pară pas mâi
Dar ți a obiș mâi ciobă mâncă
crâște pă bătă hoțăr mănăstirea Domnă
de Vodă Lăpușă.

Vă ia Vodă dosar p. 343 și p. 344.

și de vr'o două treceri ale Turcilor și Tătarilor prin țară spre a merge la Belgrad, a cărora pericol de pradare îl înlătură iarăși prin daruri mănoase, nu întîlnim în întreaga lui domnie nici o abatere de oștiri străine în Muntenia. Această liniște comparativă a locuitorilor explică buna stare în care ei se aflau, cu toate havalelele și jafurile Turcilor; căci rodirea pămîntului lecuia îndată rănile pricinuite de lăcomia asupritorilor[32]. Iată pentru ce poporul regreta atît de mult mazilirea lui Brancovanu; de aceea Neculai Mustea spune că la plecarea lui «tot poporul lăcrăma ca după un părinte, fiind în mare bisug țara lor în 27 de ani ce au domnit el; plină era acea țară de oameni cu hrană și cu agonisită, precum se pomenește că au fost și la noi în zilele lui Vasile Vodă»[33]. Din potrivă Moldova care slujia de mai mult timp drept cîmp de luptă între Poloni și Tătari ajunsese într'o stare îngrozitoare încît am văzut că împăratul german în condițiile ce trebuia a se impune Turcilor cerea și Moldova, mai mult pentru a menține principiul că Ungaria trebuia cedată cu toate cele ce se țineau de ea, decît pentru un cîștig economic pe care-l știa peste putință de realizat în această țară «cu totul pustiită și care va custa mai mult de cît va putea aduce»[34].

---

32. Iată cum descrie *Paul Strassburg* (vezi mai sus nota 9) p 100, rodirea Munteniei: „Valachiae solo nullum fertilius esse in orbe christiano affirmare ausim. Nam pascua ubivis laeta et pinguia numerosos greges et armenta fecundant In sylvis ac nemoribus ferae et aucupum magna copia. Lana, linum, pelles, incolis abunde suppetant Fodinae salis uberes et inexhaustae Pisces Danubius, Hierassus aliaque flumina producunt majori quantitate quam ulla alia Europae provincia. Equorum genus praestantissimum faciunt. Apes sua sponte nulla cura parant. Metallorum venis abundant et auream arenam rivi habent; vineas leviter colunt; spinarum fasciculo terram arant. Mutua commercia cum Transalpinis Polonis. Turcis et Illyricis exercunt; monetamque veteram et incorruptam servant Tandem benigno caeli positu gaudent et saluberrimo aëre fruantur".

33. Letopisețele, III, p 62.

34. Mai sus, p. 405.

Intr'un cuvînt și cercetarea acestei perioade din istoria Romînilor nu face decît să întărească științele adunate asupra stărei lor economice din acea care o precedase. In decursul ei și din pricina acelorași cauze se produc aceleași efecte, întărindu-se tot mai mult cele doue răle care au mîncat și au corupt viața poporului romîn, aruncarea boierilor asupra cîștigului provenit din dregătorii și neîncetata absorbire a proprietății mici și libere de către cea mare și puternică [35].

35. In acest capital am reprodus o mulțime de valori exprimate în monedele timpului: *leul* și *galbănul*. Pentru a avea o idee clară despre a lor importanță, trebuie să căutăm a ne da samă despre valoarea monedei de atunci, în raport cu acea cunoscută nouă din vremile de acûm. Comparația nu se va putea face decît raportînd valoarea monedei la o altă mai constantă acea a obiectelor de hrană și anume a celui de căpetenie, grăul. De și în deobște întregul raport al tuturor valorilor se schimbă cu timpul, din pricina unei sume de cauze ce nu se pot nici aminti aici, totuși suntem nevoiți, pentru a ne face măcar o idee despre adevărata valoare a monedelor vechi, să *măsurăm puterea lor de cumpărătură* cu acea a monedelor actuale. Ori cît ar fi de aproximativ numai rezultatul dobîndit, totuși are imensul folos, de a actualiza, pentru a zice așa, valorile vechi, și a ne da astfeliu putința de a înțălege adevărata lor importanță.

Din nefericire nici una din numeroasele cifre conținute în condica vistieriei lui Brancovanu *nu ne dă prețul unei chile de grău*. Găsim reproduse de doue ori valoarea *oborocului* de grău (la p. 125 și 148); însă măsura oborocului nu este cunoscută. La p. 138 găsim însemnat că 2176½ taleri s'au dat de s'au cumpărat 2500 de chile de a le Brăilei de orz și 400 de chile de grău iar de a le Brăilei". Raportul prețului oborocului de orz la a celui de grău este dat de condică 30 de bani la 50 de bani sau 3 : 5 (p. 62). Păstrînd această proporție și admițînd pentru chila de orz 90 de bani iar pentru cea de grău 150 avem pentru 2 00 de chile de orz 1690 de lei, iar pentru 400 de chile de grău 458 lei 80 bani, în totul 2145 lei 86 bani, sumă apropiată de aceea dată pe ele împreună în condică. *Chila de grău deci pe timpul Brancovanului valora între 1 leu și 1½ lei sau 1 galbăn.* Acest rezultat este întărit prin faptul că în decursul veacului al XVIII lea chila de grău a custat *2 lei* până la 1774, urcîndu-se după răsboiu de o dată la 4. Vezi *Carra*. Histoire de la Moldavie et de la Valachie. Neufchatel, 1781, p. 162. De aceea cu drept cuvînt se poate susținea că înnaintea lui Brancovanu pe timpul lui Mihaiu Viteazul chila de grău valora numai 1 leu. Vezi vol. III, p. 404 nota 7.

Admițînd pentru a înlătura pe cît se poate multiplele cauze de erori, că valoarea absolută a chilei de grău pe atunci era numai jumătate din ceea ce este astăzi încă videm că valoarea leului de atunci, exprimată în monedă actuală era însemnată, căci cu 1½ lei pe atunci se putea cumpăra ceea ce astăzi se cumpără cu 25 (jumătate din 50 prețul obicinuit al unei chile de grău astăzi) de franci. *Leul vechiu valora aproximativ deci 16 lei noi.*

In această epocă de trecere de la slavonismu la grecismu poporul romîn trebui să se oprească pe loc, spre a recunoaște noua cale pe care era să se avînte. Se desmorțise în el puterea de viață ce amijise atîtea veacuri sub apăsarea uriașă a unei forme de cugetare greoae și barbară. De și înlăturarea slavonismului deșteaptă de o cam dată gîndirea românească, pănă ce grecismul să apuce a se împlînta în locu-i, totuși trezirea națională, cu toate că dă roade neperitoare în domeniul gîndului, nu fusese în destul de energică pentru a transforma moravurile și obiceiurile apucate din vechi. Poleirea schimonositoare a civilizației grecești nu apucase apoi a se infiltra in sinul vieței românești, în cît ea păstra, în o lume cu aspirațiuni și gîndiri schimbate, tot caracterul moștenit din vremurile de mult.

Lipsa totală de propășire întelectuală în care poporul romîn zăbovi din pricina predomnirei slavo-

---

Reproducînd acum în bani de astăzi valorile expuse în acest capitol, am găsi bună oară că zestrea dată de Vasile Lupu fie cărcia din fetele lui era de 4.000,000 de franci, sau împreună la toate trei 12,000 000 franci; că averea lui V. Lupu chiar dacă s'ar evalua numai la 2,000,000 de lei valoare de atunci, reprezinta 32,000,000 franci Tot așa cu acea a lui Brancovanu de 2.000 000 lei. Venitul Munteniei de 1,000 000 era egal cu 10,000 000, iar al Moldovei de 1,200,000 cu 19,200,000 de franci Turcii in sfîrșit ridicau din Muntenia ca tribut și prezenturi mici 360,000 de lei adecă 5,560,000 de franci, afară de darurile cele cu sutele de pungi făcute marilor dregători despre a căror cîtră știm uumai atîta că trebue să fi fost uriașă.

nismului, lăsâ ideilor religioase aceeași stăpînire neîmpărțită asupra spiritelor și conștiințelor.

Indeletnicirea de căpitenie a cestui timp rămase tot religiunea. Chiar lui Paul de Alleppo, om al bisericei, îi părură boierii munteni *peste măsură de religioși*. In toate diminețele se duceau la biserica curței de asistau la Ὄρθρον; după acea se urcau la domn și căutau de pricini în divan, apoi se coboriau la liturghie și nu lăsau biserica până aproape de amiază, cînd plecau la prînz. Aice stăteau apoi până se aduceau lumînările, semnul seulării. Mulți din ei însă cufundați prea adînc în vinile domnului, nu se puteau scula și erau duși pe brațe de servitori. A doua zi dimineață veniau să sărute mîna domnului, pentru a-și cere iertare de cele spuse sau făcute cu necuviință în timpul beției. La sărbătorile mari precum la Paști, Crăciun sau Bobotează, boierii și domnul își petreceau ziua și noaptea în biserică, și după aceasta cumplită obosală căutau desfatare în bogatele libații, în care deșertau, ca vrednici coboritori ai Dacilor, pahare de cîte o ocă din o singură răsuflare.

«In sara zilei de Paști, (tocmai pe atunci cînd se afla Paul în Muntenia), toți preoții din diferitele tîrguri însoțiți de sărmani, de cîntăreți și de coriști se adună în bande, purtînd icoane și umblă prin politie toată noaptea, vizitînd casele boierilor și dorindu-le bucurie pentru sărbători. Fie-care om sărută icoana și le dă cîte ceva, și abia eșiți unii că alții îi urmează, și așa de la însăratele până la revărsatul zilei. Tot așa fac și lăutarii, din care cei mai mulți sunt din Turcia. La Bobotează se adună aice din toate părțile țărei Românești și din țările limitrofe, mii de egumeni, preuți, călugări, diaconi cu mitropolitul de Tirnova și alți mitropoliți atrași de speranța gratificațiunilor. In țara românească sunt mai ales numeroși asemene clerici de industrie.

Țara Românească cuprindea pe timpul lui Mateiu Basarab 400 de mănăstiri, zidite cu strălucire, din peatră, a căror egumeni împreună cu episcopii obicinuesc a veni înaintea sărbătorilor Nașterei, aducînd beiului mici daruri. Ei rămîn până după Bobotează, trăind la mesele ce le dă beiul și din ofrandele lui. In ajunul fie-cărei sărbători însămnate se trag toate clopotele și se adună o mulțime de popor la biserici. In atari zile este obiceiul beiului a face cîte o masă pentru cler și călugări, alta pentru sărăcimea orașului și pentru călători și după ospăț se împărțește fie căruia cîte o pomană.

La Paști fiind și Patriarhul Macarie la biserică, toți boierii îl rugară să le citească o rugăciune de iertarea pacatelor, și se aruncară cu toții la pămînt înaintea lui. Nici un boier nu venia la biserică, în timpul cît stătu Patriarhul în Tîrgoviște, până ce nu făcea vizita sa patriarhului, îngenunchind înaintea lui și sărutîndu-i mînile».

Aceeași stare de bigotism întîlnim și în Moldova, a cărui domn l-am văzut mai sus făcînd atîtea ofrande de mărețe bisericilor grecești. Religiositatea atît de mare în aparență era însă cu totul superficială. De și onorau pe Dumnezeu prin sărbări și rugăciuni nesfîrșite, își băteau în fie-ce zi joc de numele lui, «luîndu-l în deșert» în jurămintele lor, tot atît de des călcate pe cît și făcute. Insuș clerul unei atari societăți nu putea fi mai de treabă decît dinsa, și un document al acestui timp din 1649, conține asupra purtărei călugărilor triste destăinuiri. Spune Mateiu Basarab în această scrisoare românească trimisă «județului cu 12 prăgari și vouă tuturor orășănilor și preuților și diaconilor de în orașul domniei mele din Argeș, și vouă rumînilor mănăstirei din satul Flămînzeștii, că au înțăles domnia mea cum purtați mănăstirea domniei mele și călugării mei de val, cu cu-

vinte grele și rële cum nu s'ar cădea, de-i măscăriți si le aruncați năpăști că vă umblă cu femeile, de faceți mănăstirea și călugării de rîs și de mascara cum nu s'ar cădea» [1]. De și evlaviosul domn ie sub scutul său pe călugării mănăstirei, spunînd că «nici o răutate de la ei nu s'au văzut, ci 'și păzesc lucrul și biserica cum se cade», amenințînd pe toți acei ce i-ar năpăstui că vor plăti cu capul calomniile lor, totuși nouă ne vine greu a crede că orășenii să se fi jăluit așa domnului, fără nici un cuvînt Apoi cum s'ar fi putut reținea călugării de la fapte imorale, cînd trăiau așa de bine și de resfățat și, după cum spune cronicarul raportat mai «cînd este omului bine zburdă hirea într'însul». Și călugării bine hrăniți și adăpați cu «adaose de băutură» le venea a zburda, și de aceste a le lor zburdăciuni se plîngeau orășenii din Argeș.

Iată trista privilește ce o înfățoșază biserica acestui timp. Cu o autoritate nemărginită asupra poporului, dînsa nu se folosia spre altă ceva din această poziție covîrșitoare de cît spre căpătuirea membrilor ei și spre cîștigul bănesc, mulțămindu-se a recita și a psalmadia rugăciuni stereotipe, cele mai de multe ori în o limbă neînțăleasă ; de altfeliu ne îndeletnicindu-se de loc cu moralizarea poporului, menirea supremă a bisericei, ba din contra îmbiind pe oameni prin exemplul dat de organele ei la fapte și viață nemorale. Această caracteristică lovește cu deosebire în călugări, căci clerul mirean, de și nu era mai deosebit de cît cel pustnicit în îndeplinirea menirei sale, cel puțin nu înfățoșa lumei privelișteа uricioasă a unor oameni cu Dumnezeu în gură și cu diavolul în inimă. De aceea și vedem că încă de pe atunci exista antagonismul între călugări și preoții de mir, după

1. Arh. ist., I, 1, p. 106.

cum se cunoaște aceasta din documentul de mai sus, în care și preoții și diaconii se jăluesc domnului pentru purtarea călugărilor.

Cu toate aceste biserica era singura îndeletnicire neinteresată intelectuală a acestui timp, neinteresată bine înțăles din partea închinătorilor nu a servitorilor ei. De altfeliu toate petrecerile oamenilor erau mai ales aruncate pe partea fizică, cu foarte puțină împărtășire a inteligenței. Procesiuni și sărbători religioase, parade militare, mese nesfîrșite cu tobe, surle și lăutari, care produceau mai mult vuet pentru ureche de cît armonie pentru suflet, vînători și alte petreceri de acelaș feliu, iată în ce omenirea acelui timp își găsia desfătarea. De altfeliu petrecerile curței chiar nu se deosebeau mult de acele ale poporului de rînd, precum se poate prea bine vedea din descrierea veseliilor ce se făcură la nunta fetei lui Gheorghe Duca cu Stefan fiul lui Radu în 1676. «Și s'au veselit două săptămîni cu feliuri de feliuri de muzici și de jocuri și pehlivani și puști, și giucau două danțuri prin ogradă curților domnești și pe uliți cu toți boierii și toate giupănesele, și un vornic mare purta un cap de danț, iar alt vornic mare alt cap de danț, îmbrăcați în șarbanale domnești. Numai mirele și mireasa, fiind feciori de domni, nu jucau la danțuri pe afară, ci numai în casă, iar la danț numai boieri jucau, cît nu era nuntă ci minune». Se poate mai desăvîrșită caracteristică a timpului, de cît cele două lanțuri de boieri și jupănese mari frămîntînd praful curței și al ulițelor cu picioarele lor[2]?

Luxul cel extraordinar desvoltat de curte trebuia să aibă înrîurire și asupra vieței boierilor, cu atît mai mult că și agonisita lor trebuia să crească în timp de liniște și sub favorul domnilor. Pe lîngă stră-

2. *Neculcea*, în Letopisețe, II, p. 238.

lucrarea hainelor, cele mai multe căptușite cu scumpe blănuri, ei mai ales puneau o îngrijire deosebită în întocmirea îndămănatecă și încăpătoare a locuințelor lor. *Paul de Aleppo* ne spune bună oară că palatul postelnicului Constantin Cantacuzino de la moșia lui, Filipeștii, era o zidire princiară care uimea simțirea, și era mai frumoasă de cît zidirile din capitala Otomanilor. El spune: «Postelnicul are o încîntătoare baie caldă din frumoasă marmură, la care apa se aduce pe roate, din rîul ce slujește de asemene prin nenumărate canaluri pentru udarea livezilor și a grădinilor. Camerile sunt în tocmai după modelul celor din Constantinopole. In adevăr toți aristocrații munteni posed vile admirabile din puntul de videre al arhitecturei. Fie care din ei mai are cîte o mănăstire a sa, bine înzestrată. Toți rivalizază prin frumusețea zidirilor și a așăzămînturilor. Aice se încheie toată mîndria și ambiția lor. Cînd se întîmplă că vre unul din ei să fie destituit, el se retrage la vila sa, petrecîndu-și restul vieței între zidirile și în vecinătatea mănăstirei sale». Mănăstirea postelnicului era de asemene foarte bogată, după descrierea aceluiași călugăr. «Ea avea o înaltă cupolă centrală și trei altare, fiecare acoperit iarăși cu cîte o cupolă. Pe din lăuntru biserica era zugrăvită cu tablouri precum: Glorificarea lui Dumnezeu din ceriu, cu feliurimi de făpturi și animale de apă și de uscat; glorificarea lui Dumnezeu în sînții săi cu virgine săltînd ca judecători, cu bătrîni și tineri, bătînd tobele și cîntînd din fluere și alte asemene picturi toate admirabile și purtînd pecetea unui bun meșter, tot acel ce lucrase și în Moldova la mănăstirea lui Vasile beiu (Trei-Erarhi). Tot așa coperiți cu tablouri religioase erau părețiî scărei ce conducea la ușa bisericei, interiorul ei, clopotnița pe din lăuntru și pe din afară și trapezul sau sala de mîncare a călugărilor». Sunt interesante

subiectele zugrăvite pe pereții acestei din urmă săli. «Pe păretele din fund judecata din urmă. Ceilalți trei pereți arată pe Dumnezeu creînd ceriul și pămîntul, Eva răsărită din coasta lui Adam; cum dînsa dă lui Adam din pomul cel oprit, cum se acopăr cu frunze de smochin, îngerul păzind după alungarea lor ușa raiului, cum îngerii învață pe Adam a lucra pămîntul. Pe un alt părete era zugrăvită istoria fiului risipitor». După cum se vede aceleași teme tratate și de Michel Angelo în capela sixtină. Cum vor fi fost ele însă executate? Fără îndoială departe de acea idealizare a formelor, concepută de genialul maistru italian sub inspirația antichității. Cu toată asigurarea lui Paul de Aleppo că ele proveniau de la un bun meșter, vor fi înfățoșat și ele caracterul neestetic al picturei bizantine a acelui timp, în care idcea era totul iar forma nimic, adecă tocmai tăgăduirea cerințelor artistice.

Cu deosebire se punea un mare preț pe posessiunea unor cai frumoși, care custau adese ori sume colosale. Astfeliu ne spune Paul de Aleppo că careta domnească a lui Vasile Lupu era trasă de 6 cai suri și că domnul trimise să iee pe patriarchul spre a merge la mănăstirea Galata în o sanie trasă de 4 cai negri, spre a contrasta cu albeața zăpezei căzute în acea zi. Vasile Lupu în toate ceremoniile apărea călare pe un hărmăsar turcesc de o mare valoare, împodobit cu o mulțime de galoane și de pietre scumpe. La sfințirea apei, la Bobotează, se aduseră spre a fi stropiți și harmasarii lui Mateiu Basarab, coperiți cu bogate harșale de brocart de aur cu perle și pietre scumpe. Patriarhul îi stropi pe rînd în număr de 20, fie-care în preț de 1000 de galbeni. In urma tuturor veni un comisel călare pe un catîr și un altul pe un măgar, în scop de a produce risul și veselia spectatorilor[3].

3. Arh ist., I, 2, p. 93, 108–109.

vii

Tot în colori străluc[ite] descrie și Dandinus călătoria sa prin Moldova în 1646 pelerinul [...] Din Iași, urmînd cu „strălucii prin lăuți, în covoare, poale de mătasă, arce și arșiur stacuri acoperite cu materie de cîmp împodobit cu cusătură de arșiur, și de aur“[1].

În această caș strălucirea pretoimea bogăției și totă mîndreța vieții materiale. Ne închipuim prin descrierea Dlancoranului că [...] hamurile calilor erau împodobite cu pietre [...] de aur bătute cu pietre scumpe; a căruelor de mare erau de aur și cupe de cari vea domnitorul și oaspeții cu [...] și rubin; covoarele așternute prin odăi erau blănuri scumpe cari costa pînă la mai multe mii de lei. De cai ori cîți pe cari mai mulți mii de lei. De cai ori cîți pe Domnul o însoțeau 30–40 de boieri cu o întovărășire de 70–40 de boieri cu de cai mai mărunți gătiți.

1 bis Codex Dandinus Ed. Hasdeu în Arh. ist. rom., II, XXV, 1845, p. CV. Del Chiaro, Istoria moderne rivoluzioni, p. 147.

De cîte despre obiectele de care [...] mea mult [...] în [...] ale anticiorum [...] aveni mobile [...] Voicu [...] lui Mihnea ale cărui [...] în 1510. La [...] brumărie [...] cupe de arșiur aurite împodobite cu [...] chipuri, 6 scatalăi de arșiur aurite, pe [...] mică de arșiur [...] cu arșiur, și o pahar de arșiur romanesc, o cană mare de arșiur aurită, 10 linguri de arșiur [...] 12 de piață de grecesc, o blană purpură aurită lucrată cu 36 de rubini de arșiur aurit înbrăcat cu [...] (zibelini), o bonet blană de [...] pele aurită cu 75 de rubini, o bonet blană de pantea de varză cu [...] mare împodobită; o pahar blană veni lucru [...] pe [...] galbănă înbrăcat cu piață scumpă, o [...] de alba aurită cu 31 de rubini de arșiur; 4 rochii de femei bune de purpură lucrată una de alba aurită, o 6 galbănă de alba simplă de

Cînd cu ajutorul de la Leția bir [...] veacul al XVII-le: 6 [...] galbeni la [...] cu boi; 8 [...] merg 6 cai [...] cu 2 mascuri; 6 cai pași la Tamandi; 6 [...] merg 6 Mateiaș [...] Berbeș; 6 [...] albi la Vasile Zaharia; 6 [...] roibi la Gavrilașcu Metenaș; 6 [...] roibi la Dumnicul Gheorghie; 6 [...] negri la Mureș Zaharia; 6 [...] merg la Gnache Cheltenul; [...] cu ajutorul de la Leția bir [...] cu boi [...] cu boi mari și cai [...] cap. Solicitata a mormînt

Mesele erau foarte luxoase și zgomotoase. Tacîmurile : linguri. furculițe și cuțite erau de argint sau chiar de aur. Scaunul beiului, îmbrăcat cu catifea, stofă prea scumpă în acele timpuri și țintuit cu cuie de argint poleite. Iată descrierea unei mese domnești la care au luat parte și Paul de Aleppo: «Toate talgerile stau acoperite cu altele asemenea lor pănă la timpul mesei, cînd se ridică. Primul bucatar cînd vine cu o mîncare dusă de servitori, o prezintă beiului ridicînd acoperișul; dacă place beiului, el o pune înainte în tăcere și mînîncă: dacă nu, ridică ochii în sus și bucatarul o ia. Spatarul stă în tot timpul de-a dreapta beiului ținînd în mînă sceptrul regal. Paharnicul stă de asemenea lîngă el, și de cîte ori prezintă cîte un pahar beiului, gustă mai întăi din el, apoi i-l dă. La fie-care 3 sau 4 pahare de vin, lua beiul și cîte unul de bere. La banchetele de Duminecă cîntă si muzica, de asemenea și la toate serbătorile cele mari». Paul de Aleppo au asistat și la un asemenea ospăț sărbătoresc în Muntenia la Mateiu Basarab. El spune că «de cîte ori se aducea de la cuhne un feliu de bucate, băteau tobele, sunau trîmbițele, și se auzea ascuțitul țipet al fluerilor. De cîte ori beiul ducea păharul la gură sunau iarăși trîmbițele și se descărcau tunurile de se cutremura pămîntul. Beiul sta cu capul gol și închina adesă pahare de cîte o oca de vin. Mai întăiu fură închinate trei cupe in onoarea serbătorei, apoi alte trei in numele beiului. Nimene nu putea scăpa să nu bee, sub nici un cuvînt, și toți cei admiși de masa domnească erau deprinși cu acest obiceiu[4]. + Le bir pahar 2 vii a bea cat unul 1. ber ".

4. Arh. ist., I. 2. p. 190. *Paul Strassburg*, l. c spune că păharul în sănătatea domnului se bea în genunchi: Monumenta Hungariae historica. Strassburg Pál, 1631-1633, iki követsege es Rakóczy György, p. 100: „Quoties praecipui magnates et boiari Valachiae domino ac principi suo vitam et successus pro poculo voverant, toties more apud illos recepto ordine in genua procumbentes ebibebant." + Acest a constatat și cu 100 de ani mai înainte ca cancelarul în Moldova. Alexandru Lăpușneanu vorbește de festinul ales de „Herbreyer so das Byer mit Rhostlichen Kreyttern vermischen" 1560 Hurm., Doc., XI, p. 558.

+ Toporul de jos nu se lăsa mai în urmă cu bunătăți. La petrecerii dacilor un cronicar catalizează de câți o ținut cand cand a murit asupra: 25 taleri cand a murit. Mult bute vin 15 taleri la 20 de zile și poleiau 2 vin 15 taleri la 40 de zile " poleiau 2 vin 15 taleri la 1 an " poleiau 2 vin 20 taleri la un an " poleiau 2 vin

Din veacul XVI stăpânirea Țopoarei și zapisele VII. p. 37. Deus amintirea banului cu Țopoarei date la ospățul nunții lui Dacia și Mes (Vol I, p. 233) ne vom convinge ca Românii nu obișnuiau în Țopoarei băuturi.

Pe lîngă sărbările ~~religioase și mesele~~ vrătat, se mai desfătau clasele înalte și în vînători, care se făceau pe o scară foarte întinsă în țările pe atunci sălbatece, pline de păduri și de fiare de tot feliul. Asupra acestor petreceri cinegetice ne spune tot Paul de Aleppo că «vînătorile cele mari se obicinuesc aice în ajunul Nașterei domnului și în Simbăta luminată, find obiceiul că în acele zile să se pună pe masa domnului bucate pregătite din propriul lui vînat. Intovărășirea militară la o asemenea vînatoare se suia pănă la 10,000 de oameni. Sara se întoarseră cu un vînat imens, fiind urmați de cară de porci sălbateci, urși, vulpi, becați și altele».

Se mai făceau din cînd în cînd și părăzi militare, mai ales în Muntenia, unde numărul oștirilor era însămnat. Paul de Aleppo care nu mai văzuse nici odată atîta armată împreună, exagerează numărul ei, arătînd a fi fost de 100,000, ceea ce el explică prin faptul că poporația Munteniei ar fi imensă și că toți fugarii din Turcia scăpînd aici, unde lesne se cîștigă mulți bani, se adună un foarte mare număr de soldați plătiți. Domnul asista la asemenea reviste militare din cerdacul ce era făcut în jurul turnului de la poarta curței domnești. După sfîrșitul revistei calicii veniau să ceară mila domnească, și domnul arunca bani în mijlocul lor, rîzînd și veselindu-se de luptele și bătăile ce se năsteau de la apucarea lor — scene foarte caracteristice pentru barbaria moravurilor timpului[5]. Asemenea neorîndueli erau însă provocate de domn spre deosebita lui petrecere; altfeliu poliția era în destul de severă, ceea ce era neapărat cu niște oameni atît de sălbătăciți. Noaptea nu avea voie nimene să umble pe stradă, pe cît timp era aprins un fanar în curtea domnească.

5. Arh. ist. I. 2, p. 90.

Cine era prins umblînd prin oraș după aprinderea acelui fanar era bătut de străji până la moarte. Stîngerea fanarului în revărsatul zilei era semnul vestitor al învoirei circulației.

Cît despre poporul de jos starea lui era tot aceea în care din nenorocire îl videm și astăzi, cu foarte mică deosebire. Paul de Aleppo ne descrie bună-oară locuințele țăranilor, construite din bîrne, avînd ca mobile niște lavițe așăzate împrejur, cu o masă la mijloc. In fie-care casă o sobă mare, a căreia exterior formează un fel de pătrat de lut verde sau roș menit a primi fumul în el, sprijinit pe doi stîlpi, cu un capac de fier în vîrf, care se numește în limba poporului *cabdur* (cuptor). Și la cei bogați se află în casă cîte un asemenea, făcut însă din olane lustruite.

Pe cînd din casele clasei culte cuptiorul a dispărut de mult, sau a fost relegat în bucătărie, el se ridică încă astăzi în locuința țăranului. La noi au făcut progrese numai clasele superioare. Temelia națiunei, partea muncitoare și într'adevăr productivă, a rămas tot în starea în care se afla pe timpul lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu, în acea în care se afla chiar pe timpul lui Stefan cel Mare și Vlad Țepeș; ba am putea urca această identificare mult mai sus, căci nu știm în ce se va fi deosebit locuința, portul, mobilierul, uneltele și hrana sălbateculuĭ Dac, de acele cu care să slujește astăzi sprijinitorul vieței noastre celei în aparență atît de civilizată!

Notiță

Fețigață 576

to Haine femeiești ca datul de înjosire. Bonde cu mai bună « pentru bărbați în sanie cel d cari de a bucura fără d barbați la mode de Tatarmetre pînă d pășanuri Unire cantemyru voievod vorbește Voltaire, în 1682 când colavroari pentru plăcere la mohamed la Ierusalim și în cari după ce a pune pe Constantin Mathieuș mai mare pîn la Poartă, adeș unul tînăr portar în Iași mit Mastarmut și cel parinte în mi-a plăcut mustăcioară cu vînătă împăunată la, însă d cel proast și viță bătrîn cari pe patria nevoiață, mîn și a amestec chiș vorbă voastră cînd voț avea ăntă voi: au pentru voință ca pentru alt trebi, ci și și pregătiți pînt care bucate și. Iar de voți avea cari cuvînt le mijlocul vostru cuvîntul Tatarmetre nînț vameși, și voi-ningeți în lanuș și vi tocmiți și și vi împăcați" 6

6 Tatarmetre înțeleg pentru mîine ovez d nu și spunînd « voi Ib al lui Ibraim în D'ip 657. 5 Despre D. Cant. p 104-110. D. Ț. Papiu a

(mitocan)

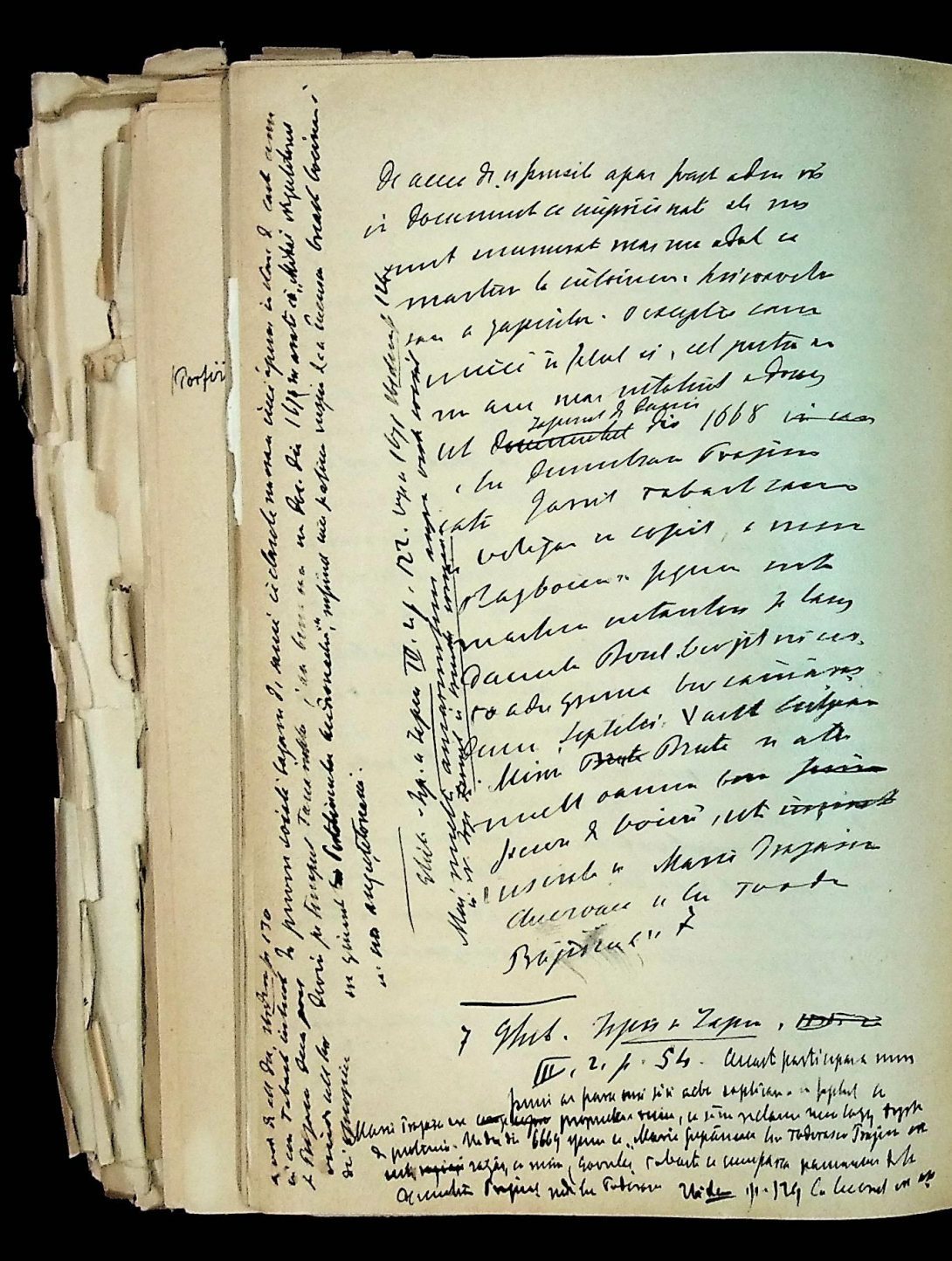

II

MIȘCAREA LITERARĂ

I. CRONICARI ȘI SCRIITORI RELIGIOȘI IN MOLDOVA.

Introducerea limbei romîne în biserica și în cancelariile domnești, făcută de Mateiu Basarabă și Vasile Lupu, provocă în curînd și în literatura lumească o mișcare de propășire. Pe cînd înainte de acești domni și pe timpul lor predomnesc producerile religioase, după ei, aceste, de și urmează mai departe a se arăta, mănținînd în sfera religiunei cugetarea și rostirea românească, ele sunt însă lăsate în umbră de producerile literare de caracter lumesc. Din aceste în primul loc punem însămnările istorice.

Era firesc lucru că de la cele d'intăi fapte memorabile petrecute în țările romîne să se fi început și însămnarea lor, spre a le lăsa amintirei. Mai ales prin mănăstiri călugării cărturari, luîndu-se după pomelnicile ținute în fie care mănăstire, adăogeau la simplele numiri înșirate, una sau alta din faptele vrednice de aducere aminte făcute de acei domni. Ase-

mene încercări de însămnare a faptelor istorice poartă mai mult caracterul unor răbușe scrise decît acel al unei istorii: numele domnilor, cîte-va bătălii sau zidirea unor lăcașuri sfinte, după care urmează arătarea morței, fără nici o altă îmbrăcare a acestui schelet. Astfeliu sunt cronica înainte de Radu cel Mare din Muntenia și așa numita cronică putneană din Moldova[1]. Că aceste însămnări sunt cu mult posterioare faptelor trecute în ele, se vede de pe neexactitatea datelor vechi ce ele conțin, încît aceste cronici nu pot fi mai vechi de veacul al XVI-le, deci posterioare cu cel puțin 200 de ani primilor timpuri a le statelor romîne. De îndată ce cronicele încep a însămna fapte trăite, ele devin din contra de o mare exactitate, și controlarea lor cu documentele contimpurane nu le dă mai nici odată de greș.

Pentru a întîlni însă însămnarea faptelor istorice turnate într'o povestire continuă. cu legătură între ele și descrise într'o formă literară cu oare care căldură în expunere, cu aprețuiri dacă nu critice. cel puțin morale asupra evenementelor, trebuie să ne coborîm în epoca pe care o studiăm, în veacul al XVII-le, și mai ales după Mateiu Basarab și Vasile Lupu.

O cronică însămnată atît prin conținutul cît și prin forma ei este acea scrisă în Moldova de *Grigore Ureche* după 1644, cînd dînsul devine vornic mare[2] precum se intitulează el în predoslovia adecă precuvîntarea scrierei sale: El spune anume că: «și eu Grigore Ureche care din mila lui Dumnezeu am fost vornic mare, cu multă nevoință am cetit cărțile și izvoadele și ale noastre și celor străini și am aflat

1. Cronica munteană în Mag. ist. IV, p, 231 și urm. Cron. putneană în Arh. ist III. p. 6 și urm

2. In 1632 Ureche era spatar și merge împreună cu boierii pîrîși contra lui Alexandru Vodă la Poartă. *Miron Costin* în Letopisițe, I, p 263. Cf. vol. III, al acestei istorii p. 515.

cap și începătură moșilor, de unde au izvorît în țară». Aceste spuse a le lui Ureche însuș în precuvîntarea lui cred că trebue să hotărască și controversa dacă această cronică este de atribuit lui Grigore Ureche sau lui Nistor tatălui său. Și noi credem, că întru cît precuvîntarea este după stilul, limba și ideile ei, învederat scrisă de aceeași mînă ca și corpul cronicei, nimica nu se poate îndreptăți a bănui adevărul arătărei lui Grigore Ureche care se dă el drept autor al acestei cronici. Apoi mai găsim încă un argument în următoarea împrejurare: La domnia lui Aron Vodă cronica conține povestirea fugei lui Ureche logofătul, și anume în cuvintele: «Înțelegînd Ureche logofătul de venirea lui Aron Vodă și de poronca ce trimisese prin Oprea armașul, nu cutezâ să'l aștepte în țară, știind cîtă groază și răutăți făcuse mai înainte în domnia d'intăi și acum a doua oară mai de mari cazne se va apuca. Ci dacă s'au așezat Oprea la odăile dărăbanilor, aflînd Ureche vreme și cale deschisă de a se depărta și de a eși din țară, au învățat pre gazda sa, cine va întreba a doua zi de dînsul, să spue că s'au dus a casă la Cîrligătură». Cu greu ar fi putut păstra Nistor Ureche despre propriile lui nenorociri atîta răceală și mai ales impersonalitatea în povestiri; să vorbească de el însuș ca de o a treia persoană, cînd din protivă cronicarii noștri obicinuesc a aminti lucrurile întîmplate lor ca vorbind de ei înșii. Așa Neculcea aduce în mai multe rînduri de fapte ce îl ating, precum cînd l'au pus Antioh Cantemir spătar mare: «și pe mine Ioan Neculcea din sulgeriea cea mare ce eram m'au pus spătar mare», sau aceea unde arată «că tîmplîndu-se de eram și eu de casa lui Antioh Vodă, m'au fost pus Mihaiu vodă și pre mine într'acel izvod să mă prindă»[3].

3. Letopisețele, II p. 313 și 318.

Tot așa credem că ar fi trebuit să vorbească Nistor Ureche despre propriile lui pățănii, și amintirea lui în a treia persoană nu a putut fi făcută decît de fiul său Grigore, care trebuia să vorbească astfeliu despre tatăl său, spre a părea nepărtinitor. Hotărîtor însă rămîne arătarea precuvîntărei că „eu Grigore Ureche care am fost vornic mare am scris acest letopiseț", și pănă nu se va dovedi că precuvîntarea nu aparține cronicei, ceea ce cu greu va izbuti, nu se va putea pune în serioază îndoială paternitatea lui Grigore Ureche asupra cronicei ce poartă numele său. Imprejurarea că cronica se oprește la 1594, epocă îndestul de îndepărtată de data redacțiunei ei, pe la 1645, în cazul cînd admitem pe Grigore de autor al ei, nu dovedește nimic ; căci de și cronicarii iubeau a se cobori pănă la timpurile lor, se poate ca Grigore Ureche să fi fost nevoit prin împrejurări, poate prin boală sfîrșită cu moarte, a urma mai departe de acel an[4]. De aceea nu se poate deduce nimic nici din fraza „și de acolo (din scriitorii străini) luînd mult și lipindu-le, *cu ale noastre vremi potrivind*, am scris acest letopiseț". Este știut că precuvîntările cronicilor erau scrise într'adevăr înainte de începerea lucrărei, nu ca prefețele noastre care se scriu după ce cartea este isprăvită. Cînd Grigore Ureche a început a scrie, el nu știea că va fi împiedecat de a ajunge pănă la vremile lui, cu care vroia să lipească pe cele mai vechi. Și Miron Costin crede că poate se vor fi rătăcit izvoadele lui Ureche de la Aron Vodă în coace[5]. Miron Costin contimporanul

4. Părerea că Nistor Ureche ar fi autorul cronicei a fost atinsă fără a o desvolta de d-l *Hasdeu* în Arh ist. I. 1, p. 117 nota ; domnul *Aron Densușanu* a reluat'o și a căutat să o intemeeze în Istoria limbei și a literaturei romîne, Iași, 1882 p. 104-168.

5. Letopisețele I, p. 215.

lui Grigore și nu a lui Nistor Ureche, cînd făcea o asemene arătare nu putea avea în videre decît pe Grigore Ureche, și nu pe Nistor, care nu ar fi putut scrie «de la Aron încoace», întru cît murise de mult. In sfîrșit mai însămnăm și spusele lui Neculai Costin, care vorbind de basmurile lui Simion dascalul și Misail călugărul asupra originei Rominilor, adauge că «dupre care s'au fost alunecat și răposatul *Grigore Ureche* vornicul». Mi se pare că mai bine trebuia să știe Neculai Costin posterior numai cu 50 de ani lui Ureche de cît noi cești de astăzi care au fost autorul cronicei, Nistor tatăl, sau fiul său Grigore [6].

Din aceste cîte-va imprejurări noi suntem de părere că Grigore Ureche este autorul cronicei de care ne ocupăm pe care deci a scris'o după anul 1642 cînd era încă tot spatar mare,[7] pe cînd în 1644 este aflat ca vornic mare[8]. Această discuțiune prezintă interes pentru determinarea datei la care trebue pusă redacția cronicei și care este fără îndoială, sau de pe timpul sau posterioară lui Vasile Lupu, pe cînd dacă ar fi scrisă de Nistor Ureche, ar trebui urcată data redacției ei la începutul veacului al XVII-le

Grigore Ureche era un om învățat pentru timpurile lui; el studiase în școlile polone și cunoștea limbele polonă și latină, întrebuințînd la alcătuirea cronicei sale și scrieri străine, precum pe Dlugosz, Crosner, Bielski și alții. Grigore Ureche arată în cronica lui simțiminte înalte cărora adesa le corespunde o frumoasă rostire. El spune bună-oară în precuvîntare

6. Vezi Letopisețele I. p. 38 D-l *Densușanu* nici această dovadă nu vra s'o iee în samă; ba reproduce din greșală locul lui Neculai Costin așa că ar zice „că Ureche s'au fost alunecat după Misail călugărul' (Ist. limbei p. 165) ceea ce nu este exact, căci Neculai nu lasă pe Ureche nedeterminat, ca tatăl său Miron Costin, care amintește numai pe *Ureche vornicul*, ci specifică anume pe *Grigore Ureche*.

7. *Wickenhauser*, Moldovitza, I, p. 108.

8. *Arh. Ist.* I, 1, p, 120.

că au scris istoria Moldovei «ca să nu se înnece anii cei trecuți și apoi să nu se poată ști ce s'au lucrat, să se asemene hiarelor și dobitoacelor mute și fără minte». El are conștiința despre starea de decădere în care i se afla țara pe vremile lui, spunînd că mersul ei s'ar asemăna cu «puhoiul apei care se tîmplă ca de sîrg se adauge și iarăși de sîrg scade și se împuținează». Decăderea țărei lui o atribue Turcilor «care se vedeau ca o negură ce toată lumea acoperea și cu care Moldovenii făcură războae minunate; de multe ori i-au și biruit; mai apoi i-au și supus sub jugul lor, de cîte-va ori i-au asudat rocoșindu-se și nu fără multă moarte și pagubă în oameni pănă se așăzară». Cu mult drag zăbovește el asupra luptelor eroice ale lui Stefan cel Mare în a căror descriere stilul lui atinge adese ori o nobleță și o frumuseță neîntrecută, așa în admirabila descriere a luptei de la Răsboeni care sfîrșește cu cuvintele: «și pedestrindu-se oastea ca să nu nădăjduiască de fugă ci numai la arme, și au dat războiu Luni Iulie în 26 și multă vreme trăind războiul neales, de ambe părțile osteniți. Și Turcii tot adăugîndu-se cu oaste proaspătă, iar Moldovenii obosiți și ne ivindu-se ajutor nici de o parte, au picat nu fieste cum, ci pănă la moarte luptîndu-se; nici biruiți de arme, ci străpșiți de mulțimea Turcilor». Admirația lui Ureche pentru cea mai mare figură a trecutului nostru este fără margini: «Minunat lucru, exclamă el într'un loc, după poticala lui d'întăiu, cela ce nu avea voinici de oaste, ci strîngea păstorii din munți și argații de s'întrarma, amu iară se rîdică asupra biruitorilor! Cel ce întăi se vedea că au pierdut țara, acum prin domniile altora țara și-o lățește!»

Pe lîngă iubirea vitejiei pe care el ca un coborîtor al timpurilor ce le descria, trebuia s'o resimtă în inima lui, chiar acele în care Grigore Ureche scriea cro-

Grigore Ureche era boier mare şi coborîtor din una din cele mai vechi familii moldovene[9]. Cu toate silinţele sale de a fi nepărtinitor, el pleacă simpatiile sale tot către boierii din care făcea parte. In luptele boierilor contra domnilor, el de obiceiu le dă lor dreptate şi justifică răscoalele lor contra cruzimelor domnilor, de şi aceştia erau stăpîni şi boierii slugi. Aşa la omorul lui Stefăniţă fiul lui Petru Rareş, Ureche argumentează astfeliu : «Mulţi vor să zică cum la această faptă ce însămnăm să fi fost boierii vicleni, de au omorît pre cel mai mare al lor. Iară eu răspund la aceasta, că Dumnezeu pre cel mai mare l-au lăsat şi judeţul ceresc al său pre pămînt i l-au dat, şi precum iubeşte el să vază pre Dumnezeu în ceriu judecător blînd faptelor lui, aşa să se arăte şi el celor ce sunt sub a lui stăpînire, şi cum nu sufere Dumnezeu strîmbătatea, aşa şi el să nu facă altuia». Tot această plecare a sa către boieri îl face a nu vedea mărimea lui Ioan Vodă cel Cumplit, pe care-l ponegreşte pe cît poate pentru asprimea cu care se purta cu boierii şi călugării, şi despre care nu spune că au perdut lupta de la Cahul din pricina trădărei boierilor, ci numai atîta arată ca ceva nesigur că «s'ar zice ca o samă de Moldoveni să se fi închinat la Turci la începutul războiului»; cînd pe de altă parte el laudă foarte mult mizerabila domnie a lui Petru Şchiopul, care «era boierilor ca un părinte şi era un domn blînd ca o matcă fără ac».

---

9. Un străbun al lui *Petru Urecle* este pomenit într'un document din 1407 ca trimis de mitropolitul Iosif să dee egumenului de Neamţ toate averile atîrnătoare de mănăstirea Bistriţa (Arh. ist., I. 1, p. 140). *Oană Urecle* este arătat în 1442 ca făcînd parte din sfatul lui Ştefan al III le, (Arh. ist., I. 1, p. 74 şi 123). Veri şi un Doc. din 1445, în Uricarul IX, p. 137. Al treile *Ureche* este Nistor, tatăl lui Grigore, mare logofăt sub Aron Vodă, în 1592 şi după aceea mare vornic în 1604, (Arh. ist., I, 1, p. 177)şi în 1606, (Idem, III, p. 70, 74 şi *Melchisedek*, Cron Romanului, I, p. 30)

Stilul celui întâi cronicar moldovan—căci până la el avem numai lucrări impersonale, cronice și nu cronicari - este în deobște frumos, lesne curgător, întâles și plin de energie. O sumă de rostiri plastice și de comparații potrivite și frumoase îl înfloresc. Citâm ca exemple a feliului cum mînuește limba următoarele două: Cel d'întâi arată puterea lui de descriere și se referă la seceta cea cumplită din 1585: «Iar în anul 7093, în zilele lui Petru Vodă, mare săcetă s'au făcut în țară, cît au secat toate izvoarele, văile, bălțile, și unde prindea mai înainte pește acolo ara cu plugul și pre multe locuri au căzut smidă (peatră). Copacii au săcat de uscăciune; dobitoacele nu aveau ce paște vara, ci le au fost dărămînd frunza, și atîta praf au fost cît se strîngea troiene la garduri cînd bătea vînt, ca și cînd era troiene de omăt [10]. Al doile exemplu al modului cum Grigorie Ureche închega în limbă cugetările sale, este vestitul portret al lui Ștefan cel Mare, una din cele mai maestre zugrăviri ce a eșit din condeiul omenesc: «Era acest Ștefan Vodă om nu mare la stat, mînios și degrabă vărsa sînge nevinovat. De multe ori la ospețe omoria fără județ. Era întreg la minte, nelenevos și lucrul său știa să 'l acopere și unde nu cugetai acolo îl aflai. La lucruri de războae meșter, unde era nevoia însuș se vîra, ca văzîndu-l ai sei să nu îndărăpteze. Și pentru aceea rar războiu de nu biruia. Așișderea și unde biruiau alții, nu perdea nădejdea, că știindu-se căzut jos se rîdica deasupra biruitorilor [11]».

10. Letopisețele, I, p. 203. Observăm că descripția, de și foarte plastică, nu cere numai de cît că descritorul să fi văzut fenomenul, cum susține Dens. Densușanu, spre a sprijini părerea d-sale că Nistor Ureche este și o treaptă de imaginație. Apoi se păstrase în memoria bătrînilor de la care Grigorie își culegea informațiile. amintirea acelei cumplite uscăciuni și cronicarul reproduce cele ce i se spusese.

11. Videm, p. 145.

Al doile însămnat cronicar este *Miron Costin*, a căruia soartă tragică am arătat'o la domnia lui Constantin Cantemir al Moldovei. Originar și el dintr'o veche și nobilă familie moldovenească care purta și numele de Mironești, Miron Costin era fiul lui Alexandru Costin postelnicul și fratele lui Velicico. El se născu în 1633 în luna Octomvrie, și fu dat de timpuriu, de pe la vrîsta de 7 ani, la scoala latină din orașul Bar în Polonia, unde el singur spune că ămbla pe la 1640[12]. Tot în Polonia își făcuse și tatăl său educația lui. Pe la sfîrșitul domniei lui Vasile Lupu familia Costinilor, care fusese rău dușmănită și prigonită de Arbănaș se împacă cu el și este reprimită în țară, unde Miron Costin se întoarce în vrîstă cam de 20 de ani. El pare chiar a fi îmbrăcat sub Vasile Lupu dregătoria de comis. Sub Gheorghe Stefan îl aflăm sulger mare, și el este apoi mestecat în deosebitele daraveri a le domniilor lui Gheorghe Ghica, Stefăniță fiul lui Lupu, și la toți ceilalți numeroși domni până la Constantin Cantemir, care 'l ție pe el precum și pe fratele seu Velicico în anul 1691[13]. De și rolul politic mai însămnat al lui Miron Costin începe abia după moartea lui Stefăniță în 1661, cronica lui încetează cu domnia acestuia, adecă 30 de ani înaintea morței sale, încă o dovadă că nu este neapărat ca cronicarii să 'și întindă povestirea lor până în momentul cînd ei scrieau; căci Miron Costin ne spune într'un loc că el scria cronica lui la bătrîneță. «Viața mea Dumnezeu știe cu ce dragoste eram pururea la istorie, iată și până la această vrîstă». Așa dar Miron Costin de și scria la bătrînețe se oprește în letopisețul lui cu apoape 30 de ani îndărăpt.

---

12. Idem, p. 289.
13. Vezi și biografia lui Miron Costin de *V. A. Ureche*, în operile complecte a le lui *Miron Costin*, I. p. 282 și urm. Mai sus, p. 353.

Și dînsul ca și Grigorie Ureche este împins a scrie istoria țărei sale din izvorul de unde răsare îndeobiceiu asemene îndeletnicire, adecă curata și adînca iubire de țară. El spune în precuvintarea lui: «Inceputul țărilor acestora și neamului moldovenesc și muntenesc și cîți sunt în țările ungurești cu acest nume de Rumîni și pănă astăzi, de unde sunt și din ce seminție, de cînd și cum au descălecat într'aceste părți de pămînt, a scrie multă vreme în cumpănă au stătut sufletul nostru. Să înceapă osteneala aceasta după atîtea veacuri de la descălecatul țărilor cel dintăiu, de la Traian impăratul Rîmului, cu cîte-va sute de ani preste mie trecuți, se sperie gîndul. A lăsa iarăși nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o samă de scriitori este inimei durere. Biruit'au gîndul să mă apuc de această osteneală». Chiar din acest loc se vede însă cu cît mai vastă este concepțiunea lui Miron Costin despre neamul românesc decît acea a lui Ureche, atît în timp cît și în spațiu! Sub Romîni el înțălege tot poporul asămănător sub raportul etnic, de și despărțit politicește: Moldovenii, Muntenii și Ardeleni «că tot un neam și odată descălecați sunt», și aiurea în poema polonă el adaoge că «în cîte'și trele țările poporul se fălește cu numele de Rumîni, și nici se poate îndoi cineva cum că se trage din Roma»[14]. In timp, el se urcă pănă la zemislirea lui în sinul marelui popor roman din care se trage. Cu toate că această origine a Romînilor din strămunii Romani, nu este străină nici lui Ureche, spunînd și dînsul că «de la Rîm ne tragem», și căutînd chiar să dovedească această înrudire cu asămănarea cîtor-va cuvinte. La primul cronicar moldovan însă această idee este atinsă numai în treacit,

14. *Arh. ist.* I, 1, p. 161.

pe cînd al doile face din ea obiectul unui studiu special, cartea pentru descălecatul întăi al Moldovei. Dacă însă Miron Costin completează pe Ureche în acest punt, el se scoală cu mare putere contra bîrfelilor comentatorilor şi adăugitorilor lui Grigore Ureche, care susţineau, după un izvor unguresc, că Romînii sunt coboritorii unor tălhari daţi de împăratul Rîmului din temniţele împărăţiei sale lui Laslău craiului unguresc. ajutor contra Tătarilor[15]. Aceşti adnotatori erau Istratie Logofătul, Simion Dascalul şi Misail Călugărul, care împrumutară unul de la altul acest basm ocăritor. «Pre acest Simion dascalul, spune supăratul Miron Costin, Istratie logofătul l'au fătat cu basmele lui şi Misail Călugărul de la Simion au născut, cela fiu. cestalalt nepot. De aceste basme să dee samă ei şi de această ocară. Nici este şagă a scrie ocară vecînică unui neam ; că scrisoarea este un lucru vecînic. Cînd ocărăsc într'o zi pe cineva, este greu a răbda ; dar încă în veci ?»

In vorbele raportate mai sus a le lui Miron Costin că poporul romîn din cîte'şi trele ţările romîne tot de un neam este, se vede rezultatul întroducerei oficiale a limbei romîne în biserică şi cancelerii. Rolul mai însemnat al acestei limbi de la Mateiu Basarăbă şi Vasile Lupu înainte, mai ales pe tărîmul religios trebuia să aibă neapărat de urmare desvoltarea ideia unităţei poporului romîn. Cînd se traduc şi se tipăresc acuma cărţi românesti pentru învăţătura bisericească ele sunt îndreptate către tot poporul acela ce putea să le cetească în această limbă, deci către tot poporul românesc. Aşa Varlam mitropolitul Moldovei grăeşte în cuvîntul său din Cazania tipărită în 1643, „către toată seminţia românească, dorind dar şi milă şi pace şi spăsenie a toată sămînţia

15. Letopiseţele ţărei Moldovei, I apendice p. 3—4.

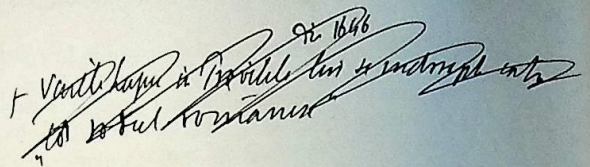

românească, pretutindene unde se află pravoslavnicii întru această limbă»[16].

Mitropolitul Dosofteiu în liturghia lui tipărită în 1679, îndreaptă cuvîntul său „către toată sămînția românească». De asemene și pravilele lui Vasile Lupu sunt tipărite «spre folosul întreg rodului românesc»[17].

Faptul odată existent în lumea realității trebuia să'și găsască rostirea lui teoretică, și aceasta fu formulată pentru prima oară de Miron Costin, care proclamă marele și însămnatul adevăr că *Moldovenii, Muntenii, și Ardelenii toți de un neam sunt, românesc, că alcătuesc deci una și aceeași unitate națională.*

In această idee, rostită pentru întăia oară de Miron Costin, stau rădăcinele intelectuale a le unirei Românilor, atît acelei îndeplinite până acuma cît și acelei ce va să fie. Dacă Mihaiu Viteazul puse prin cuceririle celor trei țări romîne, privazul unității neamului românesc, Miron Costin proclamînd ideea acestei unități, umplu acel cadru cu tabloul ce-i lipsia, și schițarea trasă de el prin cîteva linii, timpul ce trece o tot rotunzește, până cînd formele lui depline se vor arata ochilor înminunați în întreg și măestrul celor chip. Ori cît ar fi de departată acea zi binecuvîntată, să trăim numai în așteptarea ei, căci fără imaginea ei adînc săpată în gîndul și inima noastră, nu avem pentru ce să ne sbuciumăm pe pămînt!

Odată cu această mare idee a unității neamului românesc, Miron Costin mai atingea încă o alta tot atît de însămnată, aceea că suntem coborîtori din poporul roman.

Această amintire trăia încă, de și slăbită prin imensitatea timpului strecurat, în mintea poporului româ-

16. Precuvîntare la Cazania din 1643.
17. Cartea românească de invățătură de la pravilele impărătești, ed. Gh. Sion, Botoșani, 1875. Prefața îndreptată „către toți acei ce sunt creștini pravoslavnici, cine va ceti să înțeleagă.»

putere, ca una ce nu încetase nici odată a primi din păturile poporane seva cea de viață dătătoare. De aceea și primii cronicari care scriu mai cu deamăruntul istoria poporului romîn, se îndeletnicesc chiar de la început cu această idee, ca aceea ce mai ales lovise mintea lor, ca cu aceea ce avea mai adînc și mai îndepărtat răsunet în trezita lor conștiință. Ei o întăresc încă și o expun după scriitorii străini pe care îi consultă, dînd numai o formă nouă unei vechi gîndiri. Așa Ureche ne spune că «scriu alte istorii pentru țara noastră Moldova, cum au stătut pustie peste 600 de ani, trecînd pre aice Traian împăratul Rîmului, a căruia să cunosc semnele puterei lui pre unde au tras troian, peste multe țări, trecînd cu oștile lui peste cîmpi și peste ape». Și mai departe adaoge Ureche, ca o dovadă a acestei origini a neamului moldovenesc, «că și limba sau graiul nostru din multe limbi este făcut, și ne este amestecat graiul nostru cu al vecinilor de pe împrejur, macară că de la Rîm ne tragem și cu a lor cuvinte ne-i amestecat graiul». Miron Costin însă și aice este cel întăiu care așază această idee într'un chip mai temeinic, expunînd războaele lui Traian cu Dacii, răpunerea acestora și colonizarea țărei. Este de însămnat că Miron Costin, condus de bunul său simț, înțălege așa cum a fost această colonizare, spunînd că «Traian preste munți, *pintre Dachi* au descălecat Rîmleni pentru ca să nu mai poată a-și rîdica capul Dachii împotriva împărăției». De la Miron Costin înainte originea noastră din Romani capătă un sprijin în cronica lui, copiată și răspîndită în sute de exemplare printre toți Romînii cărturari. Această idee nu mai este lăsată numai în paza nesigură a tradiției, slăbite prin nesfîrșitul timp, sau în expunerile străinilor, ci devine un adevăr răspîndit în întreaga Românime, adevăr care se mănține neatins în tot decursul peri-

oadei de înstrăinare a gîndirei românești, în epoca Fanarioților. De și Romînii se grecizară până într'un mare grad în decursul acestui răstimp, ei tot păstrară adînca convingere că sunt un popor de viță romană, și cînd această idee fu apoi reluată din nou și proclamată cu mai mare putere de renașterea transilvană, ea găsi un puternic răsunet în Romînii principatelor. Pregătirea minței românești, pentru primirea acestei idei mîntuitoare, fu însă începută de Miron Costin, și aice stă a doua mare însămnătate a cronicarului nostru și a scricrei sale «pentru descălecatul întâiu».

Și Miron Costin este fatalist ca și Ureche, și fatalismul ămbilor își are rădăcini în credința lor despre atot puternicia lui Dumnezeu. El este convins că faptele omenești sunt determinate prin voința supremă, că «măcar cîtă nevoință pune omul, sorocul lui Dumnezeu cum este rînduit a'l clăti nu poate». El repetă în mai multe rînduri că «gîndul omului e neștiutor de sine la ce merge și la ce întîmplări sosește, că este neștiutoare firea omenească de primejdiile sale, că sunt alunecoase lucrurile războaelor și în puterea lui Dumnezeu mai mult stau, că cu anevoie este fie-căruia a se feri de ce este să fie» și altele asemenea. Miron Costin a nimerit însă o formulare a acestui gînd într'o frază, ce va rămînea celebră prin concizinnea, frumusețea și poezia ei: «Nu sunt vremile sub cîrma omului ci bietul om sub vremi». Această cugetare care leapădă forma religioasă și se străpoartă numai pe tărîmul istoric, rămîne și astăzi adevarată, astăzi cînd puterea lui Dumnezeu a fost înlocuită în mintea oamenilor prin legile tot atît de fatale ale desvoltărei popoarelor.

Miron Costin este partizan al monarhiei, și nici nu putea fi altfeliu în timpul și țara unde trăia. Și el primește pe domn cum l'a dat Dumnezeu, că «dom-

nul, ori bun ori rău, la toate primejdiile lui ferit trebueşte, că ori cum este de la Dumnezeu este, precum zice sf. scriptură : nu este nici o putere fără numai de la Dumnezeu». Cu toate acestea el ar vra ca domnii să fie buni, «matcă fără ac» cum le zicea Ureche, căci «unde este frică nu încape dragoste» şi de aceea exclamă el : «fericiţi acei domni, cărora ţările lor le slujesc din dragoste, nu din frică, că frica face uriciune şi uriciunea cît de tîrzie tot izbucneşte».

Potrivit cu însuşirile cu care Miron Costin ar dori să fie împodobit domnul unei ţări, el îi cere să asculte totdeauna de sfatul boierilor «cu care vorovind o treabă, se frămînta cu voroava lucrul, şi unul una altul alta răspunzînd se lămureşte lucrul care-i mai spre îndămînă. Iar ceea ce fac domnii singuri, din gîndurile lor sau din şoapte, rar lucru este de folos» [18].

Bine înţăles că nici putea să-i treacă prin mintea lui Miron Costin ca să dee vre-un rol poporului de jos la conducerea statului. De aceea el lasă îngrijirea de cei mici celor mari, adaugînd că «cu cale este a hi frică celor mai mici de cei mai mari». Miron Costin insă de şi partizan al deosebirei de clase şi deci a privilegiului, înţălege că se respecte dreptatea şi faţă cu cel mic. El spune că «atunci cînd se pîrăşte un curtean cu un ţăran, mai de cinste se cade să fie curteanul şi la cuvînt şi la căutătura domnului ; dar judeţul să nu se abată din calea sa cea dreaptă».

Intr'un cuvînt ideile lui Miron Costin asupra statului erau acele patriarhale. In fruntea piramidei sociale un domn bun, milostiv şi înţălept, conducînd

18. Domnul *V. A. Ureche* (operile lui M. Costin I, p. 304) exclamă la acest loc : „iată pare-mi-se limpede şi lămurit — mai puţin numele — constituţionalismul modern". Constituţionalismul este încă *impus* domnului, pe cînd sfatul stă *în voia lui* a-l primi sau nu. Deosebire cîtă i ceriul de pămînt.

poporul, nu numai după propriul lui gînd, ci luminat de sfatul boierilor. Sub el o clasă de privilegiați, oameni de treabă, care să îngrijască de interesele celor mici ce nu avem să conducă statul, ci să fie condusi și să asculte.

Cine va bănui lui Miron Costin acest vis frumos, cînd realitatea înspăimîntătoare trebuia prin reacțiune să trezască în mintea lui un miraj înșălător?

Ca scriitor Miron Costin mlădie mai ușor încă decît Grigore Ureche limba românească; stilul său este mai curgător, și cu toate aceste mai străbătut de gîndiri și de cugetări proprii, decît povestirea lui Ureche. Am putea spune că cronicarul cel d'intăiu al Moldovei este mai obiectiv în expunere de cît acest de al doilea, care reflectează mai adese ori asupra faptelor ce le întîlneste, rostește hotărît simțimintele ce i le inspiră evenimentele țărei, adese-ori chiar cu o mare amărăciune; este într'un cuvînt mai subiectiv în așternere de cît predecesorul său. Cu toate aceste și el se silește pe cît se poate a păstra nepărtenirea istoricului, și spune într'un loc că „noi măcar că am fi datori cu pomenire lăudată mai mult lui Stefan Vodă (Gheorghe) de la care mai multă milă am avut de cît de la Vasile Vodă, de la care multă urgie părinții nostri au petrecut, iară dreptatea socotind, nu pot scrie într'alt chip", căci adaugă cronicarul „nimica nu strică credința așa celor ce scriu letopisețele cu fățărie, cînd veghe voia unuia și pogoară lucrul cu hulă altuia[19]».

Al treilea cronicar al Moldovei în acest veac este fiul lui Miron, *Neculai Costin*. Și dînsul era învățat tot în scoalele polone, și cunoștea limbele latină și leșască. Așa el însuși arată în letopisețul său că Neculai Mavrocordat l'a trimis întru întîmpinarea

19. Letopisețele I. p. 315.

marchizului Desalleurs ambasadorul Franței ce trecea prin Moldova cătră Constantinopole «pentru limba latinească»; iar într'un alt loc spune că acelaș principe l'a trimis înaintea lui Potoțchi, voevodul Galiției, care trecea din Ungaria în Polonia și au venit prin Iași, «pentru limba leșască»[20]. Neculai Costin în deosebire de tatăl său vra însă să arăte această a lui învățătură, începînd istoria descălecatului întăiu de la facerea lumei, și arătînd o sumă însămnată de scriitori străini consultați de el. Și în descrierea evenementelor Moldovei el arată o cetire și o cunoștință mai apropiată a cărților sfinte, pe care le citează mai des, cînd se potrivesc sentințele lor cu morala întîmplărilor ce le povestește.

Și acest cronicar ca și Grigore Ureche și Miron Costin este adînc religios, partizan al monarhiei absolute și al boierilor. El laudă pe domnii aceia sub care era bine boierilor; este însă în destul de nepărtinitor chiar cu aceia ce le făcea rău. Așa despre Duca Vodă după ce descrie toate cruzimile și jafurile lui, nu se poate împiedeca de a mărturisi că «numai o bunătată avea Duca Vodă și soția lui, că erau foarte curați amîndoi, așa că în casa lor «sa vrea putea cînta sfînta liturghie». Și ca să nu se creadă că ar apăsa prea mult condeiul asupra acestui domnitor, spune că «este cu greu a nu se scrie aceste lucruri, că spune sfînta scriptură că de vor tăcea oamenii pietrele vor răspunde». Apoi invoca de marturi a celor ce le scriea nu numai «cești pămînteni pătimași, ci străini de alte țări împrejur, Turci, Tatari, Greci, Sîrbi, Albaneji și Latini și alți toți cîți s'au tîmplat într'acele vremi, de au văzut toate năcazurile Moldovenilor», și într'adevăr am văzut că misionarul catolic Petru Parcevici adevereste în totul spusele cronicarului asupra

20. *Neculai Costin* în Letopițele II. p. 85 și 80.

sămnătatea scrierei însăși. Lucrarea lui Dosofteiu se prezintă mai întai în totalitatea ei ca o poemă întreagă; apoi prin materia ce conținea, poate cea mai cetită a timpurilor de atunci, trebuea să se'ntroducă între toți oemenii stiutori de carte, să devină poporană. Poezia are însă puterea accea de a atrage luarea aminte asupra organului gîndirei, asupra limbei în care dînsa este rostită, pe cînd proza mai modestă, lasă să străbată prin ea limpezala gîndirei, dispărînd adesa în dărăptul ei. Proza este aerul prin care vedem fără ca și dînsul să fie văzut. Poezia, și ea mijloc străveziu al gîndirei, este apa limpedelui izvor, care îți dă cunoștință, prin tremurarea ei, și de mediul prin care privești. Poezia pune în mișcare gîndirea în îmbrăcarea ei concretă sub forma cuvîntului; armonia versului, acel element muzical al poeziei, încă din limbă fac parte, în cît este invederat că poezia încîntă nu numai prin gîndirile ce le provoacă în noi ci și prin limba în care ele sunt rostite. Daeă proza poate să ne facă a iubi gîndirea rostită prin ea, poesia ne va face să iubim și gîndirea și limba, și dacă scrierile lui Miron Costin, Dimitrie Cantemir și Grigorie Ureche făcură pe Romîni să-și iubească neamul, versurile lui Dosofteiu îl împinseră să'și iubească limba, întărind prin aceasta și mai mult iubirea neamului însuși.

I și această reputație și-o dobândi mai ala prin
două scrieri latinești ale lui care se răspândiră
adânc în lumea învățată apusană. Aceste
două scrieri sunt Descriptio Moldaviae
cea d'intâiu scriere geografică și statistică și
descriptive a supra ~~la~~ acestei țări, și mai
ala Tabor Historiae incrementorum atque
decrementorum aulae othmanicae
(Istoria Otomanilor) care pentru timpul
sau când istoria acestei stăt era necunoscută
~~[illegible]~~ avea valoarea unei neașteptate ~~[illegible]~~
întâiunori.

In scriitorii moldoveni cercetați până aice am aflat mai mult talent literar îngemănat cu concepții noue și simțimînt patriotic, fără ca ei să poseadă vre-o pregătire științifică mai serioază pentru cariera istorică. Moldova însă ne poate arăta și oameni învățați în adevăratul înțăles al cuvîntului, erudiți ce s'ar fi putut măsura cu asemenii lor din apusul Europei, și trebue să expunem și lucrările lor, de și ele poate nu vor fi avut o înriurire atît de pătrunzătoare în sinul poporului romîn, care prin lipsa lui de cultură stătea mai îndepărtat de sfera erudiției.

Cel întâiu mare învățat moldovan din veacul al XVII-le este principele *Dimitrie Cantemir*, a căruia încercare de politică rusască am studiat'o mai sus. De și fiu și frate de principi necărturari, Dimitrie Cantemir ajunse pentru timpurile în care trăia, unul din învățații cei mai de frunte. ~~El~~ avuse de dascal în Iași pe Ieremia Cacavelă, care în o scrisoare de mulțămire trimisă lui Cantemir pentru împărtășirea scrierei sale «Divanul lumei cu înțăleptul», zice ce ar fi «plugarul care la holda minței tale am ostenit». La suirea tatălui său Constantin Cantemir în scaunul țărei Moldovei, Dimitrie fu trimis la Constantinopole, de unde se întoarse numai pentru scurt timp înaintea morței tatălui său, cînd atunci fu

(a ostatec în preuma cu fratele sau Antioh.)

1) Béthune c. Croissy 8 Aug. 1686: „le Hospodar de Moldavie ayant eu enfant en otage à la Porte"

proclamat de domn pentru cîte-va zile. Răspins însă de Constantin Duca, Dimitrie Cantemir se duce iar la Constantinopole, unde urmează înainte spornicele sale studii până la 1711, cînd vine pe tronul Moldovei. Se vede că talentul său înnăscut mai ales pentru limbi, îl pusese în putință a învăța atît la dascălul său din Iași cît și la acei ce-i avu în Constantinopole numeroasele dialecte, pe care toate le poseda, anume : turcească, araba, persana, elena, greceasca, latina, slavona și franceza. Dintre științi el se dădu mai ales studiului istoriei, filosofiei și matematicilor. Muzica de asemene fu una din îndeletnicirile sale favorite, și Neculai Costin raportează despre el, «că știind bine din tamburu, îl chemau agii la ospețe pentru zicături».

El se bucura de o mare reputație de învățătura ceea ce mărturisește și Neculai Costin, cînd mustră pe Dimitrie Cantemir, că «știindu-se foarte învățat n'au vrut să iee nici odată sfat de la boierii cei mai bătrîni». Reputația lui însă era încă mult mai mare în străinătate, unde el după ce trecu în Rusia fu numit membru al Academiei de științi din Berlin și al celei din Petersburg, care se întemeie de Petru cel Mare după stăruințele lui.

Dintre scrierile sale nu toate puteră avea o înrîurire asupra Romînilor. Astfeliu mai întăi acele scrise în rusește după retragerea lui Rusia, precum sistemul muzicei turcești sau evenementele Cantacuzinești lor și a Brancovenilor, care a fost scrise și ele în rusește, după cît se vede chiar din îndemnul împăratului, care doria să cunoască mai bine evenementele din urmă a le țărilor romîne. Aceasta se vede din o frază a lui Cantemir : «Cum s'a purtat Dimitrie Cantemir după venirea lui în Moldova pentru creștinătate, *aceasta este cunoscut cabinetului imperial*

rusesc»[1]. Scrisoarea aceasta a lui Cantemir samănă a fi un raport facut cătră curtea imperială[2]. Tot așa și acele întocmite de el în limba latină, precum istoria împărăției otomane și chiar descrierea Moldovei, rămaseră din pricina limbilor în care ele erau alcătuite, foarte puțin cunoscute printre Romîni. Scrierile ce putură avea oare care înriurire fură Hronicul Moldovalahilor, și cele două scrieri filosofice ale lui: Divanul înțăleptului cu lumea și Istoria ieroglifică.

Hronicul a toată țara Românească, cum întitulează însuș Cantemir scrierea lui, este o lucrare de mare însămnătate, care se deosebește în totul de Letopisețele cronicarilor moldoveni. Aice nu mai avem a face cu o cronică, ci cu o lucrare istorică în adevăratul înțăles al cuvîntului, plină de o vastă și bogată eruditie, și în care izvoarele sunt analizate, confrontate, luminate sau combătute unele prin altele, cu o sirguință și o destoinicie care te pune în uimire. Simți că ai înainte un învățat care posedă de minune toată știința trebuitoare, pentru vasta lucrare pe care o întreprinsese. Aceasta nu era nimic mai puțin de cît încercarea de a schița istoria Romînilor, de la prima lor urzire ca Daci și apoi ca Romani pe pămîntul Daciei, și în urmă dovedirea stăruinței lor în acea țară din an în an pănă la întemeierea principatelor, punînd în legătură istoria Romînilor cu acea a tuturor popoarelor barbare ce au trecut peste Dacia, apoi cu acea a tuturor statelor cu care dînșii au venit în atingere, precum Romîno-Bulgarii, Turcii, Polonii, Muscalii, Tătarii și Ungurii.

1. Operile V, p. 43. Nu știm de unde a luat *Zavira*, traducătorul acestei opere din germană în grecească, că Cantemir ar fi scris'o întăiu în limba *moldovenească* (Idem, p. VII).

2. Această împrejurare hotărește și întrebarea dacă scrierea poate fi atribuită lui Cantemir, lucru de care se îndoește d. *Gh. Sion* însărcinatul Academiei cu editarea operilor lui Dimitrie Cantemir.

De și astăzi încercarea lui Cantemir ar putea fi supusă la multe și întemeiete critici, totuși nu e mai puțin adevărat și pentru timpul său ea constitue una din lucrările cele mai de căpitenie a le istoriografiei de atunci, și că numai limba în care dînsa a fost scrisă, cea românească, au împedecat'o de a contribui la renumele european al lui Cantemir în un grad asămănător cu vestita lui istorie a impărăției otomane. Cînd vezi pe de o parte imensa lui erudiție în complicatele izvoare a le istoriei originei neamului românesc, și pe de altă parte aceeași însușire documentată în cunoștința acelora a le istoriei turcești, atunci rămîi într'adevăr înmiunat înaintea bogăției nesfîrșite a științei acestui barbat, unul din luceferii Europei de la sfîrșitul veacului al XVII-le și începutul celui al XVIII-le.

De și scrierea lui Cantemir e o lucrare de erudiție, totuși ea este așa scrisă că cetirea ei să fie ușoară și plăcută ori cui, și afară de citația cîtor-va texte latinești și grecești, care însă sunt toate puse pe românește [3], ea nu înfățoșază nici o greutate la înțelegere. De și atinge o sumă de chestiuni ce nu stau în legătură cu istoria Romînilor, precum răsboiul Troei prin care vra să ajungă la urzirea poporului roman din rătăcitorul Enea, totuși toate aceste excursiuni pe alte tărîmuri înfățoșază un interes prin sine însuși și prin modul cum sunt tratate, de sigur mult mare decît urcarea lui Neculai Costin la împrăștierea neamului omenesc pentru a ajunge la descălecatul întăi.

3. Se impută lui Cantemir că ar avea o limbă „esotică, nenaturală și greoae până la desgust, intervertită și încurcată până la neînțăles.". *Densușanu*, istoria limbei și a literaturei p. 181. Aceasta este nedrept. Limba lui e curat românească. Singura abatere, provenită din lunga lui îndeletnicire cu limba latină, este inversiunea neobicinuită în românește de a străpurta verbul la sfîrșitul frasei: „dar nu ai istoriile cetite, nici ai cronicele cercetate" (Opere V, p. 51). Dar și inversiuni de aceste se întîlnesc mai des în scrierile lui filosofice; ~~iară~~ nu în hronicul Moldovei.

noi făcînd, pre cele cu vechimea vremilor îngropate a vechelor istoriei comoare, la lumină a le scoate și la treaba de obște a le arăta v'om sili și *cele românești* precum Romînilor se cuvine v'om dovedi» [5]. Cît de adînc este convins Cantemir de această idee se vede de pe aceea că el nu se mai satură a o repeta la fie ce pagină, a arăta toată însamnătatea ei, însă ca un adevărat învățat, spre a nu deveni obositor, tot împodobită în noue cugetări. Une ori cînd simțimîntul îl năbușia, gîndirea lui rece și științifică se urca la o adevarată poezie, din care raportăm numai următorul loc care dovedește că Cantemir, cînd vroia, știa să închege gîndirea lui în cea mai frumoasă rostire: «Intr'acesta chip dară pre Romano-Moldo-Valachii nostri, Roma maica din lăuntrurile sale născîndu-i i-au aplecat și i-au crescut. Traian părintele cu obiceile și armele românești învățîndu-i, a Dachiei adevarați moștenitori i-au pus, și cu curat singele fiilor săi pre Dachia, care mai înainte barbară era, au evghenisit'o» [6]. Cantemir este părtaș al ideei că toți Dacii, au fost stîrpiți de Traian și că poporul romîn de astăzi este coboritorul direct al legionarilor romani [7]. Curățenia sîngelui roman explică eminentele însușiri a le Romînilor. «Că de va socoti cetitorul nostru, zice el însă cu socoteală cumpănită, afla-va în Romînii aceștia ce nu va putea afla la multe alte neamuri, și în mici domniile lor chivernisele și cumpătări cu multul mai istețe și mai nervoase de cît la mari crăii și împărății, precum videm că puternica împărăție a Turcului ce împărății și cu domnii și-au supus așa cît nici una nu li se cunoaște că doar au fost odată slobode, necum stăpînitoa-

5. Idem, p. ~~XXVII~~ p. 9
6. Idem, p. ~~XXXVI~~ 15.
7. Idem, I, p. ~~47~~. 140.

+ Undeva în Hronicul lui: Insă, aceste toate fiind de noi în limba latinească scrise și alcătuite (și scrisa cronicul nostru în latinește), socotit-am că cu stăruințăbătute nici și cu păcat vom pi'n hîrtiile noastre dacii cei mai mult străini decît ai noștri să iasă. Și cari lucru acum de ignoranți ostenința ticăloșă, din limba latinească cărți pre cea a noastră romanească [illegible] pre acestea?" Simțimîntul lui Cantemir și iubirea de neam străbat în mai multe locuri ale lui. În un alt loc el spune, într'aceeași chip fățiș:

Hronicul, p. ...

re, precum este împărăția Țarigradului, (să nu pomenim de cele nenumărate din Asia), Grecia, Macedonia, Peloponezul și toate ostroavele mărei Mediterane (puține dintr'aceste deosebind), crăiia Ungurilor, pre aceste zic, mare și puternice stăpîniri așa le au supus, așa le au dămolit, cît precum am zis, nici semn nu au rămas, carele să poată fi dovada cei de mult a lor puteri și elefterie; iară aceste a le noastre două țări, cu ajutorul lui Dumnezeu, măcar că supuse și ascultătoare sub monărchii turcești, însă nici stăpînirea, nici slobozenia lor n'au lăsat, că după multe sîngeroase și românești războae, nici odată piciorul din hotarele sale afară nu și-au scos, ci înfipți și nezmulși au rămas; că de și împărăției Turcului bani a da obligate sunt, însă bisericile, legea, judecățile, obiceele nesmintite și nebetejite și le au păzit»[8].

Hronicul lui Cantemir are deci de scop a întări în Romîni nervul vieței lor, arătîndu-i ca un popor de viță înaltă, care au știut să'și păstreze neatinse unele scumpe drepturi, îmbărbătîndu-i deci la luptă și în viitor, spre «nebetejita» păstrare a acelorași bunuri. Și într'adevăr că în starea de decadență în care ajunsese Romînii, de mare nevoie le erau asemene cuvinte, care să le mai pună inima la loc, și să le arăte din ceea ce au putut, cele ce ar pntea, dacă ar fi și acum cum fusese înainte.

Nu numai în istorie însă se îndeletnici bogata minte a domnului romîn, că și în cele filosoficești își înmulție a ei pană. Divanul adecă judecata înțăleptului cu lumea sau a sufletului cu trupul este o scriere complexă care toată are de țintă a îndrepta pe om spre o viață desfăcută de înșălătoarele a le lumei bunuri. Partea întăi este un dialog a înțăleptului cu lumea, în care aceasta caută să'l ade-

8. Idem, I, p. 106-107.

menească pe ce'l d'intăiu spre a se deda la desfătările vieței, a căror nimicnicie înțăleptul o dovedește cu izbîndă la fie-ce pas. Tema este îndeobște interesant tratată și une ori se întîlnesc cugetări noue și fericite, precum bună oare atunci eînd înțeleptul arată la ce au eșit pentru Alexandru toate cuceririle lui. «Căci el atîta rotunzală a pămîntului călcînd și atîtea împărății supuind, după moarte loc mai mult de șepte palme nu i-au rămas, și pe acela nu el, ci pamîntul pe dînsul l'a stăpînit; căci țărna pe peptul lui s'a suit, ochii i-au umplut, gura i-au astupat și cu această pildă aducîndu-i, că nesăturîndu-se de slavă să se sature de lut»[9]. O înțălegere între suflet și corp nu se poate stabili «căci firea ta, zice înțăleptul cătră lume, cele pămîntești, iar a mea cele cerești caută, și atîta osebire fac cît apa din foc; și de va putea focul cu apa îutr'un loc a locui și doue rotunde gloanțe unul peste altul să se sprijine și eu cu tine prieteșug voi putea alcătui»[10]. Înțăleptul dovedește apoi lumei că greșită îi este socoteală ce o face despre lungimea vieței omului, în care el ar avea în destul timp a căuta și de cele cerești și de cele pămîntești; căci mai întăi omul nu trăește atîta timp cît viețuește, de oare-ce jumătate din viața lui o petrece în somn, iară somnul este asemenea morței «căci în pat dormind în chipul celui ce în năsăle zace mă fac, mintea, simțirea perzind, cu ochii nevăzînd, cu urechile neauzind, mirosul neadulmecînd, gustul nepricepînd și mai vîrtos toate a le trupului organe amorțînd și slăbănogindu-se. Așișderea eu afundat în pilotă, el îngropat în gropniță, el acoperit cu țărnă, eu cu obialul; el în patru scînduri a scriului, eu în patru pareți ai casei, al mortului su-

9. Divanul în operile lui Cantemir. Ed. Academini, V, p. 53.
10. Idem. p. 93.

citat o înrîurire atît de mare culturală asupra țărilor romîne, totuși este interesantă prin soarta ei cea mult bîntuită, prin întinsele sale cunoștinți și prin rolul ce jucă în viața culturală a Europei încunjurătoare. Acesta este *Neculai Milescu*, spatarul, boier din ținutul Vasluiului[13]. El era născut probabil în satul Milești, care astăzi nu se mai află, în ținutul Vasluiului, cam pe la anul 1625. Nu se știe prin ce împrejurări el ajunse încă de copil în Constantinopole unde fu învățăcelul lui Gavril Vlassios, cunoscut ca mitropolit de Naupact și Arta, care-l introduse în cunoștințele întinse pe care i le videm pe urmă, în teologie, filosofie, istorie și literatură[14]. După aceea el trecu în Italia unde mai desăvărși încă studiile sale în științele naturale și în matematici. El se întoarse din străinătate în Moldova pe la sfîrșitul domniei lui Vasile Lupu. Sub urmașul acestuia Ștefan Gheorghe, Neculai spatarul fu foarte bine văzut și tratat, întovărășind pe domn în expediția întreprinsă de el împreună cu Racoți pentru a înăduși în Valahia revoluția seimenilor. El rămase tot în favoare pe lîngă Gheorghe Ghica și ajunse la culmea influenței sub Ștefăniță fiul lui Vasile Lupu. Se vede însă că aceste favoruri amețise pe boierul moldovan, care își puse în gînd să dobîndească chiar tronul, ceea ce însă nu numai că-l aruncă în disgrație, dar încă îl făcu să-și piardă nasul, prin cunoscuta operație a însămnărei care se practica asupra aspiranți-

13. Științele asupra acestui om extraordinar le-am cules din următoarele studii: *B. P. Hasdeu* articolele d-sale asupra spatarului Milescu în foiletonul ziarului *Satirul* din 1866 No. 12, 13 și 14. Apoi în Traian 1870, No. 7, 8, 9, 11, 13 și 14 apoi cîte-va cuvinte asupra lui în *Columna lui Traian* din 1872 p. 274. *E. Picot.* Notes biografiques et bibliografiques sur Nicolas spatar Milescu ambasadeur du Tsar Alexandre Mihailovici en Chine, Paris, 1883. Toate izvoarele reproduse de mine sunt împrumutate din aceste scrieri.

14. Însuș Nicolai spatarul arată aceasta în scrierea lui *Enchiridion*: „sapiens vir ac pius Gabriel Blassius, mens olim professor in urbi imperatoria".

lor la onoarea supremă. De atunci înainte spatarul începe a purta supranumele de Cîrnul. El fugi astfeliu sluțit în Muntenia unde domnea Grigore Ghica, care în considerația bunelor legături în care Milescu stătuse cu tatăl său, cînd era domn în Moldova, îl numește capuchihae al său la Constantinopole. Aice el se îndeletnici iarăși cu învățătura, în cît ajunse unul din marii cărturari ai veacului al XVII-le. Radu Leon nu păstră pe Milescu mai departe în slujba lui, și el disgrațiat de domnii ambelor țări romîne, se duse la electorul de Brandeburg, Frideric Wilhelm, care primi foarte bine pe învățatul Romîn. Se spune că la curteă acestui principe un medic german ar fi izbutit prin o operațiune a face să dispară în parte urmele uricioasei ciuntiri care-l desfigura. Se mai spune însă că el nu putu prelungi mult petrecerea lui la curtea electorului, care primind rele informații asupra emigratului moldovan, îl izgoni din statele sale [15]. Eșind din Brandeburg, Neculai Milescu se duse în Pomerania, unde întîlni la Stettin pe fostul său domn Ștefan Gheorghe, care trăia aicea sub protecția regelui Svediei Carol al XI-le. Fostul domn al Moldovei trimise pe tovarășul său de surgun la curtea regelui Svediei, spre a-i sprijini interesele sale. Aice Neculai Milescu făcu cunoștința lui Arnauld de Pomponne, ambasadorului Franției la curtea Svediei, care cunoștință procură învățatului Romîn prilejul de a-și face un nume și între învățații Europei apusene. Anume pe atunci se agita în Franța o mare întrebare dogmatică : un calvinist, predicatarul Claude, publicase o carte în care combătea prezența reală a corpului și sîngelui lui Hristos în taina împărtășeniei. Catolicii nu lăsară ne combătută o asemenea erezie,

15. *De la Neuville* relation curieuse et nouvelle de Moscovie, Paris 1698 reprodusă în partea relativă la Milescu de *Hasdeu* în Arh. ist. I, 1. p. 137.

care lovia în una din dogmele fundamentale a le religiei lor, și cei doi mai însămnați conducători ai Jansenismului din Port-Royal, Antoine Arnauld și Pierre Nicole fură însărcinuți cu combaterea doctrinei lui Claude. Acesta își formase un argument mai ales din mărturisirea credinței patriarhului de Constantinopole, Ciril Lucari, care după cum se știe îmbrățoșase doctrinele protestante și fusese combătut încă în sinodul întrunit la Iași pe timpul lui Vasile Lupu, în 1642. Era de neapărată trebuință pentru Janseniști a arăta că nu mărturisirea lui Lucari constituia fondul credinței ortodoxe, și care era tradiția adevărată păstrată în sinul acestei biserici. Ambasadorii franceji din părțile Răsăritului și mai ales Nointel din Constantinopole și Pomponne din Stockholm fură rugați să procure redactorilor răspunsului la erezia lui Claude, știința asupra credinței păstrate în biserica răsăriteană. Pomponne făcînd cunoștința Milescului, găsi în el omul cel mai destoinic a-i da răspunsurile pe care el le cerea. Milescu se și însărcinează a redacta un memoriu asupra întrebărei prezenței reale în împărtășanie în biserica grecească, pe care-l scrie în grecește și în latinește, și-l dă prietenului său, ambasadorului francez, care se grăbește a-l comunica domnilor de la Port-Royal. In scrisoarea, cu care însoțește trimiterea memoriului, Pomponne mărturisește «că a fost surprins de a găsi un om așa de vecin de Tartaria, atît de învățat în limbi și cu o cunoștință atît de generală despre toate lucrurile». El vorbește bine latinește, dar el pretinde că studiul său principal fiind greceasca, ar fi mult mai învățat în ea. El cunoaște destul de bine istoria și mai ales acea a bisericei, și fiind că el a studiat foarte mult întrebările care sunt între religia noastră și acea grecească și chiar între cea luterană și calvinistă, l'am crezut d'între cei mai în stare a cunoaște

părerea Grecilor. Am fost prea mulțămit a vă putea trimete răspunsul lui la care lucrează și pe care sper să-l am înainte de a închide pachetul. El este în deobște unit cu noi asupra tuturor punctelor și nu se deosebește de cît asupra purcederei duhului sfînt. De aceea și vine el în toate serbătorile la liturghie la mine, și afară de crez, unde uită pe *Filioque*, nu este mai bun catolic de cît el». Intr'adevăr că Milescu și dă lui Pomponne lucrarea lui, scrisă atît în grecește cît și în latinește, în care tratează cu deamăruntul chestiunea transsubstanțiației în biserica grecească, scriere pe care învățații Janseniști o tipăriră la sfîrșitul volumului lor, ca o dovadă a celor susținute de ei [16].

Murind Ștefan Gheorghe la Stettin în 1668, Neculai Milescu nu avea pentru ce să mai stee în Svedia. Neculcea ne spune că sub domnia lui Iliaș fiul lui Alexandru (1666—1669) el reveni în Moldova, pe care însă o părăsi iarăși la venirea lui Duca, retrăgîndu-se de astă dată la curtea țarului Alexie Mihailovici. In 1672 îl aflăm la Moscova. Principele Vasile Vasilievici Galicin și boierul Artimon Sergico Mateev luară îndata pe învățatul desțărat sub proteguirea lor, și îi procurară un loc de traducător la cancelaria ambasadorilor iar Mateev îi mai încredință și creșterea copilului său. El scrie în Rusia o mulțime de cărți

16. Cartea Jansenișților este intitulată: La pérpetuité de la foy de l'église catholique touchant l'Eucharistie, défendue contre le livre du sieur Claude. Paris, Lavreux, 1669. In această carte se află reprodusă la p. 404—405 a ediției în 4°, și la p. 592—594 a ediției în 12° scrisoarea lui Pomponne, iar la sfîrșitul ei se afla tratatul lui Milescu intitulat în latinește „Enchiridion sive stella orientalis id est sensus ecclesiae orientalis scilicet graecae de transsubstantiatione corporis dominis aliisque controversiis a Nicolao spatario Moldovalacone, barone et olim generali Wallachiae conscriptum„ Holmiae, anno 1667 mens fbr. din numele ce și'l ie Milescu „a Nicolao spatorio Moldovalacone" pus în cazul ablativului, dl. *Picot* despărțind rău ultimul cuvînt anume în Moldavo-Lacone admite că familia lui s'ar putea trage din Laconia (Nicolas Spatar Milescu. p 2, note 2), care origine grecească 'i este dată și de unii scriitori greci precum Σάθας, Νεοελληνική Φιλολογία p. 399. O foarte bună

didactice, parte de o natură mai generală, precum un dicționar grec-latin-rusesc și o aritmetică în care el intercalează însă mai multe părți cabalistice. In 1673 el scrie un întins comentar al viziunilor profetului Daniil, intitulat Cresmologul sau cartea profețiilor. Această de pe urmă lucrare fusese întreprinsă după ordinile împăratului, care nu întîrziese a afla despre petrecerea acestui om învățat în orașul lui. Mai urmară alte scrieri a le lui, precum o cronologie a principalilor împărați ai lumei sub numele de Vasiliologicon, o culegere a locurilor din autorii greci privitoare la cele 7 muze și la cele 7 arte liberale, o traducere a cărței sibilelor, o descriere a sfintei Sofia din Constantinopole, și un tratat asupra hieroglifelor. Cînd ne gîndim că toate aceste lucrări, cele mai multe documentînd o vastă erudiție, fură isprăvite în scurtul răstimp de doi ani, rămînem uimiți înaintea vîrtoșiei la lucru a învățatului romîn.

Cătră jumatatea anului 1674 Neculai Milescu fu însărcinat de împăratul Alexei cu o misiune importantă, anume cu o ambasadă la împăratul Chinei. El trebuia întâi să se ducă la Gantimur principe tunguz, care venise în 1667 în Rusia și primise creștinismul, după aceea se stabilise la Nercinsk în Siberia. De la el trebuia să treacă în China, unde să reguleze poziția acestui nou principe creștin, pe care Chinejii îl reclamau ca supusul lor ; să hotărască apoi chestiunea titlurilor ce erau să-și dee de acum înainte împăratul Rusiei și fiul ceriului ; să dobîndească răscumpărarea prinșilor ruși și să determine limba în care urma să se țină corespondența între ămbii monarhi. Mai trebuia să studieze și sub raportul geografic țările prin care era să treacă. După cum videm însărcinările Milescului, nu erau nici puține nici neînsemnate.

In 28 Februarie 1675 țarul subsemnă scrisorile

către fiul ceriului și în 4 Martie spatarul Milescu părăsește Moscva. El era întovărășit de doi Greci slujbași în Rusia, Constantin Ivanoff sin Grecianin și Teodor Pavloff sin Livanoff și de doi dregători de la cancelaria ambasadorilor, Nichifor Venintoff și Ioan Favoroff. Milescu ajunge în 30 Mart la Tobolsk unde mai adaoge întovărășirei lui șese nobili din localitate, un preot, un talmaciu și 40 de servitori cazaci călări și pedestri. După ce se topiră zăpezile, în ziua de 2 Mai, ambasada plecă către Ienisseisk unde ajunse în 9 Iulie: de aice poposi la Irkutsk în 5 Septemvrie, unde întâlni pe Gantimur, care îi dădu prețioase relațiuni asupra Chinei. După ce trecu lacul Baical, ajunse în Decemvrie la Nercinsk. De aice înainte Milescu întră în țara Amurului, pe care o descrie foarte pe larg în ziarul călătoriei sale, și în 13 Ianuarie 1676 ambasada trecu granița chineză, mai călătorind încă patru luni în imensul imperiu, înainte de a ajunge la capitală lui, Peking, unde întră în sfîrșit în 15 Mai 1676 după un an, o lună și 11 zile de călătorie!! Milescu se puse îndată în legătură cu Jesuitul Verbiest, care preda astronomia și geometria impăratului, și puține zile după sosirea lui, Verbiest îi procura o audiență la împăratul, unde tot odată îi sluji de tălmaciu.

Ambasadorul Rusiei petrecu trei luni și jumătate la Peking, unde se puse să studieze limba chineză-pe care cu deosebita lui ușurință în învățarea limbilor, nu întîrzie a și-o însuși. In 1 Septemvrie 1676 Milescu părăsi Pekingul luînd cu el o scrisoare pe care fiul ceriului o îndreptase către împăratul Moscovei, ajunse la la 3 Mai 1677 la Selingisc, la 16 a aceleiași luni la Irkutsk, la 7 Iunie la Ienisseisk și la 5 Ianuarie 1678, el reintră la Moscva de unde plecase cu trei ani fără două luni mai înainte.

Cum se întoarse în capitala Rusiei el întreprinse

redactarea călătoriei sale, mai ales acea prin țara Amurului, pe care Rușii doriau s'o cunoască mai cu deamăruntul, și după aceasta mai dădu și o descriere a Chinei, lucrată nu numai după propriile sale întipăriri ci și după călătoriile deosebite făcute înainte de el. Spre a ne face o idee despre repejunea fenomenală cu care Milescu lucra, e destul să spunem că în 17 Noemvrie 1678, în mai puțin de un an el sfîrșise aceste două mari lucrări, din care numai cea de pe urmă conține 59 de capitule.

Această călătorie a boierului moldovan umplu de admirare pe contimpurani. Ambasadorul francez de la Neuville, trimis în Rusia în 1689, pentru a urma negociările ce se tratau între Rusia, Svedia și Brandeburgul, făcu cunoștința spatarului și vorbește de el cu multă căldură în relația călătorii sale din Moscovia. După ce povestește viața de mai înainte a spatarului, vine la călătoria lui, spunînd că țarul îl trimisese la China, pentru a descoperi mijlocul de a stabili pe uscat comerțul acestei țări cu Moscova. El puse doi ani în a lui călătorie, pe care o scoase la capăt numai cu cele mai mari greutăți ; dar avînd mult spirit, el își însemnă așa de bine starea locurilor pe unde trecu încît el făcu pe Galicin să spereze că la o a doua călătorie ar pune lucrurile în stare de a merge în tara aceea tot așa de ușor ca și în altele». Spatarul m'a și asigurat că în ultima lui călătorie (se vede deci că Milescu s'au întors în China) nu pusese decît 5 luni de zile și că o făcuse cu tot atîta îndemănare și ușurință ca și în Europa noastră. Aș fi dorit mult să fi vrut el să'mi spună toate amăruntimile călătoriei lui, a cunoaște de la el numita munților, riurilor și țărilor pe unde el trecuse ; dar el se temea de a destăinui asemene lucruri pe care le credea un secret al impărăției rusești. El spera

să găsască însă un drum și mai scurt în o nouă călătorie pe care vra să o întreprindă»[17].

El face probabil aceasta de pe urmă a lui călătorie între anii 1684—1689, pentru care răstimp se pierd urmele spatarului Milescu in Rusia. Prin repetatele lui călătorii în împărăția chineză el ajunsese a fi omul cel mai în stare a cunoaște relațiile acelei îndepărtate țări. Toți oamenii mai însămnați care doriau să aibă cunoștința asupra imperiului ceresc se îndreptau către Milescu, așa între alții patriarhul de Ierusalim Dosoteiu. Milescu însă pastra față cu toți rezerva pe care o arătase ambasadorului francez. Patriarhul îi scrise pentru a'l întreba asupra acestei împrejurări încă pe la sfîrsitul anului 1689, și Milescu îi respunde abia după patru ani, în luna lui Iulie 1693, și atunci scuzîndu-se că nu-i poate da de cît științi sumare asupra Chinei, spre a nu trada secrete de stat. Mai erau cu el în corespondență și alți capi ai bisericei orientale, între cari arhimandritul sfîntului Mormînt Hrisant Notara. Din convorbirile sale cu Milescu și din notele pe care acesta i le comunicâ, Hrisant scrise o relație istorică asupra cucerirei Chinei de către Tătari. De cîte ori prelatul avea nevoie de vr'un document, el se îndrepta către nesecata erudiție a prietenului său Milescu. Există încă o scrisoare pe care spatarul o trimise lui Notara în Februarie 1694 în care vorbește despre un memoriu asupra Sciților, pe care Milescu i-l făcuse într'o singură noapte. In 1697 Milescu sfîrșește traducerea voluminosului tratat al ereziilor și credința ortodoxă a creștinilor, în limba rusască din cea grecească, în care fusese redactat de Simion arhiepisco-

17. Vezi această relație pe larg în *Hasdeu* Arh. ist. I. 1, p. 137—139. Comp. scrisorile preschimbate între Neculai spatarul și patriarhul Dosoteiu al Ierusalimului în Catalogul istoric al Romeilor a lui *C. Dapontes, Erbiceanu*, Cron. greci, p. 104—107.

pul Tesalonicului. In anul 1700 prin un ucaz din 18 Iunie, Petru cel Mare întroduce în Rusia studiul limbei chineze, la care hotărire este peste putință ca Milescu să nu fi avut o parte. Milescu se pare a fi murit către anul 1714[18].

Dispoziția Romînilor de a se deda la studii erudite, de a deveni adevarați oameni de știință, are importanță și din un alt punt de videre de cît acele de a fi contribuit la luminarea secolului lor. Ea ne arată că Romînii, în adîncul minței lor, au rămas tot deauna un popor civilizat și predispus a primi formele civilizației. Dacă ei au stăruit mult timp în cătușele barbariei, aceasta s'au întîmplat din pricina unor împrejurări covîrșitoare, acăror înlăturare nu stătea în puterea nimărui. De îndată însă ce se întîlneau niște condiții prielnice, firea internă a Romînului, de odraslă a apusului, străbătea în afară și dădea naștere la niște producte cu totul neașteptate, ca Petru Cercel, Dimitrie Cantemir sau Neculai Cîrnul. Tot din această predispoziție firească a Romînului, pentru primirea și asimilarea productelor civilizației se va explica plecarea și talentul lor deosebit pentru studiul limbei grecești, rămășiță a unui popor cult, în timpul Fanarioților, precum și fenomenala lui putere de a-și însuși formele civilizației apusene în veacul în care trăim. Iată ce însămna și ce însamnă marea idee că suntem de origine romană.

18. In toată espunerea vieței lui Neculai Milescu am urmat une ori chiar textual pe d. *Picot*. Tot lui Milescu atribue d. N. Iorga o istorie a împărăția turcești continuă în un manuscris nou discoperit și publicat de d-l în Studii și Doc., IX, p. 167–213.

Indici

Dimitrie Cantemir 601
Milescu spat. Nic. 610
Cirit Lucaris 611
Petru Nicole
Arnauld de Pomponne 612
Port-Royal 612
China
~~Peking~~ 613
Peking 615
Heinrich Notare 617

3. SCRIITORII MUNTENI.

Dacă poporul romîn din Muntenia au arătat în toate timpurile istoriei sale, și mai ales în acea mai nouă, mai mult simț politic de cît acel din Moldova, în privirea culturală Moldovenii au lăsat totdeauna în urmă pe frații lor din țara cealaltă și mai ales în timpurile mai vechi a le istoriei.

De și poate au contribuit la această deosebire și acea a dispoziției firești, fiind Moldovenii mai plecați către lucrări din domeniul intelectual, totuși noi credem că pricina determinantă a fost înriuririle deosebite cărora au fost supuse de la început cultura moldovenească și acea muntenească. Moldova era în apropiere de Polonia, țară pe atunci relativ în destul de cultă, și boierii moldoveni se deprinsese încă de timpuriu a-și trimite copiii lor la învățătură în scoalele polone. Astfeliu încă de pe la 1401 găsim pe episcopul Cracoviei, fundînd o bursă pentru învățăceii moldoveni, ce veneau să studieze la Academia din acel oraș, și am văzut că într'adevăr toți cronicarii moldoveni învățase în scolile polone.

Muntenii aveau în preajma țărilor lor numai Transilvania și Ungaria; dar aceste două țări, căzute și și ele sub regimul barbar al Turcilor, lăsase în părăsire cultura literară și scoalele care de cînd în cînd apăreau în Transilvania, mai ales de la întemeirea reformei în coace erau mai mult elementare de cît niște

focare mari de învățătură. De aceea nu ne vom mira dacă vom întîlni în deobște cronicarii munteni inferiori celor moldoveni și dacă găsim vre o excepție, aceasta nu însamnă că regula nu este adevărată.

Cea mai veche cronică în limba românească, în Muntenia este anterioară timpului lui Mateiu Basarab, anume aceea a călugărului Mihail *Moxa* sau *Moxalie*, scrisă către anul 1620 după îndemnul episcopului Teofil de la Rîmnicul Vîlcei. Aceasta nu este o cronică propriu zisă ci mai curînd o istorie a lumei de la zidirea ei până la luarea Constantinopolei de Turci, 1453, cu oare care indicări și peste acea dată, până la 1489. Însuș autorul arată că scrierea lui» a fost scoasă din deosebite cărți slavonești și alte izvoade». Cu toate aceste nu avem a face cu o simplă traducere a unor texte slavone, ci mai curînd cu o prelucrare, după cum se poate vedea aceasta de pe mai multe analogii, unele din ele nu prea nimerite, aduse de Moxa pentru a explica noțiunile mai străine ce le întîlnește. Așa vorbind despre Servius Tullius el spune: «pe acesta d'intăiu îl chema Serbie *iară romanește șărb*, că născuse dintr'o roabă». Ceva mai jos el pune în legătură cuvîntul românesc capiște cu capitolul de la Roma: «și puseră bisericei nume capitol, ci de *atunci până acum noi chemăm bisericile românește capiște*». Vroind să explice dregătoria sfetnicilor (consuli) ce înlocuiră în Roma pe regi, îi asămăluește «*cu județii și pîrgarii cum zicem noi*»[1]. Tot la această încheiere că Moxa nu se ținu cu traducerea lui de litera textelor ce le avea înainte, ne duce și faptul că el pretutindeni caută să redee noțiunile mai străine prin de acele cunoscute Romînilor. Așa vorbește în mai multe locuri de *boierii* Romei, într'un loc chiar de *părcalabii* din Roma. Un

1. *Lasdeu*, Cuvinte din bătrîni, II, p 313 și urm. (p 356).

ministru al impăratului de răsărit Iustin îl titlueşte Moxa de ban mare, cea mai mare boierie în Muntenia; pe altul postelnic. Apoi stilul său pretutindene unde nu enumeră numai înşirarea mai mult cronologică a faptelor şi se poate arunca în descrieri, îl arată ca stăpîn pe pana lui, şi cu toate că inspirat de izvorul consultat, reproduce în deplină libertate ideile imprumutate. Astfeliu despre un «postelnic» de la curtea impăratului Iustin spune cronicarul că «cela ce avea cerbice ţapănă şi trufă iute şi cu limbă ascuţită, el se muie ca boul de jug»[2]. Moxa descrie astfeliu caracterul lui Vasile fiul lui Roman impăratul Răsăritului: «întru toate se nevoia să'şi samene moşu-său Machedoneanului, că gustările nu iubia fără vreme nice'şi la beţie odihnia, ce purta arme grele în tot ciasul prijur el, şi pavezele, coifurile, săgeţile, sulitele, platoşele şi toate armele lui erau mai dragi de cît mese tinse pline de veselie şi de vin dulce; sunetele armelor şi resunul coardelor de arc mai iubia decît glas de alăute». Aiurea întîlnim un portret invers, colorat însă cu aceeaşi putere, anume acel al lui Constantin fratele lui Vasilie că «nemică nu'şi sămăna frăţine-său, «nu iubia sunete de sabie şi bucine semne de războae, nici chiote de gloate, nici glas de oaste, ci numai că bea şi mînca cu mueri frumoase şi cu fluere, jucări şi cîntece»[3]. Intr'un loc esclamă cu energie: «o pizmă! de început vrăjmaşă, fiară cumplită, tălhariu, scorpie veninoasă, şarpe muşcătoriu, săgeată fără fier, suliţă ascuţită, viaţă fără pace, cît rău faci şi pe cîţi muncesti[4]!

Că aceste însuşiri a le stilului său nu sunt numai reproduceri a le textelor slave, ci în mare parte da-

2. Idem, p. p. 372.
3. Idem, p 395.
4. Idem, p. 371.

torite propriei lui creațiuni, se vede mai întâi de pe turnarea lor dintr'o singură fiertură a gîndului său, apoi de pe aceea că în puținele bucăți, care provin înviderat numai din concepția lui, se întîlnește aceeași bogăție de idei și pompă a expresiei. Așa cu ocazia expunerei propășirei Turcilor în Europa contra impărăției bizantine, el intercalează unele notiți relative la țările romîne precum despre luptele lui Mircea cel Mare, moartea acestuia, descălecarea Moldovei etc. Una din descrierile cele mai frumoase este acea a luptei celei d'intâi a lui Mircea cu Turcii: «Se ridică, zice el, Baiazit cu Turcii spre Rumîni; deci se loviră cu Mircea Voevod și fu răsboiu mare cît se întunecă de nu se vedea văzduhul de mulțimea săgeților, și mai perdu Baiazit oastea lui cu totul, iar pașii și voevozii periră toți; așa de se vărsâ sînge mult cît erau văile crunte»[5]. Tot astfeliu este stilizată și următoarea notiță asupra alcătuirei cărței sale, intercalată de el între domniile lui Mihail Duca și Cantacuzino. «Până aicea s'au scos dintr'alte cărți slavonești pre limba noastră viețile și petrecerile impărătești ce au fost de începutul lumei până la Mihail feciorul Ducăi; atunce au fost numerul anilor 6613; ce cum nu poți ajunge naltul ceriului nici adîncul pămîntului, nici marginile lumei, și cum nu se pot număra stelele ceriului, așa nu se poate afla adîncul scripturelor. Și este zisa sfinției tale o prea înțelepte părinte chir Teofil episcopul de Rîmnic! Iată și eu robul sfinției tale, mai micul și mai apoi de toți și ticălosul călugărul Mihail Moxa, cît mi-au fost știința și am priceput eu, am nevoit și am scris, deci se cade să punem și noi odihnă condeiului ca un trăgătoriu vîsla, că precum jăluiaște cine e pre marea să vază pristaniște, așa și scriitorul păzește să

5. Idem, p. 402.

vază sfîrșitul. Deci să punem și noi negoțul corăbiei noastre să stee în vadul păscarilor. Cînd au făcut păscarii vad de odihnă furtunelor el au fost an 5555, iar cînd am sosit eu la acest vad, el au fost numerul anilor 7129 (1620) în luna lui Septemvrie »[6].

După acest fragment scris din propria îmboldire a lui Moxa, se vede că dînsul ținea pana lui cu oare care destoinicie, că mînuia limba nu ca ucenic ci ca meșter pentru acele timpuri, care căutau, cum zice Cantemir, mai mult se facă fapte decît să le scrie.

In domeniul propriu zis al cronicilor întrăm cu o lucrare anonimă compusă din mai multe părți deosebite atît prin timpul cît și prin modul redacțiunei lor, și care e unpun prin o alipire mai mult mecanică întregul cronicei de care vorbim. Această cronică anonimă începe, după o scurtă introducere în care se expune tradiția primului descălecat al Romînilor de la Traian, cu o enumerare pe scurt a vieței celor mai vechi domni ai Munteniei, conținînd însă indicații cu totul greșite atît în privirea numelor domnilor și al șirului lor, cît și în acea a anilor în care se pune domnia lor. După aceea urmează o povestire susținută, caldă și adese ori frumos stilizată a domniei lui Radu cel Mare, dată mai mult sub forma unei biografii a patriarhului Nifon, de la care trece la domnia lui Mihnea, apoi a lui Vlăduț și în sfîrșit a lui Neagoe Basarab, care toate aceste domnii se cunosc a fi scrise de una și aceeași mînă, atît de pe stilul lor frumos și înflorit cît și de pe necontenitele amintiri despre sfîntul Nifon, care domină în această scriere, de sus, întreaga expunere. De pe terminul întrebuințat pentru a desemna țara Munteniei, pe care o numește țara Panoniei, în tot decursul acestor de-

6. Idem, p. 399—400.

osebite domnii [7], se dovedește însă într'un chip inviderat că autorul acestei părți a cronicei nu era Romîn, căci dacă era Muntean trebuia să numească țara lui țara Românească, iar dacă ar fi fost Moldovan trebuia să-i zică țara Munteneaască, în nici un caz însă Panonia. Titlul de igemon [8], dat voevodului Radu, ne arată însă că acest scriitor trebuia să fie Grec, și această proveniență a autorului scrierei se arată lămurit în următorul loc al ei. Expunînd anume viața simplă și modestă a sfîntului Nifon în muntele Athos, autorul arată cum sfîntul «tuturor fraților la toate slujbele le ajuta, la moară mergea de măcina, la magherniță ajuta, la magazin [illegible]rea și la alte poslușanii, la toate cît striga ostenim[illegible]e lui, cum și eu l-am văzut făcînd lucruri ca aceste». L'a văzut prin urmare cineva care locuia împreună cu el în muntele Athos. Și într'adevăr că autorul acestei descrieri a vieței și minunilor sfîntului Nifon, în care se găsesc intercalate și cîte-va fapte istorice petrecute în acel răstimp în Muntenia, este Gavril Protul arhimandritul Muntelui Athos, Grec de origine, după cum îl arată numele și starea lui.

Ea a fost intercalată de autorul cronicei anonime schimbîndu-i numai începutul și adăogînd la sfîrșit data morței lui Neagoe Basarab, după traducerea mai veche ce se află făcută din acelaș timp cu sfaturile lui Neagoe către fiul său [9].

Indată ce se sfîrșește în cronica anonimă biografia lui Neagoe, stilul se schimbă și din aprins religios, cade într'o sacă și rece cronologie, care samănă de

7. Așa la domnia lui Radu p. 237—242, la acea a lui Mihnea p. 245, și la aceea a lui Neagoe p. 253 a Magasinului isroric.
8. Idem, p. 242.
9. Comp. Mag. ist., IV, p. 234—267 cu biografia lui Nifon publicată de Dl *Hasdeu* în Arh. ist., I, 2, p. 133—150 Comp. Vol. III, al acestei istorii, p. 651.

minune cu partea cea veche ce precedează domnia lui Radu cel Mare. Aceeași însămnare a anilor cît au domnit fie-care domn; aceeași arătare regulată a mănăstirilor ce au zidit fie-care din ei. Este învederat că acel ce a scris această parte de după Neagoe a vrut să complecteze și restul istoriei țărei Românești, spre a înfățoșa cetitorului un ce complect: dar lipsindu-i datele precize asupra primei perioade a istoriei Munteniei, au umplut'o mai mult cu productul închipuirei sale, sau cu iscoadele unei tradiții încurcate prin timp.

Urmează după această parte, alcătuită după cum s'a văzut de un scriitor care au intercalat în lucrarea lui biografia lui Nifon și a lui Neagoe, istoria lui Mihaiu Viteazul, care se vede a fi o prelucrare de pe acea scrisă în limba romînă de cancelarul, adecă logofătul lui Mihaiu Viteazul, și pe care și Walter o întrebuință în traducerea ei polonă la alcătuirea biografiei domnului muntean [10]. Apoi urmează o cronică din ce în ce mai amărunțită a domnilor următori pănă la anul 1688 sub domnia Brancovanului. Din acest an, la care se oprește cronica, în timpul domniei Brancovanului, se vede că a fost sfîrșită chiar atunci, de oare ce de alt-feliu, ea ar fi urmat înainte cu povestirea faptelor ce se aratau tuturor contimporanilor ca așa de însămnate. Că cronica s'a scris pe timpul Brancovanului se vede și de pe însămnarea făcută de cronicar la începutul domniei lui: «de aice începem de cîte s'au întîmplat în zilele *acestui* domn [11]. Și se vede că toate izvoarele ce le avea cronicarul la îndămînă au fost prelucrate, întocmite și întregite de el, astfeliu ca să prezinte o istorie deplină a țărei Muntenești de la originile ei pănă pe vremile sale.

10. *Walter* Res gestae Mihailis în *Papiu*, Tesaur de monumente I p 4
11. Mag. ist. V. p. 29.

Caracterul acestei cronici de unde începe a fi o lucrare proprie a autorului ei, de la moartea lui Mihaiu Viteazul, este mai ales desemnat print'o ură pronunțată în contra elementului grecesc. Mai ales din ea se culeg toate știrile interesante asupra luptelor Rominilor cu Grecii care precedară epoca fanariotă. Dînsa ne face să asistăm la sîngeroasa dramă a morței postelnicului Constantin Cantacuzino și la luptele crincene provocate de ea între partida Cantacuzinilor, care reprezenta și interesele naționale, cu elementul năvălitor. Simțimîntul național al cronicarului este tot deauna viu și treaz în inima lui, tot deauna hulind și ocărînd pe dușmanii neamului românesc, și cu toate că din cetirea ei nu dobîndim de cît un săceriș prea sărac de idei, totuși povestirea faptelor este însuflețită de acel simțimînt dătător de viață al unui om cu durere pentru țara lui. In această privire cronica anonimă a țărei Românești este o producție însămnată a timpului în care dînsa fu alcătuită. Ea contribui a susținea, măcar în teorie, acea împotrivire contra elementului grecesc, care în lumea practică slăbia pe zi ce mergea, atît din pricina întărirei covîrșitoare a acestui element, cît și din acea a contopirei lui tot mai intimă în naționalitatea romînă.

A treia cronică a Munteniei este acea a lui *Constantin Căpitanul*, ~~fără îndoială același cu Constantin Căpitanul Filipescu pe care după arătarea însuși autorului l'a trimes Sărban Cantacuzino în Transilvania ca să împace și să aducă înapoi în țară~~ pe ~~Grigore Băleanu~~[12].

Căpitanul se deosebește mult de cronica anonimă, atît în chipul alcătuirei cît și mai ales în tendințele ei. Autorul se vede a fi cunoscut și scrieri străine. Așa pentru timpurile mai vechi, el aduce adese ori isto-

12. Vezi cronica *Căpitanului* în Mag. ist., II. p 35. Mai sus p 209.

ria imperiului bizantin și a Perșilor. chiar acolo unde nu stă nici într'o legătură cu istoria Romînilor, după cît se vede, pentru a lungi astfeliu capitolele sale, prea deșarte de fapte privitoare la Romîni. El atinge însă și istoria Romînilor din celelalte părți ale Daciei, istorisind bună oară descălecarea lui Dragoș și alte împrejurări istorice a le Moldovei, chiar cînd ele nu stau în legătură cu istoria Munteniei.

Părțile cele mai timpurii a le istoriei muntenești le scrie, ca și cronica anonimă, după izvoade mai vechi, cum se vede aceasta dintr'un loc al cronicei sale, la domnia lui Pătrașcu cel Bun, unde spune că «*nu scrie letopisețul* cu a cui poroncă au așăzat Pătrașcu Vodă pe crăiasa Isabela în Ardeal»[13]. Aiurea la domnia lui Mihaiu Viteazul spune că «nici un istoric de ai noștri sau străin nu adeverează că Mihaiu ar fi fost fiul lui Pătrașcu cel Bun»[14]. Despre Alexandru Iliași spune că nu are ce scrie, «de vreme ce nici noi n'am găsit»[15].

Pe unde-i lipseau izvoarele, lua știința de la bătrînii din vremile lui. Așa la domnia lui Radu, fiul lui Milmea Vodă, spune că ar fi «auzit din bătrîni că acest domn era înțălept foarte și învățat: grecește, latinește, frincește, carele la Padova au învățat»[16].

Căpitanul a scris cronica lui, după Mateiu Basarab, de oare ce vorbind despre mănăstirile cu care acest domnitor au împodobit Muntenia, spune că aceste zidiri. „se pomenesc pănă azi“[17]. Fiind însă că el arată la domnia lui Radu Leon (1664—1669) cum „au văzut cu ochii“[18] bătaea dată de slujitori lui

---

13. Mag. ist. I, p. 179.
14. Idem I, p. 224.
15. Idem I, p. 285.
16. Idem, I. p. 280.
17. Idem, I. p. 293.
18. Idem, I. p. 350.

Pascale gramaticul, apoi el cată pe acel timp să fi fost cel puțin rîdicat din copilărie. De asemene Căpitanul arată cum au văzut pedeapsa cea în batjocură făcută pe timpul lui Anton Vodă din Popești (1669—1672), lui Stroia Leurdeanu[19]. Pe vremea lui Duca Vodă (1674—1679) era om făcut, de oare ce ne spune că încă mai înainte i se tîmplase să fugă cu căimăcamii din loc în loc prin «țară pe la conacuri, din pricina ciumei, cu glume și cu rîsuri»[20]. El scrie cam pe la jumatatea domniei lui Șarban Cantacuzino, pănă unde ajunge cronica lui, spunînd de acest domn că «dacă ar fi descris toate cruzimile lui, nu ar fi avut hîrtie să le rînduiască pe toate»[21].

Și Căpitanul este protivnic Grecilor pe care nu lipsește a-i ocări, unde-i vine condeiul. Insă el este și dușmanul Cantacuzineștilor, pe care îi ponegrește și-i combate în mai multe rînduri într'un chip dușmănesc, precum am arătat'o mai sus.

Altă cronică dintre cele muntene, a căruia autor este de asemene cunoscut, este aceea a lui *Radu Greceanu*, care încercă să scrie un feliu de istorie critică a Munteniei de la descălecarea statului pănă pe vremile Brancovanului. Titlul lucrărei sale este *Letopisețul de la descălecarea cea d'intăi a Romînilor și așăzarea lor în țara Românească*[22], raportînd însă acel descălecat întăi, nu ca cronicarii moldoveni la colonizarea romană, ci la coborîrea lui Radu Negru

19. Idem, I p. 358.
20. Idem, II. p. 11.
21. Idem. II, p. 24.
22. Originalul acestei scrieri se află la d. *Ștefan Greceanu*, strănepotul cronicarului. Comp. articolul d-sale d-sale din Revista romînă, 1862, p. 247. Letopisețul merge pănă la anul 1650, și ar fi de dorit ca d. St. Greceanu care posédă manuscriptul original să'l dee publicității. El conține un material prețios asupra timpurilor mai apropiete. Numele familiei *Greceanu* vine de la moșia lor de baștină *Grecii* din județul ✝ . . . Familia este amintită pentru prima oară pe vremile lui Leon Tomșa (1632) în un hrisov nepublicat din anul 1704, în pastrarea d-lui Ștefan Greceanu.

din Făgăraș. Greceanu vroia să stabilească cronologia țărei Muntenești, luînd în ajutor hrisoavele și pisaniile (inscripțiile). Dar încercarea lui de a desbate complicata cronologie a primilor domni în Muntenia, îl încurcă în o mulțime de greutăți, din care nu putea eși de cît reproducînd într'un chip arbitrar datele documentelor ce le avea înainte. Anume vroind el să lămurească chestiunea descălecărei lui Radu Negru, dă de inscripția mănăstirei din Cîmpulung, care știm că pune din eroare de cetire a vechei inscripțiuni la rezidirea mănăstirei de Mateiu Basarab, ca dată a zidirei vechei mănăstiri aceea de 1215. Din hrisoave însă Greceanu întîlnește pe Mircea cel Mare ca fiu al lui Radu, și el neștiind că a fost un al doile Radu pe la 1377, care într'adevăr era tatăl lui Mircea [23], își închipue că Mircea cel Mare, trebue să fi fost fiul lui Radu Negru. Mircea cel Mare însă zidise mănăstirile de la Tismana, Cozia și Cotmana, zidire adeverită prin hrisoave și înscripțiuni. Fiind că aceste, care sunt de pe la sfîrșitul veacului al XIV-le nu se potriviau de loc cu închipuirea Greceanului, despre relațiile de fiu și de tată ale lui Radu Negru cu Mircea cel Mare, (1215—1386, tatăl și fiul despărțiți prin 171 de ani!) apoi el caută să potrivească cu deasila datele documentelor cu greșita lui închipuire.

Așa despre mănăstirea Tismana, Greceanu citează un hrisov din 6800 = 1292 emanat de la Mircea Vodă fiul lui Radu. Cetirea datei documentului, care se păstrează și astăzi în arhiva statului din București este cu totul falșă. In el Mircea cel Mare vorbește într'adevăr de „mănăstirea Tismana pe care sînt reposatul părintele domniei mele Io Radu Voevod din temelie a rîdicat'o, iar sînt reposatul frate al domniei mele Io Dan Voevod cu multe lucruri au întărit'o".

23. Vezi vol. II, p 86 și 23.

Data însă ce se citește foarte limpede pe acest hrisov, nu este aceea atribuită lui de Radu Greceanu, de 6800, ci aceea de 6895=1387 luna lui Iunie în 27 zile[24].

Tot așa face Radu Greceanu pentru a potrivi și zidirea mănăstirei Coziei, cu greșita lui închipuire a filiației lui Mircea cel Mare din Radu Negru. El spune că la această mănăstire s'ar afla o înscripție din 6809=1301, și un hrisov al aceluiași principe care vorbește „despre balta de la săpatul până la gura Ialomiței"; apoi o inscripție din 6810=1302 și o a doua tot de la Mircea din 6811=1303. Hrisovul invocat de Greceanu care vorbește de „balta de la săpatul până la gura Ialomiței", se află și astăzi în arhiva statului din București, și pe el se poate ceti data 6891=1387. Apoi tot acolo se află hrisovul chiar de întemeiere a Coziei, în care Mircea spune că „a bine voit a rîdica din temelie mănăstirea Cozia" și acest hrisov este din 6896=1388 Mai în 20.

Despre mănăstirea Cotmana. Radu Greceanu pretinde că „Mircea Voevod cel d'întâi a zidit mănăstirea Cotmana în domnia lui la leat 6809=1301"; spunînd că „pisania mănăstirei adevereză" această dată. De și nu posedăm inscripția care să amintească zidirea însăși a mănăstirei, totuși avem încă pe acea a unui clopot din 1385 de la Dan Voevod fratele lui Mircea, și dacă aceasta nu ar fi de ajuns, putem aduce însuș hrisovul de întemeiere a Cotmenei din 6896=1388[25].

Dacă încercarea lui Radu Greceanu de a stabili cronologia primilor domni trebuia să dee de greș, fiind o întreprindere ce rămîne încă aproape nedeslegată chiar pentru timpurile noastre, din protivă ne

---

24. Arh. ist., III. p. 191.
25. Critica lui Greceanu a fost făcută pentru prima oară de Dl *Hasdeu* în Istoria critică, I. p. 127 și urm.

poate fi foarte folositoare expunerea ce ne au lăsat'o «domniei Brancovanului, intitulată : Incepătura istoriei vieței luminatului și prea creștinului domnului țărei Românești, Ioan Constantin Basarab Voevod de cînd Dumnezeu cu domnia l'au încoronat» [26]. Ca istoriograf oficial al domnului, bine înțăles că Greceanu «veri care are fi fost opiniunile scriitorului asupra faptelor și împrejurărilor, trebuia să subordone judecata sa la opiniunile personale ale șefului său. Nu trebue să ne mirăm dacă adese ori în scrierea sa videm pe Radu însușindu-și cu totul simțimintele de dragoste sau de vrăjmășie ale prințului și că uită cîte odată datoria nepărtinirei" [27].

Radu Greceanu era însă un scriitor ce 'și iubea țara și acest lucru ne interesază mai ales în analiza scrierilor ce se îndeletniceau cu trecutul poporului romîn, căci în curînd sub o nouă apăsare străină poporul românesc va avea uevoie de reîmprospătarea acestui simțimînt, reîmprospătare pe care va lua o din letopisețele sale. Intr'un loc Radu Greceanu spune : «deci și acest neam românesc pănă au fost dragoste în mijlocul lor, Dumnezeu încă au fost cu dînșii, că nu i-au călcat pre dînșii alte limbi străine și au făcut multe vitejii și au trăit în bună pace» [28]. Aiure bănuind unora din boieri purtarea lor neiubitoare de moșie, probozăște «pre acei răi pămînteni din viclenele lucrări ale cărora aduseră viitoare rău-

---

26. Publicată în Mag. ist., însă numai pănă la 1700 în 48 de capitole, pe cînd manuscriptul întreg original posedat de d. Stefan Greceanu, cuprinde istoria lui Brancovanu pe 19 ani adecă pănă la 1708 în 80 de capitole, afară de prefața care nici ea nu este publicată în Mag ist., Exprimăm și aice dorința ca acest prețios izvor să nu rămînă mai mult timp necunoscut. Comp. Revista romînă, 1862, p. 254

27. Așa îl judecă cu adevărată nepărtinire, strănepotul său *Stefan Greceanu* în Revista romînă, ibid.

28. Citat ca motto de dl. Greceanu din letopisețul cel nepublicat. Revista romînă. 1862, p. 245.

tăți și primejdii asupra acestui ticălos pămînt [29]. In un al treile loc el jălește «adunarea atîtor oști într'aceastã ticăloasă țară și atîtea rele viind pe ea, ce alta se așteaptă fără istovul de pustierea ei" [30], și așa mai departe, cronicarul lasă să străbată la fie ce pagină iubirea lui de țară și durerea pentru suferințele ei, în cît și Radu Greceanu este de numărat între acele minți luminate și încălzite de flacăra simțimîntului, care radiară apoi din ele căldura patriotismului în vremile răcite pentru el a stăpînirei străine.

Radu Greceanu desvoltă însă o însămnată activitate și pe tărîmul scrierilor religioase. Impreună cu fratele său logofătul Șărban Greceanu traduc biblia în întregimea ei, (care se tipărește în anul 1688 în București, sub domnia lui Șărban Cantacuzino), cel mai însămnat monument al literaturei religioase la Romîni, atît prin întinderea cît și prin limba ei cea minunată [31].

Tot Radu Greceanu traduce încă după indemnul Brancovanului scrierea grecească a lui sfîntul Ioan Zlataust sau Hrisostom adecă Gură-de-aur, asupra virtuților și viciurilor omului, căreia îi dă titlul frumos

29. Mag. ist., II, p. 130.
30. Idem, p. 140.
31. Dl. *Hasdeu*, atribue traducerea bibliei din 1688 spatarului Milescu întemeindu se pe arătarea mitropolitului Gheorghe. Uricarul, I, p. 204. Comp. *Fabricius*. Bibliotheca graeca, II, p. 789. Nu înțălegem atunci însă pentru ce numele Milescului să nu se afle nicăire în această carte, pe cînd după dedicația ei în versuri se vede subsemnat Radu logofăt; apoi în postscriptul ei se vede adaos și fratele său Șărban logofăt. Filștih traducătorul german al cronicei lui Radu, contimpuran cu el (1727), spune „der Autor dieser Historia, Radul Secretarius aus Graetschan mit seinem Bruder Scharban haben die Bibel aus dem Griechischen ins Walachische übersetzt. Zum ersten anno 1688 ist selbige gedruskt worden zu Bukarest". Reprodus de *St. Greceanu*, Revista romînă, 1862, p. 253. nota. *Del Chiaro*, iarăși un contimpuran și om prea bine informat, spune de asemene, Istoria della moderne rivoluzioni della Valachia, 1708, p. 43: „Tra le altre opere che al giorno prezente vedon-si stampate nella Valachia vi sono le sequenti, cioè: Vecchio e nuovo testamento secondo la versione de'LXX ridotto nella valaca lingua per opera di due fratelli nobilli Valachi della famiglia Grecian". Credem mai curînd atare mărturisiri contimpurane de cît arătările mitropolitului mai îndepărtat al Moldovei.

cf. Gaster, Chrestomatie romînă, p. 27.

O a patra cronică muntenească este aceea a lui Radu Popescu
Cu cel vechi cronici ce calugărește numai Radul Mănăstirea, a
carui cronică cuprinde domnirea lui Mihai Viteazul pînă la
pasarul Radu Greceanu 1699-1716. Radu Popescu
este dar mai mult cronicarul lui Brancoveanu
pe care bineînțeles îl măgulește Radu Greceanu. Radu
Popescu care pare a fi mai vechiu cronicar decît Radu
Greceanu este de altfel o cronică
foarte scurtă și nu cuprinde decît o parte din domnia
lui Mihai Viteazul. Ea începe cu domnia lui Radu de la Afumați
și se sfîrșește cu domnia lui Brancoveanu.

[1] Publicată de Hasdeu, Arh. ist., III, p. 1 și urm. și de Gaster în Lond Scientific Contributions to Roumanian Lore p. 37-78. Compară pomirea mitropolitului Antim contra lui Mihai Viteazul în cronica lui Radu Popescu cu pomirea ce are împotriva lui Mihai Viteazul Radu Greceanu în Hurmuzaki, Documente, II, p. 95-97. Vezi și P. S. Aurelian, Istoria bisericească, II, p. 204 și urm.

și poetic de Mărgărintare, în 1691, precum și Pravoslavnica mărturisire, tradusă tot din greceşte de acelaș scriitor împreună cu fratele său Șărban, cu ajutorul «la unele cuvinte și noime» a stolnicului Constantin Cantacuzino, sfetnicul cel mai ales al Brancovanului.

Tot el mai privighiază și traducerea Evangheliilor în românește făcută de fratele său Șărban în unire cu Atanasie Moldovanul Tomaidul și tipărită în 1693 în tipografia Mitropoliei din București [32].

Există încă o cronică originară din Muntenia acărui autor nu știm cine este, dar care ajunge aproape pe Cantemir în bogăția izvoarelor consultate și în pătrunderea înțălesului lor. Accasta, un fragment din o istorie a începutului vieței romîne, care se îndeletnicește cu cucerirea Daciei și starea ei sub Romani până la venirea Hunilor, este așa de bine și de judicios alcătuită, în cît mai mulți scriitori moderni au fost induși a o atribui eruditului spatar Milescu [33].

Chiar de la o inspecțiune pripită a acestei scrieri se vede că ea nu poate fi productul unei minți moldovene, precum era Neculai Milescu [34]. Astfeliu ne lovește întâi împrejurarea că autorul zice într'un loc că «aflîndu-ne încă *acolo* în Moldova, am aflat la Ioniță Racoviță care era comis mare, letopisețul care *zic* că este făcut de *un* Ureche vornicul, om învățat se *vede* că au fost și au tocmit de cîte se *pare* că au scris el». Cum ar fi putut să scrie învățatul Moldovan Milescu despre vestitul cronicar al Moldovei în termini așa de îndoielnici. Se putea oare ca boierul

32. *Ștefan Greceanu*, Revista Romînă, 1861, p. 575.
33. Astfeliu *Hasdeu* și *Picot*.
34. Ea poartă titlul: *Istoria țărei românești dintru început*; a fost publicată de *Ioanid* la 1858 în Istoria Moldo-Românie și a doua oară de Dl *Cogălniceanu* în a doua ediție a Letopisețelor țărei Moldovei, I, p. 85 și urm.

~~Trat~~ In sfera cugetării religioase [illegible]
afară de mai multe traduceri de cărți [illegible]
bisericeşti care sporiră mult prin acele
ipoviţi din iniţiativa lui Matei Basarab
şi Vasile Lupu, mai avem şi un vrutu
bisericesc de cauci, pe mitropolitul
Antim Ivireanu care de şi e neam
străin apoiu se dăpăcuiaşe în
chipă desăvârşit limbă românească.
In predicile lui se află pe lângă multe
imitaţii şi multe traduceri chiar şi
fiind originale în care deseori ~~[illegible]~~
societatea timpului sau şi o mustră
pentru abaterile ce de la dreapta
credinţă.*

* Cf. N. Iorga. Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea, I, p. 430.

Scriitori eruditi în Muntenia

Şi în Muntenia istoria nu mai mult
tradiţionale şi poporane ~~[illegible]~~ ci eruditi
şi întunecate pe ipoviţi se află în pinte,
mai întâi cât un fragment ~~[illegible]~~
de cronică al cărui autor ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ nu este dat ~~[illegible]~~ [illegible]

din Vaslui, care trăise la curtea lui Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan alăturea cu Grigorie Ureche, să nu fi fost sigur nici măcar pe existența lui? Ori cine vede chiar numai din acest loc, că are a face cu un scriitor din Muntenia, pentru care oamenii și lucrurile din Moldova îi erau străini. Apoi el adaoge mai jos că «acest letopiseț (al lui Ureche) luîndu'l, carele am pus de s'au prescris, l'am adus aice, ca să se afle în țară». *In țară*, deci cu deosebire de Moldova de unde'l adusese, adecă la el în Muntenia, unde era țara lui, țara *κατ'ἐξοχήν*, a casă la el. Mai face deosebire între locuitorii țărei sale și Moldovenii într'un alt loc unde zice: «însă Romîni se înțeleg nu numai cești de *aice*, ci și cei din Ardeal care încă și mai neaoși sunt, și *Moldovcnii* și toți cîți și într'altă parte se află și au această limbă. Este evident că scriitorul vorbește în primul loc de Romînii Țărei Muntenești despre care încă spune că nu ar fi numai ei *cei de aice* cu acest nume și că în el s'ar cuprinde și Ardelenii și Moldovenii. Vorbind apoi despre iscodirea lui Eustratie logofătul și Simion dascalul că neamul Moldovenilor s'ar trage din temnițele Romei observă: «că Moldovenii de poftesc aceea, a le acelui povești să ție și să creadă, volnici să fie și neamul și ijdermia *lor* de la acei tălhari și furi să mărturisască, și că aceste puncte povestesc le puteți vedea în letopisețul *lor*, mai ales ce zic de *dînșii*». Apoi astfeliu s'ar fi rostit un Moldovan asupra neamului lui?

Rămîne deci neîndoielnic că autorul acestui prețios fragment, tezaur al erudiției muntene, era nu spatarul Milescu, și nici măcar un alt Moldovan, ci un Romîn din Muntenia.

Data acestei scrieri, ~~de și nu se poate determina cu aceeași siguranță ca naționalitatea autorului~~, trebue să fie nu mult timp după 1667, de oare ce amintește

în textul ei pe Topeltin Laurențiu din Mediaș «om învățat și destul de ămblat carele *nu demult* s'au pus a scrie însă pre scurt că face într'o cărticea ce i zice latinește „Răsăriturile și apusurile Ardelenilor, care cărticea o a făcut și o a tipărit la Lionul de la Franța la anul de la întruparea cuvîntului 1667". Se poate însă dovedi și mai de aproape data acestei scrieri. Anume în locul unde vorbește de aflarea cronicei lui Ureche, spune că au găsit'o în casa lui Ioniță Racoviță cînd *era comis mare*. Ioniță Racoviță se întîlnește însă într'un hrisov din 1685 în însușirea de mare vornic de țara de jos, demnitate superioară celei a comisului, pe care Racoviță o avuse de sigur înainte de 1685. Data redactării cronicei anonime trebue deci pusă între anii 1670—1680 [35].

Scopul ce și'l pune scriitorul în lucrarea lui este de a îmbogăți și înălța mintea Romînilor cu cunoștinți despre trecutul lor și in deobște despre acel al omenirei. De aceea el îndreptățește în acest mod digresiunea pe care o face despre răscoala Evreilor pe timpul împăratului Titus: „Acestea ce zicem pănă aice, pentru alții doară să pară că am eșit din vorbă; însă nu gîndesc că fără cale sunt puse, de vreme ce aceste și mult mai multe de cît aceste, măcar de am putea ști luminînd mintea noastră cu cele ce în lume mari fapte de mari oameni scrise au rămas și acestea voia lui Dumnezeu îngăduindu-le, că iar prin oameni milele sale să săvărșască și să rămîe cunoscute rodului (norodului) omenesc toată învățătura și știința, descoperindu-le și în lumină puindu-le și lăsîndu-le, ca să putem încă cunoaște și să știm lucrurile bunilor și a răilor, a vrednicilor și a nevrednicilor, a le legiuților împărați și ale tiranilor; ca pe

35. Am urmat în această analiză pe acea făcută de d. *V. A. Ureche*, în studiul său asupra fragmentului anonim publicat în Revista d-lui *Gr. Tocilescu*, III, p. 67—75.

cei buni și vrednici să lăudăm și se bine-cuvîntăm și pe cei răi și cruzi să-i ocărîm și rău să-i pomenim; așișderea ca relele să gonim și să fugim, iar bunele să îmbrățișăm și să urmăm“ [36]. Sfinte cuvinte pentru timpurile acele, în care omenirea răsăriteană și cu deosebire poporul romîn pierduse cu totul cumpăna morală, le care distinsa minte a anonimului scriitor vroia să 'l readucă pe calea întelectuală.

Autorul ie cu căldură apărarea poporului românesc contra bîrfelilor aduse de străini susținînd cu multă convingere, răzămată pe spusele autorilor vechi și noi, că Romînii se trag din poporul Romanilor. „Iar noi într'alt chip de ai noștri de toți cîți suntem Romîni, ținem și credem, adeverindu-ne din mai aleșii și mai adevărații bătrîni istorici și de alții mai încoace, că Valahii cum le zic ei, iar noi Romînii sunt adevărați Romani în credință și în bărbăția, din care Ulpiu Traian au așăzat aice în urma lui Decebal după ce de tot l'au supus și l'au pierdut. Insă Romîni înțeleg nu numai ceștia de aici, ci și din Ardeal care încă și mai neoași sunt și Moldovenii și toți cîți și într'altă parte se află și cu această limbă, măcar fie cevași mai osebită în niște cuvinte de amestecătura altor limbi, cum s'au zis mai sus, iar tot unii sunt, că dară pre aceștia, cum zic, tot Romîni îi ținem, că toți aceștia dintr'o fîntînă au izvorit și cură“ [37].

Anonimul răspunde celor ce susțin că coloniștii romani au părăsit Dacia cu Aurelian (el îl numește Galien) că nu este de crezut că o așa de mare mulțime de norod să fi părăsit o țară întreagă, că împărații romani avînd nevoie de legiunele lor, spre a apăra provinciile mai sudice a le împărăției de năvălirile cumplite a le Goților, vor fi luat legiunele și din Dacia, și cu acest prilej vor fi dus cu ei și din

36. Fragmentul citat la *Cogălniceanu*, p. 96—97.
37. Idem, p. 111

locuitori o samă «ca să-i aşeze acolo, însă care mai sprinteni şi de aşazat vor fi fost", şi din aceşti Romani strămutaţi, *în parte*, peste Dunăre el îşi explică originea Cuţovlahilor, pe care el cel întâiu dintre toţi scriitorii romîni îi aminteşte şi-i revindică şi pe dînşii către neamul românesc![38]. El nu lipseşte de a răspunde Grecilor, care ar ponegri chiar prin numele ce i-l aplică, pe acest vlăstar al neamului românesc, spunînd că „Grecii acestia după cum rîd de Romîni şi-i grăesc aşa de rău, au socoteală mare, pentru că văzînd şi ei toată altă lume rîzînd de dînşii şi batjocorindu-i, au stătut şi au obosit şi ei prin gunoaele lor, ca cocoşii, părîndu-le că au rămas ceva vlagă şi de ei. unde văd zugrăviturile celor vechi ai lor, ci între dînşii îşi fac mîngăere şi bucurie, soţii părîndu-le că au pre cineva batjocurei lor[39]. Precum însă Grecii aşa şi Ungurii hulesc pe Romîni arătînd povestea acea ponegritoare că neamul lor s'ar trage din tălharii şi furii din temniţele Romei. Aceasta o fac Ungurii „pentru că pururea şi nevindecaţi au stătut vrăjmaşi şi pizmaşi Romînilor şi atîta cît de ar fi putut i-ar fi supus pe toţi sub jugul lor, cum şi pre mai multă parte din cîţi se află acum în Ardeal i-au supus şi i-au făcut iobagi, cum le zic ei. Se vede că în Ardeal sunt şi alţi nemeşi Romîni mulţi şi Maramureşul tot. Iar afară dintr'aceia, mare parte şi din boierii lor încă sunt şi se trag din Romîni. Şi numai stăpînirea acei ţări şi astăzi fiind calvină şi ei slujind la curte, s'au calvinit, şi aşa tot Unguri se chiamă; schimbîndu-şi credinţa şi au schimbat şi numele de Romîni"[40]. Asemene vederi largi asupra naţionalităţei romîne, care pe de o parte ajung

38. Idem, p. 107.
39. Idem, p. 107—108.
40. Idem, p. 109.

până în munții Pindului, pe de alta o urmăresc sub vestmîntul unguresc, dovedesc că anonimul nostru era pe cît o minte deșteptată prin studiu și cetire, pe atîta o inimă caldă și românească care bătea tare pentru poporul său.

Cu toate aceste dînsul este și un cugetător înțălept care nu vra să împingă la extrem ideea românismului. El admite că nu toți Dacii au putut să fie stîrpiți de Romani la cucerirea țărei lor, ci că au mai rămas mulți care au luat cu timpul limba și deprinderile romane, apoi chiar în urmă el concede că au putut să se amestece în naționalitatea romînă alte neamuri străine, precum: Sîrbi, Greci, Arbănași, Frînci sau alte limbi, încă că aceste neamuri de tot feliul viind ei aice și căsătorindu-se și amestecîndu-se cu locuitorii pămînturilor și așăzîndu-se, fiind dintr'aceia mai mulți vrednici și destoinici, au rămas moșteni și cu numele de se chiamă Romîni. Această constatare îl împinge la o frumoasă gîndire: «că nici un rod de oameni osebit în veci nu poate rămînea în lume, nici felurite de limbi în mii de ani tot acelea neschimbate și nemutate pot sta, că nimic sub soare este stătător, și toate cîte sunt în curgere și în mutări sunt zidite de vecînica iui Dumnezeu înțălepciune și putere».

Astfeliu este acest spirit distins, acărui nume a rămas pierdut în noianurile vremurilor, vrednicul reprezentant al erudiției și științei în Muntenia, măsurat și cumpătat în judecățile lui, primind sau răspingînd părerile contimpuranilor după o amăruntă și conștiincioasă cumpănire, și pe care cu toată puținătatea scrierei rămase pînă la noi din învățata lui pană, nu stăm la gînduri a'l pune alături cu confrații săi în erudiție din Moldova: spatarul Milescu și Dimitrie Cantemir. Și Muntenii, de și într'o măsură mai mică, avură reprezentanți intelectuali ai ideei naționale, și ei putură să soarbă din scrierile lor cugetări și simțiri românești pe lîngă că fără indoială și lucrările mai temeinice a le scriitorilor moldoveni vor fi pătruns la ei, precum se vede bună oară din copia letopisețului lui Ureche făcută de învățatul anonim al Munteniei și luată cu el în acea țară.

Albanez Albanez. Acolo începu[t]ură de învățătură cu Constantin
Stolnicul cel în luna Aprilie 1662 și în 1668 el cu cărți și materii
cărți și gramatică la dascălul Bonrici. Tot în acest timp Eftimie
și Constantin Nicolae[s]cu mai multe cărți / însemnate
la 1 Iulie 1667 [illegible]; elinește și anume: Lexicon de
Aristotel, cărți din care mi-au rămas numai de 131 de
livre
foarte 15 soldi; latinește: Titu Liviu, Valeriu Maximu, Martial,
Justinian, Quintus Curtius, Terentius, Cicerin,
Virgiliu și multe cărți de filosofi adăugîndu-li Erasmu, mai
multe gramatici și cate-va cărți religioase. În 1665 Stolnicul
a trimis la Veneția mulți tineri ca să învețe limba
germană, Martin Hermann Herrman la Padova
Virginie Romana și din Veneția la Roma în
Viena și apoi [illegible] în genealogie
după cum arată genealogii cu completări cameral,
în Varșovia."

Constantin Stolnicul cu a lucrare de reputație de om
învățat ar întreba de genealogi cum Marțian
asupra mai multe date de aici avea noi puține
deosebiri mai bine istorice voind a scrie despre
Daci. Stolnicul în limbă știută cărți mai în limba
italiană, căci atunci istorii mai amănunțite o fac
cel Stolnicul își propune la punte acestă lucru
timp și obținută mai, cu care ce pe după putință să [illegible]

1) Cumulat de Stolnic publicat în două volume și tipărit cu Constantin Cantacuzino, p. 1–72. Destăinare lui Constantin Stolnicul în stilul pe care se adăugă o carte de adunare a Moldovei Stolnic pentru acest ramas și acest Ștefan Cantacuzino în un carte ultimă; și pre acest acest [illegible] Limbă despre descălecarea lui Constantin în Veneția pentru învățătura [illegible]

+ Documentul Ștefan cantacuzin. Cercet. și rev. Varșa
1, 634

pentru a deveni de mai bine acolo acestă provincie, dar
pentru aceasta cu o sală". Constantin Stolnicul își adună
gândul tot mai cale fragmentul [illegible] în p. cu
l'ann analizat mai sus, și p. cu [illegible] acestă
[illegible] politică [illegible] în cărți și mai [illegible]
[illegible] a[l] pușcă și o lucrare [illegible].

Redactarea lui Const. Stolnicul la întâiul genealogie Marțian
în publicat în două volume în opera lui Const. Cant., p. 61–85 [illegible]
[illegible] p. 61.

Desvoltarea culturală a poporului romîn în forma ei națională avu o mare însemnătate. Ea trezi în mintea lui niște idei care trebuiau sa devină izvorul întregei sale propășiri în viitor, care îndată ce-i atinseră ființa, cutremurară în ea iarăși coarda vieței ce părea că amorțise sub lovitura vitrigelor destinuri. Originea lui romană apărea pe orizonul său întunecat ca un astru scînteitor, ce în curînd avea să umple întregu-i firmament cu strălucitoarea lui lumină, să pătrundă și să transforme întreaga lui existență, să-l ridice din pulberea în care căzuse iar la conștiința de sine și la vrednicia pierdută. Cît de dragă, cît de iubită deveni ideea obîrșiei romane pentru sufletul poporului romîn, se vede din numeroasele exemplare, în care fură copiate și recopiate cronicele ce o pomeneau[1].

Asemene trezire a conștiinței naționale, era cu atîta mai neapărată pentru poporul romîn, cu cît aproape odată cu dînsa se înfiltră în sinul său o nouă formă de cultură străină, înflorirea intelectuală a elementului grecesc, care se încuibase pănă atunci atît de adînc în fibrele națiunei[2].

1. S'a regăsit pănă acuma 31 de manuscripte a operilor lui Miron Costin Vezi ed. lui *V. A. Ureche*.
2. Vol. III, p. 448.. Mai sus, p. 1.

Este foarte însămnată împrejurarea că poporul romîn se înarmează cu pavăza naționalității lui, tocmai în momentul cînd era amenințat cu acest nou pericol de cotropire. Mai toți scriitorii analizați pănă aici sunt posteriori lui Vasile Lupu și Mateiu Basarab, de pe timpul cărora grecismul împlintă rădăcini mai adînci în viața românească. In această perioadă scurtă dar însămnătoare care se petrece de la domnii îngemănați pănă la introducerea domniilor fanariote, se petrec două serii de fapte memorabile pe tărîmul istoriei românești, una pe acel politic, urmarea revoluțiilor contra predomnirei grecești, alta pe acel al ideilor, trezirea conștiinței naționale prin scriitorii moldoveni și munteni. Capitalul de idei adunat în acest răstimp rămîne ca un bun obștesc al poporului romîn, și adăogit mai tîrziu cu alte îmboldiri noue și proaspete, va alcătui fondul acel puternic cultural dinaintea căruia se frînse atot puternicia grecismului.

Cît timp predomnise slavismul, apăsarea greoae dar neconștiută a unei gîndiri străine, Romînii își susținuse naționalitatea lor tot într'un chip neconștiut, prin cărțile religioase scrise în limba lor, din care le răsuna numai graiul strămoșăsc, fără nici o reflectare asupra firei lui particulare. Slavonismul era însă numai o formă de gîndire, neîmbrăcată cu o țintă politică, cu scopuri de dominare și de asuprire. Cu totul altfeliu grecismul. Acesta venia mai ales pentru a sprijini puterea politică; nu mai era scop prin el însuș, ci slujia de mijloc pentru a întări o stăpînire străină. El lucra deci cu conștiință asupra naționalității romîne, cu tendința tot mai rostită pe cît se înfibgea mai adînc, de a supune poporul și politicește elementului reprezintat prin el.

Unui atare pericol, mult mai mare de cît acel al slavonismului, poporul romîn opuse o putere de acelaș

feliu, o lucrare și ea conștiută, redeșteptarea cugetării și a simțimîntului național.

După ce am arătat pregătirea la luptă din partea Romînilor, să schițăm și începuturile atacului din partea culturei grecești. Vom vedea însă că pe cînd avîntul spiritului romîn, atît de puternic în veacul al XVII-le, scade mereu și pierde din încordare, apăsarea culturei grecești devine din ce în ce mai rostită, mai năbușitoare cu cît întrăm mai adînc în perioada fanariotă, și fără îndoială că la sfîrșit ar fi izbutit a răpune cu totul cugetarea românească, dacă tocmai în acel critic moment, o împrejurare neașteptată nu ar fi spulberat de pe capul țărilor romîne apăsarea grecească și ar fi dat iarăși avînt cugetării naționale.

Ori ce atingere între două popoare are înrîurire și asupra minței lor. De aceea originile implîntării culturei grecești în sinul poporului romîn, trebue căutată, ca sămînța cel puțin, aproape odată cu prima așăzare mai numeroasă a Grecilor în Muntenia și Moldova, adecă după căderea Constantinopolei în mînile Turcilor.[1]

Gîndirea grească se înfiltra în sinul Romînilor mai cu samă pe calea religioasă, întru cît pe atunci religia era pîrghia cea mai de samă a culturei. Precum pentru limba slavonă, astfeliu și pentru cea grecească, mănăstirile slujiră la început drept cuiburi de unde ea începu a prinde la putere. Eșind după aceea din biserică, cunoștința ei începu a se răspîndi și în societate. Dascalii privați care se introduceau prin casele boierești pentru a învăța pe copii carte grecească, tot din mănăstiri eșiau, pricină pentru care și Cantemir ne spune că „Vasile Lupu a luat măsuri ca în toate mănăstirile cele mari să se primiască monahi greci, care să învețe pe fiii boierilor limba și știința grecească“ [3].

3. *Cantemir*, Descr. Mold., p. 154.

+1 Am văzut însă cum elementul grecesc sporise în ce mai mult în țările românești, cum el de la o vreme începe a fi [illegible] limbii ce o vorbiau și cum boierii cuibăriau în jurul scaunului, cum acest mișcare covîrșitoare în timpul lui Matei Basarab și Vasile Lupu ii dă ca o nouă însemnătate și nu mai puțin greilor proprii neamului și domniilor și Moldova întîmpină o dată cu acest spor și împotrivirea cultului și domnilor greci. Ed.

bi Grecii Vasile mitropolitul de la Matei Basarab și Vasile Lupu pentru la Stanislavov.: Ἔγραψε τὸν 1657: ἡ ἐγραφὴ αὐτὴ ἀντίκειται εἰς τὸν ἐξαρχοντα. Ἡ ἔγκυκλος ἐξαρχοντος, προδίδουν τὴν ἀγάπην - ce martori. Iorga Studii și Doc., VI p. 185.

6 În 1862 apare cea dintîi tipăritură grecească în Moldova, o filadă jurnatoare cuprinzînd hotărîrile sinodului de la Iași [illegible] 68/— Filade e fost descoperite de d. Henri Omont. Vezi și G. Legrand, Bibliographie hellénique III, 1855. vezi și C. Erbiceanu în An. Acad. rom. II, tom. XXIV, 1901, p. 103 (21) și Revue historique I, 1883, și II 1884.

Nu e vorba chiar în ajunul împlîntărei culturei greceşti, se întemeiese scoli mai înalte de slavonie. Cu toate silinţele însă a le domnilor ce le înfiinţază, Mateiu Basarab şi Vasile Lupu, ele nu se putură mănţinea mult timp cu scopul pentru care fusese create, reînviarea slavonismului deperitor, ci îmbrăcară în curînd forma generală a gîndirei ce începea să predomnească în ţările romîne, se grecizară şi ele, precum începuse să se grecizeze biserica, precum întrase în apele greceşti şi clasa superioară a societăţei romîne.

De şi Vasile Lupu el însuşi nu a înfiinţat o scoală grecească, după cum din eroare arată Cantemir, transportînd la originea scoălei domneşti, caracterul pe care'l avea pe timpul lui [4], totuşi este ştiut că chiar sub urmaşul lui Vasile Lupu, Ştefan Gheorghe, călugării slavoni ce dăscăleau în scoala din Trei-Erarhi, fusese înlocuiţi cu călugări greci, despre care un hrisov al lui Stefan ne spune că nu ar fi de nici un folos la învăţătură [5], întru cît boierul moldovan de sistemul vechiu, cum era Ştefan Gheorghe, trebuia să considere şi să aibă respect numai dinaintea învăţăturei de carte slavonă.

Intre acei dascali greci care «nu ar fi de nici un folos» întîlnim cu toate aceste un om foarte învăţat pe *Paisie Ligaridis* originar din Chios, care învăţase şi în Italia, şi care după ce ajutase la traducerea pravilei celei mari lui Dionisie Panonianul „micul şi prostul praj de sub picioarele mitropolitului Ungro-Valachiei", trecuse în Moldova probabil după detronarea Lupului, de oare ce pe la 1655 îl întîlnim ca mare dascal la scoala din Iaşi [6].

---

4. *Cantemir*, idem, p. 153 Cel mult s'ar putea admite înfiinţarea unu curs de greceşte.
5. Hrisov din 1650 în Uricariul. III, p. 279.
6. Σάθα. *Νεοελληνική Φιλολογία, Βιογραφίαι, ἐν Ἀθήναις*, 1868, p. 315. Mai sus, p. 166.

In niște timpuri însă așa de turburate și sub schimbări de domnie așa de prăpăstuite ca acele prin care trecură țările romîne, nu trebue să ne mirăm de loc dacă după înflorirea scoalelor și a învățăturilor întîlnim de odată iarăși lipsa și întunecarea lor. Așa pe timpul lui Constantin Cantemir ne spune Miron Costin, că ar fi lipsa de scoale și tipar în Moldova [7].

Dacă însă scoalele se desorganizau de cînd în cînd, învățămîntul grecesc nu era numai de cît atins prin ele, căci el în afară de forma lui publică în scoala domnească, se mai întîlnia și sub una privată, reprezintată prin dascalii din curtea domnului sau din casele boierești. Așa în Moldova întîlnim pe marele dascal din Creta *Meletie Serigos*, ținînd pe timpul domniei grecizatului Alexandru Iliași (1631—1633), o predică, bine înțăles în limba greceasă, la sfințirea de mitropolit a lui Varlam, Duminică în 23 Septemvrie 1632 [8].

Ce va fi căutat acest dascal grec în Iași decăt că se fi fost învățătorul copiilor domnului celui atît de iubitor de trebile grecești? Tot ca dascali nu știm de scoală sau privați întîlnim în Iași pe *Neculai Cheramevs* care moare aici în 1672, fiind înmormîntat în biserica sfinților apostoli numită și Bărboiul [9], apoi pe *Teodor Trapezuntul* care moare tot în Iași în 1695 și pe acăruia piatră mormîntală din biserica Sf. Sava se spune că «el venise nu de mult din țara grecească spre a învăța limba pe Ungro-Valachi» [10]. †

Dar chiar pe timpul lui Constantin Cantemir, pe cînd se spune precum am văzut că nu erau scoale în Moldova, găsim la curtea domnului ca dascal al

7. Letopisețele, I. p. 323.
8. Notiță aflată la sfîrșitul unui manuscript al lui Evstratie logofătul din 1632, publicată de *I. Bianu*, în Col. lui Traian, 1882, p. 212.
9. *Ζώγα* l. c. p. 322.
10. *C. Erbiceanu* în Revista teologică, III, p. 270.

copiilor săi, Antioh și Dimitrie, pe *Ieremia Cacavela* originar din Creta și care își desăvîrșise studiile în Lipsca. Celebrul său scolar trimițîndu-i mai tîrziu în semn de recunoștință scrierea lui «Divanul lumei cu înțăleptul», Cacavela se numește în răspunsul său de mulțămi«re plugarul care holda minței sale au ostenit" arătîndu-se mîndru că «puțina sămînță a smeritei sale didascalii întru învățătură cu miile înmulțită a răsărit roadă» [11].

Nu se știe pe cînd se va fi grecizat scoala slavonă a lui Mateiu Basarab din mănăstirea Tîrgoviștei. Este însă probabil că și ea se va fi întors pe grecie destul de timpuriu, de oare ce întîlnim în Muntenia, încă înainte de a veni în Moldova, pe Paisie Ligaridis și pe lîngă el pe unul Ignatie Petriț, care lucrau ămbii la traduceri de cărți grecești, făcînd de sigur și pe dascalii de grecește în Tîrgoviștea [12].

In ori ce caz pe timpul lui Șărban Cantacuzino învățămîntul în București era cu totul grecizat. Del Chiaro, contimpuran cu acest principe spune despre el, că «favoriza desvoltarea învățăturei, dînd lefi minunate dascalului de limba greacă, care învăța pe copiii nobililor gramatica, retorica și filosofia» [13]. Unul din acești dascali era pe la 1687 tot acel Ieremia Cacavela pe care îl găsim apoi trecînd în Moldova la Constantin Cantemir. El traduse după îndemnul

---

11. Operile lui *Cantemir*, ed. Acad. rom., V, p. 45—46. Scrisoarea lui Cacavela este redată de Cantemir în românește. De și dascalul grec știea probabil ceva românește, de oare ce Cantemir îi trimite tocmai o scriere românească a lui, totuși credem că textul scrisoarei lui Cacavela a fost grecesc, pus pe românește de Cantemir, din pricina identității stîlului ei cu acel al scriitorului romîn. Asupra dăscăliei lui Cacavela în Moldova mai vezi Σάθα. l. c. p. 383. *Παπαδόπουλου Κέρεως, Νεοελληνική Φιλολογία*, I, p. 202.

12. Mai sus, p. 106.

13. *Del Chiaro*, Sulle modoren rivoluzioni della Valachia, 1718, p. 144. Comp. *Engel*, Geschichte der Walachey p. 329. Genealogia Cantacuzinilor (mai sus p 207. nota 27) original p 315. spune și ea că „Șărban Cantacuzino făcu întăi *scoala elinească* în București care până astăzi (1787) se ține cu cheltuiala din vistierie."

lui Brancovanu în 1689 în limba greacă modernă cartea de istorie a lui *Platina*: «de vita summorum pontificum»[15].

Dacă însă Șărban Cantacuzino sprijini după cît se vede cel întâi în chip oficial învățămîntul grecesc, Constantin Brancovanu îl aduse la o înflorire așa de puternică, precum el de abia mai ajunse pe timpurile cele mai strălucite a le culturei fanariote.

Reorganizatorul scoalei grecești din București fu vestitul dascal *Sevastos Chimenitul*, chemat de Brancovanu în 1689, probabil după ce Cacavela îl părăsește, ducîndu-se la Cantemir. Sevastos era originar din Trapezunt, învățase atît în Constantinopol cît și în Italia și fusese dascal la scoala greacă din capitala impărăției otomane. Chemat în București, Sevastos preferă leafa însămnată ofcrită lui de Brancovanu, la cei 200 de lei pe an pe care-i primea de la embaticurile unor biserici din Marmara[15]. Brancovanu el însuș adînc cunoscător al literaturei eline ținea în cea mai mare onoare pe învățatul dascal, punîndu'l să șadă mai sus decît toți boierii[16].

14. *Xenopol și Erbiceanu*, Serbarea scolară de la Iași, Iași, 1885, p. 397, No. 22.

15. *Sâon*, l. c. p. 377 In 1687 Sevastos încă nu părăsise Constantinopolea. Vezi o notiță în grecește pe un manuscript de poetică și de gramatică a lui Sevastos care se află în biblioteca facultății de teologie din București No. 20: „Cel mai mic între studioși și care ți am fost ție (lui Hrisant Notara) profesor, de și ești nobil însă nu ai fost profesor. (Subsemnat) *Sevastos Trapezuntul* 1687 *Noemvrie în Constantinopole*". In o a doua notiță pe acelaș manuscript găsim însemnat să s'au prescris această carte prin mîna lui Sevastos Trapezuntul Chimenitul ce au fost *întâiul profesor al frontistiriului (colegiu) Ungrovlahiei in București* pe timpul hegemoniei prea piosului și prea gloriosului domnitor a toată Ungrovlachia domnul domn Constantin Basarab Brancovanu, 1696 Oct. în 11". Intâiul profesor trebue înțăles în rang, nu în timp.

16. *Constantin Dapontes*, Catalogul oamenilor însămnați publicat cu traducere romînă de *C. Erbiceanu*, Cronicarii greci care au scris despre Romîni în epoca Fanarioților. București, 1890. p. 203. Că Brancovanu știea grecește vezi un raport al dragomanului *Alois Volde* către *Eugeniu de Savoia*, 6 Aug 1708: „(il principe di Vallachia) si spiega con chiara voce in lingua greca". Doc. col. *Hurm.*, VI, p. 69.

Cît timp dăscăli în Muntenia, de la 1689—1702 data morței sale, el desfășură o însămnată activitate literară, alcătuind o mulțime de scrieri din care s'a păstrat mai multe exemplare manuscrise [17]. Pe lîngă el mai figurau ca profesori *Ioan Comnen* care devine mai tîrziu mitropolit al Dristrei sub numele de Filoteiu; el propune științele fizico-matematice de la 1689—1700, fiind tot odată și protomedicul domnului; *Gheorghe Maiota* profesor de limba latină și învățător al fiilor lui Brancovanu de la 1690—1710; *Panaghiot Sinopeos* dascal în scoala domnească între anii 1697—1710, toți aceștia mai fiind și ajutoare la tipărirea cărților grecești de către marele director, censor și corector al tipografiei, mai tirziu (1705) mitropolitul Antim Ivirianul [18]. Renumele scoalei Brancovanului era foarte mare. O descriere a ei contimpurană ne spune că «nu ar fi de mirare dacă 'și da titlul de Academie, căci ar fi pe lîngă ea doi profesori de filosofie și teologie, afară de episcop, și doi hipodidascali care se numesc magistri pe latinește. Mai sunt apoi și trei medici ai domnului (tot profesori), din care cel mai nou este un Italian care au venit în locul lui Comnen. Numărul învățăceilor trece adese ori peste 200» [19]. Cît de temeinică era mai cu osebire învățătura limbei grecești, se vede de pe aceea că ucenicii romîni erau în stare să țină cuvîntări în public și înaintea domnului, în această limbă, precum între alții Șărban Cantacuzino fiul marelui vistiernic care rostește o asemene cuvîntare în ziua sfîntului

17. Asupra activității literare a lui Sevastos Chimenitul, vezi *Erbiceanu*, Cronicarii greci. p. XXIV—XXV.

18. Status praesens ecclesiae graceae în quo etiam causae exponuntur cur Graeci moderni novi testamenti editiones în graeco-barbara lingua factae acceptare recusent etc. ab *Alexandro Helladio* natione graeco, impressus 1714, p. 12—13. Comp. *Erbiceanu*, Cronicarii greci, p XXVI.

19. *Heladius*, l. c, p. 17: „Neque mirum est Bucurestium academiam vocari . . . Numerus studiosorum quandoque CL, quandoque CC superat".

tipărindu-se în acele tipografii și alte scrieri decît cele religioase a le învățaților greci [28].

In 1708 Brancovanu, pentru a asigura în chip trainic existența așăzămintelor sale culturale, le dărueste prin un hrisov suma însemnată de 30,000 de galbeni din banii pe care îi avea depuși la banca din Veneția, cu condiție ca acest capital să rămînă acolo stătător, iar din dobînda lui de 900 de galbeni să se dee la 3 preoți lei 100 pe an, la un cîntăreț lei 100, la 2 diaconi lei 50, la un aprinzător de candele lei 20 și la 2 dascali care se află la scoala domnească la Sf. Sava din București lei 300 și anume 200 celui mare și 100 celui al doile, care să înceapă a primi această leafă de la 1 Septemvrie 1708 [29].

Efectul întărirei culturei grecești în țările romîne se văzu în curînd: Intîlnim în perioada pe care am studiat'o mai mulți Romîni cunoscători ai limbelor grecești atît nouă cît și veche: mai întăi chiar principii cei mai însămnați ai acestui timp, Brancovanu și Cantemir, [illegible] ca persoane bisericești mitropolitul Varlam al Moldovei și Stefan al Munteniei, dintre care acest din urmă îndeamnă pe călugărul Daniil Panoneanul să traducă pravila cea mare, după ce cercetează el însuș mai multe colecții de canoane, înlăturînd pe cele tipărite de teama ereziilor ce ar fi putut conține, și oprindu-se la culegerea manuscriptului a lui Alexie Rodinul, critică și alegere ce dovedește că mitropolitul Stefan era cunoscător al limbei grecești vechi, acea a tuturor acestor culegeri [30];

28. Așa arhimandritul Gherasim Alexandriei roagă prin o scrisoare pe Constantin Brancovanu [illegible] grecească și retorică. Scrisoarea reprodusă în catalogul lui *C. Dapontes* în *C. Erbiceanu*, Cron. greci, p. 99.

29. Condica logofeției Brancovanului, nedită la Arhiva Statului p. 841. Se vede că Cecca din Veneția nu dădea decît 3% dobîndă pe an. Aceasta ne o și spune *Dapontes* în Catalogul său) *Erbiceanu* Cronicarii greci, p. 172 că: „strănepoții lui Brancovanu ieu până astăzi de la banca Veneției din banii depuși de domn, procente de numai 3%, 60 de pungi."

30. Mai sus, p. 166.

de asemene cunoaște limba greacă și Mitrofan episcopul Hușilor. Dintre boieri știeau grecește în Muntenia Constantin Stolnicul Cantacuzino moșul Brancovanului și fratele lui Șărban Cantacuzino fostul domn al Munteniei, care cunoștea elina, studiase latina și italiana la Roma, mai petrecînd încă și la Viena, Veneția și Varșavia, învățătură care-i dădea lui vaza cea mare de care se bucura la curtea Brancovanului. Mihaiu spatarul fratele stolnicului Constantin de asemene om învățat prin țări străine, cunoștea geografia și architectura, întemeiază în București spitalul Colțea și mai multe mănăstiri în Muntenia, precum: Rîmnicul, Sinaia, Zitireciul peste Olt și altele. Mateiu Creţulescu și cronicarul Radu Greceanu, și fratele său Șărban precum și Șărban Cantacuzino In Moldova Evstratie logofătul dat ca traducător al cărței de învățătură a lui Vasile Lupu; Ilie Stolnicul bărbat învățat ce cunoștea logica lui Porfiriu și Aristotel și «sofist desăvărșit» cum îl numește Cantemir; spatarul Neculai Milescu[31]. Într'un act al mitropolitului Dosofteiu și al episcopilor de Rădăuți, Romani și Huși din 1687 găsim intercalată o frază grecească[32].

Unii din amatorii de cultură grecească nu și-o însușise pe dèplin și comiteau greșeli de ortografie și de limbă cînd scrieau grecește. Așa mitropolitul Dosofteiu scrie cu mai multe lipsuri cuvintele «smeritul Dosofteiu mitropolit Moldovei» pe un manuscript al sintagmei lui Vlastari, și tot el scrie cu multe gre-

31. Pentru *Constant'n Stolnicul* vezi Genealogia Cautacuzinilor, original, p. 317—319 și mai sus, p 233. *Mihaiu spătarul* Genealogia p. 375. *Șărban Cantacuzino* este acel ce au ținut discursul de laudă pentru Brancovanu (Mai sus. p. 647) *Mateiu Creţulescu* sîrguitorul elev al academiei grecești de la care au rămas mui multe lucrări, Vezi *Xenopol și Erbiceanu*, Serbarea scolară de la Iași, p. 395 No. 16 și p. 390, No 17 și 18. *Radu și Șărban Greceanu*, ve zi mai sus p. 632. *Evstratie logofătul* mai sus p. 107. *Ilie stolnicul, Cantemir* Istoria ieroglifică ed. Acad. p. 64. *Spatarul Neculai Milescu*, mai sus p. 612 și Σάθα, Νεοελληνική Φιλολογία, p. 399.

32. Uricarul IX, p. 131.

şeli rînduiala spovedaniei care cuprinde 6 file din acelaş manuscript [33]. Alăturea cu necărturarul în limba grecească mitropolit Dosofteiu vor fi fost şi alţii poate mulţi. Astfeliu mai găsim o copie a mineelor lunei lui Noemvrie, scrisă cu o mulţime de greşeli de un necunoscut [34]. Invăţătura sistematică a limbei grece încă dinaintea de epoca fanariotă se constată în chip văzut din manuscriptul unui scolar din anul 1709, în care între altele se află traducerea în limba apla a Olintiacelor lui Demosten. Tot aşa în manuscriptul care cuprinde cuvîntările ţinute în onoarea Brancovanului, găsim şi interpretări juxta-lineare din stagiritul şi din canonul Botezului făcute de elevul Mateiu Creţulescu [35].

Cu cît se înrădăcinase Grecii şi cultura lor în ţările romîne, cu atîta ele deveneau tot mai mult centre de cultură grecească. Grecii neputîndu-şi răspîndi gîndirile şi ideile din propriile lor ţări, găsesc în Muntenia şi Moldova un tărîm mai puţin expus prigonirilor otomane, din care puteau lucra pentru întărirea şi lăţirea religiei lor, singura formă în care se mai sileau să mănţină stăpînirea asupra popoarelor împărăţiei otomane. Dărnicia şi proteguirea pe care toţi călugării şi învăţaţii greci o găsiau pe lîngă domnii ţărilor romîne, atît pe lîngă cei de origine greacă cît chiar lîngă acei Romîni, înlesnia încuibarea tot mai temeinică a culturei greceşti în sînul poporului romîn. O cîtime nenumărată de cărţi greceşti eşi din tipografiile muntene şi moldovene, prin care Grecii apărau dogmele ortodoxe contra încercărilor de surpare făcute de călugării catolici chiar şi în domeniul Răsăritului, mai ales prin călugării lor din

33. *Xenopol şi Erbiceanu*, Serbarea scolară, p 374. No. 2.
34. Idem, p. 379, No. 25.
35. Idem, 345 No 16.

Ierusalim. Așa am văzut mai sus cartea lui Nectarie pentru combaterea primatului papei. Neculai Cheramevs dascal grec din Iași alcătuește de asemene două scrieri de polemică religioasă vestite pentru acele timpuri, altă combatere a primatului papei și o răspingere a nedreptelor calomnii [36] ~~Tot din tipografia Cetățuei eșă și alte cărți~~ sprijinitoare ale ortodoxismului, precum scrierea lui Simion Tesalonicul contra ereziilor în 1683 a lui Maxim Peleponezianul manual contra Latinilor 1690, combaterea lui Sirig din 1690, ~~și altele [37] cu 77~~.

Tot pe atunci întîlnim și mai multe cărți tipărite în Veneția, însă cu cheltuiala domnilor greci ce stătură pe tronul țărilor romîne. Astfeliu Epitomele istoriei universale de frații Glichi și Neculai Leondari 1677, dedicată lui Antonie Ruset domnul Moldovei, în prefața căreia se spune că: «ție ți se cuvine luminate doamne dedicația acestei cărți, pentru că ești nu numai de o indurare dumnezeiască dar și de însușiri minunate pentru un bun ocîrmuitor. *Ca apărător al gloriei Romeilor* (Grecilor) te vestesc fiii sfintei biserici ortodoxe orientale și obștește într'un glas te proclamă» [38]. Altă carte tipărită tot în Veneția în 1684, Epitomele istorice de mitropolitul Monemvarini, e dedicată lui Gh. Duca Voevod «domnul Ungro-Vlahici, Craiovei și altor părți, *gloria gintei elenice*, onoarea tronului, renume nemuritor al demnității prezente și coroană a toată Ungro-Vlahia», scriere ce conține între altele și o schițare a întîmplărilor țărilor romîne sub Petru Schiopul [39].

---

36. Σάθα, l. c. p. 323.
37. Idem, p. 381.
38. *Ἐπιτομὴ τῆς ἱεροχοσμικῆς ἱστορίας*, 1677, *Ενετοίησι*. *Erbiceanu* în Revista teologică, III, p. 248.
39. *Βιβλίον ἱστορικὸν ὑπὸ Ἱεροθέου Μητροπολίτου Μονεμβασίας Λοροθέου, Ενετοίησι*, 1684. Domnia lui Petru Schiopu a fost publicată în traducere de Dl *C. Erbiceanu* în Revista teologică, III, p. 252.

In Muntenia întreaga activitatea tipografică se învîrti în jurul unui singur nume, a meșterului tipograf Antim Ivireanul, care este apoi numit pe rînd egumen al Sneagovului, episcop de Rîmnic și în sfîrșit mitropolit al Ungrovlahiei de către Constantin Brancovanu. Înălțarea lui în vredniciile eclesiastice nu'l făcură nici odată să și părăsască vechea lui îndeletnicire, și cu cît el se urcă în treapta ierarhiei bisericești cu atîta el se deda cu mai mare rîvnă la tipărirea cărților.

Tipărirea de cărți în limba arăpească, făcuta atît în Iași în mănăstirea Cetățuia cît și în București de către Antim, avea de scop a sprijini propagarea creștinismului între mai multe popoare din Asia de această limbă, din eparhia patriarhului Antiohiei, pentru care ele se tipăriră. De și această limbă nu era cunoscută de zețari, care erau cei mai mulți Romîni, totuși este de admirat nu numai exactitatea reproducerei tipografice dar chiar și frumusețea ei[40].

Dintre tipăriturile muntene însămnăm slujba cuvioasei Paraschiva 1692, Evanghelia elinească și românească 1693, Psaltirea lui David 1694, discursul către Constantin 1697, tratatul despre cele 3 mari virtuți, credința, speranța și iubirea, de Visarion Macri 1699, Psaltirea 1700, Proschinitariul muntelui Atos 1701, cuvîntările lui Sevastos Chimenitul 1701, cuvîntul către Stefan 1701, cuvîntul către prea curata fecioară 1703, învățăturile dogmatice a le lui Sevastos tipărite după moartea lui în 1703, viețele paralele ale lui Plutarc 1704, Tomul bucuriei 1705 etc.[41]

40. Σάθα, p. 382, 385 și 413. Comp. *Emile Picot*, Notice sur Anthime d'Ivir în Nouveaux mélanges orientaux, mémoires, textes et traductions publiés par les professeurs de l'école spéciale der langues orientales vivantes à l'occasion du 7me congrès international des Orientalistes réuni à Venise en Septemvre 1886, Paris 1886, p. 521 și urm.

41. Patriarhul Dosoftelu, autorul cărței Τόμος ἀγαπῆς cere tertare de la

* Brancovanu ţinea ţinea pe lângă el şi elemente neliturat
din apare de care avea nevoie pe a mediei pentru ~~[illegible]~~
Cantarea sănătăţii, fie ca secretar ~~[illegible]~~ pentru
corespondent latinesc italiaanesc cunoscut străin
ase era dintre mediei Italianul Jacob Pilarino
urmat apoi de Bartolomeu Ferrati, acest din
urmă pe lângă mediei şi arheolog. Secretarul
latin al domnitorului era unul Nicolas
~~Folos de Wolf~~ Folos de Wolf iar pentru limbile
europene del Chiaro care scrie o foarte
interesante cart ampre Munteniei.[43]

43 Dovezit în N. Iorga. Ist. Lit. rom. în sec. XVIII-a I, p. 41-42.

Antim Ivireanul fiind însă originar din Georgia, se îngrijește după ajungerea lui în scaunul mitropolitan a lăți creștinismul și în patria lui. El trimite în Caucaz pe ucenicul său cel mai de frunte, Mihail Stefanovici Transilvăneanul, care pune să se tipărească acolo biblia în limba georgică în anul 1711. La sfîrșitul ei se citește următorul epilog în limba romînă scrisă cu caractere georgice :

«Precum cei străini doresc moșia să-și vază cînd sunt într'altă țară de nu pot să șază, și ca cei ce pe mare bătuți de furtună, roagă pe Dumnezeu de liniște bună ; așa și tipografii de cărței sfîrșire, laudă ne'ncetată dau și mulțămire»[42].

Față cu o activitate atît de însamnată literară pe tărîmul grecismului și în care numai prin excepție se mai întîlnește cîte o tipăritură slavonă, este învederat că slavonismul trebuia să se piardă aproape cu totul. De aceea lucru carateristic pentru triumful culturei grecești, pe cînd pănă atunci traducerile se făceau numai din limba slavonă, de la Mateiu Basarab și Vasile Lupu înainte ele se fac exclusiv numai din acea grecească, limba străină care capătă precumpănirea culturală de la jumătatea veacului al XVII-le înainte și care devine în curînd limba curței, a bisericilor avute și a societăței înalte și mai cultivate. Cînd vin Fanarioții, ei nu au decît de clădit mai departe pe o temelie așternută lor încă de domniile ce fusese mai înainte.

SFÎRȘIT.

cetitori pentru greșelile ce ar întimpina „fiind că zețarul ar fi de altă limbă", *Erbiceanu* în Revista teologică, IV, p. 143. Nu putem însă admite împreună cu *Dl Picot* l. c., că nici Antim nu știea arăpește.

42. *Picot*, l. c.

ADAOSE ȘI INDREPTĂRI

Pagina 14, rîndul 10. In loc de unui Grec, citește ; unui om din părțile grecești.

Pag 75. Prevederea din text pare a se adeveri. Dl *Petru Munteanu* student la universitatea din Kiev îmi comunică a fi descoperit în biblioteca de acolo un *Trebnic slavonesc tipărit în Cimpulung în 1636.*

Pag. 80. Adaoge la dovezile pricinei introducerei limbei romîne în biserică locul din prefața cărței Misterio sau sacrament sau taine, două din cele șepte, botezul și sfintul mir a lui *Stefan Mitropolitul Ungrovlahiei* tipărită în 1651 în Tîrgoviștea (descoperită de curînd de Dl *C. Erbiceanu.* Revista Biserica ortodoxă romînă, XIV, No. 9 p. 671 și urm.) Mitropolitul spune că au expus doctrina sfintelor taine *«nu cum a fost pănă acuma slovenește tipicurile, carele nu le pot ști cinstiții și cucernicii preoți pentru nesăbuiala (neînvățătura) lor, ci tot rumănește toate pe rînd".*

Pag. 83 nota 25 (Comp. p. 648) Că Vasile Lupu întemeiese o tipografie grecească se dovedește și din o scrisoare a unor călugări din Liov (Lemberg) către egumenul Trei-Erarhilor Sofronie Pociatski din 1642 Febr. 17, care se află la biblioteca din Kiev, după cum îmi comuniă Dl *P. Munteanu*, din care scrisoare se vede că egumenul ceruse la tipografia din Lemberg și *șrift grecesc.*

Pag. 84. Opoziția la introducerea limbei romîne în biserică esie aratată și de însuș mitropolitul Stefan în prefața la Misterio : *„că nu se cade voao drepților mei fii ai pravoslaviei să vă împoncișați și să vă scărbiți în potriva păstoriului vostru, căci am dres rînduialele și le am propus pe romănește."* Biserica ortodoxă, idem).

Pag. 90, r. 8 în loc de Romînii le-au împrumutat de la normele citeşte: Romînii le-au împrumutat normele.

Pag. 92 r. 12 în loc de făcîndu-se pe acest sat, citeşte făcîndu-se acest sat.

Pag. 102, nota 34. Reproducem pentru marele său interes în întreg testamentul Elinei Cantacuzino după originalul pe pergament pastrat în Arhiva d-lui George Gr. Cantacuzino din Bucureşti (Comp. Arhiva societăţei literare şi ştiinţilice din Iaşi I, p. 249).

Eŭ Elina, fata răposatului Şarban Voevod şi a doamnei Elinei, care am fost jupăneasă răposatului Constantin Cantacuzino vel post., adeverez cu această scrisoare a mea pentru că ajungînd eu la vrîsta bătrîneţelor cugetat-am din inima mea către prea bunul Dumnezeu ca să călătoresc către Ierusalim să mă închin acolo sfintului loc unde au fost îngropat preacuratul trup al sfinţiei sale, să plîng mulţimea păcatelor mele. Drept aceia fiind eu gata asupra purcesului, am chemat pe toţi cei de la inimă a mea iubiţi copii Constantin, i Mihaiu, i Mateiu, i Iordache, dîndu-le poruncă şi învăţătură precum să cade tuturor celor ce iubesc fiii lor, poruncindu-le a păzi toate cîte sînt scrise aicî mai jos.

Intăi fiii miei să vă îmbrăcaţi cu frica lui Dumnezeu şi aceluia unuia să slujiţi şi lui să vă închinaţi, şi să iubiţi unul pre altul, lăcuind într-o dragoste frăţască după cum stă zis că unde vor fi fraţi adunaţi în numele meu acolo sînt şi eu prin mijlocul lor. Şi iar cine va lăcui cu dragoste în mine voiu lăcui şi eu într-însul. Că unde este dragostea acolo este şi pacea. Drept aceia fiii mei să lăcuiţi toţi împreună ca cum aţi fi într'un suflet, să nu se despartă unul de altul nici cît, ci să cinstească cel mai mic pre cel mai mare cum se cade. Aşijderea şi cel mai mare să iubească pre cel mai mic, după cum este zis: iată acum ce este mai bine şi mai frumos decît a lăcui fraţii împreună. Drept aceia dragii mei fii iată că aleg dîn mijlocul vostru pre fiul mieu Constantin, supuindu-l a fi în locul mieu ispravnic, adecă să aibă el voe a căuta casa mea şi de toate satele şi moşiile şi ţiganii mei, veri cîţi vor fi, au de moşie au de cumpărătoare; numai el singur să aibă a porunci tuturor cîţi se vor afla supt oblaştia casei mele, şi să iee sama pîrcălabilor şi de dînsul să asculte toţi. Aşijderea şi ce ar fi venitul casei, adecă de la sate, moşii, ţigani, mult puţin ce ar fi, el să strîngă şi dintr'acest venit să aibă a plăti datoriile cîte au mai rămas, însă cele făcute pentru

casa noastră. Și plătindu-se, tot ce ar mai rămînea, să se stringă tot la un loc punîndu-se în socoteală bună, pănă ce ar da Dumnezeu să mă învirtejesc din calea ce am purces. Atunci iar cu socoteală se vor face toate precum se cade. Pentru aceste toate poruncesc vouă, iubiților mei fii, Mihaiu, Mateiu și Iordache, legîndu-vă cu mare numele lui Dumnezeu, ca de acum înainte să aveți a asculta toți de al vostru frate mai mare Constantin, să-l cinstiți și să vă plecați; că fiul meu Constantin, în urma nevoii care au tras pre zilele lui Grigorie Voevod, stringîndu-ne toți care dupre unde am fost izgoniți, și fiindu-ne casa rămasă de toate și căzută la mare datorie, atunci am ales și am pus pre dînsul de au căutat de toate nevoile casei. Mai virtos în zilele Ducăi Voevod, cînd am căzut la a doua nevoie încă fiind domnia la Cocorăștii de Grind. Atunci o samă de coconi au scăpat la Ardeal; iar Constantin au rămas aici la mare grijă, supuindu-se la toate trebile casei în tot feliul, de au ținut moșiile și au plătit datoriile și multă folosință au cunoscut pentru dînsul de au slujit casei și fraților lui cu dreptate de atunci pănă acum. Așijderea și de acum înainte încă l'am pus și l'am lăsat ca să caute de aceste toate cîte scriu aici mai sus. Iar de mi să va tîmpla de la Dumnezeu moarte în calea ce merg, care este de obște tuturor, atunci voi acești 4 frați și cu nepoții miei, feciorii lui Drăghici spătariul, cu mare înțălepciune să vă stringeți toți la un loc de taină, să alegeți din oamenii casei noastre sau din prietenii noștri unul sau doi, să fie oameni buni și cu frica lui Dumnezeu și să facă împărțala satelor, moșiilor, țiganilor, însă 5 părți mari, veri cîte vor fi, multe, puține; însă osebi din scaunul caselor Mărgininesc, împreună cu Filipeștii și cu moșia Surcile de la Bălțați și de la Călinești și de la Cucleș. Aceste toate să aibă a le ținea numai 4 frați: Constantin, Mihaiu, Mateiu și Iordache. Iar doi frați ce au fost mai mari, Drăghici și Șarban, să nu aibă nimic treabă acolo, pentru că fiind și mai mari și ajungînd noi vremi bune și norocite, făcutu-le-au sotul mieu cîștig bun, cu care cîștig și-au făcut lor osebi sate, moșii, țigani și case de piatră, unul la Măgureni, altul la Drăgănești. Și așa fiind ei întemeiați de la sotul meu socotit-au dumnealui cu mine împreună încă dintr'aceste vremi de i-am osebit dintr'aceste sate ce scrie mai sus, ca să nu aibă ei nimic treabă, fără numai acești 4 frați, pentru că au rămas mici și ne-căutați de noi; caci am căzut la vremi grele și nenorocite supt multe patimi și nevoi și grele prăzi. Așijderea semnez ca să se știe și pen-

tru partea fiului meu Şărban Voevod, că aducîndu-l Dumnezeu a fi domn ţării Rumăneşti, socotitam eu singură ca să nu ţie parte prin toate satele împreună cu ceştialalţi, ci am ales din toate moşiile mele nişte sate întregi, care sînt scrise la altă carte a mea, şi le am potrivit să fie tocma cu ce i-ar fi venit partea lui din toate satele, să aibă a le da cocoanelor lui şi mie nepoate zestre, să le moştenească ele cu bună pace, iar într'alte sate, moşii să nu aibă treabă. Iar osebit de aceste sate şi de scaunul Mărgininesc cîte vor rămînea să aibă a le ţinea numai ceilalţi 5 fraţi, precum scrie mai sus. Pentru că eu singură aşa am tocmit de bună voia mea, mai vîrtos luînd izvod de la moaşa mea răposata jupăneasa Maria ot Coiani care au făcut şi au tocmit prin zilele tătîne-mieu, răposatul Şarban Voevod. Iar pentru ţiganii cîţi sînt ai casei mele, au de moşie au de cumpărătoare, să aibă a se împărţi pre 6 fraţi, tocma unul ca şi altul şi să ţie fieşte care a lui pre deplin. Aşijderea feţii mei vă mai adaog încă învăţătura de cele ce ştiu că v'au învăţat şi tatăl vostru şi v'au legat cu blăstăm, acum dar şi cu aceia urmez şi vă leg subt blăstămul lui Dumnezeu şi subt blăstămul mieu cel părintesc să nu vă plecaţi urechile voastre supt ascultarea cuvintelor jupăneselor voastre, însă de cele proaste şi vrăjbitoare care fac fraţilor neviaţă, nici să se amestece ele în vorba voastră cînd veţi avea între voi au pentru moşii au pentru alte trebi, ci să-şi păzască fieşte-care trebile. Iar de veţi avea care cumva la mijlocul vostru ceva bănuială ca nişte oameni, iar voi singuri în taină să vă tocmiţi şi să vă împăcaţi precum ştiţi, că şi noi v'am ţinut pre toţi le un loc neosebiţi; aşa şi voi să îngăduiţi unul altuia, ca nu care cumva să stricaţi numele cel bun şi veţi cădea în ponosul oamenilor, luînd pildă de la cei ce au fost aşa cum procopsesc. Acum fiii mei după aceste toate întăresc cu blăstăm mare cum de veţi ţinea această tocmală şi învăţătură ce am făcut eu, iar voi să fiţi blagosloviţi de Dumnezeu şi de noi şi să fiţi fericiţi şi procopsiţi în toate; iar carele nu va ţinea ci să va ispiti care cumva să strice şi să calce tocmala mea, acela să fie blăstămat de sfîntul Domnul nostru Is. Hr. şi de singură Maria precista să fie pîrît la vremea judecăţii aşijderea şi de noi şi să fie de 3 ori proclet şi afurisit de 325 sfinţi părinţi din Nikea şi să lăcuiască cu Iuda şi cu Arie. Şi am scris eu bătrînul sluga dumnealor Stoica Ludescul logofăt însă cu învăţătura buneĭ stăpînei mele jupănesei Elina star postelniceasa în satul dumisale Gor-Mărgineni ot Prahova, meşita Septemvrie 1, 7190 (1682).

Pag. 130, nota 34 rîndul 6 în loc de hîrtia citeşte hăriia.
Pag. 271 in titlu în loc de 1653—1691 citeşte 1653—1693.
Pag. 429 r. 2 şi 4 de jos în loc de 1696—1701 citeşte 1696—1700 şi în loc de 1701—1703 citeşte 1700—1704.
Pag. 573. Petrecerile de la nunta lui Ştefan Radu descrise şi de *Ioan Kemeny* în memoriile sale. Reprodusă această parte în *Heliade*, Echilibriul între antiteze, p. 73 şi urm.

TABLA DE MATERII.

	Pagina
Capul I. Mateiu Basarab şi Vasile Lupu . . .	3
I. Istoria politică şi culturală a ţărilor romîne sub Mateiu Basarab şi Vasile Lupu . . .	5
1. Inriurirea grecească	—
2. Luptele între Mateiu Basarab şi Vasile Lupu întăiul rînd	21
3. Perioada de liniste	31
4. Ultimele lupte între Mateiu Basarab şi Vasile Lupu	51
5. Introducerea limbei romîne în biserică . .	66
II. Aşăzămintele juridice	87
1. Obiceiul pămîntului, fondul dreptului . .	—
2. Obiceiul pămîntului, procedura	113
3. Breslele	151
4. Legislaţia lui Mateiu Basarab şi Vasile Lupu.	163
Capul II. Istoria Munteniei şi a Moldovei de la Mateiu Basarab şi Vasile Lupu pănă la Brancovanu	177
I. Muntenia de la moartea lui Mateiu Basarab pănă la C. Brancovanu.	179
1. Constantin Şărban	—
2. Mihnea al III-le şi Ghiculeştii	196

Pagina

3. Cantacuzinii și luptele contra Grecilor . . 230
4. Șărban Cantacuzino 256

II. Istoria Moldovei de la detronarea lui Vasile Lupu până la Constantin Duca. 271

1. Ștefan Cheorghe . . . . . —
2. De la Gheorghe Ghica la a doua domnie a lui Gheorghe Duca 292
3. Moldova în timpul războiului turco-polon . 311
4. De la Antonie Roset la Constantin Cantemir. 327
5. Constantin Cantemir 344

Capul III. Țările romîne în timpul lui Constantin Brancovanu 363

I. Muntenia sub Constantin Brancovanu . . . 365

1. Brancovanu partizan Turcilor . . . . . —
2. Brancovanu înclină către politica germană. 378
3. Brancovanu prieten ămbelor impărății . . 391
4. Pacea de la Carlowitz 403
5. Brancovanu și răscoala lui Racoți 424
6. Brancovanu și Rușii 438

II. Istoria Moldovei de la Constantin Duca până la Fanarioți 461

1. De la Constantin Duca la Mihaiu Racoviță. —
2. De la Mihaiu Racoviță la Dimitrie Cantemir. 474
3. Dimitrie Cantemir 495
4. Romînii și Rușii 522

Capul IV. Fenomene generale de la Mateiu Basarab și Vasile Lupu până la Fanarioți. 535

I. Starea politică, economică și culturală . . 537

1. Starea politică . . . . . —
2. Starea economică 547
3. Cultură, moravuri, obiceiuri 569

	Pagina
II. Mișcarea literară	579
1. Cronicari și scriitori religioși în Moldova .	—
2. Scriitorii eruditi	601
3. Scriitorii munteni	619
4. Cultura grecească	640
Adaose și îndreptări	656